ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО БОГОСЛОВСЬКОГО НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА — ТОМ XV
OPERA THEOLOGICAE SOCIETATIS SCIENTIFICAE
UCRAINORUM — VOL. XV

ТВОРИ СЛУГИ БОЖОГО МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

ПАСТИРСЬКІ ЛИСТИ

(2. VIII. 1899 р. — 7. IX. 1901 р.)

ТОМ I.

ТОРОНТО 1965 TORONTO

ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО БОГОСЛОВСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА — ТОМ XV

OPERA THEOLOGICAE SOCIETATIS SCIENTIFICAE UCRAINORUM — VOL. XV

ТВОРИ СЛУГИ БОЖОГО МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

ПАСТИРСЬКІ ЛИСТИ

ТОМ I.

OPERA SERVI DEI METROPOLITAE ANDREAE SZEPTYCKYJ

LITTERAE PASTORALES

VOL. I.

ТОРОНТО 1965 TORONTO

ПАСТИРСЬКІ ЛИСТИ

СЛУГИ БОЖОГО
МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

LITTERAE PASTORALES

SERVI DEI
METROPOLITAE ANDREAE SZEPTYCKYJ

ТОРОНТО 1965 TORONTO

Друкується за дозволом Церковної Влади

Друкарня оо. Василіян, Торонто, Онтаріо

Наклад 3.000 примірників

ПЕРЕДМОВА

Беатифікаційний процес над боговгодним життям Слуги Божого митрополита Андрея розпочався дня 5-го грудня 1958 р. при Вікаріяті міста Риму. Основною частиною першої фази беатифікаційної процедури, так званого інформативного процесу, є провірення й перестудіювання всіх писань і творів Слуги Божого. Будьякий процес прославлення розпочинається переглядом писань даного праведника.

Отже, одним із перших завдань Постулятури справи Кир Андрея, було зібрати й упорядкувати його писання і твори. У вільному світі нелегко було це зробити. Не мали ми доступу до бібліотек і архівів Західньої України. Треба було малими частинами збирати духову спадщину Митрополита. Більші збірники оприлюднених писань Слуги Божого Постулятура дістала з митрополичої бібліотеки у Вінніпеґу, з бібліотеки Отців Редемптористів у Йорктоні, від Отців Василіян у Мондері та від Всечеснішого Отця Миколи Вояковського.

Інша трудність була та, що опубліковані твори Митрополита появлялися друком впродовж пів сторіччя, у якому пройшли дві світові війни. Коли 1926 р., з нагоди 25-річчя митрополичого правління Кир Андрея Шептицького сп. Йосиф Боцян писав літературний огляд пастирських послань Митрополита, що були появилися до того часу, то вже навіть тоді він не міг був роздобути текстів усіх послань. А від того часу проминуло друге чверть сторіччя і друга світова війна.

Однак, не зважаючи на труднощі, при співпраці відданих людей, вірних приятелів справи прославлення митрополита Андрея, Постулятурі вдалося зібрати й поклясифікувати тисячі сторінок, більшу частину друкованих творів Митрополита. Далі його листування, багато світлин і різні документи в його справі. Припускаємо, що є ще й такі оприлюднені твори Митрополита й документи, які ще не дійшли до нашого відома. Про інші знову хоч і знаємо, то їх

не маємо. Напр. не маємо монографії про київського митрополита Йосифа Велямина Рутського, яку митрополит Кир Андрей написав в останніх роках свого життя. Ця монографія лишилася в рукописі. Почали були її друкувати при кінці другої світової війни у Львові, але й цієї надрукованої вже частини не маємо. В рукописі залишилися ще інші писання Митрополита, яких не маємо.

У своїх численних посланнях і інших письмах митрополит Андрей залишив нам, його духовним дітям, свої поучення й заповіти. У них найкраще можна його пізнати, його душу, наміри, ідеали, прагнення... Те, що інші про нього кажуть, є завжди до деякої міри суб'єктивне. Але у власних його словах бачимо його самого, його апостольське серце, силу й глибину його проникливого розуму, його християнську любов, що обіймала всіх, своїх і чужих, його духове "я".

Отже було конечним, щоб ширший український загал краще пізнав Митрополита з істотних джерел, із того, що випливало з його власного серця. Від давна відчувалося потребу слова й думки Митрополита зробити доступними всім.

Ставимо перші кроки у здійсненні цієї потреби. До цього діла багато причинилися різні жертвенні люди й установи, як заподанням матеріялів і своїми пожертвами, так ще більше своєю працею. Їх є більше на різних континентах, у різних краях і, щоб когось не пропустити, щиро дякую їм усім разом за вклад у це велике видання і прошу все громадянство про дальшу піддержку у цьому цінному виданні. Видавництву Отців Василіян у Торонті дякую за видрукування першого тому послань.

Його попереджує загальний перегляд усієї творчости Слуги Божого митрополита Андрея, історія видань його творів, огляд стану праць і писань про Митрополита до тепер, що є широким уведенням у твори Митрополита. Мову й правопис до першого тому послань справив проф. д-р Василь Лев. Технічною редакцією першого тому, як теж справленням мови введення займався ред. Олександер Мох. Уведення у твори написав д-р Анатоль М. Базилевич.

Опісля, при Божій помочі, будуть видані дальші томи послань і інші писання Митрополита. Унійні писання Митрополита чужими мовами є вже в друку і небаром також будуть віддані в руки читачів, своїх і чужих, щоб думки великого Митрополита зробити доступними всім у Вселенській Церкві і поза нею.

о. Михайло Гринчишин, ЧНІ
Постулятор справи беатифікації і канонізації
Слуги Божого Андрея Шептицького, Галицького Митрополита

ВСТУП ДО ПЕРШОГО ВИДАННЯ ТВОРІВ

Час владицтва митрополита Андрея Шептицького творить окрему епоху в історії української греко-католицької Церкви. Це передовсім час всесвітньої війни та її жахливих наслідків. Митрополит Андрей, несений хвилями долі, вподібнився своїм життям до долі цілого українського народу та дав наймогутніший вислів нашої боротьби за церковні й національні права. Він став наглядним виразом нашого терпіння, словом — став першою особою в нашому народі.

Саме минає 35 літ, як митрополит Андрей засів на галицькому митрополичому престолі. Для вшанування цього рідкого ювілею гр.-кат. Богословська Академія у Львові вирішила продовжувати видання всіх Його творів, в яких у першу чергу відбивається обличчя цілого народу, його небесних і земних змагань, його страждань і бажань. Тим то Митрополит став великим українським церковним письменником та речником Католицької Церкви в нашім народі.

Очевидно, як пастир митрополит Андрей виявив свою душу передовсім у своїх пастирських посланнях, хоч крім того Він написав багато популярних і наукових розвідок, а особливо в останніх роках чимало богословських творів. Приступаючи до видання всіх творів, Академія певна, що йде назустріч бажанню всіх, передусім духовенства й наших вірних, що відчувають потребу зібрати дотеперішній письменський дорібок митрополита Андрея, розкинений серед стільки літ. Богословська Академія почувається зокрема до милого обов'язку сповнити це завдання, щоб тим чином сплатити бодай у частині довг вдяки супроти свого Основника.

Як перший том писань Митрополита видала Академія Його переклади "Аскетичних творів Святого Отця нашого Василія Великого", як IV-V том Праць Богословської Академії. Оце випускаємо II том писань Митрополита, з часу, коли був станиславівським владикою, бо в них віддзеркалюється також і наше християнське католицьке життя. Цей том виходить також і в меншому форматі для масового поширення. За ним вийдуть дальші.

Львів, дня 30 червня 1935.

ВВЕДЕННЯ
У ТВОРИ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

СПОНУКИ ВИДАННЯ ТВОРІВ. СТАН ПИСАНЬ ПРО МИТРОПОЛИТА

Є багато спонук до того, щоб уже тепер почати видавати твори Слуги Божого митрополита Андрея Шептицького, коли ще не зовсім закінчено збирати потрібні для цього матеріяли та коли ще навіть не закінчена бібліографія його писань і про нього, що обіймають уже багато сторінок машинопису.

Саме бо тепер проходить беатифікаційний процес для проголошення Слуги Божого блаженним, і звичайно буває так, що під час такого процесу не тільки збирається потрібний для цього матеріял, але й видається писання того, що його процес проходить, а теж і документи й інші матеріяли, щоб якнайбільш об'єктивно оцінити постать Божого Слуги.

Іншою спонукою до видання творів Галицького Митрополита Андрея є те, що багато матеріялів, які ще так недавно можна було зібрати, деякі його твори, переписка, донедавна нам доступні, на наших же очах пропали й ще тепер пропадають. Зуб часу робить своє. Тому, щоб зберегти для нас і майбутніх поколінь те, що зібране, й у близькій майбутності, вже під час редагування, буде зібране, призиваємо Божої помочі, на неї вповаємо і так починаємо це цінне видання.

Ця сильна спонука до видання творів митрополита Андрея цілком практична. Не творення архіву як самоцілі для себе — для цього вистачало би призбирати матеріяли і їх відповідно впорядкувати — але спонука чи рація зробити твори Митрополита доступними для найширших кругів, для вчених дослідників з одного боку, і для загалу громадян із другого.

Бо так, як приклад життєвої дії Митрополита є тим, що не минається, — що присвічував його сучасникам і захоплював їх, він світить і теперішнім поколінням та, маємо надію, ще яснішим по-

лум'ям осяє майбутні, як свої рідні українські, так і всіх тих, що запізнаються з його дією й життям — так і "слово" Митрополита, написане чи сказане, як це слушно завважив у вступі до своєї праці о. І. Гриньох, є найцінніше з усієї спадщини Слуги Божого Андрея, Галицького Митрополита. Коли інші, хоч і як великі "...твори і зусилля Його трудолюбивого служіння Христовій Церкві та довіреному його архипастирському піклуванню українському народові більше чи менше підлеглі законам часу і носять на собі знам'я тлінної минущости..." — то його "слово" живе. Воно може далі голосити ті ідеї, що ними жив і для них працював великий Митрополит. Рівночасно воно, "як дзеркало людського ума й думки, найдосконаліше відображує постать та особовість свого творця й носія."[1])

Видання творів Митрополита дасть змогу поступити вперед у дотеперішньому досліджуванні цієї небуденної постаті, найбільшої посеред Українців та, без сумніву, однієї з виїмкових одиниць і у Вселенській Церкві.

Немає ще й досі монументальної монографії про митрополита Андрея. Така праця не можлива, доки духова спадщина Митрополита не буде оприлюднена. Дотепер маємо вже багато праць про життя й дію митрополита Андрея в українській, англійській, голяндській, італійській, німецькій, польській, французькій і інших мовах. Можна тут згадати таких авторів як д-р С. Баран, І. Боднарук, Преосв. Кир Іван Бучко (в італійській мові), о. П. Вергун (у німецькій мові), о. Постулятор М. Гринчишин, ЧНІ. "Артикули для започаткування процесу" (в італійській і українській мовах), що є офіційною публікацією уряду Постулятури в справі беатифікації Митрополита, В. Дорошенко, д-р П. Ісаїв, о. Й. Жан ЧСВВ і д-р Б. Казимира, д-р І. Копач, о. К. Королевський, якого невелика, але цінна праця про душпастирську, наукову й унійну діяльність була надрукована коротко по першій світовій війні, а друга велика, що є дотепер найосновнішою працею про Слугу Божого, вийшла оце недавно в 1964 році (обидві праці у французькій мові). Остання виходить уже поза рямці самого життєпису й дії Митрополита та розглядає церковні й політично-державні справи на європейському Сході. (Тут не з усіми поглядами автора можна погодитися.)

Далі треба згадати ще таких авторів: д-р О. Кравченюк, о. І. Назарко ЧСВВ (італійською і українською мовами), Ю. Я. Перейда ЧНІ (англійською і французькою мовами) — обидва автори про працю Митрополита для церковної єдности, М. Островерха, обширна праця Г. Прокопчука (в німецькій мові) й ще більша голяндки И. М. Схювер, монахині Ч. С. Венедикта (в голяндській мові), Н. Садовський, що написав перший огляд десятирічної діяльности ми-

трополита Андрея, д-р Р. Сушко, д-р Л. Цегельський, та дневник дост. матері Митрополита С. Шептицької, що є документальним свідченням про дитячий і молодечий вік Митрополита і про його покликання до служби Богові (в польській мові), якого переклад на українську мову зладив проф. Д. Горняткевич. Цей переклад саме тепер вийшов окремою книжкою. І на кінець публікація, в другі роковини смерти Митрополита, о. І. Яцкова.

У зв'язку з цим треба ще окремо згадати кілька збірних праць, як: "Царський в'язень" (видана в 1918 р., по повороті Митрополита з царської неволі), "Чверть століття на митрополичому престолі" ("Богословія" за 1926 р., кн. 1-2), що є поважною збіркою статей про Митрополита з нагоди 25-річчя. Далі мале циклостилеве видання "Митрополитові Кир Андрієві Шептицькому; в перші роковини смерти" (1945 р.) і остання збірка статтей і наукових доповідей "Про Великого Митрополита Андрея" (видана "Логосом" в 1961 р.). Треба тут також згадати, що над листуванням Митрополита працює д-р Б. Казимира і перша його праця з цієї ділянки майже готова, щоб її видати окремою книжкою.

Згадані більші й менші праці, з яких деякі дуже замітні, представляють або ціле життя й діяльність Митрополита, або охоплюють якийсь її відтинок, або розглядають деякий період із життя Митрополита чи характерні прикмети його благородної вдачі, ставлення до нього своїх і чужих. Деякі з них вносять щось нове в досліджування постаті Митрополита. Очевидно, що цей тут список не повний, бо всіх життєписів Митрополита поодиноких авторів, більш або менш удалих, та популярних малих брошур написаних дотепер українською і іншими мовами, є більше.

Багато нового матеріялу дають також розвідки, коротші й довші статті і спогади, поміщувані в різних періодичних виданнях чи різних збірних працях (не в цілості присвячених Митрополитові), альманахах і т. п. українською й іншими мовами. Їх не можливо тут вичисляти, навіть селективно, бо ж не є воно ціллю цього введення вичерпати ввесь друкований матеріял про Митрополита. Це справа бібліографа.

Коли так стоїть справа з життєписами Митрополита й життєписними причинками, то дотепер нема ще взагалі суцільного аналітичного твору, який з'ясував би думки Митрополита на різні справи, відзеркалив би спосіб його думання, чи хоч вичерпав би аналітично одну ділянку з цього пребагатого матеріялу. Те, що досі написано в цьому напрямі, це в більшості причинки, цитування окремих думок чи поглядів Митрополита на різні справи, або його проповідей, пинагідних промов, висказів ітп. У кращому випадку це короткі роз-

відки та друковані конференції чи доповіді про погляди Митрополита, головно на теми церковного об'єднання, відношення його до науки, його погляди про мистецтво ітп. Що ж тоді говорити про ділянки зовсім недосліджувані?

Найбільшою аналітичною працею дотепер є цитована вже праця о. І. Гриньоха. Вона виросла теж із доповідей, що їх автор виголошував про Слугу Божого Кир Андрея, а опісля додав до них розділи про унійні й богословсько-аскетичні погляди Митрополита. Ця праця замітна також чітким накресленням духового "я" Митрополита. Це "щось", що ставило Митрополита понад пересічність, що робило його *"великою і небуденною* людиною..." "це, поперше, вміння піднятися понад будні і реальність, які нас у даний момент оточують чи навіть повністю беруть у свої обійми, і, подруге, ця людина була наділена великим Божим даром бачити глибше, якщо мова про історичне минуле, вірніше й об'єктивніше та безпристрасно, якщо мова про теперішність, і вкінці багато далі, якщо брати до уваги прийдешнє..."[2]) Ця праця посунула наперед досліди над постаттю Митрополита започаткуванням аналізи соціологічних поглядів Митрополита (його думки про побудову держави, про християнський патріотизм), та аналізою деяких його богословсько-аскетичних поглядів. О. І. Гриньох також широко розгорнув думки Митрополита в справі церковної єдности, передусім на підставі писань Митрополита з останніх років його життя.

Як сказано вже, те, що досі написано в аналітичному напрямі про Митрополита, це незавершені, некомплетні праці ще й у тому напрямі, що вони *обмежені часом*. Вони не вичерпують думок Митрополита на якусь справу чи ділянку праці, беручи до уваги ціле його життя, а насвітлюють тільки якийсь його період, даючи більш чи менш удалий вибір думок Митрополита. Тимчасом дуже цінні були би праці, що досліджували б також, *як розвивалася думка Митрополита на різні справи продовж цілого його життя*.

Треба би простудіювати різні твори Митрополита як і обставини, в яких Митрополит їх писав. Іншими словами дослідити які нагоди вплинули на їх писання, котрі Св. Отці й філософи, які твори і хто взагалі з тих, з якими Митрополит зустрічався, мав вплив на формування його філософічно-богословської думки, його аскезу, на його концепцію в справі церковної єдности, і в різних інших питаннях, тобто що було його власне, і що Митрополит запозичив у інших великих умів і перетопив у своїй душі.

Ці ділянки досліду дотепер були зовсім не рухані. Щойно тепер розпочинаються в цьому напрямі перші досліди; нпр. о. д-ра

М. Соловія, ЧСВВ, у справі концепції церковного об'єднання Митрополита. Проф. д-р О. Кульчицький запропонував навіть основати "Осередок досліду українського релігійного життя", що м. і. також зайнявся б вивченням великої постаті митрополита Андрея.[3])

Глибину думок митрополита Андрея більше оцінили мабуть чужинці, аніж його рідні земляки. Хоч як високо земляки цінили Митрополита, то все таки в більшості за його дію, аніж за глибину його думок, яких часом і не розуміли.

Чужинці мали також відповідну перспективу віддалі, якої не мали Українці, і тому вони могли бачити Митрополита так, як не могли його бачити й оцінювати ті, що бачили його зблизька.

Тут можна б навести приклад-порівняння, що ним ілюстрував різні справи таки самий Митрополит. Коли ми є у підніжжі гори, то не маємо змоги бачити всю її велич і красу. Щойно з віддалі можемо їх оцінити. Коли ж вийдемо на самий вершок гори, тоді перед нами розкриваються горизонти широкі й нові, що їх з підніжжя гори не видно. Такою духовою горою був саме митрополит Андрей. Щойно з віддалі часу будемо могти його оцінити краще, як це ми могли робити за його життя, і щойно тоді, коли перестудіюємо глибину його думок, побачимо й ті виднокруги, що їх він бачив, а багато з нас їх не завважували, або просто таки не розуміли, хоч Митрополит нераз указував нам на них. Нпр. його концепцію об'єднання Східньої Православної Церкви з Католицькою Церквою зрозуміли краще на Заході, аніж у нас; те саме можна сказати про збереження чистого східнього обряду, і ін. думки-ідеї Митрополита.

Вивчення поглядів і поважних праць чужинців про митрополита Андрея буде мати ще й той добрий наслідок, що вони причиняться може до більш віродостойної оцінки Митрополита в опінії світу, як праці своїх. Бо українські автори були або його духовими дітьми, або розцінювали його як власного, рідного Архипастиря, і тому в опінії посторонніх можуть уважатися до деякої міри поглядами спертими на чуттєвій основі.

Праці чужинців, коли будуть сперті на дійсні факти, можуть іще більш успішно причинитися до опрокинення неприхильних оцінок Митрополита, як такі самі праці з українського боку. Бо в зв'язку з дослідами над постаттю Митрополита треба брати до уваги ще й ті писання про нього, що йому неприхильні, або навіть і крайнє ворожі. Одні з них виникли з непоінформованости, інші написані, щоб дискредитувати його велику Особу, викривити його найблагороднішні наміри та представити його дію в кривому дзеркалі.

Таких голосів не бракувало за життя Митрополита, не бракує їх і тепер. Вони походять від авторів зі середовищ неприхильних українському народові або Католицькій Церкві, часто обидвом, а тим самим ворожих й у відношенні до Митрополита. Та в Св. Письмі читаємо, що "...у вічну пам'ять буде праведник... не побоїться злої вістки" (Пс. 111, 6-7). Тож і ці напади Митрополитові не пошкодять. Вони тільки звернуть більшу увагу на нього, піднесуть його особисті прикмети: святість, відвагу і безстрашність в обороні Христових заповідей і Церкви, в обороні покривджених, без огляду на віроісповідну й національну приналежність, в обороні справедливих домагань українського народу. Бо ж саме за таку його дію, що нерозлучно була зв'язана з діяльністю Митрополита — доброго пастиря, нападали та ще й тепер нападають на нього.

На цьому місці треба згадати теж і про бібліографію. Повної бібліографії творів Митрополита, як уже згадано, ще немає. У цьому напрямі працює Постулятура, якої підручна циклостилева бібліографія обіймає вже кількасот бібліографічних позицій.[4]) Першу бібліографію до послань Митрополита зладив єп. Йосиф Боцян, що написав літературний огляд пастирських листів Митрополита за час 1899-1919.[5]) Цей огляд можна назвати аннотованою бібліографією. Тут подано, крім точних бібліографічних даних, також зміст кожного послання. Цей літературний огляд починається малим вступом і кінчається загальним підсумком усіх пастирських листів до 1925 р. включно, то є їх загальною характеристикою. Тепер у ділянці бібліографії про Митрополита працює д-р О. Кравченюк. Він написав уже дві праці про Митрополита в чужих виданнях. У першій автор зібрав сорок вісім бібліографічних одиниць та зреферував це у розвідці, що попереджує цей бібліографічний список.[6]) Друга його праця, з найобширнішою дотепер бібліографією про Митрополита, недавно видрукована Логосом у 1963 р. Вона обіймає вже двісті вісімдесят бібліографічних одиниць. Попереджує їх також розвідка про Митрополита.[7])

Очевидно, що й праця єп. Й. Боцяна і дві праці д-ра О. Кравченюка не є в стислому значенні бібліографічними творами для себе. Вони є окремими публікаціями про Митрополита, але мають найбільшу дотепер друковану бібліографію, таку, якої ніхто дотепер не дав. У цій черзі треба також назвати ще працю д-ра Г. Прокопчука про Митрополита, бо в ній подана на кінці велика бібліографія.[8])

Стільки про стан дослідів над постаттю Митрополита, їх можливості та про потребу монографій, що їх мають написати вчені, длячого видання творів Слуги Божого Андрея конечне. Однак є ще

інший, вище тільки згаданий аспект цієї справи. "Слово" Митрополита мусить промовляти не тільки до дослідників, але і до найширших кругів. Митрополит Андрей "став великим церковним письменником і речником Католицької Церкви в нашому народі", як написано про нього в передмові до першого видання його творів, що поміщена також і в цьому томі.

Багато його писань, зокрема більшість його пастирських листів, були й остануть *програмовими*. Програмовими для мирян, для їх різних суспільних груп, професій і станів, а вже особливо програмовими для духовенства, навіть на найвищому ступні священства. Писання Митрополита є програмовими для всіх на дорозі осягнути вічне спасіння, для старших, молоді й дітей; програмовими, як сказано, у практичній душпастирській праці, програмовими для селян, робітників, інтелігентів, а серед них і для політичних провідників, що за Св. Євангелієм, мають служити, а не панувати; для економістів, виховників і т. д. Бо до них усіх звертався Митрополит або розглядав ділянки їх праці.

Митрополит Андрей був великим знавцем людських душ узагалі, а національним психологом, знавцем української вдачі, з її додатними й від'ємними сторінками зокрема. А на великому відтинку праці для церковної єдности, що була провідною ідеєю його життя, Митрополит накреслив нові напрямні праці, сьогодні вже загально прийняті в Католицькій Церкві. Думка Митрополита була за повним збереженням східніх традицій та адміністративної побудови Східньої Церкви, а не її абсорпції, як донедавна було, що також підносив на Вселенському Соборі, Ватиканському II Мелхітський Патріярх Максим IV і наш Митрополит-Ісповідник Кир Йосиф.

І багато інших справ, що їх Митрополит розглядав у своїх писаннях, актуальні ще й сьогодні. Інші щойно тепер набирають значення, і то не тільки в українській, але й у Вселенській Церкві. Бо прикметою духа Митрополита було, як згадано, і те, що він бачив справи далеко наперед. Нпр. він бачив потребу ширших душпастирських основ і тому старався не тільки про вічне спасіння своїх вірних, але теж і про їх дочасний добробут, так, як цього вимагають тенденції душпастирювання, які щойно тепер приходять до слова в ширших розмірах та зачинають нову еру в практиці душпастирства.

Або його думки про участь мирян у парохіяльному житті, як поміч для душпастирів у тій праці, що її вони самі не можуть виконати, бо на те вже не стає в них часу. На цю тему Митрополит написав кілька послань, а два з них про церковне братство, ще 1905 року, далеко перед тим, заки постала Католицька Акція.

Всі оті справи сьогодні дискутуються в Католицькій Церкві та розглядалися і на Вселенському Соборі Ватиканському II.

У писаннях Митрополита пробивається універсальність його вдачі, себто прикмета бачити справи в цілості, бачити людей і справи з різних сторін, у повноті. І в цьому напрямі його писання теж програмові і треба їх гідно наслідувати.

Вкінці ще одна спонука до видання творів митрополита Андрея. Наша честь і глибока вдячність у відношенні до Слуги Божого Кир Андрея, Галицького Митрополита, вимагають зберегти його духові скарби. Видання його творів буде тривалим пам'ятником Слузі Божому Андрееві та причиниться до наслідування його в різних життєвих обставинах. З них навчимось мудрости "...поводження і неповодження...", щоб "...не виноситися в одних і не упадати в других...", мудрости "всього, що переминає й всього, що триває...", щоб ніколи не оцінювати "дібр інакше, як по їх дійсній вартости...", "мудрости мужества й сили...", щоб не звалила нас ніяка буря.[9])

Видання творів причиниться до наслідування чеснот Митрополита, його способу думання, як нами, його земляками і їх нащадками, де б вони не жили, так теж і всіми іншими людьми доброї волі, що зустрінуться з його думками, як теж із літописом його життя. Своєю дією як і писаннями Митрополит переступив границі України та записався в історії Вселенської Церкви як одна з її найвизначніших постатей.

---

[1]) Гриньох, о. Іван. Слуга Божий Андрей — благовісник єдности. Мюнхен, накл. автора, 1961, стор. 12.

[2]) Цит. твір, стор. 17.

[3]) Кульчицький, проф. д-р Олександер. До проблеми "психологічної постаті" митрополита Андрея Шептицького, I-II, "Наша Мета" (Торонто), 24 листопада і 1 грудня 1962, рік XIV, ч. 48 і 49.

[4]) [Гринчишин, о. д-р Михайло, ЧНІ.] Тимчасовий список письм митрополита Андрея Шептицького. 24 стор. (літограф.).

[5]) Боцян, єп. Йосиф. Пастирські листи митрополита Андрея. Літературний огляд. Богословія (Львів), 1926, кн. 1-2, стор. 94-149.

[6]) Кравченюк, д-р Осип. Митрополит Андрей Шептицький в англомовних публікаціях. Йорктон, Саск., вид. Логос, 1961. 28 стор. (Бібліотека Логосу, том XVII). Бібліографія на стор. 27-28.

[7]) Кравченюк, д-р Осип. Велетень зо святоюрської гори. Причинки до біографії Слуги Божого Андрея Шептицького... на підставі чужомовних джерел. Йорктон, Саск., Логос, 1963. 148 стор. Бібліографія на стор. 138-148. (Бібліотека Логосу, том XXXIV).

[8]) Prokoptschuk, Dr. Gregor. Der Metropolit. Muenchen, Verlag Ukraine, 1955. 299 S. Die Bibliographie, S. 283-288.

[9]) З молитви укладу митрополита Андрея п. з. "Прохання про мудрість", що є частиною твору "Божа Мудрість", Львів, Біблос, 1932, ст. 22.

ІСТОРІЯ ВИДАНЬ ТВОРІВ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ

Історія видань творів Митрополита дотепер дуже коротка. Якщо йдеться про зібрання творів митрополита Андрея, то в цьому напрямі зроблено тільки початок. Гр. кат. Богословська Академія у Львові в серії своїх праць (том XIV) почала була видавати "Твори Митрополита Андрея Шептицького". В 1935 р., заходом тодішнього о. ректора, тепер Митрополита-Ісповідника Кир Йосифа Сліпого, вийшов тільки один том пастирських листів Митрополита. Цей том містив вісім послань Митрополита до вірних і духовенства станиславівської єпархії.[1])

Перших сім послань, надрукованих у цьому томі, були дійсно в хронологічному порядку першими посланнями, що їх Митрополит написав, будучи ще станиславівським єпископом (1899-1901). Восьме послання, поміщене в цьому виданні, було з 1904 р., тобто написане тоді, коли Слуга Божий був уже Галицьким Митрополитом з осідком у Львові. Воно було поміщене в цьому виданні тому, що було звернене до вірних станиславівської єпархії, написане з нагоди висвячення на станиславівського єпископа о. д-ра Григорія Хомишина, тодішнього ректора Львівської Духовної Семинарії, який, як відомо, загинув як ісповідник св. віри у в'язниці 1945 р. Цим посланням Митрополит впроваджує нового єпископа і, з нагоди єпископської хіротонії, пише про уряд єпископа в Церкві взагалі, та яке значення має цей уряд для вірних і яке повинно бути відношення вірних до свого владики.

З цього саме видання творів передруковуємо в нашому виданні перших сім послань Митрополита, ще далі виправивши мову. А також передруковуємо звідсіля коротке вступне слово до цього першого видання творів Митрополита.

Редакція цього першого тому послань Митрополита завдала собі багато праці, бо не тільки виправила мову — правопис та стиль — відповідно до потреб часу, замінюючи довгі речення кількома, але теж для проглядности підкреслила товстим друком багато місць у тексті та поділила цілий текст, навіть додаючи деякі нові підназоловки і відступи в тексті. Деякі підназоловки замінила іншими.

Цитати зі Св. Письма в церковно-слов'янській мові перекладено на живу українську мову. Подано також порядкові числа в хронологічній черзі послань. Послання останнє, тобто до вірних станиславівської єпархії (з 1904 р.), має у львівській редакції число вісім, хоч хронологічно воно припадає на пізніше. Ця редакція мала інший ключ, що за ним порядкувала послання. У теперішній нашій редакції це послання прийде у своїй хронологічній черзі, разом з іншими посланнями того часу. Також типічну форму пастирських листів, на початку і на кінці кожного послання, львівська редакція замінила сумаричним піднаголовком до кожного послання (тобто разом в одному місці подала адресатів, до кого були ці послання звернені, що звичайно є на початку кожного пастирського листа, і місце написання та дату послання, що звичайно є в пастирських листах на кінці).

В нашому виданні ми прийняли львівську редакцію з тією зміною, що товсто підкреслені місця в тексті заступлені курсивою, а скорочення слів розвинено в цілі слова. В дальших посланнях теперішнього нашого видання творів, як це бачимо з текстів поміщених у цьому першому томі (посл. 8-13) впорядкування тексту є дещо інше, як у перших сімох. Воно не має числового позначення поодиноких уступів, де цього не було в оригіналі; також нових піднаголовків не дано там, де їх в оригінальному тексті не було. Тому в посланнях "Про достоїнство й обов'язки священиків", "До української інтеліґенції" і "Про ювілей" (послання 9, 10 і 12 в теперішньому томі), нема піднаголовків уступів. Подібно, як у львівському виданні творів з 1935 р., також подано дату й місце написання на початку кожного послання, а не на кінці, як є в оригінальному тексті, і скорочено вступну форму звернення, якою починається кожне послання. Термін "Русин", "руський", уживаний свого часу в Галичині, заступив мовознавець терміном "Українець", "український".

Мову цих послань виправив проф. д-р Василь Лев. У руках ред. Олександра Моха спочивала ціла технічна редакція теперішнього першого тому послань. Він також справляв мову введення.

Другим виданням послань Митрополита є передрук у "Логосі" тих послань митрополита Андрея, що були друковані за часів першої большевицької окупації західніх українських земель (вересень 1939 — червень 1941) у Львівських Архиєпархіяльних Відомостях — (в цьому часі вони були наперед друковані на циклостилю, а пізніше розпорядки Митрополита були розповсюднювані у письмових ручних переписах). — Ці послання вийшли опісля окремою відбиткою у серії видань бібліотеки Логосу.[2]) Видання передрук цих

матеріялів ще тепер далі продовжується в Логосі, Йорктон, Саск. Однак це видання "Логосу" не можна назвати виданням творів Митрополита, хіба в ширшому розумінні, бо воно містить увесь матеріял, що був у тому часі друкований у Львів. Аєп. Відомостях, отже також матеріяли з Соборів, далі розпорядки Митрополита для оо. деканів, а також відомості з єпархії, напр. список померлих священиків і ін. Отже це видання мало й має іншу ціль, як видання самих творів Митрополита. Редакція "Логосу" хотіла познайомити читачів з тим матеріялом і закріпити на письмі те, що ще збереглось в дуже нечисленних примірниках Львів. Аєп. Відомостей того часу, тим більше, що це були останні роки життя й посиленої організаційної праці митрополита Андрея в окремих умовах, мало відомих на цьому континенті.

Коли ми вже при "Логосі", треба згадати, що це видавництво оо. Редемптористів видрукувало також у "Логосі" збірку листів Митрополита в редакції і з примітками і перекладами із французького оригіналу д-ра Б. Казимири (1958 р.). Також раніше "Логос" видрукував послання Митрополита до духовенства "Про побудову Рідної Хати" (оригінальний наголовок був: "Як будувати Рідну Хату?", тобто українську державу), з 1941 р., під наголовком, що його дав на підставі змісту: "За єдність св. віри, Церкви і нації".[3]) Текст поміщений у "Логосі" не є повним текстом цього замітного послання, бо кілька його початкових сторінок не збереглися на еміграції.

Поза цими виданнями не були послання Митрополита друковані, крім оригінальних перводруків. Часом їх тільки передруковували другим виданням, коли перше розійшлося, деколи з новим наголовком. Це свідчить, що було велике заінтересування посланнями Митрополита й тому треба було їх видавати дальшими накладами.

Треба згадати, що деякі звернення, послання і інші письма Митрополита, крім їх офіційного тексту, були також друковані в українській пресі (на Батьківщині й поза нею) й інших періодичних виданнях, напр. Діло, Мета, Український Бескид, Львівські Вісті, Краківські Вісті, Америка, Наша Мета і в інших часописах.

В цьому зв'язку можна згадати також про поміщування в різних періодичних виданнях проповідей, промов Митрополита та інших виступів. Таких несистематично зібраних писань Митрополита є дуже багато.

Дальшим виданням творів митрополита Андрея було видання його українського перекладу з грецької мови "Аскетичних творів св. Отця нашого Василія Великого" (1929 р.). У вступному слові до цього видання митрополит Андрей пише, що в 1910 р. для вжит-

ку монахів і монахинь видав п'ять бесід св. Василія Великого, а в 1911 р. обширніші монаші правила Святого. Тепер "до поправленого й дещо переробленого перекладу тих творів додаю переклад усіх інших творів св. Василія, зібраних у виданнях усіх його писань під спільною назвою "Аскетіка". До них додаю ще переклад кількадцяти листів св. Василія, в яких він говорить про монаше життя, або "до монахів чи інокинь". Цей переклад Аскетичних творів св. Василія Вел. переглянули мовознавці дир. д-р В. Щурат і проф. д-р Я. Гординський, за що Митрополит їм дякує у вступному слові (з 30. І. (ст. ст.) 1928 р.). Видано ці твори в серії праць Богословського Наукового Товариства і Гр. кат. Богословської Академії у Львові, 1929 р. як том IV-V.[4])

Опісля в 1951 р. в Апостолес Отці Василіяни видали частину цього перекладу Митрополита "Аскетичних творів св. Отця нашого Василія Великого", а це тільки "Початок моральних" і "Передмову про Божий суд" та "Про віру". Це є трохи більше як 1/5 частина львівського видання, його стр. 21-30, 31-38 і 42-128. До "Початку моральних", що обіймають LXXVIII правил, додано окремий наголовок до кожного правила, якого нема у львівському виданні. Також далі виправлено правопис. Тому, що головну частину цього видання складають моральні правила (етіка), звідси й наголовок видання в Апостолес — "Моральні основи."[5])

Дальші, вже оригінальні, аскетичні твори митрополита Андрея, "Божа Мудрість" (1932) і її третя частина п. з. "Християнська праведність" (1936), були друковані наперед у Львів. Аєп. Відомостях за 1932 і 1935 рр., а опісля випущено їх окремими відбитками 1932 і 1936 рр.

Подібно було і з деякими іншими творами Митрополита, які були наперед друковані в офіціозі Львівської Архиєпархії, а опісля вийшли окремо. Львівські Аєп. Відомості були чимсь далеко більше як урядовим вісником митрополичого ординаріяту. В них містив Митрополит не тільки свої адміністраційні розпорядки й розпорядки світської влади, що відносилися до різних справ Церкви, не тільки подавав вістки з архиєпархії, нпр. про смерть священиків, писав про їх матеріяльну забезпеку і родини, про працю Аєп Собору, але впродовж багатьох років містив у них свої коротші й довші твори, якщо йдеться про 1930-44 річники. Тому Аєп. Відомості є з одного боку цінним джерелом до історії Української Католицької Церкви, а зокрема до історії Львівської Архиєпархії, з другого ж боку є джерелом студій для пізнання митрополита Андрея, як адміністратора великої архиєпархії, співбрата-душпастиря, вихов-

ника, мислителя і т. д. Тому, що на еміграції були доступні тільки ЛАЕВ за роки 1930-1944 з малими перервами (без 1931 р.), то хто мав би попередні ще річники, — скажім із часу 1920-1930 рр. — повинен дозволити їх скопіювати для уряду Впр. Отця Постулятора та зробити їх доступними для дослідників.

Із монаших уставів, яких Митрополит зредаґував кілька, як про це далі буде сказано, т. зв. "Скнилівський Типикон" був надрукований окремо вже у 1910 р.[6])

Опісля "Скнилівський Типикон" увійшов у текст "Унівського Типикону" з 1920 р., що досі збережений у рукописі. Далі разом із своїм братом, о. д-ром Климентом Шептицьким, архимандритом Студитів, Митрополит зредаґував "Генеральний типикон манастирів Студитського Уставу" (1936 р.). Ця праця є великою студією над східнім чернечим устроєм. Вона написана французькою мовою і видрукована щойно тепер у 1964 році.[7])

Інші чернечі устави, а це Конституції Сестер Служебниць (з 1906 р.) і Сестер Василіянок (з 1909 р.) були також окремо надруковані й долучені до пастирських листів з того часу до Сестер Служебниць і до Сестер Василіянок.

Це, загально беручи, було б мабуть усе, що можна сказати про видання творів Митрополита на підставі відомостей, які я мав.

---

[1]) Твори митрополита Андрея Шептицького. Пастирські послання до духовенства й вірних станиславівської епархії (1899-1904). Львів, Біблос, 1935. 252 стор. (Праці Гр. кат. Богословської Академії у Львові, том XIV).

[2]) Письма-послання митрополита Андрея. Йорктон, Саск., 1961. 80 ст. (Бібліотека Логосу, том XXIV.)

[3]) Логос, 1950, т. I, кн. 4, 1951, т. II, кн. 2, 3, 4 .

[4]) Аскетичні твори св. Отця нашого Василія Великого. Переклав з грецького митроп. Андрей Шептицький. Львів, 1929. 490 стор. (Праці Богословського Наукового Товариства і Гр. кат. Богословської Академії у Львові, том IV-V.)

[5]) Св. Василій. Моральні основи. Переклав митроп. Андрей Шептицький, ЧСВВ. Апостолес, 1951. 191 стор., мала 8-а.

[6]) Андрей, Галицький Митрополит. Типикон Студитської Лаври св. Антонія Печерського в Скнилові під Львовом. Жовква, друк. оо. Василіян, 1910. 33 стор. + Конституції Студитські, стор. 35-47.

[7]) Типикон. Уложили Слуги Божі митрополит Андрей і архимандрит Климент Шептицькі — Студити. Рим. 1964. 344 стор. (Наукові й літературні публікації "Студіон" Студитських манастирів, ч. I-II.)

ПЕРЕГЛЯД ТВОРІВ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ

ПОДІЛ ТВОРІВ. Твори митрополита Андрея можна поділити на кілька головних груп: на філософічно-богословські чи радше богословсько-духовні й аскетичні твори з філософічною основою, пастирські, канонічно-конституційні твори, писання в справі церковної єдности і в обрядовій справі, його історичні твори, писання на соціологічні теми і про мистецтво, з його поглядом про зберігання пам'ятників української культури, принагідні писання, промови і звернення з різних нагод, його багате листування, реляції до Ап. Престолу та, вкінці, хоч деякі його адміністраційні письма, щоб не поминути її тієї ділянки, бо й вони відзеркалюють духа Митрополита. Очевидно, що цей поділ тільки приблизний, бо багато писань Митрополита заторкують різні теми в тому самому письмі так, що їх можна розглядати в зв'язку з різними вище вичисленими групами. Тут не стислий поділ, а радше подані головні напрями, в яких ішла думка Митрополита.

А. БОГОСЛОВСЬКО-ДУШПАСТИРСЬКІ Й АСКЕТИЧНІ ТВОРИ

ПАСТИРСЬКІ ЛИСТИ. До першої групи, себто до богословсько-духовних і пастирських творів Митрополита, належать передусім його послання, більші й менші його аскетичні твори, видані окремо або друковані у Львівських Аєп. Відомостях і інших періодичних виданнях, молитви укладу Митрополита, його проповіді й конференції, реколекційні науки та принагідні писання.

Митрополит Андрей був перш за все душпастирем довірених його пастирському урядові вірних. Тому зрозуміло, що найбільшу частину його творів складають його пастирські листи. Вони обговорюють так багато різнородних тем, що годі їх навіть приблизно зреферувати в цьому перегляді творів так, щоб їх усіх охопити. Для цього треба довшої праці, а для докладного їх розгляду окремої студії, що буде напевно дуже вдячною темою для майбутнього до-

слідника. Тому тут подаю лише поділ пастирських листів Митрополита та їх загальну характеристику; зреферованих буде лише декілька з них у зв'язку з дальшими групами творів Митрополита. Зате більше буде сказано про інші богословсько-філософічні й аскетичні твори Митрополита.

Єпископ Йосиф Боцян у своєму літературному огляді 59 послань Митрополита за роки 1899-1919[1]) (в цьому 15 спільних Єпископату Галицької Церковної Провінції, які, як пише єп. Боцян, були посланнями Митрополита) розділив їх схематично на три групи, а саме: послання до духовенства, до духовенства й вірних і до вірних (як загалом, так і до поодиноких станів чи громад із-поміж них). Такий поділ відноситься і до всіх послань після 1919 р. Схематично не можна їх краще охопити. Деякі з пастирських листів Митрополита не мають стислої форми послань, як напр. загально адресоване "Послання до народу" з 1940 р.[2]), або "Послання на піст" (Заклик до покаяння) з 1942 р.,[3]) або просто "Поклик до покаяння" з 1943 р.,[4]) проте самою тематикою та способом писання є дійсними пастирськими листами.

Єпископ Й. Боцян наводить таку цитату з послання до вірних 1907 р.: "Ставши єпископом я поставив собі закон, щоб якнайчастіше проповідати Боже слово. Уряд єпископський є в першім ряді урядом проповідника Божого слова, тому то я хочу так проповідати, щоб не залишити ні одної правди Божого Об'явлення. Прошу в Бога ласки, дорогі мої Браття і Сестри, у ряді послань представити цілу науку, всі правди віри."[5])

І справді цю свою постанову Митрополит у великій мірі виконав. Бо послання Митрополита мають за теми, починаючи від приступного катехизмового викладу основних правд св. віри, — до Буковинців про св. віру (з 20. XI. 1900 р.), або Русинам осілим у Канаді (з 7. XI. 1901 р.) та основних принципів християнської моралі, через окреме підкреслення тих із них, які в даних обставинах були вимогою часу, — як ось про небезпеку втрати св. віри, пересторога перед москвофільською православною агітацією в Галичині (з 31. III. 1910 р.), про нерозривність подружжя (з 6. III. 1906 р., спільний пастирський лист трьох галицьких єпископів, коли у віденському парляменті зголошено проєкт закону про розводи), або широко відоме послання з часів другої світової війни про п'яту Божу заповідь "Не убий" (з листопада 1942 р.), коли гріх чоловіковбивства невинних людей був на денному порядку, або продиктований любов'ю ближнього пастирський лист в обороні нищених і руйнованих православних церков (із 20. VII. 1938 р.) — аж до викладу най-

глибших правд св. віри, про Непорочне Зачаття Преч. Діви Марії (з 16. V. 1904 р.), про освячуючу ласку (з 21. X. 1910 р.), догматичне послання про єдність Церкви (з 15. I. 1938 р.), та кінчаючи на засадах християнського совершенства для всіх: про часте Св. Причастя (з 2. V. 1909 р.), про Євхаристійний Тиждень (з весни 1934 р.), про молитву (з 12. III. 1911 р.), про милосердя (з червня 1942 р.), а для священства й чернецтва зокрема: про молитву й церковне правило (з 20. III. 1910 р.), про молитвослов і Св. Письмо (з травня 1936 р.), про місії й духовні вправи (з 28. VII. 1902 р.), про літургійне життя духовенства (з грудня 1934 р.) і ін.

Очевидно, що деякі теми були зумовлені літургійним роком і часто повторювалися, нпр. пасхальні й різдвяні привітання, послання на піст, що їх Митрополит писав багато разів, а з-поміж них два такі послання (з 1938 і 1939 р.) є довгими основними творами про покаяння.[6]) Заклики до тих, що на Пасху не сповідалися й не причащалися, теж повторювалися (з 1934, 1936, 1937 і 1942 рр.).

Також потреби церковно-адміністраційного порядку знайшли своє місце в тематиці послань Митрополита, нпр. про канонічну візитацію (з 8. VIII. 1904 р.), кількакратні послання (як і інші пригадки і промови) про потребу катехизації, про солідарність між духовенством, якої тоді не було через різні напрямки політичної орієнтації (народовці і москвофіли) (з 1905 і 1906 рр.), бо солідарність між духовенством, на гадку Митрополита, є передумовою успіху в душпастирській праці; про обряди (з 13. IV. 1931 р. і з травня 1941 р.), про потребу підготови до праці для церковної єдности (з 26. XI. 1907 р.) і ін. Повторювалися також принагідні послання з нагоди ювілеїв Свт. Отців ітп.

Суспільним, економічним і політичним справам також присвячував Митрополит увагу в своїх посланнях. Написав окреме послання "Про соціяльну квестію" (з 21. V. 1904 р.), що представляє науку Церкви на підставі енцикліки "Рерум новарум". Знову інше послання, до духовенства "Як будувати Рідну Хату?" (з грудня 1941 р.), тобто українську державу, розглядає глибокі соціологічні процеси державного будівництва. До цієї групи послань належать ще й ті послання, що виникли на тлі політичних подій часу, нпр. спільний пастирський лист Галицького Єпископату до народу про політику без Бога після вбивства намісника Потоцького (з весни 1908 р.) і другий спільний лист-протест перед світом у справі штучного голоду в Східній Україні (з 1933 р.), осудження цього народовбивства — Україна в передсмертних судорогах (ЛАЕВ, 1933, ч. 8, стор. 281-82), пересторога перед комуністичними агентами, які почали

втискатися до католицького середовища, щоб його знутра розсадити (з 1936 р.), вже згадане послання про п'яту Божу заповідь "Не убий" (з листопада 1942 р.).

Вкінці, як уже згадано, є ще одна група послань, а це послання до окремих груп і верств. Митрополит адресує їх: "До інтеліґенції" (з 9. II. 1901 р.), до Буковинців (з 20. XI. 1901 р.), "До моїх улюблених Гуцулів" (з 21. XI. 1901 р.), написане гуцульським говором, щоб краще й більше безпосередньо трапити до душ Гуцулів, далі до українських поселенців у Канаді (з 1901 і 1902 р.), до Поляків греко-католиків (із 1904 р.), до СС. Служебниць (з 1905 р.), до СС. Василіянок (з 1906 р.), до недужих (з 14. III. 1934 р., де Митрополит кріпить на душі і викладає яким скарбом може бути терпіння і для самого недужого й для інших, коли хворий переносить його в християнському дусі), до робітників у Німеччині (з 22. XII. 1942 р.).

Із усіх тих послань видно, як добре Митрополит орієнтувався в справах і потребах окремих груп і станів та чого вимагав від українських інтеліґентів, як добре визнавався в життевих обставинах українських поселенців у Канаді, Німеччині, і в інших справах.

Резюмуючи всі послання Митрополита до 1919 р. єп. Й. Боцян дає таку їх загальну характеристику: "Перші листи визначні суспільно-практичними тенденціями, у дальших замітний напрямок у богословсько-аскетичну сферу, яка однак від життя не віддалюється..." І дальше: "...У першім десятку видно програму: через добробут і освіту дочасну до щастя і світла вічного. Далі стає улюбленою темою: молитва й освячуюча ласка. Часто згадується про нашого великого св. священомученика Йосафата... Пробивається у них також образ культурного й морального стану нашої Церкви в перших двох десятках XX ст.: ревність нашої Єрархії, дух нашого духовенства й настрої серед різних груп нашого народу — його моральна та матеріяльна доля й недоля.[7])

Це загальне схоплення єп. Й. Боцяна можна поширити і на пізніші послання Митрополита. Він же був аскетом, архипастирем і провідником свого народу. Разом з ним радів і страждав та підтримував цей нарід на дусі. Вказував на Боже милосердя і справедливість. Коли треба було, то й підносив могутній голос протесту, чи в справах оборони празд св. віри і християнської моралі, чи в справах дочасного добробуту своїх рідних та обстоював справедливі вимоги українського народу.

Вже з цього загального вибору-перегляду тільки малої частини пастирських листів видно, які теми Митрополит порушував у по-

сланнях. Числа усіх написаних послань тепер не можу подати, бо ще не всі зібрані. Однак приблизно воно буде між 170-180. Бо майже щороку писав Митрополит найменше чотири послання, а було й так, що одного дня писав два пастирські листи, або день по дневі писав послання на різні адреси. Не поминув ніякої нагоди, щоб зайняти становище Церкви в різних справах, до біжучих подій, як в українському громадянстві, так і в окружаючому нас світі.

ЗВЕРНЕННЯ. Неначе продовженням пастирських листів Митрополита є його звернення: "Канадійським Русинам"[8]) (з 1911 р.), "Пам'ятка для руських робітників"[9]) (з 1912-14 років) і третя книжка, яка не має виразно окремого адресата, але писана в тій же цілі вже до вірних у Батьківщині, "Божа сійба"[10]) (з 1914 р.). Ці писання, як і послання, викладають правди св. віри та християнської моралі.

Цими писаннями Митрополит духово випосажує вірних в Україні і українських переселенців, найважнішим знанням у житті людини, бо знанням того, що відноситься до її вічного спасіння. Митрополит знав про небезпеки, на які були виставлені українські переселенці й наші робітники в різних краях поза Рідним Краєм, і вірні дома. Перестерігав передусім перед утратою найбільшого скарбу людини, яким є св. віра. Діяли ж проти неї московські аґенти і вдома і різні аґенти в чужих краях. Нпр. у Канаді діяли т. зв. "незалежні", "серафимці" та різні сектанти. Тому Митрополит у своїх зверненнях викладає приступно, що це є св. віра, що тільки католицька віра є правдива, по чому можна її пізнати, а це по зв'язку духовенства з Ап. Престолом. Далі перестерігає наших людей перед злою книжкою й злими часописами, перед марнуванням тяжко запрацьованого гроша на карти, п'янство і т. п. Вказує на засоби як протидіяти, як записувати церкви (в Канаді), де шукати порад (у своїх священиків, у Т-ві св. Рафаїла, яке опікується переселенцями, в католицьких суспільних організаціях і синдикатах праці в західній Европі) і т. п. Поручає переселенцям добру книжку і пресу, а передусім просить і доручає черпати силу в молитві, спільній молитві всієї родини зокрема, в набожності до Пресв. Богородиці, та щедро черпати зі "Сімох Св. Криниць" — як Митрополит називає Св. Тайни у "Божій сійбі", — а передусім черпати силу душі в частому Св. Причасті. Останнє звернення "Божа сійба" має теж розділи про вищий ступінь духовного життя, про життя за євангельськими радами, про священичі покликання. "Божа сійба" замітна ще й тим, що в ній уперше поміщена молитва укладу Митрополита "За український нарід".[11])

Вкінці пам'ятає Митрополит і про зв'язок переселенців із Рідним Краєм. "Із тугою вичікують старі родичі дома. Рахують дні й години до Вашого повороту"... "Очікує Вашого повороту й увесь нарід. І зглядом нього масте до сповнення святі й важні обов'язки..." "За границею маєте можність і нагоду просвітитися, навчитися неодного корисного та вертатися домів із просвітою й культурою, яку опісля можете передати своєму народові, братам, що дома лишилися. Бачте лише, щоб Ви дійсно принесли лиш добро. Вмійте розрізнити здорове зерно від полови; приймайте добрий приклад чужих, та відкидайте злий."[12]) "Що Вам із того, що заробите на чужині хоч би й як великі гроші, а запропастите свою душу та станете причиною загибелі для інших? Немає таких багатств на світі, за які можна б відкупити душу, якщо вона раз пропаде."[13])

Тепер розгляну такі богословсько-аскетичні твори Митрополита Андрея: "Божа Мудрість" (з 1932 р.),[14]) "Християнська праведність" (з 1935 р.)[15]) і "Дар П'ятидесятниці" (з 1937 р.).[16]) Всі ці твори були найперше друковані у Львівських Архиєпархіяльних Відомостях, а опісля два перші були видані окремо.

БОЖА МУДРІСТЬ (часть перша). "Божа Мудрість" це найбільший філософічно-богословський і аскетичний твір, подуманий Митрополитом у кількох частинах, що з них Митрополит написав опісля тільки три, як це далі побачимо. Перша частина твору "Божа Мудрість" є властиво останніми розділами більшого послання "Про молитву", що його Митрополит написав у вересні 1932 р. у Підлютім. Про це пише Митрополит у вступному слові до "Божої Мудрости" (з 1932 р.): "Предмет у праці дійшов до таких розмірів, що я рішився річ видати в осібній книжечці "Про молитву". Останні її розділи про "Божу Мудрість" видаю на вступі, в тій гадці, що вони більше надаються на вступ до цілої праці."[17]) Чи цей твір "Про молитву" появився друком, я не мав змоги довідатися. Можливо, що він так і лишився в рукописі, як і інші писання і цілі великі твори Митрополита.

Твір "Божа Мудрість" (першу її часть з 1932 р.) складають дві нерівні частини, перша з шістьох і друга з тридцять двох розділів. Їх попереджує вступне слово Митрополита. На початку підкреслює Митрополит значення мудрости. Її не окупить ані не заступить "ані багатство, ані влада, ані могутність і сила". Вона є цінною прикметою українського народу. Наш нарід уміє цінити мудрість. "Очевидна річ, що вартістю чоловіка є його вартість перед Богом, чоловік не є тим, що видається людям, а тим, чим є перед Богом. Але та вартість дійсна, речева є укрита перед нашими

очима й не можна — сказати б — суспільну оцінку чоловіка оперти на тій укритій Божій силі в душі."[18]) Тому Митрополит по святости — (як це також побачимо з далі реферованого послання про потребу наукової підготови до праці для церковної єдности, з 1907 р.), — ставить на другому місці науку. Саме у першому розділі "Божої Мудрости" Митрополит підкреслює ще й другу прикмету українського народу, що він горнеться до науки, освіти, знання... Бажання знання є поміж Українцями загальне. "Для нас чоловік із золотим перстенем не йде перед умним чоловіком". Однак мудрість є перед освітою, перед знанням. "Яку ми й не прив'язували б вартість до самої освіти чи знання, всетаки найвищим титулом хвали в очах наших буде мудрість..." "Ані багатства, ані влада, ані могутність і сила не окупить глупоти і не заступить мудрости."[19])

Цій дуже позитивній прикметі українського народу, правильно оцінювати мудрість, відповідає також і та прикмета нашого східнього обряду, що в ньому дуже часто маємо заклик "Премудрость". Що він означає? Митрополит пише, що очевидно він звертає нашу увагу на Божу Мудрість, так почитану у Східній Церкві, і також означає торжественне прохання про цей дорогоцінний дар з неба.

Після цих двох розділів на початку твору "Божої Мудрости" іде перелік чи перегляд цитатів зі Св. Письма Старого й Нового Заповітів про мудрість, згл. премудрість, як цього слова уживає церковно-слов'янський переклад, наперед із св. Ап. Якова. Кінчиться ця перша частина "Божої Мудрости" (1932 р.) молитвою "Прохання про мудрість", укладу самого Митрополита. Це довга, дуже цінна й всеобіймаюча молитва. Тут подана неначе схема аскези життя християнина, аж до мучеництва включно. В ній схоплені різні прохання — потреби душі, як пересічного християнина й богослова-священика, що прямують до совершенства з одного боку, так і з другого боку в другій її частині є дуже спеціяльні прохання, а зокрема про ту мудрість, що веде до злуки Церков під одним зверхнім пастирем — Римським Архиєреєм.[20])

Друга більша частина твору "Божа Мудрість" (1932), це виклад Господньої молитви "Отче наш", до якої неначе вступом є виклад про те, чим є релігія і молитва взагалі.

БОЖА МУДРІСТЬ (часть друга). Ця часть лишилася в рукописі й не була друкована. Про що Митрополит писав у цій другій частині, про те довідуємося із вступного слова Митрополита до "Християнської праведности" (з 1935 р.). У вступному слові до "Християнської праведности" пише Митрополит так: "Мені видавалося, що пошукування за об'єктивною Божою Мудрістю, себто якою

вона сама в собі, треба зачати від природних діл Божих, у яких находяться також і її відблиски, а першим таким відблиском Божої Мудрости в сотвореннях є та природна прикмета людського ума, що її всі люди називають мудрістю."[21]) Це саме було темою тієї другої недрукованої частини "Божої Мудрости".

Друга частина "Божої Мудрости", це філософічна студія "над людською мудрістю, над трудощами, які людський ум находить у пізнаванні правди та над дорогами, якими той ум, чи людська мудрість доходить до правди Божого Об'явлення".[22]) Виходить, що друга часть "Божої Мудрости" займається філософічною темою — пізнати Бога з Його природних діл. Митрополит представив природну мудрість і спосіб, яким вона до християнства веде. На іншому місці цього вступного слова до "Християнської праведности" Митрополит про це саме пише так: "...вернемося ще раз узад (тобто після написання твору "Християнська праведність" — А. Б.), щоб у людській природі, перед вірою і перед благодаттю, знайти сліди тієї Божої Мудрости і в людській мудрості."[23]) Далі в цьому місці цього вступного слова Митрополит обіцяє у перероблений, чи наново написаній другій части "Божої Мудрости": "Будемо слідити дороги, якими людина до Христової віри й праведности доходить, чи радше Божа благодать її доводить. Будемо слідити за тими дорогами і спостережемо, що природна людська мудрість нехибно веде в Божу благодать, якщо людська гордість не зведе її з природної і правдивої дороги. Тоді за Божою ласкою зможемо перейти природні та розумові основи віри і праведности."[24]) А це ніщо інше, як свого роду теодицея.

Ця філософічна студія Митрополита не була друкована. Митрополит змінив заплянований порядок твору "Божа Мудрість". Пересуває на пізніше цілу його другу частину, про природну мудрість і спосіб, яким вона веде до християнства, й переходить до третьої части "Божої Мудрости", якою є твір "Християнська праведність" (з 1935 р., частина перша). Тобто Митрополит опускає філософію, а також, як з дальшого побачимо, й догматику, і переходить на поле моральної богословії, а навіть аскетики. Про це пише так: "Заки приступимо до "богословії" мусимо бачити, чим є "богословія в душах",[25]) заки Божої Мудрости будемо шукати в догматиці, мусимо її шукати в моральній."[26]) Митрополит наперед представляє обов'язки християнина, які випливають зі св. віри, тобто з догматики, чи з катехизму, а опісля: "Як Бог поможе і нашу працю поблагословить, будемо і в догматиці шукати тих доріг, якими Божа Мудрість до нас доходить і нам уділяється."[27])

Догматика, чи, як це образово Митрополит називає, "шлях від Бога до сотворіння", мала бути темою дальших частин "Божої Мудрости". Їх Митрополит не вспів написати, на скільки можу вносити з відомого мені матеріялу, як також мабуть не переробив другої частини "Божої Мудрости", про природну мудрість і як вона веде до християнства. На це Митрополит не мав часу, бо в останніх роках життя був зайнятий писанням великої монографії про Київського Митрополита Й. В. Рутського, яку й закінчив, та написав багато інших писем і послань (у тому два довгі й глибокі пастирські листи про покаяння, з 1938 і 1939 рр.), та був зайнятий унійною тематикою, чого вислідом було кілька довших писань (з 1941-1943 рр.). Крім того недуга не завжди дозволяла на писання. Також управа великої спархії та праця над організацією церковного життя (чотири Львівські Архисапархіяльні Собори підчас другої світової війни — в 1940-44 рр.) забирали ввесь час Митрополитові.

Тепер можна собі усвідомити, яким великим, багатотомовим твором мав бути твір "Божа Мудрість". Сама третя її частина про "Християнську праведність" мала мати може й кілька дальших частин, з яких Митрополит написав тільки першу. Цілий плян Митрополита мав творити свого рода "Сумма теольогіка": філософія, догматика, моральна й аскетика. Образово Митрополит називає цей матеріял двома шляхами — шлях від Бога до сотворіння (догматика) і від сотворіння до Бога. Цей останній мав два аспекти, інтелектуальний і моральний. Перший інтелектуальний, студія над людською мудрістю, зі світа пізнати Бога. Цю частину Митрополит написав, але хотів її цілком переробити. Другий моральний аспект — це моральна й аскетика, тобто наука про християнську праведність. З цього Митрополит написав першу часть про молитву п. з. "Божа Мудрість", і третю часть, про "Християнську праведність" у творі під такою ж самою назвою (її частина перша). Догматики Митрополит не написав.

ХРИСТИЯНСЬКА ПРАВЕДНІСТЬ (перша частина). Звернімся до реферування "Християнської праведности" (з 1935 р.), Митрополит виясняє, у вступному слові до неї, чому починає від моральної богословії, а не від догматики (тобто від викладу правд св. віри), а не від об'єктивного Божого Об'явлення. "Логічно перша є догматика, а потім моральна... Не можемо триматися цього логічного й природного порядку, бо нам не йде про об'єктивне представлення Божого Об'явлення й усіх його наслідків: ми шукаємо й тої прикмети ума, що й сама є відблиском Божої прикмети й самої Божої Мудрости. Шукаючи її передусім у догматиці, в об'єк-

тивному представленні Божого Об'явлення, ми могли б у найважнішій справі помилитися, ми могли б зовнішнє знання взяти за ту прикмету, якої шукаємо. А воно без сумніву не є зовнішнім знанням, так як і є не зовнішньою прикметою. Зовнішнє знання може находитись і в грішній душі, коли з Божого Об'явлення знаємо, що Божа Мудрість у грішній душі не може находитись" (Прем. 1, 4).

"Тому нам до об'єктивної правди Божого Об'явлення треба перейти через досліди суб'єктивного прийняття і перейняття себе тою правдою. Бо якщо гріх у душі найголовніша перешкода до Божої Мудрости, то треба передусім вповні з'ясувати собі ту перешкоду і по можности вповні її побороти. Щоб побороти в житті, як і в тому представленні, треба зачати від дослідів над тим основним і повним побореннням."[28])

Тому Митрополит наперед дає студію над покаянням і християнською звершеністю. Відповідь на те чим є гріх, яким повинен бути каяннк, які є пляни Божого Об'явлення, яка повинна бути християнська звершеність — знаходимо в творі "Християнська праведність", що був надрукований у Львів. Арх. Відомостях за 1935 р., а опісля виданий окремо (1936 р.).

Також є ріжниця: як моралісти звичайно представляють християнську праведність і як Митрополит її представляє в творі "Християнська праведність". Моралісти розглядають її з точки сповідника, щоб каянникові покаяння зробити найлегшим. Іншими словами вони домагаються найменшої міри сповнення християнських обов'язків. Однак така найменша міра християнинові не дає оцінити велич і красу християнської праведности.[29]) Митрополит добре розуміє таке поступування моралістів, щоб каянника не відстрашити, щоб покаяння зробити можливим і грішникові. Однак пише так: "Але з того становища представлена християнська праведність мусить нераз видаватися неповною, односторонньою, а часом навіть викривленою, карикатурною."[30])

Митрополит доцінює знання моральної богословії і пише, "що для сповнювання якслід пресажного уряду сповідника треба дуже часто, може навіть раз у рік переходити добрий підручник моральної від початку до кінця." Однак далі пише так: "Мимо того можемо сміло твердити, що моральна богословія, писана для вжитку сповідників, є невистарчаючим представленням християнської праведности для вжитку християн, а поміж ними для тих на першому місці, що повинні бути найліпшими з-поміж усіх християн, — для священиків." "...Нам іде про найдення в християнській праведності всіх відблисків Божої Мудрости і тому не можемо ніяким способом

обмежуватися на мінімумі, мусимо мати на оці цілість і звертати увагу може передусім на велич і красу Божої науки."[31]) Звертати увагу на цілість, було прикметою ментальности Митрополита, як це відмічено на початку.

Хто вимагає від себе тільки найменшої міри, наражується на небезпеку в практиці й того мінімум не осягнути, "бути християнином нижче зера". По думці Митрополита "мусимо пристосуватися і в тому до християнського життя, щоб боротьба з гріхом, зі злом, також у нашому представленні стояла при найбільших поривах до свангельської звершености."[32])

"Ця сторінка християнської праведности мусить з великим рельєфом виходити в представленні, якого метою — Божа Мудрість. Те представлення мусить розв'язати цілу низку трудних до розв'язки проблем." Ось три такі проблеми наводить Митрополит: "Передусім яким способом і коли ум, досліджуючи Божі правди, може присвоювати собі ту преціпну прикмету, якою є Божа Мудрість? Яким способом ум поза знанням і крім знання з предмету своїх досліджувань доходить до тих зерен чистого золота, що просто походить із неба? І чого треба на те, щоб у всіх тих правдах людського знання про Божі речі находити ті Божі райські зерна?"

"Бо не в кожному пізнанні Богом об'явленої науки находимо ті зерна мудрости, не кожний віруючий, не кожний "учений у законі", не кожний "учитель в Ізраілі" — мудрий."[33])

Цю Божу Мудрість мають і її пізнають не поверховні християни, а праведні, побожні душі, до неї доходять лиш "рідкі душі."

На іншому місці цього вступного слова Митрополит пише про це так: "В поверховному пізнанні Божої правди її нема, бо вона в душах являється в міру їхнього віддалення від гріха, в міру ступеня, в якому людська душа може ставати подібною до Ісуса Христа, ставати Йому близькою, Йому рідною." Митрополит пише: "Прикмета людської душі, яку називаємо Божою Мудрістю, є неначе якимсь духовним спорідненням з Божою Особою Ісуса Христа, бо Божа Мудрість є також Божою Іпостассю, Божою Особою."[34]) Є споріднена з Христом саме через Божу благодать в душі.

"На чому та прикмета полягає, що вона людині дає, які труди і праці треба сполучити з молитвою, щоб до Мудрости дійти — все це питання, яких ми не діткнули"[35]) в першій частині твору "Божа Мудрість" (з 1932 р.). Це було темою дальших частин цього твору. В другій, недрукованій частині представив Митрополит діла Божої Мудрости, що вказують на Бога, а в третій дав виклад християн-

ської звершености. "Християнська праведність" є викладом моральної богословії з аскетичною і догматичною основою, бо моральна і аскеза мусять спиратися на догматиці. Цей твір складають вступне слово (яке Митрополит додав 1936 року, коли цей твір появився окремою відбиткою з Львівських Архиепархіяльних Відомостей за 1935 р.) і десять розділів. Митрополит розглядає в них первородний гріх, подає цілий процес покаяння й оправдання та з'ясовує спосіб приготування до нього. Пише про те, що сповнюється в душі в хвилину оправдання, й опісля про його ріст і т. д. До покаяння веде передусім св. віра, а далі Господній страх. Далі Митрополит дає виклад богословських і моральних чеснот, та пише докладно про св. Тайну Покаяння і діла задоситьучинення, а також про св. Тайну Єлеопомазання. Викладає про плоди Св. Духа, також про дари Св. Духа, розум і знання, що голосять нерозум гріха і про відношення їх до св. віри. Згадує блаженства Євангелії, та кінчить цей твір трактатом про чесноту життєвої мудрости та їй противні хиби, подає науку Ісуса Христа про вбогість і про обман багатства. В останньому трактаті маємо також дещо з психології, про участь інтелекту в життєвій мудрості, про чесноти пам'яти й пам'ятливости, про розумування, передбачування, оглядність і обережність, що є складовими частинами життєвої мудрости, про суд, раду, інтуїцію.

Спонукою до написання глибокого твору "Божа Мудрість", подуманого в кількох частинах, з яких Митрополит написав тільки три, був також суб'єктивний момент, що про нього Митрополит також згадує у вступному слові до "Християнської праведности". Митрополит пише, що "провідну гадку цілої праці трудно висказати інакше аніж тим словом книги Премудрости, що повинно бути стягом і прапором життя кожного християнина: "Я її (Божу Мудрість) полюбив і шукаю від моєї молодости; я забажав взяти її собі за обручницю, я став любителем її краси" (Прем. 8, 2). Це був улюблений предмет Митрополита заглиблюватися в найглибші Божі прикмети й таїнства, а Св. Софія, Премудрість Божа, саме до них належить. Шукаємо в ній, — тобто в творах "Божа Мудрість" і "Християнська праведність" — і для себе доріг, що ведуть до Божої Мудрости". Або далі: "Шукаємо її, товаришки життя, без якої життя не має вартости, є тільки тягарем". Вкінці не для себе її шукає, але "щоб у всьому прославлявся Бог, через Ісуса Христа, котрому слава й сила во віки вічні. Амінь."[36])

До цього долучається, як побічна, другорядна, душпастирська ціль написання твору: дати душпастирям поміч у представленні лю-

дям християнської праведности: "шукаючи Бога для себе, з Божою ласкою можемо помогти іншим, що з нами схочуть шукати Бога".[37]) Писав Митрополит цю працю молячись "за себе і за тих, що з нами тою самою дорогою прямують у пресвяті терем Божої Мудрости".[38])

Своєрідний і глибоко християнський підхід у Митрополита при писанні цього твору "Божа Мудрість" і "Християнська праведність". Митрополит кладе себе не лише в ролю автора твору, але пише його і для себе; є також тим, що рівночасно з нього душевно користає; є в одній особі й автором і читачем твору.

Стиль твору "Божа Мудрість" (1932), а зокрема "Християнська праведність" (1935 р.) філософічний, важкий, як важкий і предмет, що його Митрополит з'ясовує. Обидві надруковані частини — "Божа Мудрість" (1932 р.) і "Християнська праведність" (1935 р.) — є строго аскетичними творами, що доручають не лише оминати гріх, бо це найменша міра, але християнську звершеність. Це один з найбільших і найглибших творів Митрополита, які були надруковані. Мають вони також наукову основу. Митрополит подає рішення Соборів, цитує науки Св. Отців і схоластиків.

ДАР П'ЯТДЕСЯТНИЦІ. Подібним твором, що займається "богословією в душах", тобто здійснюванням Божих заповідей в житті, є богословсько-аскетичний твір Митрополита п. з. "Дар П'ятдесятниці" (1937 р.).[39]) Коли про два попередні богословсько-аскетичні твори я згадав загально, більше про обставини їх написання і цілі чи наміри Митрополита з ними зв'язані, як про їх зміст, то цей твір Митрополита хочу зреферувати докладніше, щоб дати приклад філософічно - богословського мислення Митрополита. З цього твору, подібно як і з двох попередніх, бачимо Митрополита як інтерпретатора різних текстів Св. Письма і його велике знання Св. Отців.

Твір "Дар П'ятдесятниці" як цілість можна схарактеризувати як богословсько-догматичний і аскетичний виклад з філософічною основою про цілі Божого Об'явлення і премудру побудову діла спасіння людей, до якого ведуть три різні школи: школа Ісуса Христа, школа Церкви і школа Св. Духа.

Цей твір складають вступ і 14 розділів, які тематично можна поділити на дві чи три частини. У першій частині розглядає Митрополит учительство Ісуса Христа й Церкви, а в другій учительство і взагалі діяння Св. Духа. Це саме тема, яку заповідає наголовок твору "Дар П'ятдесятниці", тобто завершення діла Ісуса Христа Святим Духом, Його "віщою, творчою богословією". Ці дві більші

частини неначе в'яже коротка третя, що є психологічним розглядом трьох складових ступенів пізнання і всякого наукового досліду (спостереження, зрозуміння і геніяльна інтуіція), які Митрополит примінює до трьох ступенів чи родів богословії.

Заки автор окремо займеться заповідженою темою про "Дар П'ятдесятниці", на вступі подає, що "релігія це для всіх обов'язкова школа, у якій усі маємо вчитися від дитинства до пізньої старости..."[40]) Тому, пише далі, що для нас дуже важливо зрозуміти і пізнати систему цієї школи. Вона має потрійний ступінь, або інакше складається з трьох різних шкіл. Або ще інакше, "усі три школи це тільки різні боки чи форми або методи представлення одного й того самого Божого Об'явлення" — як про це висловлюється Митрополит у дальшому тексті.

У навчанні Богом (Ів. 6, 45) є три учителі: "Перший учитель це Христос, що поручає Учительку Церкву та що обіцює і вкінці зсилає Учителя Святого Духа."[41]) Отже три різні вчителі, або три різні школи. Перша школа Ісуса Христа, друга школа Церкви і третя школа Святого Духа. Кожний із цих трьох учителів має окремі, собі питомі і від другого зовсім відмінні методи.

Ісус Христос є "головним одиноким Учителем", тому, що є Спасителем. "Учить, щоб спасти".[42]) Митрополит подає докази з догматики, однак вони уложені не в формі догматичної тези зі закидами проти й аргументами за, але свобідно переповіджені, тільки замарковані.

Церква є лише другою вчителькою, також одинокою в своїм роді. Вона має тільки передавати, проповідати, зберігати і пояснювати Христову науку, тобто ту, що записана в Св. Книгах і не записана, а передана Св. Отцями. Сама ж наука не є її наукою, а наукою Ісуса Христа.

Третім, знов одиноким у своєму роді вчителем є Святий Дух. Митрополит підмічує факт, що Св. Дух так виразно є Провідником і Вчителем, що рішення першого Собору (Собору Апостолів із 51 р. у Єрусалимі), "прибирає таку цікаву формулу, як "подобалося Духові Святому і нам" (Діян. 15, 20).

Всі ці три вчителі чи школи укритими тайними узлами у предивний спосіб Божою Премудрістю є злучені в одну органічну цілість. Всі вони потрібні — як це далі побачимо.

Однак не всі люди помічали і помічають цей їх зв'язок і потребу. Митрополит підмічує, що той факт, що правди Божого Об'явлення передають людям аж три різні вчителі, "став причиною, що люди не спостерігали тієї укритої зв'язи і перебільшували один

елемент коштом другого у прийнятті Божого Об'явлення. Тому й розділилися, або відпали від Христової Церкви, чи відділилися від неї великі громади людей. Вони гадали, що правильніше мають науку просто від Христа чи від Св. Духа, без Церкви."[43]) Так постала реформація і різні секти, що з неї вийшли. Вони відкинули вчительство Церкви, а з тим і Св. Передання, тобто науку Ісуса Христа, що не була списана, і прийняли тільки Св. Письмо. Вони "перебільшили елемент учительства Св. Духа коштом Христового Об'явлення та заступили його майже цілковито тим, що називали надхненням Св. Духа, а що в дійсності було їхніми мріями чи уявленнями."[44])

Чому ж Боже Провидіння до цього допустило? Чому розложило науку Божого Об'явлення на трьох учителів, коли це мало такі злі наслідки? І тут Митрополит виясняє, що Боже Провидіння мусіло мати важну причину до цього й пише так: "...людській природі треба було такого розложення Божої науки, бо без нього люди були б нездібні її прийняти. Не були б здібні передовсім тому, що Божа наука була призначена для людства, а не для поодиноких людей; "...Божа наука була давана людям на те, щоб єдність людства, зіпсуту через упадок, наново привернути й збудувати."[45]) Тому, пише Митрополит, "треба дивуватися, як протестанти можуть віддавати Божу науку особистому поясненню поодиноких людей. При такому особистому пояснюванні дуже яскраво загублюється та суть Об'явлення, що воно дане людству на те, щоб відновити його єдність."[46]) Митрополит пише далі: "Тут не йде про єдність тільки духову, невидиму, та й не про ту єдність, що має тих, які увірили в Христа, злучити колись у небесному царстві. Єдність, про яку Христос просить, має ту ціль, щоб "світ повірив, що Ти Мене післав." Тут іде про єдність зовнішню, яка має бути доказом правди Євангелія так, як таким доказом є, чи має бути, любов поміж учениками."[47])

З такого поставлення справи виводить Митрополит висновок: "Якщо ціллю проповіди, і загалом об'явленої науки єдність поміж вірними, то й наука мусить бути так поставлена, щоб люди мали спосіб не ділитися в її пояснюванні й приниманні, але навпаки, щоб у тій науці і тою наукою лучилися. Коли вже Об'явлення було дане людству, то й мусіло бути так передане, щоб люди ставали вчителями людей, щоб одні другим помагали в пізнанні й прийнятті тієї науки. Звідси й потреба людям чисто людської школи Божого Об'явлення, звідси й потреба школи Церкви."[48]) Церква це установа Бого-людська. "Люди, покликані на вчителів своїх співбратів". Це гарно передає Митрополит: "Праця людей у тому вчительсько-

му уряді Церкви має переодягати Божу правду в людську мову, має подавати ті стислі догматичні формулки, від яких людям не вільно відступати під загрозою церковної анатеми."[49]) І Церква їх подає "від догматичних дефініцій на Всел. Соборах до малих катехизмів для дітей."[50]) Звідсіль далі логічний висновок, узятий також з догматики, що школа Церкви "тому й мусіла бути Богом обдарована такими прикметами, які запевняли б її цілість і непарушність науки. Бог, даючи людині Свою науку за посередництвом людської інституції, мусів запевнити тій інституції непомильність; вимагаючи від людей послуху для тієї інституції, мусів справу так поставити, щоб послух не зводив на бездоріжжя помилок і ложі, в ніяких обставинах; людська інституція, що мала стати школою Божого Об'явлення, мусіла бути посередницею між людьми і Богом, бути боголюдською інституцією."[51])

В іншому місці пише: "Цілість учительського тіла Церкви має обітницю, а тому й дар непомильности." Крім того "...цей дар непомильности, обіцяний особно ще й Петрові, перебувас в його наслідниках: Христових Намісниках, Римських Архиєреях. Коли вони в імені Церкви, як учителі, поучають християнський світ про правди Богом об'явлені, мають ту поміч згори, що не дає їм упасти в ніяку доктринальну помилку." І Митрополит наводить один із доказів на непомильність Римських Архиєреїв у справах віри й моралі. "А що цілість навчальної Церкви лише рідко й нелегко може збиратись у Вселенські Собори, то й треба, щоби привілей непомильности, обіцяний і даний Вселенській Церкві, як учительці людства, находився у верховному її органі, у Вселенському Архиєреєві." При цьому Митрополит дуже виразно підкреслює, що Церква своїм самостійним і суверенним учительством "заступає людству учительство Христа, але не усуває його. Христос, передавши Своїй Церкві цілу Свою науку і владу голосити її та автентично й непомильно її пояснювати, не перестає бути Учителем і людства і кожної душі зокрема". "Кожний, хто читає Євангеліє, безпосередньо з уст Христа чує Його науку..." Церква й може тільки ті слова пояснювати, а не може їх змінняти ані усувати.[52]) Вони є понад її авторитетом.

Це дуже важне підкреслення, бо нпр. православні закидають Католицькій Церкві, що в ній за мало або не досить підкреслена роля проводу самого Господа нашого Ісуса Христа. Вони відносять цей заміт до примату Римського Архиєрея. У творі "Дар П'ятдесятниці" Митрополит виразно підкреслює, що першим і найважнішим Учителем є самий Господь наш Ісус Христос.

Крім того Ісус Христос перебуває в Церкві, як самий обіцяв (Мат. 28, 20): "Своєю благодаттю й жертвою та Тайною Пресвятої Євхаристії, себто лучиться безпосередньо з кожною душею зокрема, з кожною розмовляє, кожну вчить." Ісус Христос Своє вчительство "неначе в'яже з учительством Церкви і робить його від неї зависимим." Митрополит пише: "І правильно, у найвищому ступені правильно, бо ж Його вчительство, виконуване в глибинах людського серця на молитві чи в Причасті, звертається до одиниць, а тому й мусить бути підчинене тим загальним нормам, за якими Його вчительство дане людству."[53]) Однак люди ту глибоко в серці скриту Христову науку благодати, чи містичного життя можуть так легко переміняти, помилятися і тому треба їм тої учительки, тої школи, якою є Церква, що автентично передає Божу науку. "Зрештою кожна одиниця зокрема мусить мати змогу кожної хвилини переконуватися, чи вона правильно приймає учительство Христа індивідуально до неї звернене, чи часом до нього не додає своєї фантазії й ілюзії. Тією нехибною мірою вчительства Христа в душі... є Христова віра, подавана непомильним учительством Церкви. Як довго душа тримається чесноти віри й Церкви, Христос учить, а душа індивідуально науку від Нього приймає."[54])

Тим підкресленням можна також опрокинути закид протестантів, що в Католицькій Церкві за мало підкреслений безпосередній зв'язок поодиноких душ вірних з Богом.

Приходимо до третьої школи, до школи Св. Духа. На що ж вона потрібна? Св. Дух, пише Митрополит, мав науку Христа, передавану Апостолам безпосередньо самим Божественним Спасителем "удуховнити, піднести, очищуючи й освячуючи душі й уми Апостолів." Бо Апостоли прийняли її тілесним, матеріяльним способом. Саме тому, що Апостоли бачили Ісуса Христа в тілі. Тіло Христа неначе заслонювало їм Його Божество, хоч св. Апостол Петро в імені всіх Апостолів визнав, що Ісус Христос є правдивий Син Божий. Митрополит наводить тут цитат із св. Августина (Про Св. Трійцю, кн. І, гл. 9, і "Про Слово Господнє", сл. 60): "Св. Дух, Утішитель, дав їм те, що Христос — після усунення з-перед їхніх очей виду слуги, який прийняв у дівичім лоні — перед очищеними очима ума оказався їм у виді Бога, яким усе був: рівний Отцю, навіть тоді, коли являвся в тілі".[55]) Тому треба було, щоб той зовнішній вид, пише вище Митрополит, що задержував Апостолів при зовнішньому пониманні Христової науки, був їм узятий. "Ліпше вам, щоб Я пішов, бо як не відійду, Утішитель не прийде до вас" (Ів. 16, 17). "Ще багато маю вам говорити, та ви не можете тепер зне-

сти; коли ж прийде Він, Дух правди, навчить вас усієї правди" (Ів. 16, 13). Св. Дух мав дати Христовій науці свідоцтво.

Та цим свідоцтвом, на гадку Митрополита, мабуть не вичерпується значення "Дару П'ятдесятниці". "...І в старозавітніх пророцтвах і в першій проповіді св. Петра дар Св. Духа представлений недвозначно і цілком виразно як дар пророкування" (Діян 2, 18).[56])

У чому ж міститься той пророчий Дух? Він же є даний для всіх, а не тільки для виїмкових, поодиноких людей.

Щойно тепер, після такого викладу сенсу існування трьох шкіл Божого Об'явлення, Митрополит приходить до теми, в чому полягає "Дар П'ятдесятниці" для всіх. Бо ж він не вичерпується самим свідоцтвом Христові. Він включає в собі ще щось для всіх: вищу "творчу богословію Св. Духа", "богословію в душах", як це називає Митрополит.[57])

Навіть харизми, тобто спеціяльні дари Св. Духа, дані лише поодиноким людям, щоби "голосити Христову науку й пояснювати її, або скріпляти в людях пересвідчення про її правдивість", не вичерпують "Дару П'ятдесятниці".[58]) Бо якщо б так було, то "Дар П'ятдесятниці" був би даний тільки одиницям, а він же є даний для всіх і є, чи має бути, власністю всіх.

Та заки прийду до кінцевого, найважнішого висновку, в чому саме полягає "Дар П'ятдесятниці" для всіх — треба зреферувати філософічні міркування Митрополита. Вони також краще допоможуть нам зрозуміти кінцевий висновок. Ці філософічні міркування в'яжуть першу частину твору з другою.

Митрополит призадумується над тим, чи система потрійної школи, тобто школи Ісуса Христа, школи Церкви і школи Св. Духа, відповідає основним законам людського пізнання. Спосіб наукового досліду, як і взагалі всякого пізнання, є потрійний: спостереження, зрозуміння і геніяльна інтуїція. Спостереження реєструє факти, зрозуміння їх пояснює, геніяльна інтуїція творить. Усі себе доповняють: "людина передусім спостерігає, потім розуміє, а потім думає. Очевидно, нема спостереження без якогось розуміння й думання, а ціле розуміння спирається на спостереженню й подає матеріяли до думання."[59]) У дальшому Митрополит розглядає як ці три ступені людського пізнання виявляють себе в науці, а ще далі в науці богословії.

"Безумовно, спостереження фактів чи явищ на новому терені може абсорбувати життя багатьох учених дослідників й вимагати безмірної напруги інтелекту цілого людства, а все таки ті, що розуміють і пояснюють, сповняють функцію, що стоїть на вищому

ступні еволюції людського інтелекту. Тим двом нижчим функціям дуже помагає третій елемент людського пізнання — думання, якому відповідає в наукових дисциплінах інтуїція, геніяльність, що знімається аж до надхнення. Над мільйонами вже пояснених спостережень могутнім творчим скоком геніяльних гіпотез людський інтелект промощує собі дорогу в невідомі ще простори досліджуваної правди. Ті гіпотези є провідним світлом для повнішого її ліпшого розуміння і для нових дослідів та стверджень."

"...Таку саму еволюцію знайдемо і в богословії, в науці про Боже об'явлення."[60]) Три ступені людського пізнання — спостереження, зрозуміння і геніяльну творчу інтуїцію — Митрополит прилучає до трьох ступенів розвою богословії.

Першому ступневі людського пізнання, то є спостереженню, ствердженню правди, відповідає богословія "про Боже Об'явлення". Вона тільки реєструє факти, порівнює різні тексти й опінії про них і т. п. У цьому сенсі можуть нею займатися й невіруючі. Вона не є ще богословією, а приготуванням до неї. Вона є тільки наукою "про Боже Об'явлення". До неї належать м. ін. помічні науки історії, лінґвістики, археології і т. п.

Другий ступінь пізнання, тобто розуміння, відповідає вже вищій, "надхненній богословії". Це є зрозуміння Св. Письма і взагалі Божої науки. Її краще можуть зрозуміти побожні, святі душі саме тому, що вони є носіями Божої ласки. Через ласку вони мають відповідне приспосіблення ума до предмету (adequatio mentis cum re). Це вже є богословія "самого Божого Об'явлення", як пише Митрополит. Вона вища від першої школи "про Боже Об'явлення". Коли цей другий ступінь людського пізнання, то є зрозуміння, порівняти до школи, то він відповідає школі Христової віри й благодаті. "Об'явлену правду розуміємо від хвилини її прийняття, а в глибінь того розуміння веде нас Божа благодать, дана Христом. Тією благодаттю Він промовляє до людських душ, тією благодаттю просвічує розум і відслонює укриті тайни віри."[61])

Митрополит розглядає далі еволюцію богословської науки. "Людський ум мусить передусім ствердити, спостерегти науки Богом об'явлені, які містяться у Св. Письмі, мусить зо Св. Письма, неначе з якоїсь безконечної скарбниці, видобути ті правди, які стануть предметом церковної науки..." "доба Отців зайнята передусім спостереженням Божої науки, себто сконстатуванням фактів, текстів і подій. Схолястика ціла вже звернена до зрозуміння правд Об'явлення. Але при тім і в науці Отців і пізнішій "школі", як до спо-

стереження так і до зрозуміння правд Божого Об'явлення, треба тієї інтуїції, того "помазання від Святого", як каже св. Йоан, яке навчає нас усього (I Ів. 2, 27). Тому і в добі Отців і в добі схоластиків першими свідками Об'явлення є святі, бо вони більше ніж інші представляють цей пророчий елемент." Митрополит пише, "що такі найбільші генії, як св. Василій, Григорій Нанзіянський або Августин своєю працею кладуть основи тієї церковної науки, яка пізніше у Вселенських Соборах зодягає об'явлену науку в догматичні дефініції, подає їх до вірування християнам."[62]) Ще більше того Христового духа, того Христового ума (I Кор. 2, 16) треба було й Отцям і схолястикам, щоб добувати правди Божого Об'явлення з безконечної скарбниці Традиції.

Однак до тепер ще не маємо відповіді, на чому полягає "Дар П'ятдесятниці" для всіх.

Третій, найвищий ступінь людського пізнання, творча інтуїція, творча думка, геніяльне надхнення, відповідає найвищому ступневі богословії, а це "віщій, пророчій і творчій богословії" Св. Духа. На чім же вона полягає? Ця третя й найвища "творча богословія Св. Духа" не може бути власністю тільки вийомкових людей. Святий Дух розливається на всяке тіло. Він даний усім, бо що ж тоді було б із тими, що ніякої геніяльної думки не висловили.

Те, що Св. Дух додає у Своїй школі до школи Христа й Церкви, це практика, це здійснення Христових заповідей у житті. Це вже дія, добрі діла. Надхнення Св. Духа є богословією християнського життя. "...Ціла наука Божого Об'явлення в намірах Господа Ісуса Христа мала бути не теорією, а практикою." Тому Ісус Христос називає Свою науку заповіддю (Мат. 28, 19). "Кожний закон, як довго лишається самою теорією, хоч сам у собі і найдосконаліший, ще не є звершений практикою і досвідом життя. Так само й ціла наука, Богом об'явлена, хоч яка сама в собі звершена й повна, щойно в практиці життя, у її пристосуванні осягає цілковиту звершеність. Щойно в практиці життя стає тою маніфестацією Божої слави й Божої премудрости, яка в ній і через неї була намірена. А тою маніфестацією "збудування тіла Христового".[63]) (Єфес. 4, 13).

Отже в будуванні Божого царства лежить ціла сила дійства Св. Духа. Тими будівничими в цій третій і найвищій, віщій, творчій богословії Св. Духа є вже ми всі, вже не, як у попередніх, лише деякі, вибрані Божим Провидінням. Ми "покликані до того, щоб із надхнення Св. Духа будувати Йому престоли — передусім у собі самих, а потім у ближніх."[64])

Це є та третя й остання дія Св. Духа, яка продовжуватиметься поки будуть жити люди. Перша Його дія була при сотворенні світу. "Дух Божий уносився над водами". Його творче слово "нехай буде світло" (Бит. 1, 3). Другий етап Його дії, це зачаття Божого Сина в лоні дівственної Пречистої Діви Марії, чого вислідом було Воплочення, тобто злука Божої й людської природи в Божій Особі. Через це далі прийшло відкуплення людського роду.

А тепер — третій етап дії Св. Духа. У виді вогненних язиків Св. Дух зійшов на Апостолів. Він уноситься, як колись "на початку", "над водами", тепер над людством. Митрополит пише: "Він має ціле людство одухотворити, людство тілесне, душевне, збунтоване, людство, що любується в темряві, що розшарпане взаємними ненавистями, братовбивчими боротьбами та війнами, людство занурене в багні крови й болота, — ціле людство має Божий Дух удухотворити."[65]) Так як колись у Назареті Божа природа злучилася з людською в Божій Особі Сина, так тепер "має Божий Дух довершити те чудо, щоб Божа природа злучилася з людською в єдності людської особи та те чудо повторити стільки мільйонів разів, скільки мільйонів одиниць має стати каменями в будові Христового царства, чи членами Містичного Христового Тіла." "Щойно тим викінчується діло "на початку" намірене, в Назареті зачате, а вповні звершене в новому небесному Єрусалимі". В цьому саме є дана відповідь, на чому полягає та віща, пророча богословія Св. Духа, яка є власністю кожного з нас. Вона полягас на будуванні Божого царства. Митрополит пише, що "...будучи учасниками Св. Духа..." і Ним надхнені, ми є Його помічниками..." й учасниками будування Христового царства у власному житті кожного з нас зокрема." Тимто й надхнення Св. Духом і творча, віща праця Св. Духа й богословія Св. Духа не є виїмковим привілеєм геніїв, а є учасництвом усіх, що люблять Господа Ісуса."[66])

Це царство Боже, це Містичне Тіло Христове будується в наших власних душах, у душах наших ближніх, передусім і на першому місці, любов'ю. Любов є тою найвищою, віщою богословією християнського життя. Тому Митрополит називає те місце Св. Письма, де св. Павло говорить про любов (I Кор. 13, 1-13), найвеличнішим, а може одним із найвеличніших місць Св. Письма, новозавітньою "піснею пісень".[67]) Любов вища від усього, як вказав Апостол. Вона вища від дару чудес та дару пророцтв, вища від усякої мудрости та знання саме тому, що більше будує Христове тіло, ніж пророцтво й дар чудес. А її може виконувати, й обов'язаний виконувати, кож-

ний. Вона "найдосконалішою мірою всякого надхнення Св. Духа до простих, щоденних, покірних, добрих діл християнського життя."[63])

Митрополит закінчує свій твір "Дар П'ятдесятниці" сильним ствердженням, що буденні добрі діла християнського життя, сповнені й малоосвіченою, простенькою людиною, можуть бути "маніфестацією Бога, величнішою і вищою від усякого пророцтва, скоро тільки походять із надхнення Св. Духа, даного вбогому й до простого діла." Вони можуть бути, радше завжди є новою маніфестацією Бога, "досі невиданою й невидженою; інакше не були б твором Св. Духа." Як це розуміти? Митрополит підмічує, що наука, дана Христом, св. Євангеліє, "має безконечну глибінь..., яка проявляється і в тому, що одна й та сама наука св. Євангелія може бути практикою безконечно різно в житті пристосована. Теорія доктрини є Божа, але переведена на людську бесіду й людьми копійована, може бути відтворювана в мільйонах форм, а кожна з них є відмінна й кожна нова, і всі разом не тільки не вичерпують первовзору, але безнастанно стверджують його безконечну глибінь..."[69])

Це треба передусім ствердити про наслідування Ісуса Христа. Митрополит, мислитель і знавець мистецтва, представляє це процесом іконописання. "Люди християнським життям, за надхненням Св. Духа, очевидно більшим або меншим, відповідно до ступеня покори кожного зокрема, малюють на своїй душі Христову ікону. Душпастирською працею і проповідями Євангелія, себто родженням духовних дітей, малюють таку ікону і на серцях вірних; бо християнське життя є іконою Христа." Вона, очевидно, не вичерпує первовзору, тільки в дечому до Нього подібна. Тому й кожна ікона може бути різна. Всетаки вона є "такою маніфестацією безконечности, що кожна з них є правдивою у повному значенні того слова — надхненою теологією."[70])

Очевидно, що і цей довгий зміст не передає цілости цього глибокого твору Митрополита. Мені було важко його цілого в скондензованій формі передати, хоч я кілька разів повертав до цього. Багато сильних думок Митрополита пропущено, щоб не розтягати. Але і з цього, що подаю, можна уявити собі глибину богословської думки Митрополита та спосіб її передання.

Твір цей, як і два попередні ("Божа Мудрість" і "Християнська праведність") є знаменитими духовними творами для всіх, що хочуть поглибити своє духовне життя, а вже зокрема надається на духовне читання для священиків і кандидатів духовного стану. В 1938 р., на викладах для питомців V року, Митрополит навіть

зобов'язував їх перед священням прочитати "Християнську праведність". І тоді на викладах аскетики кожному з студентів зробив дарунок з цієї глибокої книжки.

ВИКЛАДИ АСКЕТИКИ. В черзі глибоких духовних аскетичних творів Митрополита треба вичислити також його виклади аскетики. Їх Митрополит давав тоді, коли здоров'я йому на це дозволяло, для студентів п'ятого року Богословської Академії у Львові. Звичайно раз на два тижні, в суботу, в передполудневих годинах спішили студенти п'ятого року на Святоюрську гору, до палати Митрополита, де в конференційній залі слухали викладів аскетики з уст самого аскета. Із цього матеріялу надруковано дуже мало, бо лише короткий огляд у кількох числах "Ниви".[71]) Решта правдоподібно лишилась у рукописах, зн. записках Митрополита. Якщо б Митрополит був довше жив і були б кращі умови, напевно був би написав окрему книжку про аскетику.

Цей огляд, що надрукований у "Ниві", записаний мабуть кимсь із студентів і перевірений самим Митрополитом (як я інформувався в ред. "Ниви" Всч. о. П. Хомина), обіймав вступ і короткий перегляд двох аскез, чи доктринально важних аскетичних шкіл, а це св. Ап. Павла й св. Ап. Якова.

"Аскетика є наукою, що старається злучити в синтезу всі аскетичні науки, зробити з них систему, зібрати їх принципи чи закони, розрізнити всі їх школи й типи аскези й аскетів."[72])

На вступі цього перегляду Митрополит відповідає на два питання, а це — яке становище заїмає аскетика посеред інших богословських наук і які є її джерела. Відповідаючи на перше питання Митрополит подає, що через довгі століття аскетика "не була відрубною наукою, не була богословською дисципліною. Знана річ, що схоластика не розрізнювала догматики від моральної, а тим більше моральної від аскетики". Аскетика стає богословською дисципліною щойно в минулому столітті "серед дискусій з янсеністами і квієтистами, де розходилося про дуже субтельне дефініювання Божого ділання в людській душі, в різних звичайних і надзвичайних її станах на молитві. Містика — це та часть аскетики, що перша стала богословською дисципліною."[73])

Щодо джерел, то аскетика як наука черпає зі всіх богословських дисциплін для свого предмету. Найближче стоїть вона до моральної і є неначе її доповненням у тому напрямі, щоб вести людей до християнського совершенства. Аскетика це наука про змагання до духовної звершености. "Вона вказує і повчає, що богословія не має бути виключно тільки теорією, записаною в книжках і задержаною

в пам'яті, але духом і Божою силою в людині." Тому можна сказати, пише Митрополит трохи вище, що "аскетика є найвищим вицвітом богословії." Тут підкреслена ця сама думка, що в творі "Дар П'ятдесятниці" про "вічну творчу богословію Святого Духа", тобто про "богословію в душах", а також у творі "Християнська праведність."

Відповідаючи далі на питання про джерела аскетики, Митрополит пише, що "всі прояви християнської обичайности та звершености чи в християнській літературі, чи в історії Церкви є матеріялом, якого може вживати аскетика". А передусім і особливим способом її джерелами є Св. Письмо і Передання. "...уступи зі Св. Письма Ст. Завіту, в яких ані догматист, ані мораліст, а тим менше правник чи історик, не добачує матеріялу для себе, стають для аскетики цінним поясненням деяких таємних і глибоко в душі укритих сторін християнського життя."[74])

I

В огляді цих джерел Митрополит зупиняється довше на особі св. Апостола Павла та подає його характеристику як людини і як душпастиря. Св. Апостол Павло, пише Митрополит, "це одинока людина на цілі століття, це той, що дістав із рук Христа одиноку місію в Церкві, якої ніхто не одержав... Із тих об'явлень, які дав Христос через усіх Апостолів, найбільшу часть передав через св. Павла."[75])

На іншому місці підкреслює Митрополит ще другу думку. "Могутній вплив Апостола чим далі буде рости і кріпшати. Чому? В теперішних часах ми засипані писаною бібулою-марнотою, тому глибші уми шукають чогось правдиво цінного і знаходять його у св. Павла."[76]) Інша причина, чому Митрополит видвигає св. Апостола Павла, це його наслідування Ісуса Христа. Св. Апостол Павло самий про себе пише: "Наслідуйте мене, як і я Христа" (I Кор. 11, 1). Митрополит пише: "І не лише Павлові книги є кодексом аскези, але *світлий приклад* його життя, що пробивається з його власних книг, *є зразком аскези...*" На ньому спирається і догматика і моральна.[77])

Для аскетики св. Ап. Павло важний тим, що є творцем-провідником школи (прозелітів). Митрополит розглядає на особі св. Павла яким має бути душпастир, і то на підставі тільки дечого з його листів до Коринтян, бо було б за широко розглядати всі листи св. Апостола (в цьому огляді, що був друкований у "Ниві"). "Душпастирську працю опер св. Павло на двох теоріях: а) Церква є ті-

лом Христовим (I Кор. 12, 12), б) всі в ній зв'язані між собою як зерна в хлібі" (I Кор. 10, 17-18). Яка ж буде роля душпастиря, одного зерна між багатьма зернами? В цьому є дивна тайна, про яку Апостол майже не говорить." Митрополит пише далі: "Все ж ролею душпастиря є бути ганьбленим, упослідженим, переслідуваним, мученим", і наводить текст зі св. Ап. Павла: I Кор. 4, 8-13 й інші.

Життя і письма св. Апостола Павла сильно підкреслюють потребу жертви. "Як душпастирська праця Христа на землі полягала на жертві — пише Митрополит — так душпастиреві треба *жертвувати себе за повірене стадо,* за всю Церкву Христову. Ця жертва душпастиря має йти в усіх напрямах людського життя та об'являтися у всіх його проявах. Як король Лір (у Шекспіра) був королем у кожнім напрямі, так і душпастиреві треба бути жертвою в кожній хвилині життя."

"Не лишаючи на боці служення Св. Таїн та інших священодійств — далі пише Митрополит — для душпастиря завжди буде головним зайняттям: *молитва і служба слова".* Тобто проповідь, і то така, що потрясає, переймає слухачів, як це було в проповіді св. Апостола Павла. Нею здобував він нові терени, як про це пише Митрополит вище. То ж і душпастир має так поступати, щоб здобувати нові терени. Св. Ап. Павло для цих нових територій "працює без упину, при справуванні Св. Таїн заступається іншими. Такі "бюрократичні" зайняття не абсорбують його особи", пише Митрополит.[78])

Яка це актуальна думка і для нинішнього душпастирства! Вийти з канцелярії, шукати за душами, а не ждати на запрошення, чи виклик. *"Ідіть же,* навчайте всі народи" (Мат. 28, 19). Здобувайте також і відсталих і нових вірних!

Дальшою прикметою, що ціхує св. Ап. Павла, є його "страх за повірені душі". Митрополит пише, що св. Апостол переходить martyrium curae animarum (мучеництво старання про душі). Його "до хреста прибиває думка, чи здобуде душі, чи здобувши не стратить, чи все зробить, що зможе, чи може що занедбає, чи його противники не знайдуть послуху?!"[79])

Ще інша прикмета, що її Митрополит підмічує у св. Ап. Павла, це те, що він жив із праці власних рук. У відрізненні від інших Апостолів, він не жив з Євангелія, хоч належалося з Божої постанови, "щоби ті, що голосять Євангеліє, з Євангелія жили" (I Кор. 9, 14). Митрополит пише про св. Апостола: "Він власними руками заробляє на себе і на інших (своїх помічників у Євангельській служ-

бі). Це ж просто переходить сили людини! Він не хоче жити з престолу, "щоби не ставляти якої перепони Євангелію Христовому."[80])

Мабуть чи не звідсіля Митрополит, Слуга Божий Андрей, брав приклад для кандидатів священичого стану, коли нераз вимагав від них, щоб мали ще якийсь практичний фах, уміння, бо можуть прийти часи, коли престолові треба буде служителів, але з престола не можна буде жити. Ті часи вже стали дійсністю на рідних українських і інших землях, і їх передбачував великий Митрополит. Чи не є це заповіддю для нинішнього душпастирства? Не всі ж станиці можуть удержати свого душпастиря.

Далі св. Апостол був для всіх усім, — для Жидів як Жид і т. д. — щоб усіх позискати для Христа. Митрополит пише, що такий підхід до душпастирства сьогодні, на жаль, затрачується.[81])

Вкінці листи св. Ап. Павла є також духовою підоймою для душпастирів. Митрополит пише: "І коли б священикові довелося колись каратися по тюрмах Христа ради, то найбільшу потіху знайде він у листах св. Ап. Павла, головно писаних з в'язниці."[82]) А для всіх листи св. Ап. Павла є найкращою духовною книжкою.

Митрополит ставить також питання, звідки в св. Ап. Павла взялося стільки духової сили це все перенести. І дає відповідь: "Підставою цього жертвенного погляду на свою апостольську працю є його поняття про себе. А воно таке: вважає себе за останнього!.." "Якщо хтось має голодувати, то очевидно він, хтось терпіти, очевидно він..." — пише Митрополит. Він усі нещастя, всі клопоти хотів узяти, і дійсно взяв, на себе. Про це Митрополит пише так: "Апостольський дух веде його до того, що він має вподобання в немочах, докорах, бідах, переслідуваннях, у тіснотах задля Христа" (II Кор. 12, 10). Тому й радіє "коли ми немічні, а ви сильні" (II Кор. 13, 9). Слова св. Апостола — "ми глупі задля Христа, ви ж мудрі в Христі, ми немічні, ...ми без чести, ...ми й голодні і жаждущі і нагі і биті в лице..." (I Кор. 4, 10-11) — інтерпретує Митрополит як щире бажання Апостола "стати останнім з-поміж усіх... все лихо має впасти на його плечі."[83])

Митрополит ставить ще й друге питання. Чи ця "покора св. Ап. Павла є лише його особистою чеснотою-ідеалом, який можна подивляти, та якого людина не всилі наслідувати, чи навпаки є ідеалом до наслідування, ідеалом, що проголошує якийсь глибоко укритий у християнстві закон". Це питання у цьому місці залишає Митрополит без відповіди.[84])

Однак із різних інших думок Митрополита, нпр. із його пояснення слів молитви перед Св. Причастям у одній проповіді, ясно,

який був погляд Митрополита. Кожний повинен себе уважати за першого з грішників. "Христос прийшов, щоб грішних спасти, з котрих я є першим" (Тим. 1, 15).[85])

Також залишає Митрополит відкритим інше питання: "Чи поняття про душпастирство є особистою чеснотою, чи жертвою Апостола, чи може належить до цього Об'явлення, що його передає людям, чи жертва його є лише радою для інших душпастирів, чи навпаки законом, Апостолом проголошеним."[86])

Однак і в цій справі пізнаємо особистий погляд Митрополита з його різних творів, як і з прикладу його святого життя. Митрополит доручав жертву, а для себе особисто бажав мученицької смерти. Очевидно, це не пряма відповідь на вище поставлене питання, яке Митрополит залишив відкритим.

II

Після представлення душпастирської психології св. Ап. Павла, Митрополит подає аскезу св. Ап. Якова. Коли св. Ап. Павло був передусім апостолом поган, то св. Ап. Яків кріпко держався Мойсеєвого закону і був апостолом Жидів, юдео-християн. Митрополит пише, що св. Ап. Яків у своєму посланні відразу починає від підкреслення Божества Ісуса Христа ("слуга Божий і Господа нашого Ісуса Христа") і від найвищого вершка християнської звершености, від радісної любови хреста й терпіння."[87]) Він розгортає перед нами найголовніші і найважніші тези Христової науки. А подає їх переконливо й відважно. Далі Митрополит пише: "Він неприєднаний ворог усякої гордости, вивищування себе, не оглядається на єрархічне достоїнство людини, або на її маєток." Він убогих ставить на першому місці, бо Бог вибрав їх "наслідниками царства." Він поправляє мильні толкування листів Ап. Павла й широко доказує, що віра без діл є мертва.

Митрополит підмічує, зглядно висновує, що: "Св. Яків мусів бути незвичайно мовчаливий, коли вміє так п'ятнувати кожний промах язика."[88]) Вміти мовчати — це чеснота, це закон чи правило кожної аскези.

Вкінці Митрополит радить душпастирям-проповідникам, що придалося б вивчити напам'ять цю золоту книгу, себто послання св. Ап. Якова, та щедро користати з неї для проповідей і також для свого власного душевного життя, зокрема з тексту про Божу Мудрість.

Ось стільки було надруковано в "Ниві" п. з. "З викладів про аскетику". Решта цих цінних викладів не була друкована. Коли б

хтось із колишніх студентів Богословської Академії у Львові, що слухав цих викладів і їх записував, мав ще ці записки, то це був би дуже цінний вклад при збиранні духової спадщини Слуги Божого Кир Андрея.

МОЛИТВИ. ПРОПОВІДІ. РЕКОЛЕКЦІЙНІ НАУКИ. — У зв'язку з групою богословсько-аскетичних, духовних творів треба ще окремо згадати, що митрополит Андрей був також автором молитов. Загально відома вже згадана його молитва "За український нарід". Дуже глибока є вже зреферована молитва "Прохання про мудрість". Митрополит уложив ще більше текстів різних молитов, нпр. до Пресвятої Богородиці, про покликання добрих священиків, про покликання до чернечого життя, про покаяння і ін. Ці молитви розсіяні в різних творах Митрополита і їх треба щойно визбирати. Добре було б зробити це якраз тепер, коли проходить його беатифікаційний процес, щоб ми могли його власними словами прославляти Бога і просити про змилування.

Щоб ці молитви загально схарактеризувати, треба відмітити, що в них сильно підкреслена наперед прослава Господа Бога, а далі момент терпіння, жертви аж до мучеництва, як також суспільний момент. Митрополит просить Господа Бога про добро для душі, про долю для народу, про його провідників, а щойно опісля про інші дочасні потреби. Тобто в нього порядок інший, як звичайно буває у молитвах пересічних людей. Вони просять наперед про себе, про здоров'я й різні матеріяльні добра, а рідше про вищі справи, про поступ у душевному житті, за інших, за цілий нарід, за вселюдські потреби. Коли ж би загальні справи були правильно поставлені, нпр. якщо б мир Христовий запанував у світі, тоді й багато наших особистих, національних, як взагалі і вселюдських справ були б розв'язані самі собою. Тому й треба в цих загальних намірениях молитися.

Митрополит ішов ще далі. Бо і це все наші справи. На першому місці має бути прослава Бога. Про такий наш підхід у молитві пише між іншим у "Божій Мудрості" (з 1932 р.): "Коли молимося про наші потреби, або про потреби наших найближчих, або цілого народу, ми певно добре робимо, але хто ж з нас може знати скільки в тих його молитвах самолюбства? Бо ж навіть у любові найближчих, у любові народу може міститися много любови власної і не знаємо, чи при таких молитвах не заслуговуємо на закид Христа — "...і грішники і митарі те саме роблять" (Мат. 5, 46, Лук. 6, 32). І вони ж люблять своїх дітей, і вони дбають про здоров'я і добра дочасні. Але якщо в молитві зуміємо бодай на хвильку про себе,

про своїх забути і Богові во Тройці Єдиному поклонитися ізза Нього Самого — для того, чим є, така хвиля в молитві може мати без міри більше і вище значення. Така хвиля може бути одною з тих, у яких сам Божий Дух у душах, у серцях наших молиться."[89])

Подібно як молитви так само і проповіді, місійні й реколекційні науки Митрополита не визбирані, і ледве чи можна буде їх зібрати. Про них можна тільки читати в різних споминах, і ті, що їх ще пам'ятають, повинні про те ще написати. Бо ніде нема проповідей Митрополита друкованих, за виїмком деяких. Дуже інтересні були ті конференції, які Митрополит виголошував до окремих груп — богословів, священиків, інтеліґенції, студіюючої молоді і т. п. Нпр. загально відома є проповідь Митрополита в Успенській церкві при кінці серпня 1914 року, після зайняття Львова російською армією. Вона націхована великою любов'ю до людських душ і старанням про їх спасіння. Знову ж із реколекцій, які Митрополит мав для священиків і студентів св. богословії, можна собі усвідомити, яке високе поняття Митрополит мав про достоїнство священика. Рівночасно — кажуть ті, що слухали цих реколекційних наук — щойно з них можна було пізнати, яким глибоким духовним життям жив він самий.

Зі зреферованого дотепер матеріялу, як і з дальших творів Митрополита, можна собі уявити, яка була душпастирська психологія митрополита Андрея. Це була б дуже вдячна тема для дисертації або й більшої студії: Митрополит Андрей про священство і душпастирство.

ЗІ СПОМИНІВ ПРО БРАТА АЛЬБЕРТА. До цієї групи духовних творів Митрополита належить також короткий біографічний спомин про побожне життя брата Альберта (т. є Адама Хмельовского), що був основником Конґрегації Альбертинців, написаний у польській мові, на прохання братів Альбертинів. З ними Митрополит був віддавна знайомий, бо давав їм реколекції. З братом Альбертом був знайомий від 1887 р. Це коротке письмо Митрополита не тільки духовно будуюче, але важне і для біографії самого Митрополита, зокрема для його заінтересування мистецтвом. Тут маємо згадку про його участь у дискусійних вечорах на мистецькі теми в Кракові, в гостинному домі Константина Пшездзецкого при вул. Вольській, тоді коли Митрополит був ще студентом.[90])

ПЕРЕКЛАД АСКЕТИЧНИХ ТВОРІВ СВ. ОТЦЯ НАШОГО ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО. На кінець у цій групі творів треба згадати також переклад з грецької мови "Аскетичних творів св.

Отця нашого Василія Великого", який Митрополит зладив ще 1911 р., а були вони видані в цілості щойно 1929 р. Однак про цей переклад буде більше сказано в групі манастирських уставів, куди він тематично більше належить.[91])

---

[1]) Боцян, єп. Йосиф. Цит. літ. огляд. Богословія, Львів, 1926, кн. 1-2, стор. 94-149.

[2]) ЛАЕВ за січень 1940, ч. 1, стор. 22: Митроп. Ординаріят, ч. 48. "Послання до народу про небезпеку занедбання потрібної праці", видане як Додаток II. Документи з часів більшовицької окупації.

[3]) ЛАЕВ за лютий 1942, ч. 2, стор. 27.

[4]) ЛАЕВ за лютий-березень 1938, ч. II-III, стор. 17.

[5]) Послання пастирське Андрея Шептицького... до вірних своїх єпархій, закінчене в неділю Мясопусну, 1907 р., стор. 4.

[6]) ЛАЕВ за лютий-березень 1938, ч. II-III, стор. 17-43: "Заклик до покаяння у Великий Піст" і ЛАЕВ за лютий 1939 р., стор. 25-102 (дрібним друком): "Послання на піст до священиків і народу".

[7]) Цит. огляд, стор. 148 і 149.

[8]) Шептицький, Андрей, Митрополит. Канадійським Русинам. Жовква, друк. оо. Василіян, 1911. 93 стор.

[9]) Шептицький, Андрей, Митрополит. Пам'ятка для руських робітників у Німеччині, Франції, Сполучених Державах, Канаді, Бразилії і Аргентині. Жовква, друк. ОО. Василіян, 1913. 60 стор. Друге видання має наголовок: Пам'ятка для руських робітників у Англії, Аргентині, Бразилії, Данії, Канаді, Німеччині, Сполучених Державах, Франції, Швайцарії, Швеції. Львів, Т-во св. Рафаїла, 1914. 71 стор. При кінці книжечки додані є щоденні молитви.

[10]) Шептицький, Андрей, Галицький Митрополит. Божа сійба. Жовква, друк. ОО. Василіян, 1913. 133 стор.

[11]) В оригіналі "За руський нарід", Божа сійба, стор. 120-122.

[12]) Пам'ятка для руських робітників, 1914, стор. 58.

[13]) Там же, стор. 59.

[14]) Шептицький, Митрополит Андрей. Божа Мудрість, Львів, Біблос, 1932. 118 стор.

[15]) Шептицький, Андрей, Митрополит. Християнська праведність. Частина перша. Львів, накл. Митрополичої Консисторії, 1936. 278 стор.

[16]) Шептицький, Андрей, Митрополит. Дар П'ятдесятниці. Львів, ЛАЕВ, 1937, чч. 5, 6, 7, 8, 9 і 10.

[17]) Божа Мудрість, 1932, стор. 1.

[18]) Там же, стор. 2.

[19]) Там же, стор. 3.

[20]) Там же, стор. 21-23. Замітна є подібність між проханнями першої частини цієї молитви укладу Митрополита і проханнями молитви за св. Томою з Аквіну, що надрукована в молитовнику "Отче Наш", Торонто, вид. ОО. Василіян, 1954, на стор. 66-69. Чи причиною подібности є загальна схема аскези, чи прямий вплив писань св. Томи з Аквіну, треба б досліджувати. В молитовнику не подано з якого місця у св. Томи

взята ця молитва. В молитві "Прохання про мудрість", укладу митрополита Андрея, в тій частині де є подібність, є більше прохань, як у молитві за св. Томою з Аквіну.

[21]) Християнська праведність. Львів, 1936, стор. IX-X.
[22]) Там же, стор. X.
[23]) Там же, стор. XIII.
[24]) Там же, стор. XIII-XIV.
[25]) Там же, стор. X-XI.
[26]) Там же, стор. XI.
[27]) Там же, стор. X.
[28]) Там же, стор. XI.
[29]) Там же, стор. XII.
[30]) Там же, стор. XI.
[31]) Там же, стор. XII.
[32]) Там же, стор. XII.
[33]) Там же, стор. XII-XIII.
[34]) Там же, стор. XIII.
[35]) Там же, стор. IX.
[36]) Там же, стор. XIV.
[37]) Там же, стор. XIV.
[38]) Там же, стор. XV.
[39]) "Дар П'ятдесятниці" об'ємом невеликий. Був друкований у ЛАЕВ за 1937 р., ч. V, стор. 65-78; ч. VI, стор. 81-86; ч. VII, стор. 97-102; ч. VIII, стор. 113-119; ч. IX, стор. 129-134; ч. X, стор. 145-148.
[40]) ЛАЕВ, 1937, стор. 66.
[41]) Там же, стор. 65.
[42]) Там же, стор. 68.
[43]) Там же, стор. 74.
[44]) Там же, стор. 75.
[45]) Там же, стор. 75.
[46]) Там же, стор. 75.
[47]) Там же, стор. 75-76. Пор. Ів. 17, 20-21, Архиєрейська молитва Ісуса Христа і Ів. I, 13, 35, про любов між християнами.
[48]) Там же, стор. 76.
[49]) Там же, стор. 77.
[50]) Там же, ст. 78.
[51]) Там же, стор. 77.
[52]) Там же, стор. 81. Є два пробні камені на те, чи натхнення є правдиве, що є від Бога, а що ні. Є ним наперед віра в Ісуса Христа. "По цьому пізнати Духа Божого: кожний дух, котрий визнає, що Ісус Христос прийшов у тілі, є від Бога" (I. Ів. 4, 3). І другий пробний камінь — послух для Церкви. "Хто знає Бога, слухає нас; хто не від Бога, не слухає нас (Апостолів Церкви). По цьому пізнаємо духа правди й духа обману." (Там же, стор. 98.
[53]) Там же, стор. 81 і 82.
[54]) Там же, стор. 82.
[55]) Там же, стор. 85.
[56]) Там же, стор. 86.

[57]) "Богословія в душах" — це термін Митрополита, якого вже ужив у творі "Християнська праведність" (з 1936 р.). Також при викладах **аскетики й містики Митрополит шукав окремого означення на обидві ті** частини духовного життя чи науку про нього, і знайшов його в терміні "богословія в душах" (ЛАЕВ, 1937, стор. 134). Ним означує Митрополит аскетику й містику разом. Терміну богословія в душах на означення містичного життя уживали, пише Митрополит, уже в четвертому сторіччі св. Григорій Назіянський і св. Іван Золотоустий.

[58]) ЛАЕВ, 1937, стор. 119.

[59]) Там же, стор. 99.

[60]) Там же, стор. 99.

[61]) Там же, стор. 83.

[62]) Там же, стор. 101.

[63]) Там же, стор. 129.

[64]) Там же, стор. 132.

[65]) **Там же, стор. 146.**

[66]) Там же, стор. 147.

[67]) Там же, стор. 132.

[68]) Там же, стор. 147.

[69]) Там же, стор. 147 і 148.

[70]) Там же, стор. 148.

[71]) Андрей, Митрополит. З викладів про аскетику. Нива, Львів, річник XXVII, (грудень 1932), ч. 12, стор. 425-428; річних XXVIII (січень 1933), ч. 1, стор. 3-7, (березень 1933), ч. 3, стор. 89-92; і (квітень 1933), ч. 4, стор. 129-132.

[72]) Нива, 1932, стор. 425.

[73]) Там же, стор. 426-427.

[74]) Там же, стор. 426.

[75]) Нива, 1933, стор. 4.

[76]) Там же, стор. 4.

[77]) Там же, стор. 5.

[78]) Там же, стор. 6.

[79]) Там же, стор. 89.

[80]) Там же, стор. 7.

[81]) Там же, стор. 7.

[82]) Нива, 1933, стор. 3. Пор. II Кор. 4, 8-11.

[83]) Там же, стор. 7.

[84]) Там же, стор. 92.

[85]) Пор. Нива, 1933, стор. 91.

[86]) Там же, стор. 91-92.

[87]) Нива, 1933, стор. 131.

[88]) Там же, стор. 132.

[89]) Божа Мудрість, Львів, 1932, стор. 44.

[90]) Szeptycki, ks. Andrzej, Arcybiskup, Metropolita Lwowski obrz. grecko-katolickiego. Ze wspomnień o bracie Albercie, Kraków, wyd. ks. Jezuitów, 1934. 14 str. (Odbitka z "Przeglądu Powszechnego".) Цитат на стор. 5.

[91]) Можна б у зв'язку з цією групою богословсько-пастирських творів назвати ще ті конференції, що їх Митрополит давав після першої

світової війни для інтелігенції з історії релігії, про які тяжко знайти якусь згадку. (Інформація ред. О. Моха).

На цьому місці треба згадати вже друковані статті про матеріялізм — Львівська "Мета", 1934, ч. 11, і про історичну подію Христового Воскресіння — "Мета" 1934, ч. 13 і інші статті в різних журналах і пресі.

Б. КОНСТИТУЦІЙНІ ПИСЬМА. МАНАСТИРСЬКІ УСТАВИ

Звернімся до іншої групи писань. Другою групою писань Митрополита є його конституційні й кодифікаційні твори. Посеред них найбільше місця займають чернечі устави (Начерк уставів СС. Служебниць ПНДМ з 1905 р., Начерк конституцій СС. Василіянок із 1909 р. та Устави Братів Студитів т. зв. "Скнилівський Типикон" із 1910 р. і "Великий Типикон" із 1936 р. та менше письмо "До тих, що живуть по Євангельським радам" із 1940 р. До цієї групи належать також декрети і взагалі акти Львівських Архиєпархіяльних Соборів, 1905, 1940-1944 рр., як теж Петроградського Собору, з 1917 р., що відбувся також під проводом і за стараннями митрополита Андрея. Велика їх кількість носить печать духа Митрополита. Акти згаданих Соборів є багатим матеріялом з одного боку для характеристики думання й дії Митрополита, з другого ж боку для історії Церкви.

Меншим, але цінним канонічним твором Митрополита є його пропозиція у справі кодифікації канонічного права Східньої Церкви (з 1929 р.). Іншим, меншим конституційним письмом Митрополита є статут церковного братства, долучений до пастирського листа до духовенства "Про церковне братство" (з 1905 р.).

ПОСЛАННЯ ПРО ЦЕРКОВНЕ БРАТСТВО І ЙОГО СТАТУТ. Від цього саме статуту, а властиво від послання до духовенства, що з цим статутом тематично зв'язане, починаю огляд цієї групи творів Митрополита. Цей пастирський лист подає причину, чому так потрібні братства і є коротким поясненням як організувати такі братства і для яких цілей. (Про церковне братство в парохії "яко образ і живий орган лучности", тобто солідарности вірних із душпастирями і між собою, пише Митрополит також у посланні з нагоди Великого Посту, до вірних (1905 р.).[1]) У посланні до духовенства, що попереджує статут церковного братства, пише про це Митрополит так: "Без сумніву в наших конституційних і демократичних часах, більше ще як колинебудь, потреба нам думати про таку організацію, котра би з одної сторони запевнювала священикові провід духовний, який йому належиться, з другої ж лишала

народові таку автономію, навіть у церковних речах, котра б його сильніше лучила з інтересами Церкви, виробляла у вірних почуття, що власною й самостійною працею можуть і повинні причинятися до загального добра громади."[2]) Далі Митрополит опрокидує дві скрайності: одна, це протестантський погляд на ролю церковної громади, за яким лише від неї залежить прийняття або видалення священика і цілий заряд церковного маєтку й Церкви.

Друга, це аристократичний консерватизм, що затримує "в руках священика виключний провід і заряд усього, не дає народові ніякої автономії, жадного голосу в церковних справах та не допускає його до жадної самостійної, загального значення, праці. Обі скрайності є пересадні." На гадку Митрополита провід чисто церковного духа стоїть посередині. Він підмічує, що "на полі церковнім може нераз держимося далеко йдучої автократії, замало даємо вірним голосу в справах, котрі їх близько обходять, і де могли б мати голос." Митрополит бачить, що навіть між найревнішими священиками є бодай чи не переважаючим явищем тип автократа, "...переходячи часом навіть правну границю своєї власти."[3])

Дальше розглядає Митрополит цей неоправданий автократизм із психологічної й душпастирської точки зору. Такий автократичний підхід до справи, "злучений із правдивою Божою ревністю за спасіння душ і з правдивою любов'ю до людей, може принести великі осяги, а принесе їх напевно там, де нижчий ступінь культури ставляє наших вірних нарівні з дітьми, що не вміють самі о собі промишляти, за себе дбати. Має однак і великі небезпеки. Однак неможливий такий автократизм у парохії там, де є високо культурні люди, тому, що він ідейних людей відштовхує від такої праці для Церкви, яку вони самі вміють вести. Дослівні слова Митрополита: "Система такого автократизму може крім того стати в яркій суперечності з бажаннями і стремліннями людей уже культурних, покликаних самим устроєм держави до самоуправи. Такий же конфлікт міг би бути закінченим задалеко йдучими уступствами."[4]) Людина вже з природи "більше цінить усе, в чім має правдивий уділ ради і праці. Установа, хоч би яка добра, накинена не так добре прийметься, не буде такою тривалою, не буде мати такої піддержки в людей, як та сама установа виросла з власної свідомости, власною працею людей."[5]) Вкінці і для тяглости праці в парохії такий автократизм душпастиря не має добрих наслідків. "Такого пароха, що усе в руках держить і все веде, майже неможливо заступити іншим. Треба хіба знайти чоловіка тої самої енергії, рівної ініціятиви й рівної визначної індивідуальности, до того ще й індивідуальности

того самого типу."[6]) Тому, що це дуже тяжко, праця, розпочата таким ревним душпастирем, або упадає з приходом його наступника або змінюється ціла. Саме якась участь мирян у церковних справах може цьому зарадити. Отже "духовенство повинно дати народові неначе якусь самоуправу, упереджуючи тим способом тенденції й бажання, котрі дух часу з певністю скорше чи пізніше принесе, застерігаючи собі самостійну й цілковито незалежну власть, котра, випливаючи з устрою Церкви, не може бути обмежена."[7])

Я навів цих кілька довших цитатів, щоби показати, як далеко наперед бачив Митрополит розвій думок, які щойно за наших часів приходять до поважного слова, зокрема на Вселенському Соборі, Ватиканському II про участь мирян (світських) у праці для Церкви, (а передтим на двох Конґресах Світського Апостоляту 1951 і 1957 роках).

Щоби такі тенденції перевести в життя в нашому народі, треба віддати мирянам ту участь у церковних справах, яка не заторкує Божих установ у Церкві. І тут знову говорить Митрополит: "А в прикметах нашого народу, видається мені, лежить велика, невикористана в тім напрямі, сила."[8]) Миряни можуть бути дуже помічні в праці для Церкви, відтяжити і самого душпастиря, що має багато такої душпастирської праці, якої ніхто з мирян за нього не може виконати. До тієї праці, зокрема в теперішніх часах росту культури, мусить душпастир совісно приготовлятися, бо перед людьми, "що читають, що думають, що живуть життям інтелектуальним, не можна з чимнебудь виступати, а вже бодай конечно треба уникнути оправданої критики."[9]) На таке приготування треба часу. З цієї рації, щоб собі самому заощадити часу, треба частину праці в парохії передати в руки мирян.

Яка ж це праця? На це дає відповідь "Статут церковного братства", долучений до цього послання. В цьому посланні до духовенства Митрополит розрізняє дві форми братства. "Одна з них та, що її ціллю загріти по можности всіх до якоїсь форми, або якогось напрямку побожности (братство Найсвятіших Тайн), або до якоїсь спеціяльної чесноти (братство тверезости)." Таке братство, на гадку Митрополита, спрямоване на всіх, може бути "знаменитим засобом пропаґанди, чи якоїсь чесноти, чи практики, чи взагалі побожности, але не буде ніколи, або хіба вийнятково, ядром правдивої організації. Нормально буде воно стояти працею священика і провід його буде абсорбувати багато сил." Очевидно, що це корисне братство. Однак воно "не буде мати того далеко сягаючого характеру тривалости, який має праця вложена в те, щоб інших до праці

заохотити й ту працю організувати, її провадити, давати їй напрям до одної цілі."[10])

Митрополитові присвічувала інша ціль: крім такого роду вже в нас існуючих братств, призначених для всіх, поставити організацію з мирян, але не масову, а селективну. Створити організацію з тих найліпших із посеред парохіян, і то таких, що мають вплив у парохії, щоб саме через них впливати далі на всіх у християнському дусі. Кажучи приблизно нинішніми термінами, поставити організацію Католицької Акції, що буде впливати в апостольському дусі на довкілля та виконувати діла християнської любови в якомусь указаному напрямі. Щойно така організація, що її члени впливають на інших, відтяжить священика й облегчить його працю. Із наведеного ясно, що до такої організації можуть належати тільки взірцеві християни, люди вибрані, з певною ініціятивою, ревністю і дбалістю про загальне добро, з правдивою побожністю віддані Церкві, з улеглістю священикові.[11])

Однак тому, що таких людей без заміту важко знайти, Митрополит додає, що ті братчики чи сестриці, тобто члени і членки такої організації, мусять і над своїм власним виробленням працювати. На це передбачений у статуті час проби того роду, щоби привикнути до життя за християнським вибленням. Час проби має тривати один рік, а коли поведінка була б невідповідна, може бути продовжена радою організації на півтора року. Коли ж після цього часу рада (принайменше більшістю голосів) не представить кандидата(-ки) загальним зборам до прийняття, то він (вона) автоматично перестає бути членом братства (пост. стат. II, 4-7). Подібно мається справа і з тим братчиком чи сестрицею, що опісля, будучи в братстві, провиниться (пост. VII, 1-4). Тоді має відбути назначену радою покуту і має її покірно прийняти (пост. VII, 2).

Загальна ціль братства лежить у суспільній праці поза Церквою. Вона може бути дуже різна. Статут говорить про це дуже загально "старатися про якнайліпше сповнення заповідей і щоб спільними силами виконувати добрі діла любови ближнього для добра громади" (пост. I статуту). Більше конкретно сказано про добрі діла в пост. IX. Вони можуть проявлятися в таких можливих напрямках: апостольському, харитативнім, економічнім та культурно-освітнім. До праці в першому напрямі належить апостолят доброї книжки і преси, поширювання звичаю спільних молитов, доведення до розірвання або управнення диких подруж та до поєднання розірваних подруж, навернення п'яниць, намова до сповіді тих, що не сповідаються, полагодження спорів мирною дорогою і т. п. Харита-

тивну працю творять діла милосердя, відвідини хворих, поміч удовам і сиротам. У напрямі економічного піднесення села могла б виходити від братчиків ініціятива основування різних корисних для громади установ, крамниць, ощадностевих кооператив (Райфайзенок), шпихлірів, орудування спільними господарськими машинами і т. п. Треба завжди пам'ятати, що це був час (1905 р.), коли наше село було економічно відсталим і тому Митрополит думав про піднесення рівня його господарки. Для культурного піднесення громади мали основувати читальні.

Такі й подібні цілі передбачує Митрополит для організації, що має діяти в християнському дусі у своєму довкіллі. Одну справу виключає з дії такої організації, а саме активну політику. "Істота організації мусіла би рішуче виключати всяку політику." Саме з тієї причини, що вона впроваджує роздори й ділить людей. Це однак, на гадку Митрополита, не виключає впливу братства і в політичних справах, чи в громаді, чи в загальній політиці.[12]) Крім праці у довкіллі, братчики й сестриці мають працювати і над своїм власним духовним виробленням, про що вже було згадано. У родинах мають хоч один раз на день спільно молитися, заховувати пости, принайменше чотири рази до року сповідатися і причащатися, тобто в кожному пості, злих книжок і часописів, противних Церкві, не читати, плекати поміж собою щиру любов і згоду, про інших зле не говорити і т. п. (Пост. III "Про спосіб життя").

Нове братство основується на основі канонічної грамоти Митроличого Ординаріяту, який має право братство візитувати. Кілька братств могли б творити загальну організацію, де поодинокі братства заступали б їх делеґати. Вона могла б мати свій центральний провід, вибраний делеґатами на їх загальних зборах (пост. VIII, 1). Місцевий душпастир є провідником братства. Він потверджує вибрану раду, яка проводить працю. Ця рада з 5-10 членів, вибраних тайно на загальних зборах, складається з наставника, його заступника, скарбника, писаря й учителя. Цей останній уряд інтересний. Сьогодні ми звемо його виховником. Він мав обучувати кандидатів підчас їх проби у справах св. віри і моралі, а також провадити, вже як наставник, відділ молоді, від 14-го року життя. Самі братчики мусіли мати 24 роки життя (в тому часі це був вік повнолітности). Отже братство мало бути так побудоване, що до нього входили б чоловіки, жінки (хоч ці могли б також творити окреме братство для себе — пост. VII, 3) і молодь. Тобто воно було наче малою суспільністю. Найцінніші ідеї братства, організації мирян для помочі в душпастирській праці, розплянованій Митропо-

литом ще в 1905 р., є живі далі, і саме сьогодні дуже актуальні. Тому я довше зупинився над цим посланням і деякими точками статуту братства. Самий "Начерк статуту" складають дев'ять груп постанов, що мають по кільканадцять точок.

НАЧЕРК СТАТУТІВ СЕСТЕР СЛУЖЕБНИЦЬ. Приходимо тепер до іншого роду конституційних писем митрополита Андрея, а є ними манастирські устави Згромадження Сестер Служебниць, Сестер Василіянок і Братів Студитів.

У порозумінні з перемиським і станиславівським єпископами, митрополит Андрей узяв на себе зредагування, чи краще перероблення початкових правил Згромадження Сестер Служебниць Преч. Діви Марії, які були провізорично потверджені митрополитом Сильвестром кардиналом Сембратовичем 6 травня 1892 р. (ч. Орд. 452). Таке нове опрацювання правил для Сестер Служебниць було конечне тому, щоб їх якнайкраще перевести в життя. Митрополит бачив також потребу уложити їх так, щоби приготовити їх до потвердження Римськими Конгрегаціями. У тому провізоричному виді, як вони були до того часу, це було неможливе. Про потребу нової кодифікації цих правил Митрополит так пише у посланні до Сестер Служебниць із 3. IV. 1906 р.: "Ваші правила... не досить стисло виконані, в декотрих уступах майже не вроваджені в життя, а до того лише провізорично потверджені. Є в них уступи неясні, невідповідаючі Вашим потребам, або не означаючі досить стисло щоденних обов'язків Сестер."[13])

Знову у посланні до Сестер Служебниць із 22 квітня 1907 р., що ним Митрополит одобрив, апробував і потвердив "Начерк статутів" у порозумінні з перемиським і станиславівським єпископами, пише Митрополит про це саме так: "Досвід однак показав, що сі устави — (з 1892 р. — прим. А. Б.) — не в усім були для сего Згромадження відповідними, а що найважливіше, то не були вони уложені так, щоб могли були отримати потвердження Апостольського Престолу. Длятого нова кодифікація оказалася конечною."[14])

"Крім того зайшла в заряді Вашого Згромадження і та зміна, що коли давно ціле Згромадження було під виключною владою Галицького Митрополита, тепер же ми всі, Ваші Єпископи, разом рішили, щоб у життя впровадити ті постанови церковного права, після котрих законні Згромадження кожної Єпархії підчинені виключній владі місцевого Єпископа. Крім того ми разом рішили Згромадження Ваше поділити на три єпархіяльні области після границь Єпархій. На просьбу Єпископів Перемиського й Станиславів-

ського я піднявся того поділу, відповідного змінення і впровадження в життя правил, обіцюючи це сповнити до трьох літ."[15])

У цьому посланні, як і в інших розпорядках, пробивається характеристична для вдачі Слуги Божого митрополита Андрея прикмета скромности. В різних важних справах Митрополит просив поради й помочі в своїх отців крилошан, професорів Богословської Академії й інших отців та дійсно з їх порад користав. Ось такий короткий цитат із цього самого послання це підтверджує: "Я вже забрався й усильно працюю над уложенням Вам нових правил, зглядно над зміненням старих. Не здаюся в тій речі на власний свій суд; я просив кількох Отців, котрі Ваше Згромадження добре знають, щоб мені подали всі свої уваги і пропозиції щодо Ваших правил. Всі подані ними їх праці ужию до редакції, котру сам на себе беру."[16])

А далі пише Митрополит до Сестер так: "У короткім часі праця моя над правилами буде закінчена; випечатані перешлю Вам із порученням впровадити в життя те, що може не цілком відповідає практикам Ваших домів. Ті правила будуть провізорично на пробу потверджені, доки не прийде потвердження Римського Престолу."[17])

В іншому посланні до Сестер Служебниць (із 20 січня [2 лютого н. ст.] 1907 р.), яким Митрополит скликав загальну раду Сестер для передискутування "Начерку уставів Згромадження Сестер Служебниць Преч. Діви Марії Непор. Зачатої обряду руcько-католицького", Митрополит пише: "Наспіла вже хвиля торжественного проголошення тих Уставів. Заки до того приступимо, хочемо дати Вам нагоду висказати своє бажання і гадку. Уставам же запевнити згоду загальної ради Вашого Згромадження. Постановляємо отже скликати на день 23 марця нового стилю загальну раду Вашого Згромадження і самі таку раду скликуємо."[18])

Із цитатів бачимо далі приклад адміністраційного хисту в Митрополита. Не тільки власна його думка, чи навіть думки його отців дорадників, рішали про справу, але сама життєва практика, потреби часу й обставин, — потреби поодиноких Чинів, до яких завжди вмів примінитися й усе так уложити, щоб виходило на більшу Божу славу, добро душ і добро справи.

Як це написано в зверненні до Сестер Служебниць із благословенням Митрополита, з нагоди 50-літнього ювілею основин їх Згромадження (із дня 18 серпня 1942 р.), Митрополит дійсно користав з помочі других при укладанні уставів (конституцій) для Сестер Служебниць. Ось його власні слова: "Великі заслуги для Вашого Згромадження положив і о. Арсеній Лозинський, що разом з нами скодифікував Ваші правила. Та праця була така добра, що коли

після видання лат. Кодексу Церковного Права, виявилася потреба примінити до його приписів ті Ваші правила і конституції, показалося, що те доповнення вимагало тільки незначних змін у його приписах. Тої праці примінення правил і конституцій до Кодексу Церковного Права доконав о. Йосиф Схрейверс, Редемпторист, котрому за те належиться велика подяка і від Згромадження і від церковної Влади."[19])

Самий "Начерк уставів" у редакції Митрополита був прийнятий на загальній раді Сестер Служебниць у днях 20, 21 і 22 квітня 1907 р. (Не 23 березня, як було заповіджено в посланні з 2 січня того ж року; видно, що була якась перешкода й дату ради відсунено). Цей "Начерк" був апробований Митрополитом дня 22 квітня того року.[20])

"Начерк уставів" складають тринадцять глав, що мають разом 462 згл. 461 правил. Тут маємо правила, як у кожному монашому уставі, про природу згромадження, тобто те, що є його істотою й що творить чернечу спільноту — це є відречення від світу й життя в манастирі. Саме глава перша говорить про ціль згромадження. Найпершою ціллю згромадження, подібно як у всіх монаших чинах, "є дбати про вічне спасіння і досконалість своїх душ через захования трьох законних обітів: убожества, чистоти й послуху", а засобом для цього "наслідувати в усім Ісуса Христа і Його Пречисту Матір" (I, 1, 4). Далі йдуть суспільні, харитативні й інші апостольські діла, які Сестри Згромадження мають виконувати. Про це говорить друге і третє правило. "Другою головною ціллю єсть ревно участвувати в покірній праці для слави Божої й добра ближніх: виховуючи малі діти по захоронках, обслугуючи хворих і дбаючи про порядок і красу по церквах (I, 2). "Крім того можуть Сестри в своїх домах виховувати сироти дівчата, учити женську молодіж і старші невісти науки християнської, побожного життя і добрих пісень, як також жіночих робіт, розширяти добрі книжки і письма, і взагалі ділами відповідними своєму станові причинятися до розширення царства Божого на землі" (I, 3). Так "Начерк уставів" у коротких кількох реченнях подає цілий зміст праці над собою і для ближніх у Згромадженні Сестер Служебниць. І до сьогодні ця шляхетна місія зостається і на далі буде його програмою з тим, що тепер до згаданих цілей доходить ще середнє шкільництво, Дівочі Академії, ведені Сестрами Служебницями в Канаді і ЗДА, чим у Краю займалися тільки Сестри Василіянки.

Далі йдуть різні правила про життя в манастирі і його адміністрацію. На кінці "Начерку", тринадцята глава, говорить про обов'язок уставів (XIII, 456-461): "Щоб Сестри були добре обізнані

з Уставами, маються читати цілі Устави кождого року зараз по Непорочнім Зачаттю Преч. Діви Марії при обіді й вечері аж до їх скінчення. Крім того через цілий рік при кінці кожного обіду, на знак даний від Настоятельки, має читателька прочитати короткий уступ з Уставів."[21])

НАЧЕРК КОНСТИТУЦІЙ СЕСТЕР ВАСИЛІЯНОК. Другим монашим уставом, що його зредагував митрополит Андрей, був "Начерк конституцій для Сестер Василіянок. Подібно як "Начерк уставів" для Сестер Служебниць, і "Начерк конституцій" СС. Василіянок попередив пастирський лист Митрополита до Сестер: "Преподобним в Христі Іконокиням ЧСВВ."[22]) "Начерк" закінчив Митрополит в Уневі, (бо така місцевість подана на кінці послання), в день Преп. Отця нашого Антонія Печерського, 23. VII. 1909 р. Отже пастирський лист про чернечий устав написав Митрополит саме в день основника чернечого життя в Україні. Над самим "Начерком конституцій" працював Митрополит і приготовляв їх від двох років, отже від 1907 р.

Дня 19 квітня 1909 р. всі єпископи Галицької Провінції рішили зревідувати устави і монаші звичаї жіночих манастирів ЧСВВ та заразом списати в деяких дрібних річах і унормувати закони, після яких манастирі заряджуються. Цієї праці піднявся Митрополит. Ось його слова з пастирського листа до СС. Василіянок: "Праця виготовлення, над якою від двох літ сам працюю, закінчена: настав час скликання загальної ради манастирів, котра б застановилася над тим, що в уставах належало би змінити, а в конституціях унормувати."[23]) Всі три єпископи, львівський, тобто Митрополит, перемиський і станиславівський, рішили скликати загальну раду жіночих манастирів ЧСВВ на день 22 серпня 1909 р. до манастиря Непорочного Зачаття Пр. Діви у Львові.

"Начерк конституцій" складають шість головних розділів (глав), що мають 110 правил. Перші чотири частини зі шістьох головних глав говорять про управу жіночих манастирів Чину св. Василія Великого і їх раду. Перша частина (I, 1-16) говорить про компетенцію загальної ради. Її скликують що п'ять років для збереження одностайности в заховуванні монаших правил і звичаїв і для проведення потрібних змін і доповнень в уставах і конституціях (I, і 6). Тут підкреслено основну прикмету східнього чернечого уставу: "Кожний женський монастир нашого Чину становить окрему цілість і є від інших незалежним..." (I, 1). Про це говорить також правило 17-те "Начерку конституцій": "Кожний манастир є родиною, котра

під проводом своєї голови-матері самостійно заряджує своїми справами" (I, 17).

Про це пише Митрополит також у пастирському листі, що попереджує "Начерк конституцій" так: "кожний манастир для себе становить цілість, особу правну, від інших манастирів нормально цілком незалежну". Митрополит, що мав велике почуття законодавства, пише далі в цьому посланні: "Рішення Львівського Собору з 1891 р., силою якого був установлений один спільний новіціят у Словіті, уважаємо за заряджения лише провізоричне, котре справді цілковито відповідало потребам даної хвилі, але в жаден спосіб не могло і не може відібрати самим церковним правом у нас і відвічним переданням освячуючого права кожної ігумені виховувати новички в своїм домі."[24])

Про другу основну ціху східнього чернечого уставу, а саме про спільне відправлювання церковного правила постановляє 56-те правило "Начерку конституцій". Воно доручає ігумені: "Нехай уважає на те, щоб сестри ціле правило церковне точно і побожно відмовляли в хорі" (II, 56 і VI, 90). Ігуменя може в поодиноких випадках звільнити від обов'язків наложених уставами і конституціями і від хору (II, 57).

Повертаючи до першої головної частини, треба сказати, що вона постановляє не тільки про загальну раду жіночих манастирів, але також про домашню раду кожного манастиря (I, 17-41). В обидвох радах обов'язує демократичний спосіб вирішування справ. Голосування є тайне, рішення западає більшістю 2/3 голосів (I, 14 і 16 і II, 26 і 31).

Інші точки "Начерку конституцій" говорять про різні функції: про обов'язки ігумені (II, 42-57), дорадниць (III, 58-62), намісниці (IV, 63-66) та магістри новичок (V, 67-83). Остання, шоста група постанов "Начерку" говорить про новіціят (VI, 84-110).

Також про економічні справи манастиря пише Митрополит у "Начерку конституцій". Нпр. ігуменя повинна уважати, щоб усі манастирські гроші були зложені в спільній касі, замкненій на два ключі, з котрих один буде мати сама, а другий намісниця (II, 51 і III, 62). Повинна точно провадити рахунки манастиря (II, 12). Ці рахунки провірює раз на місяць дорадниця і порівнює зі станом каси (III, 59). Посагу (капіталу), що його вносять нові монахині, не вільно рушити аж доки вони не зложать торжественних обітів. Його треба зложити до каси ощадности (VI, 108). Перед професією тільки відсоток від тієї суми належить до манастиря, а цілий капітал належить до манастиря аж по професії (VI, 109).

Яка ж є компетенція ординарія єпархії? Про це говорить кілька точок "Начерку конституції". Митрополит скликає загальну раду в порозумінні з іншими єпископами Галицької Церковної Провінції (I, 3) в часі, що його запропонували ігумені (I, 2). Митрополит або його заступник є предсідником на капітулі. Кожний єпископ, в якого спархії є манастирі, має право бути приявним на капітулі і є предсідником загальної ради тоді, коли нема митрополита (I, 10-11). "Рішення загальної ради оскільки є зміною уставів, або конституцій, потребують до важности потвердження всіх трьох ординаріїв" (I, 5).

Характеризуючи цілість "Начерку конституції", треба сказати, що в ньому узгляднені всі чотири головні аспекти монашого життя, а це адміністративний у нутрі, компетенції ординаріїв, тобто митрополита і місцевих єпископів, аскези — цього найважнішого і головного чинника чернечого життя, і вкінці господарсько - економічний аспект. Цей останній відноситься передусім до капіталу, внесеного новими монахинями і до рахунків біжучих видатків манастиря. В інших чернечих уставах, нпр. у Типиконі для Братів Студитів, крім вище наведених трьох аспектів, і цей господарський аспект монашого життя є ширше розведений. Там маємо також уступи про одежу монахів, їх харч, про що нема в цьому "Начерку конституцій".

СКНИЛІВСЬКИЙ ТИПИКОН. Дальшими кодифікаційними письмами Митрополита є устави Братів Студитів. Таких уставів уложив Митрополит два, або й більше, як далі побачимо. Один менший т. зв. "Скнилівський Типикон" з 1905 р. надрукований у 1910 р. і другий т. зв. "Великий Типикон" з 1936 р., надрукований в 1964 р. Крім того ще є "Унівський Устав" із 1920 р. і збірка правил "Наші монаші звичаї".

Перший із них має назву Скнилівський тому, що був призначений для Студитської Лаври в Скнилові коло Львова. Є це малий розміром чернечий устав, який Митрополит опрацював у 1905 р. (така дата подана на кінці).[25]) "Скнилівський Типикон" складають коротке введення й самий устав. До цього є ще додані "Конституції Студитські" і "Покути манастирські". У введенні до цього Типикону Митрополит бажає наперед монахам Божого миру, Божої благодаті й любови та витривалости у подвигах монашого життя аж до смерти. Опісля подає Митрополит головну ціль монашого життя. Нею є: наслідувати в усім Ісуса Христа, "ідучи за Євангельськими Його радами." Першим основним правилом монашого життя є передусім книга св. Євангелія і тому монахи мають щодня вчитуватись у нього й роздумувати над глибокими правдами, щоби перейнятися ду-

хом Христа Спасителя, щоб у кожному ділі, слові й думці якнайбільш уподібнитися до Господа нашого Ісуса Христа, щоб якнайкраще Богові служити і Йому подобатися. Однак не можна Богові угодити без віри. Тому першим старанням монахів мусить бути: пізнати нашу св. католицьку віру, кріпко її держатися і, як треба, за неї й кров пролляти.

Дальшим провідником чи джерелом, звідки монахи мають брати вказівки, це правила св. Отців і подвижників монашого життя. Отже правила св. Отця Василія Великого, Теодора Студита та науки преподобних Отців Макарія, Доротея й Венедикта, основоположників чернечих уставів на Сході й Заході. Далі мають монахи йти слідами св. богоносних наших Отців Антонія Великого, Пахомія, Євтимія, Сави, Онуфрія, Антонія і Теодосія Печерських, як теж св. священомученика Йосафата й інших преподобних наших Отців.

На кінці короткого введення Митрополит подає ціль написання й рівночасно провідну думку "Скнилівського Типикону". Він має облегшити монахам практику монашого життя. Тому що з багатьох правил різних Отців і законодателів монашого життя важко буде монахам вибрати, як мають бути розложені праця й молитва і до чого вони зобов'язані в щоденних зайняттях, Митрополит у "Скнилівському Типиконі" зібрав ті правила й звичаї монашого життя Скнилівської Лаври, що їх, дасть Бог, будуть монахи совісно зберігати й заховувати по всі часи. Типикон подає також, яку працю мають монахи виконувати.[26])

Після такого короткого введення слідує самий устав, тобто правила, яких є 186. Наперед розглядає Митрополит монаші чесноти й практики духовного життя: вбожество, чистоту, послух, покору, піст, молитву, мовчання та пише також про працю і монашу одежу (прав. 1-64). Опісля йдуть правила про першу і другу проби, тобто про приготування до обітів, чи як на Сході називають "до схими" (прав. 65-89), а також про саму схиму, т. зв. апостольський образ (прав. 81-86), зложення вічних обітів досмертної чистоти, послуху й убожества. Далі є правила про окремий спосіб строгішого життя, тобто про пустельників, безмовників і затворників (прав. 87-97). Їх, підчас перших років такого строгого життя на молитві й пості ужи-вають до найбільш упокорюючих домашніх послуг (прав. 89-97).

Інтересно підкреслити великий наголос, що його Митрополит кладе на монаший дух у кандидатів до чернечого життя. Ось правило 73-тє про другу пробу каже: "Загальна рада, допускаючи до ряси, нехай більш уважає на побожність чим на мірські спосібності, бо і найспосібніший або найученіший, як не має духа монашого, манастиреві радше шкоду принесе чим хосен."[27])

Далі йдуть правила про управу манастиря і різні манастирські функції (прав. 98-129 і 138-161). Про вибір ігумена, про загальну раду, про раду ігумена, про обов'язки намісника ігумена й різні інші функції, як наставника новиків, наставника архаріїв, писаря, бібліотекаря, архіваря, наставника різних варстатів, учителя катехизму для дітей, еклезіярха (паламаря), канонарха, провідника хору, протопсальта.

Подібно як у вже зреферованому "Начерку конституцій" для Сестер Василіянок, основою східнього монашого життя Братів Студитів є автономність поодиноких манастирів. Їх візитує лиш ігумен матірного манастиря. Архимандрит, тобто ігумен матірного манастиря, має під собою десять манастирів. які вийшли з матірного манастиря.

Про дуже інтересну суспільну ролю манастирів говорять правила про оснування манастирів (прав. 130-137). Ось правило 130-те каже: Тому що "одною з найважніших засад монашого життя є, щоб монахи працею заробляли на удержання життя, проте добра манастирські мають бути так завідувані, щоб чистий дохід із них міг бути обернений на милосердні діла для вбогих, сиріт, удовиць, або підупавших господарів громади і на оснування нових манастирів." Правило 132-ге докладно розподіляє доходи манастирів: "Чисті доходи діляться на три часті: перша часть, призначена на милосердні діла, може бути вжита на милостиню, котру дається вбогим не грішми, а на удержання при манастирі сиріт хлопців, на запомогу вдів, сиріт і убогійших людей у селі; друга часть іде на побільшення манастиря, на вклади в варстатах, поліпшення господарства і пр.; третя часть має бути складена на оснування нового манастиря" (прав. 132).[28])

Вкінці йдуть правила про владу єпископа над монахами (прав. 179-180) і про візитацію манастирів (прав. 181-186).

Такий текст "Скнилівського Типикону" підписав митрополит Андрей у Львові, в день св. великомученика Димитрія, 1905 р. Галицькі єпископи в особах митрополита Андрея (Шептицького), Констянтина (Чеховича), перемиського єпископа, і Григорія (Хомишина), станиславівського єпископа, його одобрили й потвердили своїми підписами на спільній конференції в Перемишлі, дня 30 жовтня ст. ст. 1906 р.

Далі маємо додатки до "Скнилівського Типикону", наперед "Конституції Студитські" (там же, стор. 35-39) і "Покути манастирські" св. Отця нашого й Ісповідника Теодора, ігумена манастиря Студитського (там же, стор. 39-47). На кінці є дата і підпис: Дня

5 червня 1906, писав многогрішний Божий раб монах Андрей, ігумен Скнилівської Лаври.[29])

УНІВСЬКИЙ УСТАВ. У хронологічному порядку уставів манастирів Братів Студитів йде тепер Унівський Устав.[30]) На кінці є потвердження цього Уставу Митрополитом з датою у Львові, 8 листопада 1920 р. (ч. Орд. 122/20). Відомо, що на Сході кожний манастир може мати свій окремий устав, який очевидно у головних правилах про монаше життя згоджується з іншими манастирями, однак може різнитися в деяких дрібніших справах, щоб якнайбільше примінитись до потреб часу і даного місця, як теж особливих зайнять. Це дає деяку елястичність, якої вимагають життєві обставини, ні в чому не зміняючи строгости монашого життя. Нпр. де є школи, ремісничі варстати, або рільничі машини й інші знаряддя і т. п., там включається в устав правило про них.

Не маю даних про редакцію "Унівського Уставу", а використовую відпис Впр. о. Ю. Мокрицького. Подаю про нього тому, що він має зв'язок зі Скнилівським і Великим Типиконами. Митрополит Андрей написав до нього вступ, у якому повторені істотні думки зі вступу до "Скнилівського Типикону". Далі напевно можна думати про безпосередню або посередню участь Митрополита в його редакції. Самий його текст є неначе якимсь ширшим варіянтом "Скнилівського Типикону". Деякі постанови "Скнилівського Типикону" ввійшли сюди без змін, інші подібні, або в інший спосіб сформульовані чи впорядковані. Постанов про молитву є більше як у "Скнилівському Типиконі" (глава VI, прав. 153-168, пор. "Скнилівський Типикон", стор. 11, прав. 41-44). В "Унівських конституціях" є додані окремі правила про церковне правило, його спільне відправлювання, його заступлення вервицями — нпр. у дорозі і т. п. (прав. 156-168). "Скнилівський Типикон" говорить тільки загально про відправлювання правила — між правилами про денний порядок (прав. 39). Також у вступі до цих "Конституцій" говориться про спільне відправлювання церковного правила. "Унівські конституції" є ширші, бо вони мають XIV глав, які складають 223 правила. "Скнилівський Типикон" має тільки 186 правил. Тут додані такі правила, яких нема в "Скнилівському Типиконі", нпр.: про студії (глава V, прав. 108а-112), про парохіяльну (тобто душпастирську) працю, коли манастир обслуговує парохію (глава VIII, прав. 192), про перехід до іншого Чину (глава IX, прав. 193), про виступлення з манастиря (глава X, прав. 194-198), про видалення з манастиря (глава XI, прав. 199-208).

Нове в "Унівських Конституціях" також те, що тут правила схід-

нього монашого уставу є узгіднені з новим Кодексом Церковного Права (Codex Iuris Canonici), що був проголошений щойно за папи Венедикта XV, 1917 р., а був приготований уже за попереднього папи, св. Пія X. Після поодиноких правил там, де це відповідає текстові в Унівському уставі, йде в дужках число відповідного канону Кодексу Церковного Права. На вступі до Унівських конституцій написано: Наше братське товариство, яко відновлення східнього монашества відповідає поняттю "чина" (ordo) (пор. C. I. C. кан. 488, 2).

Звичаєм східніх, монаший чин не носить назви жодного законодателя. Монахи називаються лише монахи такої а такої лаври, зглядно скиту, або такого а такого манастиря.

"Нашим правилом є правила св. Василія Великого. Спосіб життя після монашого духа (Типикон), устрій лавр і манастирів, зглядно цілої монашої конґреґації (конституції) будуть по 10-літнім досвіді подані до потвердження Апостольського Престолу, а наразі обмежимося до тих загальних приписів нового церковного права, що відносяться до монахів і, після нашої гадки, повинні бути прийняті через монашество Східніх Церков, злучених із Римом."[31])

ГЕНЕРАЛЬНИЙ або ВЕЛИКИЙ ТИПИКОН. У тому приблизно часі митрополит Андрей звернувся до Ап. Престолу з пляном відновити в українському народі монашество чисто східнього типу. Тексту цього письма Митрополита не маю. Однак із копії листа Свящ. Конґреґації для Східньої Церкви до митрополита Андрея з травня 1923 р. (ч. 9921/23), яку використовую в українському перекладі з письмового перепису, як теж із письма-послання Митрополита до Братів Студитів із 24 листопада 1923 р., видно, що Митрополит такі предложения до Риму робив. У письмі Свящ. Конґреґації для Східньої Церкви написано, що Свящ. Конґреґація для Поширення Віри, як теж Свящ. Конґреґація для справ Східньої Церкви "дуже заінтересувалися ініціятивою Вашого Високопреосвященства двигнення і прикрашення Церкви українського народу монашеством чисто східнього типу, яким є Лавра Студитів в Уневі..." Там же далі читаємо: "Виразним бажанням тої ж Свящ. Конґреґації є, щоб чимскорше уложити як для Лаври в Уневі, так для всіх прочих, які могли би повстати, начерк правил і конституцій, що відтак мають бути предложені тій же Свящ. Конґреґації, це якраз таких, які були б у всім згідні з правилами і звичаями Східньої Церкви... Тому Свящ. Конґреґація вповні одобрює цю гадку Вашого Високопреосвященства, щоб новоповертаючій інституції дати в усім східній характер, уникаючи впроваджування до неї норм взятих із подібних

інституцій латинських, чи то вони відносяться до захована обітів, чи то внутрішньої дисципліни й організації спільного життя, чи то залежности різних лавр від власти Єпископа. Також є волею Свящ. Конґреґації, щоб монахи Студити, як щодо відправлювання хору, так і щодо відправи Служби Божої, зберігали в цілій ненарушності візантійський обряд, усуваючи всі зміни й новості, які ввійшли в обряд уживаний Українцями, не виключаючи і тих змін, які в якийнебудь спосіб усталено Замойським Синодом."

Вкінці Свящ. Конґреґація подає до відома Митрополита, що Свят. Отець одобрює і благословить плян Митрополита, щоб оо. Венедиктинці взяли участь у духовній формації монахів Студитів, і висказує надію, що між ними "знайдуться досвідчені і до чинної помочі спосібні працівники над відродженням орієнтального монашества." (Підписані під цим письмом С. кард. Таччі, секретар, і Ісая Пападопулос, асесор).

Переклад цього письма на українську мову переслав Митрополит Братам Студитам в Уневі і додав до нього свій лист-послання, з листопада 1923 р. Цим посланням подає до відома Братів Студитів ці рішення Ап. Престолу та додає від себе деякі вказівки. Для нас важно відмітити з цього листа Митрополита, що Ап. Престіл бажає, щоб Типикон наших манастирів (конституції) "був у всім згідний із приписами, звичаями й законами Східньої Церкви, значить, щоб ми лише списали ті закони і звичаї, які від років обов'язували монаший Чин після Студитського Уставу і які є збережені в Студитських Лаврах і манастирях на Афоні, які були зберігані в Печерській Лаврі в Києві за часів св. Антонія й Теодосія Печерських. Апостольський Престіл допускає лише ті зміни і доповнення, які є конечні з огляду на змінені часи..." У всім має бути збережений зглядно відтворений східний студитський характер монашества, без жадної домішки права чи звичаїв латинських Чинів і Конґреґацій. Є дальше волею Апостольського Престолу, щоб монахи Студити придержувалися в хорі і при Службі Божій візантійського обряду в цілій його чистоті..."

Тому митрополит Андрей цим посланням доручає Студитам в Уневі Типикон переробити після вказівок даних у Римі, прийняти на Загальній Раді всіх манастирів та предложити йому для упрошення потвердження його Ап. Престолом. Для переведення цієї праці треба буде Студитам віднайти "всі давні Студитські монаші звичаї, щоби по можности всі відновити."

Крім цього Митрополит доручає Студитам "поробити відповідні пошукування для усталення Студитського Богослужбового Уставу." "Як довго це не буде зроблене, доручаємо придержуватися на-

разі Типикону св. Сави. В обрядах Божої Літургії поручаємо Вам зберігати всі обряди після Бенедиктинського Євхологіона Римського (з року 1754)). У Стратинськім Служебнику нашім є устав зовсім правильний." З цього бачимо, як добре Митрополит орієнтувався у виданнях літургійних книг.

Далі йдуть вказівки: які зміни треба поробити при відправлюванні Св. Літургії в т. зв. рубриках. Для влегшення пороблення тих змін, при кінці листа Митрополит подає їх список. Це зміни, які пізніше прийнято при римській редакції Служебника (1940 р.), а деякі може ще дальші.

За це велике діло, редакцію такого великого Типикону Братів Студитів, що узгляднює давні Студитські звичаї й монаші устави, взялися два брати Шептицькі. Самий митрополит Андрей, що був архимандритом Братів Студитів і його брат о. д-р Климентій, ігумен манастиря Братів Студитів в Уневі. Праця над цим Типиконом тривала довго, бо кільканадцять років, аж до 1936 р. Така дата є подана на кінці: 12/VII 1936 р. в Прилбичах,[32]) де завершнено останню його редакцію. Маємо передовсім дві місцевості, де над ним працювали. Це Львів, де працював митрополит Андрей, і Унів, де працював о. ігумен д-р Климентій Шептицький. Відомо також, що підчас редаґування цього Типикону о. ігумен Климентій робив також студії в римських бібліотеках. Сьогодні важко усталити, та й на це треба більше студій і більше інформацій, щоб докладно висвітлити, що в редакції "Генерального Типикону" належить перу митрополита Андрея, а що його братові о. ігуменові Климентієві. Самий стиль Типикону та поодинокі складові частини, що ввійшли до нього з попередньо реферованих Типиконів, та нечисленні живі свідки на еміґрації можуть послужити до усталення авторства, що належить Митрополитові, а що його братові о. ігуменові Климентієві. Нам треба коротко сказати, що були два редактори "Генерального Типикону."

Відомо, що митрополит Андрей від самого початку свого життя в манастирі оо. Василіян, уже як маґістер новиків у манастирі в Добромилі, пильно працював над монашими правилами св. Василія Великого, як про це далі буде згадано, та й пізніше дуже живо інтересувався різними східніми монашими уставами й був їх великим знавцем. Монаше життя за Євангельськими радами й роля манастирів в Україні зокрема лежали Митрополитові на серці. Це видно хочби з того, що він сам узявся за редакцію уставів Сестер Служебниць, Сестер Василіянок і Братів Студитів.

У редакції "Великого Типикону" вислухано також гадки схимонахів, Бр. Студитів, їх опіній і побажань, для чого скликано за-

гальну раду схимонахів в Уневі. Також використано тут "Скнилівський Типикон", що його редагував митрополит Андрей, і "Унівський Типикон" та багато інших східніх уставів.

"Великий Типикон" (Устав) Чину Бр. св. Теодора Студита називає о. мітрат д-р В. Лаба науковою працею Митрополита й кладе його поруч другої наукової його праці, монографії про митрополита Йосифа В. Рутського. О. мітрат так коротко характеризує "Великий Типикон": "Се чернечий устав, але поданий у ньому великий джерельний матеріял і рясні текстові завваги роблять його наречі студією над східнім чернечим устроєм."[33])

Цей "Типикон" редагований на підставі багатої літератури й рукописів, на основі джерельних студій різних східніх монаших уставів і конституцій, правил і т. п., як св. Василія Великого, св. Венедикта і ін., та Кодексу Церковного Права. З поданої бібліографії на кінці, як теж з ноток видно, що тут використані історична й канонічна література й джерела, візантійські, грецькі, латинські, мелхітські, німецькі, французькі, російські й українські. Великий або "Загальний Типикон" написаний французькою мовою, щоб і західні могли з нього користати. Виглядає, що первісний текст був український, як про це згадує Верховний Архиєпископ, Митрополит Кир Йосиф Сліпий у короткому введенні до видання цього французького тексту "Великого Типикону", 1964. Цього первісного тексту нема. Тепер цей "Великий Типикон" видрукуваний французькою мовою в Римі 1964 р. в серії праць "Студіону" Студитських Манастирів, ч. I-II. Маємо дотепер два його переклади на українську мову, а це о. д-ра Б. Курпласа та проф. А. Яковлева. Тепер проходить підготова видання його українського перекладу о. Б. Курпласа.[34]) Коротко називають його "Великим Типиконом" у протилежності до "Скнилівського Типикону", що є малий об'ємом.

Немає змоги реферувати тут його цілість. Подаю тільки загально, які частини його складають. Докладно його зреферувати, або написати студію про різні чернечі устави в редакції Митрополита, або ще ширше, написати студію про Митрополита як законодателя, беручи до уваги також декрети Соборів, відбутих за почином і при великій співпраці та під проводом митрополита Андрея, це дуже вдячна тема. Вона напевно буде притягати фахових дослідників цієї ділянки, а зокрема монахів. Загально треба сказати про цей "Великий Типикон", що ним привертається в Українців тип монаха Східньої Церкви, який продовж цілих сторіч був виплеканий у візантійській (грецькій) Церкві, зокрема на горі Афон, а також і в нас в Україні.

"Генеральний Типикон" має п'ять частин, які попереджує вступ. Після вступу і тексту слідують примітки та на кінці бібліографія використаного матеріялу і докладний зміст.

Вступ складають три окремі вступні слова пера митрополита Андрея. Ними є вже зреферований вступ до "Скнилівського Типикону", що його Митрополит написав у 1905 р., далі уривок зі вступу до "Унівського Типикону", даного у Львові дня 8 листопада 1920 р. (ч. Орд. 122/920) і загальне введення п. з. "Наша ціль". В уривку зі вступу до т. зв. "Унівського Типикону" подані істотні думки зі вступу до "Скнилівського Типикону", тільки цей вступ обширніший. Інші думки, що їх не було у вступі до "Скнилівського Типикону", подаю тут. Монах має бути: "Віддання молитві і праці, хай кожний шукає Ісуса Христа і то Ісуса розп'ятого" (I Кор. XI, 13).

"Як ченці Сходу, ми змагаємось за досконалість згідно з правилами Святих Отців, передусім східніх, та бажаємо зберігати всі монаші передання-традиції Сходу"... "Що старші ті святі передання Сходу, тимбільше прив'язують вони до святої Католицької Церкви і тим вірніше маємо їх зберігати."

Далі ще виразніше сказано про єдність Церкви й працю для неї. "В нашу добу є на Сході чимало овечок не з тієї отари і треба їх привернути, щоби була тільки "одна отара й один пастир". То ж всі труди будуть спрямовані на діло повернення східніх нез'єдинених до святої Римської Церкви. Хай уже всіми своїми трудами підготовляють брати це повернення. Хай співпрацюють над його здійсненням та одночасно хай гаряче благають про те Бога в усіх наших молитвах, жертвах та намірениях."[35])

Про цю саму ціль маємо згадку в загальному введенню до "Великого Типикону" п. з. "Наша ціль", і то в дуже скромних словах: "Поруч інших, кращих робітників, хай би і меншою мірою причинилися великому ділу З'єднинення, щоб легше було нез'єдиненим східнім братам знайти шлях повороту до одної Христової обручниці, святої Католицької Церкви."[36])

Введення до "Великого Типикону" п. з. "Наша ціль" є довше від двох попередніх вступних слів. Воно наперед коротко подає деякі думки св. Василія Вел. та св. Теодора про ченців. Далі є подана ріжниця між східнім незцентралізованим монашеством, де поодинокі манастирі творять для себе окремі одиниці, від інших незалежні, і західніми зцентралізованими Чинами, що мають різні правила й назви, звичайно від імен їх основників, та окремі конкретні завдання, "докладно уточнену ціль з вичисленням зовнішніх праць і завдань". У протилежності до цього, пише Митрополит, "ми не маємо себе за окремий Чин Студитів, ані не вважаємо нашого Типикону правилом

Студитів у значенні західніх монаших Чинів. Вважаємо себе попросту ченцями, чернечою родиною, зі звичайною рясою всього монашества, і не ставляємо собі іншої цілі, як тільки монаше життя, називаючи себе ченцями того чи іншого манастиря." Освячення власне і праця така, яка в даний час і в даному місці для св. Церкви й вірних потрібна, і яка відповідає талантам-покликанням ченців, це, коротко, зміст життя ченців-Братів Студитів. Такий устав створює елястичність, "що пристосовується до нашої доби та вимог місцевостей нашого замешкання."[37])

Місійна, душпастирська праця (програма), це тільки одна частина з широкої праці Братів Студитів. Про неї Митрополит також згадує, і то в двох напрямах. Перше в своєму власному народі, а далі "за прикладом місіонерів будемо готові, якщо така була б свята Божа воля, покинути й нашу батьківщину і рідний нарід та служити справі Г. Н. Ісуса Христа в чужому народі, де бракує працівників для жнива. Адже стаючись за словами св. Апостола Павла "всім для всіх", ми водночас в найкращий спосіб прислугуємось і рідній країні, бо ми стягаємо на неї Боже благословення."[38])

Ці кінцеві думки характеризують ширину думок Митрополита, якої нам так дуже бракує на різних ділянках. Коли така мала населенням Канада, де католиків є вісім мільйонів (отже приблизно двічі так, як ми мали у Краю й на еміґрації) має багато місіонерів у південній Америці, Африці і інших частинах земної кулі, — то ми не спромоглися на ці широкі лінії навіть будучи ще у Краю, хіба що брати до уваги працю оо. Василіян серед наших поселенців у пралісах Бразилії і працю оо. Василіян і оо. Редемптористів у преріях західньої Канади. До цього було багато причин, і не всі вони є нашою виною, але частина її таки по нашій стороні. Посеред чужих починають щойно діяти різні українські науковці як викладачі при університетах і як дослідники при різних установах. Але ми не видали місіонерів, щоб діяли між чужими, і замало їх маємо й для наших поселенців у різних краях.

Після таких трьох вступних слів слідує текст правил "Генерального Типикону". Цей "Типикон" має п'ять частин. Як уже згадано, частина перша, друга й третя, частинно й п'ята є великим розширенням правил двох уже зреферованих Типиконів, а це Скнилівського й Унівського. Тільки, що тут є вчетверо більше матеріялу і додані примітки до тексту.

Перша частина (I, прав. 1-66) говорить про різні роди монахів і загально про манастирі. Друга (II, прав. 67-591) говорить про життя монашої родини в загальному, про управу манастирів, вибір ігумена, архимандрита й інші функції в манастирі, про чесноти мо-

нахів (ангельська чистота, послух, убожество, покора, мовчання, піст та різні способи самообвинувачування), і на кінці про захисти для сиріт, про економічні справи, про трапезу, одяг, про догляд хворих і приймання гостей.

Третя частина (III прав. 592-767) говорить про приняття до манастиря, про новіціят, про час проби, про малу й велику схиму та про переведення монахів з одного манастиря до іншого, про вступлення до та про усунення з манастиря.

Щойно четверта частина (IV прав. 768-842) приносить щось нове в порівнянні з двома попередніми уставами. Тут маємо правила про Союз Манастирів Студитського Уставу. Як уже відомо з попереднього, у Східній Церкві манастирі адміністраційно не є зцентралізовані, тільки об'єднані спільним правилом - уставом. Ця четверта частина "Великого Типикону" докладно определює компетенції й функції Союзу Манастирів Студитського Уставу, ролю голови Союзу з грецькою назвою Протоса Союзної Ради, й ін. Теж в інтересних нотах до цеї частини розгорнено історію постання Союзу Манастирів у Східній Церкві і в Україні. Саме на Афоні "зародилась і розвинулась влада "Протоса".[39])

До цієї східньої традиції і до традиції українського монашества нав'язує "Генеральний Типикон" (з 1936 р.) і подає устрій такого Союзу для манастирів Студитського Уставу. "...Союз усіх домів з однаковими правилами та однаковими уставами вдержує кожний окремий дім у дусі цих правил і уставів та у важких обставинах дає їм піддержку і взаємодопомогу, як членам родоплемени, однак не втручається в самоврядування кожного манастиря. Як Бог поблагословить, то саме такий Союз створять усі наші манастирські спільноти, що живуть під Студитським Уставом" (IV, прав. 768). Завданням такого Союзу і його проводу є "кращий чернечий дух у всіх домах, щораз вірніше введення в життя аскетичних правил і послідовно, щораз більш задовільне лікування ран від гріховного зла в душах ченців і серед людства." (Там же).

Тому, що Студитська Лавра Успіння в Уневі є матірним домом для всіх Студитських манастирів-філій і ще неоформлених домів та творить із ними одну чернечу сім'ю, належиться ій першенство. Теж у будуччині залишиться вона Киріярхальним Домом усіх самоврядних манастирів, з'єдинених у Союз спільножитій Студитського уставу. Ті устави обов'язуватимуть у всьому Союзі, а її досмертний архимандрит буде Протосом. Всі інші союзні манастирі сприймуть та держатимуться також "Унівських літургійних приписів, стилю внутрішнього влаштування храму та літургійних предметів і "Книги

наших звичаїв" Унівської Лаври. Зрештою кожна одиниця Союзу втішатиметься непорушним самоврядуванням..." (IV, прав. 770-772).

У Союзній Раді, що її скликують звичайно що п'ять років (IV, прав. 804), рішення проходять за демократичним принципом, "звичайною більшістю голосів правних членів, при рівності голосів вирішує голова" (IV, прав. 813). Більшістю 2/3 голосів Союзна Рада вирішує, чи дати самоврядування манастиреві, що досі був філією й належав до матірного дому (IV, прав. 815, X). Союзна Рада є також найвищим судом (IV, прав. 815, (15), прав. 927-930). Для влегшення праці Союзної Ради правило 816 подає загально таку програму для сесії її зборів: 1) Про положення Союзу під духовним та дисциплінарним оглядом, 2) Божественні служення та обряди, 3) душпастирство, студії та інші зовнішні праці, 4) сиротинці та школи для світської молоді, 5) господарка, 6) місійні станиці й місіонерська праця, 7) різне, 8) можливості виборів.[40])

Рішення Союзної Ради йдуть у трьох напрямках. Вони є виясненням "Великого Типикону" та "Наших звичаїв" і мають міць закону для всієї спільноти. Другі рішення є декретами, якщо вводять доповнення до "Великого Типикону" та до "Наших звичаїв". Треті рішення Союзної Ради можуть бути розпорядками, що вирішують біжучі справи, особисті чи маєткові, партикулярні справи поодиноких манастирів, або загальні, що відносяться до цілого Союзу (IV, прав. 817, 1-3). Постанови з'їзду Союзної Ради, підписані всіми її членами, стають автоматично обов'язуючими після одного місяця або з реченцем уточненим постановою, за виїмком змін у Типиконі (IV, прав. 818).

П'ята часть "Великого Типикону" (V, прав. 843-957) говорить про справи, які повністю або частково мають рішення спільні всім манастирям для їх загального добра (V, прав. 843-936). До таких справ належить передусім виховання та вишкіл нових членів та окремі студії середньошкільні, і передусім предмети клясичної школи зі старо-церковно-слов'янською мовою, різного роду варстати, майстерні, хліборобські школи (напр. садівництва), школи пікування хворих, школа іконопису, яка була в Уневі, та високі філософічні й богословські студії, а навіть природничі й суспільні, щоби при розвою цих ділянок науки ченці поясняли вірним Божі правди, Божу науку й навчили їх узгіднити осяги цих наук із релігією. Про ці останні, суспільні студії написано: "Тому бажаємо, щоб дехто з чернецтва засвоїв собі глибокі знання й повагу в цій ділянці" (V, прав. 857). Зокрема мають ченці-студенти "виробити собі ясні поняття в важливих питаннях приєднання роз'єднаних Церков" (V, прав.

861). Саме в ділянці вишколу й різних студій виникає широке поле співдії між манастирями Союзу, що собі взаємно будуть помагати своїми талантами, визначними майстрами, вчителями і т. п. (V, прав. 878).

Тому, що не кожний манастир, який із правила мав би сам виховувати собі нових членів у власному новіціяті, може мати відповідних для цього діла виховників (магістрів), може посилати послушників до новіціяту іншого манастиря, а зокрема тих, що мають окремі здібності, таланти. У ще більшій мірі це відноситься до богословських й інших студій.

Манастирі, як було колись, і тепер мусять бути домами високої культури та мають плекати науку, іконопис, добродійні установи, лікарні і т. п. Очевидно, що й у цьому напрямі все в манастирях проходить під послухом. Під послухом ідуть кандидати на вищі студії, під послухом чи радше за дозволом можуть друкувати свої праці і т. п. "Чернець береться до студій, як і до іншого труду, з послуху для освячення душі та для встановлення Божого владарства серед свого окруження" (V, прав. 853).

Для високих богословських наук будуть зорганізовані Студійні Доми для цілого Союзу Манастирів. Таким вишкільним домом була Унівська Лавра, а на окремі студії посилали ченців до Риму, чи в інші місцевості (V, прав. 858). Союзна Рада уточнить бюджет утримання Студійного Дому та шкільної бібліотеки і розложить кошти на манастирі Союзу (V, прав. 862).

Розділ третій п'ятої частини говорить про суди й кари (V, прав. 899-924) і про суд Союзного Голови (протоса) й Союзної Ради (прав. 925-930). Розділ четвертий про спільні витрати. Кінцевий п'ятий розділ про смерть, похорон померлих братів та моління за померлих (прав. 937-956) і молитви за добродіїв (V, прав. 956-957), що є повторенням подібних правил у "Скнилівському Типиконі".

На кінці загально можна сказати, що цей Типикон є клясичною книгою монаших правил і з неї можуть користати всі манастирі різного типу, і то не лише свої, але й чужі, тому що "Великий Типикон" у французькій мові є зрозумілий для чужинців. Можна різно дивитися на видання цього Типикону 1964 р. і його функцію, що це тільки клясична студія чернечого устрою, якої нема кому під цю пору здійснювати. Однак великі діла не постають нагло. Їх треба приготовляти літами й наперед плянувати. Саме цей "Типикон" був у намірах Митрополита, і теперішнє його видання є таким далекосяглим пляном, якого здійснення лежить у Божих руках, що різні противні шляхи обертає до доброї цілі.

Ігумен Климентій Шептицький пише про свого брата, Слугу Божого митрополита Андрея, що він часто думав і багато молився в цьому наміренні, щоб "ті так спасенні, бо самим Божим Спасителем дані, ради ширилися по нашій землі, щоб життя після тих рад стало доступне для якнайбільшого числа наших людей, а при тім щоб і відродилося, по можності в первіснім стариннім своїм виді східнє монашество, яке і числом манастирів і всесторонньою своєю діяльністю в візантійській імперії і на цілім Сході дійшло було до великого значення."[41])

ПРО ТИХ, ЩО ЖИВУТЬ ЗА ЄВАНГЕЛЬСЬКИМИ РАДАМИ. У зв'язку з чернечими уставами добре буде на цьому місці згадати також декрет і правила Аєп. Собору з 1940 р. "Про тих, що живуть за Євангельськими радами,"[42]) прийнятий на сесії Собору дня 31 жовтня 1940 р. Змінені обставини, бо знесено манастирі з приходом Червоної Армії, заставили Митрополита і Отців Собору видати вказівки, як у цих обставинах жити монахам і монахиням.

Цей декрет, підписаний Митрополитом, має дві частини. Перша має заголовок "Знесені манастирі", а другий "Життя по Євангельських радах на світі". На самому початку є рішучий протест проти рішення народніх депутатів, яким знесено манастирі і їх майно сконфісковано, та заява, що "ця ухвала, як противна Божому праву й правам Церкви, не має законної сили і на всіх учасників у тій акції та всіх, що з неї користають, стягає духовні кари та обов'язує зділане зло направити."

До тих, що дальше й при змінених обставинах хочуть жити за Євангельськими радами, Митрополит пише, що "монаха чи монахиню не робить ні монаша одіж ні манастир, у якому живуть, ні спільність із братьми чи сестрами, ні навіть спосіб життя, — оскільки йдеться про зовнішнє захованння такого чи іншого денного порядку, таких чи інших звичаїв. Людиною, що жиє за Єванг. радами, себто монаха чи монахинею, законником чи законницею робить внутрішнє розположення душі, воля безнастанною боротьбою змагатися з пристрастями, з кожним днем ставатися досконалішим, більше подібним до Христа Спасителя. Ця воля і це змагання, хоч є розположенням укритим у душі, проявляється назверх чеснотами, якими відзначатиметься людина посвячена Богові законним життям і якими відзначатись буде від кожного хоч би побожного і доброго світського чоловіка. А цими прикметами є мовчаливість, дух молитви, щира любов ближнього і дух жертви та посвяти."[43])

Далі йде виклад цих чеснот, як також чистоти, вбожества, послуху, що є притаманні життю монаха чи монахині. та ще окремі

вказівки, як вести духовне життя при змінених обставинах тим, що живуть за Єванг. радами, а також для священиків, що будуть їм духовними провідниками.

Зокрема дораджує Митрополит три практики, які могли б стати і предметом з року на рік або і тривалих обітів. Вони не були б монашими обітами, але були б одначе хосенним і могутнім орудником до витривання в доброму. Ними є: "1) ніколи злого слова про нікого не говорити, 2) ніколи з ніким не сперечатися і 3) ніколи ні одним словом не нарікати на хрест і терпіння, які Бог дає."[44]) Такі вказівки мають стати правилом для тих, що тепер при змінених обставинах шукають совершенного життя.

Але думка Митрополита, відповідно до його універсальної вдачі, не обмежувалася на найменшому. Він не тільки охоплював своїми вказівками тих, що вже були монахами чи монахинями, а тепер знайшлися поза манастирями, які знесли, але думав і про майбутніх монахів і монахинь, тобто про тих, що хотіли б ними стати, про нові покликання. "А однак шкода була б, і то велика, якщо ті душі, чисті та гарячі, що шукають змоги посвятити себе ідеї правди й добра, мали б знидіти, змарнуватися з приводу браку провідника, який би їм сказав, що мають робити."[45]) Тому подає священикам ради, як проводити таким душам.

Молитва, обов'язкова праця свого звання та добрі діла любови ближнього будуть для таких душ ділами, що певно подобаються Богу — кінчить Митрополит ці короткі вказівки.

ПРОПОЗИЦІЯ В СПРАВІ РЕФОРМИ СХІДНЬОГО КАНОНІЧНОГО ПРАВА (1929 р.).

Як сказано на початку цієї групи кодифікаційних творів Митрополита, до них належить також "Пропозиція у справі реформи Східнього Канонічного Права" (з 1 червня 1929 р.).[46]) Митрополит написав її тоді, коли в Римі спеціяльна комісія переводила кодифікацію східнього церковного права і розіслала була проєкт Кодексу східнім єрархам, щоби поробили свої завваги й висловили побажання. Покищо цей меморанд є рукописом, архівальним матеріялом в архіві Свящ. Конґреґації для Східньої Церкви, ще не відданим до загального користування. Тому про нього не можу щось більше сказати, зокрема які саме були шість пропозицій Митрополита на кінці. Подаю те, що на моє прохання подав мені Впр. о. Постулятор. Це є технічний його поділ. У першій, історичній частині (перших 9 сторінок) Митрополит подає свої пропозиції, як східнє канонічне право могло б бути скодифіковане. Опісля слідують три розділи про подружнє право Українців, про процес, цензури і труднощі. Далі

Митрополит подає 14 титулів, у яких вміщує ціле східнє церковне право. На кінці в двох сторінках є підсумок усього, зібраний у шістьох точках.

Вкінці до цієї категорії письм і праць Митрополита належать Декрети Соборів, із яких автором багатьох був Митрополит, промови Митрополита на відкритті й закритті Соборів, Львівського (1905 р.), Петроградського (1917 р.) і знов чотирьох Львівської Єпархії з часів другої світової війни (1940-44). Це вдячне поле для дослідника, про що вже було згадано, простудіювати велику постать Митрополита як законодателя, як автора декретів і організатора Соборів та розкрити в цілій ширині ті великі видноокруги, які бачив Митрополит, та ті великі завдання, які стояли тоді, а багато з них стоять ще й тепер до виконання перед нашою Церквою.

ПЕРЕКЛАД "АСКЕТИЧНИХ ТВОРІВ СВ. ОТЦЯ НАШОГО ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО". Накінець до цієї групи творів Митрополита належить також його переклад із грецького оригіналу "Аскетичних творів св. Отця нашого Василія Великого". Частину цього твору переклав Митрополит ще 1910-11 рр. Для вжитку монахів і монахинь видав Митрополит 1910 р. п'ять аскетичних бесід св. Василія Великого, а 1911 р. його обширніші монаші правила, як про це пише у вступному слові до повного видання "Аскетичних творів св. Отця нашого Василія Великого" 30. І. 1928 р. (виданих у 1929 р.). Про це вже було згадано в розділі "Історія видань творів митрополита Андрея".

До цього перекладу написав Митрополит оригінальний вступ, що є начерком розвитку історії східнього чернецтва. Також згадує в цьому вступі дотогочасні досліди вчених над творами св. Василія Великого та про різні їх видання.

Однак праця Митрополита над аскетичними творами св. Отця нашого Василія Вел. в дійсності сягала початкових років життя й праці Митрополита в манастирі, коли ще був магістром новіціяту в Добромильському манастирі (в 1893-1896 рр.). Про це сам Митрополит згадує в короткому письмі, що є признанням за працю, з нагоди смерти першого протоархимандрита відновлених оо. Василіян бл. п. о. Дмитра, Дионисія Ткачука, ЧСВВ. Ось слова Митрополита: "Трилітня тодішня праця над св. Василієм сталась в моєму житті підставою довголітньої боротьби перекладчика з грецьким текстом св. Отця. Над правилами св. Василія я не переставав працювати аж до хвилі, коли вдалося мені видати переклад "Аскетичних творів св. Василія" в р. 1929."[47])

У цьому самому письмі згадує Митрополит про помічні джерела в цій перекладній праці, а це про одинокий польський переклад цих аскетичних творів (мабуть єзуїта о. Рудка), який був у новіціятській бібліотеці в манастирі в Добромилі), та твори св. Василія Вел. поміщені в перекладі в острозькому виданні "Постнических правил", якого в манастирській бібліотеці не було. З цим рідкісним виданням познайомився Митрополит пізніше, як теж з іншими виданнями св. Василія. (Це острозьке видання цитоване також у літературі, використаній для праці над "Великим Типиконом".) [48])

Досить довго я зупинився над монашими уставами і конституціями, а це тому, що література, яку я використовував, рідкісна. В той спосіб я старався відмітити і працю митрополита Андрея над редакцією цих східніх монаших уставів і також подати інформації для заінтересованих про зміст і духа цих правил.

---

[1]) Шептицький, Митрополит Андрей. Послання пастирське... до духовенства своїх єпархій "Про церковне братство" з 4. III. (19. II. ст. ст.) 1905. Жовква, друк. ОО. Василіян, 1905. 30 стор. На стор. 18-30 є тут "Начерк статутів" такого братства. Подібне послання, з нагоди Великого Посту, написав Митрополит два тижні скоріше, т. є 19. II. (6. II. ст. ст.) 1905, до вірних своїх єпархій. Жовква, друк. ОО. Василіян, 1905. 74 стор. До цієї теми Митрополит повертав більше разів.

[2]) Послания до духовенства "Про церковне братство", з 1905, ст. 4.

[3]) Там же, стор. 4-5.

[4]) Там же, стор. 6.

[5]) Там же, стор. 5-6.

[6]) Там же, стор. 6.

[7]) Там же, стор. 6-7.

[8]) Там же, стор. 8.

[9]) Там же, стор. 9.

[10]) Там же, стор. 11-12.

[11]) Там же, стор. 13.

[12]) Там же, стор. 13.

[13]) Шептицький, Андрей. Пастирський лист Сестрам Служебницям, написаний у Крехові 3. IV. 1906. Жовква, друк. ОО. Василіян, 1906. 15 ст. Цит. місце на стор. 1.

[14]) Шептицький, Андрей. Пастирський лист Сестрам Служебницям Преч. Діви Марії, Львів, дня 22 квітня (9. IV. ст. ст.) 1907 р., стор. 1.

Цим посланням Митрополит, на підставі влади, що її мав із церковного права над Згромадженням, определив також владу й обов'язки ординаріятського комісаря для справ Сестер Служебниць. Цю функцію комісаря охопив Митрополит у шістьох більших постановах. Вони відносяться до духовного життя Сестер Служебниць, карности в їх домах, як також до економічних справ, заряджування майном манастиря. Сестри Служебниці мають слухати ординаріятського комісаря, який має їх візитувати й наглядати за повищими справами. Він має також обо-

в'язок боронити Сестер перед кривдами й несправедливими закидами і "у всіх важних ділах це Згромадження спомагати." Там же, стор. 2-4.

[15]) Цит. послання до СС. Служебниць з 3. IV. 1906, стор. 1-2.

[16]) Там же, стор. 2.

[17]) Там же, стор. 3.

[18]) Шептицький, Андрей. Пастирський лист Сестрам Служебницям Прч. Діви Марії, з 20 січня (2. II. ст. ст.), 1907, стор. 1-2.

[19]) Андрей, Митрополит. До Сестер Служебниць. На руки С. Ґенеральної Настоятельки у Львові. Ч. 721/42. Писано у Львові в навечер'я Преображення Госп., 1942. ЛАЕВ, Львів, вересень-жовтень 1942, ч. 9-10, стор. 169.

О. Схрейверс був також візитатором Згромадження Сестер Служебниць іменем Свящ. Римської Конґреґації. У цьому самому письмі Митрополит згадує й інших заслужених людей для Згромадження Сестер Служебниць, а це о. Кирила Сілецького, пароха Жужеля, що був основником Згромадження, Чин оо. Василіян, що також положили заслуги для Сестер, а зокрема о. Єремію Ломницького, ЧСВВ, довголітнього ординаріятського комісаря для справ Сестер Служебниць. Він то і "науками, духовними вправами та проводом новіціяту могутньо причинився до розвою Згромадження й до надання йому питомого йому духа." (Там же, стор. 169).

Вкінці Митрополит з вдячністю згадує тих ктиторів і добродіїв Згромадження, "які в різних місцевостях нашої Церковної Провінції дарували свої ґрунти на оснування захоронок. Тим способом вони заслужили на чималу вдячність Церкви й народу. Бо захоронка в селі є всюди початком і основою морального відродження цілого села та піднесенням релігійного життя цілої парохії." (Там же, стор. 169-170).

[20]) "Начерк Уставів Згромадження Сестер Служебниць Преч. Діви Марії Непороч. Зачатої, обряду руcько-католицького". Жовква, друк. оо. Василіян, 1907. 96 стор. Цей наклад мав 462 правила. Другий наклад має 103 стор. і 461 правил. В оригіналі наголовок надрукований як "Устави...", але рукою Митрополита є змінений на "Начерк..."

[21]) Там же, стор. 102-103.

[22]) Шептицький, Андрей, Галицький Митрополит, Ієросхимонах ЧСВВ, Архимандрит Студитської Лаври св. Антонія Печерського. Преподобним в Христі Інокиням ЧСВВ. 1909, стор. 6. "Начерк конституцій женських манастирів Чина св. Василія Великого Галицької Провінції" на ст. 7-22.

[23]) Там же, стор. 2.

[24]) Там же, стор. 3-4.

[25]) Повний наголовок є: "Типикон Студитської Лаври св. Антонія Печерського в Скнилові під Львовом." Жовква, друк. оо. Василіян, 1910. 60 стор. Починається так: Смиренний Слуга Божий, многогрішний схимонах Андрей, Галицький Митрополит, Архимандрит Скнилівської Лаври (Митрополит був тоді архимандритом Скнилівської Лаври і для неї уложив цей короткий устав).

[26]) Там же, стор. 4.

[27]) Там же, стор. 15. Відомо, що спонукою відновлення манастирів Студитського уставу в українському народі була провідна ідея дати змогу всім людям, отже різних станів і професій, інтелігентам, ремісни-

кам і селянам, які покликані до цього, жити після Євангельських рад у манастирі. Більшість українського народу — це ж селяни. До того часу були в нас тільки оо. Василіяни, що є місіонерським Чином, а згодом прибув ще й другий місіонерський Чин, Згромадження оо. Редемптористів східнього обряду. Обидва Чини виховували передусім священиків-місіонерів, які творили, як творять ще й тепер, більшість їх чернецтва. Монахів-братів була в них лише якась кількість. Студитський устав різниться від них тим, що приймає усіх, а не передусім кандидатів, покликаних до місійної праці як єромонахи. Тому в студитських манастирях є більшість братів. Усі ченці цього Уставу можуть виконувати працю своєї професії або таку, до якої їх у манастирі пристособлять, і жити після Євангельських рад.

[28]) Скнилівський Типикон, 1910, стор. 24.

[29]) Там же, стор. 47.

Коротко можна сказати, що "Конституції Студитські" говорять про життя монаха і його зайняття у святочні та буденні дні. "Конституції Студитські" складають 20 точок. Вони говорять про монаше правило впродовж цілого року, тобто про Богослужения, молитви, спеціяльні монаші чтення і псальмодії, метанії (поклони) на протязі церковного року, на різні Господські і Богородичні празники, на Великий Піст, за усопших (у суботи від Пасхи до Сошествія Св. Духа й суботу М'ясопусну), про читання катехизи св. Отця нашого Теодора в середи, п'ятниці й неділі (точ. 2) та про науку ігумена, згл. іншого монаха до братів, майже на всіх повечеріях Великого Посту (точ. 9), про читання книжок у святочні дні, коли нема ручної праці (точ. 11), про трапезу, тобто харч, на Великий Піст дуже обмежений (точ. 12 і 13), про науку псальмів напам'ять (точ. 15), про принимання до манастиря (точ. 17), про відділене місце для непослушних монахів (точ. 18) та про одежу й постіль, "місто ліжка нехай має мату з волосіння і два волохаті коцики" (точ. 20).

"Покути манастирські", що слідують зараз після "Конституцій", говорять самі за себе. Це дисциплінарна манастирська практика, кари за менші і більші провини монахів. А за провину в монашому житті вважають і малі ухилення в денному порядку, нпр. хто без причини не прийде до трапези з братьми, нехай обіду не їсть (прав. 2). Карами чи радше задосиьучиненнями є метанії, піст дуже строгий, відлучення від братії на день, тиждень, або й довше, мовчанка і т. п. Автором цих покут є св. Теодор Студит.

[30]) Конституції унівського манастиря по їх прийняттю загальною радою в моїй присутності в Уневі одобрюю й потверджую зі сторони Митрополичого Ординаріяту, ч. Орд. 122/20. У Львові 8/11 1920. Далі є печатка і підпис † Андрей, Митрополит.

[31]) Там же, зі вступу до "Унівського Уставу", написаного Митрополитом.

Заки прийду до короткого зрефєрування цього "Великого Типикону", треба сказати, що ніякі інші устави Студитів мені не були відомі, хіба короткі уваги про денний порядок монахів і деякі монаші правила доброї поведінки п. з. "Наші монаші звичаї". Хто їх зредагував, мені не відомо. Є вони вислідом монашої практики в Уневі. Їх використовую також зі скрипту Впр. о. Ю. Мокрицького, Студита. Подаю їх тут лише

для цілости образу, тим більше, що до них є відклики у "Великому Типиконі".

"Наші монаші звичаї" складають IX глав чи частин, що всі разом мають 76 правил. Вони найперше говорять про загальне поведення монаха (I, 1-20), отже про мовчання, монаше поздоровлення, чемність, ввічливість, гостинність та про правила доброї поведінки взагалі, про поведінку при трапезі (V, 1-16), при праці (III, 15), в часі рекреації (IV, 1), в келіях (VI, 1-7), про різні домашні звичаї (напр. писання листів, що в манастирі підлягають контролі настоятеля), про шанування книг, про гашення світла, про деякі злі привички (VII, 1-4) й кінчаться увагами про Чин одіяння ряси (VIII, 1) та часові обіти (IX, 1).

[32]) Типикон. Уложили Слуги Божі митрополит Андрей і архимандрит Климент Шептицькі — Студити. Рим, 1964. 344 стор. (Наукові і літературні публікації "Студіон" Студитських манастирів, I-II). Інформація зі стор. 281.

[33]) Лаба, о. проф. д-р Василь. Заслуги митрополита Андрея перед українською богословською наукою, У збірній праці "Про великого митрополита Андрея", Йорктон, Саск. Логос, 1961, на стор. 72.

[34]) Наголовок українського перекладу: Загальний Типикон манастирів студитського уставу, з французької мови на українську переклав о. Б. Курилас, ЧНІ. Рим, 1951, стор. 364. (270 стор тексту + стор. 272-358 примітки й нотки, стор. 359-364 зміст; бібліографія окремо (машинопис).

[35]) Типикон. Рим, 1964 (цит. за фр. текстом), стор. 10-11. (Український переклад беру з перекладу о. Б. Куриласа, ЧНІ.)

[36]) Там же, стор. 13.

Можна відмітити і з інших писем Митрополита, що віднову чернецтва чисто східнього типу Митрополит зв'язував між іншим також з ідеєю об'єднання Церков. Вона була центральною ідеєю його життя. Хронологічно на перші двадцяті роки припадають також два інші письми Митрополита в цій справі. Перше — це конференція:

"La restauration du monachisme slave" in "Bulletin des Missions" 1923, Abbaye St. Andre, Bruges, Belgique.

Друге — це конференція:

"La mission du monachisme dans la question de l'Union des Eglises", in "Stoudion", vol. I (1923), No. 1, p. 10-13 et No. 2, p. 33-40.

Митрополит заохочував творити вітки при західніх Чинах. Ця акція Митрополита мала успіх, бо на Заході постали східні вітки, наперед при Чині Венедиктинців (1924), а далі і при інших Чинах (Ісусівців, Салезіянів, Францішканів). ОО. Редемптористи створили східню вітку вже багато раніше. Вони саме з успіхом працювали в нас у Галичині, а також на Волині, де працював Ап. Візитатор, єпископ Микола Чарнецький, ЧНІ, що недавно помер у Львові в опінії святости, після повороту з довголітнього заслання вглиб Росії.

[37]) Типикон. Рим, 1964, стор. 12.

[38]) Там же, стор. 14.

[39]) Вже за доби імператора Костянтина Погоната (668-689) на Афоні існувала центральна інституція під назвою "катедра старців", на чолі якої стояв "Перший монах" — "Протос". Протос, голова центральної влади, заправляв усіми, спільними для всіх манастирів Афону справа-

ми, при допомозі ради афонських ігуменів та генерального економа. Він нічого не міг чинити без згоди ради, але, з другого боку, не було ні одного ігумена на Афоні незалежного від Протоса."

"...Певне об'єднання манастирів існувало також на теренах Київської Митрополії". Циркулярне послання Йова Борецького, Київського Митрополита, писане 1628 р. має, між іншими підписами, підписи трьох Протосів: Варлаама, архимандрита Канівського, вікарія Київської Митрополії і протоса манастирів Великого Князівства Литовського, Теодосія, ігумена Скиту з Угорник, протоса манастирів палатинатів Руського, Белзького та Подільського, нарешті Кирила, ігумена Любартова, протоса палатинатів Київського, Волинського і Брацлавського. Типикон. Рим 1964, нота 306, на стор. 332-333.

[40]) Типикон, Рим, 1964, стор. 237.

[41]) Шептицький, о. д-р Климентій, ігумен Студитів. "Митрополит Андрей і обновлення східньої чернечої традиції". "Чверть століття на митрополичому престолі". "Богословія" за 1926, кн. 1-2, стор. 150.

[42]) ЛАЕВ за травень 1943, ч. 5, стор. 70-78.

[43]) Там же, стор. 70.

[44]) Там же, стор. 74.

[45]) Там же, стор. 75.

[46]) Votum pour la reform du droit canonique oriental, 1 Juin 1929. 18 p.

[47]) Андрей, Митрополит. Пам'яти о. Димитрія Діонісія Ткачука, протохимандрита оо. Василіян. Писано у Львові, в місяці лютому 1944 р. Надруковано це письмо признання за працю покійного о. Протоархимандрита в Львівських Архиєпархіяльних Відомостях, за січень-лютий-березень 1944 р., ч. 1-3, стор. 17-20. Місце цит. на стор. 18. На цьому місці треба сказати, що це число ЛАЕВ було останнім, яке було друковане під час другої світової війни. (Письмо "Пам'яті о. Димитрія Дионисія Ткачука" було передруковане в "Світлі" за листопад 1965, стор. 436-438.)

[48]) Там же, стор. 18. В цьому самому письмі Митрополит згадує і про інші слов'янські видання творів св. Василія Вел. М. ін. для вжитку новиків добрий був текст новоапробованого в Римі витягу з правил і звичаїв Василіянського Чину, уложеного о. Щепковським, на підставі давних "Конституцій василіянських", виданих у Почаєві під кінець XVII ст.

В. ПИСАННЯ НА ТЕМУ ЦЕРКОВНОЇ ЄДНОСТИ

I

Третя велика група писань митрополита Андрея, це його писання у справі церковної єдности, про потребу праці для неї, про підготову до цієї праці (наукову, обрядову і т. д.), про її методи. Можна би подати розгляд цих писань Митрополита у хронологічному порядку, однак мабуть краще буде, якщо зібрати їх тематично, у дві-три частини і так розвинути його гадки в цій справі.

Одну частину цієї творчости творять ті писання, конференції, доповіді й промови, що мають за тему загальні напрямні для праці, щоб "усі були одно" (Ів. 17, 21). Вони розглядають цілість питання, як відновити єдність із вселенського боку справи, як зв'язати те, що розірване чи роз'єднане з одним пастирем християнства, а розірване не без вини з обидвох сторін, як це між іншим не завагався сказати також і бл. п. папа Іван XXIII. До другої частини цієї творчости належать ті писання, що їх Митрополит написав до своїх вірних; як працювати для цієї самої ідеї в українському народі, або дещо ширше, на европейському Сході, тобто й між сусідніми до України народами, в Білорусі й Росії. І третя частина цієї тематики, це писання в обрядовій справі, що будуть зреферовані в окремій групі.

Всі ці частини писань у справі церковної єдности не є стисло розмежовані. У першій і другій знаходимо думки третьої частини, тобто щось і з обрядового аспекту цієї справи, і навпаки. Думки Митрополита на підхід до справи церковної єдности повторяються в різних його писаннях на цю тему. Це зумовлене почасти різними адресатами, до яких писав, або різними слухачами, яким доповідав у різний час, а почасти і самим предметом. В одному письмі чи конференції Митрополит докладно розглядає якусь одну справу чи якийсь один аспект із багатої унійної тематики, а на інші тільки натякує, знову в іншому письмі, чи доповіді розвиває другу і третю думку і т. д., а натякує на першу.

Вже з цього видно, що в Митрополита був передусім практичний підхід до справи церковної єдности (хоч часто широко розвивав глибоку філософічно-богословську концепцію), а не намір писати

цілу студію на таку чи іншу тему, що має відношення до справи єдности. Виїмком у цьому є велика історична монографія про Київського Митрополита, Й. В. Рутського, що про неї буде мова при історичних писаннях. Митрополитові Андрееві присвічувала думка, коли писав чи доповідав на унійні теми, як конкретно наблизити ту щасливу хвилину, що за нею вже віками тужать усі щиро й глибоко віруючі християни різних віровизнань. Він хотів психологічно приготовити уми обидвох роз'єднаних сторін до праці в напрямі наближення, а пізніше й до єдности.

Однак хоч такий практичний був підхід Митрополита в цих його писаннях і конференціях та словах-виступах, то не менше ці його писання зараховуються до його наукової спадщини, так, як і його більші й менші богословсько-аскетичні й історичні твори й інші письма. Унійні його писання були і тоді, коли Митрополит їх писав чи доповідав, та залишилися й тепер поважним вкладом у вселенську літературу про працю для церковної єдности, напр. його унійні конференції у 20-их роках у Західній Европі, його слова на Велеградських Конґресах, його дописі чи статті в різних збірних працях і періодичних виданнях і інші письма, що далі будуть цитовані. Саме думки виголошені в цих доповідях і статтях, як теж і активна дія Митрополита в цьому напрямі, поставили основи під цілий новий рух на Заході, що став працювати для церковної єдности на інших заложеннях, як це було дотепер. Митрополит Андрей був одним із успішних піонерів і ідеологів цього руху.

О. проф. др. В. Лаба дає таку коротку характеристику доповідей Митрополита на Велеградських З'їздах і конференціях, що їх Митрополит давав у 20-ох роках у Римі, а також у Бріж, у Бельгії. За величиною були вони "меншими, але науково цінними працями митрополита Андрея..." "Ті доповіді повні бистрої інвенції й погідного оптимізму в важливому унійному питанні, на яке довший час відокремлення обох Церков, східньої і західньої, кидає темну тінь песимізму."[1])

У цій групі писань будуть зреферовані, більш або менш повно, деякі унійні конференції Митрополита (з 1923 і 1925 рр.), довше письмо п. з. "Російський Католицький Екзархат" (із 1927 р.), частина промови на Унійному З'їзді у Львові (з 1936 р.), збірка документів п. з. "У справі порозуміння" (з 1943 р.), письмо "Пропаґанда відступства" (з 1942 р.), частина послання до духовенства "Як будувати Рідну Хату" (з 1941 р.), "Екзархат Білоруси" (з 1943 р.) й інші.

Усі ці менші чи більші писання Митрополита на тему церковної єдности мають солідну філософічно-богословську й історичну основу. Приклади найкраще це зілюструють. В той спосіб будемо мати загальний перегляд цих писань, тобто головні думки Митрополита на справу церковної єдности і про методи праці для неї.

"ПСИХОЛОГІЯ УНІЇ" (з 1925 р.). Щоб дати приклад такої одної унійної конференції, за вихідну точку програми праці для об'єднання Церков у вселенському обсягу, беру конференцію п. з. "Психологія унії", що її виголосив Митрополит у Бельгії, 21 вересня 1925 р.[2]) Вона розглядає наперед психологічні, а далі й інші труднощі, які нез'єдинений, що приєднується до Католицької Церкви, має як із власного боку, так і збоку католиків, які неправильно розуміють вселенськість Церкви. Дальше подає Митрополит свій погляд, які апостоляти для цього потрібні, яка метода праці найкраща для того, щоб "усі були одно" (Ів. 17, 21). Вкінці думка Митрополита сягає далеко наперед: якої треба буде праці після того, коли церковне об'єднання станеться вже дійсністю.

Митрополит починає цю конференцію коротким вступом, у якому підкреслює те, що підкреслює й в інших письмах, що терміни "конверсія" (навернення) і "схизматик" не є властивими теологічними термінами у відношенні до християн, які не зі своєї вини, ані не через дезерцію, тільки через народження належать до спільнот, відділених від Риму. Митрополит подає дефініцію обидвох цих термінів і каже, що величезна більшість нез'єднинених під них не підпадає, а тим самим не підпадає під їх наслідки.

Спинюся довше над цією замітною конференцією. Думка Митрополита була, щоб у праці для єдности Церков звертати головно увагу на приєднання цілих спільнот, тобто Церков, а не на приєднання поодиноких осіб з-поміж нез'єднинених місійним способом. Митрополит не недоцінює і цього способу, але стверджує факт, що ті індивідуальні приєднання нераз відбуваються таким чином і способом, що віддалює загал нез'єднинених від Церкви. — (Про це виразно пише також пізніше у введенні до збірної праці в німецькій мові, п. з. "Християнський Схід" 1939 р., на стор. 11). — У конференції "Психологія унії" пише про це так: "Приєднання індивідів до католицької віри напевно мають велике значення, бо ж душа має безграничну вартість, але індивідуальні приєднання, хочби навіть дуже чисельні, ніколи не будуть мати того самого значення, що приєднання такого самого числа індивідів, об'єднаних у спільноті."[3]) (Про масове приєднання спільнот говорить Митрополит також у кон-

ференції, виголошеній дня 18 лютня 1923 р. в Римі "Про ролю західніх у ділі об'єднання Церков" і надрукованій опісля в Студіоні за 1926 р. Про неї буде мова далі.) Така праця, приєднання цілих спільнот, відповідає потребам Сходу. Вона більше відповідає ментальності Сходу як індивідуальне приєднання. Ментальність Сходу охоплює Митрополит як колективістичну, навіть щодо релігії, у противенстві до ментальности Заходу, що є індивідуалістична.[4])

Для Католицької Церкви є "абсолютною конечністю приєднати до себе цілий Схід, усі нез'єдинені Церкви", тоді "позискаємо все або нічого". Під "усе" розуміє Митрополит спільноти, тобто Церкви, а не індивідів особисто, бо всіх їх приєднати не можливо. Через "нічого" Митрополит не недоцінює численних індивідуальних приєднань, але розуміє той факт, що після таких приєднань "справа унії Церков завжди залишиться нерозв'язаною."[5])

Таке приєднання спільнот відповідає вкінці й духові церковної практики. Сама Літургія є спрямована передусім до цілої громади, також проповідь у церкві до більшого числа одиниць, а не до поодиноких осіб. Перша проповідь св. Петра навернула на християнство 5000 людей. Очевидно, що індивідуальні приєднання є більш переконливі як масові. Зате масові приєднання, тобто цілих спільнот, дають більші можливості праці, як це доказує Митрополит також історією. Нпр. ніхто з поважніших істориків не заперечує величини діла св. Констянтина. Масовим було навернення римської імперії. Так ширилося християнство в Европі. Охрестився князь чи король, а з ним і цілий нарід прийняв християнську віру, очевидно з проповіддю жертвенних апостольських місіонерів.[6])

Сам цей факт масового приєднання християнства відкривав ворота для місіонерської праці на широку скалю. І так через працю цілих поколінь утверджувалося християнство, поступало і ставало глибшим. За цією самою лінією поручає Митрополит також працю для об'єднання Церков, безпереривну працю поколінь, без зневіри, без знеохоти. Далі пише про витривалість у цій праці, навіть без безпосередніх виглядів на успіх. Хоч приєднання нез'єдинених Східніх Церков може видаватися утопією, то й тоді ми не можемо заперестати цієї праці і "завжди можемо надіятися, що чим більше ця праця по-людському виглядає безкорисною, тим більше вона може принести великі висліди через ласку Ісуса Христа."[7]) Оце той глибокий християнський оптимізм Митрополита, що його підкреслює о. мітрат В. Лаба. Митрополит стверджує, що саме такий характер має мати кожне християнське діло.

Тут можна навести цитат ще з іншого письма Митрополита, що виразно підкреслює й доручає оцю християнську надію — "проти надії сподіватися". У введенні до праці "Християнський Схід" стверджує, що "унійні зусилля Церкви дотепер зосталися майже без висліду, або ті висліди, що їх осягнено, залишають багато до побажання". Однак на іншому місці цього введення знайдемо таку думку: "В Католицькій Церкві принципіяльно мусимо виключити песимізм." "...Ми молимося щодня за поновне з'єднання нез'єднених братів. Тому мусимо, неначе апріорі, вважати за можливе, що те, що за нашим переконанням приносить шкоду унії, саме є найліпшим засобом, щоб до об'єднання довести."[8])

Тепер апостеріорі, після двадцять-кількох років від часу, коли Митрополит таке писав, можемо ствердити правдивість його сподівань. Саме почався рух у напрямі до церковної єдности, скажім наперед до наближення. На Сході комунізм і переслідування усіх релігій з одного боку, на Заході екуменічний рух з другого боку, наблизили до себе християн різних віровизнань, і в цьому напрямі йдуть дальші зусилля.

Повертаємо до реферування конференції про "Психологію унії". Після загальних психологічних і історичних міркувань Митрополит начеркує конкретний плян праці для церковної єдности. Треба, щоб Захід пізнав Схід, а Схід Захід. Взаємне пізнання — це перша передумова порозуміння й наближення. Тому велику ролю приписує Митрополит апостолятові науки. І знову, як там колективні приєднання, тобто цілих спільнот, так тут наука не поодиноких учених, але багатьох. Бо хоч наука поодиноких учених дає багато матеріялу, то однак він часто залишається без більшого впливу, за виїмком хіба генія або дуже виїмкової людини. У звичайних випадках цей матеріял буває часто відомим тільки в науковому світі, або залишається в кабінеті вченого. Тому Митрополит доручає "скоординовану працю багатьох учених, спрямовану до однієї цілі і натхненних однією ідеєю".[9])

Треба спеціялістів у різних ділянках і від окремих країн (націй); треба західнім учитися різних мов, що ними говорять східні нез'єднені. Треба вивчити їх релігію, обряди, літературу, ментальність. — (Цю саму думку знаходимо в посланні Митрополита до духовенства з 1907 р., а також у промові Митрополита на Унійному З'їзді у Львові, в 1936 р., про що далі буде мова.) —

Далі у конференції "Психологія унії" Митрополит відводить у праці для церковної єдности поважне місце апостолятові мистецтва, то є візантійському іконописові. Коли большевики, правдоподібно,

знищили школи іконописання, говорив Митрополит 1925 р., на Заході повинні їх плекати і в тої спосіб показати східнім їх релігійний ідеал у їх традиційних формах. Тут Митрополит відразу передбачує заввагу, яке місце матиме апостолят проповіди і Св. Таїн. Тому відповідає, що вони матимуть дуже поважне, але не перше місце. Коли ми спрямовані на те, щоб досягти цілі світи, яким ще не можемо проповідувати, мусимо наперед знайти засіб, як до них промовити. Це думка психолога великої міри й засягу.

В конференції "Психологія унії" підкреслює Митрополит, що Вселенська Церква є не тільки вселенською у своїй природі, що обіймає всі часи й усі народи, але також є вселенською і в засобах. Тому в цьому зв'язку звертає увагу на один із таких засобів, яким є апостолят мистецтва.

Вкінці Митрополит натякає коротко в цій конференції на інші загально відомі апостоляти, апостольство молитви, що є найголовніше в цьому ділі, апостольство добрих діл, доброго прикладу, християнської любови, терпіння і т. д., які докладніше розглядає в інших письмах. Вони спільно з апостольством науки й мистецтва ступнево викличуть у віддаленій від Церкви спільноті нові ідеї, тенденції, симпатії, нові взаємовідносини, що при помочі Божої ласки, крок за кроком, змінять панівні ідеї клиру й народу та притягнуть цілу спільноту до одности Церкви.[10])

Працю в цьому напрямі можуть виконувати всі, не лише священики, мужі науки та іконописці. Кожна християнська душа може для цього діла щось від себе жертвувати. Апостольство молитви в цьому напрямі є найголовніше. Попри нього всі можуть ще виказати заінтересування цією справою, сказати добре слово для пропаґанди великого діла, і ремісник, тесля, робітник і т. д. Ця праця дає можливості універсальної співдії вглиб і вшир. Вона може тривати цілі генерації. Бо треба викорінити багато пересудів, змінити погляди, надати новий напрям цілій ментальності людей, а літературі нову орієнтацію.

Ті, що перші стануть католиками, будуть переходити багато спокус, знеохоти й зневіри під час того, як будуть хотіти працювати для добра свого народу. На них має здійснитися те, що св. Ап. Павло представив як долю апостолів. Вони будуть зносити удари, принаймні моральні, будуть биті, висмівані, їх будуть уважати за зрадників, ренеґатів, ніхто не буде їх розуміти, ані не буде слідкувати за ними. — (Чи не так саме було з Берестейською Унією 1595/96 рр.? — прим. А. Б.). —

Тут висловлена та сама думка, якою опісля на "Викладах аскетики" (1932/33 рр.) Митрополит означив долю священиків узагалі. Це місце було наведене у групі богословсько-аскетичних творів.

Однак коли після дуже довгої праці й, очевидно, при помочі братів зі Заходу, такі піонери праці об'єднання Церков притягнуть до єдности із Вселенською Церквою якусь цілу Помісну Церкву, дотепер нез'єдинену, або її більшу частину, то й тоді ще буде багато праці. Бо й після приєднання до Вселенської Церкви така спільнота буде ще держатися тих пересудів і поглядів, що їх мала перед унією. Про деякі такі блуди, напр. фальшиве поняття про вселенськість Церкви, у православних і уніятів, Митрополит пише виразно в пізнішому посланні "Про обрядові справи" (з 13 квітня 1931 р.), яке буде рефероване далі в групі писань про обрядові справи.

Треба буде ще багато праці і для того, щоб ця нова унія, то є приєднання до Вселенської Церкви нових Помісних Церков була тривала. Визнання віри й приналежність до послуху Вселенському Архиєрееві це тільки початок. Цей зв'язок є живий так довго, як довго віра кріпка й оживлена любов'ю, успішно змагається проти всіх спокус і всіх небезпек. Митрополит порівнює приєднання нових Помісних Церков до Вселенської Церкви зі злукою поодинокої людини з Ісусом Христом через Божу ласку (освячуючу). "Належати до спільноти Церкви, це значить бути в громаді живим членом Христа. Людина, відділена від Христа через гріх і повертаюча до ласки стається через це членом Містичного Тіла Ісуса Христа. Однак як довго вона не є сильно утверджена в цій ласці, її злука з Містичним Тілом Ісуса Христа може бути виставлена на важкі небезпеки й може бути перервана через нові гріхи. Ця злука, що зв'язує душі з Ісусом Христом, освячаюча ласка, через яку життя Воплоченого Слова простягається до освячених душ, не стає кріпка, як тільки ціною довгої праці й через змагання, часто досить трудні..."

Це порівняння, пише Митрополит, є майже повне, з тою ріжницею, що Божу ласку можна легше втратити, як св. віру. Божу ласку втрачаємо через гріх, а надприродного дару св. віри ще не втрачаємо через гріх (хіба через гріх прямо проти св. віри). "...Тому, щоб узи якоїсь спільноти — (Помісної Церкви) — з Католицькою Церквою були справді тривалі, вони, очевидно, мусять основуватися на всіх відношеннях, які людство має з Ісусом Христом. Соціяльна істота, з'єднана зі спільнотою Церкви, не стає інтимно й кріпко з'єднана з Ісусом Христом як тільки через індивідуальну ласку душ і через спільнотні інституції загалу. Як в індивідів, також і в Церквах, новооб'єднаних із Римом, це інтенсивне християнське життя в усіх

членів спільноти й ці численні взаємні зв'язки осягаємо не інакше, як через довгу працю. Через визнання віри й признання послуху Найвищому Архиєрееві ця праця тільки починається."[11]) Однак із моментом унії вони зискають багато моральної сили, що пливе зі зв'язку із Вселенською Церквою.

Праця у досі відлучених Помісних Церквах є зовсім інша, як праця у спільнотах нехристиянських. Тому, що в спільнотах християнських, до того часу нез'єдинених, часто зустрічаємо дуже цінні традиції, душі освячені ласкою Ісуса Христа й щиро віддані Його науці і Його ділу. Саме це накладає "методи й системи праці, та проповідь зовсім інші, як ті, які Євангельські працівники примінюють в інших обставинах", тобто посеред нехристиян.

Тут Митрополит коротко лише натякує на те, що ширше розвиває в інших конференціях і писаннях на тему праці, "щоб усі були одно". А саме, метода Католицької Церкви в цьому випадку є така, що залишає нез'єдиненим спільнотам, які повертаються до єдности, їх звичаї, їх правопорядок, їх дисципліну, їх обряд, і ніколи не накладає їм дисципліни й законів латинської Церкви. "Вона терпеливо чекає, що дисциплінарні реформи виникнуть у цих спільнотах з-посеред них самих: вона накладає їх тільки в рідких випадках, коли дійсні надужиття змушували б її до того."[12])

Митрополит очевидно має на гадці Католицьку Церкву як таку, що її репрезентує Вселенський Архиєрей. Тому підкреслює, що ця дуже мудра практика Церкви вказує напрямні, як мають поводитися ті, що хочуть працювати для справи унії, а здавав собі справу з практики латинізації ітп.

Під кінець цієї конференції "Психологія унії" Митрополит говорить, що унію треба приготовити. Треба організувати й формувати мільйони апостолів, що будуть працювати впродовж цілих ґенерацій. Ми мусимо осягнути в Бога об'єднання Церков через наші молитви й довершити його через працю всіх католицьких людей. Коли ж діло об'єднання Східніх Церков осягнемо, тоді щойно почнеться більша праця. Треба буде оживити й воскресити повноту католицького життя цілого Сходу. Тоді щойно Католицька Церква, при помочі Божої ласки, почне привертати до християнської віри нації центру Азії, до того часу недоступні для католицького впливу.

Саме над цим останнім можна призадуматися. Митрополит не вияснює, чому недоступні. Він здавав собі справу, що західня ментальність, тобто ментальність приналежних до латинського обряду Католицької Церкви, не промовляє до душі східніх (як до східніх нез'єдинених братів християн, а в даному випадку ще більше до

братів нехристиянських народів Азії). Саме Східні Церкви в ділі привернення нехристиянських народів Азії до християнської віри можливо відіграють більшу ролю, як її відіграла дотепер сама західня Католицька Церква. Бо східнє християнство творить окремий тип християнства. Воно має свою власну релігійну індивідуальність, що в якійсь мірі є спільна всім східнім народам, отже й нехристиянським, бо від них Східня Церква через творчу абсорпцію прийняла в себе деякі елементи великих культур Азії, передусім Близького Сходу.

Далі східнє християнство є більш національне, як західнє. Східня Церква із власним устроєм національних патріярхатів, власним обрядом різних Східніх Церков, — візантійським, вірменським, халдейським і ін., є типом християнства, що більше відповідає нехристиянським народам Азії, як західнє християнство.

І це, правдоподібно, мав Митрополит на думці пишучи, що щойно після об'єднання нез'єднаних Східніх Церков із Вселенською Церквою, при помочі Божої ласки, пічнеться праця на велику скалю над приєднанням нехристиянських народів Азії до Вселенської Церкви, на яких дотепер сама Західня Церква не мала великого впливу, бо тільки зглядно малі частини цих великих народів Азії прийняли католицьку віру й латинський обряд.

Може живемо на грані епохи, коли в Католицькій Церкві почнуть поставати нові обряди, як японський, китайський, індійський і ін., а устрій і дисципліна цих нових Церков буде взоруватися на устрою християнських Східніх Церков, або принаймні будуть до них подібні. Саме після Вселенського Собору Ватиканського II відкриваються нові горизонти, нові терени праці, а з тим і можливості росту Східніх Церков. Поле для місіонерської діяльности, що цілі сторіччя було обмежене тільки до Католицької Церкви в латинському обряді, тепер відкрите й для Східніх Церков.

У конференції "Психологія унії" Митрополит пише, що заки будемо могти досягти цілі світи проповіддю, мусимо наперед знайти спосіб, як до цих світів, до їх душі промовляти. Щоб дати приклад, Митрополит ілюструє це одним таким засобом, а саме апостольством візантійського іконопису, щоб у цей спосіб більше промовити до душі східніх християн, щоб прийти до них із їх властивим іконописом. А ось Отці Францискани зі Скарборо, Онтаріо, що мають місії по цілому світі, вибудували латинську, римо-католицьку церкву в Токіо у японському стилі. Чи не є це праця по тій самій лінії, що її саме доручав митрополит Андрей: прийти з Божим словом до

різних народів, з архітектурою, мистецтвом і т. д. в стилі питомому даній національній спільноті?

У праці для приєднання східніх нез'єдинених до Католицької Церкви мають мати участь усі, як уже сказано, без страху за якунебудь конкуренцію, духовенство й миряни. Однак окрему ролю в цій праці мають виконати чернечі Чини. — Митрополит згадує при кінці конференції "Психологія унії", що приблизно перед п'ятдесяти роками (тобто в останній чверті XIX ст.) в Священній Конґреґації Пропаґанди Віри дискутували над тим, щоб запросити всі західні монаші Чини й Конґреґації оснувати в себе східні вітки для праці для об'єднання Церков. Це була ініціятива кардинала Говарда й російського ченця Ісусівця, о. Мартинова. Хоч Священна Конґреґація Пропаґанди Віри була прихильна цій ідеї, то суперіори великих Чинів, що їх запитували про опінію в цій справі, всі без виїмку — пише Митрополит — відповіли негативно. Їм видавалася неможливою подвійність в обряді й дисципліні. Все ж таки зроблено перші спроби. Думки в цій справі, Богу дякувати, змінилися щойно від десяти років — писав Митрополит 1925 р., тобто в час першої світової війни. — Творення східніх віток започаткували Отці Редемптористи в Бельгії, Отці Асумпціоністи в Румунії, Отці Ісусівці між Білорусинами. Бельгійські Отці Редемптористи мали великий успіх у нас Українців, як це свідчить Митрополит, бо мали повний новіціят, ювенат, три доми і численні місії. (Так було 1925 р. Опісля було більше домів, їх праця на Волині і ін.). Митрополит Андрей висловлює надію і бажання, щоб і інші Чини пішли за прикладом Отців Редемптористів. Це благословенне Богом діло принесе для Сходу безмежне добро.

Щоб одначе так сталося, треба наперед попрацювати в тому напрямі, щоб відродилося, щоб відновилося східнє чернецтво. А східнє чернецтво, пише Митрополит, є нічим іншим, як таким монашим правилом, яке було в часах св. Венедикта, і таке, яке в принципі зосталося і на Сході, без утрати тої інтенсивної, загальної дії, яку виконувало аж до часу роз'єднання Церков. Віднова східнього чернецтва, на гадку митрополита Андрея, це одна з головних праць приготови до об'єднання Сходу й Заходу.

Цій темі присвятив Митрополит дві окремі конференції. Одна була виголошена в Бріж, у Бельгії, про "Віднову слов'янського чернецтва",[13]) а друга в Римі, про "Місію чернецтва в ділі унії Церков" (з 1921 р.).[14]) В українському народі Митрополит інтенсивно працював над обновленням східнього чернечого уставу, і саме на початкові двадцяті роки припадає його праця над Великим Типи-

коном, що вже зреферовано в групі кодифікаційних писань. (Монаші устави).

Про працю для об'єднання Церков на терені Східньої Европи дав Митрополит також конференцію про "Будучність Церкви в Росії", під час реколекцій для римо-католицьких священиків у семінарії св. Авґустина в Торонто, Онт. (26 серпня 1922), а опісля повторив її також у Ньо-Йорку.[15]) Уже тоді скаржився, що нема працівників для цього діла, "жниво велике, та женців мало", і закликав західні Чини творити в себе вітки східнього обряду та так приготовлятися до праці для об'єднання Церков.

РОСІЙСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ ЕКЗАРХАТ (з 1927 р.). Дальшим розвиненням погляду Митрополита в справі приєднання східніх є його думки висловлені в довшому письмі п. з. "Російський Католицький Екзархат" (1927 р.). Воно є програмовим у цій справі. Крім подання історичних фактів про повновласті дані йому папою, св. Пієм X-тим (1907, 1908, 1914 рр.), що їх опісля потвердив наступний папа Венедикт XV, для організування Католицької Церкви східнього обряду на Сході Европи, та дійсне її зорганізування у формі Російського Католицького Екзархату (1917 р.), Митрополит подає в цім письмі декілька сильних думок загального характеру. На його думку праця з г о р и, тобто створення вже тепер окремих єрархічних рямок для терену, де маємо працювати, є більше вказана, як праця з д о л у, тобто місійна, при якій єрархічне завершення приходить щойно тоді, коли є вже для цього відповідно чисельна громада східніх з'єдинених. Історія дає приклади на працю в єрархічних рямцях. Св. Авґустин, св. Боніфатій, св. Адальберт були вже єпископами, коли стали працювати для заведення християнства: перший в Англії, другий у Німеччині, третій у Чехії. Тому, на гадку Митрополита, спосіб згори виглядає ближчий до способу дії Христа й Апостолів. Хоч із другого боку — пише Митрополит — читаємо в "Апостольських Діях", що Самаритянам проповідували св. Євангеліє диякони, а Апостоли завершили їх діло власною працею і докінчили.[16]) При приміненні способу здолу східні нез'єдинені підлягають наперед єрархії латинського обряду. Посеред них працюють священики цього обряду, які замість асимілювати себе до східніх, асимілюють східніх нез'єдинених, які їм підлягають, до себе, тобто їх латинізують. Ті священики виховані в цьому обряді, їм це приходить легше, їм це виглядає успішніше для уніфікації душпастирської праці в парохії, де є католики латинського і східнього обряду. Далі, часто вони не розуміють психіки східніх, не знають

їх обряду і т. п. І це з їх точки погляду є зрозумілим, але це не відповідає широким плянам праці для приєднання східніх нез'єднених. Католицька Церква бажає, щоб усі стали католиками, а не латинянами.[17])

"Тому загальне добро вимагає, щоб орієнтальні християни, які повертають до католицької єдности, почували себе в Церкві не чужо та щоб вони від самого початку пізнали в Церкві матір, що має однакову материнську любов до всіх своїх дітей." Практика Католицької Церкви мусить це їм доказати. Коли ж їх будуть латинізувати, "...орієнтальні, замість розглядати Церкву в її універсальності, будуть доведені до того, що будуть її розглядати з найменше симпатичного для них боку. Вони вироблять собі фальшиве, здеформоване поняття про Соборну Церкву, вони будуть бачити в ній ворога, противника їх нації, противника всіх їх традицій..." "Вони будуть бачити велику ріжницю між теорією соборности і тим, що власними очима бачать як практику Церкви..." "Вони ледве будуть могти зрозуміти, що ті поодинокі випадки, які стоять у противенстві до великих ліній, є тільки малими дефектами, помилками, що їх треба приписати не Церкві і її духові, але парохії, єпархії, провінції, нації, які навіть слушно можуть мати свій власний партикулярний характер."[18])

Щоб оминути небезпеку ножиць між офіційними документами, якими ґарантується східнім задержання їх обрядів, традицій і т. д., та практикою латинізування, щоб дати нез'єдиненим найкраще й найясніше поняття соборности, цього дуже характерного знамени Церкви, муситься орієнтальним, які хочуть стати католиками, так далеко як це лише можливе, признати таке становище, що його вони мали б, якщо б не було ніякого роз'єднання Церков, якщо б усі Східні Церкви були зостались об'єднані з усіми Західніми. Лише тоді вони будуть розуміти які струї живої води пливуть з джерела, що ним є єдність усіх членів Христа.[19]) Які близькі думки Митрополита до декретів Вселенського Собору Ватиканського II "Про Східні Церкви", з 1964 р., висловлені ще 1927 р.!

Це власне спонукало папу, св. Пія X, до того, що він надав Російській Католицькій Церкві рами єрархічного порядку, які були більш орієнтальні й більш національні як усі єрархічні форми, що їх залишив їй цезаропапізм. Тобто папа представляв собі її будуччину в формі патріярхату, і то з найширшою в Католицькій Церкві автономією.[20]) Розуміється дисциплінарного порядку, таку, як тоді мала Маронітська Східня Церква, об'єднана з Ап. Престолом.

Фактично митрополит Андрей поставив, на підставі вище згаданих, даних йому повновластей, тільки екзарха для цієї Церкви, в особі студита о. Леоніда Фйодорова. Цей уряд мав зникнути, коли б майбутній московський патріярх приєднався до Ап. Престолу.

КОНФЕРЕНЦІЯ ПРО "РОЛЮ ЗАХІДНІХ У ДІЛІ ОБ'ЄДНАННЯ ЦЕРКОВ" (з 1923 р.). Споріднена психологічним підходом з конференцією про "Психологію унії" є інша, хронологічно попередня, конференція Митрополита про "Ролю західніх у ділі об'єднання Церков", виголошена в Римі (дня 18 лютня 1923 р.) та опісля надрукована в Студіоні (в 1926 і 1927 рр.).[21]) Не буду переказувати змісту цієї довгої, глибоко продуманої конференції, тим більше, що деякі думки Митрополита тут висловлені, як от приєднання до Вселенської Церкви цілими спільнотами, а не одинцем, про збереження вповні традицій і устрою Східньої Церкви, вже зреферовані в конференції про "Психологію унії". Все ж таки деякі інші думки, висловлені ще тоді Митрополитом (в 1923 р.), такі оригінальні й далекосяглі, що їх не можна поминути. Маю на увазі саме його гадку, висловлену на вступі до цієї конференції. — Ця конференція складається зі вступу і 5-ох частин. — На вступі Митрополит підкреслює еклезіястичний характер, який зберегла нез'єдинена Східня Церква. Це є її догматична основа; вона має ті самі догми, що є і в Католицькій Церкві. Тільки Східня Церква не авансувала далі в цьому напрямі від 7-го Вселенського Собору, бо визнає принцип, що поза Вселенським Собором не можна проголосити ніякої догми. Однак такого Собору, після розділу Церков, саме не може скликати без Католицької Церкви.[22])

Східня Церква, пише Митрополит, зберегла в своїх людях дуже цінні традиції для Католицької Церкви. Вправді є в ній слідна велика інфільтрація протестантських ідей, навіть серед православних єпископів і богословів-професорів, які студіювали на західніх, протестантських університетах і свобідно інтерпретували і навчали православну віру, не маючи центрального доктринального авторитету, то всетаки ці доктрини є чужі народові. Ці погляди не є офіційним навчанням Східньої Православної Церкви, тобто не є наукою Соборів, а тільки гадками богословів. Маса вірних залишилася вірна старій традиційній вірі, яка є та сама, що і в Католицькій Церкві; то є скарб віри перших сімох Вселенських Соборів. Із цього Митрополит робить такий висновок: чи не є природним, що великі маси народу давньої російської імперії повернуть до єдности з Католицькою Церквою? Тільки в такий масовий спосіб представляє собі Ми-

трополит об'єднання Церков, що об'єднаються цілі Церкви, області, провінції, нації.

Розвиваючи в дальшому думку масового приєднання до Вселенської Церкви, а не індивідуальних приєднань, Митрополит підкреслює в цій конференції, що Православна Церква не є територією місій. Найважніше у змаганні до церковної єдности, це старатися викликати у східніх рух ідей, прихильних до Католицької Церкви. В цьому напрямі люди Заходу мусять відповідно працювати. Таку зміну настанови у православних треба основно приготовити. Масовий поворот не може бути вислідом тільки наказу згори, як це нпр. було на Соборі у Фльоренції (1439 р.). Він мав би бути вислідом подуву ідей, який, віючи щораз сильніше, зрушив би ті маси. "Тому такий поворот є вартісніший, бо привертає Церкві багато вірних і переконаних душ."[23])

Одна здорова ідея може змінити публичну опінію цілої нації, дотепер необ'єднаної. Зле підготована справа може створити прецеденс і справі церковного об'єднання пошкодити. Тому треба терпеливости та праці в тому напрямі, щоб викликати у східніх рух ідей, прихильних для Католицької Церкви. Треба східніх добре пізнати і старатися співпрацювати з ними проти не-християнських елементів. Так говорить Митрополит-психолог. Можна тільки подивляти як далеко наперед бачив митрополит Андрей. Чи не є ми сьогодні свідками такої переміни в способі думання східніх, у відношенні до Католицької Церкви з одного боку, а з другого боку й іншої настанови західніх до проблем Східньої Церкви, до східніх народів і їх традицій, ба навіть до їх національних аспірацій? Чи не стоїмо на порозі нової ери в міжвіросповідних відносинах? Перед сучасним поколінням стоїть завдання такий рух ідей поглибити. На нього вказував Митрополит перед сорок роками.

II

ПОСЛАННЯ "ЗБЛИЖАЮТЬСЯ ЧАСИ..." (з 1907 р.). Коли ж тепер розглянемо другу частину писань митрополита Андрея у справі церковної єдности, тобто тих, що відносяться в першу чергу до Українців, а далі і до інших сусідніх народів на Сході Европи, то побачимо, що думка Митрополита йшла по цій самій лінії, і за цією конференцією і методами, що їх Митрополит розвивав на Заході в унійних конференціях, на Велеградських З'їздах і в інших виступах і статтях. Він дійсно працював.

Відомо, що більші зусилля в напрямі праці для церковної єдности починаються в житті Митрополита в 1905/07 рр. На цей час при-

падає організація й відбуття першого Велеградського З'їзду (1907 р.). То ж зовсім зрозуміло, що в тому часі Митрополит старався також про основну підготову духовенства Галицької Митрополії до праці для єдности Церков. Для цього пише окреме послання, що є першим його пастирським листом, у цілості присвяченим праці для церковної єдности. Написав його Митрополит у 1500-літні роковини смерти св. Івана Золотоустого (26. XI. 1907 р.). Воно було друковане в 1908 р. Початкові його слова "Зближаються часи..."[24])

У цьому посланні звертає увагу на три потреби в підготові до праці для церковної єдности. Перше — це загальні молитви в наміренні діла з'єднення. Тому Митрополит доручає у цьому посланні, щоб священики в кожну першу неділю місяця додавали до наміренння про парохіян ще молитви про з'єднення Церков. До служби дня мала бути долучена ще служба про призвання Св. Духа. Така практика була дійсно заведена у Львівській Архидієцезії. — (Правило 22-е Аєп. Собору у Львові, з 1940 р. цю практику відновило). — Також упродовж півроку мали священики в кількох проповідях "катихетично, догматично її морально вияснити народові це наміреннія" та докласти всіх старань, щоб по можности кожний вірний "знав якнайточніше всі правди віри, котрі відносяться до того предмету."[25])

Друга справа, це потреба приготування заздалегідь апостолів для праці для церковної єдности, хоч ще "...наразі не можна ближче означити способу в якій, ані часу коли прийде нам віддати тому ділу найлучші наші сили". До цієї праці запрошує тих священиків, що мають до цього покликання, що "готові літами жити тим, що Бог з дня на день дасть, хоч би це був кусник хліба, скитатися з місця на місце, не мати нераз даху над головою, зносити всякого роду переслідування, клевети, труднощі, жити лише для тої одної ціли, щоб навертати людей до Бога, відректися себе самих, не дбати про власну вигоду, ані про славу, ані про здоров'я, ані про життя".[26])

Третя справа, що їй присвячено більше місця в цьому посланні, це потреба основної наукової підготови до праці, "щоб усі були одно". Митрополит кладе натиск на велику спеціялізацію в якомусь одному напрямі, "не роздріблюючи своїх сил і спосібностей на много. "Нон мульта, сед мультум". Не много предметів, не много книг, а много науки й много праці вложеної в один предмет, а хоч би в одну лише книгу. Вистачить одна справа перестудіована на ціле життя, але перестудіована до дна, а перестудіована так, як досі ніхто з учених ніколи не перестудіював і так, щоб у тій спеціяльності

сто літ минуло, заки знайшовся б у світі другий учений, котрий би в той самий предмет вложив стільки і такої праці.

То дорога, котрою люди здобували собі на цім світі славу вчених, то дорога, якою можемо справі нашої Церкви з'єднати і славу й силу, на світі найбільшу по святості, славу й силу науки, бо як ідеал науки є по ідеалі святости найвищим ідеалом людства, так і сила, котру наука дає, то перша з духовних природних сил людства."[27])

Митрополит Андрей добре орієнтувався у світовій богословській літературі й бачив як багато ще справ чи ділянок науки у відношенні до Східньої Церкви недосліджених узагалі, а ще більше в нас. Тому в 1907 р. писав у цьому посланні, що "в цілім християнстві майже нема вченого, котрий би спеціяльно занимався хоч би лише творами одного з грецьких Отців, а знання їх доктрини таке важне для справи."[28]) "...Хоч так пропорціонально легко в даній хвилині може кожний богослов здобути собі значення першого знатока такого і такого предмету, писателя чи Отця церковного, а навіть славу знатока цілої літератури одної епохи. Подібно в католицькій літературі зовсім не обняті, що так висловлюся, катедри всесвітнього значення неодного ще предмету. Обіймє їх перший учений знаток. Не маємо спеціяліста східнього церковного права, історії Східніх Церков, не маємо знатоків церковної літератури Сербів, Болгарів, Росії, наша давня література стоїть облогом, не перестудіована, в архівах наших мало хто працює. Маємо багато богословів всесторонньо освічених, маємо докторів богословія, маємо спосібних письменників, проповідників, публіцистів. Спеціялістів, людей фахових не маємо ні одного, або радше ті, котрих маємо і котрі є дійсно скарбницями науки, пишуть мало наукових книжок і розправ, заховуючи скарбницю своїх відомостей для тих, що їх зблизька знають."[29])

Хоч від 1907 р., коли Митрополит писав це послання, минуло багато років, ситуація в цьому напрямі не багато в нас змінилася. Ось слова з Декретів і Правил Аєп. Соб. із 1940 р., ч. 10: "Праця над з'єдиненням Церков": "...Ми до тієї праці не підготовані, ані як Церква, ані як її служителі; — кожному з нас треба ще багато працювати, щоб набути і теоретичні відомості і відповідну практику поступування." Тому Аєп. Собор у 1940 р. дуже гаряче поручає "цілому духовенству приготовлятися до тієї праці над з'єдиненням Церков, яка скоріше чи пізніше напевно буде нам отворена."[30])

Тепер перескочимо довший період праці і писань Митрополита, його виступи на Велеградських З'їздах і унійні конференції-доповіді на Заході, які вже частинно зреферовані, аж до останніх років його

життя. Зокрема 1936-43 рр. в житті Митрополита замітні пожвавленою працею в напрямі церковної єдности, як і взагалі національної єдности, в українському народі, та задокументовані письмами на ці теми. Це такі виступи й письма, як: промова Митрополита на Унійному З'їзді у Львові (1936 р.), послання до духовенства "Як будувати Рідну Хату" (з грудня 1941 р.), письмо "Пропаганда відступства" (з 1942 р.), збірка документів п. з. "У справі порозуміння" (з 1943 р.), письмо "Екзархат Білоруси" (з 1943 р.) та цитований декрет Аєп. Собору з 1940 р., ч. 10: "Праця над з'єдиненням Церков" і ін. Про потребу наукової підготовки до унійної праці, про спосіб арґументації в дискусіях із нез'єдиненими подає Митрополит такі помічення, що тепер стали загально прийнятими. Вони є неначе продовженням його погляду, висловленого у зреферованому посланні, що починаються словами: "Зближаються часи..." (з 1907 р.) і заторкнені в унійній конференції "Про ролю Західніх у ділі об'єднання Церков" (з 1923 р.) і "Психологія унії" (з 1925 р.).

ІЗ ПРОМОВИ НА УНІЙНОМУ З'ЇЗДІ (1936 р.). Яка ж конкретно наука й праця потрібні? Ось слова з промови Митрополита на Унійному З'їзді у Львові (1936 р.): "Бо якщо наміряємо довести нез'єдинених східніх до зближення до Католицької Церкви, то мусимо це зближення оперти на тих усіх традиціях Східньої Церкви, які її лучать з Католицькою. До хвилини, коли Михайло Керуларій зірвав канонічний зв'язок церковної єдности, наука віри була одна й на Заході й на Сході. Щоб східнє богослов'я зблизити до католицького, треба нав'язати ті передання Східньої Церкви, які лучили її з Католицькою аж до хвилини зірвання єдности, себто, католицьким догматистам треба шукати передусім тих арґументів, які знаходяться у східніх традиціях, обрядових книгах, письмах східніх Отців і тому церковному житті, яке, мимо перерваних зв'язків, заховує ще цінні скарби минувшини. Щоб те зробити, треба нам очевидно студіювати якраз ті джерела і находити якраз ті арґументи. Інші арґументи, зачерпнуті з західніх Отців чи західніх письменників, чи з Отців і католицьких письменників уже по розділі Церков, не можуть трапити до переконання нез'єднених. Вони для них чужі." Митрополит іде ще далі, кажучи: "Якщо б вони їх приймили за арґументи, зірвали б зв'язь, яка їх лучить зі своїми."[31])

Митрополит далі розвиває думку, як арґументувати у дискусіях із православними, а передусім із тими з-поміж них, що вихована на протестантських університетах, або що стоять підо впливом протестантського богослов'я. "...У допроваджуванні східніх до церков-

ної єдности, треба вживати не лише їхніх арґументів, себто тих, які вони розуміють, але треба навіть із східніх джерел церковного передання черпати арґументи для таких дискусій, які не мають безпосередньої цілі доведення до католицької науки. Православні богослови, що не мають живучого церковного авторитету, який стеріг би їх перед похибками, часто виховані на протестантських університетах або добре познакомлені з протестантськими письменниками й богословами, нераз у своїх письмах, не знаючи про те, зближаються до протестантського духа. Тому в дискусії з ними треба теж шукати східніх арґументів, вказуючи, як якась теза відступає від загальної науки східніх Отців, або хоч би й письменників із часів по розділі Церков, бо ж вони, очевидно, могли ліпше заховати східні передання, чим теперішні богослови. Одним словом, щоб трапити до їхнього переконання, треба говорити як говорив би богослов із часів перед розділом, із якогось IX чи X століття." В цій самій промові дещо вище читаємо такі слова: "Очевидно, що це є дорога зближення східніх до церковної єдности й цеї дороги ніщо не заступить. Якже ж цеї дороги може вживати той, що сам тих книг або мало, або й цілком не знає."[32])

Тому треба нам студіювати східніх Отців і церковних письменників. Це наблизить нас до православних і їх до нас. "Для нас і для справи св. З'єдинення — говорить Митрополит у цій самій промові — є важніше це взаємне приближення католиків і східніх нез'єдинених, до якого стремимо через теоретичні студії, чим актуальна праця прилучення нез'єдинених."[33]) Саме тому, що вони викликають прихильну настанову для Католицької Церкви у широких кругах. Наука усуває упередження і подає правдивий стан справи у противагу до пропаґанди й полеміки, що відчужили собі близьких.

ЗБІРКА ДОКУМЕНТІВ: У СПРАВІ ПОРОЗУМІННЯ (з 1943 р.). Взаємного наближення нам найбільше бракує. Бракувало його довгі сторіччя, бракує й тепер, хоч у світі віддавна вже релігійні спори й ворожнеча стали історичним анахронізмом. Була в нас людина, мабуть одна з нечисленних, коли не одинока в своєму роді й стилі, що мала виїмкове знання східнього богослов'я, східнього церковного права, обрядів і історії Східньої Церкви, візантійського іконопису, людина, що втішалася великою пошаною і любов'ю, не тільки посеред своїх вірних, тобто Українців - католиків східнього обряду, але й посеред наших братів, Українців-православних. Нею був митрополит Андрей. Однак і йому не вдалося довести до по-

розуміння в релігійних справах у нашому народі. Він тільки приготовив до нього шлях.

В останніх роках життя великий Митрополит кілька разів простягав руку до православних братів Українців для нав'язання дружніх зв'язків, для віроісповідного наближення і взаємного пізнання себе, але без успіху. Не було охоти спокійно переговорити церковні справи в українському народі, хоч вони давали стільки матеріялу. Очевидно, що й воєнний час не сприяв такому внутрішньому українському наближенню, себто зовнішні, від нас незалежні чинники, як перед війною, так і підчас війни, не сприяли цьому. Митрополит пише про відповідь на свого листа до православних: "Відповіді випали такі негативні, що лише з доброю волею можна доглянути гадки, що все таки якесь порозуміння можливе. А в багатьох відповідях цілком виразно висказано обурення на саму думку, що хтось може таке припустити." Саме через непорозуміння. Інтенції Митрополита не зрозуміли. "Моє запрошення, (тобто листи до Православних Архиєреїв і Української Віруючої Православної Інтеліґенції), зрозуміли всі тільки як поклик до цілковитої злуки православних з нами, греко-католиками, і то тільки як прийняття всіми нашої Унії з Ап. Римським Престолом" — пише Митрополит. "А можна було говорити про різні способи порозуміння..." Про що далі буде мова.[34])

Митрополит Андрей простягав руку до православних братів у посланні до власного духовенства "Як будувати Рідну Хату" (з грудня 1941 р.), далі вдруге того самого місяця в листі адресованім "До Високопреосвященних і Преосвященних Православних Архиєреїв в Україні і на Українських Землях" (30. XII. 1941 р.) і в листі адресованім "До Української Віруючої Православної Інтелігенції" (3. III. 1942 р.), що є доповненням до листа до православних єпископів, та опісля ще раз, друкуючи ці листи й одержані відповіді і свої відповіді на них. "Тим способом перешлю своїм кореспондентам відповіді на їхні листи, як теж і на листи інших, даючи їм таким чином змогу піддержувати, якщо схочуть, дальшу дискусію."[35]) Не буду тут переповідати цілости обидвох цих так важливих писань митрополита Андрея і документів нашого часу, "Як будувати Рідну Хату" і "У справі порозуміння", тим більше, що вони будуть видані в томі, що буде обіймати писання Митрополита українською мовою у справі церковної єдности. Мені йдеться передусім про те, щоб у цій справі дати погляд Митрополита на методи праці для церковної єдности, а наперед для міжвіроісповідного порозуміння і взаємного наближення, бо від цього треба починати, щоб відмітити прикмети

дискусії на міжвіроісповідні теми й начеркнути концепцію церковного об'єднання за думкою Митрополита. Це, на мою гадку, з усіх писань Митрополита на тему церковного об'єднання найважніше. Інакше треба б реферувати багато історичних, богословських і інших аргументів, наведених Митрополитом, а це не є ціллю цього перегляду.

Збірку документів "У справі порозуміння" (з 1943 р.) можна б коротко назвати програмою помирення чи наближення, зокрема першу її половину. Цю збірку складає кілька частин. Наперед вступне слово, в якому Митрополит пише, чому звертається до православних братів і подає прикмети дискусії на міжвіроісповідні теми та головну умову порозуміння, якою є християнський світогляд. Опісля друкує тексти своїх листів до православних і одержані відповіді від православних єпископів і від православних інтелігентів, як теж кілька своїх відповідей на ці відповіді. Відповіді Митрополита дають багато історичного й богословського та методологічного матеріялу і є націховані любов'ю до українського народу, а зокрема великою любов'ю, вирозумілістю й уважливістю у відношенні до православних братів.

Цей матеріял, що його Митрополит помістив у збірці "В справі порозуміння", не є повним матеріялом у цій справі. У кількох місцях згаданої збірки документів Митрополит зазначує, що "...з приготованих мною і по части висланих, довших і коротших відповідей вибираю те, що по моїй думці можна і треба оголосити."[36]) Або далі: "...На інші труднощі, піднесені Панами в листі, відповідаю довшим письмом, якого не маю змоги печатати."[37]) За цим цінним матеріялом треба ще шукати.

У програмі помирення, якою є збірка документів "У справі порозуміння", Митрополит говорить про взаємні уступки. Однак підкреслює моральну засаду обидвох Церков, Католицької і Православної, що "не годиться ні жадати ні жертвувати уступства, яке йшло б дальше ніж те, що совість позволяє." Тут теж розрізнює, що поступки можуть бути загального значення, які можуть робити тільки Церкви, а не поодинокі вірні, та інші поступки, які можуть робити всі. "...Зрештою крім уступства загального значення, уступством можна назвати і пребагато цілком приватних думок, які кожному і вільно і можливо змінити, а зміни яких домагається братня любов і патріотизм. Такі зміни проявлятися будуть і в мові. Нпр. збоку католиків у відношенні до православних не вживати таких слів як "схизма і схизматик", "псевдоправославний". Митрополит пише, що такі слова "зрештою були б і фальшивим відданням думки, яку

маємо про православних і православ'я". Також збоку наших православних братів можемо мати надію, що вони перестануть називати з'єднинення з Вселенською Церквою і з Ап. Престолом Римським відступленням від православ'я, або, як Москалі кажуть, "віровідступничеством", — тим більше, що ті слова не є вірним відданям думки, яку Православна Церква і православна богословія має про з'єдинення. Зрештою всі ті поняття "православ'я" і "з'єднинення", "відступлення від віри", чи "відпадення від Церкви" можуть бути і мусять бути предметом мирової й супокійної дискусії, конечної хоч би тільки для того, щоб означити значення кожного слова й не вживати якогось терміну в суперечних собі значеннях."[38])

Щоб ці й інші релігійні справи в українському народі вияснити, щоб щиро про них поговорити, Митрополит уважає, що дискусія на ці теми конечна. Вона потрібна й для обостороннього пізнання себе. "Коли після цілого століття, чи навіть і цілих століть, у яких ділили нас кордони, маємо оце нагоду сходитися й порозуміватися, то ми тепер супроти себе взаємно зобов'язані; ми повинні тепер щиро зі собою поговорити про релігійні справи."

Переведення основної дискусії, це частина програми помирення і наближення. До цієї дискусії запрошує Митрополит православних братів у посланні "Як будувати Рідну Хату" (з грудня 1941 р.) і в збірці документів "У справі порозуміння" (з 1943 р.). В останній подає її прикмети. Ця дискусія мусить бути спокійна, себто така, що має довести до миру, а не до війни. Дискусія повинна бути об'єктивна і щира, ведена в дусі братньої любови й патріотизму, а не в дусі полеміки. Щойно така дискусія дасть змогу піднести також і те, що для другого партнера дискусії може бути і неприємним, але за це не повинно бути образи." А коли при тій нагоді наші православні брати знайдуть у нашому церковному житті чимало такого, що їм не буде подобатись, коли зрештою є в нашому церковному житті, може й багато, чого самі не одобрюємо й що самі вважаємо за помилки, хиби чи недотягнення, — то, признаючись явно до них, поможемо й нашим братам спостерегти і в їхньому церковному житті деякі хиби та терпеливо зносити, коли ці хиби будемо підносити або просити про їх вияснення."[39])

Нам треба перевести таку дискусію. "...Ідеться лише про те, щоб ця дискусія не утруднила порозуміння, себто, щоб була ведена так чемно і з такою любов'ю ближнього, щоб ніхто не міг почуватися обидженим." "...Думаю, що вона є просто патріотичним обов'язком духовенства, як православного так і греко-католицького. Обов'язок цей випливає з обов'язку зробити все, що можливе, щоби

порозумітися і причинитися до національної єдности. Бо як же порозумітися, не сказавши всього, чого треба до взаємного пізнання."[40])

Вкінці дискусія може поширити наші виднокруги. Бо ж самі поняття про християнство у католиків і православних є різні, і одні одних можемо ними збагатити. Про це пише Митрополит так: "...А одначе нераз чуємо заввагу, що ми так різнимося в самих найсущніших поняттях християнства, що навіть як би й не було тих догматичних ріжниць, які нас ділять, ми всетаки були би поділені самими поняттями про християнство, про Євангеліє, про спасіння. Такі різні поняття можливі: можливе й те, що ріжниця тих понять ділить і роз'єднує. Тому, заки приступимо до обговорення порозумінь у речах, що в принципі нас ділять, треба застановитися над тим, чи є можливе, чи, і до якого ступеня бажане й потрібне порозуміння в тих справах, у яких ми є одним."[41])

Це власне є той новий підхід до справ міжвіросповідних розмов. Передтим починали від основних справ і тому такі розмови вже на самому початку розбивалися. Тому Митрополит поручає: "Якщо маємо так наладнати співжиття, щоб уникати роздорів, суперечностей, взаємних закидів і образ, хоч не думаємо про поєднання, себто про злуку в одне віросповідання, мусимо передусім дійти до порозуміння в тих питаннях, у яких нема між нами ріжниць..." А спільного маємо багато. "Усі ми маємо один Символ Ісповідання Віри, одні книги Св. Письма Старого і Нового Заповіту, однаково хочемо бути християнами, визнавати Христа своїм Богом і Спасителем. Крім того, як православні, так і гр. католики, маємо ті самі обряди, форми Богопочитання, ті самі Богослужби, ті самі Св. Таїнства Христові і ті самі форми принимання їх та уділювання."[42])

Щойно далі можна вести розмови на теми, що нас різнять, але знову наперед у непринципових справах. "У всіх тих несущних питаннях взаємне пізнання може наші поняття і наш спосіб бачення та інтерпретування Божої науки тільки збагатити або й поправити в тих усіх дрібніших квестіях, у яких не йдеться про засади. Тому видається річчю для обох сторін бажаною, пізнати якраз, і то до дна пізнати, ті різні поняття про християнство, про які, говорять, що нас ділять, признаючи одначе, що ділять не в принципах."[43])

Митрополит знову поступає як вдумливий психолог. Таке зговорення, порозуміння в менших справах витворює прихильну атмосферу по обидвох боках, усуває упередження і наближує дотепер собі суперечні погляди та відкриває широко двері до дальших розмов.

Основою всякої дискусії мусить бути християнський світогляд, тобто "однаково брати релігію за релігію, а не вважати її за полі-

тичний орудник до осягнення іншої цілі."[44]) Це хіба відноситься до мирян, між якими можуть бути деякі, що хочуть нагинати релігію до кожночасних політичних кон'юнктур, а таких Митрополит називає анальфабетами у справі релігії. (Про це пише також у письмі "Пропаганда відступства", з 1942 р.).

Вкінці ще одна добра порада Митрополита. Не починати дискусії від історії тому, що історія розпалює пристрасті. Він знав з історії, що обидві сторони можуть піднести неодно, що болить. Однак хто бажає миру, а не війни, мусить сказати — забудьмо! Тому хотів виходити з нинішньої ситуації. Коли ж уже не можна помінути історії тому, що друга сторона конечно бажає й цю ділянку включити до дискусії, то в цій справі Митрополит подає таку методу: "...Якщо маємо вжити історичних арґументів, то вживаймо тільки таких ноторійних фактів, яких ніхто не може заперечити."[45]) На іншому місці підкреслює це ще виразніше: "Коли вже маємо говорити про історію, то смію зробити таку пропозицію: Поминаймо всі дрібніші події, які в різних істориків можуть і мусять бути різно насвітлювані, а наводім тільки такі події, на які всі історики мусять погодитися, себто — події загально знані й загально признані, — події ноторійні. Я навіть посмів би таке запропонувати: Якщо йдеться про історичні події, то нехай обі сторони наперед згодяться, що так і так сталося. Відтак, після признання історичної події, будемо її з обох сторін об'яснювати, боронити, чи оскаржувати..."[46])

Вкінці в дискусії на історичні теми наші покоління є у вигіднішому положенні ніж були попередні. "...Могли б і Українці боронити Царгород, Москву чи Петербург перед якимись закидами, але, й, обороняючи їх, не мали би причини так солідаризуватися з тими осередками православних віроісповідань, щоб критику супроти них уважати аж особистою образою."[47])

Митрополит подає, що православні, якщо йдеться про загал, знають історію Берестейської Унії з писем істориків,"які всі, або майже всі, були не тільки засадничими ворогами з'єднинення Церков, але й ворогами українського народу. Коли мусите — пише Митрополит у своїй відповіді на листа, одержаного від українських православних інтеліґентів — поправляти їх тези щодо українського народу, Запоріжжя, Мазепи, гетьманів, тощо, — то чому не вважаєте потрібним провірювати їхні історичні твердження про з'єднинення Церков?"[48]) Іншими словами Митрополит доручає висвітлити факти з історії Церкви в Україні джерельно й безсторонньо, а не під впливом її інтерпретації російськими й іншими істориками, неприхильними ідеї об'єднання Української Церкви з Ап. Престолом. Це буде

праця паралельна до тої, що її українські, національно думаючі історики вже зробили щодо історії української держави, тобто відчистили її від інтепретації російськими і іншими ворожими Україні істориками.

Щоб дати змогу українським православним і католицьким історикам спільно працювати над історією Церкви в Україні, Митрополит, в останні роки другої світової війни, хотів основати окрему Церковно-Археографічну Комісію. Однак воєнний час цьому перешкодив. Матеріяли для такої праці Митрополит збирав цілими роками. Про це буде далі при розгляді історичних творів Митрополита.

При досліджуванні роз'єднання двох українських Церков облегчуючим чи сприяючим фактором у напрямі до наближення і єдности є ще й та обставина, що про неї пише Митрополит у посланні до духовенства "Як будувати Рідну Хату" (з грудня 1941 р.). Ось цитую: "Нас роз'єднують питання, що були актуальні 1000 або 500 літ тому назад між Візантією і Римом, між Римом і Германією чи Англією, між Москвою і Польщею, може між російськими слов'янофілами і западниками. У цілісінькій нашій літературі майже сліду немає дискусії про ті проблеми. Ми прийняли на слово і дорогою спадку від зовсім чужих нам світів роздори, зроджені з тих проблем. Чи ж любов батьківщини, спільне добро і спільний інтерес цілого нашого так бідного й поневоленого від кілько ж століть народу не буде в нас сильніша від усіх тих спорів? Чи ж теорії російського слов'янофільства, або зв'язаних з ними істінно-русскіх буде в нас довше тримати й мати актуальніше значення, ніж у Москві?"[49])

Митрополит сходить на поле історії тому, що православні інтеліґенти наводили у своєму листі деякі історичні факти. Однак замість історії доручає радше психологічний і соціологічний підхід до справи.

Цю саму думку Митрополит повторює в реферованій збірці документів п. з. "У справі порозуміння" (1943 р.). "Що діялося тому 300, 800, чи й 900 літ, того вже не змінимо! І коли при чому можна повторити загально-людське гасло кожної згоди і кожного поєднання: "Забудьмо!", то особливо треба видвигнути його при історичних подіях з X ст. Якщо ті події мають на українську дійсність у XX ст. такий могутній вплив, що роблять неможливим усяке релігійне порозуміння, — то не можливе й національне порозуміння Українців."

Вкінці не можна Українців-католиків XX ст. робити відповідальним за те, що давно сталося. Трохи нижче читаємо: "...Бо що ж напр. ми греко-католики з XX ст. винні тому, що наші предки з

XVI і XVII ст. завинили? Що ж ми тому винні, що сталося в X і XI ст.? Панове, не питаю, чи це справедливе, а тільки, чи це психологічно оправдане, коли чоловікові, братові, який приходить до вас, простягаючи руку до згоди і тим самим каже: "Забудьмо!" — відповідається: Нам не вільно забувати про події XVI а навіть і X ст.! Ми не забудемо того, що сталося на Білій Русі, в Москві, Києві, Візантії... Трудно у такій відповіді знайти заохоту до дальшого, хоч би й як несмілого слова. Але коли обстоюється тезу, що національне з'єднання — то для нас безумовний постулят теперішньої хвилі, — а для національного поєднання конечне бодай порозуміння і згода, коли вже з'єднання немисліме, — то все ж таки не треба зражуватися навіть упокоряючими відмовами."[50])

Ось характеристична риса вдачі Митрополита. Не пам'ятає особистих обид, не думає про амбіції, але про добро справи. Поступає як добрий психолог і соціолог. Він знав, хто й що завинив. Однак керується засадою, що при кожному помиренні ті, які бажають порозуміння і згоди, (не з'єднання, а тільки порозуміння), мусять про минувшину не згадувати, — навіть тоді, коли не хочуть її й простити.

У дальшій частині збірки документів п. з. "У справі порозуміння" наводить Митрополит деякі факти з історії Вселенської Церкви, як теж уже з останнього часу перед другою світовою війною в нас і коротко інтерпретує факти Берестейської Унії (з 1595/96 рр.). Ширше інтерпретує Берестейську Унію в посланні: "Як будувати Рідну Хату" (з 1941 р.), що далі буде зреферероване.

ЯКІ БУЛИ ПРОПОЗИЦІЇ МИТРОПОЛИТА В 1941/1942 РР.? ЧОМУ ТОДІ ЗВЕРТАВСЯ ДО ПРАВОСЛАВНИХ БРАТІВ? ЯКЕ ЦЕРКОВНЕ ОБ'ЄДНАННЯ НЕМОЖЛИВЕ? Думка Митрополита, згідно з його концепцією праці для церковної єдности вселенського розміру, була: в Україні створити український патріярхат у Києві. Про це Митрополит пише в двох письмах. У письмі "Як будувати Рідну Хату" (з 1941 р.) пише так: "При відновленні Київської Митрополії та при майбутньому, дасть Бог, піднесенні київського престолу до достоїнства патріярхату, ми ж також будемо канонічно підчинені тому патріярхатові, коли той патріярхат признає власть Вселенського Архиєрея, а цим патріярхом буде хтось із їхніх єпископів, а не з наших."[51])

Знов у збірці "У справі порозуміння" (з 1943 р.) читаємо такі слова: "Ясна річ, що гр. католик не може стати Київським Митрополитом. А я не маю ні бажання цього достоїнства, ні фізичної

змоги бути в Києві..." "Київський Митрополит мусить бути вибраний із православних або автокефальних Архиєреїв чи священиків. Коли б він був з'єднинений із Вселенською Церквою, всі ми, греко-католики, підлягали б йому і я перший радо піддався б його верховній владі."[52])

Тут знову пізнаємо ту саму характерну прикмету благородної вдачі Галицького Митрополита, Слуги Божого Андрея, про яку вже була згадка. Не про амбіції, не про старшування йому йшлося, але про справу Церкви і єдність народу. Думав також про власну внутрішню адміністраційну структуру української Церкви в формі патріярхату. Ось так відповідає на листа від православних інтеліґентів: "На Вашого відкритого листа відповідаю коротко: Виходите, Панове, зі становища, що я тільки міг мати на думці таке приєднання Української Церкви до Католицької, яке рівнялося б цілковитому підчиненню. Так не є. Поодинокі Церкви, лишаючись у зв'язку з усіми іншими Церквами Заходу, можуть заховати дуже далеко йдучу автономію, яку можна назвати автокефалією, бо є цілковитою відсутністю тієї зависимости, яка підчиняє поодинокі спархії патріярхату під власть патріярха."[53])

Також читаємо на іншому місці, у збірці "У справі порозуміння", а саме в листі Митрополита "До Української Віруючої Православної Інтеліґенції" (з 2. III. 1942 р.): "...Українська Церква нічого не стратила б із тих дібр чи вартостей, які з неї роблять для Українців цінну, святу національну пам'ятку минувшини, а зискала би пребагато дібр і сил, які випливають із зв'язків з усіми віруючими християнами цілого світу."[54]) Однак повне об'єднання українських Церков — це справа дальшої майбутности. До неї треба приготовлятися молитвами, студіями і братньою любов'ю.

Концепція церковної єдности, на думку митрополита Андрея, давала різні можливості. Про це Митрополит пише у вступі до згаданої збірки документів "У справі порозуміння" з 1943 р.: "...А можна було говорити про різні способи порозуміння, без зливання в одно віроісповідання. Можна було подумати і про злуку православних віроісповідань із гр. католицьким, при якому поставало б нове віроісповідання зі злучених обох, яке не було б ні давнім православ'ям, ні давньою гр.-католицькою Церквою. Про ті можливості ніхто не подумав. Моє предложення взято згрубша, просто як поклик до Унії." І то до унії галицького типу, що мала обряд у части златинізований. Саме в цьому було непорозуміння. Про те трохи вище в цьому самому місці пише: "Моє запрошення зрозуміли всі тільки як поклик до цілковитої злуки православних із нами, гр.-католиками,

і то тільки як прийняття всіми православними нашої унії з Ап. Престолом."[55])

Можливо, що саме тому відповіді православних на запрошення Митрополита з 1941 і 1942 рр. випали такі негативні. Митрополит про це пише в тому самому місці таке: "Відповіді випали такі негативні, що лише з доброю волею можна доглянути гадки, що все таки бодай якесь порозуміння можливе." Тут бачимо оптимізм Митрополита, що все таки бодай "якесь порозуміння можливе". Тимчасом Митрополит думав про об'єднання Української Православної Церкви з Ап. Престолом щойно в дальшій майбутності, бо для цього треба довшого приготування, зі збереженням адміністраційного устрою Східньої Церкви й чистого візантійського обряду. А ближча інтенція Митрополита в 1941 і 1942 рр. була наперед зблизити одних до одних, передискутувати релігійно-церковні справи й порозумітися. Звідсіль і наголовок цієї збірки документів: "У справі порозуміння". Про свої відкриті листи до православних пише на початку цієї збірки документів, що ними "...осягнув я лише в дуже незначній мірі те, чого бажав. Я пропонував порозуміння, свідомий того, що цілковита єдність, себто утворення одного віроісповідання з кількох могла би бути осягнена лише після довгого ряду дрібних порозумінь. Я хотів, аби приналежні до різних віроісповідань старалися до себе взаємно наблизитися, заховуючи, очевидно, свою окремішність."[56])

На іншому місці збірки "В справі порозуміння" маємо такі думки, що є неначе підсумком попередніх: "...Хоч у своєму письмі до православної інтеліґенції говорю передусім про порозуміння, яке не було би злукою в одну Церкву, — а таку злуку вважаю можливою тільки колись після довгих обосторонніх зусиль до єдности, — то, говорячи принагідно про ту злуку, старався я справу так представити, щоб ясно виходило, що не тільки ми, греко-католики, не маємо ніякої волі старшувати і накидатися нашим братам, але навпаки, ми готові навіть із власною стратою їм підчинитися, так що й повна злука двох українських віроісповідань виглядала би так, що радше треба б говорити про підчинення греко-католиків під власть київського патріярха. Очевидно, до такого приєднання ми ставляємо умову, щоби будучий київський патріярхат прийняв Вселенську Віру, себто православ'я перших сімох Вселенських Соборів доповнив рішеннями Вселенських Соборів від X ст. до найновіших часів."[57])

Це останнє є дуже ясне й рішуче підкреслення і, наводячи цей цитат, його не можна опускати. Бо хоч для людей, що тільки трохи обізнані з великою особою митрополита Андрея, це не улягає сумніву, — як у католиків, так і православних, — то однак у декого

необізнаного з дійсним станом такий неповний цитат може викликати неясність і замішання. А буває, що друкують чи наводять цей цитат не в цілості, тобто без кінцевої умови, ті, яким залежить тільки на якомусь побічному, емоційному моменті, а не на повноті цитату, що підкреслює істоту справи. Цим тільки підтверджують свою невробленість, або щонайменше невміліть порушувати теми, що належать до найбільш життєвих у нашому народі. Ця істота справи, яку з боязні, чи з інших оглядів не наводиться є, що майбутній київський патріярхат, якому адміністраційно була б підчинена також й українська Греко-католицька Церква, мусить бути об'єднаний у вірі з Католицькою Церквою, мусить признати судовладство Вселенського Архиєрея.

Така концепція, тобто применшення власної влади для більшого добра Церкви, є зрозуміла для всіх правдивих християн, яким найперше йдеться про загальне добро Церкви, а не про що інше. Таку думку про підчинення під константинопільського патріярха, якщо він об'єднається з Ап. Престолом, висловив також Мелхітський патріярх Максим IV, на першій сесії Вселенського Собору Ватиканського II в 1962 р.

Митрополит Андрей прямував до здійснення ідеї церковної єдности продовж цілого свого життя. Він не тільки намічував, але й конкретно приготовляв до неї шлях, передусім своїми глибокими писаннями на тему об'єднання Церков, а далі й цілою своєю пастирською працею, своїм люблячим серцем, що любило й добро творило не тільки своїм вірним, але й усім іншим, що "не з тієї вівчарні" (Ів. X, 16).

Однак рівночасно був свідомий дійсности, на яку глядів відкритими очима, т. є бачив великі труднощі на шляху до осягнення церковної єдности. Ці труднощі були і є ще тепер, різного роду. Найбільшими з-поміж них Митрополит уважав неприхильну психологічну настанову, віками нагромаджене упередження одних до одних, викликані передусім посторонніми силами, непримиреними ворогами ідеї церковної єдности з Ап. Престолом і зацікавленими в тому, щоб не допустити до такого церковного об'єднання внутрі українського народу, бо це мало б для них також неприхильні політичні наслідки.

У вступі до збірки "У справі порозуміння" (з 1943 р.) Митрополит так розцінює ситуацію посеред Українців: "...А що досвід навчив мене, що в мові, в якій ідеться про порозуміння поміж різними віроісповіданнями, люди схильні бачити бажання, аби довести всі ті віроісповідання до одного, — то на самому вступі заявляю, що

таке поєднання усіх українських віроісповідань уважаю за неможливе і навіть тоді, коли говоритиму про таке поєднання, то воно і в моїй думці і в моїх словах чи намірах є лише теорією не до виконання."[58]) Це місце таке важне, що його не можна поминути, тим більше, що ця думка висловлена в останніх роках життя Митрополита. Тому спробую проаналізувати це місце і призадуматися, який зміст може в цьому критися. Ця інтерпретація не мусить бути одиноко правильною.

На мою гадку треба звернути увагу на кілька його складових частин. Перше на слово "досвід". Який досвід? Чи тільки останній, чи досвід цілого життя? Очевидно, що Митрополит мав багатий досвід упродовж своєї архипастирської діяльности також і в напрямі унійних змагань. Однак виглядає, що в цьому місці він має на увазі останній досвід, т. є негативні відповіді на свої листи-запрошення до щирої розмови на міжвіроісповідні теми (з 1941 і 1942 рр.), які одержав від православних єпископів і від православних інтелігентів. Цих відповідей було кілька. Виглядає, що вони підтвердили важку психологічну перешкоду на шляху до об'єднання українських Церков і незрозуміння запрошення Митрополита. Одиноким відомим мені, прихильним відгуком на листи-запрошення Митрополита збоку православних була стаття, яку написав бл. п. полк. Варфоломій Євтимович, "Заклик на часі". Однак у тому часі вона не була надрукована.

Кількакратні підкреслення у збірці "У справі порозуміння" (ст. 32, 34, 35, 37), що обидва українські віроісповідання "дуже далекі до того, щоб стати одним віроісповіданням"[59]) підтверджують, що йдеться про останній досвід. Зрештою останній досвід, чи досвід цілого життя, то все тільки підсилює розважність Митрополита в оцінці людей і фактів.

Друга думка, на яку треба звернути увагу, це те, що коли говориться про порозуміння поміж різними віроісповіданнями, люди думають про те, щоб "довести всі ті віроісповідання до одного". Повищі цитати вияснюють її також. Один із них ще раз наводжу. Митрополит пише на самому початку збірки: "Я пропонував порозуміння свідомий того, що цілковита єдність, себто утворення одного віроісповідання з кількох, могла би бути осягнена лише після довгого ряду дрібних порозумінь. Я хотів аби приналежні до різних віроісповідань старалися до себе взаємно наблизитися, заховуючи, очевидно, свою окремішність". (Там же, ст. 32). Це власне було безпосередньою інтенцією Митрополита, щиро поговорити про релігійно-церковні справи, однак її не зрозуміли.

Цитати про те, що українські віроісповідання далекі до того, щоб стати одним віроісповіданням, далі, що можуть зберегти свою окремішність, своє духове "я", вкінці, що до повної єдности далекий шлях, пояснюють і третю думку з повищого твердження, що: *"...таке* поєднання усіх українських віроісповідань уважаю за *неможливе"*, підсилену ще дальшими словами: "є лише теорією не до виконання".

Приходить на думку, яке порозуміння, а в дальшому, яка унія неможливі? Відповідь ясна й зі збірки документів "У справі порозуміння" і з інших писань Митрополита на тему об'єднання Церков. Не можливе таке поєднання, — яке, говорячи дуже виразно, рівнялось би цілковитій капітуляції Православної Церкви перед Католицькою, — у якому всі інші Церкви по об'єднанні розплилися б у Вселенській Церкві, загубили б свою ідентичність і свою окремішність, свій внутрішній устрій, собі питомі форми вияву Богопочитання, свої національні прикмети і т. п. Бо саме так православні часто розуміють об'єднання Східньої Православної Церкви з Католицькою Церквою.

Кожна глибоко християнська концепція об'єднання Східніх Церков з Ап. Престолом виключає таку форму об'єднання. Вона противиться самій ідеї об'єднання Церков і природі Вселенської Церкви, яку ціхує єдність у різнородності. Тому й Митрополит її виключає і вважає за неможливе таке поєднання, "аби всі ті віроісповідання довести до одного", — скажім, шабльону. Саме таке поєднання українських віроісповідань уважав Митрополит теорією не до виконання.

Навпаки, об'єднання Українських Православних Церков з Ап. Престолом, то є зі Західньою Католицькою Церквою, було б радше, говорячи тою самою мовою, підчиненням Української Католицької Церкви, бо адміністративно вона була б підчинена київському патріярхатові, об'єднаному з Ап. Престолом. Ці думки Митрополита були наведені.

У письмі "Російський Католицький Екзархат" (з 1927 р.) виразно пише: "...Загальне добро вимагає, щоб орієнтальні християни, які повертаються до католицької єдности, в Церкві почували себе не чужо і щоб вони від самого початку пізнали в Церкві матір, що має однакову материнську любов до всіх своїх дітей..." Тому "орієнтальним, які хочуть стати католиками, так далеко, як це лише можливе, треба призначити таке становище, що його вони мали б, якщо не було б ніякого роз'єднання Церков, якщо б усі Східні Церкви при реферуванні довшого письма "Російський Католицький Екзар-

хат", при розгляді концепції об'єднання Церков, по думці Митрополита, у вселенському розмірі.

Інший аспект справи, який Митрополит бачив, це те, що до повного об'єднання Східніх Церков з Ап. Престолом, як і всіх інших, дуже довгий шлях. Тому мав терпеливість і в цьому напрямі, не знеохочуватися навіть "упокоряючими відповідями". Таку терпеливість і видержливість у праці для здійснення Христового заповіту, "щоб усі були одно" (Ів. 17, 21), поручав усім працівникам для цієї великої справи. Унія — це психологічний процес, і як такий потребує свого часу, щоб він назрів. Тим більше, що цілими сторіччями працювали проти об'єднання з Католицькою Церквою, то й упередження, нагромаджені за ті сторіччя, як і справедливі заміти щодо метод, примінюваних деякими західніми богословами до східніх через досить довгий час, не скоро забуваються. Ще далеко до того, щоб усе було направлене в короткому часі. Може прийдеться ще ждати й цілі покоління, невтомно працювати багатьом ученим і щиро молитися всім, навіть без безпосереднього вигляду на успіх. Таку саме працю і душевну настанову доручав Митрополит. При розгляді двох конференцій, про "Психологію унії" (з 1925 р.) і про "Ролю західніх у ділі об'єднання Церков" (з 1923 р.) і введення до збірної праці "Християнський Схід" (з 1939 р.), ці місця були наведені. Варто дещо з них повторити. У конференції п. з. "Психологія унії" (з 1925 р.) пише: "Хоч приєднання нез'єдинених Східніх Церков може видаватися утопією, то й тоді не можемо заперестати цієї праці і завжди можемо сподіватися, що чим більше ця праця, по людськи беручи, виглядає безкорисною, тим більше вона може принести великі висліди через ласку Ісуса Христа." Знов у введенні Митрополита до збірної праці "Християнський Схід" (у німецькій мові) читаємо: "Ми молимося щодня за поновне з'єднання нез'єдинених братів. Тому мусимо, неначе апріорі, вважати за можливе, що те, що після нашого переконання приносить шкоду унії, є саме найліпшим засобом, щоб до унії довести." Далі це місце буде пояснене.

Якщо ж такий довгий психологічний процес на шляху до об'єднання Церков узагалі, то тим самим він такий самий і на українському відтинку справи. Тоді, коли Митрополит писав свої листи й одержав на них негативні відповіді, не було пригожих психологічних передумов, тому в даних обставинах уважав поєднання обидвох українських віроісповідань за неможливе. Тут саме треба звернути увагу на четверту частину аналізованого вислову про "неможливість" поєднання всіх українських віроісповідань. Може в цьому ствердженні криється ще й той прикрий аспект справи, що саме Українці у

відношенні до міжвіроісповідніх розмов стоять на іншому становищі, як багато інших некатолицьких віроісповідань у нав'язанні дружніх, справжніх християнських відносин і зв'язків з Католицькою Церквою. Різні православні, а передусім протестантські обсерватори, зокрема підчас недавнього Вселенського Собору Ватиканського II самі пишуть про цю зміну настанови, в ширших розмірах започатковану бл. п. папою Іваном XXIII в Католицькій Церкві, як і посередньо в їхніх власних віроісповіданнях, тому що цей "добрий Папа" витворив атмосферу іншу як вона була до цього часу, атмосферу прихильности до Католицької Церкви збоку не католиків. Бо ж тепер стало дійсністю те, що ще 10-15 років раніше було не до подумання. Нпр. відвідини Свт. Отця чільними церковними некатолицькими достойниками, зустріч самого Свт. Отця, папи Павла VI, з Константинопільським Патріярхом Атенаґорасом, спостерігачі різних християнських Церков на Вселенському Соборі Ватиканському II і католицькі спостерігачі на всесвітніх конґресах Ради Християнських Церков, діялог і т. д. Однак не видно такої більшої зміни в настанові посеред Українців православних, та й у ширших розмірах посеред Українців греко-католиків. Інакше кажучи, живемо в цьому відношенні ще в добі полеміки й пропаганди, яка на Заході давно проминула, а не в добі екуменізму й діялогу. Одиноким ясним променем тут тільки виїмки посеред Українців православних, вищого духовенства і вірних, хоч Константинопільський Патріярх, на якого українські православні довгі століття оглядались, тепер прихильний до міжвіроісповідних розмов із Католицькою Церквою і дає нам найкращий приклад дружнього наближення і християнської любови, передумов до всякого поважного діла.

Повертаючи до нашого випадку, можна сказати, що митрополит Андрей, бачивши дійсність несприятливу для міжвіроісповідних розмов у нас у 1942 р., передбачував важкий і довгий шлях до церковної єдности в нас і тому доручав наперед довший ряд "дрібних порозумінь".

У листі "до Української Віруючої Православної Інтеліґенції" пише про це саме так: "...Та повна злука греко-католицького й українських православних віроісповідань — це справа хіба дальшої майбутности. Вона стала б можливою тільки після довших обосторонніх зусиль, щоб до себе наближуватися і взаємно себе пізнавати. А зближення і взаємне пізнання необхідні до осягнення національної єдности. Те зближення може колись довести до з'єднання, але мусить передусім усунути взаємні роздори і ненависті, які спричинюють, що Українець Українцеві ворог. І ті з нас, що бажають колись єдности,

і ті, що її не бажають, — всі почнімо працю над помиренням. На такому конечному помиренні багато скористає ввесь український нарід, а на повному з'єдиненню скористають більше православні ніж ми, греко-католики."[60])

Без сумніву у Митрополита були два бажання. Перше, це довести до розмов на міжвіроісповідні теми. Однак неохота з боку православних і воєнний час цьому не сприяли. Такі розмови мали на меті перш усього наблизити до себе собі рідних, яких роз'єднали головно чужі роздори і проблеми зроджені з них, чужа історична інтерпретація фактів, чужі політичні інтереси — російські, польські, мадярські і ін. Започаткувати таке наближення саме було ціллю послання до духовенства "Як будувати Рідну Хату", далі листів Митрополита до православних (з грудня 1941 р. і з березня 1942 р.), як і опісля цілої збірки документів "У справі порозуміння" (з 1943 р.). Таке наближення, "після ряду дрібних порозумінь", відкрило б дорогу до дискусій і на тему основних ріжниць, і колись в майбутності могло б довести і до повного об'єднання, при збереженні устрою Східньої Церкви і в нас питомого її українського характеру. На повному об'єднанні більше скористали б Українці православні, як Українці греко-католики.

Друге бажання наче автоматично випливає з першого. Порозуміння й наближення в релігійно-церковній ділянці мало б дуже добрий наслідок і для національної згоди. Відомо, що незгода між Українцями є нашим гріхом від зарання нашої історії. Не було національної єдности між Українцями й у час другої світової війни, як нема її й тепер. Митрополит хотів, щоб і в цьому напрямі довести до порозуміння, а навіть до помирення різних українських партійних груп. Ось кінцеві речення з листа Митрополита "До Української Віруючої Православної Інтелігенції" (з 3 березня 1942): "Хоч би ваша праця над помиренням і не довела до повного з'єдинення, все ж принесе українському народові велику користь, коли хоч у частині причиниться до національної єдности. А кожний патріот Українець-самостійник повинен у тому напрямі зробити все, що може..." (Див. там же, ст. 38). Або на іншому місці збірки документів "У справі порозуміння", що безпосередньо попереджує аналізоване ствердження: "Одиноким моїм наміром було й є сповнити те, що вважаю за обов'язок кожного українського патріота, а цим обов'язком: *зробити все, що можливе, аби причинитися, бодай у деяких справах, до порозуміння між різними українськими віроісповіданнями.*"[61])

Вкінці, інтерпретуючи на початку цієї спроби цитоване місце, міг би хтось може подумати, що Митрополит в цій справі розчару-

вався під кінець життя і тому вважав поєднання Церков неможливим. Проти такого евентуального заміту треба навести, що Митрополит і після написання збірки документів "У справі порозуміння", не перестав і далі працювати для церковної єдности. Доказом цього може бути письмо на уніїні теми на Сході Европи п. з. "Екзархат Білоруси", що датоване теж 1943 р., але датами пізнішими як збірка документів "У справі порозуміння". Воно писане у ще гірший час, бо під кінець другої світової війни, коли ламалися фронти й було очевидним, що для Церкви прийде важкий час.

Вкінці така душевна настанова Митрополита була вислідом його благородної вдачі, що визначалася великою надією на Бога, отже й на поміч що до церковного об'єднання. Тому про розчарування не може бути мови. Митрополит був особистістю великого фрмату, а великі люди не розчаровуються. Він і в найтяжчих ударах долі не втрачав рівноваги духа, а прикрі слова, наведені на початку цієї інтерпретації, це тільки ствердження фактичного стану в даних умовах. Що більше, не тільки не втрачав духа у важких ударах у Церкву і нарід, але вони ще загрівали його до більшої дії, а особисті удари сприймав радо, що може щось задля Господа перетерпіти. На це можна навести багато фактів з його життя аж до окупації Західніх Земель України совєтською й німецькою арміями. І тоді, в такий непригожий час, Митрополит організував аж чотири Архиєпархіяльні Собори з програмою не тільки вдержання найпотрібнішого стану посідання, щоб Церква могла жити, але й для її двигнення. Нпр. у декретах і правилах Аєп. Собору 1940 р. маємо декрет ч. 9 — Оборона й поширення віри в парохії, ч. 10 — Праця над з'єдиненням Церков, ч. 13 — Виховання катехистів і т. д. А в розпорядках для духовенства розписав у тому часі конкурс на парафії у Києві, Вінниці, Одесі й Полтаві.

Далі навіть і в самій цій збірці документів "У справі порозуміння" знаходимо характеристичну прикмету вдачі Митрополита, що на шляху до церковної єдности "не треба зражуватися навіть упокоряючими відмовами". (Там же, ст. 46). Він не тратить надії, що можна буде порозумітись колись, після довших зусиль, якщо повна церковна єдність неможлива тепер. Тому у відповіді на лист від православних інтеліґентів пише: "Навіть у випадку, як би в історії ми одні були винні всьому тому, над чим висказуєте такий глибокий жаль, то ще наші змагання і бажання церковної єдности заслуговували б з Вашої сторони бодай на об'єктивний розгляд наших тверджень."[62]) Значить хотів піддержувати дальшу дискусію, тому й друкував цю збірку документів. Інакше міг був узагалі заперестати

писати на цю тему. Проти такого аргументування можна видвигнути інший цитат, що попереджує інтерпретоване місце: "Приступаючи до оголошення в "Аєп. Відомостях" деяких листів, писаних до мене у відповідь на мої відкриті письма, як теж і деяких моїх листів, писаних у відповідь на ці листи, видаю всі ці письма, як документи, що не мають ніякого актуального значення."[63]) Останні слова можна знову віднести до актуального стану в 40-их роках. Коли ж він і тепер ще не змінився, це ще не значить, що такий стан буде тривати. Може якраз ця збірка документів буде в майбутності дороговказом, як вести дискусію на міжвіроісповідні теми. Виглядає, що й це Митрополит мав на думці.

Митрополит створив концепцію церковного об'єднання, поставив, правда, лише теорію, але таку, що найбільше сприємлива. Бо концепція поставлена Митрополитом передбачувала різні можливості об'єднання нез'єдинених Східніх Церков з Вселенською Церквою, навіть такі, "про які ніхто не подумав". Інакше для задержання в пам'яті документів з 40-их років (листи Митрополита до православних і відповіді, які одержав від них), вистарчило б лише їх самих видрукувати. А все таки Митрополит крім цього подає методу праці для об'єднання Церков.

Інша справа, що над нею варто призадуматися, це те, чому Митрополит так нагло звернувся до Православних Архисреїв в Україні і на українських землях у грудні 1941 р. і до Української Віруючої Православної Інтелігенції, у березні 1942 р., зі закликом до порозуміння, у такий непригожий, воєнний час, коли окупації України Совєтами прийшла на зміну німецька окупація. Істотну причину того подає сам Митрополит у своїй збірці документів "У справі порозуміння". "Коли ж дійсно уважаємо своїм обов'язком все зробити, що нам тільки совість позволяє, аби причинитися до порозуміння, хоч би й найменшого, поміж різними укр. віроісповіданнями, то ми обов'язані дати православним Українцям нагоду пізнати нас, наші традиції, нашу історію..." А дальше цитат ще ширший своїм змістом: "...Коли після цілого століття, чи навіть і цілих століть, у яких ділили нас кордони, маємо оце нагоду сходитися і порозумівати-ся, то ми тепер супроти себе взаємно зобов'язані: ми повинні тепер щиро зі собою поговорити про релігійні справи."[64])

Ця найістотніша причина, чому Митрополит звернувся зі своєю пропозицією до православних, коли тільки трапилася перша, могло здаватися, сприятлива нагода, може потребує ще пояснення. А ситуація була така. Тоді, коли Митрополит звернувся до православних з пропозицією порозуміння і зговорення Українців, греко-като-

ликів і православних, — це була його найближча ціль, — провід у Православній Церкві в початках 1940-их років, чи вирішальне слово в її справах мали Українці. Не було натиску з боку російського, бо царат упав ще 1917 р., а большевицький режим переслідував Православну Церкву. Тим більше не було перешкоди й із польського боку, бо митрополит Дионисій Валединський, що очолював Православну Церкву в польській державі з-перед 1939 р., в умовах німецької окупації, погодився на висвячення українських владик для Православної Церкви. Отже не було посторонніх впливів, як колись давно. Це була перша нагода від сторіч. І Митрополит її використав.

Це було першою спонукуючою причиною, чому Митрополит так нагло звернувся до братів православних із запрошенням до дискусії в справі порозуміння. А звернувся в першу чергу до православних Високопреосвященних і Преосвященних Архиєреїв, бо це вони саме мають головне слово в церковних справах. Такий спосіб дії відповідав також методі праці передусім згори, як це було зреферовано в першій частині писань Митрополита в справі церковної єдности.

Митрополит діяв рішуче й нагло тоді, коли цього вимагала велика потреба. Так було нпр. у часі польської пацифікації в Галичині 1930 р. Тоді Митрополит полетів літаком до Варшави інтервеніювати в цій справі, на жаль, без успіху. Так було також у 1938 р., коли Поляки нищили православні церкви, і тоді Митрополит зареаґував на це окремим посланням-протестом з 20 липня 1938 р. в обороні православних.

Із такого способу дії робимо висновок, що коли Митрополит нагло звернувся до православних братів із закликом до порозуміння в 1941 і 1942 рр., то зробив це тому, що вважав цю справу справою життєвої ваги українського народу. Виступив із пропозицією порозуміння, коли трапилася перша, хоч і не дуже сприятлива, нагода.

В листі-відповіді, яку одержав від українських православних інтеліґентів, Митрополитові закидали, що для унії, — хоч Митрополит думав наперед про віроісповідне порозуміння, — вибрав дуже непригожий час, "...що в хаосі і пустелі духовного життя на Україні, котрі створили большевики, можна буде дещо придбати й для Католицької Церкви. Таке поступування по відношенню до нещасної Української Православної Церкви вважаємо неделікатним і дуже далеким від засад християнської моралі..."[65]) і т. д.

У цьому закиді було найбільше нерозуміння інтенцій Митрополита. Бо йому було чуже всяке перетягання чи намова до відречення від православної віри. Він же виразно писав: "...що не годиться

ні жадати, ні жертвувати уступства, яке йшло б дальше, ніж те, що совість дозволяє."[66]) Митрополит хотів, щоб Українці, греко-католики й православні, ясно й щиро поговорили про наші релігійні, церковні справи, і щоб у висліді дискусії наближити одних до одних, як це було сказане. А до повного об'єднання шлях довгий, це справа майбутнього.

Однак для такої наглої дії Митрополита в 1941 і 1942 рр. була ще також і друга причина чи спонука, вже попередньо згадана. Про неї в умовах німецької окупації Митрополит не міг багато писати. Під час війни така солідарна дія обидвох українських віровизнань, Українців греко-католиків і православних, могла могутньо причинитися і до національної єдности. Бо ж у такий страшний час, коли чужі зі Сходу й Заходу нас нищили, не було згоди між національно думаючими Українцями.

Може тепер стане яснішим нагле, безпосереднє звернення Митрополита до православних у 1941 і 1942 рр., бо події наглили до дії. Якщо православні так були б зрозуміли запрошення Митрополита до розмови на міжвіроісповідні теми, його запрошення до порозуміння, як же інакше були б випали їхні відповіді!

ВИГЛЯДИ ДЛЯ ОБ'ЄДНАННЯ ЦЕРКОВ. Звернімся до аналізи інших думок Митрополита, які допоможуть нам зрозуміти можливість об'єднання Церков в Україні. Під кінець введення до збірної праці німецькою мовою "Християнський Схід" (1939 р.) Митрополит пише:

"Людство доходить же до правди по більшій часті великими, окружними шляхами й часто потребує довгого часу, щоб засвоїти собі якусь думку. А чейже думки, які вирипули з досвіду, є тими, які можуть наймогутніше ворушити маси. І досвіди східніх в останніх десятиріччях мусять же доводити до багато більш песимістичних висновків, як наші власні. Ми стоїмо ще за близько до російської революції. Саме тому важко нам як католикам, так і нашим православним братам, відшифрувати з історії науку революції й большевизму. Ці досвіди є для нас усіх ще нерозгаданою загадкою. Ми ще не знаємо, який сенс матиме духово-історичний переворот у філософії історії від першої світової війни. Але апріорі можемо припустити, що зрозуміння цієї загадки буде мати велике значення для всіх унійних змагань."[67])

Як це розуміти? Митрополит тут лише натякає, що теперішнє переслідування Церкви комуністичним режимом буде мати дуже значний вплив на справу об'єднання Церков. Який саме, цього не каже. Однак можна виснувати з цих слів, головно з того місця, де

пише, що "людство доходить до правди великою, окружною дорогою", як теж з інших писем, що велике переслідування викличе великий зворот у думці людей, і то не одиниць, але в масах у напрямі якраз протилежнім до того, що його безбожний режим намічує. Тобто викличе зворот до Бога, до Церкви, до буйного й глибокого християнського життя. Це зрештою явище відоме і з досвідів продовж історії, що акція викликує протиакцію.

Ось слова Митрополита про цей зворот у способі думання посеред безбожників, з письма "Про безбожників і з'єднання Церков" (із 17 квітня 1940 р.). "Бо, якщо яке явище може бути знаком наближаючогося часу, то тим може й мусить бути той дивний факт, що ніхто так не інтересується релігійними питаннями, ніхто так не любить говорити про Бога, як саме ті, що про себе твердять, що вони є безбожниками й ворогами всякої релігії. Вони свідомо чи несвідомо шукають Бога, тужать за Ним і очікують тої хвилі, коли якийсь могутній доказ із неба дасть їм зрозуміти, ким є Цей, що вони Його не знають: Цар царствующих, Господь господьствующих, — Той, що живе, царствує, перемагає найбільше й наймогутніше тоді, коли Його противники думають, що вони цілком побідили."[68])

Які ж вигляди для справи об'єднання Церков? Бо большевизм напевно буде мати відношення і до унійних змагань. Дійсність така, що Православна Церква й інші Церкви в СССР тепер не мають належної їм свободи, а Українська Католицька Церква на поверхні зліквідована і живе в нових катакомбах XX ст. Чи це не є світанок-початок нової ери, може лише вступ до неї, але вступ, що доведе до розросту обидвох Церков. Чому? Бо кров мучеників, яка була колись посівом християнства, так буде і тепер таким посівом, а може причиниться й до об'єднання обидвох українських Церков. Відомо ж, що приязнь у терпінні, спільно пережите горе, більше єднає і довше триває, як така сама настанова одних до одних у добробуті. Приятеля пізнаємо в біді. Спільно пережите переслідування наближить православних і католиків ліпше й успішніше, як найрозумніші письма в цій справі, та причиниться до кращого зрозуміння найглибшої істоти християнства, до якого належить і єдність, одна з чотирьох істотних прикмет Церкви. Ба навіть більше, наслідки большевизму будуть такі, що безбожники навернуться. І так перейшовши цей жахливий "великий, окружний шлях", що про нього писав Митрополит, саме через цей безбожний режим наближається та щаслива хвилина, що за нею тужать і про неї мріють і для неї працюють всі правдиво віруючі християни, коли "буде одно стадо й один пастир" (Ів. X, 16).

Очевидно, що й на еміґрації можемо щось у тому напрямі зробити, принаймні те, щоб кожна наша церковна спільнота була об'єднана в себе внутрі, якщо вже про об'єднання Українців греко-католиків і православних ще не можна говорити. Та й важко не-матірній Церкві робити такі далекосяглі потягнення. Далі, як заповідав митрополит Андрей, треба до себе наближуватися. На цьому скористає ціла українська спільнота на еміґрації. Тоді буде відкритий шлях і до взаємних "дрібних порозумінь", бо до повного об'єднання шлях довгий, важкий.

У кінці цієї інтерпретації хочу ще навести одну думку. Вона ціхує Митрополита і для нас усіх християн, вже не лише Українців, є ще сильнішим рушієм до праці в напрямі об'єднання Церков. Розєднання християн є соблазню в очах не-християн. Тому, щоб їх приєднати до християнства, християнські Церкви мусять між собою об'єднатися.

Митрополит визначався великим упованням на Божу поміч, великою надією на Бога, отже й надією на об'єднання Церков. Цей християнський оптимізм Митрополита був уже підкреслений. Тут хочу навести ще цитат із письма "Про безбожників і з'єдинення Церков" (із 17 квітня 1940 р.). Цей цитат також підтвердить те, що Митрополит не розчарувався навіть приходом большевиків. Молитва Ісуса Христа перед страстями, "щоб усі були одно..." "щоб світ вірив, що Ти Мене післав" (Ів. XVII, 20), мусить мати успіх. Ось слова Митрополита: "...Тому то й ми всі і я разом з вами віримо в будуччину того великого й святого діла та надіємося, що прийде хвиля, в якій зможемо обіймити всіх наших нез'єдинених братів, привернути їх до єдности із Вселенською Христовою Церквою і світові, що так від віри відступає, дати тої великий і могутній доказ, що Божа Премудрість, друга Особа Пресв. Тройці, зійшла з неба на землю, сталася чоловіком і умерла на хресті для нашого спасіння. Дати цей доказ і тим доказом привернути до християнської віри може сотки тисяч наших братів, що від віри відступили, це завдання, для якого варта жити й умирати."

Це останнє підкреслення є дуже характеристичним для вдачі, способу думання й дії Митрополита. Він має надію не тільки на об'єднання Церков, Православної з Католицькою. Ще більше, він надіється, що приєднаються до Вселенської Церкви, тобто стануть християнами, і Жиди. Ось дальші його слова з цього самого письма: "А що, даючи той доказ, що Христос-Спаситель є обіцяним старозавітніми пророками Месією, причинимося хоч у маленькій частині до повороту тих із жидівського народу, що від свого Бога і своєї

релігії відступили, та до приєднання їх до тої св. родини, якої Христос є головою, то мусить це нас тим більше заохотити до тих жертв, трудів і молитов, які випросять із неба той великий доказ, що його з нетерпеливістю очікують і самі безбожники." Надія Митрополита ступенюється. Ще далі він надіється також на навернення безбожників, тобто таких, що віри взагалі не мали чи відступили від неї. "...Ми віримо й надіємося, що й тепер Христос-Цар так переможе Своїх противників-безбожників, що вони припадуть до Його стіп і, як блудні діти, віддадуть Йому себе і все своє, щоб Він і над ними царствував і провадив їх до вічного спасіння. Ми віримо, що та хвиля тріюмфу Христа-Спасителя і Його св. Церкви прийде, що вона наближається, що вона, може, недалеко. Може бути, що Бог нам, живучим сьогодні, а вмираючим завтра, не дасть діждатися тої великої, а святої хвилі, та це не перешкоджає нам для тої хвилі жити й умирати та очікувати її. Бо наша надія є переповнена безсмертям."[69]) Митрополит реально оцінює ситуацію, знаючи, що такі процеси не відбуваються нагло й що коротке наше життя.

ПОСЛАННЯ ДО ДУХОВЕНСТВА "ЯК БУДУВАТИ РІДНУ ХАТУ" (з грудня 1941 р.). Це послання складається з трьох частин. Дві перші є соціологічного характеру і займаються питанням державного будівництва за думкою Христового Євангелія взагалі, і в українському народі зокрема. Про це буде мова дальше в групі писань на суспільні теми.

Третя частина цього довгого послання присвячена церковним справам. У ній подає Митрополит, крім програми віроісповідного помирення, головну мету праці Г. Н. Ісуса Христа: єдність між людьми, далі дає свою інтепретацію Берестейської Унії (теж згадує і про Фльорентійську Унію) та коротко розглядає питання т. зв. "національної Церкви". У цій справі пише, що тільки ті національні Церкви є сильнішими, які у зв'язку з Вселенською Церквою. Вони ж до прикмети єдности Христової Церкви додають єдність, що лучить членів народу водно—національність. "...Але, якщо йдеться про ті національні Церкви, що не є частинами Вселенської Церкви, то треба сказати, що вони не запевняють своїм народам просто ніякої єдности, може навіть вони причиняються до поширення й загострення внутрішніх роздорів у народі. Цього вчить нас історія."[70]) Як доказ, наводить Митрополит протестантизм, що був виразно національною Церквою. З нього постали опісля дуже численні деномінації. Те саме є і з Православною Російською Церквою, що теж була типом національної Церкви. Однак існування розколу й сект доказували, що її духова й церковна єдність спиралася на автократизмі царів з урядом

Святішого Синоду. Коли ж царат упав, розпалася на куски й Російська Церква. "...Так у Росії, як і за границею Православні Російські Церкви так розмножилися, що Великороси, які розсіяні по світі, всюди, де їх тільки кільканадцять, між собою різняться канонічною приналежністю до різних Церков."

На жаль і на наше нещастя ділить цю недугу з Російською Церквою й Українська Церква. Вона вислідила її, і то з двох боків, і від Візантії і від Москви: "...Ця недуга проявляється передовсім тим, що рідного брата, людина зрештою шляхетна й добра, назве ворогом, коли він тільки іншої думки. Гетеродоксів ненавидять усі розкольники, а ненавидять тому, бо й несвідомо пригадують їм недугу." Тут бачимо Митрополита не тільки як психолога церковних процесів, але і як соціолога. Трохи вище пише так: "...Ця недуга доведе нарід до руїни, якщо представники Українських Церков не знайдуть способу поєднання. Те розбиття є тим сумніше, що воно не тільки є для християнства, представленого в Україні різними напрямами й віровизнаннями, цілковитим браком єдности і єднаючої сили, але й тим, що таке християнство, або християнство так представлене, ділить і розбиває."[71])

Тому пише в дальшому місці: "...Якщо християнські різні Церкви в Україні мають сповнити завдання: дати українському народові єдність, мусять позбутися того духа розколу й ненависти, який спричинює, що Українець Українцеві ворог. Усі, скільки нас є, мусимо зробити все, що можемо, щоб помиритися і в собі самих побороти духа розколу й ворожнечі супроти братів."[72])

Щодо інтерпретації Берестейської Унії, то Митрополит пише в цьому посланні, що українські владики, чекаючи віднови у зв'язку зі Заходом, зірвали з Константинопільським Патріярхатом, який був тоді у великому занепаді, не так, як Москва в дусі самолюбства і імперіялізму, а "в дусі покори". "...Зриваючи зв'язь із Царгородом, зробили це не в імені независимости кожного митрополита від вищої влади (такої засади християнська Церква ніколи не признавала за правильну), зривали її не в імені самолюбства, не в дусі бунту, а в імені послуху й покори."[73])

Далі ще раз виразно підкреслює, що "...єпископові зірвати зв'язок зі своїм зверхником, це річ, котру ціле церковне передання осуджує, коли воно зроблене в імені самолюбства і в імені невідомої Церкві засади незалежности кожного єпископа." Українські єпископи не зірвали з традицією, бо нав'язували до того, що вже зробив Київський Митрополит Ісидор у час Фльорентійської Унії (1439 р.). "...Через злуку із Вселенською Церквою й західньою культурою ми

зискали силу зберегти наш нарід і наші традиції від противників, що нам їх відбирали. Історія нашої Церкви від кінця XVI ст. є доказом цього, є нашим оправданням перед усіми закидами, які нам роблять."[74])

Як доказ на те, що українські єрархи XVI ст. діяли свобідно і не підлягали чужим намовам чи діяли під якимсь натиском, наводить Митрополит у збірці "У справі порозуміння" (з 1943 р.) той факт, що два тодішні єпископи, перемиський і львівський, відступили від рішення своїх співбратів на Берестейському Соборі, "цофнули відтак своє слово."[75])

У посланні "Як будувати Рідну Хату" (з 1941 р.) так інтерпретує дальші історичні події: "Якщо б не насильне знищення нашої Церкви царицею Катериною, Миколою I і Олександром II, себто як би не одинокий у своїм роді, тільки царатом практикований спосіб навертання народу нагайкою і кнутом, населення українських земель було б досі тим, чим хотіли його мати Єрархи в XVI ст., себто було б вірне переданням митрополита Ісидора, Царгородського Патріярха Йосифа і цілої Візантійської Церкви, що прийняла за догму примат судовластя Римського Архиєрея."[76]) І це є, попри інші, чи не найсильніший аргумент.

У кінці третьої частини цього письма розцінює Митрополит вартість т. зв. національної Церкви, що вже було зреферовано.

ДЕКРЕТ "ПРАЦЯ НАД З'ЄДИНЕННЯМ ЦЕРКОВ". Лишається ще згадати про три письма на тему єдности Церков. А це про декрет Аєп. Собору з 1940 р.: "Праця над з'єдиненням Церков", коротке письмо п. з. "Пропаганда відступства" (з листопада 1942 р.) і "Екзархат Білорусн" (1943 р.). Загально про два перші короткі письма треба сказати, що цілком щось нового до концепції Митрополита вони не вносять, тільки розвивають думки, вже в якійсь формі висловлені попередньо; третього письма я не мав у цілості, тому не можу щось більше сказати про його зміст.

Крім цих коротких письм, що відносяться прямо до теми і праці для об'єднання Церков, є ще довге послання "Про єдність Церкви" (з 15. I. 1938 р.), що не є в стислому значенні письмом Митрополита у справі об'єднання Церков. Тому про нього лише загально згадаю. Само в собі є воно богословським, догматичним і філософічним викладом правди св. віри про одну сущну прикмету Церкви: що вона є одна. Писане це послання тим самим стилем, як і глибокі пастирські листи й інші окремі богословські писання Митрополита, з цитатами Св. Письма, св. Отців Церкви та філософічними доказами й маркантними порівняннями, нпр. з мистецтва, питомими сти-

леві Митрополита. (Воно надруковане в ЛАЕВ за січень 1938 р., ч. І, стор. 2-16).

Щоб хоч декілька слів сказати про декрет Аєп. Собору з 1940 р., ч. 10, "Праця над з'єдиненням Церков", треба видвигнути його головну думку, висловлену напочатку, а саме, що праця для з'єднання Церков, це наше, Божим Провидінням призначене покликання й місія. Раз тому, що в західніх областях України Церква зберегла св. вселенську віру й візантійсько-слов'янський обряд, а через це "ми тим більше від усіх Слов'ян і католиків можемо зробити для тієї справи, а коли можемо, то й до того зобов'язані; братня любов зневолює нас до того. А коли до того зобов'язані, то й до того покликані та можемо числити на ті помочі Божої благодаті, які потрібні для тієї преважної, а такої трудної праці."[77]) Тут маємо зразок типічного для Митрополита стилю. Він часто робив висновки: "коли можемо, то й до того зобов'язані."

У цьому декреті видвигнено вигідне положення Українців католиків у цій справі, бо через віру вони зв'язані з Заходом, а через обряд із Сходом. Саме тому їм легше бути помостом поміж тими двома світами, ніж іншим, напр. римо-католикам.

Подруге, ми покликані для цієї місії ще й тому, "...що, може, ніякий нарід на світі не терпів стільки від нещасного роз'єднання Церков, що український нарід. Розділ Церков був і розділом народу на дві частині, що нераз серед релігійних ріжниць, які їх ділили, не вміли зберігати братньої любови. Роз'єднання Церков і ті внутрішні роздори спричинили в нашому народі і те історичне нещастя, що з обох сторін ми тратили тисячі вірних, які покидали нас і ставали чужими для нашого обряду та народности й віри. Те історичне нещастя українського народу спричиняє, що з'єднання Церков є неначе потребою нашого народу та одиноким його спасінням."[78])

Цей висновок формулює Митрополит у тому самому сенсі, як його бачив також інший великий український мислитель, В'ячеслав Липинський (в праці "Релігія і Церква в історії України", 1925 р.). Ось дальші слова Митрополита: "З'єднане з Вселенською Церквою українське благочестя, відмежовуючи нас від сусідів, від Заходу і Сходу, є на нашу думку оперте на історичному досвіді, — одинокою формою релігійного буття, яке може нам запевнити свобідний розвій нашої релігійної та національної культури і встерегти нас від внутрішніх роздорів та домашньої братовбивчої війни. Те з'єднання всіх Українців у вселенській вірі і візантійському обряді, воно одне лише може нам дати свободу релігійного й культурного життя при всіх політичних формах федерації, злуки чи союзу з іншими братами Слов'янами."[79])

Тому праця над з'єднинням Церков є і нашим обов'язком любови Бога і одним із найважніших конституційних елементів нашого християнського патріотизму. Цей християнський патріотизм не може перешкоджувати любити інші народи. Тут маємо також заяву Митрополита про льояльність до національних традицій тих нечисленних католиків візантійсько-слов'янського обряду, Білорусинів, Росіян, Поляків, Чехів, навіть Жидів, які канонічно належали до наших парохій чи його єпархії. Ми не хочемо "винародовлювати." "...Ми готові передавати їм Євангеліє в їхній рідній мові й по нашим силам помагати їм у зберіганні й оцінованні якслід їхніх традицій і звичаїв."[80])

Це є саме те місце, яке підкреслює настанову Митрополита до живої мови; якої мови треба вживати в Св. Літургії. Далі буде це підкреслене в групі писань на обрядові теми.

Далі йдуть методичні уваги, як працювати для справи об'єднання Церков, подібні до тих, що висловлені і в інших унійних писаннях Митрополита, а саме, як священики мають поступати з православними, а це любов, вирозумілість, уникання всякого слова, що могло б їх зразити, вживання аргументів із писем св. Отців Східньої Церкви з часу перед розділом Церков. Звертає увагу на потребу молитов цілого життя в цьому наміренні, на точне придержування чистого, східнього обряду й под.

Також дає деякі вказівки нашим священикам у відношенні до своїх вірних, тобто Українців греко-католиків. На одну таку вказівку хочу звернути увагу. Треба греко-католикам вияснити вживання слова "православний" у наших Богослуженнях. Воно приходить кілька разів у Св. Літургії й інших наших відправах. Треба пояснити, "що й Католицька Церква себе називає православною, те слово міститься навіть у каноні Служби Божої латинського обряду (ортодокса фідес), того слова вживають нераз і св. Отці з давніх часів..." Митрополит пригадує, що "св. Конґреґація Пропаґанди забороняє те слово опускати або зміняти на інше рівнозначне (Письмо з 19. 5. 1887, дод. до Льв. Пров. Соб. 1891, XXXII). Таке пропущення або зміна могли би бути для нас дуже шкідливі, бо служили б за доказ, що ми перестали бути православними, себто стали католиками щойно в хвилині, коли пропустили те слово в церковних службах."[81]) Таких українських священиків, що опускають це слово чи замінюють його іншим, навіть ще тепер, коли воно є обов'язуючим також на основі тексту нового римського видання Служебника, може ця аргументація Митрополита переконає, що звикнуть виконувати літургійні приписи в цілості так, як вони обов'язують, а не скорочувати чи зміняти їх по своїй волі.

Кінчиться цей короткий Декрет правилами 18-24 Аєп. Собору з 1940 р., які подають священикам розпорядки до виконання у зв'язку з працею для об'єднання Церков. В цих правилах найбільше підкреслена потреба молитви в наміренні з'єднинення Церков і доручення священикам "познайомитись докладно і глибоко з усіми богословськими питаннями, зв'язаними з тією працею, та поучувати нарід про важність тієї справи" (прав. 19). На кінці є коротка формула ісповідання віри, яке мають зложити нез'єдинені, що приступають до єдности з Вселенською Церквою (прав. 24).

Треба підкреслити, що це був час першої окупації Галичини Червоною Армією; і в такий важкий час Митрополит думав про приготування до праці для з'єдинення Церков, і то далеко поза межами вужчої батьківщини. "Взиваємо всіх наших співбратів — так приязно Митрополит називав своїх священників, — щоб приготовлялися до душпастирської праці в Україні і в Росії в хвилині, коли Всемогучому Богові сподобається отворити нам двері до тієї апостольської праці" (прав. 20).[82])

ПРОПАГАНДА ВІДСТУПСТВА (з 8 грудня 1942 р.). Наступним письмом, що належить до цієї групи писань, є коротке письмо п. з. "Пропаганда відступства". Щоб схарактеризувати це коротке, глибоке змістом письмо Митрополита, треба сказати, що воно розглядає найглибшу справу, а саме справу можливости зміни віроісповідання одного на інше. Це питання зілюстроване приєднанням православного до католицького віроісповідання, що є помноженням скарбу віри Православної Церкви, тобто скарбу віри перших сімох Вселенських Соборів рішеннями всіх Всел. Соборів, від VIII до XX ст., та переходом католика на православ'я, що є запереченням католицької віри, відступством.

Це письмо складають вступ і дві частини. На вступі Митрополит вияснює причину, чому пише це письмо. Була тоді пропозиція (та ще й тепер можемо часто її почути), що для національної єдности треба, щоб усі греко-католики зірвали із Вселенською Церквою і прийняли православ'я. Це було нагодою, чому Митрополит уважав своїм обов'язком "прилюдно сказати", що думає про таку пропозицію.

У першій частині цього письма пригадує загальні принципи як Католицької, так і Православної Церков у справі зміни віри. "Вільно змінити віроісповідання тільки з релігійного переконання про обов'язок совісти супроти Господа Бога. А не вільно цього робити для якоїнебудь дочасної, матеріяльної вигоди, чи з огляду на якенебудь, хоч би й ідейне добро."[83]) (Нпр. для національної єдности, або з

оглядів обрядових чи через непорозуміння з місцевим душпастирем).

Із виложених загально принципів ясно виходить, що "коли за зміною віроісповідання промовляють тільки погляди, що не мають нічого спільного з обов'язками супроти Бога, себто не погляди релігійні, а політичні, національні чи матеріяльної вигоди, тоді зміна віроісповідання є очевидним підпорядкуванням обов'язків супроти Бога під дочасну вигоду. Хто так зміняє віроісповідання, хто робить це без огляду на свої релігійні переконання, показує тим, що ніяких релігійних переконань не має, що йому байдуже питання, до чого він супроти Бога зобов'язаний, чи щось є гріхом, чи ні. Або, іншими словами, поступає не по-християнськи і через те або тяжко грішить проти віри, або показує, що ніякої віри не має. Тяжко грішить, коли перед таким відступством має свідомість обов'язків супроти Бога, а показує, що віри не має, що не є християнином — коли так поступає без закиду совісти. В одному і другому випадку, зміняючи віроісповідання з оглядів нерелігійних, до нового віроісповідання прилучується тільки зовнішньо, без переконання, і страчену віру, в якій його охрестили, не заміняє на другу віру, але, відступаючи від віри, входить у стан невіри, або, що на одно виходить, цілковитої байдужости на всякі правди віри."[84])

Така людина не є набутком для нового віроісповідання. Вона "...готова, очевидно, кожної хвилі, коли покажеться ще більша вигода, перейти знову на ще інше віроісповідання, покинути друге віроісповідання, щоб перейти на третє. І не може інакше поступити! Бо ніяке переконання не в'яже її з жадним віроісповіданням; у них усіх шукає тої вигоди, яка склонила його до першої зміни."

Трохи вище в цьому письмі Митрополит опрокидує арґументи, що католицька меншість, для національної єдности, має піти за православною більшістю, примінюючи загальні церковні принципи до цього політичного арґументу. Словами св. Павла пише Митрополит, що такий пропаґатор має ревність, але нерозумну, бо "проповідуючи відступство від віри, тяжко грішить, стягає на себе кару церковної клятви, нашій Церкві і нашому народові завдає тяжкі рани і шкодить справі, якій хотів би служити... Ревність у пропаґуванні відступства є нерозумна, бо не рахується з тим, що найважніше, а радше, що є в тій справі одиноко важне: з релігією; намовляючи до поступування проти совісти, не рахується з совістю народу." Вкінці така ревність "є нерозумна ще й тому, бо не може осягнути того, чого бажає. Поміж нашими вірними не знайде послуху пропаґатор відступства; кожний трохи свідомий греко-католик скаже йому, що не годиться для інтересу міняти віру, — що це гріх."[85])

У другій частині цього письма Митрополит приміняє ці загальні принципи до двох можливостей: до переходу католика на православ'я та до приєднання православного до Католицької Церкви так, як про це вже вище коротко сказано. Також на підставі науки самої Православної Церкви логічно виводить, що Католицька Церква не є для православного єретичною.

"...Православний, ставши католиком і приймаючи рішення дальших Соборів Вселенської Церкви, відкидає вправді ті заперечення православних богословів, але не відкидає ніякої правди віри. Бо ті заперечення не є правдами віри, не мають за собою ніякого вселенського рішення. Відкинення тих заперечень могло би бути трудністю для православного тільки тоді, коли б ті заперечення вважав за правди віри, а Вселенську Церкву вважав єретицькою. В такому випадку він помилявся б: помилявся б не по думці католицьких богословів, але по думці самої Православної Церкви. Коли б однак тої помилки не спостерігав, коли був би з совісті переконаний, що, приймаючи рішення напр. Фльорентійського Собору, приймає як правди віри єресь, тоді грішив би, переходячи на католицьку віру, і не мав би перед Богом права того робити.[86])

Трохи вище в цьому місці пише Митрополит про різницю між прийняттям католицької віри православним, яке не є відступством від православної віри в догматичному значенні, і переходом католика на православ'я, що є відступством від католицької віри. Ось його слова: "Православний, що приєднується до Всел. Церкви, не перестає отже вірити в усі правди, які досі вважав за правди віри. Не перестає бути православним: православ'я своє лише доповняє правдами, яких досі не вважав правдами віри. А католик, переходячи на православне віроісповідання, мусить перестати приймати правди, проголошені Вселен. Соборами від VIII до XX ст."[87])

Відомо, що в Православній Церкві догмами є тільки те, що прологошено на перших сімох Вселенських Соборах, які то догми признають теж католики; знову вчення православних богословів, які заперечують деякі правди католицької віри, не мають сили рішення Вселенських Соборів. А сама Східня Церква не може скликати Вселенського Собору.

Тут ясно виложені принципи обидвох Церков, Католицької і Православної. Ясне також те, що чужий був Митрополитові всякий прозелітизм, перетягання і т. п. Тільки сила богословських аргументів, а не інших — національних, обрядових, або матеріяльної вигоди — і переконання в душі на них сперте, може рішати про зміну віри. Це справа обов'язку супроти Господа Бога. В першій частині

цього письма Митрополит пише: "Хто вважає за річ цілком для совісти байдужу, до якого віроісповідання належить, той судить про віру і всі релігійні обов'язки супроти Бога і людей за зовнішніми признаками, які не мають нічого спільного з релігією, судить так, як про літературну вартість якогось твору судить той, що дивиться тільки на барву окладинки, в яку книжка оправлена, або як той, що про вартість векселя чи банкноту судить тільки по роді паперу, чорнила чи друку, без ніякого огляду на економічну вартість документу. Словом: Такий судить про християнство як анальфабет."[88])

ЕКЗАРХАТ БІЛОРУСИ (з 1943 р.). Дальшим, а може й останнім із писань Митрополита на тему церковної єдности є письмо п. з. "Екзархат Білоруси". Воно написане в часі між 14 серпня і 24 листопада 1943 р., бо такі дати є на ньому, перша на початку, друга на кінці. Є це орієнтаційне письмо про церковні відносини в Білорусі, написане з великим знанням справи і любов'ю до білоруського народу. О. д-р І. Гриньох цитує це письмо у своїй праці "Слуга Божий Андрей — благовісник єдности" і про нього пише так: "Аналіза в історичному й сучасному аспектах написана Митрополитом з такою переконливістю і з такою любов'ю до білоруської нації, що цей твір можна зарахувати до шедеврів написаного Митрополитом слова. І я не знаю, чи наші білоруські брати мали в недалекому минулому такого оборонця свого національного і церковно-релігійного життя, як ним був Митрополит Андрей." Дещо вище так характеризує цілий зміст цього письма: "Увесь лист присвячений положенню і перспективам унійної праці, ілюструючи це питання одною одиницею — Білоруською Церквою."[89]) Інакше кажучи, це неначе прикладна студія про церковні й політичні відносини в Білорусі з перспективою, що це саме може відноситися й до церковно-релігійного життя української нації, бо в Україні перехрещувалися ті самі церковні й політичні впливи, російські й польські.

О. д-р І. Гриньох призадумується над тим, чому Митрополит вибрав за тему білоруське питання. Для цього подає три причини: "Коли Митрополит вибрав якраз таку тему, то, мабуть, тому, що, по-перше, Білорусь — це колиска ідеї церковної єдности на європейському Сході, по-друге тому, що драма білоруського народу і Білоруської Церкви найкраще відзеркалює ввесь трагізм унійної ідеї, по-третє, тому, що якраз на білоруській землі всі елементи можливої суб'єктивної оцінки з боку Митрополита не існують."[90])

Можна б до цього додати ще четверту причину, а це факт, що митрополит Андрей здавна цікавився білоруськими церковними відносинами, і ще за царської Росії думав поселити якусь частину селян

з Галичини в Білорусі та через них впливати у напрямі церковної єдности. (Мав бути оснований Земельний Банк, який мав парцелювати землю між галицьких селян, на що царський уряд не погодився, довідавшись про пляни Митрополита.) Від тих часів, ще перед першою світовою війною, ціле життя Митрополит удержував зв'язки з Білорусинами. А підчас другої світової війни, коли Галичину окупувала вперше Червона Армія, Митрополит назначив уже в жовтні 1939 р. чотирьох екзархів, на цілий схід Европи і ще далі, бо й на Сибір, між ними одного і для Білорусі.[91])

Як колись перед першою світовою війною і підчас неї, Митрополит діяв у напрямі церковної єдности на Сході Европи на підставі даних йому повновластей папою св. Пієм X, які опісля потвердив і його наступник папа Венедикт XV, так і тепер, підчас другої світової війни, Митрополит уважав себе покликаним до цієї праці на цілому терені Східньої Европи. Звідсіль і письмо про один терен цієї праці, а це письмо "Екзархат Білоруси" (із 1943 р.). (Про цю назву таксамо пише і о. д-р І. Гриньох.)

Ці рішення митрополита Кир Андрея, тобто встановлення чотирьох екзархатів, потвердив папа Пій XII у листопаді 1941 р. і назначив Митрополита Делегатом Апостольського Престолу.[92])

Повертаючи до другої спонуки написання цього письма, що її наводить о. д-р І. Гриньох, можна для її потвердження взяти наступні цитати з цього листа: "З уваги на те, що в російській імперії уряд не толерував білоруського руху, білоруська нація тратила на два боки, тобто, Білорусини православні ставали Росіянами, Білорусини католики робилися Поляками.[93]) (Цитати беру з цитованої праці о. д-ра І. Гриньоха, бо оригіналу листа "Екзархат Білоруси" не маю.)

Так було в давно минулому. Не краще було й під час другої світової війни.

Ось інший цитат з письма "Екзархат Білоруси" це найкраще ілюструс: "З обох сторін-фронтів роблять Унію і Католицьку Церкву одіозною для Білорусинів: з одного боку Німці не дозволяють послуговуватися польською мовою в білоруських парохіях дієцезій Мєнська і Вильни. Але, як твердять Білорусини, польський клир, який обслуговував усі важливі парохії і завжди осягав те, щоб білоруських священиків давати до польських або литовських парохій, де вони не могли працювати для білоруського народу, цей польський клир, правда, проповідує по-білоруськи, але робить з мови карикатуру, раз тому, що мови добре не знає, а друге тому, що білоруської не вважає справжньою мовою... Православні стараються національне питання використати для себе. Вони отримали від патріяршої Цер-

кви в Москві митрополита і більше єпископів з деякою автономією, яку звуть автокефалією і маскують перед народом і духовенством російський характер своєї роботи, закриваючись патріотичними й протикатолицькими ідеями..."[94])

У цьому самому письмі "Екзархат Білорусі" митрополит Андрей пише про можливості церковного об'єднання в Білорусі так: "Відродження церковної Єдности було б спонтанним і загальним, як би Польща не заінавґурувала нових переслідувань Білорусинів латинського обряду і православних, які верталися до церковної єдности. Якщо одначе, — з болем говорить Митрополит, — у країні св. Йосафата і Йосифа Рутського ідея церковної єдности зробила такі малі поступи, то причина, здається, в тому, що пекло нагромадило в цьому одному питанні стільки можливих трудностей; і, здається, воно — пекло — в даному моменті тріюмфує..."[95])

На кінець варта навести ще пересторогу, яку подає о. д-р І. Гриньох. Він пише: "Для нас Українців цей лист тим важливіший, що він кидає дуже ясне світло на духове "Я" Митрополита, але й тим, що він стає для нас пересторогою перед вузькістю, перед засліпленістю в багатьох питаннях нашого, в тому числі і церковно-релігійного життя, він перестерігає нас перед трагічними помилками історичних і сучасних оцінок, перед помилками, що можуть коштувати життя і Церкви і нації."[96])

ПІДСУМОК УНІЙНИХ ПИСАНЬ. На цьому кінчу огляд унійних праць Митрополита. Загально треба сказати про їх цілість, що Митрополит підходив до справи церковної єдности зі щирим серцем і з широкими плянами. Йому не йшлося про приєднання більшої чи меншої частини православних до Католицької Церкви, бо знав, що це не розв'яже справи роз'єднання. Він бачив справу в цілій площині і приготовляв шлях до об'єднання всіх нез'єдинених Церков із Вселенською Церквою.

У змаганнях до церковної єдности підкреслює передусім три елементи. Перший елемент є психологічний: старатися взаємно порозумітись, вийти собі назустріч, хотіти й бажати всією душею наперед порозуміння. Це такий початок, що може довести до тривалого висліду. Включається тут елемент християнської любови, яка "все переносить" (I Кор. 13, 10). Вона мусить лежати в основі цього великого діла на більшу Божу славу, любови, що вміє прощати кривди. До цього наперед зміряє ціла його концепція. Бо відчуження умів, східніх чи західніх, уважав Митрополит найбільшою перешкодою на шляху до порозуміння.

Митрополит, знавець суспільних течій і релігійних рухів, старався про зміну ще донедавньої настанови з обидвох боків та про викликання бажання руху за об'єднанням з центром християнства посеред самих православних. (Щось подібне, але в більших розмірах, як був т. зв. оксфордський рух в Англіканській Церкві в минулому сторіччі.) Говорить передусім про православних, бо вони найближчі до Католицької Церкви. Для справи об'єднання Церков мають люди зробити все, що можливе, так далеко, як на це тільки дозволяє сумління. Це обов'язок як католиків, так і приналежних до інших віроісповідань.

Щодо методи праці для об'єднання Церков, Митрополит доручає католикам любити в різних народів те, що є їх традицією, частиною їх душі, хоч для самих працівників з іншою психікою воно може бути і часто є зовсім чуже. Однак воно мусить стати їх другим власним "я", якщо хочуть для Христа працювати. Мусять, за словами св. Ап. Павла, бути "всім для всіх".

Далі Митрополит знав з історії, хто й що завинив з обидвох боків. Тому другим елементом, що його підкреслює у праці для об'єднання Церков, є студії багатьох учених. Вони дають правдивий образ справи й дійсні докази в противагу до сторіччями нагромаджених упереджень. Очевидно не лише студії історії, але й східнього богослов'я, східнього церковного права, св. Літургії, мистецтва й різних допоміжних дисциплін.

Вкінці третім елементом праці, який очевидно домінує над двома попередніми, є призвання з великим упованням Божої помочі, молитвою і жертвою. Божа поміч може все, навіть неможливе обернути в дійсне. Бо цього діла об'єднання Церков тільки власними силами люди не можуть довершити. Це можна коротко подати останнім реченням Митрополита у вступному слові до праці "Християнський Схід" (з 1939 р., стор. 16): "Що ми можемо робити, це одиноко через молитву й вирозумілу любов приготовити серця, щоб Святий Дух Божий на нас зійшов у новому Сошествії та знайшов нас готовими для діла об'єднання." Бо "якщо Господь не збудує дому, надармо будуть трудитися будівничі" (Мат. 26, 1).

На цьому місці треба ще раз підкреслити велику особисту прикмету Митрополита, а це його безмежну надію на Божу поміч, "проти надії сподіватись". Він хоч як реально оцінював ситуацію і бачив великі труднощі на шляху до об'єднання Церков, то все таки надіявся на здійснення заповіту — архиєрейської молитви Г. Н. Ісуса Христа, "щоб усі були одно". Не лише всі християнські Церкви об'єднаються в одній Вселенській Церкві, але також Жиди й навіть безбожники навернуться.

Праця для об'єднання Церков — це праця не лише вибраних одиниць, учених або церковних мужів, але це справа всіх вірних. Усі можуть до неї причинитись відповідно до своїх спроможностей. Учені напишуть книги, богослови, історики, каноністи, соціологи і ін. Публіцисти й журналісти спопуляризують ці ідеї. А всі можуть і обов'язані викликувати прихильну настанову до другої сторони, всі можуть і мусять молитися і любити один одного.

Вже здавна методологи й працівники на полі об'єднання Церков підкреслюють, що об'єднання Церков це справа всіх, а не вибраних одиниць. Доти не буде масового звороту в цьому напрямі, доки всі не відчують до глибини душі болю з причини роз'єднання, отже й маси мирян різних віроісповідань, а не тільки єрархія і частина духовенства. Роз'єднання Церков — це хвороба в організмі Церкви, це ненормальний стан. Це мусять усі відчути. Св. Апостол Павло писав, що як хворіє один член в організмі, то цілий організм це відчуває. Так само є чи повинно бути в Містичному Тілі Христа, що ним є Його св. Церква.

Знову в очах нехристиян роз'єднання християнських Церков — це згіршення, яке конечно треба усунути, бо і їх масмо притягнути до Вселенської Церкви. Нам християнам треба об'єднання, щоб їх притягнути, "щоб світ увірив, що Ти Мене послав" (Ів. 17, 21), як про це молився Г. Н. Ісус Христос перед Своїми страстями.

У зв'язку з унійними писаннями Митрополита було б важно основно прослідити перше, як ця концепція об'єднання Церков, що досягла вершка в унійних конференціях Митрополита в 20-тих роках, розвивалася від самого початку. Бо унійною тематикою занимався Митрополит ще як студент права. Конференція "Психологія унії" (з 1925 р.), від якої я почав розгляд писань Митрополита в справі об'єднання Церков, є може найбільш програмова. В ній, неначе в скороченні, підкреслені й інші думки, які Митрополит опісля, як і перед тим, ширше розвинув у різних писаннях на цю тему.

Далі треба б також дослідити, що в цій концепції оригінальне, тобто що є твором чи плодом духа самого митрополита Андрея, а що взяте від інших. Досліди в цьому напрямі щойно започатковані. Отець д-р М. Соловій, ЧСВВ пише про вплив концепції філософа Володимира Соловйова, (див. "Світло", ч. 12 за 1964 р. і ч. 3 за 1965 р.).

Можливо, що розмови з різними видатними богословами, як католицькими, так і православними, зустрічі підчас Велеградських Конґресів і різні зв'язки, які Митрополит удержував із ними продовж цілої своєї архипастирської діяльности, відігравали ролю також тут. Це все, як і начитана література і власні спостереження та власна

інвенція, разом із притаманною Митрополитові благородністю душі, що не шукав власної слави чи розголосу, але бажав тільки більшої Господньої слави й добра Церкви, склалося на його концепцію об'єднання Церков.

---

[1]) Лаба, о. проф. Василь. Заслуги Митрополита Андрея перед українською богословською наукою, в збірній праці "Про Великого Митрополита Андрея", Йорктон, Саск., Логос, 1961, стор. 72-73.

[2]) Szeptycky, Andre, Archieveque de Lemberg, Metropolite. "La psychologie de l'Union", in: La Revue Catholique des idees et des faits, 1925, No. 31, p. 5-10.

Я цитую її на підставі англійського перекладу, зробленого панною Лоренс Принс із Вінніпегу, за що їй на цьому місці належиться подяка за переклад. Пагінацію подаю за оригіналом, тому що англійський переклад ще не був друкований.

[3]) Там же, стор. 5.

[4]) Там же, стор. 5. "Про східню і західню ментальність", про схоплення справи віри і вияву Богопочитання східніми й західніми є окрема стаття Митрополита написана французькою мовою, наперед друкована в "Irenicon" за 1927 р., а опісля в англійському перекладі в "Commonweal", vol. 12 (Oct. 8, 1930), p. 570-574; in "Pax" (Jan.-Apr. 1933), and in "The Eastern Churches Quarterly" (1951-1952), vol. IX, No. 8, p. 392-401.

Вона відома також нашому громадянству з українського перекладу, поміщеного в "Християнському Голосі", ч. 1-2, з 7 січня 1954 р., і в "Поступі" ч. 34, 35, 36, 37, з 25. X. — 15. XI. 1959 р. Про східню ментальність знайдемо також в унійних конференціях про монашество. (Гл. нотка 13 і 14).

[5]) Психологія унії, 1925, стор. 7.

[6]) Там же, стор. 8. Пор. подібну думку занотовану в "Das russische katholische Exarchat" (з 1927 р.). Там Митрополит пише, що таке масове прийняття християнства було в Англії, Німеччині, Чехії, де апостолами були св. Патрик, св. Боніфатій і св. Адальберт.

[7]) Психологія унії, стор. 8.

[8]) Der christliche Osten, hg. von J. Tyciak, G. Wunderle und P. Werhun. Regensburg, Pustet Verl., 1939, S. 11, 15.

[9]) Психологія унії, стор. 8.

[10]) Там же, стор. 9.

[11]) Там же, стор. 9 і 10.

[12]) Там же, стор. 10.

[13]) Szeptycky, Andre, Archieveque. "La restauration du monachisme slave", in: "Bulletin des Missions", 1923, Abbay St. Andre, Bruges, Belgique. 14 p.

Ця конференція розглядає можливості слов'янського монашества і його значення для Церкви.

[14]) Szeptycky, Andre, Archieveque. "La mission du monachisme dans la question de l'Union des Eglises", in: "Stoudion" I (1923), p. 10-12, 33-40.

Ця конференція розглядає, як уже сам наголовок говорить, значення східнього монашества для великого діла об'єднання Церков. Також

підкреслює його ролю як самого в собі релігійного явища, якого ніщо не заступить. Вона була перекладена на арабську мову, і поміщена в офіціозі Мелхітського Патріярхату "Al Masarrat", том 7, 1921, ст. 292-300, 343-351.

Французькою мовою була вона поміщена в скорочонні в "Bulletins des Missiones Benedictines Belges", vol. VI, 1921, p. 182-88.

У повному французькому тексті була поміщена, як уже подано вище, в "Студіон"-і за 1923 р. (переглянена й приготована для друку самим митрополитом Андреєм, на кінці є підпис з датою 18. XII. 1921).

Приходить думка: коли ця глибока унійна конференція, як і інші конференції Митрополита французькою мовою, будуть перекладені на українську мову? Чужинці зі Сходу і Заходу ними стільки цікавилися.

[15]) "The Mercier of Galicia" visits St. Augustine's seminary, Toronto, during the priests' retreat. In: "Catholic Register", Sep. 1, 1921.

Др. Б. Казимира подає оригінальний англійський текст і український її переклад у своєму огляді листування Митрополита, надрукованім у "Логосі", 1959 р.

[16]) Szepticky, Andreas. Das russische katholische Exarchat, in: "Ex oriente". Die philosophischen und theologischen Probleme des Ostens und des Westens, hg. von Dr. theol. Ludwig Berg. Mainz, Gruenewald Verl., 1927, S. 79.

[17]) Там же, стор. 80.

[18]) Там же, стор. 81.

[19]) Там же, стор. 82. Можна тут навести думку Митрополита в цій самій справі з його промови на Унійному З'їзді у Львові (1936 р.). "Тимто ми засадничо різнимося від апостолів Унії, які мріють про навернення нез'єдинених до "повної віри католицької", цебто до католицької віри й до латинського обряду. Для них таке прилучення є найправильнішим і одиноким тріюмфом. Для нас воно є засадничо шкодою і втратою. Очевидно, не для справи обрядів і не з обрядового патріотизму так думаємо, а для справи святого З'єднення. Бо навіщо придається Католицькій Церкві таке приєднання, хоч би многих, коли воно рівночасно відпхає і віддалює решту нез'єдинених. Думка, що унійна праця має на цілі лише латинщення східніх, відпихає їх, зражує і робить вселенську правду недоступною для них. Це втрата, котрої не покриє хоч би щире приєднання до Католицької Церкви в латинськім обряді якогось, не знать як значного, числа нез'єдинених." (Унійний З'їзд у Львові; матеріяли зібрав і упорядкував о. В. Кучабський, Львів, 1937, стор. 19-20).

[20]) Das russische katholische Exarchat, in "Ex oriente", 1927, S. 82.

[21]) Andre, Metropolite. Le role des occidentaux dans l'oeuvre de l'Union des Eglises, in: "Stoudion" III (1926), No. 6, p. 153-69, IV (1927), No. I, p. 3-18 et No. 2, p. 49-60.

Текст цієї конференції попереджує резюме цілости, що його додала редакція "Студіону".

На цьому місці складаю подяку панні мґр. Лярисі Качмар з Неваркy ЗДА, за переклад французького тексту цієї довгої конференції на українську мову. З цього перекладу користаю.

[22]) Пор. письмо Митрополита "Пропаґанда відступства", (ЛАЕВ з грудня 1942 р., ч. 12), де висловлена ця сама думка. Про догматичну основу Православної Церкви пише Митрополит також у збірці докумен-

тів "У справі порозуміння", ЛАЕВ, ч. 3-4, за березень-квітень 1943 р. Про інфільтрації протестантських поглядів у Східній Церкві, а радше посеред їх богословів, згадує також у введенні до вже цитованої праці: "Der christliche Osten", 1939, ст. 15-16.

[23]) Цит. конференція, "Студіон", 1926, річн. III, ч. 6, стор. 161-162.

[24]) Шептицький, Андрей. Послання пастирське до духовенства Галицької Церковної Провінції, Жовква, друк. оо. Василіян, 1908, стор. 20. Починається словами: "Зближаються часи..."

[25]) Там же, стор. 6. "Цю потребу підкреслює Митрополит також у кількох місцях у збірці документів "У справі порозуміння" (1943 р.). М. іншим у листі до Високопреосвященних і Преосвященних Православних Архиєреїв в Україні і на українських землях пропонує, щоб і православні єпископи також доручили такі молитви в наміренні церковної єдности своїм вірним. Бо завершення цього великого діла залежить виключно від Божого Провидіння, коли зішле нам цю ласку. Про молитви в цьому наміренні згадує також в унійній конференції про "Психологію унії" і в інших писаннях.

[26]) Послання: "Зближаються часи...", стор. 8.

[27]) Там же, стор. 12.

[28]) Там же, стор. 10.

[29]) Там же, стор. 11.

[30]) ЛАЕВ, ч. 3-4, за березень-квітень 1942 р., стор. 61.

[31]) Унійний З'їзд у Львові. Матеріяли зібрав і упорядкував о. Володимир Кучабський. Львів, 1937 р., стор. 20-21. (Цей том вийшов у серії: "Праці Богословського Наукового Товариства у Львові", том XI-XII).

[32]) Там же, стор. 21.

[33]) Там же, стор. 19.

[34]) "В справі порозуміння" — у ЛАЕВ, 1943 р., ч. 3-4, стор. 32.

[35]) Там же, стор. 33.

[36]) Там же, стор. 33. Збірка документів: "У справі порозуміння" була друкована в ЛАЕВ за березень-квітень 1943, ч. 3-4, стор. 32-50 і за червень-липень, 1943 р., ч. 6-7, стор. 91-96. Тут на кінці є відсилач "Далі буде". Однак я не мав змоги довідатися, чи друк цієї збірки документів був далі продовжуваний, а дальших чисел Львівських Архиєпархіяльних Відомостей, ч. 8-12 за 1943 рік я не мав. Як мене інформували, мабуть ці числа взагалі не появилися. Це ж був воєнний час.

[36]) Там же, стор. 33.

[37]) Там же, стор. 44.

[38]) Там же, стор. 34.

[39]) Там же, стор. 34.

[40]) Там же, стор. 33.

[41]) Там же, стор. 35. Більше про це пише Митрополит у конференції "Про східню і західню ментальність", 1927 р.

[42]) Там же, стор. 35.

[43]) Там же, стор. 36.

[44]) Там же, стор. 36.

[45]) Там же, стор. 45.

[46]) Там же, стор. 47.

[47]) Там же, стор. 34-35.

[48]) Там же, стор. 45.

[49]) "Про єдність св. віри, Церкви і нації", у "Логос-і" за 1951, том II, кн. 3, стор. 163-164. "Логос" помилково додав — нас не роз'єднують... — чого нема в оригіналі. Це зрештою логічно виходить з дальших слів, а також з подібних думок у збірці "У справі порозуміння". Я цитую послання "Як будувати Рідну Хату" зі щіткової відбитки оригіналу, "Логос" у тексті виправив мову оригіналу, деякі слова замінив іншими. Також є мале випущення в одному місці.

[50]) У справі порозуміння, в ЛАЕВ, 1943, ч. 3-4, стор. 46.

[51]) "За єдність св. віри, Церкви і нації", в "Логос-і", 1951, том II, кн. 4, стор. 246.

[52]) У справі порозуміння, ЛАЕВ, 1943, ч. 3-4, стор. 37.

[53]) Там же, стор. 43.

[54]) Там же, стор. 38.

[55]) Там же, стор. 32.

[56]) Там же, стор. 32.

[57]) Там же, стор. 43-44.

[58]) Там же, стор. 35.

[59]) Там же, стор. 34.

[60]) Там же, стор. 37-38.

[61]) Там же, стор. 35.

[62]) Там же, стор. 44.

[63]) Там же, стор. 35.

[64]) Там же, стор. 34.

[65]) Там же, стор. 42-43.

[66]) Там же, стор. 34.

[67]) I. Tyciak, P. Werhun, G. Wunderle. Der christliche Osten. Regensburg, Pustet, 1939, S. 15.

[68]) Письмо Митрополичого Ординаріяту, ч. 82 з 17. IV. 1940: До духовенства: "Про безбожників і з'єднинення Церков". Передруковане з ЛАЕВ, за 1940 р. "Логос-ом", також окремою відбиткою п. з. "Письма-послання Митрополита Андрея", Йорктон, Саск., 1961, стор. 59-61. (Бібліотека Логосу, ч. XXIV.). Цитоване місце на стор. 61.

[69]) Там же, стор. 60-61.

[70]) Логос, 1951, том II, кн. 4, стор. 243.

[71]) Там же, стор. 244.

[72]) Там же, стор. 245.

[73]) Андрэй, Митрополит. За єдність св. віри, Церкви і нації, в "Логос-і", 1951, том II, кн. 3, стор. 166.

[74]) Там же, стор. 167.

[75]) ЛАЕВ, 1943, ч. 3-4, стор. 47.

[76]) Логос, 1951, том II, кн. 3, стор. 167.

Ці самі думки про політику російських царів у зідношенні до унії з'ясовує Митрополит у письмі "Екзархат Білоруси" (з 1943 р.). Ось одна з них: "Поділ Білорусинів на дві і три різні конфесії є без сумніву нещастям для цієї бідної нації, але тут поділ спричинений політикою і переслідуванням збоку Катерини II і Миколи I."

[77]) Декрети і правила Архиєпархіяльного Собору, 1940 р., ч. 10, "Праця над з'єдиненням Церков", надрукована в ЛАЕВ, 1942, ч. 3-4, стор. 58-59.
[78]) Там же, стор. 59.
[79]) Там же, стор. 59.
[80]) Там же, стор. 59.
[81]) Там же, стор. 60-61.
[82]) Там же, стор. 62.
[83]) Андрей, Митрополит. Пропаганда відступства, недрукована в ЛАЕВ, за грудень 1942 р., ч. 12, стор. 221.
У своєму спільному пастирському посланні з нагоди другої сесії Вселенського Собору Ватиканського II українські католицькі владики також заторкнули й це найважніше питання.
[84]) Там же, стор. 221.
[85]) Там же, стор. 222.
[86]) Там же, стор. 223.
[87]) Там же, стор. 222.
[88]) Там же, стор. 221-222.
[89]) Гриньох, о. Іван. Слуга Божий Андрей — благовісник єдности. Мюнхен, 1961, стор. 30-31.
[90]) Там же, стор. 30.
[91]) [Гринишин, о. Михайло, ЧНІ.] Артикули для започаткування процесу (беатифікації). Рим, 1958, стор. 26.
[92]) Там же, стор. 27.
[93]) Гриньох, о. Іван, цит. праця, стор. 31.
[94]) Там же, стор. 32-33.
[95]) Там же, стор. 33.
[96]) Там же, стор. 31.

Г. ПИСАННЯ ПРО ОБРЯДОВІ СПРАВИ

Четвертою групою писань митрополита Андрея є його писання на обрядові теми. Вони в якійсь мірі є продовженням його писань у справі церковної єдности та внутрішньо з ними пов'язані. До цієї групи належать кілька його пастирських листів, передусім послання "Про обрядові справи" (з 13. IV. 1931 р.), послання "Про обряди" (з 19. V. 1941 р.), письмо "Видания нового Служебника" (з 25. V. 1942 р.) та інші. Бо з перегляду надрукованих писань Митрополита видно, що він і в інших не стисло обрядових письмах порушує обрядові справи, або тільки мимоходом про них згадує. Так напр. у зреферованих уже письмах про "Російський Католицький Екзархат" (з 1927 р.), в унійній конференції "Про ролю Західніх у ділі об'єднання Церков" (з 18. II. 1923 р.), у посланні "Як будувати Рідну Хату" (з грудня 1941 р.), у пригагіднім слові з нагоди свята 300-літніх роковин посвячення церкви Успення Пресв. Богородиці у Львові п. з. "Вірність традиції" (з 1931 р.), у промові на Унійному З'їзді (1936 р.), в письмі, що ним розписує Аєп. Собор 1940 р., в декреті п. з. "Праця над з'єдиненням Церков" (Декрети й правила Аєпарх. Собору з 1940 р., ч. 10). Вкінці у своїх розпорядках і адміністраційно - організаційній праці щодо цієї обрядової ділянки. Бо в різний спосіб, і письмом і словом, і дорученням і прикладом, власною обрядовою практикою, працював Митрополит для привернення візантійському обрядові в нашій Церкві його чистоти, краси й величі. Обрядово-літургійною тематикою дуже інтересувався; збирав і студіював грецькі і церковно-слов'янські літургійні тексти та робив різні пляни й заходи, щоб довести до обрядової однообразности в нашій Церкві.

Щоб коротко схарактеризувати писання митрополита Андрея на обрядові теми, можна навести дві головні спонуки, чому нам треба зберігати східній обряд у повній чистоті, красі й величі. Поперше, що тільки в цей спосіб можна прислужитися Вселенській Церкві в її праці для об'єднання Церков. Про це пише Митрополит у посланні до духовенства "Про обрядові справи" (з 13. IV. 1931 р.) так. "...не огляд на красу Літургії і повагу Богослуження, не огляд на

стиль обряду, і навіть не огляд на поодинокі приписи, які треба совісно заховувати, лише без порівняння вищі й ширші мотиви вимагають від нас обрядовости. Вона потрібна Католицькій Церкві, бо без неї ми не тільки не зможемо послужити Католицькій Церкві в ділі привернення до єдности Церкви відлучених братів, але просто шкодитимемо Церкві в цьому ділі."

В цьому самому посланні підкреслює Митрополит і другу сильну спонуку, чому маємо зберігати чистий східній обряд. "...Обрядовість потрібна і для нас; безумовно нам треба перестати наслідувати, треба нам бути собою, бо лише так зможемо щось Церкві принести, щось для неї зробити."

Ці дві наведені головні причини обосновують, чому нам треба зберігати чистий східній обряд і не легковажити навіть дрібних приписів, а тим більше не робити з обряду "якусь карикатурну мішанину, що не має ніякого ні літургійного, ні научного змислу..." "А вже просто гріхом є не вважати на приписану форму лише тому, бо вигідніше її не заховувати."[1])

ПОСЛАННЯ "ПРО ОБРЯДОВІ СПРАВИ" (з 13. IV. 1931 року). Це послання написане з нагоди єпископської хіротонії о. проф. д-ра Николая Чарнецького, ЧНІ, з назначенням його Апостольським Візитатором для всіх парохій східнього обряду в границях польської держави з-перед 1939 року, з вийнятком Галицької Митрополії. Воно є виявом радости, що відкриваються нові можливості праці для церковної єдности на теренах, де вона була насильно знищена Москвою. Рівночасно є також гірким ствердженням факту, що в Римі галицьку обрядову форму признали "вузькою й невідповідною до праці між православними" і признали "за доцільне заховувати східній обряд в цілості поза границями Галичини."[2])

Цю саму думку знаходимо в посланні "Про обряди" (з 19 травня 1941 р.). "Зачали в Церкві чимраз яскравіше говорити про те, що наші латинізації роблять нас неспосібними до праці на Сході, що наш обряд цілком відмінний від обряду, якого вживають нез'єдинені Церкви, що цей обряд компромітує Римську Церкву, бо нез'єдиненими приниманий як доказ, що Вселенські Архиєреї словами обіцюють східнім ненарушимість обрядів, а в практиці вживають з'єднинення лише за орудник до перетягання на латинський обряд. Дійшло до того, що Commissio pro Russia, котрій Ап. Престіл поручив цілу працю над з'єдиненням у Великій Україні, Росії і східній частині Польщі, майже урядово виключала нас від тієї праці й голосно признавала нас неспосібними до неї..." Знову нез'єднинені витикали нам "не тільки те, що було дійсною хибою і пропущенням,

противним нашому літургійному праву, але й найправильніші традиції, питомі нашій Церкві."[3])

— (Відомо, що між двома світовими війнами митрополит Андрей не мав канонічного уповноважнення працювати і на теренах поза Галицькою Митрополією, яке мав попередньо за папи св. Пія X і за папи Бенедикта XV.[4]) —

У посланні "Про обрядові справи" (з 13. IV. 1931 р.) Митрополит вичисляє деякі з наших обрядових недбальств, які мусимо поправити. Бо не можемо нашим противникам давати аргументу, що ми неспосібні до праці для церковної єдности саме через недостатнє зберігання східнього обряду. "...Може бути, що є багато католиків, які нічого більше не бажають, як тільки того, щоб ми не були допущені до унійної праці. Багато бажало б нас видіти замкненими в Галичині, зайнятих внутрішніми боротьбами, засудженими на вічну безплідність і нечинними у справах, що відносяться до Вселенської Церкви. Однак ніяким чином не лежить у нашому інтересі, ані в інтересі Католицької Церкви давати тим нашим приятелям найсильніший аргумент, що ми є дійсно такими, якими вони хотіли би нас видіти, себто неспосібними до унійної праці і шкідливими для неї."[5])

Крім довшого викладу про потребу зберігати чистий східній обряд, у цьому посланні сильно підкреслена прикмета вселенськости Церкви. Митрополит опрокидує її неправильне розуміння, з одного боку деякими нез'єдиненими православними, і з другого боку й деякими східніми, вже з'єдиненими з Ап. Престолом, отже греко-католиками, і деякими римо-католиками. Хто з них думає, що латинізація східнього обряду належить до істоти науки Католицької Церкви, цей робить із неї карикатуру. Довший цитат з цього послання наглядно опрокидує таке неправильне розуміння. "...Католицька наука, будучи наукою Христового Євангелія і Вселенської Церкви, є всесвітньою наукою, призначеною для всіх народів і всіх часів, і проповідники цієї науки, може більше на Сході, ніж денебудь інде, мусять вистерігатися цю Христову науку лучити, чи в'язати якимиенебудь принципами, національними чи обрядовими. Кажемо, більше на Сході, ніж денебудь інде, бо саме найбільше східнім людям і Східнім Церквам і народам, вихованим через ті Церкви, бракує того зрозуміння вселенськости Христової науки. Їм видається, що лише їх форма є правдивою формою християнства, і що католицизм у своїй сущності є зв'язаний з обрядом латинським і зі Заходом. У їх понятті стати католиком не є тим, чим воно в дійсності є: прийняти вселенську науку Христа і признати вселенську власть Папи, але прийняти західній обряд, а до того і якусь західню народність.

У наших сторонах стати католиком є для православних — стати Поляком."[6])

Такий погляд неправильний. Це звужування універсальної ідеї християнства. Цю хибу мають деякі уніяти й деякі західні римокатолики. Про них Митрополит пише далі в цьому ж самому пастирському листі таке: "...Однак східні, після того як приймуть вселенську віру і піддадуться власті Вселенських Архиєреїв, заховують щось із ложних понять, які мали перед з'єдиненням (дисунією). Вони часом ще вважають, що латинський обряд у цілості або в частині є в суті злучений з католицькою вірою. Під впливом того свого ложного поняття, а також під впливом такого самого ложного поняття деяких католиків і латинників, що живуть між східніми і всіми силами хочуть тим східнім накинути або цілий або бодай частину латинського обряду, східні католики задержуються наче в половині дороги й так, як то робили в дисунії, так само і в унії лучать з католицькою наукою деякі дрібні звичаї, приняті з латинства. Тим дрібним звичаям ложно надають, не по-католицьки, догматичне значення й тим способом судять про обряди і людей не по-католицьки."

"Якщо між тими, що визнали вже власть Вселенського Архиєрея і прийняли вселенську віру, зн. між католиками, яких уніятами чи унітами називають, виробляється думка, що до сущности їх злуки з Римом належать і деякі обрядові форми, прийняті з латинського обряду, — так, як згідно з нестійною думкою дисунітів, східній обряд належить до суті дисунії, — то така їх думка, що випливає з ложного давного поняття, немов би обряд латинський у суті до Католицької Церкви належав, не відповідає ані духові Католицької Церкви відносно східніх, ані католицькому духові східніх..." "...І ця помилка є, — на гадку Митрополита, — відай найбільш суттєвою в усіх т. зв. унітів. Вони нераз, не розуміючи католицького духа й Католицької Церкви, підлягають впливам латинського обряду або національних понять чи звичаїв якогось західнього народу та починають помалу вважати справами нерозривно зв'язаними з католицькою доктриною якісь звичаї, практики чи обряди, які абсолютно не мають нічого спільного з католицькою наукою..." "...Очевидно, таким чином вони роблять карикатуру з католицької доктрини і той ложний суд впроваджують у цілу свою працю. Для них бути католиком — це не значить прийняти вселенську доктрину Христа й підлягати власті Вселенських Архиєреїв, лише заховувати такі чи такі дрібні провінціональні, парохіяльні звичаї, що держаться просто одної дзвінниці. Очевидно, що така вузькість понять робить їх цілком нездібними до унійної праці, а нераз справляє, що вони навіть

шкідливі для цієї праці та не повинні бути до неї допущені, бо якже ж до широкого духа Католицької Церкви зможуть увести людей ті, що самі того духа не мають?"[7])

Таке неправильне схоплення вселенськости Церкви нез'єдиненими, уніятами і римо-католиками називає Митрополит у цьому посланні ложним і злим візантинізмом. Очевидно слово "візантинізм" ужите тут у від'ємному значенні — заскорузлости, впертости і т. п. Який же вихід із такого положення? Одинока рада — це привернути східньому обрядові давню красу та зберігати його в повній чистоті. Вихід бачить Митрополит у ширині Христової науки. Тому на кінці цього послання пише, що "...тільки вселенськість науки" може "стати ліком на східній чи західній візантинізм."[8])

Наведені цитати клясичні та говорять самі за себе. У критичному і ясному з'ясуванні справи бачимо в Митрополита об'єктивність і шляхетну рису його вдачі, відвагу публично признати обрядову недосконалість власної Церкви.

ЗОВНІШНІ І ВНУТРІШНІ ПРИЧИНИ НАШОЇ ОБРЯДОВОЇ НЕДОСКОНАЛОСТИ. ЗМІНИ НА ЗАХОДІ У ПІДХОДІ ДО СХІДНЬОЇ ЦЕРКВИ. ВИСНОВОК З НИХ ДЛЯ НАС. Митрополит не закривав очей перед обрядовою недосконалістю, перед недбальством, перед хибами, а навіть перед надуживаннями в цьому напрямі у своїй Галицькій Митрополії, як теж і в сусідніх єпархіях на Закарпатті, а також опісля в Українській Католицькій Церкві на еміграції за океаном.

Про гибридний характер Берестейської Унії в обрядовій ділянці, як вона опісля виглядала продовж XVII і XVIII ст., Митрополит згадує і в унійній конференції "Про ролю Західніх у ділі об'єднання Церков" (з 18. II. 1923), надрукованій у "Студіоні" за 1926 р. Такий саме характер унії був в очах східніх, зокрема Росіян, відстрашуючим мементом, що може статися з ними, якщо приєднаються до Католицької Церкви, при практиці латинізації.

Митрополит підносить у цій конференції також причини такого жалюгідного стану в обрядовій ділянці. Одні з них були зовнішні, інші внутрішні. Зовнішні були: тиск Москви в напрямі православ'я з одного боку, і тиск польського католицизму в напрямі латинізації з другого боку. Вони спричиняли, що унійти, щоб рятувати віру, вибирали латинізацію. Внутрішні причини — це брак належної освіти, а вслід за тим недостача людей із ширшим горизонтом, неоправдане почуття меншевартости у відношенні до католиків латинського обряду. Варт би над цими причинами призадуматися ще й тепер, мовляв, що чуже, те краще, ліпше, поступове!

Митрополит у цій конференції пише, "що гибридизми, які ще існують в Галичині, на Підкарпатті, не є ще злими в порівнянні до тих, що існували в єпархіях знищених Росією в 1839 і 1875 рр." Тоді латинщили обряд Українців іззовні, щоб його наблизити до мадярського і польського. Далі читасмо тут, що: "Це твір самих уніятів, а треба їх оправдати: не маючи шкіл і високих семінарій, жонаті, приковані до матеріяльних інтересів, вони думали себе в своїх очах вивищити, копіюючи латинський обряд. Не вміли взяти правдивої сили із Західньої Церкви, лише наслідували зовнішнє. Соціяльні відносини й упередження панівних кляс такий стан фаворизували."[9])

Знов у слові *"Вірність традиції"* (з 1931 р.) про цю нашу хибу, почуття меншевартости, вже не лише в уніятів, Митрополит пише таке: "Бували часи, де все, що нове й чуже, подобалося. Колись, наприклад, Ставропігійське Братство думало, що слово Інститут гарніше, модерніше, бо чуже — і перезвалося Інститутом. Ту саму хворобу переходили ми всі. Навіть ті, що найдальше стояли від діла Унії, приймали радо чужі, модерні форми. Прийшов, наприклад, час, де перестала подобатися стара ікона, хоч вона була високої мистецької вартости. Залишено навіть назву "ікона", вже був це "образ". Він мусів бути мальований у Монахові або Відні, коби лише на чужині — що дальше, тим краще. І хоч не мав тисячної частини тих прикмет, якими визначалося наше релігійне мистецтво, подобався більше. Старі, цінні ікони пішли на горище, до дзвінниці, або у вогонь, а безвартісні нераз мальовила, без виразу, без стилю, без рисунку, без традиції, без краси втиснулися у святилища наших церков. Доперва по літах ми спостерегли, як нерозумно поступали, і стали повертати до того, що старе, що передане батьками... Так було мабуть і в усіх інших царинах церковного, релігійного та й національного життя. Дійшло до того, що навіть обряди в церкві при справуванні Найсвятіших Тайн перемінювано та наближувано до латинських чи польських форм. Деякі священики почали приклякати при Службі Божій — це ж краще, як незугарний східній поклін; розрішення назвали абсолюцією та деякі стали і по латині її відмовляти; фелон треба було скорочувати і коли не можна було зробити його цілком подібним до латинського, то треба було бодай наблизити найбільше до латинської форми. Ця латинська форма, ці латинські молитви, образки, годзінки, видалися найпевнішим і найавтентичнішим висказом католицького духа. Велика це була помилка, бо вони не є висловом католицького, лише західнього й латинського духа."

"Одначе вкоротці ми всі спам'яталися. Тепер бачимо, що для служби Церкві на Сході, для сповнення завдання супроти нез'єднених братів нам треба найкраще, найвірніше, найточніше придержуватися свого обряду, своєї традиції, своїх звичаїв — і що лише так поступаючи, поступаємо згідно з думкою Вселенських Архиєреїв, Вселенської Церкви; що поступаючи інакше, ми не тільки не служимо добрій, святій справі, якій хочемо служити, але часто їй просто шкодимо."[10])

До зовніших причин латинізації нашого обряду належать і впливи з дальшого Заходу, а не тільки польські й мадярські. Такий підхід до справ був зумовлений майже загальним поглядом учених богословів на Заході до кінця XIX ст., як про це читаємо в посланні "Про обряди" (з травня 1941 р.). У практиці наше духовенство, навіть і ті, що кінчили студії на заграничних університетах, поділяли по части їх гадку, тобто якнайбільшого зближення нашого обряду до латинського обряду. "Вони думали, що не було ліпшого способу з'єднати собі їх симпатії, як лише через зближування до них у всіх обрядових справах. Те зближення видавалося конечним навіть до вироблення собі доброї опінії між богословами Західньої Европи. Хто посмів носити бороду, рясу зі широкими рукавами, а в Богослуженнях триматися стисло приписаних у церковних книгах обрядів, того легко підозрівали, що мав тенденції відірватися від Вселенської Церкви." Так було менш-більше до кінця XIX ст. "А так поступали і говорили не тільки наші найближчі сусіди, але многі богослови, пралати священики, єпископи західньої Европи."[11])

Однак з того часу, коли на Заході стали поважно студіювати візантійський Схід, багато змінилось. "Богослови, дослідники Східніх Церков і обрядів, дійшли до понять просто протилежних до тих, які були передше загально прийняті і супроти нашої Церкви і нашого обряду."[12])

Коли таку зміну в способі думання перейшли на Заході, то й нам самим треба змінити дотеперішню нашу настанову до латинщення. "...Ми мусимо раз на завжди цілком зірвати зі системою нелеґальних і необрядових новостей у нашому обряді."[13])

Думки Митрополита про той скорий зворот у способі думання й оцінювання Унії і католиків східнього обряду знаходимо також у його промові на Унійному З'їзді у Львові (1936 р.). Ми змушені до ревізії поглядів на унію... "автоматично, тим переворотом, тою незвичайною, поспішною еволюцією і в богословії і в практичних поняттях про Унію серед духовенства та світських християн майже всіх країн Европи. Упродовж останніх 20 літ, можна сказати, ціла Західня Церква перебула засадничу зміну тих понять; ще 10-15

літ тому назад богослови Заходу й ті, що церковним життям хоч трохи займалися, дивилися на нас, східніх католиків, як на якийсь екзотичний прояв, який не має й не буде мати більшого значення в Церкві. Більшість богословів не мала про нас жодніського поняття..." "Через це, що не всі католики вживають латинського обряду, велика кількість цих же богословів щиро й наївно бажала, щоби прийшло колись до цілковитої злуки обрядів, себто до прийняття латинського обряду східніми. Повищі рації були причиною, чому вони тішилися всіми признаками нашого зближення до латинського обряду. Через те серед наших, що з такими західніми людьми стрічалися, зароджувалося таке враження, що нам треба конечно прихильність Заходу здобути, хочби ціною многих тих дрібних латинізацій, без яких, видавалося, західні люди не приймуть нас за своїх."

"Та всі ті поняття улягли засадничій і основній зміні."[14])

У цій самій промові Митрополит відмічує, що на таку зміну настанови до візантійського Сходу, східніх нез'єдинених, як і до з'єдинених, отже й до нашої Церкви, крім поважних студій (Крумбахера, Діля й ін.), вплинули ще й інші причини. А було їх кілька. По розвалі царської імперії постали на Заході надії на більші можливості праці для об'єднання Церков, нпр. посеред православних у границях польської держави.

Т. зв. "Унійні тижні", що їх на Заході обходять кожного року між 18 і 25 січня, також спричинилися до спопуляризування справи з'єдинення і до зміни наставлення до унії на Заході.

Іншою причиною зміни цієї настанови був т. зв. літургійний рух у Католицькій Церкві на Заході. Західні літургісти з подивом підносили "деякі прикмети східніх обрядів, а передусім, що цілий нарід бере безпосередню і живу участь у церковних відправах, перш усього в Службі Божій. Діялоги між священиком і народом, зазиви, на які нарід безпосередньо зараз відповідає, читання Апостола і Євангелії, з якого нарід може користати — це все видавалося латинським літургістам взорами до наслідування в їхньому латинському обряді. Звідси почалися рецитовані Служби Божі, себто такі Служби Божі, до яких служить не один чи двох аколітів, але всі приявні, хоч би їх було кількасот: вони всі почали говорити все те, що давніше лише прислужники при Службі Божій. Звідси почалося й видавання Служебників для вжитку вірних та старання, щоб вірний ішов за священиком, здавав собі справу з того, що священик при Службі Божій робить, що говорить, чого просить, тощо..." "А що літургісти побачили в нашому обряді живішу участь народу в церковних молитвах, то звідси народилася у многих надія найти на Сході провідні думки цеї реформи, яка видавалася потрібною для

Заходу. І так сталося, що Унія, квестія ще перед 20 літами найбільше забута з усіх забутих у Вселенській Церкві, висунулася на перший круг зацікавлення Церкви, і самі Римські Первосвятителі безнастанно накликували і побуджували до того руху, до якого неначе ціле життя пхало."[15])

Бачимо наглядно тепер, як ці літургійні зміни входять у життя в латинському обряді, після їх схвалення на Вселенському Соборі Ватиканському II. Ціллю їх є, щоб усі миряни брали живу участь у різних Богослуженнях, а передовсім у Службі Божій.

Митрополит умів причиново пов'язати рухи у Вселенській Церкві з життям у нашій Церкві. Об'єктивно і безпристрасно оцінює реальну дійсність власної Церкви, як і Церкви на Заході, та не вагається сказати критичне слово там, де воно справді потрібне. Ось і в цій промові робить висновок: "...І витворюється дивне положення. Ті самі, що про нашу католицьку віру судили по розаріях, шкаплірах і обрядових змінах, ті самі тепер ці ж зміни вважають за знак, що ми є невідповідними робітниками для справи З'єднення." А трохи вище: "Тому при теперішніх поняттях західніх богословів вони хочуть у нас бачити справжніх східніх. Передовсім питають, до якого ступеня ми спосібні працювати для З'єднення. А спосібним бути до праці над З'єдиненням, значить так східній обряд заховувати, щоб ні в чому не давати соблазни східнім нез'єдиненим."[16])

Тому, говорить далі Митрополит, ми мусимо примінитися до тих засадничих і основних змін у наставленні західніх до обрядової справи і до унії. "...Якщо ми в тих усіх поняттях не примінимося до наших західніх братів, станемося чужими для них, а через це в деякій частині й чужими Вселенській Церкві. Ми мусимо до тих понять примінятися ще й тому, бо цього виразно Святіші Отці, Римські Папи, від усіх вірних домагаються, бо цей інтелектуальний рух, що перетворив поняття західніх людей, був ведений самими Римськими Архиєреями. Вони давали вказівки, ради, а нераз і приказки... Нема сумніву, цей напрям відіб'ється небаром і в самому церковному законодавстві." Ось як Митрополит наперед бачив розвій думок, що на Вселенському Соборі Ватиканському II так ясно скристалізувалися.

Тому, щоб довести до поправи існуючого в нас стану в цій ділянці, "треба ці всі квестії в церковній літературі порушувати, студіювати та над ними дискутувати."[17]) Це знову добра вказівка для нас і на тепер. Бо хоч усі ці справи аж напрошуються, щоб їх обговорити, само життя цього вимагає, проте на цю тему в українській церковній літературі і в українській католицькій пресі майже цілковита мовчанка. Обрядова справа стала на еміґрації свого роду не-

торкальною проблемою, хоч довкруги нас латинський римо-католицький світ пише про ці справи й переводить у себе основні зміни. Саме в дусі рішень останнього Вселенського Собору треба конкретно обговорювати наші власні обрядові справи. Вони дають так багато матеріялу! В українській католицькій пресі й журналах подають переважно звідомлення з праці на Вселенському Соборі. Конкретно обрядові справи дискутує українська національна преса більше як католицька, хоч ця остання могла б їх більш вичерпно й безсторонньо висвітлити хоч би тому, що між її редакторами є священики, а між ними деякі й такі, що добре обзнайомлені з обрядом.

ПОСЛАННЯ "ПРО ОБРЯДИ" (з 19. V. 1941 р.). ПИСЬМО-РОЗПОРЯДОК ПРО РОЗПИСАННЯ АЄП. СОБОРУ (з 20. III. 1940 р.). Іншим пастирським листом у цілості присвяченим обрядовим справам є послання "Про обряди" (з 19. V. 1941 р.). Митрополит подає тут програму праці в обрядовій ділянці, як також джерела літургійного права нашої Церкви. Щоби пристосуватися до змін на Заході, щоби послужити справі Вселенської Церкви й справі об'єднання Церков, щоб зберегти свою самобутність: "Ми мусимо раз назавжди цілком зірвати з системою нелеґальних і необрядових новостей у нашому обряді. Мусимо усталити раз назавжди всі закони нашого літургійного права та узгіднити з ним наші обрядові практики, себто мусимо пропустити все чуже, що ввійшло в наш обряд без огляду на те, чи воно запозичене з латинського обряду, чи від ніконіянської обрядової реформи. Мусимо вернутися, чи радше вірно держатися всіх приписів нашого первісного літургійного права, приймаючи лише ті зміни, які є дійсно законними змінами того права, доповняючи всі нелеґальні пропущення та опускаючи всі нелеґальні додатки."[18]) Ось ядерно спрецизована програма праці. Вона актуальна й тепер!

Одною з важних причин хаосу в обрядовій ділянці є, на гадку Митрополита, та обставина, "що як Замойський, так і Львівський Провінціяльні Собори вважали єдність в обрядових справах конечною і накликували до обрядової однообразности, а толерували практики противні і обрядовому праву Східньої Церкви і її стилеві..." "Щоб випровадити наше духовенство з обрядового хаосу, в який увели нас історичні обставини, мусимо передовсім цілком зірвати з традиціями якоїнебудь байдужости й легковаження того, що приписане. Як довго священики будуть кожний майже обрядовий припис заховувати або не заховувати за своєю фантазією, як довго будуть і в теорії боронити фальшивого принципу, що це маловажна й бай-

дужа справа, чи поступається так чи сяк, так довго до ніякого ладу не зможемо дійти."[19])

Послання "Про обряди" (з 19. V. 1941 р.) ввійшло в акти Аєп. Собору з 1942 р., що продовжував праці, розпочаті ще на Аєп. Соборі 1940 р. На цьому місці треба підкреслити велику рівновагу духа Митрополита та подивляти його спокій і нормальну працю в такий непригожий для Церкви час. Це ж була війна, перша окупація Галичини Червоною Армією, а опісля німецькою армією III Райху. Тоді Митрополит відважився скликати Аєп. Собор і на цьому Соборі обмірковував з отцями не лише найконечніші справи вдержання стану Церкви, як уже було підмічено, але думав і про її відродження. Виглядає, що Митрополит поспішав. Здавав собі справу, що прийшов для Церкви важкий час і треба діяти ще інтенсивніше, аніж у часі миру, а далі здавав собі справу також зі свого старшого віку. Ось слова про рішення скликати Аєп. Собор (1940 р.): "Може був би я не відважився на той крок, коли б не та свідомість, що в часах, у яких живемо, треба, щоб Церква не тільки жила й працювала, але й нормувала відносини поміж людьми. Ради наші, малі ради, кожного четверга — (тут Митрополит думає про сесії Аєп. Собору) — показали, що Всч. Духовенство може в законодавстві Церкви відіграти дуже корисну і знамениту ролю. І тому я рішився запросити Вас Всч. ОО. до участи в законодавстві, або радше запросити Вас до помочі при сповненні того мого, такого тяжкого обов'язку."[20])

Мимоволі приходить думка, чому Митрополит не скликав Собору між двома світовими війнами. Очевидно, що скликання навіть провінційного синоду було бажанням Митрополита від довгих років. Було багато справ до вирішення, серед них справа літургійного права й допровадження до обрядової однообразности в нашій Церкві, як і справа приготувань до праці для церковної єдности, були чи не одними з найважніших. Причин, чому Митрополит не скликав собору між двома війнами, було більше. Одні зовнішні, незалежні від нас, скажімо: причини політичного характеру, постава з польського боку, та інші внутрішні причини, наші власні.

Про зовнішні пише Митрополит у тому самому письмі-розпорядку, яким розписав Аєп. Собор 1940 р., на самому початку так: "Від літ бажав я заєдно розписати Аєп. Собор. Я здавав собі завжди справу з важности й користи такого діла, а якщо я досі цього не зробив від 1. Єпарх. Собору в 1905 р., то з різних причин, якими я може сам перед собою оправдував те занедбання. Передовсім здавалося мені, що часи майже воєнні від 1914 р. не відповідають такій з конечности мировій праці, якою є законодавство."

"Анормальне наше життя було й дійсно перешкодою до збирання у Львові більшого числа священиків." Тим важче було в даних обставинах на весну 1940 р. з'їхатися більшому числу духовенства; навіть делегати від усіх деканатів не могли бути запрошені та прибути до Львова. Все таки Митрополит пише в цьому розпорядку, що "при відповідному примінснні наших дотеперішніх у тому напрямі звичаїв можна багато зділати."[21])

Бажанням Митрополита було, щоб якнайбільше число духовенства брало особисту участь на скликаному Соборі. Бо якщо більше число духовенства брало б участь у Соборі, тоді рішення Собору були б його власними рішеннями, що випливали б з дійсної потреби, зрозумілої всіми. Це давало б запоруку, що закони, прийняті Собором, будуть зберігані у практиці. Вони не виглядали б тоді накиненими, і не були б лише тими рішеннями, що опрацьовані в підготовуючих комісіях, часто роблять враження теорії. Коли вони є "теорією", недостаточно приміненою до практики, тоді "з того виходить, що непрактичний закон не буває виконуваний і робить чимраз більший баляст бюрократичних невиконаних, а часто й незнаних законів."[22]) У цих словах бачимо знову Митрополита психолога, а теж його шляхетну вдачу, що прислухувався голосові духовенства. Всьому духовенству, найбільшому його числу, хотів дати змогу висловитися, щоби праця Собору не була духовенству чужа. Принцип так широко переводжений у практиці на теперішньому Вселенському Соборі Ватиканському II, що доручив єпископам у порозумінні з духовенством вирішувати спірні справи.

Інші причини, чому Митрополит не скликав Собору між двома світовими війнами, були наші власні, внутрішні. У цитованому розпорядку Митрополит пише і про них. До післявоєнного замішання, в якому якась більша законодатна праця "здавалася такою трудною, що майже неможливою...", причинявся ще "і брак поміж нашими людьми талантів-законодавців, бо навіть і знаменитий правник може бути слабим легіслятором. Безконечне число цивільних законів сипалося на нас і про них кожний міг думати, що вони не до виконання. Такий устрій світського законодавства мусів відбиватися і на наших церковних відносинах; у кождому разі був відстрашаючим прикладом."[23])

Нам треба ще й тепер призадуматися над цими нашими внутрішніми недостачами й над засобами, щоб їх усунути. Все це пекучі справи нашої Церкви. Маємо вчених догматистів, моралістів, істориків, викладачів філософії, які покінчили університетські студії на заграничних університетах великої слави, однак відносно мало маємо

знавців східнього церковного права й літургістів. Ті що є — це радше виїмкові люди, що підтверджують загальний брак у тих двох ділянках богословської науки в нас. Без науки і без дослідів наша Церква на довшу мету не може рости. Передусім ці дві галузі науки, попри знання нашої церковної архітектури й іконографії, є тими, що найбільше підкреслюють самобутність і духовість нашої Церкви, об'єднаної з Ап. Престолом. І Ап. Престіл бажає, щоб ми були собою, щоб ми ці ділянки науки плекали. На цю потребу спеціялістів у нас у різних ділянках науки митрополит Андрей звертав увагу вже 1905 року, в посланні "Зближаються часи", що було зреферроване в групі його писань на тему церковної єдности.

Інший натяк на наші власні внутрішні відносини між двома війнами можемо знайти також у вже зреферованому посланні "Про обрядові справи" з 13. IV. 1931 р. Це місце було цитоване. Тут можемо його частинно повторити: "...може бути, що є багато католиків, які бажали б нас видіти замкненими в Галичині, зайнятими внутрішніми боротьбами."[24]) Які це внутрішні боротьби? Під цим можна розуміти ріжниці думок між т. зв. "западниками" й "восточниками".

Митрополит Андрей був найкращим представником концепції збереження традицій Східньої Церкви, чистоти східнього обряду і т. д. Він не вважав відповідним скликувати Собор між двома світовими війнами тому, що не було виглядy на успіх Собору в єдино правильному напрямі, а це в напрямі збереження східньої традиції, чого зрештою домагається від нас Ап. Престіл. Правильність такого припущення підсилює факт, що нпр. не можна було осягнути згоди й порозумітися в усіх справах у праці Міжепархіяльної Літургійної Комісії, що діяла від 1929 р. Коли ж тоді не скликав, рішився на це в найгірших умовах і розписав Аєп. Собор на весну 1940 р. (коротким письмом, М. О., ч. 59, з 13. III. 1940 р.) з причин, що вже були наведені. Це потреба, "щоб Церква не тільки жила і працювала, але і нормувала відносини поміж людьми."[25]) Датував це скликання Собору на Світлий Четвер, р. Б. 7448 індіктіона 8-го, тобто придержувався числення за візантійською ерою. Бо був звичай у нашій Церкві, як є і в Західній, важніші документи торжественно датувати давнім способом числення. (Давнє числення в Римській Церкві було інше, аніж візантійське.)

Митрополит хотів зробити усе, що, на його гадку, ще треба було зробити. Одним із виявів його проникливого ума було саме послання "Про обряди" з 19. V. 1941 р. Хотів м. ін., коли вже не довести до обрядової однообразности в нашій Церкві, що було його

довголітнім бажанням, то бодай дати в цьому напрямі такі вказівки, що відповідали б обрядовим відносинам нашої Церкви.

Як було сказано, послання "Про обряди" (з 19. V. 1941 р.) є коротким переглядом джерел літургійного права нашої Церкви. Воно саме починається думками про те, хто є компетентним рішати в обрядових справах у нашій Церкві. Це компетенція Ап. Престолу і Провінційного Синоду, потвердженого Ап. Престолом. (Очевидно, що Патріярший Синод і уряд Верховного Архиєпископа з його Синодом мають цю саму компетенцію. Патріярший Синод чи Синод Верховного Архиєпископа — це найвищий адміністраційний і правний орган Помісних Церков у дисциплінарних і літургійних справах.) Єпархіяльні Собори мають лише екзекутивну владу; вони мають пильнувати, щоб ці закони були переведені в життя на території їхніх єпархій.

Ось слова Митрополита про обмежену компетенцію правлячих єпископів і Аєп. Собору: "...Без сумніву мають вони право й обов'язок доглядати, щоб обрядове право було якнайвірніше і якнайточніше заховуване духовенством і вірними єпархії. Тим самим мають обов'язок не допустити до творення практик і звичаїв противних обрядовому праву. Коли такі практики постають, мають обов'язок осуджувати їх як нелеґальні. А що обрядове східнє право, чи загально-візантійське, чи наше, яке можна б назвати греко-католицьким, полишає духовенству досить широку свободу в справах, що не є нормовані літургійними законами, то є правом і обов'язком Ординаріятів нормувати й порядкувати практику духовенства так, щоб священики навіть у справах, у яких обрядове право лишає їм свободу, не різнилися яскраво поміж собою і заховували бодай таку однообразність, якої треба до приличного, прилюдного Богопочитання."

"Коли практика духовенства в тих справах, що лишені його свободі, відступає від духа і стилю обряду, тоді Ординарій обов'язаний такі практики заказувати, а навпаки одобряти й поручати практики, що відповідають духові обряду.[26]) Очевидно, що ті свої обов'язки і права можуть Ординарії виконувати чи то розпорядками, чи єпархіяльними законами, які однак не будуть мати характеру літургійного права, а тільки дисциплінарних розпорядків чи законів."[27])

Далі Митрополит говорить виразно про завдання Аєп. Собору й про його добрий вплив на нашу Церкву також на еміґрації. "...До ладу в відправах Богослужень дійдемо, коли обмежимо працю Аєп. Собору до одобрювання законних і правильних обрядових практик, як і до заказування неправильних і незаконних, уникаючи при цьо-

му нових обрядових законів. Передусім осягнемо те, що ціле духовенство Львівської АЄпархії буде триматися одних і тих самих практик, а в речах полишених свободі священика будуть заховуватися побожно, прилично і не так, щоб могли когонебудь разити."

"Дальше, всім тим Церквам, що вийшли з Галицької Провінції, як нпр. Церкві галицькій у З'єдинених Державах і гр. кат. у Канаді та колоніях у Бразилії й Аргентині пригадаємо, яке нас обов'язус літургійне право, а які незаконні й неправильні практики повинні бути раз назавжди знесені."[28])

Також у напрямі вводження живої української мови в Богослуженнях була думка Митрополита запроваджувати її там, де для цього є потреба. "...Коли Бог дозволить нам працювати в Великій Україні, прийдеться правдоподібно й нам у душпастирській праці вживати української мови в Богослуженнях. Ця справа в нашій Церковній Провінції неактуальна,"[29]) писав Митрополит у 1942 р. (Письмо "Видання нового Служебника", з 25. V. 1942 р., ЛАЕВ, 1942, ч. 6, стор. 103).

Цю саму думку про вживання живої мови в Богослуженнях висловлює Митрополит у декреті Аєп. Собору з 1940 р., ч. 10, п. з. "Праця над з'єдиненням Церков", у якому м. ін. згадує, що тих нечисленних католиків візантійсько - слов'янського обряду, Росіян, Білорусинів, Поляків, Німців, Чехів і Жидів, що належали до наших парохій чи його єпархії, "ми не хочемо винародовлювати..." "Ми готові передати їм Євангеліє в їх рідній мові і по нашим силам помагати їм у зберіганні й оцінюванні якслід їхніх традицій і звичаїв."[30])

Велике благорозуміє пробивається з інтерпретації компетенції Єпарх. Собору, про яку пише також у вже згаданому письмі, що ним розписав Аєп. Собор 1940 р. Митрополит не був прихильником букви закону, але його духа. Тому брав до уваги різні огляди й потреби, місця, часу, взагалі народу й духовенства. Ось його слова: "...Очевидно, Єпарх. Собор не може зносити загальних законів Церкви чи Провінціонального Собору, але може всі ті закони доповняти, приміняти і многі справи порушувати, яких загальні церковні закони не доторкуються. Декрети Єпарх. Собору мусять бути так примінені до потреб місця, часу, вдачі народу й духовенства, що неможливе є знайти денебудь схеми законів, які можна б живцем перещепити до нашої єпархії. Деякі постанови, які могли би бути дуже корисні й потрібні в німецьких чи італійських єпархіях, були б непотрібні, а може й шкідливі в наших відносинах."[31]) Над цим місцем варт

призадуматися і примінити його і в наших обставинах на еміграції. Не все чуже, хоч само в собі добре й корисне, відповідає стилеві нашого східнього обряду, духові нашої Церкви та її національному характерові.

Хоч Митрополит уважав рішення двох Провінційних Соборів "міродатними вказівками" і обов'язуючими, то розписуючи Собор на весну 1940 р., запрошував духовенство "до уважного розгляду ухвал Замойського і Львівського Соборів. Порівнюючи ті ухвали з життям народу й духовенства, прийде кожному з вас свідомість неодної потреби, може й неодної поправки, котрі самі можете і повинні завести в своїх парохіях. Усі ваші спостереження, обдумані всесторонньо на молитві і ясно списані, будьте добрі предложити нам." Тоді знавці впорядкують ті пропозиції та предложать їх Ординаріятові, який використає їх до зроблення пропозицій будучих декретів Собору, разом із доданням пропозицій Митрополита.[32]) Митрополит хотів знати, які є практики на місцях і яка є думка духовенства, як теж хотів знайти легальну основу, а не самовільне впроваджування змін, які кому подобаються.

Повертаючи до реферування послання "Про обряди" (з 19. V. 1941 р.), в дальшому воно перечисляє джерела обрядового права нашої Церкви, чи радше є переглядом історії обрядової справи в нас від Берестейської Унії, а навіть ще з попереднього часу, до найновіших днів, тобто до початку 40-их років XX ст. З попереднього часу має на думці приписи записані в літургійних книгах, а після Берестейського Собору голосно рішення Замойського Синоду (з 1720 р.), розпорядок - послання Київського Митрополита Атанасія Шептицького (з 3. V. 1738 р.), в якому він по Замойському Синоді подає спис поправок, які треба зробити у виданнях літургійних книг.[33]) Згадує також буллю папи Венедикта XIV "Allatae sunt" § 27 (з 26. VII. 1755 р.), якою Ап. Престіл застеріг собі право, "що ніхто без його згоди не може навіть частинно змінити східнього обряду."

Пише коротко про церковні книги синодальної Російської Церкви, які були прийняли наші літургісти "навіть ті, що пізніше гуртувалися біля почаївських видань церковних книг". Вони мабуть уже в останніх літах XVII ст. прийняли піконіянську обрядову реформу, а опісля й тексти літургійних книг, як і Св. Письма "в російській редакції, зі залишенням на боці незвичайно цінного, а нам ближчого, тексту Скорини і Острожської Біблії."[34])

На цьому місці треба підкреслити гадку Митрополита, що прийняття ніконіянської обрядової реформи "впроваджувало більше зміни тексту церковних книг, ніж зміни введені Замойським Синодом і митрополитом Атаназієм", — і другу його гадку, що "це повинно бути ще перестудіоване". Часто чуємо заміти тільки в бік латинізації обряду, тимчасом Митрополит розглядає обрядову справу в цілості так, як вона в нас розвивалася, які були постороні впливи, як зі Заходу (головно з боку Поляків і Мадярів), так і зі Сходу (з боку Росіян), отже не лише в нашій Греко-Католицькій, але і в укр. Православній Церквах. Ніконіянські зміни введено в наш обряд також не рішенням церковної влади, а виданнями церковних книг і повільною практикою.

Митрополит Андрей аналізує різні літургійні практики та на підставі існуючих законів виказує, що багато змін, які зайшли в нашому обряді, чи за ініціятивою видавців літургійних книг, чи з ініціятиви або просто з недбальства поодиноких священиків, не можуть набрати сили звичаєвого права.

В цьому посланні "Про обряди" (з 19. V. 1941 р.), як і в інших письмах про обрядові справи, Митрополит виявляє велике знання історії літургійного права та літургійних книг різних видавництв і з різного часу, які були в ужитті в Київській Митрополії, в Галицькій Митрополії, а далі і в Мукачівській та Крижівській єпархіях, як очевидно і грецьких літургійних текстів, про що мова буде далі.

Тому, що вплив різних видань церковних книг не сягав далеко, а тільки в найближчу околицю, пише Митрополит, постали різні обрядові зміни, однак вони не були загальні.

Про Замойський Синод пише, що він "...узнає таке літургійне право, як воно було записане в книгах до Берестейської Унії." "...На кожний спосіб, з хвилею потвердження Римом рішень Замойського Синоду, триває в законній силі ціле літургійне право нашої Церкви, яке обов'язувало наших Єпископів і духовенство в хвилині приїняття св. З'єдинення і яке Ап. Престіл нам при прийнятті З'єдинення одобрив. Усі противні тому праву практики до Замойського Синоду являються незаконними та помилковими тому, що введені без згоди Ап. Престолу, обіймали невеликі тільки круги духовенства й не були одобрювані ніякою церковною владою у нас, а передусім тому, що противилися і духові обряду і загальному обрядовому праву."[35])

Як відомо з історії, Замойський Синод був саме першим заборолом проти латинізації. Однак він не спинив всіх її проявів, які все таки не були загальні.

Була до цього ще одна причина, вже згадана у зреферованій конференції "Про ролю західніх у ділі об'єднання Церков" (з 18. II. 1923 р.). Про неї пише Митрополит також у цьому посланні "Про обряди". Як з польського боку йшли тенденції латинізації, так із другого боку, під покришкою очищення від латинізації, йшла пропаґанда царської влади за православ'ям і накидування нашій Церкві синодальних російських книг. Ця пропаґанда йшла в напрямі русифікації народу і знищення нашої Церкви, на жаль також при помочі самих галицьких еміґрантів, готових до відступництва, продажних і найгірших елементів нашої Церкви. — Тому, щоб зберегти віру "...віруючі і побожні священики та вірні, бачучи противний вірі напрям тої цілої акції, тим усильніше прив'язувалися до найменших і найповіших традицій, які, здавалося, боронили наш нарід і духовенство перед затратою віри."[36])

Щоб спинити ворожу вірі пропаґанду під претекстом очищування обряду від латинізації, Ап. Престіл висловив прилюдну догану таким надто ревним приклонникам очищення обряду і заборонив "зміняти щонебудь з практик Холмської Церкви, із практик, що їх застало релігійне переслідування." Очевидно збоку Росії; воно вкінці й довело до кривавої ліквідації Унії на цьому терені. Однак ця заборона, тобто латинські практики Холмської єпархії, не мали обов'язуючої сили поза нею. Ось слова Митрополита: "...Той заказ Ап. Столиці, що відносився виключно до холмської єпархії і до спеціяльних обставин релігійного переслідування, не мав бути примінений, і в намірі Ап. Престолу не міг бути примінений до інших єпархій, що працювали серед відмінних обставин. Був він прийнятий приклонниками латинського напрямку, як дефінітивне одобрення й освячення всіх латинських практик нашого обряду."[37])

Вичисляючи далі джерела нашого літургійного права в посланні "Про обряди", Митрополит згадує про працю Львівського Собору з 1891 р. Окремо згадує про поміщений "через якусь невияснену помилку", разом із декретами Собору, його титул V, що не був предложений Синодові. В титулі V мав бути предложений Синодові цілий устав Проскомидії і Літургії. Цей титул V не був читаний на ніякому загальному зібранні Синоду, і не був проголошений на ніякій сесії Синоду. Через це не мав законної сили, як інші синодальні декрети. Літургійних змін цей Собор не схвалив, хоч такі зміни були приготовані. Вони були видрукувані в "Додатку" до римського видання актів цього Синоду (вид. 1896 р.), як додатки 33 і 36. Додаток 33 — про порядок Преждеосвященної Служби з двома правилами, що доручували зміни в нашому Служебнику, не наводячи

ніякого його видання, а в додатку 36 подані загальні рубрики церковного правила. Однак ці постанови не мають законної сили декретів Собору.

Митрополит пише виразно про це і дає таку їх оцінку: "Ті оба додатки мають очевидно велике значення, як ствердження різних літургійних практик, тоді в єпархіях уживаних, і як праця підготовної комісії, але не є ніяким законом і до декретів Синоду не належать, як очевидно до декретів Синоду не належать різні додатки до тих декретів, папські енцикліки, послання кардинала Левицького, декрети Ватиканського Собору, Силябус, тощо."

"Якщо йдеться про мериторичну оцінку тих приготованих, а не проголошених обрядових декретів, треба сказати, що без сумніву метою їх було доведення до однообразности у виконуванні обряду цілого духовенства всіх трьох єпархій."[38])

У цьому посланні згадує Митрополит також, що: "Сповняючи поручення Провінціонального Синоду, видали ми для вжитку цілої Церковної Провінції Требник 1925 р." "...Службу Божу, зглядно Служебник, видали ми в р. 1929." Митрополит знає про те, що "мимо старанної праці обрядової комісії, до якої належали і знавці нашого обряду, якими були луцький єпископ Преосв. Йосиф Боцян і проф. о. др. Тит Мишковський, у текст всунулися деякі помилки та пропущення..." Тому "буде завданням нашого Аєп. Собору — (з 1942 р.) — так унормувати й упорядкувати спарх. обрядову практику, щоб вона могла мені послужити до видання, дасть Бог, Служебника, який відповідатиме порученню Провінціонального Собору для вжитку цілої Церковної Провінції."

"При одобрюванні або признаванні нелеґальною, противною нашому обрядовому праву якоїсь практики, братиме наш Аєп. Собор — тобто Львівський з 1942 р. — між іншими документами під розвагу і приготовані для предложення Львівському Провінц. Синодові пропозиції підготовної комісії."[39]) Про працю тої комісії висловлюється з признанням. Все ж таки стверджує, що і в предложеннях цієї комісії були "вкралися деякі помилки і пропущення, які конечно треба би поправити". До передсоборової комісії з 1891 р. належав знавець обряду о. проф. І. Дольницький і о. мітр. А. Бачинський.

Отже в напрямі видання нового, поправного Служебника йшла праця перед другою світовою війною, а Аєп. Собор 1942 р. також про неї думав. Послання "Про обряди" (з 19. V. 1941 р.) кінчить Митрополит надією на видання нового Служебника в Римі, який потвердить наше літургійне право. А покищо Аєп. Собор приготовляв рішення в дусі цього права.

Про римське видання Служебника писав Митрополит у травні 1941 р., отже під большевицькою окупацією, ще не знаючи, що він уже був виданий у Римі: "...Очевидна річ, приймемо те римське видання як дефінітивно нас обов'язуюче і будемо всі приписи того нового Служебника вважати за наше літургійне право, котрого не вільно буде нікому змінити. Думаємо, що римське видання усталить чи ствердить тільки приписи літургійного нашого права."[40])

Ось і в воєнний час Митрополит працював над однообразністю нашого обряду! Чи це не повинно бути для нас ще більшою спонукою в часі миру довести до тієї однообразности, основи якої поклало римське видання Богослужбових книг у 40-их роках?

Послання "Про обряди" дано у Львові при архикатедральній церкві св. Юра, 19 травня 1941 р., а опісля було воно відчитане на приготовній сесії Аєп. Собору 21 травня 1942 р., тоді, коли римське видання було вже фактом.

(Тут можна додати для збереження в пам'яті, про що немає згадки в цьому посланні, що видавцем Служебника 1930 р. був пок. о. д-р С. Кархут, мовознавець і професор церковно-слов'янської мови в Гр. Кат. Богословській Академії у Львові.)

ПИСЬМО "ВИДАННЯ НОВОГО СЛУЖЕБНИКА" (з 25. V. 1942 р.). Неначе доповненням до послання "Про обряди" (з 19. V. 1941 р.) є письмо п. з. "Видання нового Служебника". На початку цього письма Митрополит висказує наперед велику радість з нового римського видання Служебника та вдячність для Свящ. Конґреґації і св. Ап. Престолу за це рішення. Воно прийшло на просьбу наших єпископів, після того як Міжєпарх. Обрядова Комісія вислала свої акти зі Львова до Риму ще перед другою світовою війною. Ця радість подвійна, пише Митрополит. Найперше: "Новий Служебник закінчить раз назавжди зміни в обрядах, які могли б змодифікувати зчасом наше літургійне право і розбити обряд нашої Церкви на відмінні єпархіяльні обряди, різні від того обряду, який уживають наші нез'єдинені брати." По-друге тому, що: "Раз назавжди наші нез'єдинені брати зрозуміють теж, що Ап. Престіл не тільки не має наміру накинути нам латинський обряд, але дбає про те, щоб наші обряди були заховувані без ніяких змін." Дещо вище пише, що римське видання: "Положить раз на завжди кінець практиці запозичати з латинського обряду деякі західні звичаї."[41])

Також пригадує, що перед другою світовою війною у Львові працювала через кілька років т. зв. Міжєпархіяльна Обрядова Комісія. До неї входили делеґати всіх ординаріятів нашої Церкви, себто ординаріятів: перемиського, станиславівського, мукачівського,

пряшівського, крижівського і трьох американських (ЗДА і Канади), і очевидно Львівської Архиспархії. Ця Комісія передискутувала багато обрядових справ, однак не могла дійти до однозгідних рішень у всіх справах. Тому її акти і пропозиції предложено Ап. Престолові. Щойно Ап. Престіл, докладно Конгрегація для Східньої Церкви, покликала до життя свою обрядову комісію і ця приготовила церковні книги, які тепер обов'язують у нашій Церкві. Вони є найновішим літургійним правом нашої Церкви.

Письмо "Видання нового Служебника" складається з короткого вступу, коротких канонічно-літургійних завваг, розгляду мовної сторінки римської редакції Служебника (з 1941 р.), як і попередніх редакцій, довшого уступу про інтерпункцію та кінчиться заохотою до молитовного читання літургійних текстів.

Тут, як і в інших письмах про обрядові справи, Митрополит в'яже це нове римське видання з працею для справи об'єднання Церков. Це рішення Ап. Престолу, на гадку митрополита Андрея, "станеться безумовно початком нової епохи розвою діла з'єдинення."

Далі згадує, що за виданням Служебника прийде нове римське видання інших літургійних книг, а теж і Типикону, що доповнить приписи Служебника, та подає, як нове видання Служебника має бути введене в життя. Як добрий психолог і людина, що реально оцінює ситуацію, пише, що "...помалу приступатимемо до введення тих змін, що їх узаконили Аєп. Собор з 1941 р. і римське видання. Це буде почасти обов'язок і право Аєп. Собору 1942 р."[42]) Митрополит стверджує далі, що "...римське видання майже в усіх точках відповідає рішенням нашого Собору. А що рішення нашого Собору стверджували й одобрювали тільки практики більшости нашого Духовенства, лиш у небагатьох і несущних точках прийдеться нам уводити зміни чи поправки в наших відправах." Усе таки ті зміни, що їх треба впровадити, а на які нарід не є приготований, треба буде йому їх пояснити "і представити причини, які спонукали Римську Конгрегацію і наш Аєп. Собор до введення таких змін."

"Певна річ, що наміром Апостольської Столиці є привернути нашому обрядові деякі приписи східнього літургійного права, які поволі затрачувалися в нас через деякі практики частини Духовенства, але без сумніву не наміряє Апост. Престіл переводити нагло й без достаточного приготування змін, які можуть разити декого з-поміж наших священиків і вірних. Ця обставина, що в духовних семінаріях і новіціятах монаших чинів поручено виховувати молодь в дусі бажаних Ап. Престолом змін, а водночас дозволено старшим священикам заховувати у приватних відправах свої дотеперішні звичаї,

вказує безперечно на бажання перевести зміни не нагло, при помиченні й усуненні, а не переломлюванні всіх можливих труднощів."[43])

Далі йде інтерпретація нових літургійних приписів чи канонічного літургійного права, яким являється нове римське видання Служебника. Митрополит пише, що зміни введені новим римським виданням Служебника "є того роду, що не усувають відрубних приписів літургійного права нашої Церковної Провінції, себто рішень Замойського Собору. Ті відрубності однак представляються так, що позволяється вважати їх неначе виїмковим провінціональним приписом, який не становить ще відмінного літургійного права."[44]) Це є римська редакція літургійних книг для нашої Церкви, т. зв. "Recensione Ruthena", з узглядненням рішень Замойського Собору, у протилежності до "Recensione Vulgata", що не є зв'язана рішеннями Замойського Собору, для вжитку інших вірних слов'янсько-візантійського обряду.

Тут Митрополит робить різницю між тими спархіями, що зв'язані рішеннями Замойського Синоду, який зобов'язує територіяльно, себто в Галицькій Митрополії, і тими, яких його рішення не зобов'язують, себто всі інші єпархії. Ці останні в тому вигіднішому положенні, що можуть пропустити зміни введені Замойським Собором, хіба що нарід уже привик до цих змін, напр. у Мукачівській, Križівській і наших єпархіях Америки й Канади. Так напр. Екзарх Білоруси не є зв'язаний Замойським Собором, бо цей Собор як територіяльний закон його не обов'язує.

Далі звертає увагу на мовну сторінку тексту нового римського Служебника і припускає, що нове його римське видання брало зразок із рукописного тексту Служебника, що його вживав Київський Митрополит Ісидор, бо цей Служебник є у Ватиканській бібліотеці. "...Обрядова Комісія Римської Конґреґації не вдавалася в глибші досліджування цілої історії літургійних наших текстів X ст. Прийняла найстарші тексти, які мала, а мала той текст Ісидора, що сягав може XIV ст."[45])

У цьому письмі згадує Митрополит також про мовну Комісію, яку був покликав до життя для дефінітивного усталення наших літургійних текстів. Однак Комісія не могла дійти до згоди і тому лишається завданням майбутности перевести ревізію правопису й лексикографії наших літургійних текстів. Митрополит Андрей пише: "...Літургійні реформи П. Могили в Києві й Нікона в Москві — перша значно більша, ніж друга, — поправили тексти, але без граматичної системи; вони усунули деякі разячі похибки та впровадили до деякої міри одностайні наголоси. В цілому ряді наших видань від

XVI ст. не слідно поважнішої праці граматиків над нашим текстом."[46]) Це місце сильно підкреслює велике знання літургійних текстів, до яких Митрополит ставився критично і завжди шукав за найстараннішим їх виданням. Він ставиться критично і до нового римського видання Служебника. Ось пише: "Вертаючись до нового видання Служебника скажемо ще, що хоч цілий його текст є вийнятий з-під поправок, що їх хтонебудь міг би робити, то правдоподібно можна і годиться змінити інтерпункцію. Не тільки тому, що в них у всіх літургійних виданнях трапляється багато просто друкарських похибок, але ще й тому, що інтерпункції до тексту не належать, а є тільки додатками, що інтерпретують текст, але не є ніякою його частиною."[47]) Тепер Митрополит переходить ті різні місця, де, на його гадку, в новому римському виданні Служебника треба змінити знаки інтерпункції. І дає короткий виклад про те, яке значення може мати інтерпункція при читанні літургійних текстів.

"Крапка означає завжди в письмі кінець речення, а для християнина кінець — то смерть. А що крапку нераз заступає знак питання, або знак оклику, перший може прибрати в очах християнина значення Божого суду, а другий значення або вічної нагороди, себто безконечного оклику радости, або кари, оклику бездонної розпуки. Треба замітити, що знак оклику значно частіше міг би стояти в наших літургійних текстах, чим дійсно уживається. Нпр. кожний стих великого славослов'я і много псальмів — то цілком виразні оклики, висказані нераз із таким ентузіязмом, що й буденний знак оклику видався б за слабим, і з того неначе природне бажання і в ньому шукати внутрішнього змісту. А коли вже хто в символах шукає глибини їх значення, знайде може в символі протинки, яка сама собою є тільки "наказом пристанути", чи запрошенням до поклону почитання або до роздумування . . . . тоді це розположення каже їй падати перед престолом Всев. Бога."[48])

На кінці письма "Видання нового Служебника" Митрополит заохочує священиків до праці над молитовним читанням літургійних текстів, чи при священних діях, чи приватно, як приготування до них. Таке молитовне читання літургійних текстів відслонює перед очима душі глибину духовного життя, про яке "і не мріє людина, що не досвідчила, чим є літургійна молитва. Крім того таке молитовне читання вводить душу в духовне читання передусім Святих Книг Божого Об'явлення, а відтак і в читання богословських, аскетичних, а найліпше простих побожних книжок і в те життя, що є, — та повинно бути, питомим життям священика, життям молитви."[49])

У цій групі писань Митрополита можна згадати й ті його писання, що є поясненнями літургійних текстів і обрядів, хоч логічно

належать вони радше до першої групи його писань, себто до його богословсько-душпастирських і аскетичних писань. Нпр. книжечка-послання: Тим, що будуть читати сю книжечку п. з. "Пам'ятка посвячення церкви", з 1901 р.[50]) Писання того роду треба щойно визбирати з великої духової спадщини митрополита Андрея і їх відповідно впорядкувати. Треба сказати, що Митрополит залюбки вживав як мотто до своїх проповідей і реколекційних наук літургійних текстів і розвивав їх дуже глибоко, звичайно в аскетичному дусі. Ці духовні науки мабуть безслідно пропали, бо тільки дещо було поміщене тут то там у католицькій пресі.

ПІДСУМОК ПИСАНЬ ПРО ОБРЯДОВІ СПРАВИ. На кінець розгляду цієї групи писань Митрополита коротко можна її підсумувати в двох-трьох головних думках. З одного боку Митрополит кладе натиск на збереження східнього обряду в його повноті й красі та доказує, що це потрібне як для праці над об'єднанням наших Церков на Сході, так і для вияву нашої власної релігійно-церковної культури. А з другого боку Митрополит має сильне почуття існуючого закону, нпр. літургійних приписів, уведених Замойським Синодом, про які знає, що вони не є в дусі і стилю східнього обряду, але розуміє їх причини. Ось його слова з послання "Про обряди" (з 19. V. 1941 р.): "Хоч у теорії можемо сумніватися про правильність деяких обрядових реформ, уведених Замойським Собором, хоч і можемо теоретично ставити тезу, що при обрядовому положенні цілої Східної Церкви, себто супроти факту, що того самого обряду вживає багато церковних провінцій, законодавство одної прозінції не повинно було брати ініціятиви в рішаючих обрядових змінах, себто не повинно було своїм провінціональним законодавством давати норм обрядового права, однак мусимо рішуче стояти при тому, що закони Замойського Собору є законами і мусять бути нами заховані, як довго Ап. Престіл не рішить інакше." І далі подає для цього рацію. "Бо ослаблюючи законну повагу Провінц. Синоду, тим самим нищили б ми евентуально і послух нашим, хоч необрядовим, а тільки дисциплінарним рішенням у справах обрядових практик."[51])

Тому як второпний пастир і добрий психолог знає, що зміни того роду не можна перевести за одним разом так, як і за одним разом не були введені в наш обряд ті чужі запозичення, що їх тепер треба усувати. Мав терпеливість і пошану до думок інакше думаючих, тому не хотів насильно переломлювати обрядових практик, які не були чисто східні, але хотів, щоб зміна на краще прийшла сама собою. В цьому дусі, т. зн. привернення чистого, східнього обряду, як теж у дусі його поступу-розвою, треба виховати духовенство.

Отже це праця, подібно як і праця для об'єднання Церков, що вимагає видержливости й послідовности, які мав Митрополит, праця, що вимагає часу. Далі, є в нас нечисленні голоси духовенства, необізнаного з історією і джерелами нашого літургійного права, що Римська Літургійна Комісія, яка з сорокових роках видала наші літургійні тексти, тепер обов'язуючі в нашій Церкві, накинула нам російські тексти, тексти синодальної Церкви. Цей заміт, бо аргументом він не є, можна дуже легко опрокинути ось такими ядерними короткими і для всіх зрозумілими словами, написаними ще 1931 р. в посланню "Про обрядові справи" (з 13. IV. 1931 р.): "...Нам треба вірно заховувати всі наші давні обрядові й церковні передання. Це не значить, щоб ми мали приймати якісь незнані й чужі нам обряди Російської синодальної Церкви. Але коли між нашими старими і давніми переданнями находяться деякі звичаї, які заховалися і в синодальній Церкві, то це не може бути для нас причиною, щоб ці наші давні звичаї занедбувати."[52]) Це зовсім щось подібне, як те, що ми перестали вживати нашу старинну назву Русь (і тепер уживаємо її лише для київського періоду нашої історії) тому, що наш північний сусід назвав себе Росією, що є змодифікованою формою назви "Русь".

Митрополит умів критично ставитися до різних течій як у нашій Церкві, так і на Заході. До замітів т. зв. "западників" у нашій Греко-Католицькій Церкві, які зле розуміли візантинізм і бачили в ньому лише його тіні, можна б віднести ще наступні думки з послання "Про обрядові справи" (з 13. IV. 1931 р.). Митрополит пише: "То, щоб східніх для Бога й Церкви (Всел.) приєднати, треба нам самим східніми бути, або ж східніми ставатись. Очевидно чим більше дбатимемо про обрядові традиції нашого народу, тим сильніше треба нам буде працювати над тим, щоб дати тому народові католицьку свідомість, то є свідомість належности до Вселенської Церкви і прив'язання та любов до тої Церкви і її зверхника, Римського Архисрея, до всіх прав і догм Церкви." "...До цієї католицької свідомости й прив'язання до Католицької Церкви мусимо змагати всіми можливими засобами. Коли цю свідомість і ті прив'язання в нашому народі побільшає почитання Пресв. Серця, Непор. Зачаття Преч. Діви Марії, то сміло наш нарід до цього почитання й любови будемо заохочувати, але в почитанні Христового Серця будемо стерегтися сліпого наслідування лише того, що бачимо в костелах. Почитання Христового Серця чи Непороч. Зачаття можуть так же добре прибрати західню, як і східню форму. Чому їх не примінити до нашого обряду, чому не подати їм східньо-візантійської форми?"[53])

Митрополит розумів обряд як живий вияв Богопочитання. То-

му вважав, що не можна заперестати тільки на тій точці, на тих Службах, які візантійський обряд мав нпр. в IX ст. Обряд мусить розвиватися, але тільки в своєму стилі і дусі. При тому уважав, щоб кожна обрядова зміна, в даному випадку нова служба, то є форма Богопочитання, новий празник, були введені компетентною церковною владою, якою у нас був Провінційний Синод, а не самовільно.

Нпр. у посланні "Про почитання Христового Серця" (з 1906 р., написане в день св. Ап. Якова), пише: "...Не підлягає сумніву, що якщо б ми надавали почитанню Христового Серця форму чужу нашому обрядові, ми йшли б зовсім дорогою фальшивою, нецерковною, а хто б самовільно впроваджував якісь обрядові служби, не потверджені церковною владою, зглядно в нас Провінційним Синодом, той присвоював би собі власть, котрої не має і Митрополит, і віддавав би сумну прислугу Христові."[54]) Тут ясно виложені думки.

Знов у декретах Асп. Собору з 1940 р. є окремий титул чи частина п. з. "Культ Христової любови". Його написав і підписав митрополит Андрей. Тут викладає предмет, ціль і спонуки культу Христового Серця та подає, що службу празника Пресв. Серця уложив найліпший літургіст нашої Церкви, о. прелат І. Дольницький. Однак вона має тільки мовчазливу згоду, т. є одобрення звичаю. Ординаріят на просьбу о. Дольницького одобрив цю службу, але письмом без дати і підписаним генеральним вікарієм. Митрополит пише, що це письмо "видане в моїй неприявності 1909 р. і без мого відома. Я мовчазливо одобрив у тому значенні, що дозвіл Ординаріяту є тільки толеруванням практики."

А дещо вище в цьому місці пише, що щойно майбутній Провінціональний Собор може впровадити цей празник. "...Коли за ласкою Божою збереться Собор нашої Церковної Провінції, прийдеться йому може одобрити і практику обходити празник Пресв. Серця на другу неділю після Зіслання Св. Духа. Наш Аєп. Собор може тільки мовчанкою одобрити дотеперішню практику монастирів Чину св. В. В. і багато парохіяльних церков, себто тій практиці не противитися..."[55])

Повертаючи до думок з послання: "Про обрядові справи" (з 13. IV. 1931 р.) знайдемо там: "Наш обряд чим раз частіше називають і Римська Курія і богослови кат. світу візантійським обрядом. Ту назву оправдує факт, що Візантія надала нашому обрядові його дефінітивну форму і що ми цей обряд із Візантії прийняли. А коли так, чи ж можемо назвати візантинізмом лише те, що є недоброго в традиції візантійської Церкви? Очевидно в тих традиціях є схизма Фотія і Керуларія, у тих традиціях надто далеко йдучі вимоги це-

заропапізму. Того всього, очевидно, відрікаємося і це все осуджуємо. Але чи можна те осуджування й відречення звернути до цілого обряду і так само обряду відрікатися, як і схизми? У традиціях візантинізму є неодно, чого одобряти не можемо. Зовсім так, як і на Заході і в історії Західніх Церков є такі напрями, противні духові Католицької Церкви (галіканізм, йосифінізм, американізм), із якими не можемо погоджуватися..."[56])

Девізою Митрополита, особистою, як і душпастирською, яку поручав усім, були слова св. Ап. Павла "бути всім для всіх". Її знаходимо виразно наведену в викладах аскетики, в упійних і інших його писаннях. Попри це він умів також обстояти престіж нашої Церкви, і свій власний. У протилежності до менших від нього він умів критично дивитися і на власну Церкву, її обрядові й інші недотягнення, нпр. дисциплінарного характеру; а також справедливо розцінював деякі рухи у Західній Церкві, зокрема у праці для об'єднання Церков, ті, які йшли в розріз із прикметою вселенськости Церкви. Бо ж Вселенська Церква дає змогу всім молитися в своєму стилі й обряді та заховувати свій власний адміністраційний устрій, такий питомий Східнім Церквам. Цього тільки бажав Митрополит і нічого більше.

Великі працівники для справи об'єднання нез'єдинених Східніх Церков із Католицькою Церквою признавали рацію Митрополитові. А вже в світлі декрету Вселенського Собору Ватиканського II "Про Східні Церкви" (з 1964 р.) ясно бачать усі, що Митрополит заступав єдино правильне становище в своїй обрядовій настанові і в концепції об'єднання православних Східніх Церков із Католицькою Церквою.

---

[1]) Шептицький, Андрей, Митрополит. Послання до Духовенства Галицької Провінції "Про обрядові справи", з 13 квітня 1931 р. Передруковане в "Ділі", ч. 85, з 21 квітня 1931 р. (число перед конфіскатою).

[2]) Там же.

[3]) Андрей, Митрополит. Послання "Про обряди" з 19 травня 1941 р., у ЛАЕВ, за червень 1942 р., ч. 6, стор. 127.

[4]) Також була ще й інша причина, вже політичного характеру, чому польська державна влада не допускала духовенства Галицької Митрополії працювати на Волині і інших східніх землях України. Це ж духовенство несло з собою також і український національний дух, а він перешкоджував польонізаційній політиці, яку ведено на тих теренах, включно з польонізацією Православної Церкви. Для цього терену Митрополит сам тайно був висвятив на єпископа ректора Львівської Духовної Семінарії, о. проф. д-ра Й. Боцяна, ще 21. IX. 1914 р. в дорозі на заслання, на короткій зупинці в київському готелі "Континенталь". ("Царський в'язень", Львів, 1918, стор. 23.). Однак польська влада після

першої світової війни не допустила єп. Йосифа Боцяна працювати на Волині з осідком в Луцьку.

Треба відмітити, що таку саму політику в відношенні до духовенства Галицької Митрополії пізніше проводили також Німці під час другої світової війни. Вони також не допускали галицького духовенства до праці в Україні за Збручем.

[5]) Послання "Про обрядові справи" з 13. IV. 1931 р.

[6]) Там же.

[7]) Там же.

[8]) Там же.

[9]) Stoudion, Dec. 1926, p. 162.

[10]) Вірність традиції. Слово Митрополита Кир Андрея з нагоди свята 300-літніх роковин посвячення церкви Успення Пресв. Богородиці у Львові. Нива, річник XXVI, за березень 1931, ч. 3, цитати на стор. 84-85.

[11]) Послання "Про обряди" з 19. V. 1941 р., ЛАЕВ, за червень 1942 р., ч. 6, стор. 127.

[12]) Там же, стор. 126.

[13]) Там же, стор. 127.

[14]) Унійний з'їзд у Львові. Матеріяли зібрав і упорядкував о. Володимир Кучабський. Львів, 1937, стор. 15-16. (Праці Богословського Наукового Товариства у Львові, том XI-XII.)

[15]) Там же, стор. 16-17.

[16]) Там же, стор. 17 і 18.

[17]) Там же, стор. 18.

[18]) Послання "Про обрядові справи", ЛАЕВ за червень 1942 р., ч. 6, стор. 127. Ціле це послання поміщене на стор. 119-128. Воно датоване днем 19 травня 1941 р. Опісля було прочитане на приготовній сесії Аєп. Собору дня 21 травня 1942 р. і ввійшло в його акти. (Гл. там же, ст. 128).

[19]) Там же, стор. 119-120.

[20]) А. Ш. Гал. Митрополит Вірним у Господі бажає мира і Божої благодаті. Письмо-розпорядок Митрополита, Митрополичий Ординаріят, ч. 59, з 13. III. 1940 р., яким розписав Аєп. Синод у Львові. Це письмо, призначене для ЛАЕВ за січень 1940 р., ч. 1, було збережене в рукописі разом з іншими матеріялами для ЛАЕВ того часу. Вони були видруковані щойно 1942 р., як "Додаток" (I і II) до ЛАЕВ: "Документи з часів большевицької окупації." Місце цитоване — Додаток II, ЛАЕВ, 1940, ч. 1, стор. 29. Гл. передрук "Логос-у": Письма — послання Митрополита Андрея, Йорктон, Саск., 1961, стор. 33-36, цитат на сторінці 34. ("Логос" через друкарську помилку означив цей документ М. О. ч. 9, в оригіналі є ч. 59).

[21]) Там же, стор. 33 і 34.

[22]) Там же, стор. 33.

[23]) Там же, стор. 33 і 34.

[24]) Послання "Про обрядові справи", з 13. IV. 1931 р.

[25]) Цит. письмо-розпорядок, що ним Митрополит розписав Аєп. Синод на весну 1940 р., у "Письма-послання Митрополита Андрея", Йорктон, Саск., 1961, стор. 34.

[26]) Послання "Про обряди" (з 19. V. 1941 р.), ЛАЕВ, 1942, стор. 119. В останніх словах: "одобряти і поручати практики, що відповідають

духові обряду" є мабуть натяк на поступ, усовершення, розвій східнього обряду в нашій Церкві, чи як його Митрополит називає, з різних місцях: слов'янсько-візантійського обряду. Про цей поступ чи розвій обряду виразно пише, зглядно молиться за нього слозами власного укладу, в глибокій молитві "Прохання про мудрість", уже згаданій у перегляді богословсько-аскетичних творів: "Боже, ...дай мені мудрість нашого східнього обряду, його задержування, відновлювання й поступу..." ("Божа мудрість", Львів, 1932, стор. 23).

Звичайно прихильники латинізації, чи інших чужих запозичень у нашому обряді, підносять аргументи проти збереження чистого східнього обряду в повноті, що це назадництво, у ліпшому випадку музейництво, тобто закріплювання в житті того, що належить до музею. Тимчасом так не є. І східньо-слов'янський, як і кожний інший східній обряд і обряди Західньої Церкви, можуть розвиватися і поступати, але тільки в рямцях "духа і стилю обряду".

Так думали й думають про східній обряд та його можливості розвою кращі його представники, як напр. митрополит Андрей, а останньо про цей поступ-розвій східнього обряду говорив на першій сесії Вселенського Собору Ватиканського II-го Мелхітський Патріярх Максим IV. У якому напрямі наш обряд має розвиватися і поступати — це праця й почесне завдання знавців обряду і над цим повинні вони працювати. Що Митрополит мав на думці, молячися про поступ обряду в молитві "Прохання про мудрість", важко мені робити здогади. Всетаки замітне є зіставлення поруч себе трьох думок у цитаті з молитви "Прохання про мудрість", що всі три відповідають, чи є ближчим поясненням прохання про "мудрість східнього обряду". Нею є його "задержування, відновлювання й поступ". З цього можна зробити висновок, що мудрість східнього обряду буде полягати перш усього в повороті до давніх традицій Східньої Церкви. Це висловлено словами "задержування і відновлювання" східнього обряду. В цьому буде і його поступ, у порівнянні до теперішнього стану.

Про який ще інший поступ чи розвій обряду Митрополит думав, важко усталити. Про це могли би більше сказати ті, що стояли близько до Митрополита. Однак напевно ввесь цей розвій не міг відступати "від духа й стилю обряду". Можливо, що Митрополит думав про можливість місій у східньому обряді, тобто про його територіяльне розширення. Однак і це не є поступ у стислому розумінні. Це тільки поширення апостольської дії в східньому обряді. Про місії у східньому обряді також говорив Мелхітський Патріярх Максим IV у згаданому вже його виступі на першій сесії Вселенського Собору Ватиканського II-го.

У зв'язку з розвоєм обряду можна згадати про мовну сторінку літургійних книг і Богослужб. Однак і це не є поступом у стислому розумінні, бо живих як і не живих мов уживали в Богослужбах уже в перших віках християнства. (Про впроваджування нових служб гл. примітку ч. 54.)

[27]) Там же, стор. 119.

[28]) Там же, стор. 120.

[29]) Письмо Митрополита: "Видання нового Служебника", з 25. V. 1942 р., у ЛАЕВ, за червень 1942 р., ч. 6, стор. 103.

[30]) Декрети і правила Аєп. Собору 1940 р. ч. 10 "Праця над з'єдиненням Церков", в ЛАЕВ, за березень-квітень 1942, ч. 3-4, стор. 59.

[31]) Письмо М. О. ч. 59, з 13. III. 1940 р., передруковане "Логос-ом" у: "Письма-послання Митрополита Андрея", Йорктон, Саск., 1961, цит. на стор. 34.

[32]) Там же, стор. 34-35.

[33]) Цит. послання "Про обряди" з 19. V. 1941, у ЛАЕВ, 1942, ч. 6, стор. 121. Митрополит Атанасій Шептицький подас 15 таких поправок у тексті Служби Божої. Митрополит Андрей вичисляє їх у посланні "Про обряди". Тут пише, що митрополит Атанасій на кінці свого послання з 3. V. 1738 р. поручає впровадити в усі видання Служебника "всі ті поправки, що їх взято за підставу з тексту Служебника, виданого 1712 р."... Тим самим усі видання Служебника з 16 ст. принимає послання митрополита (Атанасія) за правильні, жадаючи введення в них тільки наведених у посланні змін."

[34]) Там же, стор. 124.

[35]) Там же, стор. 122.

[36]) Там же, стор. 123.

[37]) Там же, стор. 123 і 124.

[38]) Там же, стор. 125.

[39]) Там же, стор. 126.

[40]) Там же, стор. 128.

[41]) Андрей, Митрополит. Письмо: "Видання нового Служебника", з дня 25 травня 1942 р., ЛАЕВ, за червень 1942, ч. 6, стор. 100.

[42]) Там же, стор. 101.

[43]) Там же, стор. 101.

[44]) Там же, стор. 101.

[45]) Там же, стор. 103.

[46]) Там же, стор. 103.

[47]) Там же, стор. 103.

[48]) Там же, стор. 104-105.

[49]) Там же, стор. 105.

[50]) Ця книжка має також ще й другий заголовок: "Пояснення обрядів при посвяченні церкви". Написав Андрей Шептицький, Митрополит Галицький. Жовква, накладом автора, стор. 42. Мабуть це був другий наклад.

[51]) Послання "Про обряди" з 19 травня, 1941 р., у ЛАЕВ, за червень 1942 р., ч. 6, стор. 120.

[52]) Послання "Про обрядові справи" з 13 квітня 1931 р.

[53]) Там же.

[54]) Шептицький, Андрей, Митрополит. Послання пастирське (Про почитання Пресв. Серця Христового) (з 1906 р.), Жовква, вид. оо. Василіян, 1906 р., стор. 4.

Про впроваджування нових форм вияву Богопочитання пише Митрополит в посланні "Про почитання Пресв. Серця Христового" з 1906 р. (писане в Крехові, в день св. Якова) так: "Питання про те, чи нова якась Служба, цілком відповідаюча формам, приписам, духові обряду грецького мала б уходити за недозволену іновацію, лише длятого, бо є новою. На те питання рішуче треба відповісти, що при захованні

правних формальностей (servatis de iure servandis) і форми обрядової може бути впроваджене нове Богослуження так відповідне духові обряду, що хоч нове, обрядові не буде чуже. Якщо [хто] того не признає, треба сказати, що Богослуження обряду грецького так завмерло, що вже не є спосібне до ніякого розвою. Уважати за річ сущну східнім обрядам брак внутрішньої сили життя і розвою, це є брати обряд не таким, яким його нам історія передала, але таким, яким находиться в якімсь однім виданню, від котрого не сміє ані на волос відступити той, що не знає ані його духа ані історії. Історія обряду, хоч на жаль не досить перестудіована вказує на систематичну, поступаючу еволюцію від перших часів християнства. Много є служб впроваджених в обряд ще в дев'ятім і десятім столітю. Почитаємо святих творців канонів, котрі жили і працювали в століттях восьмім, дев'ятім. Навіть відлучені від Соборної Церкви східні провінції так само понимають обряд, впроваджуючи без жадного скрупулу нові Служби." (Там же, стор. 7-8).

Це теоретичне дуже замітне місце про напрям розвою обряду попереджують інші теоретичні ствердження, хто має право впроваджувати нові Служби.

"...Ішло би про те в тій цілій справі лише про внішну, обрядову форму, яку належало б у нас надати почитанню Христового Серця. В тій справі не можемо уважати за законну жодної зміни обрядової, як довго законною владою не є потверджена, а тою властю у нас Провінціональний Собор." Практично, пише декілька рядків нижче, ця справа за принципом тут наведеним "на разі є цілком неактуальною, т. є перед Провінціональним Собором не є можлива ніяка зміна. Хіба мимоходом можна би ще застановитися над питанням, чи в евентуальності якогось синодального рішення, мала би Синодом одобрена Служба уходити за чужу обрядові, чи ні; або іншими словами, чи Провінціональний Синод мав би право впроваджувати якесь нове Богослуження. Бо річ очевидна, Провінціональний Собор не мав би цього права, як би впровадження кождого нового Богослуження було обрядові противне; рішення синодальне противне обрядові було би неважне, як за певне уважаю, що не важне було би синодальне рішення впроваджуюче Богослуження не лиш нове, але і формою, чи мовою противне тому, що є сущне нашому обрядові". (Там же, стор. 6-7). Митрополит підкреслює сильно принцип, що нові форми вияву Богопочитання мають бути випливом духа візантійського обряду.

Далі, хоч і мимоходом, Митрополит розглядає розвій обряду в цілій ширині, отже говорить вже не лише про нові Богослуження. "...Не лише в тій справі чисто Богослужебній, але і в кожній іншій, що відноситься до нашого церковного життя, уважаю цей принцип за дуже важний. Суджу, що від його захованння залежить може ціла наша місія з'єдинення Східних Церков, котра тепер стається актуальною. Бодай я уважаю за безуслівно потрібне, щоб ми не лише у формах Богослужебних, у ризах, у знаряддях церковних і в усім, що відноситься безпосередньо до обряду в значенню стислім цього слова, але і в стилю церковних ікон і в будові Божих храмів і в дисципліні постній і в кождім іншім напрямі придержувалися, зглядно вертались до форм східніх, до візантійського стилю ікон і храмів і до східньої правної

дисципліни." Далі стверджує, що: "...Не без жалю мусимо в тім напрямі сконстатувати не один уже крок помилково зроблений в розвою нашого церковного життя." (Там же, стор. 8-9). Тут має на думці затрачений у нас канон, що приписує іконописцеві, які образи йому вільно малювати і як їх має малювати.

[55]) Андрей, Митрополит: "Про культ Христової любови", в ЛАЕВ за червень 1942 р., ч. 6, стор. 106-119.

[56]) Послання "Про обрядові справи" з 13. IV. 1931 р.

Г. ІСТОРИЧНІ ТВОРИ

П'ята група писань Митрополита — це його історичні твори. Очевидно, що дотепер уже зреферований матеріял у перегляді писань Митрополита в справі церковної єдности, зокрема письмо про "Російський католицький екзархат" (з 1927 р.), третя частина послання "Як будувати Рідну Хату" (з грудня 1941 р.), збірка документів "У справі порозуміння" (з 1943 р.) та "Екзархат Білоруси" (з 1943 р.) також належать якоюсь мірою до історичних писань Митрополита, бо ж вони, крім методологічного матеріялу, дають також історичні матеріяли, історичну арґументацію, нпр. інтерпретацію Берестейської Унії, а збірка "У справі порозуміння", крім того, ще й низку фактів з історії Вселенської Церкви. Однак найбільшим, у цілості історичним твором митрополита Андрея є його монографія про Йосифа Велямина Рутського, Київського Митрополита (1614-1637). Над цим твором працював Митрополит кілька років перед другою світовою війною і викінчив його мабуть уже в часі війни. Тоді через воєнні обставини цей твір не був видрукований. Його друк тільки що був розпочався (було видруковано ок. 70-80 стор.), коли Червона Армія вдруге зайняла Львів. Твір зостався невидрукованим і дотепер.

Головна ідея, що лежала в основі написання цього твору, була: приготовити матеріял для інформаційного процесу в справі канонізації "Атласа унії", як історія назвала митрополита Й. Рутського. — (Бо ж він властиво врятував Унію від ударів, як із боку своїх, то є православних, так і з боку чужих, то є польських римо-католиків.) — Про це пише проф. д-р М. Чубатий так: "Як раз звірився мені Великий Митрополит Андрей — його ідеєю було опублікувати біографію митрополита Рутського та поробити заходи про його канонізацію, щоб церковна ідея митрополита Рутського дістала свого українського заступника."[1]) Такого заступника, що дбав і про збереження святої віри і про збереження традицій нашої Церкви, то є Київської Митрополії, що в тому часі об'єднувала під церковним оглядом Українців і Білорусинів, і ще з пляном її розбудови в формі створення київського патріярхату. Ця ідея була саме тоді видвигне-

на митрополитом И. В. Рутським з боку уніятів і митрополитом Петром Могилою і іншими з його окруження з боку православних (1626-28 рр.). Виглядає, що митрополитові Андрееві присвічувала ще й друга головна думка, а саме висвітлити критично період Берестейської Унії, що про неї стільки протилежних поглядів висловлено, як це побачимо з його власних слів.

Тексту самої монографії про митрополита И. В. Рутського не маємо. Все таки деякі думки, які були напевно в ній сильно підкреслені, можна визбирати з інших писем і промов Митрополита, як про самого И. В. Рутського, так і про те, що відноситься до того часу. Нпр. у вже цитованій промові на Унійному З'їзді у Львові 1936 р. на самому її початку Митрополит говорить про цього велетня так: "Біограф св. Йосафата, Дон Гепен, зробив митр. Рутському мабуть кривду, коли нарочно поставив його в тіні, щоб тим способом вивищити постать св. священомученика Йосафата. При тому осудив його за гостро, іноді несправедливо, приписуючи йому за слабість те, що було опором його людської природи перед героїчним актом, якого від нього Боже Провидіння домагалося. І тому про те все треба обширніше писати. Ми самі тепер наміряємо написати життєпис митрополита Рутського і якщо Бог нам допоможе, будемо старатися всесторонно висвітлити ціле його життя, з яким так тісно злучена історія унії. Розуміється, що конечним є представити цілу історію унії перших 50 літ по Берестейськім Соборі, щоб якслід оцінити й зрозуміти Рутського."[2])

Крім церковної організації й унійної праці та оборони Церкви від православних і на терені сойму від польських католиків, напевно мусіла ця монографія обіймати й виховну ділянку праці над українською й білоруською молоддю. Про це знаходимо в листі "До Хвальної Управи Марійського Товариства Молоді у Львові", з дня 20 травня 1937 р., таку замітку: "Зокрема наша молодь дуже багато завдячує Митрополитові Рутському, бо він щиро дбав про її освіту й виховання. В тій цілі заснував цілу низку шкіл, а в тих школах за згодою папи Павла V ерегував канонічно Марійські Дружини. Тому зовсім слушно Митрополита Рутського вважається за ініціятора Марійського руху на наших землях."[3])

Монографія про Київського Митрополита И. В. Рутського, як сказано, є теж історією Берестейської Унії, саме того періоду, що не є об'єктивно представлений в українських, польських, російських і ін. історичних творах, писаних тенденційно свідомо, або несвідомо через брак правдивих інформацій. Цей період багатий у полемічну, безкритичну літературу, яка ще й досі продовжується. Тому праця про Берестейську Унію такого автора, як митрополит Андрей, із

його методою досліду реєструвати тільки ноторійні історичні факти, як про це було сказано при розгляді його писань на тему церковної єдности, набирає окремого значення.

Про цю методу досліду можна навести думки Митрополита ще з його довгої статті п. з. "З філософії культури", що була надрукована 1935 р. в "Нашій Культурі" у Варшаві.[4]) Тут подані погляди митрополита Андрея на культуру й історіографію. Історіографію подає тільки як один приклад національної культури, "групуючи коло неї головні обов'язуючі принципи національної культури."[5]) "Історіографія — на гадку Митрополита — це також мистецтво". Митрополит пояснює розвій грецького слова ґрафо. Перше його значення — рисувати рильцем, друге — малювати і третє — писати.

Добрий історіограф має три обов'язки. Поперше він є мистцем, тобто "мусить лишатися собою". Історіографія є тому саме мистецтвом, що великий історіограф заховує свої особистості прикмети. Без них не був би мистцем. Однак він мусить бути собою ще і в другому значенні, а саме національному; він "мусить мати і прикмети питомі його народові", це його обов'язок. "...Кожний нарід має свою питому школу, що позначається глибокими ріжницями й цілком іншим підходом до предмету, іншим бранням справи." У цьому значенні Митрополит наводить різний підхід в історіографії Англійців, Французів і Німців. Вкінці третій обов'язок: "кожний правдивий історіограф мусить передусім приймати й заховувати вселюдські культурні принципи історіографії, себто об'єктивність, ґрунтування на джерелах, тощо."[6]) Мистецтво в тому, щоб два принципи, національний і вселюдський, чи всесвітній, уміти погодити. Саме "в історіографії більше, як у стислих науках, і більше, як у різних родах мистецтва, національний характер, через перебільшення, може протиставитися культурним вселюдським умовам історіографії."[7]) Або на іншому місці: "...цей національний характер може переходити дозволену міру та грішити проти вселюдських принципів."[8]) У тому випадку такий учений "перестане бути правдивим історіографом..." Про те, яка міра дозволена, Митрополит пише: "Кожний отже признає всякому представникові тих трьох шкіл історіографії, — [англійської, французької й німецької], — якісь границі досить далеко йдучі, в яких вільно буде національним почуванням впливати в не-есенціональних справах на об'єктивність представлення, бо кожний признає, що абсолютної об'єктивности в історіографії нема."[9])

І далі сильне підкреслення про відношення національної історіографії, як і ширше, взагалі національної культури, до всесвітньої історіографії й культури. "Ті національні прикмети є і для всесвіт-

ньої історіографії такі цінні, що світова історіографія буде менш оцінювати історика, який відрікається своєї національної системи й прикмет, скажімо — своєї національної історичної культури для чужої культури. Лишаючись собою в подвійному значенні, — в індивідуальному й соціяльному чи національному, — заховуючи міру, зможе легше дійти до того, чим його тип та його особа є, може й повинна бути у світовій історіографії."

"А з другого боку він буде більше національним, будучи і всесвітнім істориком, ніж коли перебільшенням націоналізму відділюється від принципів всесвітньої культури. Історик до того ступеня об'єктивний, що його патріотизм чи націоналізм грає в його історичних судах неперебільшену ролю, буде для свого народу, для національної культури його більшим тріюмфом, аніж був би з більшими, вже перебільшеними національними почуваннями, а менше чуйною і вразливою об'єктивністю. Прикмети й характер національної культури обов'язують, але обов'язують тільки до тієї міри, коли вони залишаються в згоді з принципами всесвітніми".[10])

Це саме відноситься і до інших ділянок культури. На кінці цієї статті Митрополит пише: "...так, як в історіографії, так і в мистецтві й у всій іншій культурній праці чи культурних принципах і культурних продукціях, *світ тепер оцінює національні культури так високо, що тільки під фірмою національної культури можна здобути собі місце у всесвітній культурі.*"[11])

Це та сама лінія, що вже була реферована в посланні "Про обрядові справи", з 3. IV. 1931 р. Там писав Митрополит, що тільки коли будемо собою в обрядовій ділянці, можемо щось вартісного внести у скарбницю Вселенської Церкви.

Цю саму лінію за власною самобутністю і ментальністю заступає Митрополит і в інших писаннях та принагідних статтях. Нпр. далі побачимо його погляд на мистецьку творчість мистців, малярів, письменників і т. д. Маляр, на його гадку, може виявити себе у творах рідного мистецтва краще, як у чужих. Він може і з чужої тематики дати прекрасні твори, але ніколи не перевершить у цьому мистців даної країни. Архитвори може дати лише в тематиці рідної культури.

У зв'язку з групою історичних творів Митрополита корисно буде згадати також його великі заслуги саме для історичної науки. Митрополит думав широко і хотів висвітлити історію української Церкви — та не тільки української, але й східньої взагалі, так, як на це тільки дозволяють історичні документи. Мав їх велику збірку в бібліотеці й митрополичому архіві. Збирав їх пильно. Зорганізував

групу копістів (1909 р.), з яких згодом залишився мабуть тільки бл. п. о. Кирило Королевський. Ця група називалася la Mission historique ruthene. Вона копіювала з ватиканських архівів ті документи, які відносяться до історії нашої Церкви. Інші копіювали у Відні. Збирали всюди, де тільки можна було думати, що такі матеріяли є, отже й на рідних землях, передусім на Волині, і в Вильні. На Волинь посилав Митрополит свого архіваря проф. Шендрика, як подає о. мітрат д-р В. Лаба, а на розшуки за матеріялами і книжками до Вильна свого брата, о. д-ра Климента Шептицького, ігумена Унівської Лаври Братів Студитів.

Документи, копіовані копістами з ватиканських архівів, мали бути видані. Д-р Микола Андрусяк пише про це так: "У половині 20-тих років переговорював Митрополит із Степаном Томашівським, у половині 30-тих років з Іваном Крип'якевичем у справі видання тих матеріялів, які з його доручення виписано з римських архівів. Обидва згадані історики виготовили кошторис і, видно, що видатки на інші цілі примусили Митрополита зволікати з оснуванням археологічного видавництва."[12])

Друк цього матеріялу, скопіованого за ініціятивою і на доручення митрополита Андрея, почався щойно тепер заходами Верховного Архиєпископа Кир Йосифа Кардинала Сліпого та виходить як окрема серія Monumenta Ukrainae historica, під фірмою Українського Католицького Наукового Центру. Перший том саме вийшов у цьому 1965 р.

Митрополит думав ще далі. Під час останньої війни хотів оснувати Церковно-Археографічну Комісію з представників науки, як із боку католиків, так і православних Українців, щоб вони разом висвітлили питання з історії нашої Церкви.

Можливо, що Митрополит у своїх думках випередив спробу, яку почали в Західній Европі щойно по другій світовій війні, що історики римо-католицькі і протестанти спільно пишуть історію Церкви.

Тільки правда може нас освободити від упереджень чи неоправданих жалів, а ніколи полеміка й пропаганда. Тільки на правді як основі можна будувати історичну науку, а не на полемічній літературі, без уваги на те, чи ця правда приємна для одної чи другої сторони.

До цієї ділянки праці Митрополита належить також оснування великої бібліотеки "Студіон"-у у Львові. Зав'язком її стала в початках бібліотека о. Пальмієрі, яку Митрополит від нього відкупив.

Уже з цього короткого зреферування писем, хоч би тільки цієї статті "З філософії культури", та інших мимоходом висказаних ду-

мок видно, яким істориком був Митрополит. У писаннях на тему церковної єдности дораджував вправді не починати дискусію від історії, тому що історія розпалює пристрасті, та коли однак інша сторона хоче включити до дискусії історію, хотів спиратися тільки на загально всіми поважними істориками визнані факти, що "так і так сталося". Щойно опісля можна додавати свої історичні інтерпретації. Очевидно, що такі інтерпретації потрібні, і для історії як науки, і для вияву самобутности самого історика, який, на гадку Митрополита, мусить бути самим собою і то подвійно: поперше, щоб зберегти свої власні особисті прикмети, і подруге, прикмети питомі його народові. Інакше всі історії були б однакові. Тільки при таких передумовах історик є мистцем. І Митрополит був ним.

Інтерпретації розвивають, вияснюють "наги" історичні факти, дають тло, на яких вони відбулися, причини, що їх зумовили, і вкінці витягають із них висновки для часу, про який говорять, і для майбутности. Таку частинну інтерпретацію Берестейської Унії, по думці Митрополита, масмо в третій частині послання "Як будувати Рідну Хату" (з грудня 1941 р.) і ці місця були наведені в групі писань на тему церковної єдности. Велика шкода, що не масмо його монографії про митрополита Й. Рутського. Там, як згадано вже, представлено період ок. 50 років після заключення Берестейської Унії, в тому і справу київського патріярхату.

Від самого початку своєї архипастирської праці Митрополит старався про збереження давніх матеріялів для історії, для історії мистецтва і т. п. Ось його письмо-розпорядок уже з 1-го (14 ст. ст.) вересня 1901 р. (ч. Орд. 298), що ним звертає увагу на потребу загальної організації, що займалася б збереженням пам'ятників мистецтва, іконопису від заглади, і на потребу церковних і парохіяльних архівів. Про архіви пише, що вони "при найбільшій волі пароха, самим ділом переходження з рук до рук і з місця на місце, з кожним роком помалу зменшуються" і так "затрачуються найцінніші, бо найбільше знищені акти, метрики й папери". Так само пропадають рукописи церковних книг, ті найрідші свідки найдавнішої церковної мови" та старі церковні друки тому, що "не мають для себе місця." В цьому розпорядку пригадує приписи церковного права в справі зберігання старих церковних книг, ікон, риз і т. п. та від себе розпоряджує, де їх треба держати — в окремій шафі, шуфляді, в сухому місці і т. п. Старі акти з XVIII ст. і раніші мусять бути захована в окремих теках. Якщо б ніхто про них не дбав, то просить відіслати їх до музею, який саме почав організувати.[13])

Про цю справу сильно дбав продовж багатьох років своєї архипастирської праці. Нпр. розпорядком із 11 липня 1938 р., ч. 7953/К, пригадує духовенству "великий і важний обов'язок *старанного переховування давних актів і парохіяльних документів* у відповідних до того призначених вогнетривалих шафах, щоб забезпечити всяке можливе їх знищення або ушкодження." Далі закликає духовенство, згідно з постановою 383 канону церковного права, щоб "із 1 листопада 1938 р. виготовили й переслали до Митрополичої Консисторії всі дані каталогу всіх давніх актів і документів, які находяться в тамошнім парохіяльнім архіві, заподаючи при тому короткий зміст і стан, у якому находяться поодинокі документи." У місцевостях, де ще нема такого каталогу (інвентаря) "слід його негайно скласти в двох примірниках". Один примірник для парохіяльного архіву, а другий для Митрополичої Консисторії. Документи-акти доручає реєструвати до 10-ох останніх минулих літ. Тому, що не всі парохії мають відповідне приміщення для давніх актів і метрик, Митрополит відкриває при архиєпархіяльному архіві депозит для парохій.

У цьому ж розпорядку поручається духовенству "дбайливе ведення парохіяльної хроніки і прохається збирати, де тільки можна, ввесь матеріял у книжках чи документах, що міг би послужити чи до написання історії даної парохії чи до висвітлення душпастирської й суспільної праці нашого Духовенства."[14])

Мимоволі насувається думка: коли під оглядом парохіяльних архівів у краю не все було гаразд, то як же гірше стоїть ця справа на еміґрації. Ми вже близько 75 років живемо громадою за океаном, і багато за той час призбиралося документів нашого поселення, про історію піонерів, писаних нераз потом і кров'ю. Скільки ж таких документів і спогадів очевидців пропало! В іншому випадку ще живуть свідки, старі піонери, також і між духовенством. Треба записати все, що пам'ятаємо, не тільки наші здобутки, але і втрати і їх причини. А причин було більше, як із нашого боку, так і від посторонніх людей.

Щойно тоді історія буде правдивою історією, коли будемо реєструвати не тільки наші здобутки, але і наші втрати. Така повна історія не тільки відзеркалить минулу дійсність, але буде теж повчаючим ментором для праці в сучасному і майбутньому. Великий папа Лев XIII відкрив для дослідників і ті ватиканські архіви, що раніше були недоступні. І тим зробив велику прислугу Вселенській Церкві.

---

[1]) Чубатий, проф. д-р Микола. Митрополит Андрей та його ідея католицької України. Філядельфія, 1953, стор. 11. (Відбитка зі щоденника

"Америка" як ч. 1 бібліотеки Українського Католицького Академічного Об'єднання "Обнова" в ЗДА.)

[2]) Унійний З'їзд у Львові, 1937, стор. 15. Матеріяли зібрав і упорядкував о. В. Кучабський.

[3]) Вістник Марійських Товариств, рік III (1937), квітень-червень, ч. 4, стор. 5. 1937 рік був ювілейним роком 300-річчя від дня смерти київського митрополита Й. Рутського і в цьому році відбувся у Львові перший крайовий з'їзд Марійських Дружин середньошкільної чоловічої молоді у Львові. Також були в цьому році інші відмічення роковин цього великого Київського Митрополита, у пресі, журналах та величава академія у Львівському Театрі.

[4]) Андрей, Митрополит. З філософії культури. "Наша Культура", науково-літературний місячник, Варшава, 1935, липень, кн. 4, стор. 201-207. Ця глибока стаття була передрукована в Торонто в "Нашій Меті", чч. 44, 45 і 46 з 31 жовтня та 7 і 14 листопада 1964 р. Я цитую її за "Нашою Культурою".

[5]) Там же, стор. 204.

[6]) Там же, стор. 205.

[7]) Там же, стор. 204.

[8]) Там же, стор. 205.

[9]) Там же, стор. 205.

[10]) Там же, стор. 205-206.

[11]) Там же, стор. 207.

[12]) Андрусяк, Микола: "Чи оснував сл. п. Митрополит Андрей Шептицький Церковно-Археографічну Комісію у Львові в 1943-44 р." "Наша Мета", 7 грудня 1957 р., рік IX, ч. 47, стор. 6.

Якусь згадку про вже скору публікацію історичних документів, у даному випадку в справі душпастирської праці польських місіонерів, які нелеґально, перебрані переходили границі російської імперії, з нараженням не арештування, щоб тільки побожному народові уділяти Св. Тайн, знаходимо у письмі Митрополита про Російський Католицький Екзархат.

[13]) Розпорядок із 1 (14 ст. ст.) вересня 1901. Цитую з відпису, що зберігається в архіві Постулятури беатифікаційного процесу Слуги Божого Митрополита Андрея.

[14]) Парохіяльні архіви, розпорядок ч. 7953/К (з 11. VII. 1938 р.), в ЛАЕВ, 1938, за червень-липень, ч. VI-VII, стор. 92.

Д. ПОГЛЯДИ МИТРОПОЛИТА НА МИСТЕЦТВО

Із ділянки мистецтвознавства можна виділити знання візантійського іконопису, для якого митрополит Андрей мав окремий інтерес та був його неабияким знавцем, хоч був знавцем і інших стилів та напрямків у мистецтві. Мистецтво це була одна і чи не одинока розрядка Митрополита. Ним він займався уже замолоду та ще як студент права відвідував дискусійні вечорі на теми мистецтва у Кракові.

Також мало відомим є факт, що Митрополит і сам малював. Очевидно на таке, як узагалі для себе особисто, Митрополит мав мало часу. Відомих є кілька таких картин-творів Митрополита. Один із них представляє Ісуса Христа, що несе великий хрест, а довкола малі хрести.[1]) Інша картина є перегінський Бойко. Цей талант і змисл для мистецтва та взагалі для краси внаслідків Митрополит по своїй матері Софії, яка сама малювала й займалася мистецтвом. У його батьківському домі були різні портрети та дві ікони, а опісля в митрополичій палаті у Львові було їх багато. Також, як загально відомо, Митрополит був опікуном і меценатом мистців та адептів мистецьких студій.[2])

Сам Митрополит про свої дитячі літа, у відношенні до ікони, пише так: "...заки я навчився читати й писати, ще дитиною, коли я не здавав собі справи з почувань, я серцем відчував красу старої нашої ікони. Я був відай дуже малим хлопчиком, коли в нашій старенькій дерев'яній церкві в Прилбичах, стоячи перед іконостасом, відчув я ту якусь непоняту емоцію, що її я нині назвав би артистичною емоцією..." "Гієратичні постаті в іконостасі, на мене звернений зір Христа Спасителя і св. Його Матері, та якась містична темрява, в якій світили тільки свічки і їх відблиск на золотих тлах ікон, дим кадила, що підносився до неба разом із звуками пісні, все те разом складалося на якесь враження таке глибоке, яке ледве чи коли в житті пам'ятаю. А глибоке було враження якраз тому, що поза тими зовнішніми проявами відчувало серце якусь таємну глибінь, що наче промінчик спливав на душу з-поза світу, наче з неба."[3])

Про свою пізнішу оцінку чи то переживання мистецького твору, пише Митрополит про себе так: "Чи то вплив нашого домо-

родного мистецтва, чи якийсь атавізм справляв — не знаю. Те одначе певно пам'ятаю, що хоч я й захоплювався красою образів Рафаеля, хоч мені страшенно подобався кольорит Рембрандта, — то правдивої мистецької емоції я в них не знаходив. Дізнав я її трохи перед творами Белліні, Джотто, фра Анджеліко, всіх великих малярів, що опиралися на примітивній християнській — а тому вчасті на візантійській культурі."[4])

Очевидно, заінтересування візантійським стилем, а іконографією зокрема, стояло у зв'язку з цілою ментальністю Митрополита, наставленою на Схід, на позитивні вияви його духа, у зв'язку з працею й унійною ідеологією Митрополита. На теми мистецтва Митрополит висловлювався часто, з мистецтва брав приклади, якими ілюстрував свої письма, доповіді і т. д. Визбирання цих прикладів як також записи - спогади розмов Митрополита на мистецькі теми дасть уяву, як глибоко Митрополит розумів мистецькі твори. Бо на мистецькі теми Митрополит написав мало. Про мистецтво більше говорив, дискутував. Відома є стаття Митрополита: "Мої спогади про предмет музейних збірок", звідки беру ці цитати.

Як це було з наставленням до унії і взагалі до візантійського Сходу на Заході, подібно й наставлення до візантійської ікони було ще до недавна невластиве. Про це пише Митрополит у згаданій статті: "Ікона загально уходила за рід радше примінепого мистецтва, за щось такого, як писанка, може цікавого, може цінного, але не за образ, не за картину." — Цей погляд очевидно при кінці минулого сторіччя змінився. — Митрополит пише далі в тому місці про свої почування на вид ікони і їх пояснює: "Проте думаю, що не тільки я — але й кожний інший відчував і відчуває якийсь чар у всіх цих творах гієратичних мистецтв Сходу. По моєму вони так діють на людську природу, що часом у якусь хвилину фізичні дрижання емоції проймають людину на вид твору- ікони від голови до стіп. Тоді то дехто міг би навіть приписати даній іконі якусь чудодійну або й чарівну силу. В дійсності ті таємні дрижання тіла, ця фізична емоція організму є хіба вислідом природного враження краси, що несвідомо захоплює людину."

"Гадаю, що лікар пояснив би це враження мистецького твору якимсь стисненням чи розширенням серця й порівняв би артистичну емоцію до враження глибоко відчутої любови. Тому й не дивуюся, що мистецтво можна любити любов'ю серця. Цим пояснюється трудність, а, може, сказав би я, неможливість бути знавцем."[5])

Митрополит пише далі, що любов є необхідна до оцінки мистецького твору, але є рівночасно і перешкодою в оцінці мистецьких творів. "...Тільки любитель, що всім своїм єством дрижить на вид

мистецького твору, може оцінити всі прикмети цього твору. Але тим самим він є неспосібний оцінити прикмети іншого твору — чи іншої школи, що до його душі не промовляє і лишає його рівнодушним."

"Як до творчої мистецької праці потреба зворушення серця й розбудження почуття, так до оцінки мистецького твору треба відчути це тремтіння душі, яке відчував хоч би перед 1000 роками мистець, що в мармор закував дрижання власного серця. А може просто треба розрізнити те, що тільки зовнішньо подобається умові, що сам ум холодною комбінацією признав за красу — і то, що красою своєю діє й на серце. Себто піти за Аристотелем, що розрізняє музику, яка тільки подобається, і музику, що діє на обичайність."[6])

Вартість старовинної ікони, намальованої навіть сільським іконописцем, що одначе взорувався на давніх зразках може з XIII-XIV ст., була в оцінці Митрополита велика. Все це "своєю мистецькою вартістю і красою далеко перевищало — вже не кажу — ті тандитні олійні друки, які зустрічаються тепер по сільських хатах, але й усі образи та репродукції, що прикрашують вибагливі сальони пересічного европейського інтелігента."[7])

У розпорядку Митроп. Ординаріяту ч. 298, 1 (14) вересня 1901 р., що вже був цитований, пише про артистичну вартість візантійського мистецтва. "Хто лише хоч трохи здає собі справу з артистичної вартости творів візантійського мистецтва, той мусить признати, що в напрямі релігійного малювання жодна школа не могла зрівнятися зі школою візантійською." І подає на це рацію: "Що цілі століття створили, того не осягне один чоловік."

Не відразу Митрополит став знавцем візантійського іконопису. Про себе і про інших, що збирали старі ікони пише так: "...Зразу в цих старих іконах ми цінили перш усього їх вік. Щоліш по довгому часі ми дійшли до вивчення мистецьких прикмет нашої старої ікони."

"Зрештою, йдучи за загальними напрямками европейської критики чи естетики, ми всі були ще реалістами і кожний із нас був би правдоподібно означав як найвищу ціль мистецтва — віддавати якнайправдивіше відбиття природи. У всіх університетах і академіях Европи переважав аксіом, що природа є великим маестром мистецтва..."

"Відай доперва в 90-их роках м. в. зачали малярські школи говорити про те, що й позасвітове можна б якимсь способом шукати й віддати у мистецькому творі. Ми, що якимсь несвідомим інстинктом оцінювали ті промінчики зза світу, що додавали блиску нашим іконам, довго ще не знали їх та прирівнювали їх до творів реалістичного мистецтва."[8]) Багато з нас ще й тепер так оцінює візан-

тійську ікону і тому не знаходить у ній тієї краси, яку вона має в собі.

В кінці цієї короткої статті ще одно вартісне завваження Митрополита: "Досвід доперва показав, що і в іконах є багато цінного матеріялу — історичного й етнографічного, та що наше старе мистецтво далеко ще не є так оцінене й досліджене, як воно на те заслуговує. Та пізнали ми, що нема для нас поступу й розвитку в мистецтві, яке не опиралося б на нашому мистецькому переданні і не виходило з нього."[9])

Митрополит не тільки любив мистецькі твори, сказати б, їх красу, і розумівся на них, але був також пильним збирачем української старини, а зокрема ікон та церковної утвари, хрестів, літургійних посудів і книг. При нагоді відкриття Національного Музею у Львові, 16 грудня 1913 р., що його сам уфундував і передав на власність українському народові та ще й забезпечив його існування окремим леґатом, Митрополит сказав: "...Не хочемо бути сторожами гробів, хочемо бути радше свідками відродження. Збірки Музею передаємо українському народові не тільки як документи й свідки слави наших батьків, ми передаємо їх тим, що над культурою українського народу працюють, як живу основу майбутньої — дасть Бог — спільної праці нашого духовенства й інтеліґенції, майбутніх поколінь нашого народу. Пам'ятників минулого не відділюймо навіть думкою від тогочасности і від завдань майбутнього."[10])

У змісті промови Митрополита з цієї нагоди, що його передав В. Гребеняк, знаходимо ще такі думки Митрополита: "...Що може мати більший вплив на виховання нації, на розбудження справжнього, щирого патріотизму серед нашої спільноти, ніж реальні свідки, краса природи нашої батьківщини, її вартості в сучасному та сили й значення в минулому? Полюбити можемо лише щось гарне й велике, тому головним завданням національних музеїв є виявлення власної сили перед своїми, щоб черпати з неї снагу. Покажім нашій спільноті, чим ми були й чим залишаємося далі, що в нас живуть прегарні й великі традиції, що ми є носіями великої, рідної культури, що плекаємо таланти, і в цьому саме лежить головне завдання і мета нововідкритого Національного Музею."[11])

Та не тільки самий Митрополит займався збиранням і зберіганням пам'ятників мистецтва. В цьому напрямі доручував також працю своєму духовенству. Ось відомий вже нам розпорядок з 1 (14) вересня 1901 р. (ч. Орд. 298). Ним звертає увагу на потребу загальної організації, такої, яку саме почав організувати, що займалася б зберіганням пам'ятників мистецтва від заглади, церковний музей,

перетворений згодом у Нац. Музей У Львові. Зуб часу знищив уже чимало старих церков, а з ними і старих, мистецьких пам'ятників іконопису, для яких у нових церквах уже не було місця, бо їх заступили образи малярів, "котрі вже не мають нічого з давніх традиції церковного малювання."[12])

Де знову розбирають стару дерев'яну церкву, доручає Митрополит зробити з неї світлину, по котрій найліпше про цілість можна би судити. Знов щодо пляній нових церков, то "треба би від будівничого домагатися такого пляну, котрий би був застосований до давнього візантійського стилю, від маляря ж таких ікон, котрі б у всім відповідали переданням нашого обряду."[13])

Мимоходом згадує Митрополит про канон східньої іконографії в посланні до духовенства "Про почитання Пресв. Серця Христового" (з 1906 р.), якого то канону в нас не придержуються або мало придержуються. "...Видимо приміром, що цілком затратився у нас канон, приписуючий маляреві церковному, які образи вільно йому малювати і як має їх малювати. Я уважав би за одну з гарних задач будучого Провінціонального Собору реституувати цей канон, однак я вважав би за перебільшення консерватизму таке поняття, що в приписаний правом церковним подлинник малярів не годиться вводити нової тематики. Можна би, треба би жадати, щоби приміром ікони Преч. Діви Непорочно Зачатої, св. Йосафата, Христового Серця відповідали візантійському стилеві, але не можна би без перебільшення ограничати подлинник лише на малярські теми, знані хоч би вже в десятому столітті."

Далі пише про нашу церковну архітектуру, і з цим місцем варта познайомитися, не лише з огляду на архітектурний стиль, але і з огляду на особисту поведінку Митрополита. "...Мимоходом мушу тут порушити справу, на котру іншої нагоди нема. Є надзвичайно визначним правилом Східньої Церкви, що храм мусить бути звернений на схід. То правило є так давне, має таке глибоке значення, що в жоден спосіб не може бути порушене при будові нової церкви. В случаю, що конечне положення місця вимагало би якоїсь зміни, належалося б віднестися до Ординаріяту. Суджу, що Ординаріят мав би право для важних причин позволити на незахування того правила. Я однак не важився б позволення такого уділити без згоди капітули і без ужиття декрету найторжественнішої форми, щоб "exceptio firmet regulam in casibus non exceptis",[14]) зн., що виїмок потверджує загальне правило, то є в випадках невиїмкових. Тут з одного боку маємо доказ, як Митрополит був прив'язаний до наших традицій, які повністю хотів би зберігати, і зберігав, а з дру-

гого боку підкреслення колегіяльних рішень, коли йшлося про важну справу.

Доручає духовенству також на найближчому деканальному соборчику "вибрати одного священика, що має до того найбільше знання й охоти, на члена єпархіяльної комісії консерваторів до охорони пам'ятників і мистецтва." Ці деканальні консерватори, потверджені Ординаріятом, мали б обов'язок передовсім пізнати й по можности зчасом списати всі важніші пам'ятники, що є в церквах свого деканату. Були б дорадниками деканів і парохів у справі консервування цінніших предметів і мали би право робити в тій справі внесення до Ординаріяту для зарядження того, що вважали б за потрібне.

За рік, або півтора, зібрана у Львові комісія консерваторів нараджувалася б над дальшим уконституованням і діяльністю.

Така Аєп. комісія консерваторів була зорганізована, як також і музей, що опісля прекрасно розвинувся.

Письмо Митрополичого Ординаріяту, ч. 570/АВ, з 1932 р., п. з. "Консервація і реставрація історичних пам'яток церковного мистецтва", докладно обговорює, як зберігати і реєструвати пам'ятники церковного мистецтва. На доручення Аєп. Консерваторської Комісії, це письмо склав І. Свєнціцький, директор Національного Музею у Львові. На вступі до цього письма є дуже замітні уваги можливо самого Митрополита.[15])

У декреті Аеп. Собору п. з. "Іконографія" (Правила Аєп. Соб. 1941 р., ч. 64-74) доручає гаряче духовенству розширяти почитання Святих при помочі розповсюджування св. ікон (прав. 64). Таке почитання сперте на відвічному звичаю нашого народу прикрашувати хати іконами святих (прав. 65). Аєп. Собор висказує бажання й надію, що можливим буде іконописній школі при манастирях Студитського Уставу, або якому іншому манастирі, або товаристві "видавати цілий ряд ікон, які могли б нашому народові заступити неестетичні олійні друки, без ніякої краси ні вартости" (прав. 73).

Знову щодо мистців, то "Собор одобрює напрям мистців-малярів, що бажають вірно придержуватися візантійського стилю" (прав. 66) та стверджує, "що візантійський або старохристиянський стиль, що був провідником для наших церковних малярів у час найвищого розцвіту українського іконопису, одинокий відповідає предметам церковного малярства, як не менше предвічним традиціям нашої Церкви (прав. 67). Щодо самої мистецької творчости, то хоч у цьому стилі, т. є в композиції св. Ікони, мистець є зв'язаний іконографічною традицією, може його твір не тільки бути мистецьким твором великої вартости, але просто незрівняним архитвором (прав. 68). "Мистець,

що посвячує в представленні зовнішніх предметів свою індивідуальність, може її відзискати в тих безконечних прикметах мистецької творчости, якими людська душа дає зовнішний вияв ідеям вічности, святости, маєстату, глибини думки та глибини почування. Бо крім гармонії красок, правильности ліній, простоти композицій, душа, що хоче віддати щось з надприродного і вічного життя, находить пребагаті форми малярської творчости, в яких проявляється не тільки мистецька краса, але й та неначе бездонна глибінь, що є першою і найважнішою прикметою мистецького архитвору" (прав. 69).[16])

Про значення музеїв в національному житті пише також у статті "Значення національного мистецтва", надрукованій у "Літописі Національного Музею" за 1934 рік. Цього літопису я не мав і цитую на основі частини надрукованої в місячнику "Наша Культура", (Варшава, за 1935 р., квітень, книга 1, ст. 41). У цій статті маємо м. ін. також продовження погляду Митрополита, висловленого вже попередньо в посланні "Про обрядові справи" (з 13 квітня 1931 р.) та в статті "З філософії культури", про зберігання свого власного національного "я". Обидва місця були цитовані. Ось третє, в цій справі, — цим разом про мистців: "...Без сумніву кожне покоління видасть таких артистів, що, виховані за границею або на чужих узорах, віддадуть свій мистецький талант чужому напрямові, чужій культурі. Якщо між ними знайдеться якийсь геній, то розширить національну культуру, приєднавши до неї частину чужого духа. Якщо це будуть люди менших спосібностей, що не потраплять бути самі собою в творчості, а піддадуться цілковито чужій культурі, *вони не створять у ній навіть того середнього, що могли б створити в середовищі своєї власної культури.* Бо кожний мистецький твір мусить бути висловом душі; а кожна душа висловлюється ліпше, повніше й правильніше, коли заховує ті ціхи, що серед них виросла й до них належить."[17])

---

[1]) Фотознимку цього твору і про нього подав місячник-журнал "Ми і Світ", 1954, ч. 12, стор. 1-14.

[2]) Горняткевич, Дам'ян. "Митрополит Андрей як опікун мистецтва". У літературно-мистецькому збірнику "Львів", в 700-ті роковини заснування княжого города, за ред. Богдана Романенчука, Філядельфія, вид. Київ, 1954, стор. 121.

[3]) Шептицький, Андрей, Митрополит Галицький, основник Нац. Музею. Мої спомини про предмет музейних збірок. В 25-ліття Національного Музею у Львові, 1905-1930, під ред. Іларіона Свєнціцького, Львів, 1931, стор. 1 і 2. Також передруковано в цит. збірнику "Львів", 1954, стор. 117. Мовний редактор збірника тут виправив мову. Я цитую за текстом Митрополита. Тому що перше видання є тепер рідкістю, подаю

ще пагінацію збірника "Львів".

[4]) Там же, стор. 2, у збірнику Львів, стор. 117.

[5]) Там же, стор. 1, у збірнику Львів, стор. 117.

[6]) Там же, стор. 1, у збірнику Львів, стор. 117.

[7]) Там же, стор. 2, у збірнику Львів, стор. 118.

[8]) Там же, стор. 8, у збірнику Львів, стор. 120.

[9]) Там же, стор. 3, у збірнику Львів, стор. 120.

[10]) Горняткевич, Дам'ян, цит. стаття, у збірнику Львів, 1954, стор. 122.

[11]) Там же, стор. 122. Ціла промова на відкритті Національного Музею була недавно передрукована в "Америці" чч. 238, 239 і 240 з 14, 17 і 18. XII. 1962 р. п. з. "50 років тому", Митрополит Андрей Шептицький: "З історії і проблем нашого мистецтва".

[12]) Розпорядок Митрополита Андрея, ч. 298, з 1 вересня 1901 р.

[13]) Там же.

[14]) Андрей, Митрополит: Послання "Про почитання Серця Христового", 1906 р., Жовква, стор. 9-10.

[15]) Письмо Митрополичого Ординаріяту ч. 570/АВ з 1932 р. п. з. "Консервація і реставрація історичних пам'яток церковного мистецтва". ЛАЕВ, з 15 лютого 1932, ч. 2, стор. 3-14.

[16]) ЛАЕВ, 1942, за травень, ч. 5, стор. 88-89.

[17]) "Українська Культура", Варшава, за квітень 1935, кн. I, стор. 41.

Е. ПИСАННЯ НА СУСПІЛЬНІ ТЕМИ. РІЗНЕ.

Окрему групу творів Митрополита складають його писання і промови на соціологічні теми, отже про побудову держави взагалі, а української зокрема, про християнський патріотизм, про український нарід, деякі його прикмети, як також браки-недостачі його вдачі і т. п., його думки про науку і на економічні теми. Ці думки Митрополита розсіяні по цілій його великій літературній спадщині. Очевидно наперед в окремих писаннях на ці теми, з яких деякі будуть далі зреферовані, зокрема в його посланні до духовенства "Як будувати Рідну Хату" (з грудня 1941 р.), у декреті Аєп. Собору "Про єдність" (з 1943 р.), у "Слові до української молоді" (з 1932 р.), у пригагідному письмі з нагоди вбивства дир. І. Бабія (з 1934 р.), в посланні "Не убий" (з 21. XI. ст. ст. 1942 р.), в 3-ій частині послання "Заклик до покаяння у Великий піст" (з 1938 р.), де пише про т. зв. суспільні гріхи, у посланні "До руської інтелігенції", що поміщене в цьому томі послань, у пригагідних промовах, виступах Митрополита в Палаті Панів у Відні, і в ширшому його листуванні та деяких письмах-розпорядках. Економічні науки Митрополит дає в посланні "Про соціяльні справи" (з 1904 р.), а також і в інших письмах та пригагідно в посланні "Про милосердя" (з 1941 р.), щоб хоч деякі тут згадати.

Визбирати ввесь цей матеріял буде вдячним полем праці для майбутнього дослідника цих тем, і то не тільки тому, щоб насвітлити постать митрополита Кир Андрея як соціолога і мораліста-психолога, але також і тому, що і в цих напрямах, як і в багатьох інших, його думки є для нас дороговказами. А вже зокрема є дороговказами в нашому відношенні до інакше думаючих, що йдуть до тієї самої цілі: побудови української держави. Про ці соціологічні ще не досліджені писання Кир Андрея о. д-р І. Гриньох пише: "Думки Митрополита є так багаті, що можуть, на мою скромну думку, становити джерело детальних студій і дослідів для спеціялістів у соціяльних, національно-економічних і політичних науках."[1])

Це все матеріял майже ще не торканий. Піоніром у досліджуванні думок Митрополита на соціологічні теми є саме о. д-р Іван

Гриньох, як це вже зазначено на початку. Можливо, що дещо було в часописних статтях чи доповідях, поміщених опісля у пресі. З економічного боку думки Митрополита мабуть зовсім не досліджено. У своїй праці "Слуга Божий Андрей — благовісник єдности", у розділі "І Поліс пневматікі" — "Християнською душею обдарована держава", говорить о. д-р І. Гриньох про погляди Митрополита на державне будівництво (на стор. 35-56), далі про християнський патріотизм, що пливе вже не з природної любови свого народу, але з надприродного мотиву, любити брата ближнього свого, з обов'язку сповнення четвертої Божої заповіді (на стор. 111-115), та про "отруйні плоди роз'єднання на церковному полі" (на стор. 167-170).

Дуже влучно і сильно підкреслює автор у згаданому розділі "І Поліс пневматікі", що: "Коли митрополит Андрей говорить про такі речі, як держава, народ, державне будівництво, влада, форма правління і т. д., отже про речі, які деякі теоретики і практики цих ділянок знань неслушно вважають виключно своєю доменою, то робить це не тому, щоб стати політиком чи державним мужем, але тому, що цього вимагає від нього розуміння Христової Церкви."[2]) Ось власні слова Митрополита з його листа до української громади в Петербурзі, яким дякує за щире привітання його після повороту з заслання, слова, що ілюструють його душпастирську психологію, як він розумів свій обов'язок єпископа й душпастиря. Його "обов'язком є праця для вічного й дочасного добра свого народу." Трохи вище в цьому самому листі Митрополит висловлює величезну любов до свого народу: "Вірте мені, що не півтретя року заточення й тюрми, але ціле життя просидів би радо в тюрмі, щоб тільки побачити свій нарід свобідним, вільним. Я щасливий, що дочекався цієї хвилі — (тобто відновлення самостійної української держави) — і в тихій молитві склонив я голову перед непрослідними дорогами Божого Провидіння" — писав Митрополит 1917 р.[3])

Та не тільки архипастирі мають поучувати вірних і забирати голос у державних і політичних справах, але до цього зобов'язані також душпастирі, світське й чернече духовенство. Зовсім виразно про цей обов'язок соціологічних студій і таких наук та порад для вірних пише Митрополит у посланні "Як будувати Рідну Хату" (з грудня 1941 р.). Від цього починаю розгляд соціологічних поглядів Митрополита. "Духовенство і в своїй душпастирській праці і поза нею, для богословських чи соціологічних студій, повинно зблизька приглядатися народнім масам і досліджувати їхнє життя, прикмети і браки народу, бачити зблизька, як цей нарід буває жертвою не тільки біди, тяжких праць, але крім цього великих небезпек і обманливих надій.

У всіх тих положеннях повинно духовенство з любов'ю служити народові науками, радами і потіхами. Такий обов'язок світських священиків і монахів. Досліджування народнього життя повинно бути джерелом правильної оцінки про те, чого тому народові треба в суспільному житті і політиці, себто які суспільні інституції, які форми влади, які закони найкраще відповідають його потребам."

"Очевидно, не кожний священик може віддатися таким студіям, але немало осягнемо, коли бодай деякі з нас науковою працею, а хоч би тільки щирим інтересом і таким досліджуванням, яке приступне кожному, будуть або дійсними спеціялістами в тих усіх науках соціологічних і політичних, або будуть у них бодай визнаватися." (Подібну думку, що і між ченцями повинні бути спеціялісти від суспільних наук, знаходимо також у "Великому Типіконі", часть V, прав. 857.) "Щоб усі ці речі яслід собі з'ясувати і давати мудрі ради своєму народові, треба духовенству передусім пізнати і самостійною працею досліджувати мало досі ще в світовій науці обговорювані питання про будівництво проводу й організацію всіх загальних виборів і голосувань."[4])

Або на іншому місці того самого послання до духовенства Митрополит пише так: "Маючи приступити, як Бог дасть, до будови нашого національного моноліту, треба нам приступити до такого важного діла зоруженими в достатнє знання і всі потрібні прикмети. Треба й нашому народові, а хоч би тільки нашим вірним передавати потрібні знання і виховувати його в усіх тих громадянських чеснотах, від яких залежить вартість цілої громадянської праці людини."[5])

Так ми вже ввійшли в тематику найбільшого письма Митрополита на соціологічні теми, яким є послання до духовенства п. заг. "Як будувати Рідну Хату" (з грудня 1941 р.). О. д-р І. Гриньох у цитованій праці пише, що це послання мало ввійти до ч. 2 Львівських Архієпархіяльних Відомостей за лютий 1942 р. Воно "було сконфісковане німецькою окупаційною владою і ввійшло цілістю до матеріялів і декретів Архиєпархіяльного Собору 1942 року і було в дещо зміненій — не в самому змісті, але в термінології — формі наново опубліковане окремою відбиткою."[6]) Щоб докладно це послання зідентифікувати, треба зацитувати перше його речення: "Ідеалом нашого національного життя є наша рідна, всенаціональна хата-Батьківщина". Цього початку "Логос" не мав, бо не мав ок. п'яти початкових сторінок. Окрема відбитка, якою воно появилося, мала, якщо добре собі пригадую, 32 сторінки. О. д-р І. Гриньох подає, що на примірнику призначеному для Ватиканського Архіву митрополит Андрей дає таку власною рукою написану завважу: "Посланіє скон-

фісковане з ч. 2. А. В. за 42 рік *писане* так, щоб уникнути конфіскату."[7])

Це послання вправді написане до духовенства, однак говорить про справи державного будівництва не тільки з точки бачення душпастиря, але й із боку соціолога-теоретика, мислителя. Воно основане на Св. Письмі, бере до уваги розвиток суспільно-політичної думки, передусім від французької революції, хоч згадує теж і науку Аристотеля про державу, енцикліку папи Льва XIII про демократію до американських єпископів (з 1895 р.) і подає оригінальні думки Митрополита, які корисно собі засвоїти, щоб вони стали і нашою духовою власністю. З розвитку суспільно-політичної думки від французької революції приблизно до першої світової війни й повоєнних років робить Митрополит висновок про нинішнє положення в світі.

Це послання складають три частини. У першій частині автор коротко пригадує розвій цивілізованого суспільства від родини, родів і т. д. аж до держави та підкреслює потребу гармонії в державі, яка повинна бути неначе живим організмом. Далі наводить загально відомі християнські принципи у відношенні до верховної влади, пише про відношення держави до Церкви і до культів взагалі, та говорить загально про різні форми державного ладу — монархію, олігархію і демократію. Згадує також про зовнішні й внутрішні небезпеки, які загрожують українському народові на шляху до здобуття власної державности. Врешті пише про вже згаданий обов'язок духовенства допомагати українському народові спеціяльною наукою і душпастирською працею здійснити це найбільше дочасне добро кожної нації, власну державу, тобто поучувати його у справах, що відносяться до будови держави, і виховувати в ньому громадянські чесноти.

Ширше про ці чесноти говорить у другій частині цього послання. Тут пише про те, як люди приходять до проводу в різних спільнотах, звертає увагу на потребу соціологічних студій цих питань та аналізує конституційні елементи єдности.

У третій частині говорить передусім про питання об'єднання українських Церков і подає свою інтерпретацію Берестейської Унії. Ця частина вже була реферована при розгляді питань на тему церковної єдности.

Тут після загального начерку думок цього замітного послання зреферую докладніше його частину першу й другу. Загальний християнський принцип у відношенні до держави є: "Провідна влада походить від Бога, бо вона є природною консеквенцією природи й суспільного життя." Другий основний християнський принцип оснований на науці Христа Спасителя: "Знаєте, що князі народів (поган)

панують над ними й вельможі їх тиснуть. Не так буде між вами, а хто хоче між вами бути великим, нехай буде слугою, а хто хоче між вами бути першим, нехай буде рабом. Бо Син Чоловічий не прийшов, щоб Йому служили, але щоби послужити і душу Свою дати для спасіння многих" (Мат. XX, 26-28). Отже у християнстві кожна влада, навіть найменша, — це служба, а не панування над підчиненими. Інший християнський принцип домагається, щоби влада шанувала свободу одиниці, зокрема ж свободу "виконувати той культ, що його вважає за свій, оскільки в тому культі ніщо не противиться природній моралі." Це є т. зв. цивільна толеранція. "Христовій Церкві, основаній самим Богом Ісусом Христом, влада обов'язана запевнювати повну свободу виконування її Божого післанництва та проповідування слова Божого Об'явлення."[8])

Митрополит розглядає різні форми правління: монархію, олігархію, демократію. Висновок із цього розгляду такий, що кожна з них може бути добра й зла. Це залежить від того, які люди є в проводі. Бо в питаннях про управу держави не йдеться про те, чи формально держава є монархією чи республікою, а про те, чи є в ній збережена слушна міра поміж правами і свободою одиниць та правами і владою держави. У кожній формі суспільного ладу є можливі надужиття. При кожній із тих форм правління, які розрізняє Аристотель (Політика, III, гл. 5, пар. 2), "себто при монархії, олігархії чи демократії, державна влада може вважати себе за всемогучу і допроваджувати одиниці до цілковитої неволі, або одиницям залишати свободу, що доходить і до крайности."[9]) Тому дуже важно, щоб верховну владу виконували найліпші, "за приписами чесноти", як каже Аристотель. Це з "природи речі" конечна вимога. Також і громадяни мають виконувати свої обов'язки "за приписами чесноти". Рівночасно Митрополит знає, що це справа найтрудніша до виконання: "а все ж нераз трудно у загалу громадян про таку ширінь думки і серця, щоб кожний розумів і обіймав усі загальні потреби. Люди бувають цілком несвідомі потреби чи браків тих прикмет."[10]) Знову монархам і провідникам треба цих чеснот до правильного виконування "хоч би найменшої частини влади..." "Досвід Европи, може, від віків навчив нас, що незвичайно трудно знайти одного монарха, який не ставав би бодай часом тираном і все поступав би за чеснотою, "служив би" за приписами Євангелія. Оскільки ж трудніше осягнути те, щоб усі громадяни брали участь у державній власті за приписами чесноти!"[11]) Тому й форма демократична, в якій участь громадян обмежена до голосування і до принципу виборчих урядів аж до найвищого, приступна до найзагальніших спокус. До неї тре-

ба мати високо кваліфіковану, виховану суспільність. Тому папа Лев XIII написав у цій справі окреме послання до американських єпископів (1895 р.), щоб їх священики ясно говорили народові "про обов'язки громадян так, щоб переконати уми й перейняти їх тією правдою, що льояльність, безінтересовність і чесність конечно потрібні в усіх функціях громадянського життя. Бо дійсно те, що недозволене в приватному житті, не є дозволене і в публичному."[12])

Митрополит підкреслює вже від себе наступне: "Можна зробити ще й ту заввагу, що коли олігархія спирається на одну партію, або на один народ, спокуса надуживати власти для гноблення інших партій чи національностей є більша. Чесноти громадян, що беруть участь у власті, мусять бути тим більші, чим більше партійність і національний шовінізм засліплюють чоловіка супроти його противників."[13]) Тут осуджені тоталітарні режими, комуністичний і націоналістичний. А на іншому місці пише: "Тому при несправедливій владі, чим більше є в ній єдности, тим більше народові шкодить. Тиранія більш небезпечна, ніж зіпсута аристократія або олігархія, а ця знову гірша і небезпечніша від демократії. З усіх лихих організацій влади зла демократія, яку називають загально демагогією, ще найменше шкідлива, а зіпсута монархія, що її називають тиранією, найбільше шкідлива." І Митрополит подає на це причину: "...в демагогії, коли множество вбогих переслідує багатіших і гнете їх силою числа, метою такого поступування є бодай добро більшого числа. А коли олігархія робить те саме, робить його для меншого числа, а тиранія робить те саме для добра тільки одного. Це все є тільки поясненням християнського принципу, що власть обов'язує до служби."[14])

Крім пояснення загальних християнських принципів щодо влади і з соціологічних розважань, основаних на прикрому досвіді сторіч, Митрополит робить конкретний практичний висновок: "...треба ще багатьох, трудних може до зроблення дослідів над питанням, яка форма правління найбільше відповідає українському народові, з уваги на теперішню хвилину й теперішні його прикмети та недостатки, або до якого ступеня треба йому радити задержувати для себе якусь **участь у проводі, якою може не зуміє відповідно орудувати для власного добра.**" Іншими словами, чи демократія відповідає українському народові з огляду на його теперішні прикмети й недостатки. Ось дальші слова Митрополита: "Бо демократія і свобода, і навіть далеко йдуча участь усього народу в виконуванні керівної власти, може йому запевнювати мир, добробут і щастя, але коли в виконуванні цієї свободи і прав нарід мав би йти за фальшивими гаслами рево-

люції чи соціялізму, якщо обманутий ложними надіями домагався б перебільшеної свободи без уважения тих основних законів, на які спирається кожний громадський порядок, то безпосереднім наслідком так зрозумілої свободи чи демократії мусіла би бути анархія, а вслід за нею неволя, нужда й руїна."[15]) Тому автор вказує на шлях науки й досліду як такий, що може принести правильну розв'язку. Ось його слова: "...наша наука не досліджує, ба навіть ще не знає багатьох питань, що відносяться до будівництва батьківщини, а можна сказати, що й загальна світова наука ті питання досі ще занедбує", і подає причину такого явища у світовій науці. Тому, що світова наука "находиться від дуже давна, бо від кінця XVIII ст., під суґестією соціологічних і філософічних теорій французької революції. У противенстві до їх індивідуалізму й лібералізму перекинулись інші дослідники до соціялізму й державного тоталізму. Як наука, так і держави з одної крайности перекинулись у другу, може в дечому і тому, що посередній терен поміж тими двома крайностями не був досить наукою перестудіований."[16])

Французька революція підкопала й повалила старий монархічний режим. Критично розцінює Митрополит і його та бачить, що і в ньому було "багато надужить, але було й багато здорових і життєздатних традицій". Ця революція була сперта на крайньому індивідуалізмі й лібералізмі. Теорія Руссо доказувала, що людство чи суспільство — це маса одиниць, зв'язаних у цілість тільки своєю волею (соціяльний контракт), без якогось внутрішнього органічного зв'язку, подібно як поодинокі окремі зерепця в купі піску. Тому така теорія, на гадку Митрополита, мусіла довести до хаосу, а передусім довела до фальшивого розуміння, що авторитет це начебто ніщо інше, як сума числа [одиниць] і природних сил. Така матеріялістична доктрина про всякий авторитет у державі спирає його на брутальну силу маси і більшости..." "Таким робом матеріялізм перейшов із сфери космологічної на соціологію і політику. Після усунення Бога і Його закону, на що ж можна було сперти державну владу, як не на всемогучість множества і на тих, що в імені тієї більшости говорили з тією перевагою, яку дає сила?"[17])

Тому далі, після аналізи такої духової ситуації, Митрополит примінює її до стану, що став дійсністю. "Тимто із крайнього індивідуалізму переходиться до всемогучости держави, яку проповідує соціялізм. У практиці також нічим необмежена свобода одиниці мусить довести до хаосу, з якого людей може вивести тільки автократизм всемогучої держави. Так із лібералізму й індивідуалізму люди переходять до держави, що вважає себе за компетентну входити в усі

найменші подробиці життя одиниць, все хоче нормувати, все бере в руки та не лишає одиницям вже ніякої свободи (тоталізм, етатизм). Ми всі були свідками в усіх европейських державах того банкруцтва *крайнього* — (підкресл. А. М. Б.) — індивідуалізму й лібералізму парляментарного устрою. Парляменти, зложені з представників цілого народу на підставі безпосередніх виборів, як були нежиттєздатним органом, так і були підкресленням непридатности індивідуалістичних теорій до державної організації. З них ми перейшли просто в соціялістичну державу, з монархічною, аристократичною чи демократичною формою, яку приймає держава, в якій владу має диктатор і партія чи монопартія (Сталін).[18])

Митрополит далі підмічує, що характерною прикметою усіх тих революцій є те, "що майже зовсім затираються форми державного і суспільного ладу, передані ще старинним світом."

Наводимо довгий цитат, бо ліпше бачимо Митрополита — соціолога і мислителя. Далі з його аналізи можна зробити посередній висновок, що саме такий розвиток соціологічної думки є причиною стану, який тепер існує в світі. Лише ці місця могли б послужити за приклад монархічної думки Митрополита. Однак, як уже вище сказано, йому не йшлося про форму правління. Він бажав, з Аристотелем, щоб у ній була збережена справедлива міра й рівновага між обов'язками і правами держави й одиниці у ній, що мусить втішатися дійсною свободою, без будьякої дискримінації. Конкретно, Митрополитові відповідала посередня теорія між двома крайностями. Однак така практична розв'язка не можлива, аж доки наперед посередній терен між двома крайностями не буде досить наукою перестудіований, тобто між крайнім індивідуалізмом з одного боку і тоталітарним державним режимом із другого. Тут можна піднести, що вже з цих наведених цитатів ясно, чому це послання було сконфісковане: бо ж німецький націонал-соціялізм також спирався на всесилі держави, у проводі якої стояв диктатор, і на однопартійну систему, для якої законом було "добро" тільки одного народу, без огляду, якими засобами й насильствами воно осягалось.

Минає близько п'ятдесят років від наших визвольних змагань і встановлення української суверенної держави, хоч лише на час кількох років. Це вже такий час, що можна спокійно й критично призадуматися, — (не так, як у брошурах, і без особистих моментів) — не тільки у формі споминів, а у формі аналітичної студії. Проаналізувати свої власні позитивні сили, що спершу довели до відновлення української держави, і ті свої й чужі руїнні сили, і міжнародню ситуацію, що довели до її упадку. Історія може бути для нас доброю вчителькою.

Далі думки Митрополита-соціолога можуть дати поштовх, щоб їх розвинути в окремій соціологічній студії на тему, яка форма правління найбільше відповідає українському народові з уваги "на теперішню хвилину і теперішні його прикмети та недостатки..." Це буде позитивний вклад у нашу політику, без огляду на те, чи комусь це подобається, чи ні.

Як бачимо, Митрополит переплітає загальні теоретично-соціологічні міркування з їх аплікацією у практиці. Як з одного боку у площині всесвітній, чи бужче европейській, так із другого боку зокрема пристосовує їх до українських відносин, там, де можна це зробити. Митрополит турбується майбутнім українського народу й бачить різні його недостачі, як також і зовнішніх ворогів.

На шляху до здобуття української держави маємо подвійні труднощі. Одні є зовнішні, що, в даних обставинах, "не в нашій змозі їх усунути. Можемо тільки упросити ласки у Всевишнього Бога, в Якого руках доля народів, щоб справи повів так, як бажаємо." Інші труднощі є внутрішні. А їх є ще багато, і мусимо працювати над тим, щоб їх усунути, "очевидно не без помочі Божої благодати." Навіть тоді вони ще будуть, "коли той дар із неба молитвами отримаємо". себто нашу власну, суверенну державу. "Завдання українського народу буде в тому, щоб створити такі суспільно-християнські обставини, які запевнювали б громадянам правдиве і стале щастя та мали досить внутрішньої сили, щоб поборювати відосередні тенденції внутрішнього розкладу і успішно захищувати межі від зовнішніх ворогів"[19]) — пише Митрополит на початкових сторінках послання. Митрополит уявляє собі державу і суспільство, передусім нарід, як моноліт, у якому панує велика гармонія, а не як масу піску, в якому кожне зеренце окреме, "незалежне, незлучене органічно з іншими", як уявляв собі суспільство Руссо, його соціяльний контракт про що вже було згадано. На іншому місці пише Митрополит про державу: "Держава, хоч це людський твір, все ж оснований на природі." На гадку Митрополита, держава-Батьківщина буде сильна тоді, коли буде подібна до дійсного природного організму, в якому панує велика гармонія. Коли вона "не буде цілістю, зложеною штучно з різних і різнородних частин, а подібним до моноліту організмом, себто тілом, оживленим одним духом, що з внутрішньої життєвої сили розвивається, доповнює внутрішні браки і з природи є здоровим, сильним, свідомим своїх цілей, а не тільки матеріяльним, але й моральним тілом."[20])

Тому в другій частині цього знаменного послання пише про т. зв. громадянські чесноти і про недостачі вдачі Українців. У правилах

Аєпарх. Собору з 1942 р., в які ввійшло це послання, предложено низку таких чеснот. Всі вони є пристосуванням принципів справедливости й любови ближнього. Це чесноти монархів і провідників. Ними мусять відзначатися й ті, що мають "хоч би й найменшу частину влади".

В першу чергу виховну ролю у вирощуванні таких чеснот має Церква. Далі школами громадянських чеснот є родина і громада та різні товариства і спільноти людей, "але тільки тоді, коли користуються повною свободою і мають якісь вироблені традиції, які їх членам накладають громадянські обов'язки, вимагають від них чеснот і прикмет громадян."[21]) Митрополит вичисляє крім Церкви багато різних спільнот, на першому місці родину, далі громаду і різні організації-об'єднання, у які люди лучаться, щоб разом краще осягнути намічені цілі, і які є школою чеснот. Громадянськими чеснотами є відповідальність за громадське добро, за вибори, справедливість і чесність в орудуванні спільним грошем, ощадність у видатках громади, відвага, напр. при виборах до громадської старшини чи перед ними, "цивільна відвага, яка велить щиро свою гадку сказати, коли йде про загальне добро, або співгромадян остерегти, напімнути, а коли треба, то й скартати. Кожен учиться оцінювати авторитет, якого частина в ньому самому, послух для того авторитету, обов'язковість, тощо."[22])

В цьому посланні Митрополит згадує також організацію адміністративної влади, її поділ на райони, області, тощо. Після такого загального розгляду організації влади приходить до питання проводу в Українців, до розгляду браків і недостач їх вдачі. У способі, яким люди приходять до проводу, може лежать, на думку Митрополита, "найбільші труднощі всенародного будівництва". Це залежить "від дуже багатьох природних прикмет чи хиб якогось народу і від його історичного розвою, від традиції." Ці питання проводу розв'язуються мирно, коли всі засади Євангелія є в народі загально прийняті, коли бодай велика більшість громадян живе християнським життям". Тоді приходить і поміч Неба. Однак де цього нема — "на поверхню суспільного життя висуваються одиниці нездібні на провідників." Вони не дбають про загальне добро, але своє власне і в суспільне життя впроваджують непорядки. "А що не можуть до того самолюбства признатися, мусять свій провід сперти на обман, на брехню, на публичну "опінію загалу", яку самі через пресу викликують і обробляють, а не принимають як об'єктивний, від них незалежний факт."[23])

Як сильно підкреслена тут роля незалежної преси для творення і вироблення публичної опінії! Це її християнське й почесне завдання

змагатись за вищий ступінь у суспільному житті, а не бути тільки безкритичним герольдом середовища, без огляду на його промахи. Преса мусить бути критична й щодо власного середовища.

Далі читаємо про таких злих провідників: "Ніякої об'єктивної критики не переносять, проповідь Євангелія стає для них небезпекою, свобода слуг Божих нездійснимою претенсією. Замість давати народові мудрий провід, що здійснює мету загального добробуту і щастя, вводять у суспільне життя роздори, домашні війни, нічим необмежену партійність і відзначаються шаленою захланністю на гріш, безсоромним хабарництвом, легковаженням людської одиниці, безпастанним топтанням усяких її прав, безмірним хотінням у все мішатися, все по своїй фантазії порядкувати, крайньою нетерпимістю навіть супроти братів і незрозумілою ненавистю до всіх, що їх противниками називають. Бога відрікаються, Церкви не признають, моральністю — для них самоволя, законом для них — безправство."[24])

Ці глибокі думки дають поважний матеріял до призадуми для соціолога-публіциста і для пересічного громадянина, що вибирає владу. Про майбутнє Українців Митрополит, дуже обережний у словах, висловлює побоювання: "До якого ступеня зуміє український нарід, коли Бог дасть йому рішати про свою долю, уникнути всіх тих небезпек і дати українській суверенності такі форми, які запевнюють свободу громадян і непорушність національних границь батьківщини, та виминути всі небезпеки в тій праці, покаже щойно майбутнє."[25])

Тут можна підмітити, що Митрополит писав це послання в грудні 1941 р., коли з одного боку Українці надіялися, що будуть могти осягнути хоч якусь суверенність, а з другого боку були сильні тенденції внутрішнього розкладу і посеред найгарячіших патріотів-самостійників, що винищували і не терпіли інако думаючих братів. Саме до цього тодішнього внутрішнього непорядку можна, чи треба, віднести ці думки Митрополита. Бо яка полегша для громадян, коли на зміну чужій, прийде своя тиранія? Психологічно це дуже прикре явище. Коли людина терпить кривду від чужих, коли окупант переслідує, це, хоч як несправедливо, не так болить як коли людина несправедливо терпить від своїх. Тільки сильні духом тоді не заломлюються.

Митрополит розглядає справу, яка може бути ситуація у наддніпрянській Україні після довгого часу окупації Совєтами. І пише цілком виразно: "Двадцять літ большевицького режиму знищило безліч елементів, може конечно потрібних для розбудови батьківщини, і на організм народу витиснуло п'ятно неволі, з якого не легко буде Українцям духово отрястися."[26])

Митрополит як мислитель, мораліст і національний психолог починає аналізувати всі прикмети національної єдности, всі конституційні її елементи й сили відосередні, що її розбивають і руйнують, як і доосередні, що її спомагають, піддержують. Він хоче в той спосіб дійти до якогось висновку, "до якогось бодай знання тих природних сил, які запевнять рідну майбутність, і тих сил руйних, які будуть її великою небезпекою."[27])

На першому місці мова лучить людей в одно, але не завжди в народи, бо ж є різні народи, що говорять тою самою мовою, а є собі взаємно ворожі, і навпаки є народи, що вживають різних мов, а є сильними державними організмами (напр. Швайцарія). Тому поза мовою мусить бути ще щось глибше. "Історія з'єднення в одну державу різних держав Німеччини і відмін німецької національности, як і історія з'єднення Італії в один нарід і державу вказує, як одна мова через довгі століття може не бути достаточною причиною до з'єднення в одну цілість тих, що нею говорять."[23])

Іншою складовою частиною національної єдности може бути "та стихійна, мало свідома воля всіх одиниць злучитися в одну організацію. Ця воля є доказом тих різних прикмет чи характерів народу, які інстинктовно пхають його до хотіння бути одним. Скільки такого хотіння в українському народі, досить трудно сказати. Треба у відповіді на це питання стерегтись судити інших по собі самім." У нас в цьому напрямі зроблено в останніх поколіннях дуже багато, щоб "виробити таку волю, або усвідомити в інстинкті дрімучу волю."... Але цього всього ще замало. Крім такого патріотизму, себто праці над народом, треба ще основних соціологічних студій. "Об'єктивних дослідів незвичайно мало, щоб не сказати, що цілком їх не було. Здається, без пересади, ніхто у нас із соціологів, політиків, етнографів не приглядався з любою народній психіці в одиницях і масах. Ніхто навіть не зробив поважних наукових дослідів над таким явищем, що можна його назвати глибокою раною чи язвою, яким є москвофільство."[29]) Цю саму думку видвигає Митрополит у декреті Аєп. Собору "Про єдність" (з 1943 р.), як далі побачимо.

Митрополит дивиться на наші труднощі і браки з перспективи часу, з обсервації найновішої української історії. Тому що нема дослідів, на підставі поверховних обсервацій пише, що з одного боку "...свідомість української національности повстає під впливом праці патріотів так легко і скоро, що треба б думати, що вона є виявом чогось, що глибоко лежить у психіці народу. Хоч, з другого боку, почуття і пізнання ворожих сил, що хочуть нарід нищити, до деякої міри можуть заступати ту психічну глибінь."... "Хто дивився з увагою

на те, як те самостійництво трудно приймалося навіть в інтеліґенції, як Центр. Рада довго не могла прийти до думки самостійности, той буде побоюватися, що від Полтави минули задовгі літа, щоб відразу можна було стерти їх п'ятно." І далі пише: "Чи під большевицьким режимом не змоглися, може ще сильніші від напрямку федерації, елементи розкладу, навіть поміж тими людьми, що найщиріше хочуть бути самостійними, — це покаже щойно майбутнє."

Вище пише: "Інститут національности та стихійна воля народу виявилася може в повстанні проти гетьмана, але хоч той рух видавався прямо звернений проти думки федерації і прикмета самостійництва лишалася зовнішньою характеристикою УНР, то історія тих часів і рухів занадто нова, а спеціяльно соціологічно-психологічні досліди занадто занедбані, щоб можна було сказати, що повстання проти гетьмана було виявом глибокої волі мати свою державу. Хіба назветься, з деякими публіцистами, стихійне хотіння мати свою державу "ірраціоналізмом", і так назветься повстання, бо мусіло бути в повній мірі ірраціональним, коли в такому короткому часі довело до руїни своєї держави."[30])

Тому Митрополит, крім мови і стихійного хотіння бути одним, шукає за третім глибшим елементом єдности. Він лежить у духовній, церковній площині, в об'єднанні українських Церков. Єдність Церков є початком духового єднання. Церкви є виховниками народу. Однак Церква не зможе виявити своєї "єднальної примирної сили", не зможе "сповнити свого післанництва", як довго не буде об'єднана. Саме в третій частині цього послання "Як будувати Рідну Хату" розглядає справу об'єднання українських Церков, католицької східнього обряду і православної. Ця частина послання вже була зреферована в групі писань Митрополита в справі церковної єдности.

Українці поділені під релігійним оглядом на підставі давніх ріжниць, що ділили Візантію і Рим, Москву і Европу, Схід і Захід. Далі, пише Митрополит, ці антагонізми "защіплені на ріжности держав, до яких Українці належали та на різних, може, етнографічних типах чи расах, з яких змішання перед віками постав український нарід, і лучаться, може з тими відосередними силами, що, може, ще дрімають на дні української психіки." Тому робить висновок: "З цього виходить, що кожний, кому тільки добро України лежить на серці, мусить уважати за свій обов'язок цілою працею життя причинятися до множення елементів єдности, а до усунення елементів роздору. Виглядає, що в цьому твердженні немає ніякої пересади."[31]) Вже тільки цей короткий уступ дає тему і матеріял для цілої психологічно-соціологічної студії.

Така праця, щоб помножувати елементи єдности і викорінювати елементи роздору, конечно потрібна, і то тим більше, чим більше відосередні сили пхають націю, хоч, може й несвідомо, в протилежному напрямі до того, куди самі зміряють. Бо хоч теоретично Українці бажають здійснення суверенної держави, то своїми ділами її здійснення відсувають. Саме через брак єдности. Хоч приносять на цьому шляху і великі жертви, з одного не можуть зрезигнувати для спільного добра, а це з власного особистого чи партійного "я".

Партійність у тих формах і зовнішніх виявах, які можна було завважити хоч би за останніх 80 років, а вже зокрема під час другої світової війни і після неї, не тільки, що не є бажана, але вона просто шкодить національній справі, щоб парафразувати думки Митрополита. Бо не йдеться нашим патріотам про те, щоб змагатись, хто краще прислужиться Батьківщині, або хто має в даному часі кращі для цього сили, не йдеться про конструктивну критику, тільки, щоб думка тої чи іншої партії перемогла, нераз, на жаль, не розбираючи в засобах.

На підставі обсервації українського національного життя приходить Митрополит до висновку, що "є в душі Українця глибока і сильна воля мати свою державу". Однак попри цю волю "знайдеться, може, рівно сильна і глибока воля, щоб та держава була конечно такою, якою хоче її мати чи партія, чи кліка, чи група, чи навіть одиниця. Бо як же пояснити те фатальне ділення поміж собою, ті спори, роздори, сварні, ту партійність, яка нищить кожну національну справу... Як пояснити психіку таких численних, гарячих патріотів, яких праця має визначний руїнний характер... Чи перевагу візьмуть елементи позитивні, чи негативні?"

"Це в частині пізнаємо, коли побачимо, чи Україна потрапить вже не з'єднитись на полі релігійному, але чи потрапить виректися чисто московської, а навіть большевицької нетерпимости, що рідного брата зненавидить, коли тільки він у справі релігії інакше думає, аніж ми. Нетерпимість супроти гетеродоксів, поняття ортодоксії як ненависти, як спротиву, буває у нас, на жаль, таким частим симптомом, що можна поважно побоюватися за майбутність України; і релігійні роздори не то, що не злагодять національних сварів, а ще може зроблять їх прикрішими, глибшими."[32])

В наведених декількох довших цитатах ясно накреслений теоретичний розгляд справи, аналіза елементів єдности, як також подана загальна програма праці у пристосуванні до дійсности. В наступному письмі, в декреті "Про єдність", що був прийнятий на торжественній сесії Аєп. Собору дня 28 травня ст. ст. 1943 р., як теж мимоходом

у посланні "Не убий" — з грудня 1942 р., аналіза української дійсности накреслена ще більш виразисто. З цього видно, що Митрополит, психолог і виховник народу, дуже болів над цією внутрішньою трагедією українського народу, над браком єдности в ньому і над іншими його недостачами. Це було приблизно півтора року пізніше від часу, коли він написав послання до духовенства "Як будувати Рідну Хату" (з кінця грудня 1941 р.), а також уже після одержання негативних відповідей від православних братів, до яких звернувся також у цьому посланні, і в окремих листах на початку 1942 р. Мимо цих негативних відповідей, далі закликав до національної і церковної єдности і працю над нею вставив у декрети Аєп. Собору з 1943 р. Коли не міг довести до миру між політично роз'єднаними Українцями, хотів принаймні дати вказівки на майбутнє, як поправити існуючі недостачі нашого зорганізованого життя. А спер їх на глибокій психологічно-соціологічній аналізі в історичній перспективі і на обсерваційї українського життя в сучасному його періоді, бо соціологічних дослідів над українською психікою в нас нема, чи майже нема.

"Ясно, як на долоні, що Рідна Хата не постане, не буде українського моноліту, коли Українці-самостійники не зможуть мимо всіх ріжниць, які їх ділять, зазести між собою якнайбільшої єдности. Тієї єдности Україні треба, а ця потреба накладає на нас усіх обов'язок і від сповнення того обов'язку залежить ціла будучність Батьківщини. Якщо хочемо всенаціональної Хати хотінням глибоким і щирим, якщо та воля не є тільки фразою, ілюзією, то вона мусить проявлятися діланням і те ділання мусить вести до єдности. До єдности в усіх напрямках, тому й до релігійної єдности."[33])

ДЕКРЕТ АЄП. СОБОРУ з 1943 р. "ПРО ЄДНІСТЬ".

Неначе продовженням думок Митрополита про браки у соціологічній літературі, про недостачі Українців є декрет Аєп. Собору "Про єдність". Що автором цього декрету був сам Митрополит, це видно з його стилю, як теж і з тих самих думок, що висловлені в щойно зреферованому посланні. В цьому декреті Митрополит пише про працю духовенства над християнською любов'ю ближнього й розглядає те, "що людей роз'єднує або єднає в напрямі пошанування життя." Тут пише: "Спільна праця духовенства над п'ятою Божою заповіддю є для нас тим важнішою, що наразі в нашому національному і церковному житті нема справи актуальнішої і важнішої, аніж лікування ран, заданих нашому народові голосним і прилюдним згіршенням, що їх дає цілий ряд чоловіковбивств, які в очах людей вчи-

нили переступлення п'ятої Божої заповіді чимсь звичайним і буденним..." — (Про це пише також у посланні "Не убий" з грудня 1942 р.). — "...Ця праця важна ще й тому, що нема сьогодні для нашого народу більшої прикмети як єдність і нема для нашого духовенства важнішої праці, як праця над національною і християнською єдністю народу. Ці дві праці взаємно доповняються."[34])

Крім цього подає ще спонуку з поглядом у майбутнє, чому духовенство має працювати над єдністю народу. "...Нам і нашому народові треба гарячої, усильної і великої любови ближнього, щоб вилікувати свої рани і випросити з неба потрібної благодаті на грядучі історичні події. Треба нам і нашому народові приготовлятися на ці події усильною працею над християнською єдністю між Українцями, без якої не зможемо нічого осягнути. А християнської єдности між Українцями не осягнемо іншою дорогою, як тільки щирою працею над християнською любов'ю Бога й ближнього."[35]) Тому в ряді праць Аєп. Собору призадумується над тим, що духовенство може в цьому напрямі зробити.

Як згадано на початку декрету, Митрополит розглядає, що людей роз'єднує. "...Мусимо собі поставити питання, звідки і чому людина стається ворогом людини. Звідки роздори, ненависті, незгоди, сварні, звідки партійність, трудність порозуміння і ті процеси, яких ніколи не можна довести до кінця. Звідки все те, що ділає український нарід організацією, такою безконечно далекою від природного організму, що наша суспільність видається більше подібною до купи піску, поодинокі зерення якої нічим незв'язані зо всіми іншими, ніж до могутнього дерева, в якому розвивається життя повне сили і здоров'я."[36])

Як у попередньому посланні, так і тут вказує на брак досліду. Підмічує факт, що "або надзвичайно мало, або й зовсім не маємо філософів, або моралістів, які досліджували б нашу національну психіку. Такі грізні з многих поглядів прояви, як москвофільство, є майже тайною для нас самих. Я не мав ніколи нагоди перечитати не то поважнішої розправи про цю національну язву, але й не пам'ятаю, чи взагалі є в цілій нашій літературі хочби тільки короткі, а глибоко обдумані спостереження над тією язвою. Коли боротьба між тими двома партіями в нашому краю була найбільше завогнена, ні з одної ні з другої сторони майже не чулося поважнішого суду про взаємні відносини, чи наміри цих двох партій. Взаємно лаялися, закидали собі взаємно зраду, а нікому й на гадку не прийшло спитати, які причини заставляють противників так думати як думають."[37])

Так було в минулому столітті і може на початку теперішнього. Митрополит, національний психолог, приглядається суспільному життю в сучасному і бачить знову цю саму язву, хоч уже інші тепер партнери. "Москвофільство у нас наче вже переминуло. Та чи хто міг знову очікувати, що давні "народовці" так між собою посваряться, що будуть творити дві партії, які себе гірше ненавидять, ніж давні москвофіли і народовці?!" З такого спостереження робить висновок: "Може не прийшла ще хвиля на наукове досліджування цієї національної, а такої тяжкої язви нашого національного життя. Ще не маємо достаточної повноти історичних документів, ні потрібної перспективи, щоби цю справу об'єктивно і безпристрасно осудити. Але не без великого страху приходиться нам самих себе спитати, чи організм нашого народу, — якщо наш нарід можна організмом назвати, — не терпить на якусь моральну гемофілію, яка спричинює, що кожна найменша рана є неначе не до вилікування. Чому кожне непорозуміння між Українцями, яке, як здається, можна б легко усунути, переходить так часто у хронічний стан антагонізмів, спорів, яким нема кінця?! А з обох сторін може бути найліпша воля і патріотизм, що виглядає на правдиву любов Батьківщини."[38])

Далі в цьому, я сказав би, клясичному місці Митрополит подає характеристику українського патріотизму. На його гадку він не має самокритики і є чисто емоційний. Митрополит бачить причини такого явища. "...Ми міримо патріотизм не розумом, а серцем. Його температура заступає в наших очах усі інші прикмети. Від довших літ не маємо преси, яка була б вільна від безнастанної боротьби з національними противниками. Це все обставини, які утруднюють самокритицизм. У многих випадках ми ще люди примітивні, для яких демонстрація, фраза і шум часто видаються чимсь важнішим ніж спокійна зимна розвага та витревала праця."[39])

Для підтвердження такого свого спостереження наводить факти. "В нашій суспільності надто часто стрічається людей, що себе вважають фаховими політиками, хоч не мають ніякого фаху і ніякого спеціяльного знання. Само положення змушує заступати поважну фахову працю реторикою. Ми зрештою пробудилися до національного життя в добі, в якій демократичні принципи уважались святими. Ми унаслідили, може, й прикмети, але напевно й хиби демократизму. Це все спричинює, що над своїм патріотизмом Галичани мало застановляються і не мають нагоди відноситися до нього критично."[40])

Митрополит принагідно завважує, зі скромности, що говорить тільки про Українців-Галичан, "бо не чуюся покликаним говорити

про Українців Великої України чи Волині, Холмщини і Підляшшя. Факт, що ми продовж кількадесять літ були під панування Австрії, що мали безнастанну боротьбу з польським елементом, вкінці, що привикли до всіх інституцій і обставин малого краю, — це все виробило, може, в нас деякі прикмети, але напевно сталося і причиною немалих хиб. Люди, для яких через кілька поколінь всі справи Батьківщини оберталися довкола загумінка, привикли до якоїсь тісноти, яка не дає їм правильно судити про дуже широкі виднокруги. Свідомі, може, цієї своєї тісноти, з туги до всенародньої Батьківщини, старасмося йти на зустріч великим подіям, але це й не перешкаджає, що мимоволі заховуємо щось з нашого загумінкового патріотизму і часом незграбно примінюємо його до ширшої скалі, до якої привикли наші браття."[41])

Далі в цьому декреті "Про єдність" Митрополит розглядає моральні хиби, але вже не виключно з українського боку як соціолог і психолог, але як богослов і аскет. Тут цитує св. Ап. Павла і Якова.

Про суспільні гріхи пише також у третій частині довгого послання п. з. "Заклик до покаяння у Великім Пості" (з 1938 р.). Тут же викладає також суспільні обов'язки християнина. І в ділі покаяння важливо "звертати увагу на ту цілість, на органічну зв'язь людей поміж собою, бо хоч кожний християнин зокрема не може відповідати за цілість, все таки має супроти цілости обов'язки, і та органічна його зв'язь із ближніми є й мірою його вартости. Від сповнення тих обов'язків зависить у великій мірі теж і те, чи кожна одиниця зокрема морально здорова, чи ні." Митрополит бере порівнання зі способу лікування. "Так само, як у людському тілі не вистачає лікувати кожний член тіла зокрема й не дійдеться до здоров'я поодиноких членів зокрема іншою дорогою, як тільки працею і стараннем про здоров'я цілого тіла."[42]) В цьому посланні Митрополит дуже загально розглядає християнські обов'язки одиниці у відношенні до різних суспільних клітин і організмів, а це до родини, Церкви і громади.

НЕДОСТАЧІ И ПРИКМЕТИ УКРАЇНЦІВ В ОЦІНЦІ МИТРОПОЛИТА. Думки Митрополита на цю тему розсіяні по цілій його великій письменницькій спадщині. Тут я наводжу тільки деякі дуже маркантні місця. Визбирати все до цієї теми може дати добру студію. Вона буде може мати ще й той практичний наслідок, що може допомогти нашим соціологам і народнім психологам встановити плян праці над духовістю народу на довгі роки наперед. Думки на цю тему знаходимо у вже зреферованому посланні "Як будувати Рідну Хату" (з 1941 р.), у декреті Аєп. Собору 1943 р. "Про

єдність", у "Меморіялі до канадського католицького єпископату" (з 1911 р.), у "Слові до української молоді", в творі "Божа Мудрість", в промові-відповіді на привітання до представників українських церковних і громадянських організацій в січні 1938 р. і в ін. Нпр. про брак самокритицизму.

Глибшою причиною браку самокритицизму може бути й те, що Українці належать ментальністю до Сходу, який відзначається ментальністю мас. Про це пише Митрополит у "Меморіялі до римокатолицького єпископату Канади" (з 18 березня 1911 р.), яким доказує йому потребу створення окремого єпископату для Українців католиків східнього обряду. Ми виховані на традиціях Сходу. Це дало нам позитиви, але рівночасно й деякі негативи, як безкритичність маси. Ось як характеризує східні цивілізації: "Може одна з прикмет чи недостач народів, що мало розвинені і все ще первобутні, що вони мають расове розуміння, майже вроджені питоменності або розумові здібності наскрізь відмінні в своїй формі, типу зовсім окремого від усіх інших і так у цілому народі дуже поширеного, що між тисячами не найдуться одиниці, які могли би піднятися понад ці питоменності. Одначе це, я думаю, є одною з головних прикмет націй сформованих і вихованих на цивілізаціях Сходу. В усіх формах тих цивілізацій є щось пасивного. Навіть у своєму діянні народи Сходу ідуть масою її одиниці майже ніколи не спроможні мати власну думку і діяння відмінні від думки і діяння маси."[43]) "...Навіть в історії канадійських Українців можна віднайти цю характеристичну риску. Якраз тим можна пояснити перехід деяких колоній на іншу віру. Роки праці і певність про позитивне наставлення більшости одного гарного дня завалилися і ціла колонія перейшла на схизму. Перемогла одна думка."[44]) (Треба пам'ятати, що це був 1911 рік. Митрополит, крім того що був оригінальним, був і дитиною свого часу — назва схизма була тоді загально вживана в католицькому світі. Однак пізніше Митрополит, як і загально вчені на Заході, — вже майже не уживали цього терміну.)

Над цією нашою недостачею треба і сьогодні поважно призадуматися і загальмувати відосередні впливи і сили в нашій Церкві, щоб історія не повторилася. Люди з почуттям меншевартости з одного боку, чи їм противна група з другого боку своїми необчисленими потягненнями можуть завдати Церкві важкий удар, якого ані не заміряють, ані не передбачують.

Варта тут навести ще два-три цитати з цього меморіялу. Один з них дасть нам глибше зрозуміння нашої народньої психіки, а два інші будуть вказівкою у праці над нашим народом, зокрема для провідників.

"...Літургія, яка впродовж сторіч була основним елементом формування цих народів, вимагає від народу хвалити Бога одною душею, одним серцем й одними устами. Вона якраз є зразком злуки вірних із священиком у молитві. Але нарід постійно діє як маса, що має тільки один голос. Східні народи заховують цю саму прикмету й поза Церквою."[45])

"...Як провідник-місіонар, так і душпастир може досягти всього, якщо він зуміє схопити ментальність народу, щоб створити опінію. Тоді він стає всемогутнім. Тоді ніхто не посміє йому протиставитися. Навпаки, якщо загальна думка обернеться проти нього і він не зможе її опанувати, тоді його вплив, сягаючи тільки на одиниці, є ніякий на цілість, або на "громаду". "Громада", згідно з думанням нашого народу, означає населення одного села, тобто частину парохії так з'єдинену у всьому, що цю соціяльну й моральну єдність можна б порівняти з дисципліною військового відділу. Улюбленою приповідкою Українців є: "Громада — великий чоловік."[46])

А дещо вище пише: "Майбутність Українців належить тому, хто зуміє збудити і водночас керувати великим соціяльним, національним і релігійним рухом, що поведе всіх Українців цього покоління або найближчого сюди або туди. Переможеним остануться тільки самі залишки. Бо йти за сучасними напрямними, хоч як тяжко в це повірити, це ментальність усіх східніх народів, зокрема Українців."[47])

Я навів цих кілька цитатів з "Меморіялу" (з 1911 р.), тому що вони насвітлюють також саму індивідуалістичну ментальність Митрополита. Він не пішов за втертою характеристикою українського народу, яка вважає Українців індивідуалістами. Він творив її собі самий на підставі обсервації і студій та не боявся, що вона відмінна від оцінки загалу. Тим підкреслюється відмінність його способу думання від нашого. Митрополит був індивідуальністю великого формату. Можливо ще й генетичний момент грав тут ролю. В ньому об'єднувалися гармонійно дві культури, східня й західня, хоч панівною була східня.

Що до інших хиб Українців, то про це також зустрічаємо в різних письмах Митрополита окремі думки. Нпр. у письмі-декреті Аєп. Собору "Про тих, що живуть по Євангельським радам" (з 1940 р.) знаходимо таке підмічення Митрополита: "В нашій суспільності трапляються найчастіше гріхи обмови (і обсуджування), гріхи сварки (ненависти), гріхи нарікання (на всякі життєві труди чи прикрощі), гріхи неправди. Було б може добре порадити душам, що хотять со-

вершенно жити, щоб обітом зобов'язалися не обмовляти, не сваритися, не нарікати, не говорити неправди."[48])

В іншому письмі Митрополит пише: "Думаю, що в нашому народі є загальний брак ясного і твердого поняття закону."[49]) Над цим варта призадуматися. Чи це є наслідком довголітньої неволі, коли законодавцем була чужа влада і її закони були часто несправедливі у відношенні до українського народу, і тому їх не шанували. Чи може "брак ясного і твердого поняття закону" є вислідом малого розвинення, слабої праці духовенства над народом. Цей брак можна обсервувати навіть у священиків. Бо зараз після цього прикрого підмічення пише Митрополит так: "Пригадую собі випадок, де священик наївно питав мене: "Так, то є закон, але чи треба його заховувати?" На це Митрополит дав відповідь: "Як не треба заховувати, не є законом, а як є законом, мусить бути виконаний і мусить бути санкція за невиконання його."[50]) Відповідь коротка і ясна.

Крім деяких хиб вдачі Українців, які Митрополит основно проаналізував, стрічаємо в його творах також позитивну оцінку національних наших прикмет. Очевидно те, що подаю, не є реєстром усіх думок Митрополита на цю тему. Їх треба вибирати з багатої духової спадщини Митрополита. Ось напр. про правильну оцінку мудрости вже було згадано на початку цього перегляду творів. Думки про цю прикмету української вдачі висловлені в першому розділі твору "Божа Мудрість" з 1932 р. Українська людина не є матеріялістичною людиною. Вона розглядає світ і людей з вищого, ідеального становища. "Ані багатства, ані влада, ані могутність і сила не окупить глупоти і не заступить мудрости; без мудрости сила чи значення буде в найліпшім разі робити враження фізичного рідкого явища, а лише мудрість буде імпонуючим духовим людським явищем. Здається, що то все буде й загально-людська оцінка, що много з неї лишається й у тих людей, що привикли в житті оцінювати чоловіка по скількости долярів, які посідає. У нас і для нас Українців те доцінювання мудрости буде відай так загальним і так рішаючим, що я не вагався б назвати того способу брання річи за нашу національну прикмету, — та тою прикметою гордитися." Далі Митрополит прирівнює цю українську національну прикмету до досягнень інших народів, яких ми не маємо. Пише таке: "Бо хоч ми й слабі й убогі й досі не видали всесвітових геніїв, значить ґеніїв чи провідних умів, признаних за таких через цілий світ, або що цілому людству показували нові дороги, або для людства здобували нові світи правд чи творчости — та одна прикмета оцінювати як слід мудрість такою, якою вона є й тим, чим є, повинна цілому нашому

національному життю надати безумовно якоїсь могутньої сили, що її не будуть мати інші народи, слабші чи нижчі у тому огляді."[51])

Кілька наступних речень є не лише викладом думок Митрополита про цю цінну українську національну прикмету — як слід оцінювати мудрість такою, якою вона є, і тим, чим є, — але є також причинком до автохарактеристики взагалі і способу думання самого Митрополита.

"Може й я помиляюся, може бути, що любов власна, чи любов своїх ставляє мені перед очі фатаморгани. Одначе думаю, що так, як я не сумнівався б ані секунди в мому внутрішньому пересвідченні, у глибині моєї совісти і моєї душі, дати перше місце "мудрому жебракові" над глупим царем, у якомунебудь напрямі він царем, так само я не сумнівався б ані секунди у виборі між тими двома становищами, й то не з аскетизму чи монашого ідеалу, але по людськи та по тілу — як каже св. Апостол, — я все вибрав би бути мудрим жебраком, як дурним царем, і думаю, що такий суд є правильний й що, так само, як я, правильно судила би і вибирала би більшість поміж Українцями."[52])

В "Божій Мудрості" (з 1932 р.), в першому розділі Митрополит підмічує на самому початку також іншу цікаву прикмету українського народу, а є нею гін до науки. "Всі Українці високо цінять науку й освіту". Її вважають "за першу й найважнішу потребу народу". Також бачить причину цього явища. "Може стан пониження чи поневолення, у якому через довгі століття находився наш клир і наш нарід, може відчута інстинктом потреба, може свідомість, що ніщо більше, ніщо ліпше не причиниться до двигнення, як знання, є причиною, що наука й освіта є у нас усіх ідеалом, до неї горнеться наша молодь іще у літах, у яких ледви чи може мати поняття про те, що є правдиве знання, за нею тужили та тужать ті покоління, що так дуже терпіли на тім, що їм бракувало знання, що часто не знали письма — досить, що бажання знання є поміж Українцями загальне."[53])

Однак знання може бути різне. Тому Митрополит у своєму неначе завіщанні-письмі до української молоді (1939 р.), написаному під час першої окупації західних українських земель Червоною Армією, звертає увагу на критичний підхід до науки. "Горнетеся до всякого роду шкіл, користаючи з того, що навчання безплатне. Добре робите, що дбаєте про освіту і знання. Бо після християнської праведности та Божої благодаті знання є найбільшою силою, якою людина може розпоряджати. В освіті йде про одне: щоб знання було правдивим знанням, щоб відносилося лише до правди, а не було брехнею. Бо як правдиве знання є силою людини, так і фальшиве

знання, оперте на неправді, є для чоловіка правдивою недугою, каліцтвом та нещастям на ціле життя. А що людська природа є зіпсута, що пристрасті чоловіка тягнуть до злого, що розумові трудно доходити до правдивої і неложної правди, то й треба Вам тієї Божої Мудрости, що вміє розрізняти щире золото від фальшивого і в множестві подаваних людьми відомостей вибрати ті, які чоловікові потрібні і хосенні, а оминати ті, які йому наносять шкоду. Нехай же провідним світлом Вашої праці в школах буде передусім — випросити з неба той преціннй Божий дар, яким є Мудрість."[54])

СЛОВО ДО УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ (з 1932 р.) ПРОМОВА НА МАРІЇСЬКІЙ АКАДЕМІЇ (10. VII. 1937 р.). Іншим письмом Митрополита, що його можна зачислити до писань на суспільні теми, є його "Слово до української молоді" з 1932 р. В цьому короткому "Слові" висловлює Митрополит декілька думок загального значення про працю, якою двигається нарід до самостійного життя. Інші мають конкретне пристосування до внутрішнього українського життя, до гарячого питання "батьки і діти", що в ранніх тридцятих роках, коли Митрополит це письмо писав, було дуже актуальне в Галичині. Це письмо можна схарактеризувати як коротке зіставлення деяких прикмет і недостач української молоді того часу. Тут подає також частинну характеристику старших поколінь, як протилежну до молодих. Прикметою вдачі української молоді була тоді велика її любов до батьківщини та випливаюча з неї самопожертва всього власного особистого щастя, добра своїх батьків і найближчих і т. д. Недостачею вдачі тогочасного покоління української молоді було як з одного боку те, що жертвувала не тільки своїм власним добром, аж до пожертви життя включно, але також посвячувала зі зле зрозумілої любови до батьківщини "чуже добро і загально-національні цінності". "...А це вже не є прикмета, а пересада, що може знищити до самої суті ту прикмету, з якою лучиться. Чуже добро і чуже щастя повинно бути святе не лише для християнина, але й для людини, як такої" — пише Митрополит.

Тут Митрополит має на думці експропріяційні акти у відношенні до Поляків частини української молоді, що була в ОУН. Однак таких методів Митрополит не схвалював, хоч болів над кривдою українського народу, яку він на своїй власній землі терпів від польської окупаційної влади. Бо чеснота лежить по середині. Проти неї можна провинитися або через її брак, недостачу, або через перебільшення. Тому митрополит Кир Андрей пише в цьому "Слові": "Можна своїх прав боронити і своїх прав доходити, але не шляхом ненависти до других людей."[56])

Про другу хибу вдачі того покоління пише таке: "...А масте ще й ту хибу, що свої гадки і свій спосіб бачення речей надто часто хочете накинути іншим, навіть часом засобам насильства і сліпого терору. Мало у вас того, що давніші покоління називали толеранцією."[57]) І Митрополит — психолог і знавець суспільних течій, — тут додає: "То вже не Твоя виключно, українська Молоде, недостача. Це течія загально світова, яка створила з одного боку фашизм і такий виразний у многих державах нахил до диктатури, а з другого боку большевизм. Такий по всьому світі дух повіяв і Ви цьому не винні, що під впливом того подуву часом і найблагороднішa думка любови Батьківщини і жертва за Батьківщину в'яне." Це дуже щасливе підкреслення, бо воно доказує, що це не вроджена ціха Українців, але прищіплена їм чужою ідеологією, "духом часу".

Ще іншою хибою тодішньої молоді (як і загально кожнього молодого покоління) була його нерозважність, дія без належного приготування. Про неї пише так: "...Ви заскоро, ще не приготовані рветеся до праці для загалу, до політики. Однак через те скільки ж то жертв, принесених найблагороднішими порівами найкращих з-поміж Вас, стає не тільки безуспішними, але просто шкідливими."[58])

Митрополит Андрей перестерігас молодь перед конспірацією, яка манить молодих людей, бо з нею нерозлучно зв'язані невідступні її товариші: провокація і зрада. "А тоді зведені на манівці, хоч і несвідомо, можуть стати знаряддям чужих сил, а їхні жертви, принесені на жертвеннику любови до Батьківщини, стають предметом політичної гри анонімних, укритих перед ними чинників. Їхній ідеалізм можуть використовувати другі, та вони цього не знають, а їхні жертви можуть бути обернені проти Батьківщини, тої самої Батьківщини, якій вони ті жертви приносять.[59])

Такій настанові тодішньої української молоді Митрополит протиставить поставу старшого покоління. Зокрема щодо толеранції інакше думаючих. "...Ми не знали того накидування своєї думки і своєї волі іншим. Чи ж ми робили помилку, думаючи, що поза атмосферою свободи, свобідної, добровільної власної волі, нема для людей ані добра, ані щастя, ані будуччини, або думаючи, що це знак слабости чоловіка, коли він не може іншого переконати і мусить його аж змушувати? Чи кличі, що відбирають свободу, можуть свободу принести?"[60]) Яке прекрасне психологічне охоплення взаємовідношення ідей!

Дальшою хибою або консеквенцією тої самої недостачі було те, що тодішнє молоде українське покоління легковажило думки й досвід старших, а це вело до заперечення авторитету. А упадок авто-

ритету, пише Митрополит, є завсіди небезпечний. "Хто відкидас авторитет досвіду старших, легко відкине авторитет батьків, а відтак і кожний інший авторитет у народі. Вкінці дійде до того, що буде відкинений авторитет Церкви, Бога і всякої етики. Небезпека таких шляхів поведінки аж надто очевидна. Хто відкине ці авторитети, тому лишається або власний його авторитет, або авторитет його партій, або близьких йому клік. Чи ж це не веде до анархії?"[61])

Далі маємо сильні думки загального значення, що мають пристосування всюди. Після характеристики української молоді 30-их років, в цьому "Слові" звертає увагу на основні елементи будови державного життя. Вони вимагають праці не одного покоління, а тим менше однієї групи в громадянстві, т. зн. тільки молоді, розгарячкованої на політичному підложжі. До цього треба праці багатьох поколінь, і гармонійної співпраці всіх верств суспільних, крім емоції треба ще досвіду й політичного розуму. Ось слова Митрополита:

Тимчасом "як у Церкві і християнстві, так само і в національному житті, передання є підвалиною будучности. Нарід, що за кожним поколінням зривав би з переданнями, нарід, якого кожне покоління наново від себе починало би національну працю для батьківщини, мусів би остати слабою дитиною поміж іншими народами. Народи не доходять до мужеського віку працею одного покоління. На це треба довгої, важкої праці многих поколінь, треба зв'язку тих поколінь не тільки в найближчих ідеалах, але бодай чи не у всіх засобах, що бажають осягнути ті ідеали." Митрополит у державному будівництві сильно підкреслює зв'язок поколінь. Їхня праця наче вежа будована на надбаннях попередніх поколінь. "...У наших руках є лише одна хвилина існування нації. Якщо в тій хвилині не зв'яжемо нашої праці з тими, що були перед нами, і коли ті, що прийдуть після нас, знову свою працю у своїх хвилинах не зв'яжуть з нашою працею і з працею тих, що перед нами, тоді яку ж ціль осягне нація, хоч би й у століттях?"[62])

Митрополит думав про розплянування праці на цілі покоління наперід. Це було питомим вдачі Митрополита розглядати справи з усіх боків і глядіти далеко в майбутнє. Так він доповідав на унійні теми і в інших справах. Брав ціліть справи, досліджував причини, далі можливості успіху і передбачував наслідки такої чи іншої дії.

Митрополит не був прихильником революційних метод. Він не ждав вислідів праці з дня на день. Мав терпеливість і витривалість у праці на довшу мету. Крім праці над духовним, релігійним вироблення народу, зосереджував свою увагу і на його дочасне добро. Закликав до праці всіх, в тому своє духовенство, а зокрема молодь,

над національним освідомленням народу, над його економічним піднесенням, взагалі над культурою народу. Над тим, щоб нарід був зрілий, вироблений по державницьки в своїй масі.

На безмір праці, що лежить перед нами, натякує м. ін. у промові на Марійській Академії (з 10 червня 1937 р.) так: "Сумні теперішні часи, сумні і великі. Великі часи вимагають великих людей, а де ж їх знайдемо, як не між почитателями Пречистої Діви Марії, як не в Марійських Дружинах. Так, по вас надіємося багато. Минає покоління за поколінням, а безмір праці стоїть облогом. Багато народу, а людей так мало. А треба вже раз ту працю подолати, тому нам треба людей великих святістю й чеснотами, що були б великими провідниками народу."[63])

"Багато народу, а людей так мало". Яка глибока характеристика. Як видно з дальших слів, наш Митрополит мав тут на думці, що мало маємо великих людей у проводі. Знаємо, що він часто закликав до молитов за святих і великих провідників, що служили б народові "за правилами чесноти", як каже Аристотель.

У цій промові Митрополит вказує молоді на питомий гін молодої людини до висот, до ідеалу, на її завдання "просити в Бога великих речей". Це слова Христа, записані в аграфах, а не в Євангеліях: Просіть тих великих речей, "ласки статися великими слугами Христа, великими святими." "...Бо ця служба Христова ставляє на такій висоті, до якої не дійде ніхто, хто не живе християнськими чеснотами. Просіть за своє село, за місто, за свою Батьківщину." Рівночасно підкреслює, що великість, як і святість, є тими прикметами, що переходять границі краю. Такі люди стають відомі всьому світові. "...Греки перемогли Римлян своєю культурою, хоч Римляни перемогли їх мечем. Народи, що хоч не мають політичної свободи, можуть витиснути свій знак на розвитку людства. Те саме й ми зможемо зробити, якщо видамо зі себе великих людей. Думаймо про дари, ласки надприродні."[64])

Про силу культури знаходимо цінні думки Митрополита в зреферованому посланні про потребу наукової підготови до праці для об'єднання Церков (з 1907 р.). Ось вони: "Зрештою не зовнішні обставини і не політичне положення вкладає в руки народів розв'язування великих історичних задач, але внутрішна сила культури. Так як лише культура дає тривалу перевагу одному народові над другим під оглядом економічним, так само одна лише культура дає народам правдиву і тривалу перевагу під оглядом моральним. А коли йде не про те, хто має перевагу, але про те, щоби якийсь нарід заняв в історії передове почесне становище і для людства отворив нові світлі й ве-

ликі дороги, то це може дати одна лише культура, коли буде оперта на здорових і сильних моральних основах."

"Без неї будуть марнуватися найкращі засоби багатств і дарів природи; без неї і найсильніші змагання й висилення будуть безхосенними, без неї роля народу в історії остане все егоїстичною, вузькою, короткозорою і через те дуже незначною, або навіть ніякою."[65])

Про культуру народу рішає в переважаючій мірі його наука. Правдиві вчені "стануть капіталом, з котрого довгі покоління будуть могти черпати, жити й діяти."[66]) Тому нашим завданням, відповідно до думок висловлених Митрополитом, видати зі себе великих людей, великих святців і великих вчених і великих чесних проводирів.

Повертаючи до "Слова до української молоді" можемо сказати, що, як у попередніх письмах, так і тут висувається наперед постать Митрополита психолога і доброго пастиря. "Людська природа така, що чим більшими хто відзначається прикметами, тим він на більші наражений небезпеки". Такі тонкості знає, чи має, і любов, жертва для Батьківщини. "Нпр. буває, що молодий чоловік, який за національну справу свою жертву приніс і за Батьківщину терпів, після цього терпіння думає, що вільному йому спочити на лаврах. Нехай же його Батьківщина тепер славить, нехай його удержує, йому не потрібно працювати!"[67]) У протилежності до такої настанови Митрополит на кінці цього "Слова" висловлює таку думку: "Служба любови, мої Дорогі, не знає лаврів, як довго жертва ще не повна, а жертва одної хвилини не заступає довголітньої муравлиної праці." Він знає, що суспільна праця — це праця самозречення, це праця дуже невдячна. Однак треба бути цього свідомим і її продовжувати. "І легше часами кров пролляти в одній хвилині ентузіязму, чим догі літа з трудом сповнювати обов'язки і двигати спекоту дня і жар сонця і злобу людей і ненависть ворогів і брак довір'я своїх і недостачу помочі від найближчих, і серед такої праці аж до кінця виконувати своє завдання, не чекаючи лаврів перед побідою, ані винагороди перед заслугою!"[68]) Ці слова є неначе завіщанням Митрополита й великою духовою підоймою, духовним скріпленням для всіх суспільних діячів. Останні слова "Слова" такі: "На склоні мого життя закликаю Вас: Застановіться над моїми словами, двічі-тричі їх прочитайте, передумайте глибше їхнє значення! Бо не дай Боже, щоби хаос і зло, яке гряде, застало нас у такому розбиттю, в якому сьогодні находимося."[69])

ПОСЛАННЯ: "НЕ УБИЙ" (з 21. XI. ст. ст. 1942 р.). Це послання належить до групи богословсько-пастирських творів Митрополита. Однак тому, що воно виникло на суспільному тлі, під час другої світової війни, реферую його тут. Кожна війна приносить упадок моралі. Однак друга світова війна принесла не лише великий занепад моралі, але й хаос понять, що дозволене, а що ні. Добром, що є устійненим загальним поняттям для всіх людей і часів, уважали тільки те, що є "добре" — і то в злому розумінні — для однієї нації, ще менше, для якоїсь її групи, в даному випадку партії.

Остання світова війна перевищила своєю жорстокістю всі інші війни. Причинилось до цього ще й ужиття модерної зброї. Майже на денному порядку були бомбардування цивільного населення, пляново масове винищення жидівського населення в різних краях, винищування або вимореня голодом полонених чужих армій, стосування страшного терору, арешти і розстріли, або вивіз до таборів смерти і висилка на примусові роботи до Німеччини. До всіх цих жахіть долучувалися ще наші внутрішні міжусобиці, партійна загорілість і ненависть, посунені аж до крайніх меж, бо аж до братовбивства. Ці масові чоловіковбивства поширили ще й інший злочин, гріх прилюдного згіршення. Все це зложилось на тло, на якому виникло послання "Не убий".

Це послання є продовженням праці, яку провів Аєп. Собор 1941 р. про Божий закон у відношенні до перших трьох Божих заповідей, далі Аєп. Собор із 1942 р., що "ухвалив цілий ряд правил, які відносяться до четвертої Божої заповіді". На Аєп. Соборі 10 грудня 1942 р. мала бути предложена до потвердження частина правил, які були розглянені на підготовних сесіях 26 листопада і 6 грудня 1942 р. про зберігання п'ятої Божої заповіді і гріхи проти неї. Однак тому, що ці правила не вичерпують предмету, рішився Митрополит написати ще послання до духовенства і християнського народу наших єпархій, "щоб тим сповнити перед Всев. Богом наш страшний обов'язок душпастиря і проповідника Євангелія і перед небом та землею перестерегти наших вірних перед злом, що в останніх часах жахливим способом шириться між ними, і впавших у гріх чоловіковбивства покликати до покаяння."[70])

Митрополит у цьому посланні розглядає різні гріхи проти п'ятої Божої заповіді, як політичне вбивство, вбивство ненароджених дітей, самовбиство і вбивство брата-громадянина. На самому вступі пише, що Христова Церква завжди підкреслює вірним їх обов'язок зберігати Божі заповіді. "Бувають одначе часи, в яких суспільність

особливішим способом потребує, щоб вірним той обов'язок торжественно й усильно пригадати. За нашим глибоким переконанням настали саме такі часи, — часи, в яких люди забувають на Божий закон, у яких множаться гріхи сповнювані прилюдно і голосно без достаточного спротиву зі сторони християн."[71])

Треба тут підкреслити дві основні думки. Одна характеризує відвагу Митрополита, що не лякався ніякого терору, залякувань і репресій та підносив могутній голос протесту, нагани й заклику до покаяння, коли заходила потреба. Друга думка сильно підкреслює значення здорової публичної опінії. Публична опінія-гадка, подібно як преса, що є одним із її засобів, це могутня сила. Зле в тому громадянстві, коли публична опінія не відзивається, не протестує, не картає публичних проступків та не вказує ясної дороги, якою треба йти.

Гріх чоловіковбивства був у Львівській Архиепархії, письмом Митроличого Ординаріяту з 27/3 1912 р., задержаним гріхом, т. є чоловіковбивник попадав під церковну клятву, якої розрішення застережене було єпархові. Душпастирі були обов'язані докладно повчити нарід про клятву і її наслідки — "так, щоби ввесь нарід враз із душпастирем працював над покаянням і поправою тих нещасних людей, що своїми злочинами стягнули на себе клятву." Хоч ця клятва не була того роду, щоби зобов'язувала вірних не зустрічатися з такими убивниками, Митрополит каже їх омінати. Ось читаємо в цьому посланні: "Цілим поведенням, нераз повторюваними напімненнями, уникапням товариства з ними, рішучим уникапням родинних зв'язків з ними, нехай дадуть зрозуміти чолозіковбивцям, що вважають їх як заразу й небезпеку для села. Коли в селі ніхто злочинця не привітає, ніхто його до хати не впустить, ніхто до нього не промовить, ніяка родина не згодиться на посвоячення з ним, коли навіть і в церкві християни будуть вистерігатися біля нього стояти, коли на дорозі будуть люди омінати зустрічі з ним, коли ніхто йому нічого не продасть і нічого від нього не купить, тоді може він навернеться і зачне життя покаяння і працю над поправою."[72])

Я навів довший цитат про силу публичної опінії, бо він може мати пристосування і в інших випадках, нпр. у відношенні до відступників від віри, або тих, що живуть у дикому подружжі, зн. не мають церковного вінчання і т. п., а які не відчувають тут осудження публичною опінією.

Після коротких, але сильних уваг про любов ближнього, спертих на цитатах Св. Письма, Митрополит представляє найбільший

гріх проти любови — чоловіковбивство. Наперед розглядає окремий предмет, що ним є політичне вбивство. "Чоловіковбивник виключає себе з тої Божої суспільности, з тієї родини, якою, за Божими замірами, має бути людство. Тяжким гріхом проти суспільности людей чоловіковбивник відділяється від суспільности людей і стягає на себе велику Божу кару в вічності та страшне Боже прокляття вже на цьому світі."[73])

У ньому через часте повторювання цього страшного злочину постає пристрасть кровожадности. "Злочин стається для нього потрібним щоденним кормом, без якого терпить і мучиться, наче б терпів на якусь недугу жажди й голоду, що їх мусить заспокоювати."[74])

Є обманом самого себе й інших думати, пише Митрополит, що політичне вбивство не є гріхом, "наче би політика звільняла чоловіка від обов'язку Божого закону та оправдувала злочин, противний людській природі. Так не є. Християнин є обов'язаний заховувати Божий закон не тільки в приватному житті, але і в політичному та суспільному житті. Людина, що проливає неповинну кров свого ворога, політичного противника, є таким самим чоловіковбивником як людина, що це робить для грабунку, і так само заслуговує на Божу кару і на клятву Церкви."

"...Чоловіковбивник не тільки, що не мав милосердя для вбогого, терплячого, ув'язненого, але ближньому зробив найтяжчу кривду, яку тільки міг зробити, відбираючи йому життя, і то може в хвилі, коли той ближній на смерть неприготований..." Також скривдив його жінку, всіх дітей і старих батьків. Вкінці скривдив і себе самого, бо позбавив свою душу "надприродного життя, Божої благодаті, та ввів її у пропасть, з якої, може, вже й не буде спасіння."[75])

Далі в цьому посланні Митрополит звертає увагу на інший рід убивства, що також є не лише приватним, особистим гріхом, як і перший, але ще стягає Божу кару теж і на нарід. Це є убивство ненароджених дітей, зігнання плоду. При такій системі, а навіть тільки при обмеженні потомства, без убивства ненародженої дитини, — що не є гріхом чоловіковбивства, але іншим тяжким гріхом, — нарід не може розвиватися. "...Нарід, у якого жінки не хочуть віддатися тягарам і обов'язкам материнства, в якому мужчини шукають сексуального вдоволення без огляду на обов'язки й тягарі родинного життя, без огляду на ціль подружжя, — такий нарід засуджений на загладу. І в скоршому чи помалішому темпі буде він зближатися до упадку. Навіть "система двох дітей", примінена біль-

шістю суспільности, позбавляє її більшого числа одиниць, ніж навіть кривава й жорстока війна!"[76])

Не поминено в посланні і гріха проти п'ятої Божої заповіді, яким є самовбивство. Самовбивника називає Митрополит дезертиром, що втікає зі стійки перед терпінням, болем чи прикрощами життя. "У самовбивстві є й інші ціхи, в яких показується самолюбний і низький характер убивника. Він хоче тільки себе рятувати, не уважаючи на свої обов'язки, на жену й дітн..." Не має відваги прийняти з Божих рук хреста, який йому Бог дає. Самовбивником є і той, що просить, щоб його вбили... "Обставина, що вбита людина є тотожна з убивником, або що годиться на вбивство і просить убивника відібрати йому життя, не зміняє характеру чоловіковбивства. Без сумніву самовбивник є злочинцем! Він допустився злочину, який робить його вічне засудження майже певною річчю."[77])

На кінці послання Митрополит болїє і страждає з причини чоловіковбивств, виконаних на братах Українцях. "Коли приходиться ще нам, ридаючи, згадувати про випадки чоловіковбивства сповнені на браттях-громадянах тієї самої української національности, то з великим болем серця треба нам піднести і ті ворожнечі, ненависті й роздори, що братів пхають до такої домашньої війни. Треба дійсно засліплення, що його спричинює хіба найбільший ворог нашого спасіння, диявол, щоб люди, зрештою розумні та дбайливі про суспільність і добро народу, дійшли до такого ступеня партійної ненависти, що рішаються на пролиття крови."[78]) Митрополит називає це виродженням, деґенерацією й упадком національного сумління та патріотичного духа так, що "не можна про такі випадки говорити без глибокого душевного болю! Навіть тоді, коли ті ненависті й ворожнечі не доведені ще до крайніх проявів душогубства, є вони всенароднім нещастям та шкодять народові більше, ніж найзавзятіші вороги."[79]) Тому накликає до християнської єдности: "...Як довго не буде між нами християнської єдности, так довго і найслабший противник буде від нас сильніший! Як довго в національних справах більше пам'ятати будуть Українці на власне індивідуальне добро, так довго загальна справа не буде могти успішно розвиватися. Бо тої загальної справи просто не буде, бо не буде її в свідомості й у совісті людей!"[80])

Кінчиться це сильне послання закликом до духовенства, щоб енергійно проповідало любов ближнього та поборювало всякі злочини проти п'ятої Божої заповіді. Тут пише: "...осібним покликом **звертаюся** до побожних християн, до манастирів і законних згромаджень, до братств, а може передусім до невинних дітей у шко-

лах із благальним проханням про молитву за мир між самими Українцями. Молимося про загальний мир для людства, бо те жахливе нещастя, яким для людства є теперішня війна, показує нам кожної днини, якою потребою для людей є мир. А коли молимося про мир для людства, то оскільки більше треба нам молитися про мир серед нашого народу, про мир внутрішній, про заперестання ненависти, роздорів і ворожнечі та, зі сльозами це говорю, кровопролиття." Звертає увагу також на гріх відступства від віри батьків і кінчить закликом до всіх вірних зберігати спокій і вповати на Бога. "Бог, добрий Батько, змилосердиться над нами, простить наші гріхи і дасть діждатися благословенного часу миру."[81])

Нема в нас, або краще є дуже мало людей у різних середовищах, що мають цивільну відвагу відстояти свій погляд, що йшли б проти течії саме тоді, коли вона вирвається з дозволених, призначених їй берегів. Тоді вона, подібна до повені ріки, що вийшла з берегів і нищить поля, загороди, хати і все на що натрапить, навіть сильно вкорінені дерева вириває з корінням. У духовому розумінні стихія, що вийшла з берегів, нищить такі скарби, як християнські принципи, нищить надбання чужих і своїх, не завагається навіть перед вбивством братів Українців. "Бога не боїться, Церкви не слухає", як про це пише Митрополит в посланні "Як будувати Рідну Хату" (з грудня 1941 р.). Ясно, що така самоволя доводить до хаосу в суспільному житті. А її причиною брак здорової самокритики.

Митрополит належав до тих виїмкових постатей у Європі під час німецької окупації, які публично піднесли голос протесту проти масових вбивств. Він осудив усякий терор, в тому і вбивства з політичних мотивів, без огляду на те, хто їх допускався, свої чи чужі. Терористичні методи підпільної української організації осудив кілька разів, не лише тоді, коли вона була роз'єднаною. Це видно хоч би зі "Слова до української молоді" (з 1932 р.), з короткого письма п. з. "З нагоди вбивства бл. п. дир. І. Бабія (з 1934 р.), а по розколі організації зі щойно зреферованого послання "Не убий", де виразно пише про убивство братів-Українців. Тут і в декреті "Про єдність" (з 1943 р.) осудив також брак єдности між Українцями. Вичислені письма були поміщувані у "Львівських Архиєпархіяльних Відомостях".

Писав передусім до своїх, бо був їх пастирем, і в першу чергу за них чув відповідальність перед Господом Богом. Також у першу чергу на них мав вплив, чи міг сподіватися успіху своїх слів перестороги і батьківського напімнення. На чужих ледве чи міг мати вплив, все ж таки публично підносив голос протесту перед світом,

осуджуючи всякого роду вбивства. Бо ясним є, що послання "Не убий" було також осудженням масового нищення жидівського населення окупаційною владою. Митрополит не називав нім. влади по її імені, не зі страху, але тому, що німецька цензура під час війни була б цього послання не пропустила. Однак своїм змістом воно осуджує ці вбивства. Також є в ньому, вже наведені, виразні слова: "...За нашим глибоким переконанням настали такі часи, — часи, в яких люди забувають на Божий закон, у яких множаться *гріхи сповнювані прилюдно і голосно без достаточного спротиву зі сторони християн"*, які виразно вказують, що саме Митрополит мав на думці. Ці слова написані на початку цього послання, і це також ще більше підкреслює, чому Митрополит написав це послання. Бо хто ж сповнював ці гріхи масових чоловіковбивств *прилюдно й голосно,* як не окупаційна німецька влада!

Послання "Не убий", як і далі зрефероване послання "Пересторога перед небезпекою комунізму" є документами свого часу і насвітлюють відвагу Митрополита й його знамениту орієнтацію в суспільних справах.

ПОСЛАННЯ "ПЕРЕСТОРОГА ПЕРЕД НЕБЕЗПЕКОЮ КОМУНІЗМУ (з 3. VIII. 1936 р.). Без сумніву до послань Митрополита на суспільні теми належить і це послання, звернене до духовенства й вірних, дане у Львові в день після пророка Іллі 1936 р. Нагодою до його написання був новий етап пропаганди комунізму, під маскою т. зв. "народнього фронту". За вказівками з Москви комуністи створили спільний т. зв. "народній фронт" з лівими партіями в Європі, отже з соціялістами-демократами і соціялістами-радикалами, яких до того часу поборювали й висміювали так, як і консервативні партії. В той спосіб спільним фронтом, якому надали напрям і якому проводили, хотіли здобути прихильність для своєї ідеї і режиму.

Це послання має вступ і три частини. У короткому вступі заповідає Митрополит про що буде говорити. А це про потрійну зраду комунізму, бо зраду Церкви, власного народу і справи всіх убогих, покривджених і гноблених у цілому світі.

У першій частині послання читаємо: "Большевики мають за найголовнішу засаду знищення Церкви." . . . . "Комуністи є безбожниками та в їх програмі нема точки, в якій би вони були щирішими, як у тій одній: у боротьбі проти Бога." Комунізм перетворюється в свого роду "матеріялістичну й поганську релігію, що Леніна й йому подібних уважає неначе півбогами, а брехню, обман, насильство, терор, гноблення вбогих, деморалізування дітей, пониження

жінки, знищення родини, знищення селянства й доведення всього народу до крайньої нужди вважає принципами свого панування, хоч усі ці принципи прикрашує брехливими, просто противними назвами."[82])

У своїй боротьбі проти Бога й Церкви, щоб збаламутити людей і показати, "які то вони толерантні, уряд старається завжди одну Церкву чи секту протиставити другій так, що може завсіди показати якусь Церкву не тільки толеровану, але й протеґовану."[83]) Такими комуністи є скрізь, не лише в Росії й Україні, але й заграницею, у Мехіку, Еспанії й ін. Далі обширніше пише Митрополит як то комуністи вдають побожних християн. Вони сповідаються і по святотатськи причащаються, стають членами католицьких товариств і братств, щоб у той спосіб здобути довір'я у людей та ширити свою безбожну ідеологію. Тому Митрополит подає правило: "якщо хто признається до комунізму, якщо хвалить комунізм, комунізм боронить — християнином не є, а може лише християнина удавати. Комуніст і християнин — то як вогонь і вода, що разом на одному місці не можуть бути."[84])

В другій частині послання представляє чому комунізм є зрадою свого власного народу. Нараз комуністи змінили свою тактику та своє попередньо непримирне становище до різних опозиційних партій на приказ із Москви. Позірно стали поміркованими й толерантними. Тепер по приятельськи відносяться до всіх незадоволених із теперішніх порядків, щоб у них, у т. зв. "людовому фронті", мати спільників проти побільшеної загрози фашизму, нпр. у Франції, Ч.С.Р., де ніякого фашизму не було; — був він у інших країнах. Знову ліві опозиційні партії в Европі, отже соціялісти-демократи і соціялісти-радикали, які теоретично визнавали ту саму соціялістичну доктрину і лиш засобами її здійснення різнилися від комуністів, почали тратити ґрунт під ногами, і тому легко дали себе переконати про потребу спільного фронту з комуністами. А тратили ґрунт під ногами тому, бо до цього часу вони одні були оборонцями всіх покривджених і гноблених, і як демократи змагали до перевороту парляментарним способом. З хвилиною, коли прийшли комуністи зі своєю революційною програмою здійснення соціялізму, ліві партії в Европі стратили монополь соціялізму, вивіску оборони всіх покривджених і тому злучилися з комуністами в т. зв. "народнім фронті". Це все є міркування соціолога-мислителя, що шукає за глибшими причинами різних рухів.

Вправді українські соціялісти-демократи і соціялісти-радикали, пам'ятаючи екстермінаційну політику большевиків у Великій Укра-

їні, не хочуть лучитися з комуністами, все таки комуністи стараються захопити нашу молодь ідесю т. зв. "народнього фронту". А наша молодь має сто причин бути незадоволеною, пише Митрополит, бо переносить багато несправедливостей. "...До "народнього фронту" може приступити маса невдоволених. Зорганізують їх ті, що до того фронту ввійдуть із готовою організацісю, пляном і метою та з безоглядністю і агресивністю відразу поставлять справи так, як того червона Москва бажає." Важко нашій молоді в селах зорієнтуватися, що це всюди один і той самий провід йде з Москви, і в Західній Европі, і в нас. "Треба на річ дивитися загально й одним поглядом все обняти, щоб зрозуміти, що в Верчанах, чи в Нагуєвичах, чи у Львові всюди одна мета й одна тактика вказує на одного вождя." Це саме в нас на Волині і в Білорусі. "А коли ці наші події порівняємо з тим, що діється у Франції, Еспанії, Мехіку, Советській Росії й Україні, знайдемо в усіх тих подіях одну руку, що зраджує один провід."[85]) Тому треба перестерігати людей, що т. зв. "людовий" чи "народній" фронт є протинародній, "що хто помагає і співпрацює з комуністами в зорганізуванні "народнього фронту", зраджує свою Батьківщину, віддаючи її в руки найзавзятіших і найнебезпечніших її ворогів."[86])

Окремо звертається Митрополит до наших хлопців по селах, які в добрій вірі читають комуністичні письма та перестерігає їх перед пропаґаторами "народнього фронту". Тому заохочує і упоминає, щоб держалися кріпко св. віри і зберігали християнські обов'язки любови ближнього, любови Батьківщини, любови св. Церкви й любови Бога. "...А коли ви ще не стратили віри, то пам'ятайте, що та віра сама вимагає послуху для Церкви, що не можна вірити в Бога, а не слухати Церкви."[87]) Далі пише конкретно, щоб ходили до Св. Сповіді й порадилися свого духовника та слухали його порад як указівок і наказів св. Церкви; щоб розказали йому, яку пресу читають, до яких належать товариств і виступили з товариства, як сповідник буде уважати його шкідливим для Церкви.

На маргінесі цього можна згадати, що сповідь у Митрополита виглядала так, що він глядів на людину в цілості. Він орієнтувався, з якими людьми вона пристає, до яких товариств належить, які читає книжки і пресу і т. п. Це давало йому уявлення про духову атмосферу, в якій людина жила і діяла. Відповідно до цього давав свої вказівки.

У третій частині цього послання Митрополит розкриває обман комунізму, що він заступає покривджених. "Хто помагає большевикам у творенні "народніх чи людових фронтів", той зраджує не

тільки Церкву і Батьківщину, але зраджує і справу вбогих, терплячих і кривджених." Бо на ділі комунізм "є найбільшим їх нещастям, пхає їх у безодню терпінь."[88])

Тут Митрополит приступно розправляється відразу з двома економічними системами: з комунізмом і капіталізмом. Капіталізм є також несправедливий, бо монополізує продукцію якихсь сирівців в нечисленних руках багатіїв, у трестах, що є королями заліза, бавовни, нафти й ін. Знову ж комуністи, хоч у теорії поборюють капіталізм, у практиці довели його "до найдальше йдучих консеквенцій і побільшили майже в безконечність усі несправедливості тієї економічної чи грошевої системи, яку називаємо — капіталізмом."[89]) Саме тому, що тут капітал змонополізований в одних руках. "Коли говорять, що боряться з капіталізмом, стільки лише в тому правди, що борються з усіми, хоч би якими малими й дрібними капіталами і своїм великим капіталом з'їдають усі малі." Він ще страшніший від західнього капіталізму, бо продукує дуже дешево, бо має "робітників безплатних, в'язнів, селян, які навіть на своїх ґрунтах мусять працювати в хосен уряду і не дістають навіть достатнього куска хліба, щоб жити."[90]) Цей змонополізований капітал у одних руках конкурує зі заграничним капіталом, бо кидає на ринок висліди своєї продукції, буває навіть нижче коштів продукції, щоб знищити якусь фабрику чи продукцію. А коли знищать, мають подвійну користь. Поперше відіб'ють свою втрату на ціні, подруге викличуть неспокій у державі через масові страйки і маси безробітних, коли якась фабрика збанкротує, або перестане працювати. В той спосіб хочуть довести до революції. "Їм треба, щоб так як у Росії, усе догори дном перевернулось, бо тоді досвідчені і вправні комуністи все візьмуть за лоб і так, як у Росії, так і в Еспанії, Франції чи де там, зачнуть кров ссати з бідного народу. До того йдуть всі їх змагання. Вони кожному обіцюють усе, чого лише він бажає. Менші податки, дарунок землі, звільнення від військової служби, одним словом те, про що знають, що кому миле. Готові двом обіцювати щось зовсім протилежне. Бо їм ідеться не про те, що обіцюють, а про те, щоб поміж двох засіяти незгоду, невдоволення і мати потрібний матеріял до "народнього фронту", а потім до революції."[91]) Тут знову можемо заобсервувати в Митрополита психологічний підхід до справи.

Вкінці Митрополит пише, що в ширшому значенні капіталом можна назвати і середники продукції, фабрики і землю. І в цьому напрямі також усе в комуністів змонополізоване і є власністю держави. Далі читаємо про всі етапи большевицької господарки. На-

перед про реквізиції, відбирання від селян що ще мали, великі податки накладені на малоземельних селян, далі заведення колхозів, вивози на Сибір, на Соловки, до таборів примусової праці і т. д. Церкви замикають або перемінюють на магазини і кіна. Знищили також родину пропаґандою т. зв. вільної любови. Супружжя зробили контрактом, який можна кожної хвилини зірвати, понизили достойність жінки. У висліді тисячі нешлюбних дітей цілими ватагами ходять від міста до міста і виростають на дикунів без св. віри, без християнського виховання. Багато з них гине, не знати де, коли і як. Є вони страшною плямою суспільства.

Беручи це все до уваги, бачимо ясно, чим є комуністичний "рай" і до чого доводить ціла система комунізму. Тому не треба слухати вишколених комуністичних агітаторів і часописів, не помагати їм розкиданням летючок, не помагати комуністам приналежністю до т. зв. "народнього фронту", чи пропаґандою їх засад і обороною їх перед іншими. Бо "хто большевикам помагає, той — на скільки в його силі — віддає їм убогих, терплячих і кривджених на те, щоб большевики могли і з них кров ссати так, як ссали і ссуть з убогих і кривджених у Росії і на Україні."[92])

Митрополит далі покликається на досвід людей, які самі переконалися на власній шкурі, чим є комунізм. І вкінці закликає: "...можете вірити мені, не як своєму душпастиреві, але як старому досвідченому чоловікові, як людині, що бажає вашого добра, що хотіла б бути для вас правдивим батьком..."[93]) Треба добре глядіти, щоб ту саму тактику комуністів бачити й сьогодні в різних краях, творення спільних фронтів з лівими партіями, викликування неспокоїв у державах і т. п.

На кінці послання Митрополит заохочує до молитов до Всевишнього Бога, щоб просвітив нас і щоб дав ту правду пізнати, чим є комунізм, і обіцяє молитися за наших хлопців та кінчить благословенням.

ПІДСУМОК ПИСАНЬ НА СУСПІЛЬНІ ТЕМИ. Коротко можна схарактеризувати письма Митрополита на суспільні теми як теоретичні міркування соціолога й психолога та застосування їх у практичному житті, передусім Українців, як також до всесвітньої соціологічної літератури й міжнародньої ситуації. З одного боку маємо його оригінальні думки про побудову держави взагалі, а української зокрема, про деякі прикмети й недостачі української вдачі, а з другого боку застосування християнських засад у суспільному житті. Найважливіші чесноти суспільного життя — це любов ближнього і справедливість. Без них маємо хаос і пролив крови.

В цих письмах бачимо Кир Андрея як безстрашного пастиря-оборонця християнських засад, без огляду на те, хто їх порушував, і миротворця роз'єднаних. Бо "нема сьогодні для нашого народу більшої прикмети як єдність, і немає для нашого духовенства важнішої праці, як над національною і християнською єдністю народу. Ці дві праці взаємно доповняються." Про це пише Митрополит у декреті Аєп. Собору "Про єдність" (із 1943 р.).[94]) Митрополит був теж медіятором в співжитгю народів. Це видно із його промови в Палаті Панів у Відні, з 18. II. 1918 р., і на нараді президій усіх клюбів Галицького Сойму, з 26. II. 1914 р.[95])

До цієї групи писань на суспільні теми належить ще спільне послання Галицького Єпископату після вбивства намісника Галичини, графа А. Потоцького (з 1908 р.). Було це послання митрополита Андрея, як про це пише єп. Йосиф Боцян у літературному огляді "Пастирських листів Митрополита Андрея". В ньому читаємо: "Злочин сповнений в імені патріотизму є тим більше злочином проти народу, чим більше може подобатись, чим більше може бути спокусою до похвалювання того, що є злом. А так, як для одиниць, так і для народів найбільшим нещастям на цім світі є помішання понять добра й зла."[96]) Тут належить і другий протест, також усього нашого Галицького Єпископату, проти голоду в Україні (з 1933 р.). Далі передрук послання еспанських єпископів з часу громадянської війни (з 1. VII. 1937 р.). Воно є пересторогою світу перед комунізмом, до якого Митрополит додав коротке вступне слово, що виявляє, як він добре орієнтувався в еспанських відносинах.[97]) Також у пригідних промовах забирав Митрополит слово до різних біжучих подій і порушував суспільні теми.

Про економічні справи є так багато матеріялу в різних писаннях, зокрема в посланнях Митрополита, що для цього треба окремої студії. Я не визбирав цих думок. Про робітниче питання пише в посланні "Про соціяльну ксестію" (з 7. V. 1904 р.). Є воно викладом суспільної науки Церкви, на підставі енцикліки папи Льва XIII "Rerum novarum".

---

[1]) Гриньох, о. Іван, цит. праця, стор. 36.

[2]) Там же, стор. 36-37.

[3]) Лотоцький, Олександер. Сторінки минулого, частина III. Варшава, 1934, стор. 380. (Видання Українського Наукового Інституту, том XXI).

[4]) Андрей, Митрополит. Послання до духовенства "Як будувати Рідну Хату" (з грудня 1941 р.). Цитую його з щіткової відбитки оригіналу,

яка збереглася без кількох початкових сторін і не має пагінації. Тому пагінацію подаю за "Логосом", що передрукував це послання в чотирьох числах п. заг. "За єдність св. віри, Церкви і нації", 1950, том I, кн. 4, стор. 241-248; 1951, том II, кн. 2, стор. 81-87; кн. 3, стор. 161-167, кн. 4, стор. 241-246. Деякі слова в цитатах, які подаю, будуть інші як у "Логосі", бо "Логос" виправив далі мову. Також додав піднаголовки. Місце цитоване у "Логосі", 1950, том I, кн. 4, стор. 245.

[5]) Там же, стор. 243.

[6]) Гриньох, о. І., цит. праця, стор. 35.

[7]) Там же, стор. 35.

[8]) Логос, 1950, том I, кн. 4, стор. 244.

[9]) Там же, стор. 247.

[10]) Логос, 1951, том II, кн. 2, стор. 81.

[11]) Логос, 1951, том I, кн. 4, стор. 247.

[12]) Там же, стор. 248.

[13]) Там же, стор. 248.

[14]) Там же, стор. 247.

[15]) Там же, стор. 244-245.

[16]) Там же, стор. 246.

[17]) Там же, стор. 246.

[18]) Там же, стор. 246-247.

[19]) Там же, стор. 241-242.

[20]) Там же, стор. 242.

[21]) Логос, 1951, том II, кн. 2, стор. 82.

[22]) Там же, стор. 82.

[23]) Там же, стор. 84.

[24]) Там же, стор. 85.

[25]) Там же, стор. 85.

[26]) Там же, стор. 85.

[27]) Там же, стор. 85.

[28]) Там же, стор. 86.

[29]) Там же, стор. 86.

[30]) Там же, стор. 86-87.

[31]) Логос, 1951, том II, кн. 3, стор. 163.

[32]) Логос, 1951, том II, кн. 2, стор. 87.

[33]) Там же, стор. 87.

[34]) Декрет Аеп. Собору з 1943 р. "Про єдність", надрукований в ЛАЕВ, за червень-липень 1943 р., ч. 7, стор. 96-100. Цитат на стор. 96.

[35]) Там же, стор. 96.

[36]) Там же, стор. 96-97.

[37]) Там же, стор. 97.

[38]) Там же, стор. 97.

[39]) Там же, стор. 97.

[40]) Там же, стор. 97-98.

[41]) Там же, стор. 98.

[42]) Андрей, Митрополит. Заклик до покаяння у Великий Піст, пастирський лист, даний в день 40 св. Мучеників, Р. Б. 1938, надрукований у ЛАЕВ ч. II-III, за 1938 р., стор. 17-43. Цит. місце на стор. 27.

[43]) Казимира, Богдан. "Митрополит Андрей Шептицький та канадій-

ські Українці, в "Пропам'ятній книзі оо. Василіян" (1902-1952), Торонто, стор. 129.

[44]) Там же, стор. 130.

[45]) Там же, стор. 129.

[46]) Там же, стор. 130.

[47]) Там же, стор. 129.

[48]) Декрет і правила Аєп. Собору з 1940 р. "Про тих, що живуть по Євангельським радам", надрукований в ЛАЕВ, за травень 1943 р., ч. 5, стор. 70-78, цитат на стор. 76.

[49]) М. О. Ч. 59. Письмо, яким Митрополит розписав Аєп. Собор на весну 1940 р., надруковане в: "Письма-послання Митрополита Андрея". Йорктон, Саск., 1961, ст. 33.

[50]) Там же, стор. 33.

[51]) Андрей, Митрополит. Божа Мудрість, Львів, 1932, стор. 3-4.

[52]) Там же, стор. 4.

[53]) Там же, стор. 2.

[54]) М. О. ч. 9. Митрополит "До української молоді", в ЛАЕВ, за вересень-жовтень 1939, ч. IX-X, стор. 6. Це письмо було видруковане щойно в 1942 р. як додаток до ЛАЕВ за 1942 р. Додаток І. Документи з часів большевицької окупації, стор. 6, (Осінню 1939 р. ЛАЕВ були друковані на циклостилі. Опісля "Логос" передрукував їх у "Письма-послання Митрополита Андрея", Йорктон, Саск., 1961, стор. 6.)

[55]) Божа Мудрість, 1932, стор. 2-3.

[56]) Андрей, Митрополит. Слово до української молоді, Львів, 1932, стор. 10. Цитат на стор. 4. Попереднью це слово було друковане в "Мості", Львів, 1932.

[57]) Там же, стор. 5.

[58]) Там же, стор. 8.

[59]) Там же, стор. 9.

[60]) Там же, стор. 5.

[61]) Там же, стор. 7-8.

[62]) Там же, стор. 6 і 7.

[63]) Андрей, Митрополит. Промова на Марійській Академії 10 червня 1937 р., надрукована в "Віснику Марійських Товариств". Орган Управи Марійського Товариства Молоді, рік III, липень - вересень 1937, ч. 5, стор. 8.

[64]) Там же, стор. 8.

[65]) Андрей, Митрополит: "Послання до духовенства", що починається словами: "Зближаються часи", Жовква, друк. оо. Василіян, 1908, стор. 13-14.

[66]) Там же, стор. 14.

[67]) Слово до української молоді, 1932, стор. 9.

[68]) Там же, стор. 9-10.

[69]) Там же, стор. 10.

[70]) Андрей, Митрополит. Пастирський лист "Не убий". Духовенству й вірним, з 21. XI. 1942 р., в день Введення в храм Пресв. Богородиці, в ЛАЕВ, за листопад 1942 р., ч. 11, стор. 177-183, цитат на стор. 178.

[71]) Там же, стор. 177.

[72]) Там же, стор. 180.

[73]) Там же, стор. 178.
[74]) Там же, стор. 180.
[75]) Там же, стор. 179 і 180.
[76]) Там же, стор. 181.
[77]) Там же, стор. 182.
[78]) Там же, стор. 182.
[79]) Там же, стор. 182-183.
[80]) Там же, стор. 183.
[81]) Там же, стор. 183.
[82]) Шептицький, Андрей, Митрополит: "Всечесному Духовенству і Вірним Божий мир і архирейське благословення". Починається це послання словами: "Небезпека теперішньої хвилі каже мені звернутися до Тебе, дорогий мій Народе, з оцими словами перестороги...", у ЛАЕВ, за місяць липень-вересень 1936 р., ч. VII-IX, стор. 81-98. Це послання було передруковане у львівській "Меті", ч. 32, за 1936 р., а опісля на еміграції в Бельгії разом із зверненням Митрополита до українських робітників п. з. Два листи Впреосвященного Митрополита Кир Андрея Шептицького: 1) Осторога перед загрозою комунізму, 2) До українських робітників. Брукселя, Український Допомоговий Комітет, 1950. Бібліотека "Молитовного Союзу за український нарід", ч. І. Циклостилеве видання. Цитую за ЛАЕВ, 1936, цитат на стор. 82.
[83]) Там же, стор. 83.
[84]) Там же, стор. 84.
[85]) Там же, стор. 88-89.
[86]) Там же, стор. 89.
[87]) Там же, стор. 89.
[88]) Там же, стор. 90.
[89]) Там же, стор. 90.
[90]) Там же, стор. 92.
[91]) Там же, стор. 93.
[92]) Там же, стор. 94.
[93]) Там же, стор. 97.
[94]) Декрет Аєп. Собору "Про єдність" з 1943 р., у ЛАЕВ за червень-липень 1943 р., ч. 6-7, стор. 96.
[95]) Про ці виступи Митрополита пише д-р Ст. Баран у своїй праці: "Митрополит Андрей Шептицький", Мюнхен, вид. Вернигора, 1947, стор. 79-91.
[96]) Цитат узятий з літературного огляду єп. Й. Боцяна: "Пастирські листи Митрополита Андрея", в "Богословії" за 1926 р., кн. 1-2, стор. 132.
[97]) Це послання еспанських єпископів, разом із вступним словом Митрополита, наперед було поміщене в Львів. Архиєп. Відомостях за грудень 1937 р., ч. 12, стор. 193-219, а опісля було видане окремою відбиткою п. з.: "Пастирське послання еспанських єпископів про події в Еспанії", Львів, накл. Генерального Інституту Католицької Акції, 1938, 29 стор.

Є. ЗАГАЛЬНИЙ ПОГЛЯД НА ПИСЬМЕННИЦЬКУ ТВОРЧІСТЬ МИТРОПОЛИТА

Всю творчість Митрополита можна поділити на три більші періоди. Перший період від 1899 до 1914 р., себто від часу його вступлення на єпископський престіл у Станиславові аж до вивезення його у глибину Росії в вересні 1914 р. Другий період — це період відтоді до 1927 р., то є до п'ятого Велеградського Конґресу, в якому Митрополит брав участь, і до написання "Східня і західня ментальність" (1927 р.). Третій період творчости датується від закінчення більших університетських виступів і конференцій Митрополита, передусім у Західній Европі, то є від 1928 до 1944 рр., себто до кінця життя.

У творчості Митрополита найбільш продуктивними були періоди останній і перший, за винятком 1903 р., коли Митрополит був хворий і не писав.[1])

При поділі його письменницької творчости на три довші періоди я керувався саме його письменницькою продуктивністю.

До третього періоду творчости належать його найбільші аскетичні твори, а це "Божа Мудрість" (1932 р.), твір запляновапий у багатьох томах, із яких Митрополит написав тільки три. Третій том цієї серії має заголовок "Християнська праведність" (1935 р.). Другий том твору "Божа Мудрість" не був друкований. Неначе продовженням великої серії цих аскетичних творів є твір "Дар П'ятдесятниці" (1936 р.). Він написаний також у цьому періоді. Далі до цього періоду належить історична монографія про И. В. Рутського, Київського Митрополита, і докінчення праці над "Великим Типиконом" (1936 р.), працю над яким, разом із братом о. д-ром Климентом Шептицьким, тривала кільканадцять років. Цей "Типикон" написаний французькою мовою, щоб і на Заході могли з нього користати.

В цьому періоді написав Митрополит також кілька писем у справі церковної єдности: збірка документів п. з. "У справі поро-

[1]) Про це пише єп. Й. Боцян у своєму літературному огляді: "Пастирських листів Митрополита Андрея", Богословія, 1926, кн. 1-2, ст. 115.

зуміння" (1943 р.), "Екзархат Білоруси" (1943 р.), а також довше послання до духовенства з соціологічною й унійною тематикою, п. з. "Як будувати Рідну Хату", себто державу (з грудня 1941 р.) і теж із соціологічною тематикою відоме "Слово до української молоді" (1932 р.). Також багато декретів Аєп. Соборів із 1940-44 рр. у Львові мають виразне авторство Митрополита, а інші носять печать його духа. Далі написав Митрополит у цьому часі пасторальні письма, вказівки для духовенства, уваги для сповідників і т. п., і дуже багато пастирських листів, із яких нпр. три "Про покаяння" (з 1937, 1938 і 1939 рр.) є його глибшими духовними творами. Всі ці пастирські писання були друковані у Львівських Аєп. Відомостях. Вони ждуть окремої студії, разом з усіми посланнями Митрополита, написаними продовж цілого його довгого архипастирства, щоб насвітлити його особу як душпастиря й організатора духовного життя. Бо таким він був у першу чергу, а щойно далі унійним ідеологом і діячем, — хоч ідея церковного об'єднання була центральною напрямною в його житті — літургістом і істориком науковцем, зберігачем пам'яток національної культури, меценатом, культурним діячем і захисником справедливих домагань українського народу. Третій період творчости це був час, коли Митрополит уже був прикований недугою до крісла (від 1931 р.) та часто занепадав на здоров'ю на довший час. Ця обставина тільки підвищує вартість того, що він при такому стані здоров'я написав.

На перший період його творчости припадає багато його послань у різних справах, далі звернення до вірних у Батьківщині, довше письмо катехитичного змісту п. з. "Божа сійба" (1913 р.), кодифікація монаших уставів Сестер Служебниць (1905 р.), Сестер Василіянок (1909 р.) і Братів Студитів, т. зв. "Скнилівський Типікон", написаний в 1905 р., а надрукований у 1910 р., і підготова Львівського Єпархіяльного Собору (з 28 і 29 грудня 1905 р.), промови Митрополита на цьому Соборі, а також у Галицькому Соймі. Всі ці письма й праці зв'язані з організацією церковного, духовного та наукового життя у станиславівській єпархії, а коротко опісля у львівській архиєпархії і цілій великій митрополії. На цей період припадають також організація і виступи Митрополита на першому і другому Велеградському Конґресі (1907 і 1909 рр.).

Журливим поглядом обіймав Кир Андрей і тих, що з різних причин покинули Рідний Край та шукали кращої долі в Канаді й ЗДА й інших краях. Як голова матірної Церкви відчував відповідальність і за їх долю та за їх душевне добро. Виявом цієї душпастирської печаливости про українських еміґрантів були два послання

"До Русинів осілих у Канаді" (1901 і 1902 рр.) і звернення п. з. "Канадійським Русинам" (1911 р.) та "Пам'ятка для руських робітників в Англії, Аргентині, Бразилії, Данії, Канаді, Німеччині, Спол. Державах, Франції, Швайцарії і Швеції" (1911 р., друге вид. 1914 р.).

До цього періоду можна включити також усе, що Митрополит написав перед 1899 р., тобто ще заки став станиславівським єпископом. Тоді початкову дату цього періоду треба пересунути на 1890 роки. Якщо знайшлося б більше матеріялів з цього часу, то цей період творчости міг би творити окрему для себе цілість. Відомі з цього часу тільки три інформації. Перша — це те, що Митрополит разом з о. Плятонідом Філясом, ЧСВВ, оснував "Місіонар", цей найбільш поширений між нашим народом у Галичині релігійний місячник, і обидва були його редакторами. Отже мусять бути якісь статті Митрополита з цього часу. Друга інформація — це початок праці над творами св. Василія Великого. Вона сягає часів побуту Митрополита у Василіянському манастирі в Добромилі (1893-1896) і стоїть у зв'язку з його працею як магістра (виховника) новиків у Василіянському манастирі. З часу побуту Митрополита у манастирі можуть бути ще й інші матеріяли, нпр. з часу як був місіонарем а опісля професором богословії. Третя інформація є про те, що Митрополит, ще як студент, перед вступленням до василіянського манастиря 1888 р., уложив глибоко аскетичну молитву про численні покликання до служби Богові, в його родині, як священики чи монахи. Зміст цеї молитви вказує на знання основоположників різних Чинів, західніх і східніх, ще передтим заки вступив до манастиря. Написана ця молитва в Прилбичах, 23. V. 1888 р.[2])

Другий період є найменший письменницькою продуктивністю. Якщо мова про унійну тематику, то саме на цей період припадають дуже глибокі унійні конференції-доповіді. А це "Про віднову слов'янського чернецтва" (1921 р.), "Про ролю Західніх у ділі з'єднення Церков" (1923 р.), "Про ролю монашества для справи об'єднання Церков" (1923 р.), "Психологія унії" (1925 р.), і "Східня і західня ментальність" (1927 р.), довше письмо про "Російський Католицький Екзархат" (1927 р.) і ін. Ці унійні конференції — це вершини унійної думки Митрополита. Все, що він пізніше в цій справі написав, має свій корінь у цих конференціях і статтях. Вони, як і інші його заходи, розбудили на Заході інтерес до Східньої Церкви. Їх вислідом був не тільки великий зворот у підході римо-католиків до східніх православних, нез'єднених, як і до з'єднених з

[2]) Богословія, 1926, кн. 1-2, стор. 24-25.

Ап. Престолом, але також конкретне створення окремих віток східнього обряду при різних західніх Чинах, як Бенедиктинців, Капуцинів, Ісусівців, Облятів, Салезіян і ін. (ОО. Редемптористи вже раніше створили в себе вітку східнього обряду.)

На цей період припадають ще організація Петроградського Синоду, що відбувся під проводом Митрополита 1917 р., і "Пропозиція в справі реформи церковного права Східньої Церкви" (1927 р.). Далі початки праці над "Генеральним Уставом Чину Братів Студитів", що його закінчено в 1936 р. (т. зв. "Великий Типикон") та головна праця над перекладом із грецького оригіналу "Аскетичних творів св. Отця нашого Василія Великого" (вид. у 1929 р.). Її початки сягають першого періоду, головно 1910 і 1911 рр. До цього періоду належать ще промови в Палаті Панів у Відні, якої був членом титулом свого уряду. Крім того пастирські листи, яких однак із цього періоду збереглося дуже мало.

Що другий період творчости був кількісно менш продуктивний, то на це склалося більше причин. Наперед вивезення Митрополита, через що пропало для письменницької праці три роки. Опісля, у безпосередні повоєнні роки, Кир Андрей був зайнятий не тільки організацією церковного життя в митрополії, але також старався загоїти або принаймні злагіднити ті рани, що їх перша світова війна завдала народові як цілості, і поодиноким її жертвам — інвалідам, удовам і сиротам. Для цього його поїздки по Західній Европі, де в сильних цього світу шукав справедливости для свого народу та збирав пожертви для вдів і сиріт, та за океан до Канади і ЗДА у тій самій цілі, де також розказував і про кривду українського народу й можливості й потребу праці для церковної єдности (унійні конференції в Торонто в 1921 р. і в Ню-Йорку). Далі як Апостольський Візитатор візитував наших вірних у Бразилії. Всі ці справи вимагали часу і на писання лишалося його мало. Але й із дороги писав Митрополит послання до своїх вірних у Краю.

Щодо стилю писань Кир Андрея, то він у різних творах різний. Більші аскетичні твори, як от "Божа Мудрість", "Християнська праведність" і "Дар П'ятдесятниці" характерні тяжким філософічним стилем. Це видно хоч би з наведених цитатів. Також залежав цей стиль від адресатів або від читачів, для яких ці конференції чи письма були виголошені або написані. Тому стиль таких творів як унійні конференції і інші писання у справі церковної єдности, письма і послання про обрядові справи, як також багато інших послань після 1930 р., а далі стиль декретів Аєп. Соборів — це рідше стиль строгої наукової праці, а частіше стиль такого твору,

що його читаємо досить легко, без утоми. Це відноситься також до чернечих уставів, що подають сухі, здавалось би, правила, але в такій формі, що кожний може їх читати. У протилежність до такого стилю, стиль багатьох послань, зокрема з першого періоду творчости (1899-1914), та стиль звернень ("Божа сіїба", "Канадійським Русинам", "Пам'ятка для руських робітників") є популярний. Вкінці окремим, сказати б, бесідничим стилем характерні промови Митрополита з різних нагод. Знову його проповіді, принаймні ті, що я їх затямив з часу після 1933 р. мали характер викладу. За тему брав Митрополит кілька слів зі Св. Письма або з наших літургійних книг.

Говорити про літературні засоби, форми й тропи, напр. часто вживані протиставлення, про композицію творів, бесід і проповідей — це така широка тема, що вимагає основної окремої публікації. Загально про стиль писань Митрополита можна сказати, що мав він неабиякий талант і в цьому напрямі.

Щодо мови, то писав такою українською мовою, якою в Галичині в той час говорили. Зустрічаємо тут деякі полонізми й русизми. Ці останні мабуть були взяті з церковно-слов'янської мови. Я старався і їх залишити в цитатах, щоб оригінал залишився оригіналом. Тільки в небагатьох цитатах мовний редактор виправив мову, тобто змінив одно-друге слово ліпшим. Письма Митрополита поміщені в Львівських Архиєп. Відомостях у пізних двадцятих роках аж до 1944 р. були справлювані мовним редактором за академічним правописом. Що до мови, то й тут трапляються деякі галицькі мовні особливості, бо редактор хотів зберегти оригінальний текст Митрополита.

Слуга Божий Кир Андрей дав нам приклад свого життя й праці, а в ділянці думки численні дороговкази, поради, науки й перестороги в різних напрямках і при різних нагодах. Часом були вони для нас і неприємні, проте ж не менш правдиві і правильні, бо національний еґоїзм не заслонював і не прикрашував у Митрополита різних справ так, як це в нас часто буває. Він говорив, писав і напоминав, як батько. Мав не тільки право, але й обов'язок так говорити й писати, бо керувався справою нашого спасіння як одиниць та справою дочасного нашого добра, як цілости народу, так і поодиноких людей. Підносив нас на дусі й огрівав нас силою "свише", тією Божою силою, яка все може перемінити на добре, бо "неможливе у людей, можливе у Бога" (Лук. 18, 27). Він наснажив нас духово, зробив, що міг. Тепер праця залежить від нас, чи "підемо в мандрівку століть з його духа печаттю." Програма

праці готова на довгий час. Як у загальному над особистим спасінням кожного з нас і над піднесенням священичого й монашого життя з одного боку, так у спеціяльному над виправленням історичних упереджень, прощенням взаємних кривд з обидзох сторін, якщо йдеться про справу церковної єдности і для поправи суспільних відносин в українському народі — з другого боку. Це в різних ділянках життя залежить передусім від жертвенної праці "святих і великих провідників". Митрополит хотів, щоб вони саме такими були. Вже від молоді вимагав, щоб прямувала до великих діл.

Цією програмою є його твори, що саме тепер починають виходити друком. Вони є джерелом духової сили, а також і джерелом золотих думок Митрополита. З них будемо черпати силу так, як колись ми черпали її з уст живого Владики Кир Андрея. У них кожний знайде щось для себе, і дуже високоосвічена людина, і звичайні, пересічні люди, як із нашого народу, так і взагалі у Вселенській Церкві, зокрема ж ті, що працюють для справи церковної єдности і над соціологічними дослідами. Виглядає, що стоїмо на порозі часу, коли деякі твори Митрополита в цій ділянці почнуть перекладати на інші мови, щоб зробити їх якнайширше доступними.

Всі твори митрополита Андрея, якщо б їх усіх видати, обіймали б 17-18 томів, якщо не більше, разом з матеріялами шістьох Соборів з 1905, 1917, 1940-1944 рр. Тепер їх усіх неможливо видати, бо деяких текстів тут нема, знов інші, хоч і є, то ще недоступні не тільки ширшому загалові, але й дослідникам, саме з огляду на беатифікаційний процес. Велика їх кількість зберігається в архіві Постулятури, в тому і широке листування Митрополита, інші в архівах різних Свящ. Конгрегацій. Все таки те, що можна видрукувати, разом із бібліографією писань Митрополита і про Митрополита на кінці, дає приблизно 12-13 томів. Самих пастирських листів, коли б їх усіх видати, буде ок. 7-8 томів, кожний приблизно на 250 сторінок. Об'ємом пастирські листи Митрополита різні, від кілька до кількадесяти сторінок.

Деякі томи недавно появились вже друком, а це "Типикон", видрукований у Римі (1964 р.), унійні писання Митрополита чужими мовами друкуються в Чікаго, а перший том послань Митрополита видрукований у Торонто і оце віддаємо його в руки читачів.

За прикладом Митрополита кінчу цю мою працю так, як він нераз писав на кінці своїх писань:

БОГУ СЛАВА, НАМ МИР!

Анатоль Марія Базилевич

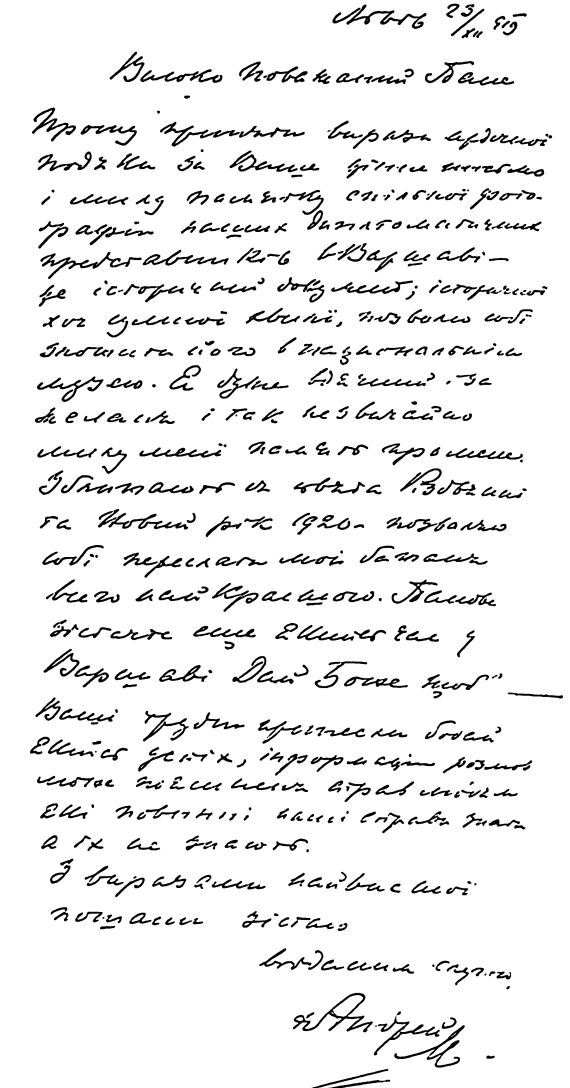
ПАСТИРСЬКІ ЛИСТИ

(2. VIII. 1899 р. — 7. IX. 1901 р.)

ТОМ І.

Митрополит Андрей у молодшому віці

Львів 23/XII 19

Високо повельможний Пане

Прошу прийняти вирази щирої подяки за Ваше дуже ласкаве і цінне привітання сильної фотографії наших дипломатичних представників в Варшаві — це історичний документ; історичної ваги цінності, позволю собі зложити його в національному музею. Й буде вдячний за ласку і так незвичайно цінні пам'ятки зберегти.

Здоровлю на свята Різдвяні та Новий рік 1920 позволю собі переслати мої найкращі вітання.

Панові бажаю ще 2 щастя ласки у Варшаві. Дай Боже щоб"

Ваші труди хрестові Боже! 2 щастя усіх, інтересів нашої нації тяжкими справами 2 ні повинні і наші справи знати а їх не знають.

З виразами найвищої поваги

відданий слуга

† Андрей

Факсімілє письма Митрополита Андрея. Лист до сен. д-ра Антона Горбачевського з 23. XII. 1919 р.

1.

ПЕРШЕ СЛОВО ПАСТИРЯ

(ПАСТИРСЬКИЙ ЛИСТ ДО ВІРНИХ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ, ДАНИЙ У ДНІ СВ. ПРОРОКА ІЛІЇ, 1899 р.)

СЕРДЕЧНИЙ ЗВ'ЯЗОК ЄПИСКОПА З НАРОДОМ

1. Ісус Христос, даючи святому Апостолові Петрові пастирську власть над людьми, сказав до Нього: ("Якщо любиш мене,) — *"паси вівці мої"!* (Йо. 21, 16).

"Паси вівці мої! — Працюй над вірними, що відкуплені моєю Кров'ю".

Ці слова відносяться й до всіх єпископів.

Тож, коли і я з Божої волі став Вашим владикою, — то і від мене цього домагається Христос. І надіється, що з любови для Нього, щиро працюватиму над Вами.

А якже ж мені не любити Христа, — коли Він для мене всім: і вітцем, і братом, і приятелем!? Коли Йому все завдячую, — все, чим я є і що маю!

Якже ж із любови до Нього не піднятись хочби і як важкої праці?

Тому склонив я голову перед Його святою волею.

І від тієї хвилі зав'язався між мною і Вами, Дорогі Браття, якнайсильніший зв'язок. — Зв'язок направду найсильніший, — бо споєний рукою самого Христа.

А радше сказати б, скріпився й освятився між нами *зв'язок спільної крови, спільного життя та спільної праці.*

Від тієї хвилі, я, з наказу Христа, маю бути не тільки Вашим братом, але й Вашим *пастирем — і вітцем* вашим.

Вже *тільки для Вас* маю жити, — *для Вас* цілим серцем і цілою душею працювати, — *для Вас* усе посвятити, — ба навіть: *за Вас,* як цього треба буде, *і життя своє віддати.*

2. А відзиваючись нині до Вас уперше оцим своїм пастирським листом, хотів би я, Дорогі Браття, не тільки переслати Вам найщиріший мій привіт, — але заразом і *відкрити перед Вами ціле своє серце тай усю батьківську любов,* яку вложив Христос у мою душу...

Як уже сама природна любов до своїх дітей, — так іще більше: *батьківська любов пастиря* до своїх вірних, *наказує мені всім із вами ділитись,* що тільки Вас обходить: отже тішитись із Вами у радощах та плакати серед смутку, — радіти вашою доброю долею і терпіти в недолі...

Від нині не може вже бути чужим для мене ні одне почування Ваших сердець: що вони відчувають, — те саме перенести на себе мусить і моє серце.

І вже нині бажав би я собі, (— коби лиш воно було можливе на цьому світі! —) щоб між Вами не було ніякого терпіння, ні біди. Щоб усі Ви, — всі до одного, — і старі і молоді, — і вчені й неграмотні, — і вбогі й багаті, — *щоб усі Ви були щасливі,* — щасливі і в цьому житті, і в другому, — на віки.

Я так дуже хотів би *обтерти сльози* з очей тих, що плачуть, — *потішити* кожного, що сумує, — *покріпити* кожного, що слабий та немічний, — *уздоровити* кожного, що хворий, — *просвітити* кожного, що темний!

Я хотів би стати всім для всіх, щоб усіх спасти.

Але що ж! Усього нараз зробити годі!

Нині, — на жаль, — не ділом іще, а тільки словом, — бодай слабим словом бажаю заявити Вам свою дбайливість та батьківську любов супроти Вас.

Якже ж її маю вам заявити?

Отже нині враз із Апостолом кажу й заявляю, — а Бог свідком, що з чистим сумлінням заявити це можу: *"Я сам бажав би бути відлученим від Христа за моїх братів, рідних мені по тілу!"* (Римл. 9, 3.).

Нехай нині умру, — нехай у вічності не зазнаю щастя, нехай відлученим буду від Христа, — коби лише Ви, Браття Мої по крови, були спасенні!

І з Апостолом теж повторяю: *"Як пістунка доглядає своїх дітей, так із туги до вас хотіли ми радо передати вам не тільки Боже Євангеліє, але й наші душі, бо ви стали для нас дорогими."* (І. Сол.

2, 78). Так Вас люблю, що радо готов я вам подати не лише Божу науку, але і душу, — життя своє!

Бо *Ви дуже дорогі мосму серцю.*

А в тій своїй любові й готовості принести Вам, Дорогі Браття, не тільки Боже Слово, але й усі сили свого життя, — рад би я надівсе зарадити сяк-так тим усім лихам Вашого життя, які, як знаю, і Вас не мало обходять.

ПРО ДОЧАСНЕ ДОБРО І ЩАСТЯ НАРОДУ

3. Правда: *першим моїм завданням: — шукати Ваших душ і бажати їм вічного щастя.* — Бо і Христос прийшов на цей світ, щоб спасти людей. Спасіння душі, — це без сумніву *найважніша справа;* — то конечна річ, — то те *"мало, чого* (так дуже) *треба!"* (Л. 10, 42).

Одначе нині про спасіння душі не буду писати.

Зате всю свою і Вашу увагу хочу сьогодні звернути на ті невідрадні відносини у Вашому *дочасному* житті. Отже на Ваше *здоров'я, добробут, просвіту — і всі наші спільні, народні інтереси.*

Такої мови Ви певно не сподівалися від мене. Бо чи ж я лікар чи хлібороб, чи політик, щоб говорити про здоров'я, добробут, чи просвіту? Ні! Я справді не лікар, ані хлібороб, ані політик.

АЛЕ Я ВАШ БАТЬКО!

А батькові не байдуже те, що його дітей живо обходить.

Ісус, поручаючи мені вести Вас дорогою спасіння, дав мені *людське серце* і *людську любов* супроти Вас. То ж і простить Він, що нині, замість від проповідання Божого Слова, зачну радше від тієї людської сторони вашого життя; гніватися за це Він не буде.

Бо ж преціиь і Він, поки зачав учити, взяв на себе біль і терпіння людей та ділився з ними ціле своє туземне життя!

Бо ж преціиь і Він, на самому початку свого проповідання, — першим своїм чудом у Кані Галилейській, — освятив *родинне життя* тай (через перетворення води у вино) виявив свою особливішу дбайливість для туземної сторони людського життя.

І опісля, коли навчав, — то уздоровляв теж хворих, подавав корм голодним, потішав терплячих; — так заєдно, — ціле своє туземне життя.

Тож не дивуйтеся, що і я, Христовий слуга, зачну своє письмо до Вас від мови про Ваше здоров'я тіла тай про Ваше дочасне добро.

ЗДОРОВ'Я ТІЛА

4. Мене мусить обходити Твоє здоров'я тіла, Твоє фізичне здоров'я, Мій Рідний Народе! — Бо знаю, що *лише народи здорові і фізично сильні можуть бути щасливі.* Знаю теж, що *здоров'я і мораль так тісно зі собою сплетені, що одно залежне від одного.*

Недуга, — хоч може вона бути й допустом Божим, — то заєдно є вона перешкодою у виконуванні обов'язків. Хоч, терпеливо знесена, може бути й причиною заслуги, — то все таки частіше буває вона причиною гріху.

А знову *неморальність,* — заєдно, а бодай дуже часто, *підкопує та нищить здоров'я.*

Неморальний нарід сам себе віддає на певну загладу. Нечистота й п'янство — то страшне фізичне самогубство, — то рак, що переходить з покоління на покоління! То гріхи, що часом іще й у десятому поколінні мстяться, об'являючись безсильністю, отупінням ума та різними недугами.

І якже ж не кликати мені до Вас на самому вступі своєї опіки над Вами, — (а кликати хочу так голосно, аби мій голос дійшов до кожної Вашої хати, — щоб кожний з Вас почув і зрозумів його! —):

Браття Мої Любі! Якщо любите своїх дітей і свій народ, якщо дбаєте про щастя і здоров'я — то *живіть морально! Не убивайте себе самих, — не убивайте своїх дітей, — не марнуйте* (своєю неморальністю) *основних, фізичних сил свого народу!*

Бійтеся гріху! Страхайтеся дочасної і вічної кари Божої! — Лякайтеся тих страшних наслідків, які наносить неморальність на кожного зокрема, і на родину і на цілий народ!

Тож, *Ви, Батьки,* бережіть невинних своїх дітей, як ока в голові! — *Бережіть їх перед згіршенням!*

А *Ви, молоді,* всіх станів: *пам'ятайте, що від моральної Вашої поведінки залежить у великій мірі Ваша доля вже на цьому світі! То ж цініть невинність і чистоту понад усі багатства світу!* Не вдавайтеся в товариство людей, що могли б Вас зіпсувати!

Ви, що вступаєте у святий подружній стан, починайте нове життя з Богом! А Ваші подружжя хай будуть чесні, — святі!..

Ви, що живете в диких подружжях, опам'ятайтесь! Не давайте згіршення людям! Не виставляйте себе і своїх дітей на посміх від людей, а кару від Бога!

Ви, Мої Браття *хлібороби,* — ви, що в деяких сторонах мар-

нуєте ще майно і здоров'я на горівку, — покиньте її! *Будьте тверезі!* Закладайте у своїх селах братства тверезости!

Пам'ятайте, що *п'янство нищить здоров'я і підкопує добробут,* — а до того ще й *стягає Божу кару!*

Нарід моральний, — фізично сильний, здоровий, і тверезий, — при своїй усильній праці та ласці Божій, *легко здобуває собі, навіть і серед важких відносин, економічний добробут;* — дороблюється майна, стає заможним...

СТАРАННЯ ПРО ДОЧАСНІ ДОБРА — ТА ХРИСТОВА НАУКА ПРАЦЯ ТА ОЩАДНІСТЬ

5. Люди часом думають, що наука Ісуса Христа стоїть на перешкоді у стараннї про дочасне майно. Одначе так не є!

Як Господь Бог наказав першим нашим родичам працею заробляти собі на життя: — *"В поті твого лиця будеш їсти хліб!"* (І Мойс. 3, 19) — так наука Ісуса Христа накладає на нас обов'язок працювати на себе самих, на діти та родину.

Кожний *"нехай працює* (каже св. Ап. Павло), *роблячи своїми руками те, що добре, щоб мав з чого дати тому, хто в нужді"*. (Єфес. 4, 28). А знову на другому місці каже: *"Просимо вас, брати... робити своє діло і працювати своїми руками, як ми вам заповідали!"* (Солун. 4, 11).

Крім цього *наука Ісуса Христа ще й помагає до осягнення добробуту.* Бо освячує і скріпляє те, що на гадку всіх розумних людей, є єдиною чесною дорогою до осягнення майна.

Вона вчить праці, ощадности та взаємної допомоги.

І справді: *ліпше працює* той, що для нього праця не є лише орудником до осягнення уживання, але і обов'язком, наложеним від Бога. Така праця приносить не тільки дочасне добро, але і вічну нагороду.

Ліпше ощаджувати вміє той, хто на свою працю глядить, не як на свою виключну власність, але теж і як *власність своїх дітей і будучого покоління,* — а почасти й *власність цілого народу.* — І хто пам'ятає, що з Божих дарів має колись здати строгий рахунок перед Богом.

І *взаємна поміч успішна* тай ліпша, коли основана вона на взаємному пошануванню свого добра й на справжній любові ближнього, опертій на спільних переконаннях віри.

Так! *Добрі християни ліпше працюють;* — є ощадніші і більше собі взаємно помагають!

Тому то я не тільки, що не бороню Вам старатися про майно, але ще й хочу Вам сказати, що *Ви ще замало дбаєте про своє добро*. Замало вмієте шанувати свою працю, бо марнуєте її легкодушно!

Будьте ж працьовитими, ощадними й тверезими! А праці своєї не марнуйте!

А *передусім тримайтеся своєї землиці!* Не випускайте її зі своїх рук!

Стережіться лінивства! У всіх званнях і станах суспільства *лінивство є заразою*, — марнуванням свого добра. Бо *час*, призначений на працю, є теж Божим даром, — і то *цінним даром!* Працею можна перемінити його у майно, а дармуванням та лінивством на велику шкоду — і то не лише дочасну, але й тисячу разів більшу, бо вічну.

Працьовитий чоловік не має часу грішити. Такий чоловік є добрим мужем для своє дружини, добрим батьком для своїх дітей, а для сусіда добрим прикладом і помічником. Є у нього що дати вбогому! І діти його ліпше виховані, і в господарстві його ліпший порядок, а зчасом і достаток.

Навпаки ж *лінивий чоловік*, до праці тяжкий, буде тягарем і для родини і цілої громади! Не тільки, що змарнує своє майно, але ще й через своє лінивство станеться взагалі неспосібним до праці! Бо за лінивством увійде в його душу й усяка гниль, і всяка неморальна нечистота.

Як то мило поглянути на село, де нарід працьовитий, — де вже зі сходом сонця всі беруться до праці! У тих людей і в хаті, і на обійсті, і в оборі, і на полі, — всюди гарно і все в порядку.

У них і страва ліпша тай здоровіша! А від ліпшої страви, — більша й охота та сила до праці!

При таких людях і убогого нагодують, і сирота найде поміч, і вдовиця з голоду не згине! У таких людей і худобина ліпше тай справніше працює!

Подивіться на людей по чужих краях: Нераз буває у них земля й гірша, ніж у нас, але працею та ощадністю дійшли ті люди до того, що навіть і бідніший селянин має там кращу хату і ліпшу страву, ніж у нас і найбільший багач на селі.

Або і в нас самих: Розгляньтеся, Милі Браття, по селі, де люди ощадні і працьовиті! Як то вони скоро доходять до добробуту!

Тож і Ви всі отрясіться зі своєї оспалости! Візьміться усильно до праці, а, дасть Бог, вже вкоротці поправите свою долю...

ДО ОРГАНІЗАЦІЇ!

6. *Лучіться разом в організації.* Заводіть по своїх селах християнські крамниці, громадські шпихлірі та всякі інші пожиточні установи! У нас, священиків, найдете завжди не тільки пораду, але теж (оскільки це буде лише в наших силах) і чинну поміч.

Пам'ятайте, що лише тоді зможете по Божому жити та по Божому дораблятися майна, коли держатись будете св. Віри, св. католицької Церкви тай нас, своїх Духовних Отців. *Коли будемо засдно держатись разом, — тоді у кожному ділі виказуватимемо більшу силу.* А противно: коли будемо роз'єднані, тоді ослабнемо і ні дочого не дійдемо!

Пам'ятайте, що *Церква Ісуса Христа є безмірною силою!* Бо силою Божою, — силою, що може подати вам поміч не тільки в справах, що відносяться до добра душі, але навіть у справах дочасних.

Пам'ятайте ще й те, що наука, яку Вам голосять Духовні Отці, є Божим Словом. Тому мусите приймати її як зі самих Божих рук! Бо ж сказав Ісус Христос (до своїх висланців): *"Хто вас слухає, — мене слухає, а хто вами погорджує, мною погорджує!"* (Л. 10, 16).

Ви мусите мати *довір'я* до нас, священиків! Бо ж ми дбаємо про ваше добро, — бо ж у наші руки віддав Ісус Христос справу вашого спасіння, — бо ж вас дав нам, як синів!

А коли домагаємось від Вас довір'я і послуху, то не йде нам про нас і нашу славу, але *про Ваше добро.*

Бо ми знаємо, що коли не будете вірити нашій науці, то не будете знати й науки Ісуса Христа. І коли з наших рук не дістанете Божої благодаті, то й зовсім не будете мати її! Бо без священиків не найдете ніде ні Слова Божого, ні відпущення гріхів, ні жадної іншої Св. Тайни.

А без віри в науку Ісуса Христа неможливо подобатися Господеві Богові.

А Святі Тайни є джерелом Божої благодаті.

СИЛА НАРОДУ — ЧЕРЕЗ ХРИСТА

7. Але наука Ісуса Христа є не тільки для одиниць дорогою до добробуту, — але є нею й для цілого суспільства. *Вона є найліпшою основою економічної сили народу,* — сили, яку становить не сума маєтків, а пересічна заможність усіх громадян.

Тільки такий народ є багатий і сильний, у якому всі, або майже всі (відповідно до свого становища), є заможні. Не багато ко-

ристи із багатств суспільства, коли не розложені вони на всі його верстви, — а, по можності, й на всі одиниці його *рівномірно*. А таке рівномірне розложення їх неможливе знову *без морального закону*, який усіх нарівні обов'язує.

Говорю це до тих із Вас, що шукаєте економічної сили без *моралі*, без Божого Закону. *Неможливий економічний добробут без моралі*, — бо неможливий він без суспільного ладу. А суспільного ладу нема, — де нема рівноваги прав і обов'язків. А такої рівноваги нема, — де нема етики.

Неможливий є теж економічний добробут, коли він опертий на етиці, яку понимається, як *справу приватну* кожного зокрема. Бо така етика є передусім у кожного (або майже у кожного) *різна* і через те замало має сили, щоб удержати суспільство в рівновазі. Люди з такою етикою, — хочби навіть і найчесніші, — *нагинатимуть нераз своє переконання до своїх потреб*, не можучи самі для себе поставити границі еґоїзму. Через те, *попри всі свої ідеали, стануть легко матеріялістами*. Бо їхнє приватне майно являтись їм буде часто, як не завсіди, річчю *найважнішою*. Вони не зможуть піднестися понад себе самих і за понукою пристрастей, — незв'язаних нічим (— хіба що тільки безсильним світським законом —), полишать на боці невигідне переконання: — *ідеал*, який вимагає пожертвування, і стануть часто замкненими в собі мерзенними еґоїстами.

Мораль, потрібна до економічного добробуту, *мусить бути незалежною від людей та їхньої самоволі. Мусить однаково обов'язувати!* — Мусить мати *санкцію*, вищу, ніж санкції трибуналів світу, — так, що нарушення її каране було б конечно якоюсь *безоглядною* справедливістю, якої на цьому світі нема.

Словом: *Мораль, потрібна до захования суспільного ладу, — отже й до економічного добробуту, мусить бути Божим Законом.*

Тому нема, і ніколи під сонцем не буде, — *другої науки, яка була б відповіднішою дорогою до ладу та економічної сили, як Євангелія Ісуса Христа!* Бо нема і не буде науки, що в рівній мірі, як Євангелія, заховувала б рівновагу прав і обов'язків людей супроти себе, — яка визначувала б границю самолюбства та любови ближнього, — яка *так легко розв'язувала б труднощі суспільного життя*.

Тому, хочби навіть і всі Ви, Любі Браття, були багачами, — а якщо не будете добрими християнами, — то багатства Ваші *не будуть тривалі*. Не тільки тому, що не матимете благословення Божого, але ще й тому, що не буде поміж Вами ні любови, ні згоди

(— так, що нераз і брат братові ворогом стане, —) — ще й тому, що не *буде сили, яка повздержала б кривди та самоволі злих* і яка додала б заохоти до сумлінної та чесної праці, як і несення взаємної помочі.

НЕ СТАВТЕ ДОЧАСНОГО ДОБРА ВИЩЕ БОГА!

8. При старанні про багатства, перестерігає Христос лише перед одним: А саме, *щоб люди не клали майна вище Бога,* — вище сумління, — й вище вічного щастя! Щоб Божих дарів самі собі на шкоду не повертали! Бо направду було б то великою шкодою і правдивим лихом для чоловіка, коли б через майно кривдив один одного, *коли б хто задля гроша запропащував свою безсмертну душу,* відкуплену Кров'ю Ісуса Христа.

Так уживане добро не є вже справжнім добром чоловіка, а справжнім злом! *"Бо що поможе чоловікові, коли ввесь світ здобуде, а свою душу занапастить?"* (Мт. 16, 26).

І я за Христом повторяю:

Працюйте, Мої Любі Браття, — дбайте про туземні добра, — цініть їх і помножуйте! З цілого серця уділяю вам благословенства до тієї праці.

Але при цьому не забувайте на те, що важніше: *"Шукайте перш* (усього) *царства Божого і Його правди, а те все доложиться вам!"* (Мт. 6, 33).

Тим Царством Божим називає тут Ісус Христос якраз *моральність, зберігання Божих Заповідей та вічне щастя.*

Отже дбайте перш усього про Боже Царство і все те, що до Нього веде! А працю і старання про туземні речі покладіть на другому місці! Тоді будете мати запоруку від самого Бога, що в праці Вам пощастить.

Тож працюйте, — але так, щоб дороблюючись дочасного добра, не стратили вічного!

Працюйте, — але з ласкою та благословенням Божим! Бо без нього далеко не зайдете і ліпшої долі на цьому світі не осягнете!

СЛОВО ДО БАГАТИХ

9. *Будьте ощадними, але не скупими!* — Ви, багаті, пам'ятайте, що добра, які посідаєте, — маєте від Бога. А Бог наказав давати милостиню!

Пам'ятайте, що кожний дар даний убогому, приймає Всевишній *на свій рахунок: "Істинно кажу вам, оскільки ви це вчинили*

одному з цих моїх найменших братів, — мені вчинили!" (Мт. 25, 40) — мовить Христос.

Пам'ятайте, що на Страшному Суді колись осудить Бог тих, що відіпхнули від себе бідніших своїх братів: *"Тоді скаже тим, що будуть по лівиці: Ідіть від мене прокляті в огонь вічний, приготований дияволу і його ангелам. Бо я був голодний і ви не дали мені їсти; був жаждущий і не напоїли мене; подорожній і не приняли мене; нагий і не одягли мене; недужий і в в'язниці і не відвідали мене."* (Мт. 25, 41—43).

З цілого Вашого майна полишиться Вам у хвилі смерти єдино те, що Ви дали убогому!

А коли спомагаєте біднішого свого брата, — то пам'ятайте, що він потребує не лише Вашого гроша! Іще більше потребує він нераз чинної (моральної) Вашої помочі: — поради, потіхи.

Помагайте біднішому не тільки від часу до часу, але (по своїй спроможності помагайте) й так, щоб він міг *піддвигнутися з біди* тай стати на своїх власних ногах. Давайте убожчому нагоду до зарібку, — навчіть його, — покажіть йому, як він сам може поправити свою долю!

СЛОВО ДО ВБОГИХ

10. А Вам, убогим, що жалієтесь на біду, а часом навіть і на голод, — скажу ось що: Знаю, Мої Любі Браття, що тяжка і незавидна Ваша доля! І коли б це було у моїй силі, забезпечив би я кожному з Вас життя тай обсипав би Вас достатками!

Та хочби й не знати що на цьому світі робити, — то годі біду з нього цілковито усунути! Наша земля була, — є, — і заєдно позістане "долиною сліз".

Господь Бог не хоче, щоб ми тут, на світі, жили так, немов би тут мали вікувати! Дає нам біду й терпіння, щоб ми знали (і заєдно пам'ятали), що *ми тут на вигнанні*, — що тільки там, у небі, наша справжня батьківщина.

І Ви, Мої Милі Браття, — Ви вбогі, що терпите, — старайтесь, оскільки це в ваших силах, усунути цю біду *працею, ощадністю і тверезістю*. Але не забувайте теж при цьому, що не без допусту Божого маєте таку долю! І що Господь Бог є й для Вас милосердним та повним любови Вітцем!

Що більше! Господь Бог полюбив Вас *особливішою любов'ю*, коли сам зійшов з неба і став *подібним* до Вас, аби осолодити Вам гірку долю.

Народився в убогому вертепі, і через тридцять років працею

своїх рук заробляв собі на життя. — Тай відтак, коли працював над спасінням людей, був таким убогим, що міг направду сказати про себе: *"Лиси мають нори і птиці небесні гнізда, а Син Чоловічий* (Ісус Христос) *не має де голови склонити!"* (Мт. 8, 20).

А науку свою зачав від слів: *"Блаженні убогі духом, бо їх є царство небесне!"* (Мт. 5, 3).

Щасливими назвав убогих! Бо коли виповняють цілий закон Ісуса Христа, — то мають перед іншими право неба.

До того приняв Вас за своїх братів, а своїм ученикам наказав, аби Вас шанували, любили, — аби Вам помагали, як самим собі.

Він до Вас перших звернувся зі своєю Євангелією! З-поміж убогих вибрав собі теж перших Апостолів і через них розсіяв по світі свої неоцінені Божі дари: *"Слухайте, мої улюблені брати* (— каже св. Апостол) *— чи Бог не вибрав убогих у цьому світі багатими в вірі і наслідниками царства, яке обіцяв Бог тим, що Його люблять?"* (Як. 2, 5).

Тому, оскільки це у Ваших силах, поправляйте свою долю, — але *не нарікайте на Боже Провидіння!*

Стережіться квасу зависти та пожадання чужого добра! Бо ж Господь сказав: *"Не пожадай добра свого ближнього!"* (Ісход 20, 47 — X Зап. Божа). То значить: Можеш бажати собі такого самого добра, як він має, але не вільно Тобі сумувати з приводу його добра, — і не вільно хотіти його відобрати йому!

Якщо не заховуватимете тієї заповіді, — то до більшого добра не дійдете! А доля Ваша ще прикрішою стане!

Бо кожне терпіння стає легчим, коли приймається його з відданістю на Божу волю.

Бажайте собі поправи своєї долі і про неї моліться! Тільки *не надійтеся того, що неможливе!* Бо надіючись речей неможливих, стратите охоту до праці і над тим, що можливе до осягнення!

ДО НАУКИ Й ПРОСВІТИ!

11. Одначе до багатства не дійде суспільність без справжньої освіти. Без неї навіть і те, що має, — легко стратить.

Тому то справедливо цінять люди науку й освіту.

Бо наука для вищих верстов суспільства — то сила, під деяким оглядом навіть більша, ніж багатства!

Нарід, що має учених, здобуває собі в інших народів признання і честь. І з таким народом мусять другі народи числитися!

А для людей по селах просвіта — то річ майже першої потреби. Темний, непросвічений народ легко марнує все, що має і дається

на кожному кроці ошукати. До того такий нарід є неприступним для кожної, хочби й найліпшої думки! Навіть своєї святої Віри він не знає — і псує її найгрубшими поганськими забобонами!

а) Тому то *Ісус Христос та Його св. Церква зовсім не противляться науці й просвіті! Навпаки: поширяють та поширюють її.*

Христос сам себе називає *"світлом":*

"Я світло світу: (і) *хто йде за мною, —* (той) *не ходить у тьмі, а матиме світло життя!"* (Йо. 8, 12).

І *"правдою"* себе називає: *"Я є дорога, правда і життя"* (Йо. 14, 6).

А учням своїм наказує бути *"синами світла": "...щоби ви стали синами світла"* (Йо. 12, 36).

На це й Він на світ прийшов, — на це й народився, — щоби свідчити про правду: *"Я на те родився і на те прийшов на світ, щоби дати свідоцтво правді!"* (Йо. 17, 37).

У своїй науці часто відкликується до любови правди: *"...кожний, хто від правди, слухає мого голосу".* (Йо. 18, 37).

А накінець найважнішу користь своєї науки: — *свободу,* приписує саме правді: *"...зрозумієте правду, і правда вас освободить!"* (Йо. 8, 32).

Тому й не диво, що *наука Ісуса Христа заєдно причинялася і причиняється до безнастанного поступу людської культури.* Вона то саме освободила колись людей від пітьми поганства, — від поганської розпусти та найдикіших забобонів, — і стала підставою нової культури! Це признають навіть і ті, що не є Христовими учениками (— якщо тільки *без упередження* дивляться на Його діло).

І в нашому українському народі щойно зі світлом християнства почалася справжня культура. Бо в цілій нашій історії не найдете епохи такого великого й такого наглого поступу в культурі та просвіті, — як саме за часів св. Володимира Вел., коли то Русь-Україна приняла християнство.

б) Та Христова наука віковою своєю працею зовсім не вичерпала ще своєї культурної сили. Вона й дотепер носить в собі незміриму силу поступу і просвіти. І кожний чоловік, — хоча і блукав би на бездоріжжях віри, якщо тільки з любов'ю до правди щиро її шукає, — той скорше чи пізніше находить Христа.

І в наших часах Христова Церква помагає людям у їхніх змаганнях до просвіти тай радіє кожним здобутком науки, чи культури.

Я теж з Нею тішуся. Тішуся з ревної праці над наукою та

просвітою, яку розвиває наш нарід. І до тієї праці ще й заохочую на майбутнє.

Здобувайте собі просвіту, Мої Рідні Браття! Працюйте над нею усильно, — цініть її! — Тільки пам'ятайте, що *справжня наука не може противитися науці Христа,* — так, як правда не може противитися правді! Бо наука не є прецінь нічим іншим, як лише пізнанням правди, — а Христова наука є якраз правдою.

Закладайте, Мої Браття, по селах *читальні і захоронки для дітей! І дбайте, щоб діти ходили до школи!* — Тільки, — заклинаю вас Богом живим, — *вистерігайтеся всякої науки, що противиться науці Христа! Бо така наука — це лож і темнота,* — а не справжня просвіта.

То ж *держіться сильно святої нашої католицької віри, бо поза нею нема спасіння!*

СЛОВО ДО ВЧИТЕЛІВ

12. А Ви, що безпосередньо працюєте над вихованням молоді, дбайте не менше над просвіченням її розуму, як і над облагородненням її сердець. Подавайте молоді таку освіту, яка навчила б її не тільки теорії, але теж і практики.

а) *Учіть її, як має жити!*

Збуджуйте в неї бажання й охоту до того, що є підставою багатства і сили народу. Нехай уже малі діти вчаться любити свою землю, — свою Батьківщину, — нехай учаться працювати для неї.

Нехай будучі покоління візьмуть у свої руки *торгівлю і промисл.* Бо завжди бідним є той нарід, який не має свого промислу і в якому торгівлю ведуть чужинці.

Не той народ щасливий і багатий, що має багато теоретиків, — але той, що на всіх ділянках життя є *самовистачальним.*

Виробляйте в молоді самостійність та індивідуальність! Учіть її більше числити на себе, ніж на других! Учіть — не оглядатися на поміч уряду і краю, а *власною ініціятивою дороблятися самостійного буття!*

У молодь, яка віддана Вашій опіці, *вщіплюйте сильні християнські переконання!*

б) *Учіть дітей бути добрими християнами!*

Виказуйте їм, що віра опирається на розумі! Тому дбайте, щоб віру вони високо цінили, — щоб за її вказівками жили!

Пам'ятайте, що як у житті мораль, — так знов у кожній науці віра має бути провідним світлом людини.

Пам'ятайте, що моральне виховання молоді не належить виключно до самих священиків; — що в рівній мірі належить воно *до всіх,* що беруть якунебудь участь у ділі виховання.

в) А що релігійні переконання, — *віра,* є основою морального виховання, — то *виробляйте у молоді почуття правости та сумлінної праці!* Бо коли дитина, уже від найраніших літ своєї молодости, не привикне до сумлінного сповнювання обов'язків, — коли не привикне до правости, — то колись буде легкодушно і несумлінно розтрачувати чужі гроші. Тому нехай уже змалку вчаться діти шанувати себе самих, а нарушення чужої власности, — чи буде це звичайна крадіж, чи нечесна спекуляція, чи несумлінне занедбування обов'язку супроти других, — нехай уважають за *нечесть.*

А передусім своїм власним поступуванням давайте молоді *добрий приклад.*

Приклад, чи злий чи добрий, — то також навчання, — і то навчання без порівняння вимовніше, ніж слова.

СЛОВО ДО БАТЬКІВ

13. Ви ж, батьки, при виховуванні своїх дітей, *стережіть їх від гріха* і блудної неправдивої науки, наче від смерти! — Уважайте на їхню обичайність! Дбайте, щоб знали катехизм і жили за його вказівками!

У молоді серця вщіплюйте справжню побожність!

Пам'ятайте, що *християнське виховання є більшим добром, ніж усі добра світу!* Коли б Ви навіть і не мали що лишити своїм дітям, — то як тільки подали їм справжню побожність, — як тільки навчили чесної праці та правости, — як тільки встерегли їх від неморальности, — то лишаєте їм у спадщині *найбільше добро,* яке тільки можете їм дати!

СЛОВО ДО ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

14. А тепер відзиваюся до всіх Вас, що своєю наукою і культурою являється немов природними просвітниками народу!

Отже до тебе, Українська Інтелігенціє, моє слово!

І Ви *давайте народові приклад християнського життя!* І Ви кріпко держіться св. Віри тай св. Церкви! І Ви співпрацюйте з нами, священиками, для добра народу!

а) Між Вами є чимало людей дійсно релігійних, — людей, що не лише признають Христа Богом і Спасителем, але й *на ділі*

підчиняються Його законові тай проводові Церкви, що Її Христос наказав слухати. Багато між Вами теж людей, що держаться Божих і церковних Заповідей, — що заховують приписані пости, — що сповідаються і причащаються.

Така інтеліґенція — то слава нашої Церкви.

Вона являється нераз навіть і справжньою поміччю в трудному ділі, яке віддав нам Христос. Бо своїм прикладом заохочує менше просвічених людей до заховування Божих Заповідей. А крім цього, через сумлінне виповнювання своїх обов'язків, с додатньою силою нашої суспільности, піддержуючи її своєю повагою, наукою і впливом.

б) Але є й поміж Вами багато таких, що вправді мають у серці віру, але *в практиці усуваються від виповнювання Божих і церковних Заповідей.*

Не можу не тішитися Вашим прив'язанням до своєї св. Церкви та обряду, але при цьому й не можу не боліти над Вашою байдужістю у практикуванні християнської віри.

Вже ж із повіреного мені Богом уряду обов'язаний я напімнути Вас, — щоб Ви були *християнами не лише у теорії, але і в практиці. Бо християнство,* Мої Милі Браття, *— то не тільки теоретична доктрина, — але й практика життя!* То закон, з-під якого не вільно християнинові виломлюватися, без поповнювання нелогічностей у поступуванні!

То ж будьте християнами у повному значенні того слова!

Своїм святим обов'язком уважайте, бути що неділі й свята на Службі Божій, принайменше у пасхальному часі висповідатися і запричащатися та не читати противних вірі книжок і часописів.

А дітей своїх виховуйте на добрих християн!

Учіть їх молитви і катехизму, — стережіть їх перед лихим товариством і неморальними книжками! Словом: старайтеся, *щоб атмосфера, у якій виростають, була християнська.*

в) А Вас, що сумніваєтеся у правди віри, — напоминаю в Бозі і перестерігаю: Пам'ятайте, що *Вашим святим обов'язком є добре пізнати Христову науку!*

Коли Ви у своїй науці найшли щось такого, що, на Вашу думку, не годиться з наукою Ісуса Христа та Його св. Церкви, — то будьте певні, що це або зовсім не противиться цій святій науці, або: — це просто неправда! Як що пізнаєте ближче науку Церкви, — то й самі про це переконаєтеся.

Пам'ятайте, що *розум* кожного з Вас *не є найвищим авторитетом!* Що діло Христа, діло Церкви, заслуговує на більшу увагу,

ніж усі інші діла та науки людей! Що таке діло легковажити, — то (коли брати річ навіть з Вашого культурного становища), — є це доказом легкодушности і браку розваги!

г) А Ви, накінець, що вже цілком запропастили християнську віру в своїх серцях і поняттях, — застановіться, як *легкодушно опираєте свої переконання, на недозрілому, молодечому осуді.*

Ви відкинули Божу науку, (по найбільшій части в молодости), не пізнавши її навіть! Відкинули в літах, у яких розум Ваш не був іще всилі розв'язати хочби й найлегчих проблем науки! На основі такого осуду розв'язали Ви для себе такі проблеми, над якими людство працює вже від двадцяти століть!

Осуд студента — являвся Вам осудом науковим!

То ж візьміть іще раз під роздуму те питання, яке Ви так легко вже вирішили, — питання: *Чи бути християнином, — чи ні?!*

Розберіть іще раз свої власні переконання та запитайтесь: *на чому вони основані?*

Спитайте себе, чи не зродилися вони радше з пристрасти серця, ніж із розваги розуму?

Знайте, що *холодний критичний розум і глибока наука якраз до Христа веде, — а тільки поверховна наука від Нього відводить!*

Доказом цього: найсильніші й найбільше освічені краї, як Англія, Франція, Америка, — де якраз (у наших часах), проявляється великий зворот до християнських ідей.

Безвірства держаться люди непоступові!

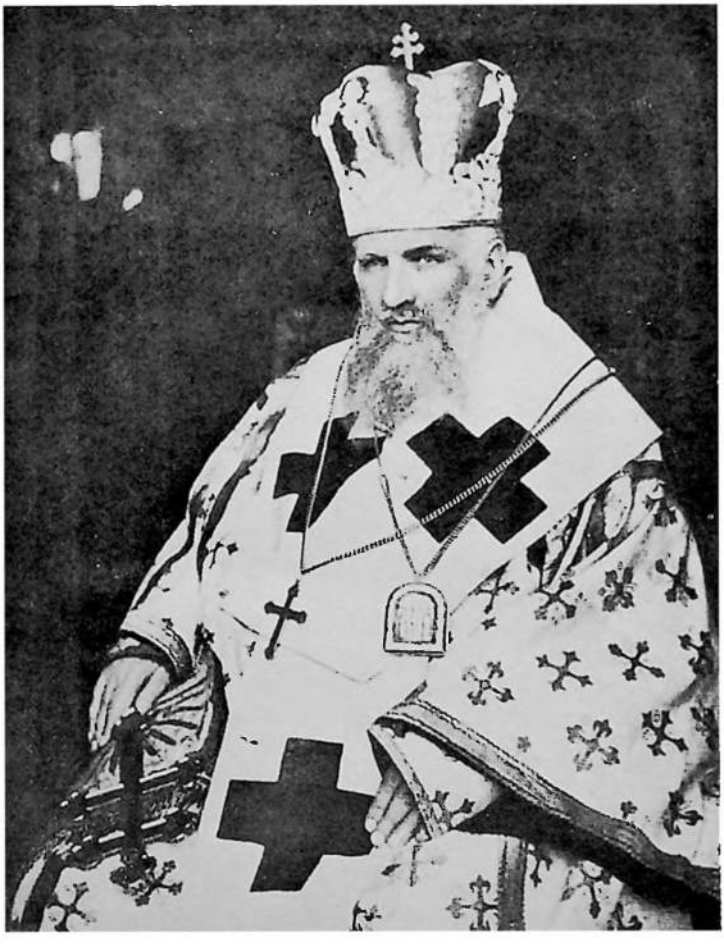
То ж шукайте правди життя! Полюбіть правду, — очистіть серце й совість з пристрастей гріху, — а вернеться до Вас віра, яку (як вам здається), Ви вже затратили.

г) *А як довго не розв'язали Ви ще проблем життя для себе, — не розв'язуйте їх і для інших!*

І просвічуючи народ, не відбирайте йому того, що для убогих на цьому світі являється не тільки *найбільшою потіхою, але і найвищим добром: Не відбирайте йому віри та християнської моралі! Не підкопуйте поваги Церкви та Її слуг! Бо тим способом знищите лише те, що вже є, — а нічого нового натомість не побудуєте!*

Ви християни зроду, — отже й належите до нашої християнської культури і віри! Не думайте, що ми вас відкидаємо! *Блуди Ваші осуджуємо, але Вас самих уважаємо своїми!*

Пізнайте ближче Церкву та Її науку, а тоді зрозумієте, скільки нерозваги й упереджень було у Ваших поняттях!

Митрополит Андрей у старшому віці

Виставка писань Митрополита Андрея і книг про нього та копій портретів Митрополита в Торонті в днях 23—25 грудня 1961 р., влаштована Братством Українців Католиків.

15. Накінець, Мої Дорогі Браття, дочасним добром є іще те все, що цілий народ уважає спільним своїм добром. Отже тії то добра заховати та помножити є обов'язком патріота.

І в тій ділянці, — як і в усіх інших, — *вороги Христової науки* (а й ті, що тієї Божої науки не розуміють, або й не хочуть розуміти), *закидали їй,* що затираючи ріжниці поміж народами, *стремить до інтернаціоналізму,* — що є рівнодушною на сповнення патріотичних обов'язків людини, — що добрі християни не є добрими патріотами.

а) Отже так не є, Мої Милі Браття! — Христос, який сказав про себе, що прийшов *"тільки до погибших овець дому Ізраїля"* (Мт. 15, 24), — Христос, що плакав над Єрусалимом, передбачаючи його загладу, — а після Нього й Апостол Павло, що готовий був життя своє віддати на своїх братів по крови, — *Вони дійсно любили свій нарід.* І не тільки що не забороняли патріотизму, — але ще й *вщіплювали його.*

Одначе патріотизм Христа був зовсім інший, ніж у поган. Грек чи Римлянин, при своїй любови до народу, мав погорду та ненависть до всього того, що не було його. Чужинець був для нього не братом і не ближнім, — а варваром.

Жиди вчили: *"Люби твого ближнього, а ненавиди свого ворога!"* (Мт. 5, 43). *А Христос,* попри любов до родини та батьківщини, *наказав любити всіх ближніх! "Бо коли любите тих, що вас люблять, яку дістанете нагороду? Чи і митарі не роблять того самого? — І коли ви поздоровляєте тільки ваших друзів, що більш робите? Чи й погани так не роблять?"* (Мт. 5, 46-47). *"А я кажу вам: Любіть ваших ворогів!"* (Мт. 5, 44).

Християнин має любити всіх людей. — Одначе це зовсім не перешкоджує йому *найпершою любов'ю любити свою родину і свою Батьківщину.*

І як любов до ближнього не противиться любові до родини, так теж і не противиться любові до Батьківщини.

Християнин може і повинен бути патріотом! Але його патріотизм не сміє бути ненавистю! І не сміє накладати обов'язків, які противилися б вірі! Те, що виглядало б на патріотизм, а на ділі було би ненавистю, або противилося б вірі, не є справжнім патріотизмом.

Отже і ми, священики, є патріотами. І вміємо любити свій нарід ліпше ніж ті, що не вірять в цю нашу любов до народу. Бо *любимо його працею і самопожертвуванням.*

Любов полягає на ділах, а не на словах!

Хто на своєму становищі працює для добра народу, сповняючи сумлінно свої обов'язки, — той є ліпшим патріотом, ніж той, що багато говорить, а мало робить.

Тож любіть свос, — тримайтеся свого і дбайте про своє, — але стережіться ненависти! *Бо ненависть — то почування нехристиянське!*

б) Стережіться й між собою ненависти та роздору! — *Стережіться злишньої партійности!*

Скупчуймо свої сили, бо сили поділені є завжди слабі: *"Кожне царство розділене в собі, не устоїться!"* (Мт. 12, 25).

А передусім пам'ятаймо, що нарід є тим сильніший, чим більше спирається на науці Ісуса Христа.

Тому, коли любимо свій народ, держімося святої католицької Церкви.

Будьмо переконані, що тільки в Ній зможемо, по Божій волі, розвинути всі свої сили та сповнити своє післанництво, що його нам призначує Боже Провидіння. Ми, католики українського обряду, немов навмисне Божим Провидінням призначені до того, щоб *притягнути до правдивої католицької віри тих усіх своїх братів, що не належать до нашої Церкви.*

То ж моліться: "про з'єднення святих Божих Церков"! Пам'ятайте про них у своїх молитвах! А самі кріпіться на силах, щоб відповісти тим усім надіям, які покладає на нас Церква, — як це висказав великий папа Урбан VIII: *"Сподіюсь, що Ви, Українці, привернете колись до єдности всі східні Церкви!"*

СЛОВО ДО БУКОВИНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

16. Зокрема відзиваюся ще й до Вас, Мої Милі Браття з Буковини!

З усіх інших Ви мені миліші, бо Ваше положення трудніше. Бо своїм поступуванням можете принести Христовій Церкві більшу славу, якщо будете добрими християнами, — або й більшу неславу, якщо будете злими. — Бо тільки об межу живете поруч братів того самого народу і мови, — які одначе до нашої Церкви не належать.

Тим відлученим своїм братам давайте заєдно якнайліпший *приклад християнського життя.* Своїми християнськими чеснотами, а передусім любов'ю, доказуйте правдивість нашої віри!

Добре пізнайте ріжниці, що існують між Вашою і їхньою вірою, — і, не приймаючи їх блудів, показуйте їм свою справжню, щиру, християнську любов.

СЛОВО ДО ВСІХ

17. Накінець звертаюся іще раз до усіх Вас разом, Мої Милі Браття, — і прошу, щоб Ви в кожній своїй праці та в кожному бажанні ніколи *не тратили з очей Божої науки Ісуса Христа.*

Чи то в економічній, чи просвітянській, — чи якій іншій народній праці пам'ятайте, що *тільки одна наука Ісуса Христа приносить нам спасіння, світло і силу.* І що з Його Хреста спливає на нас із неба, через Святі Тайни, Божа благодать. А ця благодать потрібна нам до всього.

Тож черпаймо її за поміччю молитви й побожного приймання Св. Тайн!

Зрозуміймо ліпше науку Божу, переймімся нею, — а тоді вся наша праця милою буде Господеві Богові, — а нам принесе користь.

БЛАГОСЛОВЕННЯ НАРОДОВІ

18. А тепер, Мої Милі Браття, як малий доказ своєї любови і як задаток своєї праці над Вами, — праці, яку в ім'я Боже зачинаю, уділяю кожному з Вас зокрема, — Вашим родинам, хатам, селам і містам, — і всім Вашим працям Архиєрейське благословення.

"Благословенний ти (Мій Любий Народе), *в місті — і благословенний ти на селі! Благословенні діти твої і плоди землі твоєї! Благословенні стада волів твоїх і череди овець твоїх! Благословенні шпихлірі твої! Благословенний ти, коли виходиш і благословенний поворот твій! — Нехай Господь зішле благословення на твої комори і на те все, на що тільки покладеш свою руку на землі, що її Господь Бог дав тобі!*

Нехай зробить тебе Господь Бог твій своїм святим народом!

І нехай Господь Бог твій благословить тебе в родині твоїй, у прибутку твоєї худоби і в плодах твоєї землі!

Нехай отворить тобі Господь скарбницю твоїх дібр: — небо, щоб воно зрошувало дощем твої ниви в догідну пору і нехай благословить всі діла твоїх рук!" (Второзак. 58, 3-12).

Благодать Господа нашого Ісуса Христа і любов Бога Отця, і причастя Святого Духа зі всіми вами. Амінь.

2.

НАША ПРОГРАМА

(ПАСТИРСЬКИЙ ЛИСТ ДО ДУХОВЕНСТВА СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ, ДАНИЙ У ДНІ СВ. ПРОРОКА ІЛІЇ 1899 р.)

ЧЕРЕЗ ЩО УРЯД ЄПИСКОПА ТАКИЙ ВАЖКИЙ?

1. Вже від самого початку св. Церкви праця священиків була завжди дуже важна. — Не тільки тому, що спасіння людей перевищає людські сили, — але ще й тому, що стремлінням і працею нашою є боротьба зі злом, — в якійнебудь формі вона й не об'являлася б!

А в наших часах стається ця праця іще багато труднішою, ніж колинебудь давніше.

Бо сила зла зростає, здається, в міру того, як поступає наперед діло Ісуса Христа. *Всі ворожо успосіблені для Христа сили лучаться разом і несамовитим зусиллям скріпляють свою могутність!*

А коли додамо до того, що й *боротьба за насущний хліб* стається щораз тяжчою і труднішою, — то вислід цього такий, що у людей слабне віра, зростає матеріялізм, а насіння Божого Слова паде чимраз частіше на лиху почву.

Не диво, що положення єпископа в таких відносинах мусить бути незвичайно важке.

А сталося б воно просто невиносимим, коли б не мав він у своєму духовенстві справжніх приятелів і братів, — коли б не міг покладатися на солідарну лучність тих людей, які враз із ним спільно держаться у праці — тай спільно враз із ним, стремлять до одної, спільної мети.

Тому то, як тільки дійшла до мене вістка, що маю стати станиславівським єпископом, — то довго боронився я від цього уряду і робив, що міг, щоб увільнитися від нього. І щойно ясна та виразна воля Святішого Вітця, — якому, як монах, мушу більше

повинуватися, ніж хто інший, — склонила мене піднятися цього тягару.

Уряду єпископа боявся я передусім тому, що є це *направду страшною річчю бути відповідальним перед Божим Судом за спасіння тисячів людей.*

Крім цього я не чувся на силах до такої праці! Я уважав себе до неї цілковито невідповідним і неспосібним!

А натомість знав я, що у нашій Церкві є мужі, як через свої заслуги, так теж і досвід, без порівняння гідніші на цей уряд.

До монашої келії був я прив'язаний цілим серцем і душею, — тому й важкою річчю було для мене лишати її. А монаше життя розумів я заєдно лиш так, що першим і останнім заняттям монаха: — сидіти в келії і молитися до Г. Бога. Через те ніколи й не поважився б я братися до апостольської праці *без наказу* людей, що до цього покликані.

Накінець я боявся попадати в непорозуміння зі світським духовенством.

Не в ділянці церковній, чи народній. Бо я Українець з діда-прадіда. А Церкву нашу та й святий наш обряд полюбив я цілим серцем, присвятивши для Божої справи ціле своє життя. Отже знаю, що під цим оглядом не міг би я бути чужим для людей, що віддані серцем і душею тій самій справі.

ОСОБЛИВІШІ ПОБОЮВАННЯ

2. Непорозумінь боявся я з іншого боку: Вже від давна світське духовенство закидувало монахам амбіції та посягання по церковні достоїнства.

Чи воно справді так було, чи ні, — не моя річ судити.

Але я боявся, щоб Ви, Всечесні Отці, й мене не схотіли посудити про це, і щоб Ви (— помимо найліпшої волі з моєї сторони, —), не зборонялися приняти мене за "свого".

Це визнання роблю перед Вами зовсім щиро, бо думаю, — що *ніщо так дуже не причиняється до порозуміння, як саме щирість.* А мені якраз іде головно, — як тепер, так і на майбутнє, — про порозуміння з Вами!

Нині справа вже вирішена! І не мною вирішена.

Мною зате вчинена жертва... Я вийшов уже з монашої келії...

ПРИВІТ ДУХОВЕНСТВУ

3. То ж вітаю Вас щирим серцем, — вітаю як своїх братів і помічників у праці!

І відтепер більше вже до Вас належу, ніж до родини, чи манастиря. Бо з Вами лучить мене сильніший зв'язок, ніж із кимнебудь іншим.

Монахом не перестаю бути! І монашого каптура, цього великого символу професії, яка с цілою мосю славою та щастям, не скидаю. — А й на будуче заєдно старатись буду йти за євангельськими радами. Але в апостольській праці стаюся від тієї хвилі беззастережно солідарним із Вами. І цього у Вас прошу!

А коли вже став я Вашим Владикою, — то хочу нині, Мої Отці і Браття, — порозумітися над спільною нашою працею. Хочу розглянутися в нашому положенні...

НАШІ ДОМАГАННЯ ТА ОБОВ'ЯЗКИ

4. Небагато ще літ тому мало наше духовентсво у нашому суспільстві перший, вирішний голос. А ввесь майже народ ішов за цим голосом без спротиву.

Духовенство було між собою солідарне, — становило справді одно тіло, — по засаді: "всі за одного!"

Та нині змінилися часи...

Через розвиток політичного життя, і через розбудову та розріст наукового й літературного життя, дійшло до того, що священики вже в неодній ділянці уступають місце світській інтеліґенції, — що нарід нераз уже виломлюється з-під проводу Церкви, — що духовенство само між собою нераз ділиться.

Справ, які взяла у свої руки світська інтеліґеніця, ми їй не відбираємо! — Бо й не хочемо відбирати! Часи, коли українську інтеліґенцію репрезентували самі лише священики, минули безповоротно!

І не маємо причини жалітися з приводу цього. Навпаки, — ми тішимося, що можемо ту працю, яка безпосередньо до нас не належить, вложити у відповідніші руки.

Але проте, силою даного нам права, не перестаємо держати в руках (— і на далі не перестанемо домагатися, —) проводу в справах суспільно найважніших: *у справах віри та моралі.*

І ми переконані, що в тих справах піде за нами й нарід та світська інтеліґенція, — якщо тільки будемо між собою солідарними, — якщо тільки сповнимо свої обов'язки. — Тим більше, що *провідником і помічником нашим у праці є Христос, а зброєю нашою — Слово Боже, — тим більше, що мета наша: — Божа справа, — а орудники наші: саможертва та любов.*

Одначе мусимо бути священиками, — *"мужами Божими"* (II.

Тимот. 3, 17). І мусимо сповняти обов'язки серед трудів та посвяти.

І ми це зробимо! Свої обов'язки сповнимо!

а) Не з власного інтересу, — і не тому, аби вдержати своє становище в суспільності. А тому, що *Христос віддав у наші руки діло спасіння нашого народу.*

Дав нам у руки чашу Своєї Крови, а в уста наші вложив слова Своєї Науки.

Бо сказав до нас: *"Оце нині поставив я тебе над народами і над царствами, щоб ти викорінював і руйнував, вигублював і валив, будував і насаджував"*. (Єрем. 1, 10).

б) Свої обов'язки ми сповнимо! Бо колись мусимо здати *страшний рахунок* перед Суддею та Господом! І боїмося та дрижимо, щоб колись не почути оцих страшних слів:

"Він, беззаконник, умре за свою провину, але крови його вимагатиму з твоєї руки!" (Єзек. 33, 8).

Або тих іще страшніших слів: *"Горе ізраїльським пастирям, які самих себе пасуть. Чи ж овець не пасуть пастирі?*

Ви їли молоко й зодягались у вовну та заколювали товсті вівці, — а стада вже не пасли.

Слабих у стаді ви не покріплювали, а недужих не лікували; поранених не перев'язували, відлучених не привертали та загублених не шукали.

І розсипались мої вівці без пастуха і ставали жиром для всякого польного звіра тай розбігались.

По всіх горах і по всіх високих узгір'ях блукають мої вівці; розбрились стада мої по всіх країнах, а ніхто не розвідує за ними; — ніхто не шукає їх.

Тому слухайте, пастирі, Господнього слова:

Так певно, як я живу, говорить Господь Бог, — за те, що вівці мої полишені були на добич і стада мої, без пастиря, впали жертвою всякого дикого звіра (бо мої пастирі не шукали моїх овець), — бо пастирі самих себе пасли, а овець моїх не пасли, —

через те слухайте, пастирі, Слова Господнього.

Так говорить Господь Бог: Ось я сам повстану на пастирів і вимагатиму овець моїх із рук їх, — і не дам їм уже пасти овець". (Єзек. 34, 2-10).

в) Свої обов'язки ми сповнимо! Бо знаємо, що коли цього не зробимо, то наш нарід згине.

Бо знаємо, що коли дітей не навчимо катехизму, — то зростуть вони поганами, — коли грішників не сповідатимемо, — то гріхи множитись будуть без числа й міри, — коли людей не бу-

демо навчати, — тоді піднесуть голову фальшиві пророки, які зведуть народ із дороги спасіння!

Бо знаємо, що коли не даватимемо доброго прикладу, — то наша наука буде осудженням нас самих, — коли з посвятою не будемо працювати — (навіть із посвятою свого майна!) тоді неодна душа згине з приводу нашого недбальства!

А Бог колись скаже до нас: *"Крови його вимагатиму з твоєї руки!"* (Єзек. 3, 8).

НАРОД ОЧІКУЄ ВІД НАС ПОМОЧІ ТА ПРОВОДУ

5. Всі ми це знаємо, — а Ви, Мої Браття, знаєте це ще ліпше, ніж я.

Всі ми теж знаємо, скільки посвяти потребують священики, — скільки праці, — скільки ревности, — скільки науки, — щоб бути для народу справжніми пастирями і батьками!

А преціньнарод наш заслугує на нашу любов і самопосвяту. На нас звертає всі свої очі й від нас очікує свого спасіння.

Тисячі сердець, — тисячі рук піднесених до неба, благають від нас помочі.

Всі вбогі та пригнетені тягаром праці й життя, — всі темні й непросвічені, всі опущені і без засобів до життя, — всі вони бачуть в нас своїх батьків і провідників.

Батьківського проводу від нас домагаються!

Їм, парохіянам нашим, *треба добрих священиків! Бо добрий священик є для них життям і спасінням, — а лихий заразою та смертю!*

І якже ж мали б ми, Мої Дорогі Браття, не чути цього голосу й не розуміти його!?

Якже ж могли б ми, не бачити тієї потреби?

Чи ж мали б ми марнувати Божі дари, які нам Христос передав для них?

Якже ж могли б ми допустити, щоб якась, хочби тільки й одна душа, за яку Христос умер, не мала б одержати з наших рук поживи Божої ласки та християнської науки?!

Ні! Ми свої обов'язки сповнимо як слід. *Будемо для нашого народу справжніми пастирями та батьками!*

ЧИМ ГРІЗНИЙ РАДИКАЛІЗМ

6. а) І не боїмося, щоб *радикальний рух,* — який іде просто на нас (а який поширюється в деяких околицях), відчужив народ від нас.

У часописах, які розкидують по наших селах "радикали" (як то вони себе так називають), підносять вони кожну похибку священика в його душпастирській праці та стараються вмовити у людей, що священик є ворогом народу. Їхньої критики, чи просто напасти, ми не боїмося! Бо, як зі самого обов'язку, так і з любови про добро народу, дбаємо про нього.

Ми й не зважали б навіть на такі закиди різних людей, коли б вони не накладали на нас обов'язку пильної обережности. — У своїй праці ми мусимо вистерігатися навіть і того, що нашим противникам давало б хочби лише й позірну нагоду посудити нас за несумлінність.

б) Але чогось іншого боїмося в роботі радикалів!

Боїмося безбожної науки, — зовсім противної нау..,: Христа.

Боїмося науки соціялістів, — тих, що *підкопують основи християнської родини, — що не признають приватної власности, а релігію вважають приватною справою кожної людини зокрема.*

Цих наук не підносять, щоправда, наші радикали так дуже голосно. — Але частина їх, солідаризуючись з інтернаціональним соціялізмом, приймає ці науки за свої, а в праці над народом намагається передовсім *відтягнути народ від Церкви,* — щоб тим способом склонити його до приняття їхньої науки.

Отже там, де вони вже розвинули таку акцію, і де їх ложна, нехристиянська наука починає виходити вже наверх, — там уже не вільно нам мовчати!

ТАКТИКА СУПРОТИ ПРОТИВНИКІВ І ЗАБЛУДЖЕНИХ

7. Себе самих боронити не мусимо; — противникам обов'язані ми від серця прощати образи! *А там, де йде про оборону священичої чести, — там нераз було би вказаним відперти клевету навіть і судовою дорогою!*

Одначе ніяким чином не вільно нам мовчати тоді, коли вже догми науки Ісуса Христа хтось нарушує!

а) Отже в околицях, де вже розвинена робота радикалів, — там з обов'язку, з уряду, мусимо *відкривати і збивати їхню ложну науку!*

Але завжди *з любов'ю* до тих людей, яких хочемо остерегти перед блудами та потягнути до Христа!

Не відпихати їх!

Нехай з наших наук кожний переконається, що *ми цілим серцем любимо грішників* і тих, що блудять, — *а тільки гріхи тай блуди їх ненавидимо!*

Бо *нема сильнішої зброї на противника, — як справжня любов і щира праця для його добра!*

І так, як противники наші усіх зусиль докладають, щоб від нас, — а тим самим і від Церкви відривати людей, — так *знову нам: всіми способами треба людей до себе пригортати!*

б) Знову ж в околицях, де радикали ще не розвинули своєї акції, — там мусимо тим раніше приготовляти людей на надходячу вже може соціялістичну агітацію.

Отже, *не згадуючи людям нічого про радикалів і соціялістів, мусимо утверджувати їх у догмах науки Ісуса Христа,* — особливо в догмах, проти яких воює саме соціялізм.

Мусимо звернути свою увагу на *організацію християнської родини.*

А в економічній ділянці мусимо виказати *конечність і практичність науки Ісуса Христа!*

Багатших треба наклонювати до любови та милосердя супроти убожчих, — а убожчих остерігати перед пожаданням чужого добра.

в) Треба нам теж брати *керму в економічній праці!* Треба людям помагати закладати християнські крамниці, шпихлірі, позичкові каси, різні господарські і ремісничі спілки та всякі інші під економічним оглядом пожиточні установи.

Нехай знають люди, що завжди можуть числити на всяку нашу поміч!

Нехай знають, що ми дбаємо про їх добро!

— А ми тільки одного від них вимагаємо: *щоб були добрими християнами;* — щоб не були байдужими або противними вірі та й Церкві!

А коли так поступатимемо, то можемо бути певними, що цілий народ піде з нами.

ПРАЦЯ НАД ІНТЕЛІГЕНЦІЄЮ

8. Трудніша, може, праця жде нас *над інтелігенцією!*

Але і для неї є ми природними провідниками у християнському житті.

Поміж інтеліґенцією стрічаємо щораз більше таких людей, що, — або відразу признаються до безвірства, або на діло Ісуса Христа дивляться оком раціоналістичного індиферентизму, яки по своїй суті є поганством. — (А вони уважають його критицизмом!).

Отже, щоб цих людей притягнути до Церкви, треба нам передусім частіше та ревніше молитися. *Бо діло навернення людини, — то діло Божої ласки,* якої саме треба собі з Неба випросити!

Але попри молитву, не вільно нам полишити на боці всього того, що самі можемо зробити, щоб *"спасти те, що погибло"*. (Мт. 18, 11).

Тому перш усього треба самим нам знати про те все, що вони пишуть, — щоби з успіхом збивати їхні блуди.

А далі, треба і їх самих пізнати! А в розмовах і проповідях треба часто й докладно викладати догми Христової науки. Бо звичайно незрозуміння цих догм стається причиною сумнівів, а опісля й відступства. Тому і їх самих треба дуже заохочувати до практикування християнського життя та приймання Св. Тайн.

ПРАЦЯ НАД МОЛОДДЮ

9. Накінець треба нам щиро працювати й над молоддю, яку нам світ видирає з рук. *Треба собі її з'єднувати та безнастанно утверджувати в ній переконання християнського життя...*

БІЛЬШЕ ВЗАЄМНОЇ СОЛІДАРНОСТИ!

10. А через те треба нам тим більше дбати *про солідарність* поміж самими собою!

Треба нам усі сили скупчити в одному напрямі!

Треба *бути одного духа*, щоб рости в силу і притягати до себе найліпші одиниці суспільности. Треба часто і ревно просити Бога, *"щоб вислав робітників на своє жниво"*. Бо *"жниво вправді велике, та робітників мало!"* (Мт. 9, 37-38).

Нехай Господь Бог подасть нам найбільшу ласку, яку може дати, — а саме: щоб у нашій духовній семінарії набирали питомці Божого духа та богослови були опісля добрими священиками.

То моє і Ваші, Всечесні Отці та Браття, найгарячіше побажання. А злучених нас спільною молитвою, в ім'я Христа, Бог не може не вислухати!

А щодо мене, то я хочу і постановляю зробити все, що тільки буде в моїх силах, щоб виповнити як слід важкі свої завдання. Не жалуватиму ні сили, ні здоров'я, — щоб лише бути добрим пастирем.

ПРО ДОВІР'Я І ЩИРІСТЬ ДЛЯ ЄПИСКОПА

11. А для Вас, Всечесні Отці, старатись буду бути заєдно *братом і приятелем*. Можете спокійно числити на те, що (оскільки це лише буде в моїх силах), — завжди знайдете у мене двері відчинені тай серце щире.

Кожного з вас зосібна хочу якнайліпше пізнати і кожному у праці помогти.

Бажаю знати Ваші потреби та потреби Ваших родин. І по можности бажаю ними занятися.

Одначе боюся, щоб я часом, помимо найліпшої волі, у чомунебудь не прогрішився. А Вас, Всечесні Отці і Браття, прошу: щоб Ви не судили мене перед ділом.

Довіряйте моїй добрій волі, — заєдно щиро говоріть мені про все, що маєте на серці та переді мною нічого не скривайте!

Треба ж мені, як Вашому провідникові, про все знати, що діється в Єпархії!

І так, як з довір'ям та щирістю відношуся до Вас і подаю братню руку до спільної праці, — так маю надію, що теж і у Вас, Всечесні Отці, завжди найду довір'я і щирість, — поміч та послух, — хочби й не знать у якому важкому положенні.

МОЛИТВА ЄПИСКОПА

12. У тій надії я й молюся до Господа Бога.

Для себе прошу *про Духа ради,* щоб зумів я завсіди бути справедливим. І щоб, не оглядаючись на людей, ніколи ні на волос не відступав від обов'язку.

І про *Духа мудрости та розуму* прошу. Щоб стадо, повірене мені Христом, вспів я повести єдино дорогою спасіння.

А для Вас, Мої Всечесні Отці і Браття, прошу про щиру *посвяту* для Ісуса Христа, — про *духа карности і послуху,* — без чого праця духовенства в Єпархії не може принести стільки користи, скільки принесе вона при солідарній праці та взаємному порозумінні.

Накінець прошу Вас, Мої Всечесні Отці, про *молитви й за мене.* Нехай згадка про Владику в літургійних Ваших молитвах буде заразом і гарячою просьбою перед престолом Всевишнього про добро цілої Єпархії.

З тією то молитвою тай надією уділяю Всім Вам, Всечесні Отці і Браття, і кожному з Вас зокрема Пастирське благословення.

Благодать Господа Нашого Ісуса Христа з Вашим духом, Браття. Амінь.

3.

ХРИСТИЯНСЬКА РОДИНА

(ПАСТИРСЬКИЙ ЛИСТ ДО ДУХОВЕНСТВА І ВІРНИХ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ) *)

ШУКАЙМО ЩЕ НОВИХ СКАРБІВ!

1. Недавно тому, Мої Милі Браття, у своєму першому пастирському листі, представив я Вам, чим є наука Ісуса Христа для нас і скільки сили та добра вона нам приносить, — навіть для тузем-ного нашого життя.

Нині рад би я звернути Вашу увагу ще й на інші *неоцінені скарби, які можемо найти у Христовій Євангелії,* — якщо тільки схочемо живо перенятися тією Божественною Його наукою.

ХРИСТОС — РЕОРГАНІЗАТОР ЦІЛОГО ЖИТТЯ ЛЮДСТВА

2. Великим ділом Божої Премудрости, що його Ісус Христос мав доконати на цьому світі, — було: *відновити Божественною своєю силою цілий зіпсований і зі старости підупалий світ.*

Спаситель мав, — як каже св. Павло, — *"відновити все, що на небі і що на землі"*. (Єфес. 1, 10). Отже мав влити у ціле людство *нову силу і нове життя:* Мав передусім уздоровити ті його недуги, в які воно попало через гріх перших родичів, — всіх з роду "синів гніву" привернути до Божої ласки, — людей, знемож-ених безнастанною неправдою, просвітити світлом істини, а тих, що впали вже на дно беззаконня, піднести до чеснот християнського життя.

Своєю наукою обняв Він увесь людський рід. І то так все-

*) В першому виданні не подано дати написання, зглядно підписання цього листа. Находимо тільки дату видрукування: (Жовква) 1900 р.

стороньо, що не було й нема на світі такої справи, чи такої інституції, якої би Він не хотів був перестроїти, — утверджуючи те, що добре, а усуваючи все те, що зле.

а) ХРИСТОС ЗАПЕВНЮЄ ВІЧНЕ, А ТАКОЖ І ДОЧАСНЕ ЩАСТЯ

Ця Його наука відносилася і відноситься перш усього і безпосередньо до людей, поставлених Божою ласкою в надприродний стан Божих синів. *Відноситься до вічного порядку*, який щойно в позагробному житті має осягнути своє совершенство.

Але сила Його Божественної науки вплинула теж у немалій мірі й на цілий *природний порядок*. І через те принесла як поодиноким людям, так і цілому людству незмірні користі.

Христос, Мої Милі Браття, *дає людям не лише вічне щастя* та спокій сумління, але, як Спаситель людства, подав дочасній суспільності людей такі порядки, що можуть запевнити, — і одиницям і цілим народам, — *найбільшу міру сили, щастя і дочасного миру*, — оскільки це лише можливе на цьому світі.

Христова наука не займається лише душею кожної людини зокрема, але й *упорядкуванням*, — організацією цілого людства. Вона не тільки, що впроваджує лад і порядок у сумління одиниці, але *є вона й наукою загального суспільного ладу*, — ладу, на основі якого можуть і повинні розвивати всі народи, — ціле людство, всі свої природні сили, що їх в дарі одержали від Бога.

Проповідь Євангелії не обмежується єдино до Церкви та сповідальниці! І не кінчиться на відправі Служби Божої!

Вона йде і до *хати* кожного християнина, питаючи тут про домашні порядки та відносини; — йде і до *громади*, — і тут впроваджує свій новий лад.

Вона сягає й до тих справ, про які дебатують в *соймах і парляментах!*

Вона йде і до *міністрів та монархів*, щоб учити їх, як правити тай дбати про загальне добро; — йде навіть і туди, де народи, чи держави воюють між собою і там накладає на всіх обов'язок справедливости тай любови.

б) ВПОРЯДКОВУЄ ЖИТТЯ В РОДИНІ

Під впливом Христової науки влада монархів стала святішою та справдливішою, — послух для влади у людей легшим, а зв'язок поміж горожанами сильніший.

Словом: *для всіх справ, що їх люди уважають корисними, прибувас з Христової науки нова сила.*

І, здається, — більше користи до цього, що добре на цьому світі, і не могла б вона принести, навіть тоді, коли метою її було би тільки піднесення та скріплення дібр цього дочасного життя.

А благодатний вплив цей Христа на суспільне життя людства показується найліпше на *родинному союзі*, що його Спаситель скріпив і освятив.

РОДИНА, — ЯК ПІДСТАВА ВСЯКОГО ЛАДУ

3. Тому, що я постановив собі, Мої Дорогі Браття, представити Вам у кількох пастирських листах той порядок, який Христос увів у світ, — то тут, у своєму другому листі, мушу вам представити, *якою повинна бути християнська родина.*

Бо *родинний порядок є основою цілого суспільного ладу.*

Порівняння: На ніщо не здасться одиницям і цілому народові заможність, просвіта та патріотизм, коли не буде в ньому ладу. І так, як той, що хоче збудувати собі хату, кладе насамперед підвалину, — бо від тієї підвалини залежить, чи хата буде сильна, чи зараз розвалиться, — так само і той, що дбає про суспільний лад, мусить насамперед подбати про родину.

Слабою буде хата, збудована зі спорохнявілих стовпів і дилів, — так само й *слаба тай нещасна така суспільність, що зложена з нещасливих родин!*

Тому даремним було б зусилля, хотіти запевнити народові добробут, силу й щастя, а не подбати перш усього про те, *що є першою умовиною щастя й сили кожного зокрема,* — кожного організму, з якого складається загальний суспільний організм.

Отже, щоби запевнити цьому організмові розвиток усіх його сил, — щоб запевнити йому будучність, — треба перш усього подбати про те, від чого зачинається лад цілої суспільности.

Треба скоріше подумати про ту інституцію, яка є *основою* дочасного щастя кожної одиниці, — ніж про всі соймові чи парляментарні справи.

Треба передусім вишукати й найти для кожного такий ґрунт, на якому міг би він почуватися *свобідним і щасливим;* — на якому міг би рости в силу та свобідно *розвиватися;* — на якому міг би *заспокоїти потреби* свого розуму й серця, — *тіла й душі.*

А тією *основою людського життя — є саме родина.*

РОДИНА — ТО ТЕЖ ОСНОВА НАШОЇ МАЙБУТНОСТИ

4. Тому то й Христос почав свій лад, який хотів завести поміж людьми, якраз від родини! Тому й я зачинаю представлення науки Христа, — як *суспільної науки,* від мови про християнську родину!

Цю науку приношу Вам якраз на початку року, який у цілому християнському світі зветься *"святим" і "ювілейним" роком.* А годі мені найти відповіднішої науки на цей Святий Рік, як саме ту, що не тільки сама з собі є святою, але, — що важніше, — *с основою святости,* як для кожного християнина зокрема, так і для цілого народу.

Бо є запорукою його майбутности.

А коли взагалі думати нам у якомусь році про свою будучність, — то передусім саме у цьому, Святому Році. "Святим і ювілейним" зветься він якраз тому, бо ним кінчимо старе століття, а входимо в нове.

Отже зачинаємо нову епоху в своєму житті і в житті цілого народу.

Тож не диво, що, ставши на порозі нової епохи, сягаємо оком далеко наперед і питаємось про свою майбутність...

І ось тому саме хочу я, Дорогі Браття, подати Вам Христову науку. Бо вона якраз запевнить нам ліпше майбутнє.

А говорячи про християнську родину, я свідомий саме того, що *подаю Вам науку, від якої залежить і на якій спирається майбутність цілого народу.*

І я переконаний, що, як тільки послухаєте мого голосу і разом зі мною візьметеся до праці, до якої взиваю, — то дерево суспільної сили та суспільного щастя закоріниться глибоко у серці народу. А корінь його набере такої тривкости, що дерево це не зможуть уже звалити й не знати які бурі, — і не знать які перевороти...

Я свідомий того, що овочі праці, до якої Вас взиваю, й після десяти віків триватимуть непохитно. І що з роду в рід, і з віку в вік, приноситиме ця праця й Богові хвалу, а нам усім та й цілому нашому народові честь і силу. І що ця праця наша буде просвічувати та освячувати всі діла наші, — що стягатиме на Вас і на Ваших дітей, внуків тай правнуків *Боже благословення.*

А з цим благословенням розростешся, Мій Рідний Народе, в народ великий і могутній, багатий і щасливий, — у народ віруючий, побожний і моральний, — у народ святий!

ДО ПРАЦІ НАД РОДИНОЮ!

5. Отже тією працею, до якої взиваю Вас у цьому році — то *праця над Вашими родинами.*

Діло Христа опирається на людській природі. І тому, заки Вам представлю Христову науку про родинне, подружнє життя, — мушу Вам перш усього пригадати, *чим є подружжя зі становища закону природи,* — чим повинно воно бути навіть для чесних поган.

А з цього зрозумієте, як *дуже цінити Вам треба святе подружжя християнське.* І якими то негідними християнами є ті люди, що хочуть скасувати християнську родину. (Бо якраз настали такі часи, що вороги Христа раді би позносити все, що Ісус Христос установив для добра людей).

Зрозумієте теж, якими негідними християнами є й ті, що своїми гріхами ломлять і зловживають християнське подружжя!

ПОДРУЖЖЯ, — ЯК МОРАЛЬНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

6. Вже зі самої природи речі та конечности морального закону, який зобов'язує людину в усіх її справах, — мусить бути подружжя *зобов'язанням (контрактом) морального закону.*

Бо коли людина відповідає за свої діла, — підлягає моральному законові, — то *в першій мірі закон цей обов'язує її в домашньому житті тай у подружньому зв'язку.* Бо від нього залежить удержання та майбутнє людства.

Подружній зв'язок мусить бути (як сказано) *моральним зобов'язанням.*

А то тому, що приносить спільноту цілого життя. А кожна спільнота мусить прецінь полягати на взаємних правах і обов'язках! Отже й мусить бути якийсь закон подружого життя, який нормує взаємні права та обов'язки подругів і береже їх, одну і другу сторону, від взаємної кривди.

Тому й сам зв'язок і закон подружий накладають на обі сторони якісь *моральні обов'язки* та ставлять подругів у взаємній залежності від себе...

ПОДРУЖА ЛЮБОВ

7. а) Тії то *права та обов'язки подругів мусять бути так нормовані законом, щоб одна сторона мала вправді провід, але водночас, щоб друга сторона не була невільником цього проводу.*

Одна сторона мусить мати провід; — *без цього не буде єдности.* Бо ж немислиме є рівнорядне, солідарне поступування двох людей, коли одна сторона не має в руках проводу, а друга: —

обов'язку, піддатися цьому проводові. Без цього легко розійдуться вже при першому непорозумінні!

А провід цей, з природи речі, мусить держати та сторона, яка до такого проводу спосібніша, — а саме: яка з природи має *більшу силу*.

І так, уже зі самого природного закону, *мусить бути жінка у подружжі підчинена чоловікові.*

Одначе те підчинення не сміє бути неволею!

б) А цю рівновагу між владою та підчиненням владі, осягається лише *через любов.*

Тому то *закон подружжя мусить бути законом любови.* Але не тільки тілесної любови, — а передусім *моральної любови.*

ТІЛЬКИ НЕРОЗРИВНЕ ПОДРУЖЖЯ ДАЄ ЩАСТЯ

Лише так поняте подружжя приносить обом сторонам поміч і щастя в житті.

А щоб та поміч і те щастя було тривким, — а. що важніше, — щоб можна було осягнути спільну мету подружжя: *виховання дітей,* — то подружжя повинно бути таким, яким було воно з первісної Божої установи, — тобто *нерозривним союзом одного мужчини з одною жінкою.*

а) Подружжя, яке не було би таким моральним зобов'язанням і яке не накладало би взаємних прав та обов'язків, — не було б нічим іншим, як тільки *самолюбством пристрасти* без ніякого етичного елементу. Воно сходило би часто на звіряче заспокоювання пристрасти, а слабшу сторону віддавало би тиранії сильнішого.

б) *Подружжя, яке не було би нерозривним, не було би спільнотою життя і не лучило б сторін так, щоб взаємно та постійно помагали собі в житті.*

Таке подружжя не було б і спільнотою любови. Бо *справжня любов у житті є тривалою!* В противному випадку її нема!

в) Таке подружжя й не запевнювало б достаточно подругам взаємности прав і обов'язків. а було би залежне від самоволі сторін, — сходин і розходин, без ніякого права, — а й не давало би ніякої запоруки для здорового виховання дітей.

А сама жінка не всилі виховати дітей!

Та ще гірше було б, коли б не стояв біля неї чоловік, як приятель, — як оборонець та сторож її невинности. Тоді ледве чи могла б уникнути вона небезпек життя!

Суспільність, яка приняла б таке подружжя, зближалася б скорим кроком до своєї *заглади.*

ПОДРУЖЖЯ МАЄ БУТИ ЧИСТЕ І СВЯТЕ

9. Сміло можна сказати, що щастя і моральна вартість, як кожної людини зокрема, так і цілого народу, — а в більшому ще ступені й *ціла будучність* його, залежить від того, чи якраз цей корінь суспільного життя і ця ділянка людського життя, в якій скупчуються всі його справи, є *здоровий і сильний...*

Майбутність належить до тих народів, у яких подружжя є річчю святою, — у яких родинне життя є чисте й святе!

І у таких народів легко найти лад і силу. Такі народи з елементарною силою здобувають собі добробут.

А навпаки: Нарід, що його точить рак неморального родинного життя, — такий нарід не може не розтрачувати свого майна, — не може не дійти до упадку!

Бо ясна річ: *Усунути мораль із того, від чого залежить майбутнє народу, — то очевидне спровадження народу на бездоріжжя та підкопування етики його. А від етики народу залежна й сила та щастя його!*

Таким є подружжя за своїм природнім законом! — Таким було з первісного Божого установлення, — таким було почасти навіть і в поган.

І хоч у них, іще перед Христом, затратилося таке поняття подружого життя, то одначе релігійні обряди, яких майже всі народи уживали при заключуванні подружжя, свідчать якраз про те, що вони заєдно понимали *подружжя, як моральний, а почасти й святий зв'язок.*

Одначе не зуміли люди устерегтися від збочень, до яких доводила їх самоволя, несправедливість та пристрасть.

Удержати якусь моральність подружого зв'язку та родинного життя старалися всі старинні законодавці, але без успіху. Бо не потрапили здержати самоволі самолюбства і пристрасти; — не мали сили зв'язати чоловіка у його домашньому житті.

І з упадком понять про подружжя тай з упадком родинного життя, зближався людський рід до цілковитої затрати всякої етики та повного розвалу.

ХРИСТИЯНСЬКЕ ПОДРУЖЖЯ Є СВ. ТАЙНОЮ

10. Опираючи своє діло на людській природі та доповнюючи закон природний людства, — як тілесний, так і етичний, — доповнюючи, але не змінюючи його, — *вчинив Христос подружжя святим зв'язком.*

Вчинив його *Св. Тайною* християнського життя, — знаком і *символом містичної любови Христа до своєї св. Церкви.*

"Се тайна велика, а я говорю про Христа і Церкву". (Єфес. 5, 32) — мовить св. Павло.

А взаємні права подругів зрівноважив Спаситель обопільним обов'язком *християнської любови. "Мужі, любіть свої жінки, як і Христос полюбив Церкву!"* (Єфес. 5, 25). *"Нехай муж віддає жінці належну любов, — так само й жінка мужеві".* (І Кор. 7, 3).

Звірячий акт пристрасти, яким люди розмножуються, Христос *освятив.* А викинувши з нього все те, що для суспільности шкідливе та небезпечне, задержав все, що здорове та природне.

Таким чином увів фізичні сили людського роду в русло подружого життя, — у русло, яке освятив своєю ласкою, — і *подружжю віддав первісну ціху тривкости та сдности: "Кажу вам, що хто відпустить свою жінку, хіба за прелюбодійство, і оженився з іншою, прелюбодійство творить. А хто оженився з відпущеною, також прелюбодійство творить".* (Мт. 19, 9).

Ближче означує це св. Павло ось такими словами: *"Тим, що* (живуть) *в подружжю, приказую не я, а Господь, щоб жінка не розлучалася з мужем!"* (І Кор. 7, 10). А на другому місці каже: *"Жінка зв'язана, як довго живе її муж. Коли ж умре муж,* (тоді) *вона вільна; нехай віддається, за кого хоче!"* (І Кор. 7, 39).

А накладаючи на батьків обов'язок доброго виховання дітей, запевнив суспільству відповідний спосіб *помножування здоров'я та й сил,* — і то в такій етичній атмосфері, що в ній нові покоління розвиваються тілом і душею на додатні сили суспільства.

ХРИСТИЯНСЬКЕ ПОДРУЖЖЯ — ЯК ОСНОВА ЛАДУ ТА ДОБРОБУТУ В ХАТІ

11. а) Тепер розумієте, Мої Милі Браття, чому то Христос, маючи зачати свою науку, перш усього звернув свою увагу на родинне життя.

Своєю приявністю і першим своїм великим чудом (перетворення води у вино) в Кані Галилейській, *освятив Він подружжя та родинне життя.* Тим способом хотів навчити нас, християн, що *християнське життя зачинається у нас від цього менту, коли до наших хат і родин входять християнські порядки.*

І так воно поправді є!

Як довго у Вас, Мої Милі Браття, в хаті не буде християнського ладу, — як довго *батько родини* не буде добрим мужем для своєї дружини і добрим батьком для своїх дітей, — як довго

жінка не сповнятиме як слід своїх обов'язків супроти свого мужа, — як довго *батьки* не дбатимуть про виховання дітей, як довго *діти* не навчаться шанувати своїх батьків, — так довго і чоловік і жінка і діти *не будуть добрими християнами,* хоча б і до церкви ходили тай інші християнські обов'язки сповняли!

А навпаки: коли муж добре живе зі своєю дружиною, коли він її любить, як себе самого, сповняючи наказ Апостола:

"Мужі любіть (свої) жінки, як і Христос полюбив Церкву!.." "Так і мужі повинні любити свої жінки, як свої тіла. (Бо) *хто любить свою жінку, —* (той) *себе самого любить. Бо ніхто ніколи не мав у ненависти свого тіла, але годує його і огрівас, як і Христос Церкву. Бо ми члени Його тіла, (з його тіла і його костей)"* (Єфес. 5, 25, 28-31), — і коли теж жінка сповняє наказ Апостола:

"Жінки нехай коряться своїм мужам, як Господеві, бо муж — (то) *голова жінки, як Христос — голова Церкви"* (Єфес. 5, 22) — тоді все між ними буде в порядку.

В такому подружжі і мужеві легко приходиться *розумно наказувати* жінці, бо що наказує, то тільки на її добро, — а й жінка радо повинуватись буде мужеві, якого шанує і любить тай до якого має довір'я. Бо добре вона знає, що *муж її любить і дбає про її добро.*

А якщо муж і дружина люблятся, — тоді й легко уникнути їм всякої сварні.

Бо *легко уступити тому, кого любиться!*

А хто хоче уникнути сварні та незгоди, мусить таки часом зі свого уступити.

б) При любові та взаємному пошанівку буде одно другому теж і *в праці поміччю, а в журбі потіхою.*

При любові, — й бідніші навіть подруги легко, за Божою поміччю, *доробляються якогось майна.*

Бо й легше їм прийдеться шанувати своє добро. Тай на пусті забави й п'янство не треба буде їм видавати гроша, бо добре їм буде з собою в хаті.

Дітям добре буде при них, а їм з дітьми. Діти шануватимуть їх і любитимуть, — і ростимуть у здоров'ї та щасті.

А дотого помагати собі будуть такі подруги і *в християнському житті.*

Бо коли буде в хаті такий порядок, якого хоче Христос, — то мало що вже лишиться до сповнення поза хатою. Лишиться хіба *не впиватися,* — жити з сусідами *в згоді, — ходити до церкви, — не вірити в забобони* тай нікого *не кривдити.*

А у всьому тому *добра дружина* стане великою поміччю своєму доброму мужеві. Добрий муж не уп'ється, бо знає, що *найбільшим нещастям для дружини мати мужа пияка.*

Легко прийде й *до згоди з сусідами.* Бо як хто привикне до згоди в хаті, то йому і поза хатою немило сваритися!

А теж і до церкви легше тоді піти, — чи то обом разом, чи то поодиноко (— якщо одно часом мусить лишитися в хаті. —).

— Легше, — бо одно одному пригадає і одно одного заохотить...

СВ. РОДИНА — ЯК ПРИКЛАД ДЛЯ ПОДРУГ

12. Як приклад родинного життя, — і то *найкращий приклад, бо Божий,* — поставлю вам, Мої Дорогі Браття, *Св. Родину.*

Св. Йосиф, Пречиста Діва, Божа Мати і Ісус Христос тридцять років мешкали разом у одній хаті і спільно заробляли на життя. Бо ви це знаєте, що ця Найсвятіша Родина була вбогою і тяжко мусіла нераз працювати на кусок хліба!

СВ. ЙОСИФ — ЗРАЗОК ДЛЯ БАТЬКІВ РОДИН

а) Св. Йосиф був теслею, — а Ісус Христос, який зачав учити, помагав Йому, аж до свого тридцятого року життя. У праці знову ж Пречиста Марія, як газдиня, порядкувала.

Св. Йосиф був головою дому і наказував.

Але як наказував, коли знав, що Ісус Христос — то Син Божий, а Пречиста Діва — Мати Божа?!

Очевидно, як у чомусь щось наказав, то завжди *на добре і заєдно з любов'ю.*

А як дуже любив їх цілим своїм серцем! Як щиро для них працював! Як запопадливо боронив їх від усякого лиха!

Ось Вам приклад, батьки родин!

Тож і Ви шануйте та любіть своїх жінок, — як св. Йосиф шанував і любив Пречисту Діву! І так дітей своїх любіть, як св. Йосиф любив Ісуса Христа!

Бо хоч Ісус Христос і не був рідною дитиною св. Йосифа (— бо народився з Дівиці Марії чудом ласки Св. Духа), — то все таки Йосиф був опікуном Його.

ПРЕЧИСТА ДІВА — ПРИКЛАДОМ ДЛЯ МАТЕРЕЙ

а) А Пречиста Діва, хоч яка свята, велика та досконала, — а в усьому повинувалася св. Йосифові. Шанувала Його таї любила, — і в кожній речі старалася Йому помогти.

Так і ви, жінки, слухайте своїх мужів!

ІСУС ХРИСТОС — ПРИКЛАДОМ ДЛЯ ДІТЕЙ

в) А знов Ісус Христос, — хоч був правдивим Богом, — таксамо, як і правдивим чоловіком, — то однак слухав Пречисту Діву і шанував Її, як свою Матір, а свого Опікуна шанував і любив, як рідного батька.

Ось приклад для Вас, християнські діти!

Пам'ятайте ж на 4-ту Заповідь Божу, яка наказує: *"Шануй свого вітця і матір, щоб довго прожив ти на землі і щоб тобі на цьому світі добре поводилося!"*

Так, Дорогі Діти! Від цього саме залежить Боже благословення, якого Вам до життя так дуже потрібно!

БАТЬКИ, — СТАРАННО ВИХОВУЙТЕ СВОЇХ ДІТЕЙ!

13. а) Отже якщо будете, Мої Милі Браття і Сестри, жити за цим прикладом Божої Родини, — то Вам буде добре проживати на цьому світі. *Бо нема більшого щастя на світі, як щастя, любов і згода в родині!*

Бог благословити Вас буде! Сказав же Ісус Христос: *"Де є двоє, або троє зібраних в моє ім'я, там я є посеред них"*. (Мт. 18, 20).

А хіба ніде інде не зібрані так люди в ім'я Христа, як саме в родині, яку злучила Св. Тайна, — яку зв'язав сам Бог!

б) А біля Вас виростатимуть *діти* у щасті та здоров'ї. І на старости Ваших літ із вдячністю та любов'ю віддячаться Вам за труди, які Ви для них понесли!

А пам'ятайте, Християнські Родичі, що Ви перед Господом Богом і *строго обов'язані* дбати та працювати над вихованням своїх дітей!

Пам'ятайте й те, що Ваша хата є *першою і найважнішою школою*, в якій діти Ваші мають навчитися любити Бога й людей. *А якою буде ця школа, — такою буде, очевидно, й наука!*

І якою буде Ваша родина, таким буде й те виховання, яке подаватиме своїм дітям!

Бо ж *без опіки батьків і нема дитині життя на світі!*

Від першої ж хвилини, як тільки людина приходить на цей світ, треба їй, як тій маленькій рослині, сонця й роси згори — та доброї землі здолу.

Зісохне рослинка, як цього не матиме! Марно згине людина, коли кинена буде на цей світ без сонця, землі і роси, — без підпори.

А тим сонцем дитини, — є любов батьків, дбайливість батьків,

які піклуються нею, дрижать над її колискою тай з неба випрошують для неї Божої ласки.

А тією росою для дитини, — то ті перші науки й перші враження, яких вона дізнає, коли вперше розглянеться по світі. — То *перше слово неньки, — перша наука батька, — перший приклад батьків,* який дитина зрозуміє.

ЩАСТЯ Й НЕЩАСТЯ ДИТИНИ ЗАЛЕЖИТЬ ВІД ВИХОВАННЯ

14. а) Щаслива та дитина, для якої *першим словом матері: — слово любови,* що облагороднює серце! — Для якої *перша наука: — Божа наука,* яка, навіть і при цілій своїй величі й силі, потрапить статися такою маленькою й покірненькою, що зрозуміє її й така дитина, яка ще нічого не знає.

Візьме мати дитинку, що плаче, — пригорне її до серця і скаже лише: "Бог добрий!", — а дитинка вже успокоїлась...

І не знати, чи то любов неньки дає їй той супокій, чи то той добрий Бог, що в небі, — що, як найліпший Отець, опікується всім сотворінням...

Але при цьому дитинка вже навчилася, що в небі, десь там високо, є *хтось.*

Хто? — не знає. Але знає, що є хтось, що про нього сказала мати, що Він *добрий.*

Іще не знає про це дитина, — а вже несвідомо серце її відчуває й учиться, що світ не є чимсь злим, — що *є хтось добрий на світі!* — Що вона, дитина, не серед ворогів, — а серед братів-другів.

б) А навпаки: якою нещасливою почувається та дитинка, що вже за першим разом, як тільки щось на світі побачить, — вже за першим разом, коли її щось на світі заболить, — зараз почує від матері *прокляття,* — відчує *злість!*

Її ж серце не знає ще злого, а вже наповнюється гіркістю злости й ненависти!

І те маленьке серце вже навикає бачити біля себе ворогів та бажати їм лиха!

І те молоденьке серце вже сповнюється тим хаотичним почуттям боротьби та ненависти, що розбиває народ, — людей, рідних братів, на самолюбні одиниці, — ворожо до себе настроєні!

в) *Щаслива та дитинка, що зростаючи, одержує від батька здорову науку!* — Що вже за першим разом, як тільки, — мимоволі, не знаючи ще, чи вільно, чи ні, — сягнула по чуже добра,

а зараз таки почула від батька це важне слово: *"Цього не вільно! — То гріх! То недобре!"*

Бо від тієї хвилини вона вже *стидається красти!*

Словом: *Вона навчилася* (— чого й старих ніхто не навчить, — хоч би й який вчений, чи мудрець, цілими навіть годинами вчив! —) *чим є для народу чесність!*

г) А яка знову бідна та дитина, що вже замолоду навчилася від батька всякого безправства! — Що вже від тепер привикає до неладу та непорядку, — що вже від малку починає красти, пити, ненавидіти людей та легковажити власну честь і совість!

Така дитина вижене колись з хати батька, — а старій матері не дасть їсти!

І не диво! Її ж серце привикло тільки до злого, — а любови не навчилося!

Коротко кажучи: *Наука, що лишається,* Мої Дорогі Браття, *на ціле життя людини — то наука батьків!*

Християнські батьки є тими *проповідниками Божими,* що *перші* голосять дитині Слово Боже, та *перші* своїми прикладами вчать її християнського життя.

Християнські батьки є тими *душпастирями,* що *перші* ведуть молоденьку душу на здорову пашу спасенних моральних переконань, — правди і добра.

д) Але *і для здоров'я тіла* родина є першою школою дитини. І *підставою її цілого життя!*

З кормом материх грудей всякає в дитину теж пристрасть і до п'янства, — і нечистоти, — а часом і недуги.

Зле приправлена пожива недбалою рукою матері стається перепоною до розвитку фізичних сил дитини. Через те дитина скоро нидіє і марніє; — часом і калікою позістає на ціле життя, — а нераз навіть скоро й умирає!

А скільки гіркости, — скільки невдоволення, — скільки нещасної долі на цілісіньке життя приносить дитині недбала мати, — недобрий батько, — *нехристиянська родина!*

ПОДРУЖЖЯ МУСИТЬ БУТИ ЗАКЛЮЧЕНЕ В ЦЕРКВІ

15. Ото ж то, щоб родина була християнською, — щоб у родині була така згода й така любов, яка потрібна до щастя та сповнення Божих Заповідей, — *треба подбати, щоб, перш усього, початок її був такий, як Бог наказав.*

Тому то й постановила св. Церква, щоб подружжя *заключувано в Церкві перед душпастирем.* Без цього нема подружжя!

а) А при вінчанні *зв'язує священик новоженцям руки спітрахилем,* щоб вони знали, *що сам Бог їх зв'язав!* І що перед Богом мусітимуть відповісти колись за ті обов'язки, на які присягнули в церкві.

б) Церква пригадує теж женихам, що подружжя є *нероздільне.* Пригадує це словами самого І. Христа, що казав: *"Що Бог злучив, —* (того) *чоловік нехай не розлучає!"* (Мт. 19, 6).

в) Але, щоб подруги почувалися зі собою щасливими, — то не вистачає іще присягнути собі в церкві та перед Богом вірність і любов! Передусім треба ще, *щоб подруги були до себе дібрані.* — Без цього не буде між ними любови; — навіть і за згідливість буде тяжко!

НЕ СИЛУВАТИ ДО ПОДРУЖЖЯ!

16. а) Тому то пам'ятайте ви, *батьки,* що хочете женити своїх синів і віддавати своїх дочок, — *пам'ятайте, що в подружжі не йде про придбання собі майна, але про щастя Ваших дітей!*

Отже *не годиться Вам проти волі Ваших дітей дружити їх!* — Не годиться силувати їх до такого подружжя, з якого сподієтеся майна! В такому важному ділі мусите *питати про волю своїх дітей!*

І пам'ятайте, що *силувати дітей до подружжя не маєте зовсім ніякого права!* Ані перед Богом, ані перед людьми, — ані перед Вашими дітьми! Так, що Вашому синові, чи дочці вільно навіть і спротивитися Вам у цій справі, — і Вас прямо *не послухати!*

Так! В інших речах зобов'язані вони шанувати Вас і слухати, — *а в цій справі* мають вправді теж віддавати вам свій пошанівок, — але *вільно їм Вас і не послухати!*

А коли б дитина Ваша, проти своєї волі, й послухала Вас, — то і тоді таке подружжя могло б бути перед Богом зовсім *неважне,* — так, як неважним є подружжя заключене поміж свояками: — другорідними дітьми, або шурином і братовою.

Але між тими неважними подружжями є таки ріжниця! — А саме: подружжя між кревними може бути важне, коли св. Церква дасть позволення, — *а подружжя, до якого змусите дитину, так довго не буде важне, як довго сама дитина, зі своєї власної волі та любови, без ніякого примусу, його не схоче!*

Подружжя, заключене під примусом легко опісля розходиться, — з великим згіршенням для християн, — а завжди буде *нещасливим.*

І Вас, старих батьків, проклинатимуть Ваші рідні діти через своє нещастя!..

Отже, щоб подружжя було *щасливе*, мусить бути воно заключене не з приводу майна, чи краси, — а *з любови*.

б) А Вас, молодих з усіх станів, які наміряєте вступити в подружній стан, *перестерігаємо*, щоб Ви, у цій найважнішій хвилі свого життя, заєдно зачинали з Богом.

Бо від тієї хвилі залежить ціле Ваше життя, — і ціле Ваше щастя.

Тому насамперед щиро *помоліться* і перед Богом застановіться, чи в тому подружжі, яке хочете заключити, найдете щастя.

Не шукайте краси, — бо це річ пуста і коротко тривала! — *Не шукайте майна*, бо вбога, і працьовита дружина більше придбає Вам добра, ніж багата, а пуста.

Застановіться насамперед, чи суджена є *побожна і чесна*. Чи принесе вам у хату *любов*, спокій, гаразд, — *чи... пекло!*

СЛОВО ДО РОЗ'ЄДНАНИХ ПОДРУГ

17. А коли в думці переходжу всі християнські родини своєї Єпархії, — то з великим смутком бачу, що не в одному селі тай не в одному містечку розірвані незгодою святі зв'язки подружжя! Тут жінка покидає чоловіка, — там чоловік жінку виганяє з хати, — а там знову батьки, або свояки, через маєток не дають жінці жити з мужем!

Тому мушу зокрема й до Вас відізватися, Милі Браття!

Мушу *пригадати Вам присягу*, яку Ви собі складали перед Богом і людьми.

Пам'ятайте, що *Вам суджено разом жити! "Що Бог злучив* — (того) *чоловік нехай не розлучає!"* (Мт. 19, 6).

Пам'ятайте, що *зриваючи святі зв'язки подружого життя, Ви відвернули від себе благословення Боже!*

Пам'ятайте, що для винуватої сторони нема спасіння! — Що тяжко мусить вона відповісти перед Божим Судом за страшну кривду, яку зробила другій стороні! — Що мусить відповісти й за ті гріхи, до яких довела другу сторону! — Що мусить відповісти й за ті нещастя, які впали на дітей через незгоду батьків!

То ж *закликаю Вас* на початку цього століття: *Помиріться!*

Простіть собі взаємно провини та й зачніть нове християнське життя, у любові та згоді!

А ви, батьки, що безправно не позволяєте дитині жити з чоловіком, застановіться над тим, що робите?!

Свою *власну дитину гіршите і змушуєте до гріху*. А Вашим

обов'язком є пречінь дбати, щоб Ваші діти, злучені християнським подружжям, жили по думці Христової науки!

Своїх зятів і свої невістки, які пристали до Вашої родини, маєте приняти як своїх дітей! Маєте їх любити як своїх рідних дітей, — так, як і Ви, мачухи та вітчими, маєте любити дітей з першого подружжя.

Нема на світі прикрішої долі, як доля сироти, що має недобрего вітчима тай недобру мачуху! Тож змилосердіться над тією сирітською долею і будьте для них не вітчимом і не мачухою, а — рідним батьком і рідною ненькою!

СЛОВО ДО ТИХ, ЩО ЖИВУТЬ "НА ВІРУ"

18. А що ж Вам, християни, маю сказати, — Вам, що *живете без подружжя*, — "на віру"?

Направду: дуже боюся за Ваше спасіння! І плачу над нещастям Ваших дітей!

Якими ж словами маю промовити до Вас, щоб увільнити Вас від тих кайдан гріху, які скували ціле Ваше життя!?

Прошу Бога, — хай дасть оцьому моєму пастирському листові таку силу, щоб він Вас настрашив і опам'ятав.

А всіх душпастирів своєї Єпархії прошу, щоб ужили в цьому році всяких можливих зусиль для усунення цього згіршення та направи цього лиха.

І всіх сусідів, і усіх добрих християн, кожного села і кожного містечка, зокрема прохаю, щоб мені у цьому ділі помогли...

Нераз сусід, чи свояк може легшим способом напімнути і відтягнути від злого, ніж священик, чи навіть і єпископ.

Отже скажіть но Ви їм, — тим заблуканцям, які не чують мого голосу, — що *нема гіршої кари понад тую кару, якою Бог карає згіршення!*

Тож доки ще час, — і як довго милосердний Бог жде терпеливо на їх навернення, — *нехай же це згіршення направлять!*

Є між ними й такі, що можуть подружитися у Церкві та одержати Боже благословення! *Нехай же не погорджують вони цим Божим благословенням!*

А ви, християни, *поможіть їм!* Бо може не знають, як це зробити!

Але є й такі, що ніяким чином не можуть бути подругами перед Богом. Бо між ними заходить така перешкода, що її й Церква усунути не може!

Отже якщо десь, у селі, чи в місті, є такі люди, що живуть

у дикому подружжі, то для них нема іншої ради, як тільки *розійтися!*

А коли цього не зроблять, — коли не покаються і не розійдуться, — то нема для них Христових Тайн, — нема християнського похорону, — *нема вічного спасіння!*

СПІЛЬНА МОЛИТВА, ЯК ОРУДНИК ОБНОВИ ЖИТТЯ

19. Тепер, заки закінчу цей лист і заки уділю Вашим родинам свого Архиерейського благословення, хочу подати Вам іще спосіб, — і то спосіб нетяжкий, — яким, за Божою ласкою, можна відновити християнське життя.

І цього собі, Мої Милі Браття, *найбільше бажаю!*

І це є *мої побажання* для Вас при надходячому новому столітті.

А маю в Бозі надію, що ті християнські родини, які послухають мого голосу та підуть за моєю радою, — що вони найдуть у ній вдоволення і поміч, — і за поміччю її зможуть охоронитись від неодного лиха, що псує родинне життя.

А моя рада така:

Нехай ціла родина: батько, мати, діти і ціла челядь *спільно щодня відмовляють молитви,* — якщо можливо, то: ранком і у вечір, — перед і після обіду, — а коли це за тяжко, — то бодай у вечір.

Спільна молитва, Мої Милі Браття, має більшу силу, ніж молитва кожного зокрема. Не лише тому, що тут один за другого молиться, — один другому випрошує ласки з неба, — але ще й тому, що Ісус Христос обіцяв особливішим способом бути з тими, що лучаться в Його імені.

А спільна молитва родини має ще й через те велике значення, — і особливішим способом приносить ласку Божу, — що *вона є спільним актом віри, — спільним визнанням науки Ісуса Христа.*

Тепер настали, Мої Милі Браття, такі часи, що ми, християни, мусимо *голосно і отверто* признаватися до науки І. Христа! Бо чимраз більше на світі таких людей, що Христа відрікаються.

Зрештою *признаватися до науки Ісуса Христа є обов'язком кожного християнина,* — не лише як одиниці, — але *як члена родини і народу!*

І так, як *визнавець Христа* мусить бути християнином не лише у сумлінню, але й перед усіми людьми, — *так само мусить він і признаватися до Ісуса Христа та голосно визнавати Його науку і як батько родини, і як член громади, і як член цілого народу.*

І не лише одиниця мусить признаватися завжди і всюди до Ісуса Христа, — але також і *кожна частина суспільного організму,*

— але теж і *цілий народ*, — так, як і на цілий народ спливають добродійства Христової науки.

Так! *Релігія не є лише приватним обов'язком кожної одиниці, але і суспільним обов'язком кожної частини суспільного організму: — отже і християнської родини.* І родина, — як така, т. зн. як родина, — є обов'язана піддаватися науці Христа.

Тому *безбожна то наука, яка каже, що релігія, — то приватна річ кожної людини*, — що релігія — то річ свобідного вибору.

Вправді ані Христос, ані Церква не відбирають людині свобідної волі, — але *християнин, якраз зі своєї свобідної волі, має бути добрим християнином.*

Примусу на це нема, — так, як нема примусу бути доброю людиною. Отже таксамо, як не є примусом, а тільки обов'язком бути добрим чоловіком, так і не примусом, а обов'язком є бути добрим християнином.

І цей обов'язок лежить теж і на родині, яка складається з християн.

а) А знайте, Мої Дорогі Браття, що *нема ліпшого способу* (для християнської родини) *визнати свою відданість Христові, як тільки так, що ціла родина спільно молитиметься до Нього.*

Вправді і ті образи святі, і той хрест святий, що находяться у Ваших хатах, є теж доказом, що Ви християнські родини, — і що признаєтеся до Христа. — Але на цей хрест і на ці образи ми так легко забуваємо, що нам треба таки якогось способу, яким би ми *голосно* визнавали, що ось ціла наша родина є родиною направду християнською.

б) А до того спільна молитва принесе Вам, Милі Браття, *неодну ще користь у житті!*

Вже через те саме, що Ви спільно клякнете перед хрестом, буде Вам з дня на день пригадуватися й *сердечний зв'язок*, що Вас спільно лучить. А це вже немало причиниться до любови та й згоди в родині!

Бо і якже не відпустили б собі своїх провин, — якже не усунули б з-поміж себе взаємних непорозумінь такі люди, що відмовляючи у вечір "Отченаш", говорять спільно: *"Остави нам долги наша, якоже і ми оставляєм должником нашим!"*

І якже ж мали би псувати собі гріхами подруже життя такі люди, що з дня на день подають собі руки перед Спасителем, так, як колись в Церкві подали собі їх перед духовником?!

Приклад: Щоб вам наглядно показати, що може зробити спільна молитва, оповім Вам один *приклад*, який трапився таки в моїй Єпархії.

В одній родині батько був пияком, — а жінка побожною християнкою. Діти були добрі.

Для жінки і дітей вельми прикрою річчю було глядіти, як батько вертався завжди п'яним додому. І пішла ця побожна невіста до свого душпастиря просити ради. А священик порадив ось що: "Кожного ранку та вечора молися, — каже, — *разом*, враз із своїми дітьми, у наміренні, щоб Господь Бог навернув твого чоловіка."

Як Отець Духовний порадив, так вона й робить.

А чоловік це бачить. Не сміє він якось збороняти такої молитви, бо має ще якесь християнське сумління. — А знову болить його серце, що жінка й діти моляться в наміренні його навернення.

І не минув тиждень, як ось приходить цей чоловік до священика і каже: "Отче духовний, — висповідайте мене!"

"Я хочу поправитися! Хочу відректися горівки, бо не можу витримати, коли бачу, що моя жінка враз із дітьми молиться про це, — як про найбільшу ласку".

Висповідався, відрікся горівки і став одним із найчесніших господарів у громаді.

Коли б я не був забув, де воно саме так було і як звалися ті люди, то був би Вам їх тут і по імені назвав та прилюдно похвалив. Бо й справді за таке гарне діло заслугують на похвалу.

А й для чоловіка цього не було би це соромом (коли б виявилось його ім'я).

Бо *соромно є бути пияком і не хотіти поправитися! А бути колись пияком, а пізніше поправитися, — то велика слава.*

Яким є той чоловік тепер у своєму житті, — цього я не знаю. Але думаю, що є добрим християнином.

Бо думаю, так: Де християнська родина кожного дня ранком і в вечір разом молиться до Господа Бога, то хоч би часом і прийшло між ними до якоїсь сварки, чи незгоди, — то *спільна молитва все направить.*

БРАТСТВО "СПІЛЬНОЇ МОЛИТВИ"

20. А щоб Вас, Милі Браття, іще заохотити до тієї спільної молитви, то я постановляю таке:

При катедральному храмі в Станиславові закладаю братство до якого можуть вписатися всі ті родини цілої Єпархії, які схочуть взяти на себе обов'язок спільно молитися. Якщо там де в селі, або в місті, найшлося б кілька, або кільканадцять родин, що пішли б за моєю радою і цей обов'язок хотіли б на себе взяти, — то спис цих родин перешлють Ваші Духовні Отці до Станиславова, — (урядово на руки Ординаріяту).

А за свою спільну молитву будуть спроможні ці родини доступити неодного відпусту.

В цьому братстві не буде іншого обов'язку, як лише *спільна молитва.*

Цей обов'язок не тяжкий! — Бо й так мусить кожний християнин відмовляти щоденну молитву. А легше молитися тоді, коли в хаті ніхто не перешкаджає, — коли всі разом моляться.

Інакше молитву можна легко забути. — А часто і взагалі годі буде відмовити її, — коли і діти перешкаджають, і до роботи тягне.

А як ще чоловік неграмотний, — то з пам'яти таки ніколи добре молитви не відмовить, — а принайменше не *так добре,* як тоді, коли хтось проводить її з книжки.

А спільна молитва не мусить бути довгою. Вистарчить три рази перехреститися і змовити: Отче наш, Богородице Діво, Вірую, Заповіди Божі і церковні...

Хто схоче, додасть собі ще більше, — але те, що вичислене, вистачить уже.

Тому добре розважте, чи схочете піти за моєю радою, чи ні.

А як схочете записатися до цього братства, — то насамперед спробуйте, чи вдасться Вам це виповнити. Бо як уже впишетеся, то вже мусите виконати те, що обіцяли.

А і Ви, освічені, — і Ви, родини священиків — візьміться і Ви до цього способу молитви! Бо то простий і гарний християнський звичай. А *кожний, хоч би й найменший християнський звичай, немало причиняється до християнського життя.*

А тепер, Мої Милі Браття, уділяю Вам усім, а передусім Вашим родинам Архиєрейського благословення.

І при цій нагоді молюся до Господа Бога за свій український нарід:

МОЛИТВА ПРО УКРАЇНСЬКІ ХРИСТИЯНСЬКІ РОДИНИ

21. Боже великий, Боже Вітців наших! Дай нашому Народові якнайбільше добрих, святих християнських родин.

Дай нам таких *батьків родин,* що голосно й отверто признавалися б до Божественного Твого Об'явлення і до Твоєї служби! — Дай нам батьків, — що для своїх дружин були б прикладом християнського життя, — правдивими опікунами та добрими провідниками в житті.

Дай нам таких *матерей,* що вміли б добре, по християнському виховувати своїх дітей, а для своїх чоловіків були б поміччю, потіхою і доброю радою.

Дай нам таких *дітей*, що були б потіхою та славою батьків красою свого народу.

А з-поміж молодого нашого покоління і з кожного покоління вибирай собі достойних слуг Твоїх жертівників!

Давай заєдно нашому Народові добрих священників і в кожній ділянці праці людей, що вміли б і хотіли б працювати для загального добра.

Благослови, Всемогучий Боже, той Нарід, що його поручив Ти мому проводові! І дай Йому ласку, вірно Тобі служити і доступити колись вічної нагороди в небі, — де Тобі, в Трійці єдиний, Отче, Сине і Духу святий, належиться всяка слава, честь і поклін на віки вічні. — Амінь.

4.

ПРАВДИВА ВІРА

(ПАСТИРСЬКИЙ ЛИСТ ДО ВІРНИХ НА БУКОВИНІ, СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ, ПИСАНИЙ У МАРКІВЦЯХ, ПІД СТАНИСЛАВОВОМ, ДАНИЙ У НАВЕЧІР'Я СВ. МИХАЇЛА 1900 р.)

РАДІСТЬ, ТА И ЖУРБА ПАСТИРЯ

1. У травні, цього року, закінчив я візитацію на Буковині. — І вже зараз після тієї візитації хотів я осібним письмом звернутися до Вас, щоб у цьому письмі лишити Вам пам'ятку і доповнити ним свою працю над Вами.

Та зараз цього не міг я зробити, бо мав інші обов'язки.

Тому щойно тепер, усунувшись (на два дні) від щоденної праці, пишу до Вас цей пастирський лист, як доказ, що серце і думка моя заєдно звертається до Вас, — що завжди, — так само, як тоді, коли я був із Вами, — рад я для Вас з усіх своїх сил працювати.

На вступі гаряче дякую Господеві Богові за всі ласки, які Вам дає, а про які я наочно переконався.

а) Багато в цьому гарному, зеленому Вашому краю глибокої віри та щирої побожности! Багато правдивих, добрих християн, що цілим серцем прив'язані до нашої св. Віри і нашої Церкви!

Я був свідком ревної праці наших Духовних Отців і пізнав Ваше прив'язання до них. Я бачив церковці і каплички, побудовані лептами і трудом убогих людей, — убогих на майно, та багатих у ласку Божу!

Я пізнав між Вами вчених людей, які не тільки що не стидаються нашої св. Віри, — а навпаки, — ще й гордяться нею!

Це направду великі ласки Божі, з яких можемо всі спільно тішитися! А мені, Вашому Пастиреві, справляють вони особливо велику потіху.

б) Та думаючи про Вас, маю я ще неодну журбу! У *Вас за*

мало ще наших церков, — за мало ще Божого Слова! Тому тяжко Вам пізнати віру і християнське життя. — Справді живете у важких відносинах!

Журюся ще й тим, що не міг я ні пізнати Вас, ні працювати над Вами так, як би я хотів.

Хоч не жалів я своєї праці і всюди проповідав скільки лише сил стало, — то все таки багатьох із Вас не пізнав я, — і багатьом із Вас не проповідав Божого Слова.

Бо скільки то у Вас таких сіл, де мешкає лише по кілька, чи кільканадцять родин, що належать до нашої Церкви, — а де нема ні священика, ні церкви! Ці села часом віддалені й на кілька миль від церкви, так, що нераз і цілий рік не можуть християни прийти на богослуження.

О, — скільки ж то треба ще Слова Божого, щоб їх укріпити у вірі та остерегти перед усяким гріхом! Скільки праці, щоб усіх грішників навернути до Господа Бога, — щоб усі заблукані овечки Христового стада взяти на рам'я та до Христа привести!..

Гірка доля таких християн, що живуть далеко від церкви, без Божого Слова! Бо вони нераз і не знають, який світлий, який милий шлях християнського життя веде до вічної радости, — до вічного щастя в небі!

Тоді нераз і найчесніші люди не знають добре своєї святої Віри, — не знають Божого Закону. — Не знають, як позбутися гріху і як набути Божу ласку! А коли цього не знають, — то не вміють і по християнському жити. І через те поміж ними мало тоді ласки та благословення Божого, а багато гріха.

ЗАКЛИК ДО АПОСТОЛЬСЬКОЇ ПРАЦІ

2. Тому то рад би я тепер доповнити свою працю поміж Вами, — рад би ще раз (відай вже в останнє в житті), голосити Вам св. Євангелію.

А вже тепер насіння Слова Божого мушу так розкинути поміж Вас, щоб Воно впало на кожне серце, — щоб дісталося до кожного села, — хоч би й як далеко від церкви, — і до кожної хати, де живе хоч би тільки одна християнська душа, яку мені Бог повірив.

Бо думаю, що Слово Боже мусить бути з Вами всюди; мусить немов враз із Вами жити...

Мусить бути біля Вас і при роботі, і в хаті, і дома, і в подорожі, — і на селі, і в місті.

Воно мусить чувати над Вами і вдень, і вночі, — мусить з неба стягати Вам Божу ласку і благословення.

Воно мусить запустити коріння в саму глибину сумління кожного з Вас, — мусить бути в усіх Ваших думках і бесідах, — у всіх ділах цілого Вашого життя!

б) Одначе, щоб те Слово Боже, яке передаю Вам нині оцим письмом, — принялося між Вами, — щоб Воно поширилося і принесло овочі, — до цього потребую Вашої помочі.

А поміч Ваша, про яку прошу, є ось така:

Шукаю поміж Вами людей щирого серця, що, вміючи читати, схочуть, для Божої слави та помочі й спасіння ближніх, взяти цю книжечку, — цей мій (пастирський) лист, — і занести там, де не заходить проповідь з церкви.

Я хочу заложити Вам читальню у кожному селі.

Та не думайте, що це така важка річ. Не треба до цього ні осібної хати, ні грошей. Вистачає до цього тільки один із вірних, що знає письмо, тай має щире серце.

Нехай візьме цю книжечку, нехай прочитує її іншим, — і нехай заохочує до читання її ще й інших.

Тож прошу Вас, Мої Сердечні Браття, поможіть мені у голошенні Божого Слова! Візьміть мою книжечку, — перечитайте її насамперед у своїй хаті, — а відтак підіть з нею в село.

Читайте її сусідам, на голос, помалу, з увагою. А читайте її найбільше таким, що їх до Бога треба навернути.

Ідіть при нагоді й до чужого села, — одного, другого, третього, — і читайте цей (пастирський) лист тим, що їм не міг я проповідати Божого Слова.

За таку поміч буду Вам щиро вдячним аж до смерти. А Ісус Христос благословити Вас буде за таку *апостольську працю* в цілому туземному житті. А після смерти дасть Вам таку саму нагороду, яку обіцяв Апостолам.

Бо, несучи таким способом Боже Слово поміж людей, а дотого, даючи такий приклад християнського життя, діятимете як Христові Апостоли.

Я вже найшов таких людей з-поміж Вас, що обіцяли мені це зробити, — і думаю, що вже роблять.

І маю надію, що *у всіх* селах найду бодай по кількох християн щирого серця, які не відмовлять мені тієї помочі, про яку оце так гарненько прошу.

ВІРА, — ТО БОЖИЙ ПРОВІДНИК ДО БОЖОГО ЦАРСТВА

3. А в цій книжечці, яку оце Вам пишу, повчу Вас про те, що є найпотрібнішою річчю для християнина.

Покажу Вам Божого Провідника, що веде християнина ціле життя та впроваджує остаточно до Божого Царства.

(Коли б я знав, що всі Ви *знасте* цього Провідника, — то я й не журився б про Вас!)

А тим Провідником, — то *св. Віра.*

Св. Віра зветься Божим Провідником тому, — що є наукою, яку приніс нам Ісус Христос із неба на цей світ, — яку лишив між людьми, щоб за її поміччю показати їм дорогу до неба.

Бо самі зі себе не знали люди, як жити, — і не знали, як після смерти запевнити собі спасіння. Треба було, щоб хтось показав їм дорогу. Тому то сам Бог навчив людей, що мають робити і як жити, щоб спастися.

Порівняння: Наше життя подібне до далекої подорожі.

А ми, люди, подібні до того мандрівника, що вибирається в дорогу в далекий, чужий, незнаний край.

Багато доріг перед ним: одні у лівому, — другі у правому напрямі. Є між ними й широкі і вузькі шляхи. А щоб потрапити на добру дорогу, муситься мати або провідника, або дороговказ.

Так само і в нашому житті: Є перед нами *широка дорога, — дорога розкошів та приємностей, — дорога гріха.*

Є й інша *— вузька, терниста та камениста дорога. То дорога праці і обов'язків.*

Перша веде у вічну погибіль, — друга до вічного спасіння.

Бог дав вправді людині розум і сумління, наче двох провідників, — але на шляху до вічности вони ще не вистачають. Бо самі вони з себе цілковито не знають, що нас жде після смерти.

Людський розум не може власною силою добре пізнати Бога і Його святої волі. — Тому й не знає, як подобатися Богові, — як Йому служити і як заробити собі на вічну нагороду. Те все речі, що перевищають силу нашого розуму.

І якщо Бог не дав би нам третього провідника, св. Віри, яка просвітила розум, то ми ніколи не могли б дійти до спасіння.

Так! *Без віри нема спасіння!*

А щоб Ви знали все про св. Віру, — то я Вам ось розкажу:

А) по перше: *де треба шукати цього св. Провідника?*

Б) по друге: *як Його пізнати?*

В) по третє: *як Його держатися, щоб за Його проводом дійти аж до самого Бога?*

А) КАТОЛИЦЬКА ВІРА — ТО ПРАВДИВА ВІРА ІСУСА ХРИСТА

ДЕ ШУКАТИ ПРАВДИВОЇ ВІРИ?

1. Божого Провідника, — *св. Віру, треба шукати там, де Його Ісус Христос для людей полишив;* лише там можна Його найти, де він із наказу та волі Ісуса Христа находиться.

А де ж полишив Ісус Христос св. Віру?

Зложив Її у Своїй святій Церкві.

Сам Божий Син зійшов з неба на нашу землю і народився справжнім чоловіком із Пречистої Діви Марії, щоб нас навчити Божої Правди.

Але не надовго позістав між людьми. Бо вже після 33-літнього побуту на землі віддав своє життя за наше спасіння. — Приняв на себе страшні муки і смерть на хресті, щоб тією жертвою свого життя перепросити загніваного Бога та привернути для нас Його святу ласку.

А після св. Воскресіння з мертвих вернувся до Свого Небесного Вітця, звідки був до нас прийшов.

Та відходячи від нас, не міг із собою забрати назад своєї св. Науки, без якої нема для нас спасіння...

Її,— св. Науку, — св. Віру, мусів полишити поміж людьми, — і то так, *щоб із Неї нічого не затратилося.* І щоб кожний, навіть і найпростіший та неграмотний християнин міг знайти і пізнати цілу Його Науку.

Якже ж це Він зробив?

ОСНУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕРКВИ

2. а) Перш усього вибрав собі Ісус Христос дванадцятьох Апостолів, яким передав свою св. Науку. Впродовж трьох років сам їх учив і все докладно та й виразно пояснив.

Своїм Апостолам повелів разом держатися і не різнитися в науці, — а людям переказувати точно ту саму науку, яку їм передав. — До свого гурту поручив їм приймати й інших людей, які мали, після них, далі розсівати зерно тієї самої науки по світі.

б) А щоб Апостоли держалися разом, — і щоби враз із тими, що їх мали приймати до себе, становили одно товариство, — *одно святе братство,* — то з-поміж них вибрав одного старшого, якого поставив *головою* цього братства.

А через цього то (вибраного на голову) Апостола, — а *ним був св. Петро,* — передав Спаситель для всіх дальших його наслідників усю власть, яку полишив Своїй св. Церкві.

Як у хаті господарем є той, що має ключі, — так і в св. Церкві господарем став той, що йому Христос віддав ключі.

Отже з повищого Ви дізналися, що Апостоли, зв'язані сильно з собою в одну святу громаду св. Церкви, мали голосити науку Ісуса Христа по цілому світі. А враз із ними, тай відтак, після їх смерти, голосити її мали ті, що пристали до них.

Та поміж ними заєдно мусів бути *один старший* понад усіх. Бо інакше була б св. Церква вже в короткому часі розбилася.

А й святі ключі, що їх передав Ісус Христос св. Петрові, завжди мусіли зберігатися в руках одного, — бо інакше не було б у Церкві ніякого ладу.

Тому то, після смерти св. Петра, перейшли ті ключі до рук того, що наступив після нього, як його наслідник.

в) А таким кожночасним наслідником св. Петра є єпископ того міста, у якому св. Петро жив і умер, — і в якому справував уряд єпископа, — то значить *єпископ міста Риму.*

Отже *кожночасний єпископ Риму держить ключі св. Церкви і має найвищу владу над усіми єпископами та вірними світу.*

Таким то способом оснував Христос св. Церкву та повірив Їй свою науку.

СИЛА ЦЕРКВИ

3. А що *Христова наука призначена для всіх людей,* які колинебудь житимуть на цьому світі, — *для всіх народів цілого світу і по всі часи, — тому св. Церква мусить перетривати всі часи* і всі бурі. — Мусить стояти на такій твердій скелі, щоб і ціле пекло не могло Її завалити!

Порівняння: Ісус Христос порівнює свою Церкву *з тривалою і сильною будовою.*

А сила і тривкість будови залежить найбільше *від основи,* на якій стоїть.

Хата, що стоїть на піску, легко завалиться, — бо основа слаба. Вітер, дощ, вода, — легко підірвуть таку підвалину і хата розпадеться.

Але коли хата має сильну підвалину з каміння, — тоді *твердо стоїть* і легко може опертися бурі тай найсильнішому вітрові. Ніщо їй тоді не пошкодить!

Не впаде, бо основана на камені! (Пор. Мт. 7, 25).

Так само мало бути і з Христовою Церквою. Щоб Вона була сильною і могла перетривати всі вітри і бурі, — і щоб ніколи не розпалася, треба було дати Їй таку підставу, — таку підвалину, на якій мала б стояти вся її непохитна могутність.

А що ж є саме тією підвалиною Христової Церкви? Що ж то за така сильна, — незрушима скеля, що мала піддержувати силу цілої Церкви?

Отже сам Христос, премудрий Божий Будівничий, *вчинив такою скалою одного зі своїх Апостолів*. І наділив Його такою силою, — і дав Йому таку владу, — що через цю силу і владу стався цей вибраний Апостол незрушимою *основою цілої Церкви*.

СКАЛА, НА ЯКІЙ ЗБУДОВАНА ЦЕРКВА

4. А щоб ніхто ніколи й не сумнівався навіть, що в руках одного чоловіка може бути на світі така сила і така влада, на якій стоїть ціла Церква, — і щоб усі добре це знали та розуміли, що людина, Богом наділена тією силою і владою в Церкві, має бути основою, — підвалиною, — скалою Церкви, — то *чоловіка цього назвав Христос таки* просто: *"каменем"*.

Отже вже тією самою назвою (одного з Апостолів) ясно показав Спаситель, ким мав бути цей Апостол у Церкві.

Уже в першому менті, як тільки до Ісуса Христа приступив брат Андрея Первозваного: *Симон*, син Йони, — Христос поглянув на нього і сказав: Ти є Симон, син Йони, — а відтепер назвешся: *"Камінь"*.

(У сирійсько-арамейській мові, якою Христос говорив: *"Кифа"*, — у грецькій, якою написані були Євангелії: *"Петро"*, — по нашому: — *"Камінь"*. (Пор. Йо. 1, 42).

Христос звичайно предсказував речі незвичайної ваги. Не читаємо в Євангелії, щоб щось дрібного предсказав.

Предсказував м. і. свою смерть, збурення Єрусалиму, установлення Св. Тайн, — предсказав теж і цю переміну назви Симона, на назву: "Петро", або: "Камінь".

Отже видно, що ця переміна не мала бути чимсь пустим, — а навпаки: чимсь дуже важним.

І справді, *не було важнішої хвилі понад ту, в якій Христос переміпив ім'я "Симон", на ім'я "Петро"*.

Бо тоді, говорячи про оснування своєї Церкви, про її тривкість та силу, звернувся Ісус Христос до св. Петра з такими словами: *"Я тобі кажу, що ти єси Петро, і на цій скалі збудую мою Церкву і ворота пекольні не переможуть її."* (Мт. 16, 18).

Будову св. Церкви зв'язав Христос із Апостолом Петром так, як будівничий в'яже хату з її основою. Петро став для Церкви тим, чим підвалина для дому.

Де Церква Христова, — там мусить бути й Петро, — а де Петро, — там і Церква. Він силою і тривкістю Церкви, — через Нього й ціле пекло Її не переможе!

ХРИСТОС ДАЄ НАЙВИЩУ ВЛАСТЬ ПЕТРОВІ И УСІМ ЙОГО НАСЛІДНИКАМ

5. Одначе тим усім не був Петро сам зі себе — т. зн. як смертельний чоловік.

Тим усім став Він із установи Христа, — через владу і силу, яку дав Йому Христос. (І коли б комунебудь іншому був передав Христос ту саму владу, то і той був би саме тим каменем — основою Церкви).

Петро, — як смертельний чоловік, — помер. Але не могла померти — то значить затратитися в Церкві та влада, на якій опирається Церква. Не могло бракнути людини, яка після Петра стала б основою Церкви!

А тією людиною був заєдно кожночасний *наслідник Петра*, — єпископ того самого міста, де Петро був першим єпископом, — *Папа Римський*.

Отже від самого початку Церкви, аж до наших часів, — і по кінець світу, — мусіла заєдно бути, — *була, є і буде та сама влада і сила*, яку Христос передав Петрові, — а через яку став Він основою Церкви.

І ця саме влада *була завжди в руках Святіших Отців, Папів Римських*.

Один наступав після другого, — а вмерло їх досі (т. зн. до 1900 р.) 256. А тепер (в 1900 р.) є з ряду 257-ий Папа, що держить владу св. Петра у своїх руках і називається Лев. А є він тринадцятим Папою цього імени, — отже Лев XIII.

Всі єпископи цілого світу, завжди, у всіх часах признавали цю найвищу владу Римським Папам. І зі всіх кінців світу, — з далекого Сходу і Заходу писали до єпископів Риму листи, в яких, відкликуючись на найвищий уряд Папів у Церкві, засягали ради у трудніших справах, або предкладали спірні справи до вирішення.

Інші знову єпископи, безправно зложені зі своїх престолів, жалілись перед Папами на заподіяну кривду, а одержавши відтак задоволення від Римського Престолу, верталися назад на свої Престо-

ли, впроваджувані на них зібраними на Синоді єпископами даної провінції.

Приклади: Так напр. писав до Риму александрійський єпископ *Діонисій*, засягаючи ради у Папи *Сикста II* (Істор. Церкви Евзеб. VII, 9.).

З далекого Сходу їздив до Риму *Полікарп*, єпископ Смирни, щоб тут вирішити різні спірні питання.

Василій Великий, боліючи над сумним станом Церкви, загроженої єресю Аріян, просить Папу *Дамаза*, щоб сам вглянув у ці справи та вислав своїх повновласників, які привернули б у Його імені порядок. (Лист LXX і LXIX, 1).

Йоан Золотоустий, безправно зложений із престолу, відкликується до Папи *Інокентія I* (Палядій, Життя Хризостома).

Теодорет, єпископ Єфезу, просить у Папи *Льва* помочі й відкликується до Його найвищого трибуналу (Листи Теодорета, ч. 113).

Євстатій, зложений із престолу, удається до Папи *Ліберія*, а одержавши від нього потвердження, предкладає його Тіяненському соборові і вертається на свій престол.

Атанасій Великий їздить до Риму і перед трибуналом Папи *Юлія* представляє свою справу.

Знову ж єпископи, наука яких видавалась іншим непевною, *виправдуються* перед Папами Римськими з поставлених їм закидів. Так напр. *Оріґен*, пише до *Фабіяна* (Евзеб. Істор. Церкви VI, 36), а *Діонисій*, єписк. Александрії до Папи *Діонисія* (Атанас. Вел.: Письмо про науку Діонисія).

А скільки то разів постала була в Церкві якась нова єресь, — то завжди Папи Римські осуджували її, як противну науці Христа. Вони скликують вселенські собори і самі, або їх *легати*, проводять ними. Потверджують, або й відкидають провінціональні собори, — потверджують єпископів, — установляють нові престоли, — словом: у всіх церковних справах мають *найвищий, рішальний голос*.

(Про це все згадую лише кількома словами, — бо, щоби вповні з'ясувати, як то ціла соборна, поширена по цілому світу Христова Церква, у всіх часах признавала цю найвищу владу Папів Римських, і як, зі своєї сторони, єпископи Риму користувалися нею, — то треба би хіба рік по році переходити цілу історію Церкви).

ГОЛОВА ЦЕРКВИ, — ЯК КОНЕЧНА УМОВИНА ЄДНОСТИ І СИЛИ ЇЇ

Бо, й зрештою, якже ж могло б бути інакше?

Якже ж могла б Христова Церква не мати голови, не мати одного найвищого пастиря всіх християн? Сила кожного товариства й кожної громади полягає саме в цьому, що всіх вона в'яже в одно.

А не міг же Христос не в'язати Апостолів в одну громаду, коли висилав їх у світ!

Бо, розійшовшись по світі, були б вони цілковито відокремились від себе, — коли б не лучив їх був Той, що між усіми був першим і заступав на світі Христа!

А оскільки більше треба було тієї голови, коли після смерти Апостолів число їх наслідників росло!

Порівняння: В кожному товаристві людей бачимо одно: *Де нема голови, там нема ладу, ні сили.*

Військо, яке не має полководця, є розбите. Громада без голови розходиться, — а родина без голови ділиться. Ба й в товариствах з переминаючими й маловажними завданями, мусить бути голова, якщо має бути в них лад і сила.

А що ж говорити про таке військо, що складається *зі всіх християн*, — про громаду людей, що розсіяні по всіх краях *цілого світу*, — про таку родину, що любов'ю з'єднати має *усіх* людей!

Бо якже ж могла б Христова Церква сповнити своє завдання, коли б не мала тієї сили, яку дає *єдність?!* А яку ж іншу може мати єдність, як не єдність організації влади!

А чи можлива така єдність без голови?

Отже ні! *Неможлива.*

Без голови, що в'яже всіх у одно, Церква Христова ніколи не могла б мати тієї сили, якої потрібно Їй до праці над людством; була б будовою, збудованою на піску.

А з'єдинена під видимим головою: Папою Римським, є Христова Церква тим тілом, що може перетривати всі часи. І таким чином може переховувати та передавати людям науку Ісуса Христа.

ХРИСТОВА ЦЕРКВА — НЕПОМИЛЬНА

7. Отже Своїй *Церкві*, і то *Їй єдиній, — передав Ісус Христос Свою науку! Вона єдина зберігає Його Божественну Правду незміненою!*

У голошенні тієї правди *не може Вона помилитися.* Бо від Ісуса Христа одержала Вона в тій цілі *спеціяльну поміч Св. Духа,*

— і то на всі часи! І ця поміч Св. Духа стереже Її від усякої помилки у подаванні Божої Науки.

Ця поміч Св. Духа була потрібна й Апостолам та єпископам: без неї легко затратилось би було щось із цілости та повноти Христової науки.

Слабі і помильні люди легко були б не зрозуміли, або не запам'ятали собі, як слід всього того, що містилося в Христовій науці. Були би теж може різнились у толкуванні Божої Правди і люди не мали б були певности, чи є де захована *ціла, повна, незмінна* наука Ісуса Христа.

Отже вже тим самим, що Христос наказав Своїй Церкві голосити Божу Правду, а людям поручив повинуватися Церкві так, як Собі Самому, — вже тим самим наче зобов'язався Він дати Церкві ту поміч, без якої могла б Вона помилятися.

Бо лише таким чином, — бо лише так, даючи Апостолам Свою поміч, — Свого Духа, міг бути Христос певним, що вони не змінять Його науки. І тільки з такою певністю міг був сказати до Апостолів: *"Хто вас слухає, мене слухає, — а хто вами погорджує, мною погорджує"*. (Л. 10, 16). *"А коли* (хто) *Церкви не послухає, нехай буде тобі як поганин і митар"*. (Мт. 18, 17).

а) І цю *поміч Христос Апостолам дійсно дав*. А до того ще й обіцяв (перед Своїм Вознесінням), що з ними не розстанеться вже ніколи, — що аж по кінець світу позістане з ними. То значить: не тільки з Апостолами, але і з їхніми наслідниками. *"Я з вами по всі дні, — до кінця віків!"* — сказав. (Мт. 28, 20).

І, виконуючи Свою обітницю, зіслав Спаситель, десять днів після Вознесіння, Апостолам Св. Духа, Духа Правди, що *"навчив Апостолів усякої Правди"*. (Йо. 16, 13). То значить: дав їм силу *зрозуміти* науку Ісуса Христа і *її вірно передавати* всім людям.

Без тієї Божої сили були б могли Апостоли *помилитися і змінити науку* Ісуса Христа. І могли б були вчити зовсім чогось іншого, як Христос учив!

А з тією силою Божого Духа вже не могли милитися. Бо їх уже сам Дух Святий стеріг від усякого блуду!

З тією силою мали вони вже право домагатися від людей послуху і, покликуючись на слова Христа, сказати: *"Хто нас слухає, Христа слухає!"*

Без тієї сили Христова Церква була б могла *затратити* передану Їй науку та розминутися зі своєю метою. А з тією силою могла вже тривати навіки!

Ця сила та поміч Св. Духа була з Апостолами і тоді, коли

голосили людям Євангелію, — і тоді, коли передавали свою науку людям не усно, а *письмом*.

Тому то ми з віри уважаємо Святим Письмом і ті листи, що їх Апостоли писали до вірних. Бо знаємо, що і в тих письмах не може бути ні найменшої похибки, — що кожне слово в них правдиве і святе, — бо надхнене Св. Духом.

б) Після смерти Апостолів, уряд проповідання Божого Слова та поміч і силу Св. Духа, що прив'язані до цього уряду, переняли в спадщині *єпископи*.

(Бо при уряді проповідання Божого Слова мусить бути завсіди поміч Св. Духа; без неї не було б можливим подавати непомильно Христову науку!

А що наука Христа має тривати незмінною *по всі часи*, — тому *заєдно мусить над нею чувати Святий Дух*, щоб вона в нічому не змінилась, або й зовсім не затратилась).

Одначе наслідники Апостолів не одержали Св. Духа в такій самій мірі, як самі Апостоли. Апостоли дістали Його у виді вогненних язиків і в такій мірі, що з надхнення Св. Духа говорили всілякими мовами. І сам Дух Святий об'явив їм науку, яку мали голосити.

І кожний з них мав дар непомильности.

А після смерти Апостолів, наслідники їх, єпископи, не діставали вже окремого Об'явлення від Св. Духа. Бо Боже Об'явлення враз із Апостолами вповні закінчилося; дальшого Об'явлення й не треба було, бо все людям було вже виложене.

Тоді треба було тільки одного: Щоб наслідники Апостолів повтаряли їх науку і її людям належно пояснювали.

Бо нераз люди не знали, як треба розуміти науку Ісуса Христа, чи Апостолів. Отже тоді обов'язком і завданням єпископів було *вияснити змисл тієї науки*.

Але і до цього треба було єпископам помочі Святого Духа. Бо наука Ісуса Христа й Апостолів є така висока та глибока, що людський розум не може всього з неї зрозуміти. І нераз одну і ту саму річ, одні так поясняють, а другі зовсім інакше.

Отже й з тієї то причини подавав заєдно Св. Дух єпископам поміч, якої їм треба до проповідання св. Віри.

Але не кожному зокрема!

Бо дар непомильности не є потрібний кожному єпископові зокрема. Вистачить, аби *всі разом* мали той дар тоді, *коли спільно нараджуються над св. Вірою та її змислом*.

А кожному єпископові зокрема вистачає вже те, що (— при-

знаючись до Церкви та опираючись на всіх інших, —) голосить ту саму непомильну науку, що і всі.

Один-другий єпископ може й відступити від спільної науки. Тоді попадає він у блуд і відступає від тієї помочі та сили Св. Духа, з якої всі інші користають.

І нераз уже бувало в св. Церкві таке, що один, або й більше єпископів відступали від загалу всіх єпископів і приступали до якоїсь єретичної науки.

Таке було *наприклад* в четвертому столітті після Христа, коли єретик *Арій* став голосити безбожну науку, що Христос не є Богом. Отже тоді й поміж єпископами Христової Церкви найшлися, на жаль, люди, що, відірвавшись від науки Церкви, пристали до єретичної науки Арія.

І тоді Христова Церква, — т. зн. всі єпископи враз із Головою Церкви, Папою Римським — зібралися на Вселенський Собор до Нікеї (325 р.) і вияснили всім християнам, що Боже Об'явлення треба розуміти так, що *Богочоловік Ісус Христос є правдивим Богом. І як справжній Божий Син є "Єдиносущним Отцу"...*

У цьому виясненні Церква була непомильною. А збудили ті єпископи, що тоді не держалися св. Церкви.

І так заєдно, — аж до наших часів:

Кожний єпископ зокрема може відірватись від усіх і помилятись, — але всі разом є завжди непомильними!

в) Св. Церква становить одне тіло. А єдність ця усіх єпископів цілого світу полягає в цьому, що вони мають одного верховного начальника і з ним спільно злучені. Інакше кажучи: *визнають Папу Римського видимим головою Церкви і Намісником самого Ісуса Христа на цьому світі.*

Отже навчаюча Церква на цілому світі, — т. зн. всі єпископи Христової Церкви, є лише остільки непомильними, оскільки є зв'язані в одно, — *оскільки становлять одне тіло, — одну єдність.*

Отже єпископи, всі разом зібрані, непомильними є саме через той *зв'язок,* що їх лучить. А тим зв'язком — є Папа Римський і незрушима та непомильна у своїй науці ціла Церква, — оперта на твердій скалі Петра.

г) Св. Петро і Його наслідники, силою особливішого Божого Провидіння, є призначені до того, щоб бути тим лучником, що лучить цілу Церкву в одно, — щоб бути тією скелею, на якій основана непомильна Церква, — щоб бути утвердженням у вірі для всіх єпископів світу.

"Я молився за тебе (— каже Христос до св. Петра, —) *щоб*

не ослабла твоя віра, а ти, колись, навернувшись, утверджуй своїх братів." (Л. 22, 31).

Назначений на таку підпору св. Віри, мусів мати св. Петро *якусь особливішу Божу поміч.*

Бо річ очевидна: *сильнішим у вірі та науці* мусить бути той, що має других утверджувати!

А поміч ця і сила не могли тривати при Петрові лише до його смерти. Бо вони потрібні Церкві так довго, як довго має тривати навчання св. Віри.

Отже й після смерти Петра не запалася та скала, якою був св. Петро; — отже її надалі непохитно стоїть стовп віри, яким був св. Петро.

А тим стовпом і *утвердженням віри,* став після Петра й *кожночасний його наслідник.*

І по кінець світу непохитно стоятиме скеля, — на скалі Церква.

І по кінець світу незрушимим стоятиме стовп, — а на цьому стовпі опиратись буде наука св. Віри!

Отже вправді одному-єдиному св. Петрові, з-поміж усіх Апостолів, дав Христос дар непомильности, — але так, що *цей дар перейшов опісля на його наслідників.*

І тому то: *один із усіх єпископів цілого світу,* а саме: *наслідник Петра і намісник Христа на цьому світі, є непомильним, коли подає науку віри і обичаїв для цілої Церкви, як Учитель.*

Отже: коли Папа Римський, *Пастир і Учитель цілого християнського світу,* силою своєї найвищої Апостольської поваги подає науку віри та обичаїв, *як об'явлену та обов'язуючу для цілої Церкви,* — тоді силою Божого Провидіння і помочі, обіцяної йому в Петрові, має він ту саму *непомильність,* котрою Божественний Спаситель наділив Свою Церкву при подаванні науки віри та обичаїв.

Тоді й такі рішення Папи Римського вже самі з себе не можуть бути очевидно змінені. І потвердження Церкви не потребують. (Соб. Ватик. Сес. IV, розд. 4).

З цього всього бачите, Мої Милі Браття, що святу Віру, ту саму цілу й повну Віру, що її полишив людям Ісус Христос, треба християнам шукати у правдивій Христовій Церкві, — а нею є поширена по цілому світі *соборна,* т. зн. *загальна, католицька Церква.*

Б) ЗНАМЕНА ПРАВДИВОЇ ВІРИ

ДВІ ОСОБЛИВІШІ ПРИКМЕТИ СВ. ЦЕРКВИ

1. А по чому саме пізнати справжнього Божого Провідника, — *правдиву св. Віру?* — спитаєте.

Отже, коли я Вам уже сказав, Мої Милі Браття, що саме в Христовій Церкві мають християни шукати певної і правдивої науки Христа-Спасителя, — то мушу ще виложити Вам, *яким способом мають християни розпізнати правдиву віру* від такої, що в ній неповно, або невірно представлена наука Ісуса Христа.

Правдива віра мусить бути позначена святими знаменами, по яких може пізнати її кожний християнин, як *Божу віру* і по яких відрізнити її може від інших, неправдивих.

Бо так само, як у кожній речі є знаки, по яких можна пізнати, чи дана річ є добра, чи зла, — так і в Церкві: Кожний християнин мусить знати (і то не лише для себе, але так, — щоб і другим це сказати), котра віра, — *котра Церква добра і свята, — і чому.*

Бо, як знаєте, є на світі всілякі віри, що звуть себе "Христовими". І всякі Церкви, які кажуть, що походять безпосередньо від Ісуса Христа.

Тож з-поміж усіх тих Церков і наук треба розрізнити, котра з усіх Церков є саме тією, що *її направду оснував Христос,* — і котра наука точно і вповні є тією самою наукою, що Її полишив людям Ісус Христос.

Словом: *Треба пізнати, котра Церква є правдивою Христовою Церквою.*

І Ви самі, Мої Милі Браття, коли з увагою, а до того ще й по кілька разів (— бо то речі трудні, —) прочитаєте собі те, що я в цьому листі написав, то вишукаєте кілька таких знаків, по яких зможете пізнати правдиву Церкву.

Ось такими знаками є і голова, і скеля, і ключі, про які я Вам щойно розказав. І кожний християнин, розважаючи це все, може вже пізнати, що та *Церква є правдива,* яка має видиму голову, — що збудована на скелі, яка віки цілі має перетривати, — що має від Христа ключі Царства Божого, — що є призначена для всіх народів цілого світу (і звідси то зветься грецьким словом "католицькою" то є загальною) — що в простій лінії походить від Апостолів, — що є свята, бо веде до Божого Царства, — що є одною Божою Церквою на цілий світ (бо ж Христос двох Церков не оснував!).

І тому, що ці всі знаки Ви легко собі самі вишукаєте, — тому не буду довше про них писати.

Зі всіх цих знаків виберу тут тільки два, на які зверну Вашу увагу.

Хочу Вам сьогодні виказати, що хоч правдива Христова Церква обіймає цілий світ і є міжнародньою (космополітичною) Церквою, — то знову з другого боку є Вона для кожного народу такою своєю, — такою питомою, — як нею ніяка інша загальна інституція й не потрапить бути...

ХРИСТОВА ЦЕРКВА, — ЯК МІЖНАРОДНЯ ІНСТИТУЦІЯ

2. Христова Церква є і мусить бути *міжнародньою* інституцією, — *католицькою*.

Бо вона має за мету спасіння *всіх* людей, — добро *всіх* народів на цілому світі і по *всі* часи. А працюючи так над поступом, культурою та просвіченням *цілого людства*, мусить мати, і очевидно має, відповідно до своєї мети достосовану і науку, і організацію, і засоби.

а) *Христова Церква стоїть на правді і веде до загального та всестороннього добра*. Бо ж хіба віра та Божа ласка, — правда, та справжня просвіта і культура — то речі загально міжнародні (космополітичні), — то добра, до яких усі мають право і яких ніхто, ніякий чоловік, і ніякий народ, не має права монополізувати тільки для себе.

Своїми засадами, як безоглядною правдою, підноситься св. Церква високо понад змінчивості часів та ріжниці країн і народів. Вона завжди держить провід, а ніколи не дасться провадити...

б) Люди, що не розуміють Католицької Церкви, закидають Їй, що Вона, улягаючи впливам заграниці, не може відповісти якслід нашим народнім потребам. І ці люди уважали б може чисто *народню Церкву* ідеальною Церквою.

Та забувають вони хіба, що *й усі ми* улягаємо, — *завжди і безоглядно* улягаємо, — заграничним впливам культури, науки і освіти. Так, що відтягнутися від цих впливів, значило б не йти з духом часу та за поступом людства.

Зрештою й *сам розум каже приймати всі загально людські здобутки, які ведуть до поступу правди і добра*.

Хто хоче Христову Церкву спровадити до ряду чисто народніх організацій, той забуває *на Боже оснування Церкви*, — і не розуміє Її по християнському.

Церква є пречінь організацією не людською, а Божою! Уста-

новив же Її сам Воплочений Бог! А людство мусить приняти Її такою, якою Вона є, — або: — зовсім Її не приняти...

Можуть люди наслідувати цю організацію. Але, якщо пропустять у цьому наслідуванні щось, що належить до Її істоти, тоді діло їх буде вже *людським*, а не Божим!

в) А до єства Церкви належить, щоб була *загальною, католицькою*... Церква, зрозуміла як інституція чисто національна, що обіймає тільки один нарід і відлучує його від усіх інших, стає орудником до *піддержування роздору, підсичує національні пристрасті* та помагає до гнету інших націй. Вона веде до боротьби, а не до миру, — до розлуки, а не до з'єднання, — отже й не є Христовою Церквою!

г) А наша Церква не така. З одного боку держить Вона в руках загально людський і Божий престол об'явленої правди та загальної любови, — а з другого: так дуже зближається до нашого народнього добра та стається такою нашою, *рідною, українською*, — що в ній на кожному кроці пізнаєте свою рідну матір...

Вона й нині має ту саму Божу силу, як і колись! Як і тоді, коли приневолила римських цісарів поклонитися Христові та зректися поганської власти над людським сумлінням — як і тоді, коли у всіх майже державах знесла, хоч і не нараз, неволю та підданство, — коли просвітила темні орди варварів і зберегла науку від знищення...

Вона має й нині ту саму силу, що і потішає конаючого невільника, африканського мурина та любов'ю просвічує первісних американських індіян, — що виступає на цілісінькому світі в обороні вбогих і слабих та підносить безнастанно протест проти кривдження і визискування їх, — що й найбільшим вельможам і царям світу не вагається, як цього треба, сміло кинути в лице закид безправства та несправедливости, — що накидує свій ублагороднюючий вплив цілому людству від дев'ятнадцяти віків, а зовсім не улягає чужим впливам...

Такою була католицька Церква від початку, — такою й полишиться по кінець світу. Бо такою є Вона з Божої установи.

д) А все, що одержала з Божої установи, — все те *незміненим* задержує. І ніколи нічого з цього не змінить, — бо не може змінити!

Не може змінити ні своєї організації, ні своїх Св. Тайн, ні своєї науки...

Її єрархічна організація може приймати нові форми, — може пристосовуватися до потреб різних часів і народів, зміняючись у

поодиноких, зовнішніх речах, — але сама в собі заєдно лишається тією самою, якою була в хвилі оснування Спасителем.

Порівняння: Як столітній дуб зовсім не перестає бути тим самим дубом, хоч і як дуже розрісся, — хоч і як глибоко запустив своє коріння та широко розложив своє галуззя, — так і Церква: незвичайно розрослася на цілому світі впродовж дев'ятнадцяти століть, — а заєдно є тією самою.

І заєдно подає ту саму, незмішену науку. Вправді розвиває її, чимраз основніше пояснює Боже Об'явлення і застосовує Його до життьових відносин людей, яких учить, *одначе змінити її не може!*

ХРИСТОВА ЦЕРКВА — ЯК НАРОДНЯ ІНСТИТУЦІЯ

3. У всьому, що до істоти Церкви не належить, — в цілій своїй людській ділянці, — пристосовується Вона до людей. І тоді стається такою людською, — такою народньою, як ніяка інша народня інституція...

а) Бо перш усього проповідає до людей їхньою власною, рідною мовою. Також на народню мову перекладає свої загально людські твори: *Св. Письмо і твори Отців.*

А будучи сама скарбницею та опікункою наук, накликує до них усіх своїх вірних і вже тим самим *причиняється до незвичайного розвою народньої культури і письменства.*

б) Крім цього від усіх домагається *справедливости та веде всіх до любови.* Кожній суспільності помагає до зрівноваження різнородних елементів і лучить усіх у праці для добра батьківщини.

в) Усуваючи і поборюючи далі все те, що противиться природним законам і шкодить людству, — причиняється в кожному народі до *морального здоров'я,* — а посередньо й до розвинення усіх народніх сил.

г) Часом теж, як напр. у нас, застосовуючи своє богослуження до *народньої мови,* стається іще й під цим оглядом силою національної культури...

д) Церква склонює людей до будування та украшування Божих храмів за поміччю мальовил і різьб. І тим способом причиняється до розвитку *народнього будівництва* та красних штук, якими облагороднює людей. А послуговуючись при богослуженнях співом, помножує тим способом багатства культури й штуки.

Словом: *Для всіх народів, — у всіх напрямах є Церква справжньою матір'ю.*

І ми, Українці, обняті любов'ю католицької Церкви, завсіди находили у Ній свою рідну матір. Такою рідною, такою україн-

ською була і є Вона для нас, що ми часом майже забуваємо, що є це загальна, католицька Церква, розсіяна по цілому світі...

І тепер, Мої Милі Браття, є Вона нашою рідною матір'ю. І в Ній, як у ніякій іншій Церкві, можемо найти величезну поміч для розвою нашого, народнього життя, — для всіх наших суспільних сил...

е) З кожної проповідниці *проповідає* наша Церква *народньою, українською мовою, — виховує наші діти в українському, народньому дусі, — вчить нас любити свою Батьківщину, — наказує нам держатись свого східнього обряду,* в церковнослов'янській мові, просвічує наш народ, несучи йому освіту навіть в найбільш занедбане село, — *вчить тверезости і моральности, згоди та любови,* відтягає людей від процесів, підпирає в кожному селі всяке добре діло, чи просвітнє, чи економічне, — всюди дбає про добро нашого народу. — Словом: *На кожному кроці є нашою справжньою матір'ю.*

Хто шукає материнської любови й опіки для народів, той напевно найде її тільки в католицькій Церкві. Так само, як хто з любови для Ісуса Христа шукає Його у своєму житті, — той найде і Його і правдиву Його Церкву.

Бо в Ній все веде до Христа, — все ублагороднює, — все підносить і освячує людей.

ХРИСТОВА ЦЕРКВА — СВЯТА И ДО СВЯТОСТИ ВЕДЕ

4. *Бо Вона ціла свята.* І Її Божественне оснування, і Її наука, і Її Св. Тайни.

а) Люди, що належать до Неї, можуть і не бути святими, — очевидно, з власної, недоброї волі. Але *Її святість не від людей залежить! Не люди освячують Її, а Вона людей! Вона їх до святости веде.*

Все, що Церква має з Христового установлення, — все, що становить Її єство, — все є *святим і веде до освячення.* І обряди, і всі зовнішні форми, — проповіді і всі церковні науки, — як і теж всі порядки в Церкві. *А передусім святими є всі Св. Тайни.* Бо освячують сумління і людську душу.

б) Та нам, Вашим Пастирям, не вистачають, Мої Милі Браття, хоч би й які гарні порядки.

Нам іде про Вашу святість!

Ми у своєму проводі, який Вам даємо, не розказуємо і примусом не тягнемо. Зі свого обов'язку хочемо Вас провадити до Вашого власного добра — тільки *любов'ю.*

Бог поставив нас сторожами того добра і за це перед Ним відповідатимемо.

Тому дбаємо про нього, як про своє власне, — тому працюємо для нього, як для свого...

А тим добром Вашим, яке бережемо, — то *сумління*, — то *святість Ваша*.

Ви може часом і не розумієте цього добра. Часом і не вмієте оцінити, яким то щастям для людини, якою то силою у житті її є саме *чисте, вільне від гріхів, сумління* та християнська *чеснота*.

І самі може часом не здаєте собі справи з того, яким то нещастям для чоловіка зійти з правої дороги та бігти за пристрастю на вічну погибіль!

Тому не уставатимемо у праці над Вами, доки не доведемо Ваших душ до тієї християнської святости, яка є метою нашого життя.

А праця наша над Вами, — то знак для Вас, що промовляємо до Вас в імені Христа. Що праця наша є працею правдивої Церкви Христа, — Його *святої* Церкви.

в) Погляньте як на овочі тієї святої Церкви поміж людьми!

Загляньте до *манастирів*, де Богові посвячені дівиці, жертвуючи себе самих, потішають конаючих, або в любові виховують дітей. А ті святі дівиці зродила саме Церква.

Загляньте до *сповідальниць*, до яких тисячі людей грішниками приступають, а праведниками від них вертаються. І в тій сповіді (як вона відбувається у нас) найдете знам'я святости, — знам'я, яким націховане все, що існує в Христовій Церкві.

Послухайте *наук*, які голосяться по наших церквах, — а найдете у них і в спасенному їх впливі на вірних щось з Духа апостольства та святости, — Духа, яким націхована ціла Христова Церква.

Прислухайтесь теж *із якою вірою та любов'ю співає нарід* перед виставленими Св. Дарами пісню *"Святий Боже"!* — А й тут найдете відблиск святости!

Вгляньте ще й у домашнє життя християнської родини! А й тут завважите сліди того впливу святої Церкви, під який підпадають люди.

Вглибіться ще і в *тайни християнської душі!* І тут теж осягнете зрозуміння, чим повинна бути, й чим є Церква для людини.

І в собі самих можете і повинні Ви, Мої Браття, найти те проміння святости, якою промінює Церква на всі сторони світу, — яка просвічує і загріває всі щирі серця.

Тож ідіть за тим промінням!

Просвічуйтесь та загрівайтеся тим світлом і тим теплом, що ним промінює св. Церква!

Шукайте святости, освячуйте своє життя, освячуйте всі свої діла, — а напевно дійдете до глибокого переконання, що наша *Церква, — то Христова Церква.*

Бо Вона свята і до святости веде!

ЧИ ІНОВІРЕЦЬ МОЖЕ БУТИ СПАСЕНИМ?

5. Хто з Вас добре зрозумів ту науку, яку я Вам виложив у двох перших частинах цього листу, — той без сумніву навчився так високо цінити святу Віру, (т. зн. науку, яку Господь Бог об'явив, а св. Церква подає до вірування), як своє власне спасіння. Бо пізнав, що *ця віра є єдиноспасаючою.*

Але і той, що католицької віри не знає, а живучи в іншій вірі та заховуючи всі її приписи, *свято та щиро переконаний, що ця його віра правдива,* — той теж за ласкою Ісуса Христа може бути спасеним.

Бо серцем він належить до соборної, загальної Христової Церкви. А належить до Неї *через цю саме добру волю виповнити все, чого Бог від нього домагається.*

Отже ні одній людині, — чи нею буде жид, чи поганин, чи якийсь інший чоловік, що *ревно* визнає якусь релігію, — хоч відірваний від католицької Церкви, — *не відмовляє Бог своєї ласки,* коли та людина, у своєму положенні, якнайліпше сповняє (як лиш може і вміє) Божу волю.

А БЕЗБОЖНИК?

6. *Одначе хто знає правдиву віру, а її не держиться, — для такого нема спасіння!*

Бо він зійшов з правої дороги, яку знав, та, відступаючи від віри, тяжко згрішив.

І той гріх не буде йому відпущений, аж доки не вернеться назад до правдивої віри. *Бо поза єдиноспасаємою католицькою Церквою нема для нього спасіння!*

А таким саме є Ваше положення, Мої Милі Браття!

Вам дав Господь Бог ту велику ласку, що Ви народилися і живете в нашій св. Церкві.

Тому для Вас, Мої Вірні, нема спасіння поза нашою вірою!

Тож кому з Вас дороге спасіння, — хто хоче дістатися до Божого Царства, де Ангели і Святі живуть і царствують у вічній,

безконечній радості, — у безмірному щасті, — той мусить на цьому світі так непохитно держатися св. Віри, щоб йому вже ніяка сила, — ні людська, ні навіть пекольна, не змогла видерти тієї віри зі серця.

А моїм обов'язком, — обов'язком єпископа, що має стояти на сторожі віри та дбати про Ваше спасіння, — є укріпити всіх Вас у цій вірі.

Тому, виказавши Вам у дотеперішній частині цього пастирського листу, що св. католицька Віра є *правдивою вірою* Ісуса Христа і поучивши Вас про *ті знаки,* за поміччю яких можете пізнати правдиву віру та її добре розрізнити від всіх інших неправдивих вір, — мушу Вас іще поучити, *як Ви маєте держатися своєї св. Віри.*

Отже в цій дальшій, третій частині мого листу, буде мова, як *кожний християнин повинен розумом і серцем визнавати свою святу Віру.*

В) ЯК ВИЗНАВАТИ СВ. ВІРУ?

ТРЕБА ЗНАТИ, ЧОГО УЧИТЬ СВ. ВІРА

1. а) *Розумом* визнає християнин свою віру, коли заєдно добре знає, чого віра учить.

б) А *серцем,* — коли її любить і живе за її правилами.

Обі ці речі є потрібні до визнавання св. Віри.

Бо коли християнин *не знає* віри, то й не знає дороги, якою має йти.

А коли її *не любить і не живе за її правилами,* то хоч би й знав її, — вона для нього є мертвою; — не є його провідником.

Хто не знає своєї віри, той є лише з імени християнином, — а не перед Богом. Бо християнин, то людина, що своїм розумом виразно визнає як правду все те, що Христос об'явив, а св. Церква подає до вірування.

Порівняння: Св. Віра — то наче святий ланцюг, що в'яже християнина з Богом і до Нього його тягне. Цей ланцюг держиться саме твого розуму, Мій Брате! А твій розум держиться цього ланцюга якраз через те, що знає Божу Науку.

Тому то перша і найважніша річ для християнина: — *знати свою віру.*

Та на жаль, як багато є між Вами таких, що мало, або й зовсім не знають своєї віри! Буває, що християнин і посивіє, — і вже над гробом стоїть, — а ще не знає навіть найважніших правд

Христової науки. Не знає нічого ні про свою душу, ні про вічне спасіння, ні про Божу ласку, що до спасіння конечно потрібна, — ні про гріх, що цю ласку проганяє з душі, ні про того Христа, що дає цю ласку та грішникові назад привертає її через Св. Сповідь і покуту. Отже про те все неодин християнин зовсім нічого-нічогісінько не знає!

І як же не плакати над таким, коли бачиться як він з дня на день вже зближається до гробу, а до спасіння, — до вічного свого щастя *дійти не може!*

Не може дійти, бо не знає тих найважніших правд Божої науки, які до спасіння конечно мусимо знати.

Та хоч такий християнин нераз уже старий, — то таки цього найконечнішого *навчитися мусить;* конечно мусить просвітити свій розум!

а) Ще *в селі, де є церква і де проповідується Боже Слово,* — там справа легша. Бо вистачить такому християнинові через якийсь час слухати в церкві з увагою Божого Слова, — а в короткому часі знатиме вже бодай тих *шість правд віри,* без яких нема для християнина спасіння.

б) Але *як де в селі церкви нема,* — а до церкви далеко, — що ж тоді з таким християнином робити? — Як вирятувати його?

По науку до пан-отця не прийде, бо й сам він несвідомий, що він такий сліпий і стоїть над пропастю. А й пан-отець до нього не зайде, бо часом і не знає, що десь у селі є такий нещасний християнин.

Що то я не натурбувався над гіркою долею таких людей!

А як єдину зараду для них, обдумав я саме ті католицькі читальні, у яких один письменний може прочитувати на голос для інших всілякі добрі книжки.

І коли б я в кожному селі найшов одну бодай щиру душу християнську (— чи то вона зі старших, чи парібків, чи дівчат —), яка пішла б за моєю радою і схотіла б поширювати поміж людьми побожні книжки, тоді з серця спала б мені тяженька журба за долю тих бідних людей, що не знають Бога.

ТРЕБА ЖИТИ ЗА ПРАВИЛАМИ ВІРИ

2. Та не вистачає ще християнинові знати святу Віру. Він мусить її *щиро полюбити і жити так, як вона наказує.*

Бо мертвою є віра такого християнина, що не має у своєму житті діл віри.

а) *Приклад: Св. Яків* (2. 17.) подає приклад такої мертвої віри: Коли брат, або сестра будуть у крайній потребі і не матимуть уже що їсти, — а хтось із християн скаже до них: "Ідіть собі з миром, грійтеся і живіться самі, як можете," — а не дасть їм того, чого так дуже потребують, — то що за користь із цього?

Чи така віра може його спасти?

А таке саме можна сказати і про всі інші речі.

б) Що поможе християнинові вірити напр. у те, що Св. Сповідь відпускає гріхи, коли він ділами не стверджуватиме тієї віри, — коли сам, або *зовсім не сповідається, або* (— що гірше!) *зле сповідається,* визнаючи свої гріхи нещиро, або й затаюючи їх, чи то з фальшивого стиду, чи то зі страху перед Духовним Вітцем!? Чи ж може *така* віра, — *така* Сповідь спасти його?!

в) Або що поможе християнинові знати напр., що католицька віра є правдива, коли через подружжя, через маєток, чи з приводу якоїсь іншої причини він її покидає і ще дітей своїх переписує на іншу віру?!

Чи ж така віра може спасти його?!

Ні! — Вона буде для такого чоловіка ще більшим осудженням! *Тим більшим його гріх, чим ліпше знає він свою віру!*

г) Що поможе християнинові знати всі свої обов'язки й Божий Закон, коли тих обов'язків він не виповняє, а Закон Божий переступає?!

д) Що поможе йому знати, що *ласка Божа є конечно потрібна до спасіння,* коли він живе в гріхах, без Божої ласки, і не хоче своїх гріхів спокутувати!?

З такого знання віри має він лише шкоду!

І тяжко відповість колись перед Божим Судом за великий дар св. Віри, — дар, який у своєму житті так змарнував!

Так! *"Бо як тіло без духа є мертве, так і віра без діл є мертва!"* (Як. 2, 26).

Отже бачите, Мої Милі Браття, що віра має бути не тільки в розумі, але і в серці та й у житті.

Той святий ланцюг, що в'яже християнина з Богом і його до Нього тягне, мусить держатися і його розуму і волі; інакше він за слабий, щоб християнина потягнути до неба.

ЦІННОСТІ ЖИВОЇ ВІРИ

3. Така *жива віра* стається для християнина, що її держиться, в короткому часі ціннішою, ніж золото та срібло. Вона стається такою *солодкою* і стільки *дає розради та щастя,* що й життя готов він віддати, щоб не стратити її!

Бо і зрештою що ж варта таке життя, яке не веде до спасіння?!

Направду кажу вам: Ліпше цей короткий вік на цьому світі пережити у нужді й терпінні, а після смерти доступити вічного щастя, багатства та здоров'я, — ніж тих кілька літ на цьому світі пережити хочби й у найбільших багатствах, щасті та силі, а після смерти бути виключеним від усякого блаженства тай засудженим на вічний плач!

"Бо що поможе чоловікові, коли й увесь світ здобуде, а свою душу занепастить?!" (Мт. 16, 26).

Знали це добре *християни перших віків!* І тисячі з них пролили свою кров за св. Віру. Вони воліли радше вмерти з Божою ласкою, ніж жити, хочби й у достатках, — а без Божої ласки!

ПРИКЛАД СИЛЬНОЇ ВІРИ

4. Оповім Вам *приклад,* як то Святі, ще в Старому Заповіті, держались непохитно своєї віри і радо віддавали життя за віру, хоч Христа-Спасителя ще не знали, а тільки жили надією на Його прихід.

За часів царя Антіоха, що хотів відтягнути жидів від віри Мойсея, трапилося що *сімох братів Макавейських враз із їхньою матір'ю* вкинено до в'язниці за те, що не хотіли їсти заказаного законом м'яса. А один із них, покликаний до царя, на запити сказав цареві: "Про що нас питаєш? Ми готові радше смерть понести, ніж переступити закон батьків."

За цю сміливість велів цар відтяти молодцеві язик, здерти шкіру та пообтинати руки й ноги! А відтак казав розпалити великий вогонь і ледве живого молодця вкинути до нього! А мати та браття мученика гляділи на це все та ще й себе взаємно заохочували до мужности.

Після такого замучення першого, — привели другого макавейця. Йому здерли живцем шкіру враз із волоссям із голови! А тоді спитали, чи буде їсти м'ясо на приказ царя. — "Ні!" — відповів...

І вкинули його теж у вогонь. А він, віддаючи духа, закликав у сторону царя: "Ти, — окаянний! Відбираєш нам *туземне життя,* але знай, що Господь цього світу воскресить нас у день воскресіння до *вічного життя* за захування Його закону!"

А третій з черги молодець, витягаючи руки й ноги до катів, каже: "Від Бога з неба одержав я ті члени, і не жалію їх віддати за Божий Закон. Бо маю надію, що Бог їх мені поверне!"

(Аж сам цар зі своїми дворянами здивувався, бачучи таке геройство та погорду смерти у цього молодця!).

Після мученичої смерти цього третього, — мучили четвертого. А і цей, конаючи, сказав:

"Ліпше перетерпіти муки від людей, а надіятись за те на Бога і від Нього ждати воскресіння! Але ти, царю, цього воскресіння (до вічного щастя) не матимеш!"

А коли мучили п'ятого, — цей поглянув на царя і сказав: "Маєш силу і владу робити з людьми, що хочеш! Але не думай, що Бог опустив уже наш народ! Пожди, а побачиш, як велика Його держава засудить тебе і твоє насіння."

Відтак привели шостого. А він, умираючи закликав до царя: "Не ошукуй себе! Ми терпимо за свої гріхи, але ти не вважай себе невинним, коли почав боротьбу з Богом!"

Що за подиву й пам'яті гідна та *мати*, що так терпеливо зносила біль серця, дивлячись на таку страшну смерть сімох синів, — і то одного дня! Так сильно уповала на Господа!

І повна Божої мудрости, — мужеським духом піддержуючи своє м'ягке, жіноче серце, — промовила рідною, жидівською мовою, якої цар не розумів: "Не я вам душу дала і не я створила ваше тіло, а Сотворитель світу! Тому й Він віддасть вам і духа і життя, — за те, що жертвуєте себе задля Його законів!"

Але Антіох хотів за всяку ціну поставити на своєму. Хотів конечно бодай сьомого, наймолодшого макавейця, — що зістав іще при житті, наклонити до відступстза від жидівської віри. І почав обіцювати йому, а обітниці свої скріпив клятвою, — що вчинить його багачем і щасливим чоловіком, — що візьме його навіть за свойого дорадника й приятеля, — та ще й повірить йому високі уряди, як тільки вволить його волю...

А що хлопець про це й слухати не хотів, тоді звернувся цар до його матері, стараючись наклонити її обітницями, щоб вона, як добра дорадниця своєї дитини, зберегла його життя.

І мати, нахилившись до сина, вдавала, що нібито радить йому відступити від віри. А в дійсності так відізвалась до нього по жидівському (щоб цар не розумів): "Сину мій! Змилуйся наді мною, що тебе дев'ять місяців носила в утробі та три роки кормила молоком, — що тебе виховала і зростила!

Прошу тебе, дитино: поглянь на небо і на землю і на все, що бачиш довкруги! Зрозумій, що Господь Бог все те сотворив з нічого. І рід людський так само.

Не бійся, дитино, цього лютого ката!

Будь гідним своїх братів! Прийми смерть, щоб я віднайшла тебе колись враз із ними, в день милосердя!"

Іще мати говорила, як молодець закликав до катів: "Пощо ждете! Не слухаю царя! Держуся закону, який дав нам Мойсей!"

Відтак звертаючись до царя мовив: "А ти, що на Божих слуг, на Юдеїв, вишукуєш усякі муки, не уйдеш Божих рук!

Ми це терпимо за гріхи нашого народу! Але живий наш Господь, хоч і розгнівався трохи на наш народ, — та Він знову примириться зі своїми слугами!

Та ти, беззаконнику, найгидкіший зі всіх людей, не виносися в гордості!

Бо суд Вседержителя Бога тебе ще минув!

Мої брати перенесли короткі терпіння, — та одержали вічне життя! А ти, за свою гордість, одержиш справедливу кару на Божому Суді!

Я, так само як і брати мої, душу і тіло віддаю за закон батьків і приводжу Боже милосердя на Ізраїля. На нас закінчився уже Божий гнів на Ізраїля. Але тебе колись Божа кара таки змусить визнати одного Бога!"

Ось так остро скартаний і завстиджений молодцем цар велів іще лютішими муками мучити молодця! Накінець велів замучити ще й геройську матір! (II. Кн. Макав. 7).

Так умирали за свою віру люди, що вміли її цінити!

ЗГАДКА ПРО ГЕРОЙСЬКИХ МУЧЕНИКІВ ХРИСТИНСЬКОЇ СТАРОВИНИ

5. А ми, християни, повинні ще ліпше держатися своєї св. Віри! Бо вона куплена нам кров'ю Ісуса Христа!

Тисячі й мільйони християн пролили кров за неї з любови до Христа! (Ось і в цьому, 1900 р., цілими сотнями вмирали християни за Христову віру поміж невірними Китайцями).

І наш український народ не так давно доступив тієї ласки, що Бог вибрав собі з-поміж нього мучеників. Бо, як знаєте (1623 р.) за св. католицьку Віру життя своє віддав наш український архиєпископ полоцький *св. Йосафат Кунцевич*.

Нема ще місяця, як я вернувся з подорожі до Риму. Більше, ніж сотня самих наших паломників їздили туди, — до цього св. місця, щоби там доступити ювілейного відпусту, поклонитися найвищому Зверхникові Церкви, Святішому нашому Вітцеві Папі Римському та помолитися при гробах св. Апостолів за себе і за цілий наш народ.

А звиджуючи ті святі місця, ми на кожному кроці бачили *пам'ятки святих мучеників* і зі сльозами пригадували собі ті часи, коли то св. Віра була між людьми така жива, що всі християни і не вагались віддавати за Христа життя!

Ми ступали по тій землі, зрошеній св. Кров'ю наших батьків, отих геройських борців за Христову віру.

Ми бачили там той великий театр із давних поганських часів, "колізей", — у якому безбожні цісарі кидали колись тисячі невинних християн на жир диким звірам.

Ми бачили збережені до нині керниці, де християни збирали кров св. Мучеників. Ми бачили губки, насичені тією мученичою кров'ю, що їх вірні перших часів переховували по церквах, як найбільші святощі.

Ми сходили у ті підземні каплиці та гроби, що називаються *"катакомби"*, де християни перших сторіч, утікаючи перед переслідуванням, збирались на молитви; — де ховали теж св. Мучеників, а на стінах записували свої імена, поручаючись їхнім молитвам.

Ми звиджували т. зв. "мамертинські" в'язниці, у яких в'язнено тисячі християн, поки їх віддано на смерть.

Ми відвідували церкви, де похоронено по десять тисяч тіл св. Мучеників. Ми бачили місце, де вбитий був хрест, на якому вмер св. Петро (— прибитий до хреста головою вділ, бо уважав себе негідним бути прибитим до хреста так, як його Спаситель).

Ми бачили стовп, на якому стято голову св. Павла.

Ми поклонилися оковам св. Петра і дотикались ланцюгів, якими скованi були руки св. Павла. Ми бачили кам'яну таблицю, на якій спалено за віру св. Лаврентія, — і своїми очима оглядали його святу голову, на якій видні сліди вогню, у якому горів.

А на кожному місці молились ми щирим серцем, щоб Всевишній так укріпив св. Віру поміж нами, щоб і всі ми готові були взяти на себе всі муки, а навіть понести, як цього треба буде, і найлютішу смерть за свою св. Віру, за нашого Найдорожчого Спасителя та за вірність Його Намісникові, Святішому Вітцеві, Папі Римському.

А Ви, Браття, зростайте в благодаті та пізнанні Господа Нашого Ісуса Христа, що Йому слава і нині і в день вічности. Амінь.

5.

ДО МОЇХ ЛЮБИХ ГУЦУЛІВ

(ПАСТИРСЬКИЙ ЛИСТ ДО ВІРНИХ КОСІВСЬКОГО ДЕКАНАТУ, ПИСАНИЙ У БРАТКІВЦЯХ ПІД СТАНИСЛАВОВОМ, ДАНИЙ У ДНІ СВ. АРХИСТРАТИГА МИХАЇЛА Р. Б. 1900)

ПАМЄТКА З КАНОНІЧНОЇ ВІЗИТАЦІЇ

1. Переїхавши Ваші красні гори, пізнавсми, єк Ви жиєте і полюбивсми Вас так, що дуже банно було мені Вас опускати. Тай єк вернувсми д'хаті, міркувавсми над тим, єкби я міг шє й на далі над Вами працувати. Тогди подумав собі, шо Вам буде мило і хосенно, єк осібним письмом зберу хоть найважніше з тих наук, єкісми Вам голосив, єк пробувавсми з Вами.

Самісте виґіли, шо ни жєлувавсми для Вас ані сил, ані здоровя. Єк міг, — чєсом і захриплим голосом, — проповідавсми Вам Слово Боже. Ви охотне слухали мої бесіди і бралисте собі її до серця. Чєрез це ми си так обопірне пізнали, так си шіре[1]) полюбили, тілько злотних ниток любви понасновувалоси межи мнов а Вами, шо ретелно приймете вид мене радо і це письмо, єке Вам здалеку посилаю. Я хочью ним утвердити Вас у добрім, а остеречі вид злого; хочью, аби Ви мали й на письмі вид мене науку, шо її бисте могли чьитати у чьитальнях, єкімси Вам у кождім селі позакладав. Ви це памнєтаєте і уже знасте, єксми Вам говорив за ні.

Скрізь поміж Вами найшовсми шірих та добрих христєн, шо уни мені обіцели: Письменні, — шо будут усєкі добрі книжки чьитати, — а неписьменні, — што цего чьитані будут уважливо слухати.

Це справило мені тогди велику утіху, бо от і сегодне, коли цес мій лист посилаю, то уже і знаю, шо ни буде у наших горах ані одної душі христєнцкої, шо д'ним би моя бесіда ни зайшла. Буде цес мій лист, — то Слово Боже, шо у нім написано, — пе-

[1]) щиро.

речьитаний і на полонинах, і на царинках[1]) — і у хатах, і при роботах.

Послухают цего чьитані і старі, шо уже ни довго тай мают умирати та передь Суд Божий ставати, — послухают і молоді, тай може і на ціле житє шос з него затємют собі.

Тиму сегодне, єк цес лист пишу, мині си видит, шо Вас усіх маю передь собов так близко, єкбих вигів шє тот шірий сердешний гуцулский народ, єк мене слухав, єкисми єму Слово Боже проповідав і серце ми си бє з радости, шо можу шє раз до него відозватиси і Слово Боже єму голосити.

ПОДЄКА ЗА ФАЙНУ ГОСТИНУ

2. Насамперідь хочью Вам красно подєкувати, шо Ви мене, свого Єпископа, єк слугу Христового, сердешно приймали і скрізь охотне слухали. Тай мусю Вас і пофалити за Вашу глібоку віру і теплу набожність, з котровєсте си горнули до св. Сповіди тай до Св. Закону.[2])

Тай шє мусю осібне тих з Вас пофалити, шо у цалім своїм житю твердо тримаютси свєтої віри і Божий Закон, єк лиш можут сповнєют. — І цих, шо у супружестві мирно тай прикладно жіют, гіти свої віховують по христєнцки тай сокотє[3]) вид усєкого згіршеня. — І цих, шо зачьитані[4]) на горівку, присєгу сьою вірне тримают. — І цих, шо файно тай примірно по христєнцки жіют тай шє других приміром своїм до христєнцкого житя заохочюют. — І цих, шо до церькови шо негілі і свєта ходют, хоть церькова чєсом май делічько.

А на велику потіху цих усіх праведних тай добрих христєн, скажу їм сегодне, шо ни мине їх заплата у небі. *"Радуйтиси і веселітси, бо заплата Ваша велика у небі!"*

ДОБРИЙ ПАСТИР ШУКАЄ ЗАГУБЛЕНОЇ ОВЕЧЬКИ

3. Але колисми у Вас гостив, — то найперішь шукавсми гріщників, аби їх навернути до Бога, так, єк Син Чьоловічьий прийшов "шукати і спасти погибшого".

Єк добрий вівчєр скрізь шукає віуці, шо пропала, і питає тай накликає, тай надслухає, ци уна де ни обізвеси, так і я скрізь по

---

[1]) левадах.
[2]) Св. Причастя.
[3]) бєрежуть.
[4]) присягли.

Ваших горах шукав тай кликав і глипів за грішниками. Така сама моя робота і сегодне.

Тиму й ни дивуйтиси, шо мусю Вас зробити уважливими на деєкі пороки і гріхи, єкісми нашов у Вас. Тай ни збануйте,[1]) шо Вам за усе вікажу, шо лиш злого найшовсми поміж Вами.

БЛУДСТВО[2]) — НАЙНИБЕЗПЕШНІШИЙ ГРІХ

4. А перша і найважніша річь, єку Вам хочью сегодне написати, от єка: Є поміж Вами один гріх, найбирший[3]) і найнибезпешніший, єкий лиш є на сьвіті, шо єго мусите доконче вірвати та вікоренити зпомежи себе, єк Вам лиш миле дочєсне шістє і спасеніє вічьне. Тим страшним гріхом є *блудство і усі гріхи, шо си противют шестій Заповіди Божій.*

Люди за Вас по сьвіті кают, ба й по книжках пишут, шо ни мине і сотка літ, а Ви усі загибнете і марне пропадете.

Ни гнівайтеси, шо шіре Вам це кау, бо шо пишу, то пишу ни з гніву, а з любови, — тай для Вашого добра.

І я так міркую, Братя Мої Сердешні, шо єк ни озметиси усіма силами, аби вікоренити зпомежи себе цес гріх, то багато з Ваших родин марне згине; — а лишітси по них хиба сама ганьба.

Хоть пізнавсми багато чєсних і набожних христєн, шо у їх хаті цес гріх ни загостив, але нима видитси, і одного Вашого села, де би хоть кілька хат вогнем цего гріха ни горіли. А так, єк пожір з хати до хати переходит — (там, де село так будоване, шо хата при хаті стоїт, єк на долах), — так тиж подібно і цес гріх з одної хати переходит до другої тай може займити ціле село. Тиму і ни дивуйтеси, шо колисмих покмітив у Ваших селах цес пожір гріха нечєстого, то тим письмом хочю єк у великий дзвин на ґваут удерити, а на усіх христєн великим голосом крикнути: *"Люде добрі, — ратуйте!* Вогонь у селі!"

"Ви, грішники, що спите, обудітси з гріха, — корнєйтиси.[4]) Ратуйтеси, бо хата над Вами горит!"

ШО ВІХОДИТ З БЛУДСТВА?

5. Аби цес мій голос розійшовси по усіх Ваших селах, аби дійшов до кождої хати і відгомоном ше довго накликував до рєтунку, — я віложу *єке страшне віходит з блудства.*

---

[1]) **не гнівайтеся.**
[2]) **нечистота.**
[3]) **найбільший.**
[4]) **вставайте.**

Хочю Вам показати, шо цес гріх страшний та мерзенний передь Богом та передь людьми. — А на кінци сказати Вам *спосіб, єкби Ви могли Ваші села вид цего гріха очєстити.* Тиму оповім Вам шє зі Старого Закона, передь Ісусом Христом, єк то Бог тєжко цес гріх карав, — навіть цих людий, шо шє ни знали науки Ісуса Христа.

а) Перший раз, єк блудство показалоси поміж людьми тай обгорнуло усіх майже людий. — Бог так погнівавси на рід люцкий, так збридив собі цих грішників, шо уже тогди ни хотів знати людий і постановив усіх грішників зі сьвіта вігубити. І тиму спустив на цу землю такий страшний дошь, шо єк з коновки лилоси через сорок днів і сорок ночьий. Вода підходила мало-помало шораз вишше і вишше. Люде тікали у верхи, але уна їх і там досєгала, — так, шо залила і найвишші гори. Ніде ни було передь цим потопом їм рєтунку-охорони! Усі вігинули!

Бог віратував лиш одну родину, шо си тримала Закону Божого, — родину Ноя, шо з неї потому розродилиси люди по сьвіті.

б) Єк по єкімос чєсі люде забули на кару Божу і цес гріх нечістоти найшовси знов між людьми у двох містах: — у Содомі і Гоморі, — Господь Бог наново загніваний, постановив ті міста сплюндрувати. Онь[1]) три рази вставєвси за ними вірний Єго слуга Авраам, тай Бог обіцєвси вздержіти загладу міст, скори лиш у місті найдеси десітьох праведних. Але й тілько ни було. Тай тогди спустив Бог на Содому і Гомору дошь зі сірки і з вогню. І тим дошшєм спалив ті міста, усу рівнину і усі урожаї, єкі були на них.

Ой, ци і у Ваших селах нима такої хати (а може ни дай Боже, і цілого села!), шо над ними би чьорна хмара гніву Божого ни зависла?! Ой, — грім Божої кари може упасти на грішників, єк ни спокутують і ни поправют свого житя! Сірчєним вогнем з неба Бог типер грішників ни карає, але гиршов і страшнішов та кара, шо грішника у вічьности жде! — А й на цім сьвіті Бог чєсом грішника карає і то найбирше за нечістоту.

БЛУДСТВО ГАБУЧЬИТ[2]) ХРИСТЄНЦКУ РОДИНУ

6. Блудство робит людем таку криуду, шо биршої годі зробити! Бо габучьит усий порєдок Божий у христєнцкій родині, тай зачєрез це кібзує[3]) ціле житє христінина, відбирає єму ласку і бла-

[1]) аж.
[2]) підважує, нівечить.
[3]) псує, нівечить.

гословенцтво Боже. А ни може бути биршої кривди, єк комус Божий порєдок у родині знишшєти і перевернути тай ласку Божу єму відоймити!

Божий порєдок такий, шо жинка до чьоловіка, а чьоловік д'жинці приналежний. У свєтім супружестві мают уни зі собов жити тай мают любитиси.

І на цалім сьвіті така поміж людьми є Божа установа, шо лиш у супружестві свєтім змисловість ни є гріхом. Бог цесе позволсє. А поза супружеством кождий має обовєзок великий тай свєтий, ту погану охоту, шо уна аді тєгне єго до змисловости, до пустого, — стримувати тай вєзати.

Вид перших родичів, що у раю согрішили, перейшла на нас природа люцка зупсована та збавлена. У середині у нас, у серци, жиє, єк та гадина плюгава, змисловість. І уна то, змисловість аді, вироблює, шо єк мерзенна гадка, мерзенний позір, або мерзенна бесіда, увійде у нашу душу, кров недобра у нас буритси тай погана охота у нас аді росте. Але тій охоті христінинови ни волно попустити узди! Треби її з'єзати ланцом права Божого, — треби її здушити молитвов і говінєм свєтим, — треби зделеку відпудити усєкі погані гадки, а й пусту бесіду на губі стримати! — Треби і очі свої з'єзати, аби буйно по сьвіті ни бігали та сокотитиси, єк смерти, кождого діла блудного.

Бо таке блудне діло робит з чьоловіка маржину![1]) — Душу єго, шо уна є отєкби[2]) рідноз сестричьков янголів небесних, — шо ласков Божов окрашена, є дитинов Божов — тручєє у грузь[3]) та у гній.

І то ни лиш по гілі,[4]) хотьби лиш однім, але й передь гілом, скоро лиш христінин допустит до серця, а має уподобанє у нехарі,[5]) краса єго душі цалком зникає і ціла душа є уже нехарна.

а) У чєснім та свєтім супружестві христєнцкім має чьоловік з жинков жити. Бо у ним собі і любов присєгают і стают, — єк Письмо Свєте говорит, — "одно кіло".[6])

Тай видтак уже ніколи і ніяким способом того супружества ни годитси роз'єзати, ні гілом, ні гадков, ні поглєдом, ні бесідов.

---

[1]) худобину.
[2]) начеб.
[3]) грязь, болото.
[4]) нечистому ділі, грісі.
[5]) у нечистоті.
[6]) одно тіло.

А скоро шош до того зирваня йде, омражєє[1]) Св. Тайну Супружества.

Чьоловік, шо любит єнчю жинку, робит свої жинці криуду. Бо зневажєє тай за ніц має цесу присєгу, шо жинці передь Господа Бога зробив. А жинка, шо другого любит, робит страх велику криуду свому чьоловікови. Бо уна єму присігала, шо буде єго женов.

Він у свєтім супружестві має мати у хаті жинку, — а почєрез блудство жинки, — ни жинку, а *негідницу* у хаті держит! А цес знов, шо у Свєту Тайну Супружества вдерасси тай між чьоловіка і жинку входит, — ци він мушшсна, ци жинка, — то їм обоїм робит страшну криуду. Бо їх *цілу хату мерзит* тай обкрадає їх з того, шо мают найцінніщого і найдорошшого. А ск він дотого шє й сам з'єзаний Св. Тайнов Супружества, то тогди у обі хаті блудство вносит тай обі з ласки Божої обкрадає!

б) А може си найти й таке супружество, що собі одно одному на усе позволєют! Ба трафитси і такий, шо єму уже хиба гет чісто діявол розум відобрав, шо він каже: "Шо то ми за жинка, шо ни має любасів!" — Страх погана то і дурна бесіда! — А уже й ни знати, ск за таке супружество говорити, бо таке хиба межи маржинов може бути, а ни межи людьми, — тай до того шє межи такими мудрими людьми, єк *Гуцули!*

Бо супружество ціле стоїт на Законі Божім тай є свєтов річьов. І так, єк ни годитси гній у Церкву уносити, так само ни годитси уносити гріха у супружество.

Супруги мают себе так любити і так себе шінувати, єк Христос Спаситель полюбив і пошінував Церькову свєту.

Супруги є образом того свєтого злучіня, єке є поміж Ісусом Христом, свєтим кнєзем небесним, а Церьковов свєтов. А Церькова свєта є *зібранєм усіх Свєтих та праведних душ люцких.* Тимунь чьоловік має свєтий обовєзок дбати тиж і за душю жинки тай сокотити її вид усєкого гріха, — так єк жинка для чьоловіка. А чюжему на гріх зволєти є дуже великим гріхом. І гріха ни заказувати, є тиж гріхом, шо "чюжим" гріхом називатси. Тиму "чюжим" називатси, бо таков дорогов один другому помагає до гріха, тиму й за цес гріх другого сам передь Богом відповідає. Тим май бырше чьоловік і жинка відповідают за ті гріхи, що їх одно одному ни боронит. (Так тиж відповідає стариня[2]) за гріхи своїх гітий).

---

[1]) **ображує.**
[2]) **батьки.**

Зрештов у супружестві свєтім, єк супруги собі присєгают, то ни лиш одно одному, а Богу Усевишному *приссгают і нієким способом вид цеї приссги ни можут себе обвілнити.* А скори цу присєгу супруги ломют, то кромі блудства мают ше й *гріх зломленої присєги.* Такий самий гріх, єк чьоловік, шо зачьитаний,[1]) а пє.

І на цес гріх нима нієкої вимівки.

Ніколи, на-світі ніколи, ни годитси робити єго; а навіть ни годитси гадков за него гадати, ци серцем єго багнути!

в) *Дав Бог супругам гіти,* — то Єго ласка, шо її треба удєчьно приймити, а борони Боже спирати[2]) єкимнебудь способом.

Ни дав Бог гітий, то така уже видкоси Єго свєта волечька. — І ни мают супруги шо инакшого робити, єк тоту свсту волечьку принєти.

І така жинка, шо ни чьинила[3]) ше, шо ни переходит, ни маєси чьо боєти. Уна може бути передь Бога гідніша, єк така, шо гіти має. Най лиш гріха сокотитси та най ни слухає пустої, дурної бесіди єкоїс там чєрівниці, шо каже: "Жди, меш на тім світі гіти їсти!"

Блудство усіди є страшним гріхом.

Дивиси, єк ціле житє христінинови кібзує. Докиси цес гріх ни утиснув у хату, мирно у ній христєни собі жиют. Поміж ними любов та згода. Чьоловік жинку, а жинка чьоловіка любит; гіти ростут у Законі Божім тай у Божім благословенію. Цала хата тай ці, шо у ній жіют, милі передь Богом, єк ця присада,[4]) шо здорові тай солодкі єблука родит.

Боже благословеніє лежит на цілій хаті, — на всіх, шо у ній жіют і на усій їх праці.

Легіні у цій хаті, — то христєнцкі молодєки, здорові та моцні; уміют і Богови помолитиси та чєсно працувати. І для старині є помочєв тай потіхов. Колис ті молодєки будут і дєдями добрими. І будут знати по христєнцки жинки свої любити та по христєнцки гіти віучювати.

Гівчьита у тій хаті, — то сніські[5]) янголі чємні. — Богови тай людем милі. Хто таку гівчьину озме, буде мати дома бирший, ніж великий маєток. Бо у хату уна єму принесе шістє і гаразд. І працев, шпаровистев та тверезостев доробєси маєтку, а їх житє буде

---

[1]) присяг від горілки.
[2]) задержувати.
[3]) не родила.
[4]) молоде овочеве дерево, щепа.
[5]) зовсім такі самі, чисто гей.

мирне і шісливе. І з роду у рід буде переходити у такі родини ласка тай благословеніє Боже.

Але аді найшовси безбожник, шо у ту чємну та красну хату христєнцку мечє вогонь. Страшно мерзенна огида блудства, — от єк гадина, повна їди, улізла тай замешкала у тій хаті!

І вже тікає з неї мир, — тікає благословеніє Боже. Ці самі люде, — шо недавно ше собі по христєнцки ґаздували і одно одного любили, тепер одно одному робит таку велику криуду, шо її ни знав би і самий найгирший воріг удієти. Таже уни собі передь престолом Бога живого, при янголях і свєтих у свєтій церькові присєгали тай любов, тай та присєга, доків була додержіна, то єк тот запашний цьвіт передь Богом і людьми була красна! А тепер присєга потоптана і уломлена! Чьоловік жинці, а жинка чьоловікови невірна, а ґіти вид старині дістают згіршенє тай учєютси усего!

Циж ни заплакати над упадком такої христєнцкої хати!

Циж ни кричєти: "Люде, ратуйте, бо хата горит! Ратуйтеси, — аді у селі пес скажений вас кусає!"

г) А шо теперечьки казати, єк тим скаженим псом є стариня ґітем! Єк дєдя, або неня, — вітчьим, або мачоха, — тесть або тешя, через пусті дурні бесіди, через пієнцтво — чєрез згіршенє, або ше гиршим, страшнішим май способом, заразу блудства уносют у хату христєн?!

Страшний, Братя Сердешні, цес ґріх, єк заразит христєнцкого леґіня, страшніший єк приближитси д'ґівці, а ше гирший, єк розриває це, шо Бог з'єзав; — (годі єму уже дати назву! —) єк свою власну кров нехарит!

Приклад: Був колис у місті Коринті леґінь, — шо по смерти свого дєді з мачохою хотів женитиси. А шо свєта Церькова аді ніколи на такі супружества ни позвалєє, то передь Богом уни ни звінчєлиси. Звінчєв їх дідько!

Скори за це згіршенє учюв великий Апостол, св. Павло, шо давніше слово Боже проповідав у тім місті Коринті!

І шо робит?

Пише до Коринту письмо. І у нім найперіш громаду ганьбит, шо таке допустила. Бо обовєзок громади цілої є сокотитиси передь згіршенєм, так само, єк пильнуєси передь вогнем. — А того леґіня проклєв Апостол: Казав передати єго сатані, коби лиш душа єго спасласи!

Тимуто й я, аби з корінєм вірвати цес ґріх зпомежи Вас, закликаю Вас усіх: Усі громади взиваю, усіх по громадах вітів і старшину громацку, усіх старших людей у селі тай старшу чєлідь, —

усіх ґаздів і ґаздинь, — усіх легінів і ґівчет, — аби Ви дбали за славу Божу і самі вікорінювали зпомежи себе заразу блудства. Це Вашя робота. Єк Ви цего ни зробите, — марно пропадуть Ваші села! — І Ваша свєта землиця перейде у чюжі руки!

З БЛУДСТВА ВІХОДЮТ ТЄЖКІ СЛАБОСТИ НА КІЛІ

7. Цес ґріх наносит на нарід опрічь кари Божої, — такі *слабости* на кілі, шо уни можут переходити з дєді й нені на ґіти і на унуки тай правнуки.

Та хороба може так звалити здорового чьоловіка, шо у кількох місіцях він уже з розуму сходит: кіло сго гниє, кости порохнавіют, або, єк ни так уже єму пошкодит, то перейде на цілу родину і відобєси нешістєм та каліцтвом на жинці і ґітех.

А є поміж Вами у горах і такі дурні та безбожні бубони,[1]) шо ніби на ліки на ту хоробу (шо я її й назвати соромлюси) таке відумали, шо онь гидко погадати! То, єк чього уже нієк ни годитси робити, — то цего певне ні. І треба Вам знати, шо аді єкраз такими безбожностями підкопусте, єк лиш мож пайгирше, усі наші села і своє житє.

Ни довго, — ой ни довго на світочьку Божім заваджєтиме найлютішим своїм ворогам нарід Гуцулів, єк ни поправют цих поганих звичєїв.

Єк ни вікоренит блудства, — згине, пропаде! Полонини тай царинки перейдут у руки поганої віри тай запанує вона там, де хрест свєтий донедавна сіяв, де Христос царствував! — Самі христєни у себе, у хатах та на ґрунтах вівержут єго звідци, єк так далі жити будут!

Заплачьте над сумнов своєв долев, ґівчьита, шостеси безсоромно звели! Засоромітси дєді і нені безбожні та нечємні, шосте ни знали сокотити ґівочьої невинности Ваших дітей і за маржину бирше дбали, єк за цего янголя небесного, янголя чємности та чістоти, шо єго Вам Бог повірив, коли Вам дав ґітину.

Задрожіт зі страху тай зарумайте,[2]) сто разів прокляті тещі і свекрухи, шо ни сиромилиси і ни боєлиси до нехарства силувати!

Люде добрі, тікайте вид таких безбожників! Обминайте їх хату, руки їм ни подавайте і хотьби сто разів хотіли на кого з Вас ґрунт і хату записати, плюньте їм у очі! *Бо багацтво, шо придбане за ціну*

[1]) забобони.
[2]) заридайте.

невинности, проклін Божий Вам принесе! І єк де, у єкім селі, є безбожник, шо за него люде знают, шо таке робит, — єк є де чьоловік, шо для цеї безбожности сина оженив у шє замолодім віку, най буде й він тай єго хата проклєта!

Гей, гей! Коби то Бог дав, аби цего поміж Вами ни було, — аби сегодне цего ни треба було говорити! Але сами знаєте, шо це доконче потрібне, аби душю спасти, — душю відкуплену Кровйов Христовов! Але сами знаєте, шо це лиш потрібне, аби заразу нехарства з корінєм вірвати тай віпалити, — так, аби з неї й сліду ни лишилоси.

Мусю Вам таке приписати: Най ніхто з таким чьоловіком з одної миски ни їст і у одній хаті з ним най ни сидит! На роботу най до него ни ходит і най у него нічьо ни купує і такий до нієкого урєду громацкого най ни буде вібраний!

Такий грішник най до Закону Свстого ни важитси приступити! Най знає, шо ни для него благодать небесна тай церькова свєта; ни для него свєте Євангеліє і вода йорданцка! *Для него вічьний вогонь,* — вічьна погибель у пеклі з проклєтими діяволами, єк ни спокутуєси за жита, — єк з сокрушенним серцем ни сповістси,[1]) єк ни змиє теплими слезами покасня грішної душі, — єк ни поправит згіршеня, шо єго давав і ни стане так ревно і вірно Христу служити, єк доси служив проклятому діяволови.

ЄК ОСЛОБОДИТИ СЕЛА ВИД БЛУДСТВА?

8. А тепер уважєйте, — а я Вам подам способи, шо ними можете усі Ваші села вид цего гріха чісто ослободити.

а) Періш усего Ви, дєді й нені христєнцкі, сокотіт свої гіти вид згіршеня! Знайте, шо пусті бесіди, погані співанки, погліди ни лиш є гріхом, але кібзуют душю тай до блудства ведут!

А це *отруя для душі!*

Бог повірив Вам Ваші гіти, єк би янголиків з неба, і будете за них відповідати!

Тиму ставлєю Вам таке право, аби Ви своїх гівчєт ніколи самих ни вісилали, ані у полонину, ані у пастівник,[2]) ані у місто за хлібом, ані у село д'вечєру. Янгольска гівоча краса може затратитиси у одній хвили.

Скори шукаєте своїм гітем подружжя, оглідайтеси за чєснов христєнцков родинов! *Ни шукайте маєтку, ані краси,* — бо то пусте!

---

[1]) висповідається.

[2]) пасовище.

Старайтеси, аби ґіти мали май певнішс шістє! А у тім Ви ни маєте права силувати ґітий своїх до супружества, а уни хоть *мают обовєзок Вас ураз тай в усім слухати,* у цім однім припадку однако мают право Вас ни слухати. Супружество силуване, з'єзане насилу, з розказу, буде неважне передь Богом, — так само, єк супружество з'єзане поміж фаміліянтами, без позволіня Церькови. — А таке супружество буде й нешісливе і легко розійдеси тай лиш буде пакала[1]) тай згіршенє для христєн.

Можете за супружество своїм ґітем говорити, можете їм радити, — але най рада Вашя буде на добро і на шістє, а ни на їх погибель!

б) А тиму, шо супружество зірване (єк си розійдут), є згіршенєм для цілої громади, то най кождий з Вас у селі зробит шо може, аби єго наново звести до купи. Озмітси за руки і згіршенє з села гет вікиньте!

А єк є між Вами легіні буйні, або ґівчьита, шо на Бога тай на свою долю забувают, сами озмітси до того, аби їх *розговорити, а єк треби, то й укарати!* А ґітем своїм нієким способом ни позволєйте з пустими собі заходити! На музику, на данец самих ніколи ни пускайте! Можут молоді забавитиси, але пид оком свого дєді, ци нені, ци аді старших людей, — тай так, аби зі забави ни було омрази Божої тай аби ни було навіть і нибезпеченьства ґріха.

ЗНОСІТ НИЧЄМНІ ТА ПУСТІ ЗАБАВИ!

9. Постарайтеси усі разом і за це, аби знести усєкі ничємні тай пусті забави, єк на примір ці, шо у хоромах собі робют, єк у хаті мерлец лежит. Така "грушка", єк її називаєте, страх погана установа! А то раз тиму, бо не годитси пустого сьміху у хаті робити, поки спрєчют мерця.

Єк видиш умерлого чьоловіка, то намість, шо маєш пустувати, погадай собі, шо й ти може низадовго умреш. Ни одному-то лиш пару днів до смерти; до него чьорна, люта смерть чють-чють наближєєси...

А ци ти року цего дожієш, — хоть ти молодий або молода, — цего ти ни знаєш. Ни довго, — ни довго, тай то твоє кіло, шо за него ти так стараєшси тай так єму догожєєш, стане аді таким синим, студеним, єк аді того мерця, шо єго бачьиш. Маєш у "грушку" ігратиси, то ліпше погадай собі, ци ти сам маєш таку чьисту душю, абис ни боєвси ставати на Суд Божий.

---

[1]) ганьба, сором.

А згадай і за душю покійника! Уна може терпит, бо мусит очьиститиси вид усіх малих гріхів, шо ше до решти ни спокутувані, — а єк, ни дай Боже, зійшла з цего світа у єкім тєжкім, хотьби у однім лиш грісі, то у самім вогни пекольнім мучєєси, шо з него уже нема нієкого віходу, ні вібавленя. Й ти так само колис станеш на Суд Божий, тай відбереш так, єкес собі заслужив, або надгороду у небі, або кару у чістилищи, або стратиш вічьне шістє на всі чєси і на віки вічьні.

А така "грушка" тай усєкі єнчі такі самі забави — то погана установа! А то тиму, бо у таку забаву усотаєси[1]) легко єкас нечємність і роспалюєси тогди у серци чьоловіка цес нибезпешьний вогонь, шо єго *пристрастєв* називают.

Най у всіх Ваших забавах ни буде хотьби навіть найменчьої нечємности! А уважєйте добре при забавах і на це, аби уна нікому ни була прикра тай нимила. Ни файна то забава, комус докучєти, або чєсом і пошкодити! Буває іноді й таке, шо така забава ни одного і ни другого загнала у єму[2]) передь чєсом, а густо-чєсто ни одному гірка уна тай прикра!

У тих усіх річях так собі міркуй, ци уно тобі було би по нутру, єк би з Тебе смієлиси, або сажев помастили, або Тебе жиртом продавали. *Ніколи ни роби другому, шо тобі ни миле!*

Я тиму за цес гріх на першім місци написав, бо цес гріх кібзує *корінь цілого житя* христєнцкого.

Порєдок Божій у нашім житю зачьинаєси ведлуґ того, єкий є у Ваших хатах, — у Ваших родинах. Скори цес корінь дужий, — то усе у хаті буде у порєдку. Але єк лиш блудство увійде у хату, тогди за ним піде усєкий єнчьий гріх — низгода, сварня, звада, проклони. Увійде і пієнцтво, — а пієнцтво усе уже до решти знишєє тай збавит.

Єк чьоловікови у хаті, у родині мило та солодко, то й на гадку єму ни прийде, аби у коршмі шістя шукати, — бо у хаті єго має. Але єк родинне житє чєрез розпусту та блудство стане єму нимиле, тогди шістя тай долі буде шукати поза хатов. — *Бо така уже урода чьоловіка, шо єму треба шістя.* — А єк поза хатов шукає шістя, то зайде й до коршьми.

---

[1]) вмішається.
[2]) яму.

ТІКАЙТЕ ВИД КОРШЬМИ ТАЙ ВИД ГОРІВКИ!

10. Ож лєчно, кількото коршьмів у Вас на Гуцулшині! Чєсом одна пілє[1]) одної стоют рєдом, так, шоби подумав хтос, шо це село ни христєнцке! А відий ни у однім селі бирше коршьмів видитси, єк хрестів!

Кожний хрест, шо стоїт у селі, або за селом, або і висит у хаті на стіні, — то сіяє ласков Божов, єк та свічька, шо світит у темнєві. Подивитси христінин на хрест, перехреститси та нагадас собі на Спасителя, що умер на хресті, розпнєтий за грішників: Тай аді з хреста свєтого йде до серця христінина добра гадка, а за добров гадков йде благословенцтво Боже. У коршьмах май шпак: З них розходитси по селі усєке беззаконство. З них іде д'кождому христінинови покуса, шо тєгне до гріха.

Кількото людей чєрез коршьму на віки згинуло! Кількото людей завела коршьма на погибель дочєсну, а видтак і на вічьну!

У коршьмі люде віучюютси пієнцтва, — тої страшної хороби нашого народа по селах. Там люде утрачєют на пієнцтві *здоровє тай гріш.*

Бо на-світі нема нічьо такого, шо бирше збавєло би здоровє, єк ця проклєта горівка, шо чєрез ню так легко можна стратити усий маєток!

Але горівка відбирає христінинові шє май сто раз дорошші добра, ніж здоровє дочєсне тай маєток! Бо *відбирає єму честь, приглушює сумлінє, затемнює розум, — а на останку обдирає з ласки у Господа Бога.*

Єк би мені хто з христєн сказав по правді, кілько разів у коршьмі буває, то я бих знав єму уповісти, єким він є чьоловіком. Бо чьоловік, шо гей чєсто буває у коршьмі, — той нираз буває горівчіний.[2]) — І ни одної пустої та дурної бесіди у коршьмі наслухаєси, — і нимало утєгне у себе трутини тай згіршеня, — і ниодного гріха у коршьмі научьитси! Хто буває чєсом горівчіний або й пєний, у єго житю ретелно знайдутси проклони, сварня, а чєсом і бійка. Ни обійдеси і без блудства, а до того й перестане бути чєсним христінином.

---

[1]) біля.

[2]) підхмелєний, підпитий.

ЧЄРЕЗ ПІЄНЦТВО ЧЬОЛОВІК СТАЄ НИЧЄСНИЙ І НИСУМЛІННИЙ

11. *З ским чьоловіком христінин жіс, такимси й сам стас!*

Хто з піяками си братає, стане зчєсом піяком. А хто тримаєси з людьми, шо ни мают собі за гріх, єк єнших обдурюют тай ошукують, — той мусит зчєсом і сам статиси таким! Ци буде шо продавати, ци купувати, у кождій річьи потрафит ушахрувати того, шо з ним торгує. Сліпе, старе шкапє продаст за молоде тай видюче, — вівці буде продавати замотиличєні, а ни скаже того, — передасть єму хто бирше грошя, єк єму си належит, то й то затаїт! — Дійде й до того, шо буде красти дєдиви, нени, ба й жинці та гітем!

А єк до такої крадежі набере уже відваги, то й від сусіда упалит! Скори такий має шо грошя, шо єму дєдя лишив, то ни будеси устидати і тєжку лифу[1]) з убогого сусіда здирати! А поверне д' єго хаті прошак, то на таке тверде серце натрафит, шо й у маржини мнєкше аді подибав би!..

Єкже прийдут вібори, ци до ради громацкої, ци єкі там, — то голос свій або продаст за порцію горівки, або й даст на того, шо з ним, єк з пріятелем жіє, тай з ним аді май густіше на порцію до коршьми заходит.

Бриндзу дас з дзером,[2]) мішєє з вурдов, ошукує на вазі, або на купівли. Робітникови при роботі стримує заплату, — *а стримана заплата кличе за пімсту до неба!* На полонині перебирає маржину, у громаді хочє бути урєдником, — але ни на це, аби працувати для добра громади, єк чєсний христінин повинен працувати, скоро покладут єго на урєдника.

Він добиваєси о урід, бо сподієси з него мати дохід. Єк стане радним у місцевій раді шкільній, буде від гуцулів баришівне брати, — за то, шо обвілнит гітей вид школи! А чєсом, єк письменний, сам себе оберє за гуцулского гадуката та за солені гроші буде людей дурити!

Такий христінин буде шукати і спосібности до звадки, аби дістати добру їднанку,[3]) а дотого шє й шпилєром[4]) буде розранювати побите місце. — У всєких процесах буде накидатиси на сьвідка, бо у суді добре за дорогу платют. — Єк знайде чюжу річь, то укри-

---

[1]) **лихву.**
[2]) **зі сирваткою.**
[3]) **хабар, могорич.**
[4]) **ніж, стилет.**

ває її, хотьби поза плечьима, і ни віддаст борше, аж добрий переєм[1]) дістане.

Такий пієк, — то чєсом і зачьитаний вид горівки, про око люцке. Ба шо з того?! Хоть і присєгав, буває горівчіний, а єк ні, то вином упиваєси.

Ци таке пієнцтво вином є ліпше, ніж горівков?

Ни знати!

Бо відий передь Господом Богом ци горівчіний, ци пєний, усе одно. Лиш цес, шо вином упивси, то за гріх бирше заплатив. Бувают такі люде, шо й лишили горівку, а за вино так лапнулиси[2]) шо мож за них сказати: Лишили красти, а єли[3]) розбивати!

БІДНІ ТІ ГІТИ, ШО ЇХ ДЄДЯ, АБО НЕНЯ ПЄНІ!

12. а) А кількото наплачєси *бідна жинка тай бідні гіти* над тов єго компанійов у коршьмі! Єк жинка ни є сама дуже тверда у набожности, то сама сарака з тої розпуки розпєси тай стане шмате з хати віносити, аби мала за шо горівки купити! Пуститси тиж і на блудство.

А гіти, — то єк та деревина, шо у лісі дико росте!.. Відростут самі дико, — тай ни буде з них мати на старість потіхи, ані дєдя, ані неня.

А єнчя аді чєлідина, шо набожна тай дбає за гіти, шо їх Бог дав, — гірькими слезами буде ни раз тай ни два заливатиси над тєженьков долев свойов тай гітей! *Бо нима відий на-світі тєжшої долі, єк доля тої чєлідини, шо її чьоловік пє.*

б) А хиба шє тєжша доля чьоловіка, — єк жинка пє, тай на блудну зійшла дорогу!

Вигівсми у Ваших горах людей, шо ходють по світі за хлібом, — а шмате на них таке, шо може й з рік ни жмакане.[4]) Єкисми їх питав, відків таке нешістє на них упало, то казали чєсто: "Жинка мене лишила! Пустиласи на блудство, на пієнцтво, — тай урешті десь поплеласи тай сидит з єнчьим".

г) Але шє май гирша тай страшніша доля гітий, шо таких дєдю та неню піяків мали!

Гірко бути сиротов! Гірко мати нидобру мачюху, але найгирше уже мати лиху неню!

---

[1]) **знахідне.**
[2]) **вчіпилися.**
[3]) **почали.**
[4]) **пране.**

Уна гирша від злої мачюхи! Пє, запиваєси, сама лиш собов питає![1]) Дітей ни навчьит Отчєнашу, ни обхарит, ни зачєше, ни віпере шматя... І страву зварит нисмашну тай низдорову! А шо найгирше: *дитину навчєє гріха!* Научєє клісти-проклинати, навчєє за пусто-дурно божитиси, навчєє красти, чюжего добра ни пошінувати, навчєє (— онь кров у мні закипіла на ту гадку! —) пустоти тай блудства!

Ой, проклєта буде на Суді Божім та стариня безбожна, шо ни пошінувала нивинности своїх ґітей! Проклєті будут ті *вітчьими тай мачюхи,* ті *теші тай свекрухи,* шо ни пошінували супруженства ґітей. Єк вовк дикий, єк медвідь роздирає нивинне єрче,[2]) так і ті дєдя та неня проклєті мечютси[3]) чєсом тай роздирают невинну дитинку.

Ой, єк же плакати, — та єкими слезами змивати такі гріхи! Єкими молитвами віпросити у Бога, аби затримав громи свого гніву, шо над такими людьми зависли! Єк вімолити їм відпушєня таких гріхів! Єк вікупити їх вид тої безмірної кари, шо стоїт на них записана! А до того усего веде горівка, — та аді трутина, шо по селі розходитси з цего гнізда зарази та беззаконства, — з тої коршьми!

Ій, єк Вам миле Ваше житє, — єк Вам мила свєта земля, шо Вас носит, — єк Вам миле шістє ґітей, *минайте здалеку коршьму.* Ни поступайте у ню, а єк Вам здалеку зайде сопух проклєтої горівки, то перехрестітси, єк передь пекольнов огидов! Вівержте горівку зі своєї хати, вівержте з весіля, вівержте з поминків, вівержте з храму, з хрестин тай з усєких оказій!

А єк би єкий з Вас хотів шє й післє мого письма держєти флєшку горівки, то най собі каже вімалювати таку голову трупєчу, шо ії пишут у аптиках на тих флєшках, шо у них тримают тріло.[4]) Най люде знают, *шо* у тій флєшці є!

Бо за горівков тєгниси, єк довгий ланц, усєке беззаконіє тай усєке нешістє!

Але, єк уже силно хочєш пити, то принаймні ніколи ни пий тих кропель, шо у аптиках продают! Аді ті кроплі — то ни лиш упивают, але уже майже труют христєн. І хто ті кроплі пє, то шє май борше збавит собі здоровє, єк вид горівки.

---

[1]) дбає лише про себе.
[2]) ягня.
[3]) кидаються.
[4]) отрую.

Єк би хто бізував[1]) рахунок зрахувати, кілько то гуцули пропили тай стратили чєрез пієнцтво вид єких 30 або 40 літ, то би гей смутний цей рахунок війшов. Найшовбиси ниоден ґрунт, шо давно був ґрунтом христєнцким, а теперечьки перейшов у чюжі руки, — і ниодна хата, — і ниодна полонина!

Знаю я, шо послідними літами між Вами стали люде ліпше ґрунта цінити, тай тугіше[2]) держєтиси свої землиці. Знаю, шо майже уже нема цеї поганої установи, аби люде безгітні записували ґрунт жидови тай ставали до смерти годованцями жидів. Але питаю, ци ни сила шє поміж Вами грошя христєнцкого марнуєси чєрез пієнцтво? А ба з чього отримуєси тілько коршєм поміж Вами?!

ДОБРІ РАДИ

13. а) *Дам Вам аді ску раду:* Єк мете цес лист мій чьитати у хаті, (— бо усе так міркую і усе собі того багну, аби Ви по хатах собі і цес лист тай єнчі май добрі книжки чьитали), — то хто письмо та рахунки, (ніби лумера), знає, най озме олуфко тай най кождому з Вас вірахує, — кілько за цалий вік свій відав грошя на горівку. Найдеси ретелно ниодин такий, шо й вид молодости ни пє горівки, або шо видтак зачьитавси і приссгу тримає. Але найдеси може і ниодин такий, шо єк би єму справедливо порахувати, — а до того шє й обернути ті гроші, шо пропив, то би став може й богачєм! А до того рахунку ни забудьте і такий гріш приписати на горівку, шо єго христіянин змарнив чєрез горівку при усєких оказіях.

От *наприклад:* Христіянин продав ґрунт, а контрат підписував при горівці. Але єк би цеї горівки при контратах ни було, то був би може за ґрунт два й три рази бирше дістав! Тай аді й цес гріш змарнований, — єк ни на горівку, то чєрез горівку.

б) А колисми став за контрати писати, то памнітайте, Мої Добрі Люде, шо це річь дуже важна.

Треби з тими контратами добре уважєти: Нім контрат підпишеш, то най місєць лежит. А Ти добре порадьси! І ни лиш самого гадуката, або нотаря, але порадьси й старших господарів, — чєсних та добрих сусідів! Порадьси й пан-отця, порадьси і жинки! Бо й чєлідина має свій розум тай чєсом до ради придастси.

в) А шо найважніше: ни забудь у такім важнім ґілі шіре Господу Богу помолитиси!

---

[1]) міг.

[2]) сильніше.

Уважєй: — єк до полуденку засідаєш, хрестисси тай молисси, а ні, то хоть перехрестисси. Чьому? Га, аби з Богом це ґіло зробити. Бо хоть таке ґіло і мале і пусте, то усе ліпше таке ґіло з Богом зачьинати, єк без Бога.

То єк уже при такім ґілі хрестисси і молисси, тож ни забудь помолитиси, єк маєш таке важне ґіло, єк ґрунт продати, або купити. Помолиси тиж, єк масш дитину подружити, — а ше бирше, єк маєш сам оженитиси, або сама віддатиси. Помолиси й тогди, коли їдеш у місто на єрмарок.

Бо видиш, Брате, є у житю усєкі ґіла: є малі тай пусті, шо переминутси та й сліду уже по них ни буде, принаймні на цім світі. Але передь Г. Богом, передь Єго Страшним Судом нима такого ґіла, шо уно би ни чьинило єкого сліду, ци то доброго, ци злого.

Уже сам видиш, шо таке ґіло, єк подружитиси, то уно таке важне, шо вид него і шістє цілого житя зависит. Тож єк з молитвов і з Богом зачьнеш єго, то усе піде добре, а єк без Бога, або ше гирше з ґріхом, то ни буде з него гаразду.

А уже єк іде за це, аби ґрунт продати, то може бути справа така, шо вид неї зависит ціла доля Твоїх ґітей, унуків та правнуків! Памнітай, Мій Дорогий Брате, шо Твій маєток — то лиш називаєси Твоїм, а поправді кажучьи є він Божим. Бог Тобі віддав єго до чєсу у завідованє: Єк єго стратиш, єк перейде у нехристєнцкі руки, — то Ти єго Богови стратиш. А на усєкий спосіб стратив Ти єго зі шкодов для ґітей тай ґітем кривду зробив!

Живо[1]) є поміж Вами таких, шо мали би крашший маєток, єк би їх дєді та діди були знали тай памнітали цу науку, шо її Вам сегодне даю!

СОКОТИСИ ЛИФИ!

14. Або аді таке: Єк маєш *довг затєгнути,* ци ни варто добре помолитиси, аби ті Господь Бог віратував вид усєкої нибезпешної причьки,[2]) шо си з довгом вєже. Бо довг дуже нибезпечна і ховзка річь!

Скау Вам хотьби й за себе: Заки я ше пішов у монастир тай став ксьондзом, то онь пєть літ учьивсмиси усєкі права та устави так, шо знаю усе так само, єк єкий гадукат, або нотар. А однако довгу так си бою, шо єк комусми і одну банку[3]) винен, то уже

[1]) багато.
[2]) пригоди, випадку.
[3]) ринський.

й тим журюси, аби її єк найборше віддати і таки того саміського дня, єк можу, усіди віддам.

Ви і самі кажете: *"Хто довгу ни боїтси, — цей Бога ни боїтси!"* А однако багато поміж Вами є людей, шо цікаві довг затєгнути, але ни цікаві віддавати.

Каут собі: "Жид підожде!" Але за то "підожду" каже собі жид дати тогди єрку,[1]) тогди єрчюка,[2]) тогди вівцу, тогди барана. І шо з того йде? З того йде, шо христінин позичьит у жида сотку, то чєсом і дві і три єму віддав! Бо єк би усе вірахував, шо за то "підожду" дає, то би з такого рахунку вийшло, шо на *страшенну лифу*[3]*) гроші позичьив!* Бо ґазда, шо має розум, а рахунки хоть трохи далі знає, єк девєносто, то рахує собі такі дробєта[4]) так, єк би мав їх самих купити, або готовими грішми заплатити.

При довзі то треба шє й вид руки заплатити і за підпис. А уже це велика лифа, єк за позичєних сто банок, озме за (цілий повний) рік пєтнаціць левів. То єк за візичєнє сотки на цілий рік гуцул літує одну штуку маржини, або єк лиш на кінци року десіть банок за процент передаст, то уже забогато — тай за "підожду" до цілого року уже раз нічьо ни належитси.

Вібачєйте, Братя, шо я Вам таке говорю! Але мені страх на цімси розходит, аби припадком *ніхто з Вас з другого христінина лифи ни дер,* бо то дуже великий гріх і цего гріха так, єк кождої люцкої кривди. Бог ни відпустит, доки кривди ни обернеш![5])

А й на цимси мені дуже розходит, *абистеси ни давали ошукувати* усєким мантіям, дерунам та крадунам, шо на Ваш маєток ласі.

НИ МАРНУЙТЕ МАЄТКУ!

15. Памнітайте в'одно: — то, шо Вам дєдя тай неня лишили, то маєте ґітем своїм по-смерти лишити. Тай тиму за житя мусите цего маєтку боронити тай нічьо з него ни змарнувати!

Таже Бог і свєта Церькова позволєє божитиси та у суді присєгати за справедливість, єк кому хто віточьит єкий нисправедливий процес, — єк то аді буває з крадунами, єк за сухі довги упоминаютси. Тай тогди *най ніхто з Вас ни боїтси божитиси на правду,*

---

[1]) молода вівця.
[2]) молодий баран.
[3]) лихву.
[4]) дрібний скот, ягнята.
[5]) звернеш назад.

бо це ни є гріхом. Гріхом є лиш божитиси на ниправду, або на єкус дуже пусту річь.

Тиму уважєйте при усіх таких справах, де йде за маєток: ци то маєток продати, або купити, ци довг затєгнути, ци вексіль підписати, ци контрат, ци до гадуката, або нотаря піти за порадов, — то так само, єк коли йде за шістє та гаразд ґітей, за супружество, — ураз з Богом та молитвов зачьинайте тай дуже уважєйте, аби по Божому робити та розумно.

а) Аді тогди помолиси, єк хочєш фої[1]) та чєгори[2]) на зрубі своїм запалити та паленицу[3]) робити. Бо й це дуже *важна* річь! На цу річь ни вистарчьит один, або другий рік уперідь дивитиси. Ниоден радуєси, шо першого року на паленици буде мати файний єчмінь, а на другий файний овес, а ни міркує, шо буде на третий тай чєтвертий рік.

Самиси подивіт на такі палениці, зроблені тому пєть, шість літ. Правда, шо на такій паленици уже ані дерева нима тай навіть овес ни родитси? А шо року по усі чєси треба податок заплатити!

А маєш кавалок ліса, то заки шє єго продаш добре розрахуйси, кілько за него мож узєти. А утім до продажі ліса ни будь цікавий! Тепер такі настают чєси, шо за дерево дуже файно мут платити. Шваби повірубували усі ліси, то тепер дерева на світу мало. А єк чього мало, то май дорого треба за него заплатити. То єк маєш кавалечьок ліса, то перечєкай! Бо чьим довше меш чьикати, то тим бирші гроші озмеш. А продаш ліс без мудрої поради за шо-небудь, або зробиш собі паленицу, то шо ни віпалиш ії, то дарабники украдут на розкрути,[4]) — (бо є такі дарабники шо й таке знают!) — і Тобі з цілого ліса тай ґрунту лишитси трохи єчьменю та вівса, а на увес вік онь до смерти, лишитси пустий ґрунт, шо нічьо ни родит, тай... податки! Ґітем замість маєтку, лишиш самі довги, шо далі дранки на хорбаці[5]) ни мут мати.

б) Помолиси й тогди, *коли довги* за ласков Божов уже *маєш сплатити*. І єк лиш бізуєш,[6]) *то зараз плати!* Єк до того ґіла без Господа Бога приступиш, то Тобі готові шє й забути на вексіль, або на скрипт, шос єго підписав. А єк векспя ни зажідаєш назад,

---

[1]) галуззя зі смерік.
[2]) ґустий молодник.
[3]) нива на зрубі.
[4]) запарене пруття до в'язання дараб.
[5]) хребті.
[6]) можеш.

або ни постараєсси, аби довг забухтований[1]) вімазати у табули, то хотьбис заплатив цілий довг, то буде мати право жид за вексіль шє Тебе скаржіти тай меш другий раз платити. А довг забухтований, то єк єго ни вімажеш, буде ураз на Тобі стости тай ураз буде рости, аж Тебе з ґрунту тай з хати віверже.

в) А вже коли єк коли, а *передь процесом,* то шіре Богови помолиси! А я бих Тобі шє таке порадив: Передь процесом вісповідайси по шьирости тай до Закону Божого набожно приступи!

Чєсом у процесі йде за Твоє житє, а чєсом і за спасенє вічьне. Першя річь, шо її мусиш у процесі сокотитиси, є така, аби Ти по правді лишень робив процес, а ніколи ни важивси бріхні у суді сказати, або шє гирше: *на бріхню* божитиси, — *присігати!* Бо це страшний гріх, шо він на маєтку Твоїм, на здоровю і на спасеню вічьнім відобєси.

А єк меш іти до суду, то міркуй, аби инак ни йшов, хиба таки лиш треба йти! Зайшла між Вами звадка за ґрунт, або полонину, а мож справу по згоді закінчьити, то чьо до суду йти?

Чєсом таке у суді буває, шо двох ґаздів процесуєси за єкис там кавалок царинки. Царина усего-на-всего вартує сто банок. У суді треби за усе платити, а чєсом і добре платити! Плати за фурлядунок, плати свідкам, плати гадукатови! Рахуй собі й ті деньки, шо на процес стратиш, рахуй собі й ту журу, ци віграєш, ци прийграєш! А до того шє штемплі та горівка!

Добре, єк шє на тім конец. А єк прийдут шє усєкі рекурси та віроки! — А усе штемплі тай штемплі плати! Справа піде Бог зна єк вісоко, онь до самого Відні. Вірахуй собі тепер, єк зможеш, кільки то усе коштує. Ретелно бирше, єк ціла царинка вартує! Я за себе процесу так боюси, шо чєсом так міркую: *Ліпше без процесу прийграти, єк з процесом війграти!*

Ну, чєсом доконче процес потрібний, єк уже нієк ни мож з него відкрутитиси. Але тогди помолиси та вісповідайси, — Бога попроси, гріха та бріхні сокотиси, — а меш мирно гостити.[2])

г) Йде гуцул у місто, стрічає ксьондза, — і єк єкий жид, мече сіно, солому, або й камінь. "Агі, каже, пек ти, піп ні перейшов!" А перейде жид, то гуцул тішитси: "Добре му гостити". Такато у него віра христєнцка!

Ни з того, Чьоловічку Божий, меш мирно гостити, ци ни мирно, шо ті піп, або жид перейшов, а лиш з того, *ци з Богом гіло зачьинаєш, ци ні!* Тому у кождім старайси з Богом зачьинати!

---

[1]) **заінтабульований.**

[2]) **мати щастя, — жити-обійтися без пригод.**

А єк стрітиш ксьондза, скажи файненько: "Слава Ісусу Христу!" — тай тогди з ласков Божов мирно меш гостити.

Так роби усіди, колинебудь йдеш у дорогу; ци на роботу, ци у бутин,[1]) ци з дарабов-сплавами, ци до суду, ци у місто на єрмарок.

д) За єрмарок мусю Вам ше таки кілька слів приписати. Бо у цій річьи поміж Вами нема рєду[2]) христєнцкого та порєдку.

Кількото разів ґазда, або й сама чєлідь, іде у місто, а ни має за чьим йти! Ни вірахував собі, кількото мож через тот дурний єрмарок стратити! А тратит і роботу, шо ії міг у своїй хаті зробити, і гріш, а чєсом і славу Божу.

ДБАЙТЕ ЗА ПОРЄДОК ТАИ ЗА ЧЬИСТОТУ!

16. а) Багато є у хаті такої роботи, шо ії ни знає ані ґазда, ані чєлідь, а чєсом цеся робота і для здоровя потрібна.

Подивиси аді лиш по свої хаті! Кілько можно ше у ній зробити, аби уна була май файніша тай чістіша. Дивиси! Грубу можно би побілити, стів, лаву вішурувати, з кутів та з запічька тай зпід постелі повімітати пометки,[3]) зпоза вобразів повігонювати пауків, прусів тай стоног.

А може бистеси узєли і до биршої роботи, єк наприклад комин поставити, або такі вікна у хаті поробити, аби їх мож утвирати.

Мепі оден дохтір казав, шо тоті воля, шо у горах людем докучєют, то уни з тогоси вічєнєют, що христєни у дуже гей придушенім оздусі спют.

А й чєлідь най подивитси до свої роботи, а наретельно найде ни одну, шо ії би ліпше було зробити, єк на єрмарок без потреби телепатиси! Шматє мож би три рази густіше[4]) золити, а горшьки, шо на молоко й два й три рази густіше мити, а чєсом здалобиси й деєке[5]) вішурувати зо середини. — Ну, а тот горшьок, шо у нім готовиш полуденок, або тот кітлик, шо у нім вариш кулешу, чьи ни міг би бути файніший тай чьистіший? Кілько там чєсом пригарів? — Подивиси у коновку, кілько там на споді болота? Єк би того усего ни було, то й страва була би смашнішя тай здоровшя, тай вид кілько то слабостей Ви усокотилибиси!

---

[1]) робота в лісі.
[2]) ладу.
[3]) сміття.
[4]) частіше.
[5]) дещо.

б) А ци ни добре було би, єк би чєлідь уже змолоду файно научьиласи хліб зачьинювати та печі? Ни треба би пасок та білого хліба у жидів купувати. А у кождій хаті мавби христінин смашний свій домашний хліб, — здоровший вид усєкого купного.

Уже того й давніше заказав був покойник Владика Пелеш, аби пасок у жидів ни купувати тай таких ни свєтити. Я сегодни цес заказ повторсю і кажу Вам таке, шо паску у жида куплену ни будеси у церькові свєтити, а лиш такі колачі і хліби, шо їх сами спечєте, або у христінина купите. Але, аби Ви такі свої хліби мали, мусит чєлідь дуже пилно уважєти, єк береси до місіня хліба, або до чьиніня голубців.

Єкунебудь страву маєш варити, Сестричько Мила, то насамперідь руки файненько умий, — і то милом! Мило у кождій хаті мусит бути! Тай ґіти мусют до того привикати і руки тай лице тай шию шоднини добре вімити, бо без того буде у хаті ни файно тай ни здорово.

Ни файно чєкати на мороз, аби у хаті ґалицу[1]) віморозило, а усе у хаті треби й водов і милом мити та шурувати! То буде й файно, й приємно, й здорово.

А уже таки лиш треби милом руки мити, єк варити страви приступаєш. Найдеси у селі єкас ґаздиня, шо май ліпше вид усіх знає страву зготовити, хліб спечі, то най других научьит! І ґівчєта, з роду до роботи цікаві, най змолоду вид такої розумнішої ґаздині приучуютси здорову тай смашну страву варити.

а) А красити вовну, ци то ни є робота чєліди? Є може ше декуди поміж Вами люде, шо знают усі ті красила, шо ними вовна краситси. То усі гуцули повинні старатиси, аби мати у хаті лиш таку вовну, шо її сами красили, або шо красили єкі сусіди у селі.

г) Най кождий ґазда глипне ше до своєї колешні! Найде там багато такої роботи, шо її доси може й ни вигів. Ба й коло маржини багато можно ше зробити! А чьим ліпше доглідаєш її, то тим бирше можеш за ню й грошя узєти!

Я вигів неделічько вид Станіслава[2]) такі красні корови, шо вид них теличька продаєси за сто та навіть і за двісто банок. Єкимже способом люде до такої файної маржини дійшли? Самов працев тай тиму, шо слухали ради людей, шо на добрій маржині візнаютси.

Мой, мой! Кілько би то Ви могли приробити собі маєтку, єкби Ви на своїх полонинах таку маржину віпасали! Але на це треби праці тай биршого розуму!

---

[1]) **насікомі, комахи.**

[2]) **Станиславова.**

(Єкби так єкий багатший гуцул хотів свого сина віслати на науку тих усіх річєй, шо дуже придаютси до ґаздівства, то най до мене напише, а я єму у тім ґілі поможу).

Можно би у Ваших горах і при кождій хаті мати мудрі присади, а з доброї садовини файний прихід!

Ни дивуйтеси, шо я Вам за це усе говорю! Робю це тиму, бо за Ваше добро скрізь дбаю!

Я на це вид Бога поставлений і з уряду свого мусю працувати для Вас, аби Вас усіх до спасеня вічьного потєгнути, — аби вид злого, вид гріха відвести. Я добре знаю, єк хто з Вас злюбит своє ґаздівство, свою хату, то буде дбати й за усєкі порядки. А тогди менче гріхів буде поміж Вами. Бо праця, робота, — це найліпший лік на гріх. Єкби так чєлідь пішла за моєв радов, то би для неї робота стала така мила, так би її до роботи привєзало, шоби й тєжко було хату лишити, тай ни кортіло би христінина так чєсто на єрмарок.

Та коби то була одна лише утрата, єк ідеш на єрмарок, або на торг! А кількото разів христінин при оказії упєси, а кілько грошей при тім вітратит?!

А єка з того шкода для душі, — кілько з того гріхів, — кілько згіршеня тай пакали чєсом?!

НИ ВІРТЕ У БУБОНИ ТА У ВОРОЖБИТІВ! ГРІХИ ПРОТИ І. ЗАПОВІДИ БОЖОЇ

17. На останок є шє одна річь, шо її годі мені лишити, абих Вас передь нев ни остеріг.

а) Є поміж Вами у горах доста усєких *ворожбитів,* ворожок та примівників, шо туманют нарід тай збавєют віру між христєнами. Густо христєни намість, аби у Бога помочі шукати тай вид Него одного її надіятиси, шукают її у ворожбитів.

Ворожбити примітуютси,[1]) шо знают то, шо буде, або мают єкус силу, шо нев можут шош доброго зробити, або нешістє ци хоробу, — ци вид людей, ци вид маржини, — відвернути. А люди йдут до них по зараду у всєких своїх клопотах тай трудностях, за ліком у хоробах тай питают їх за свою долю.

Але уни на це усе справедливої заради ни мают! Бо і відків би її мали, питаю я Вас, Людоньки Добрі? Уже ж ни вид Бога! Бо Бог моци свої ни дає на то, аби нев людей дурити. І ни дає її кождому чьоловікови! Усу силу, шо її лишив поміж людьми для їх добра,

[1]) вдають.

склав у Церькові свєтій, у Св. Тайнах, у св. Відправах тай у Слові Божім. А де ці річьи і де молитва ни помагає, то уже видко, шо Бог ни хочє помочі, а хочє христінина досвідчьити, ци годен по христєнцки скес терпінє знести. А робит це для єго добра.

Такої сили, аби знати то, шо буде, або у єкімс ґілі помочі, ни мают ворожбити вид себе, — бо й ніхто її ни має. Може чєсом бути так, шо єкийс христінин таки знає усєкі зіля тай силу, шо вид Бога є аді у тих зілях, на усєкі хороби, — шо потрафит дати єкийс лік на слабість. Але тогди зарада проста тай права і без нієкої примови.

Єк маєш задуху, або гостец, або шош єнчього, озми аді таке, а таке зілє, — звари, віпий, або купайси у нім, або шо єнчього. І таке Законови Божому ни є противне. Бо Бог дав чьоловікови розум тай ті зіля, аби у них шукав собі помочі на усєкі хороби.

Але скори до цеї заради приступит примівка, — скори такий дохтір до свого ліку додає шє усєкі низрозумілі бесіди, скори до того шє єйце, віск і углє зливає, скори забиває ніж у поріг, тай шепчє єкіс нисправедливі молитви, а до того шє каже у кількох церьковах, сімох або девєтьох, наймити Службу Божу, або воду свєчєну з кількох церьквей мішєти, або шош такого, — то уже це є пустою примовою тай гріхом.

Бо ворожбити, аби лекше май людей туманити, — чєсом свєту річь, єк молитви або Службу Божу, мішєют з безбожними річями. Така свєта річь ни поможе, а шє й пошкодит, бо тим лекше єго у гріх тєгне.

Наприклад, єк ті псаутирі, шо їх декуда хтос людем чьитає тай ноги кладе у воду. А чьим глібше ноги у воді, тим бирше треби заплатити! Псаутиря річь добра і свєта. Бо псаутиря — то книжка, шо її написав цар Давид за помічю Свєтого Духа тай у ній є аді дуже красні молитви.

Лиш треба їх розуміти та шірим христєнцким серцем чьитати.

Але тєжкий і страшний гріх: — псаутирю чьитати на ворога — пізмашя,[1]) або гнівника,[2]) єк то чєсом буває. А це вже, аби ноги у воду пхати, то пусте тай сьмішне! І вігадали то люде, аби за це гроші відурювати.

Таких ворожбитів тай псаутирників, шо за чьитанє псаутирі токмютси,[3]) — таких примівників, громівників тай мольфарів[4]) є

---

[1]) завзятого ворога.
[2]) противника, що гнівається.
[3]) торгуються.
[4]) чарівників.

у Ваших горах багато! Є уни з жидів тай з христєн, — є між ними й жидівки, — є бирші і менчі, є на буковинцкій і на нашій стороні, — а майже у кождім селі найдеси такий, шо таке потрафит. Я за них усіх разом говорю, бо їх усіх беру на оден рахунок. І такий самий гріх стоїт за примову, єк за ворожку, або таку псаутирю з ногами у воді.

Порівнанє: Уни всі є такі мудрі, єк цес христінин, шо уздрів, єк ропавка[1]) з жебов їласи і прутиком розборонів їх тай уже тим прутиком нібито приспособивси громи й тучі відвертати!

Їм аді усім віри ни давайте та сьмійтеси з них! Най віра Ваша христєнцка буде *чьиста тай свєта!* Віра у одного Бога Отця, шо на небі і Єго Сина Єдинородного Ісуса Христа, шо Єго прислав на цес сьвіт для нашого спасеня. У Нім уся нашя надія. Вид Него одного "всяко даяніє благо і всяк дар совершен".

Хто поза Богом і І. Христом шукає собі добра, цес грішит тєжко проти першої Заповіди, шо каже: "Ни будеш мати єнчьих богів, кромі мене". Бо за Бога собі оббирає ворожбита, або ворожку жидівку — тай вид неї надієси того, чього ми христєни лиш у Бога самого шукаємо.

б) Але так само грішут против першої Заповіди усі ті, шо дают віру у ті *чьинки,*[2]) шо їх собі люде вігадали.

Єк дитину до свєтого Хресту несут, у пеленки коло неї кладут чіснок, аби усокотити її вид пострілу, — сіна, аби дитинки нічьогоси ни ймило, — камінь, аби голова ни боліла, — хліб, аби ни голодувала, — печіна[3]) аби дитину шо ни зїло. Нени[4]) ни зволєют дитини плекати, онь доки ни злиє її водов, шо нев дитинка иршєна,[5]) а перед тим кают її ше горівку пити, аби мала лекші родини.

Ті усі чьинки дуже-дуже шкодют дитині. Бо плекают її чєсом і тиждень цілий молоком коровєчьим, овечьим, або козлєчьим. А відтак знову дістає вид нені молоко, уже горівков затроєне.

А й нени це тєжко шкодит. Тому то ті чьинки уже ни одну неню і ни одну дитину загнали у єму.[6])

Такі самі чьинки чєнют, єк віріжєют кнєзя і кнєгиню до вінчєня.

А коли знов ксьондз війде уже з хати, єк прєтає[7]) покойника, чьим борше запирают двері, аби смерть знов ни прийшла.

---

[1]) ропуха.
[2]) ворожби, чари.
[3]) перепалена глина в печі.
[4]) матєрі.
[5]) хрещена.
[6]) ямУ, гріб.
[7]) похоронює.

А єк деревишше[1]) у єму спускают, фатаєси чьим борше хто з фамілії, аби веречі[2]) у єму єкис гріш, — аби покоїника перепустили чєрез єкис міст і чєрез єкус воду на другий бік ріки!

Ой, ни поможе гріш, єк душя нечьистов з того світа зійде! Ни перепустют її, — але ни чєрез ріку, але чєрез суд Божий до царства небесного.

г) Єк маржина згибне, (— а чєсом гибне з недогліду ґазди, або з єкоїс слабости, шо на ню треба справедливий лік найти, —) кают люде, шо киточька[3]) умастила,[4]) або божка[5]) убила. (Де китоцціласици до маржини!) І аби киточька ни мастила маржини, говіют бідні люде тай свєткуют багато свєток, шо їх Закон Божий ни знає.

А єк би хто робив у мєсний чєтвер на Уласія, то кают, шо би уже на ретелно киточька маржину мастила.

Так то чєсом віра у христєн помішєна з усєкими бубонями, суєвірями та дурними вірюванями, шо їх розумний чьоловік ни може приймити.

Ану, єк хто вірит у такі пусті, дурні річьи і наприклад боїтси на Уласія робити, то най зобачьит, ци у сусіда, шо на Уласія робит (бо й таких багато), маржина згине, ци ні.

Правда, свєтого свєшєнномучєника Уласія (што єго памніть обходит Церькова 24 лютого, або, єк Ви кажете, другого січьня), треба шінувати і честь єму віддавати, бо за віру свєту житє своє віддав (— і тиму є мучєником, —), але нима нієкого гріха у той день робити! А уже пусте боєтиси, аби за це маржина гинула!

Є поміж Вами живо[6]) шє таких свєток, шо нієкої причьини нима, аби у них не робити; тай то ни лиш толоков волно тогди робити, але й у себе і за заробком.

СВЄТКУЙТЕ НЕҐІЛІ ТА СВЄТА І СЛУХАЙТЕ СЛОВА БОЖОГО!

18. Доста з Вас, як будете свєткувати (— але по Божему, єк Церькова свєта приказує!) усі неґіленьки тай свєта урочьисті, шо їх пан-отці у церькові заповідают. У ті дни ни волно нієкої тєжкої роботи робити і треби доконче (— хіба таки нієк ни бізуєш! —)

---

[1]) домовину.
[2]) вкинути.
[3]) ласиця.
[4]) вкусила.
[5]) кара від Бога (за незахования посту).
[6]) багато.

піти до церьковці на відправу, хотьби церькова була й делічько. У ті дни однако волно у хаті усе робити, шо доконче потрібно. Тиму нієкий гріх ни є, єк чєлідь страву у неґілю зварит, (— бо й у неґілю треби попоїсти, —) або єк дитину зачєше, умиє, і хату позамітає. Так само нієким гріхом ни є попоїсти і закурити. У свєтім Законі лиш таке стоїт, шо ни смієш їсти тогди, коли йдеш до Закону.

Гріхом є у неґілю, або свєто урочьисте йти у місто, або йти у полонину, або дарабами пускатиси. Тож ни добре, ни по Божему робют христєни, шо уже у Великодний Понеґівнок[1]) пускаютси на єрмарок передь проводами. Ни добре робют христєни, (— і за це тєжкий гріх мают! —) шо у неґілю і свєта Службу Божу опускают тай цікавіші до коршьми піти, єк до церькови.

Найдутси й такі, шо з церькови право[2]) йдут у коршьму тай благословенцтво Боже заносют до нехриста. А є й такі, шо й по Законі Свєтім ідут до коршьми заснідати.

Той день, шо у нім Ти приступив до Закону Свєтого, мусит бути для Тебе свєтий тай великий! Бо скорисси шіре тай по правді сповів, а ни соромивси візнати гріха духовному і усе по правді сказав, єк було у Твоїм житю, а пан-отец дали розрішенє, то єсси помирив з Господом Богом і велику ласку на себе стєгнув у Законі Свєтім. Ісус Христос дав Тобі Свої свєтої Крови напитиси і Кіло Своє їсти, пид видами хліба та вина. Закон Свєтий цілого Тебе посвєтив Богу і має ціле Твоє житє очьистити тай освєтити.

Онь лєчно сказати, шо є такі безбожники, шо ни боютси з самим Найсвєтійшим Законом єкіс чьинки чьинити! Це уже ни лиш дурнота, але й страшна безбожність!

Ой, — просвіти, — страх єк Вам треби просвіти, — Мої Милі Братя! Треби Вам письма, треби Вам багато Слова Божого! А за ту просвіту, за то Слово Боже так тєжко поміж Вами! Бо рідко дес у селі школа, — а хоть і є, то ґіти так делічько вид школи сидют, шо ни бізуют до школи ходити. А і за Слово Боже так тєжко, бо у літі йдут люде на полонину тай місіцами без церькови жіют, а знов дарабами-сплавами у світ си пускают і — знов Слова Божого ни чуют!

Тимуто я, аби Слова Божого май бирше засієти між Вами, а чєрез то й просвітку примножити, позакладавсми Вам і чьитальні.

Ни знати лиш варе, ци ті люде, шо вид мене книжки подіставали і мені обіцєли ті книжки другим у голос чьитати, — ци робют

---

[1]) Понеділок.
[2]) просто.

так, єк обіцєли, ци ні? Тай ни знати, ци на ті чьитаня люде ходют, так єк мені обіцєли...

Скрізьсми поміж Вами заохочував Вас до того чьитані, бо знаю, кілько гаразду йде з него для людей. — І мавбих велику утіху, єк бих довідавси, шо Ви за мойов радов пішли і єк би Вам си це подобало. Знавбих, шо цим способом може навчьитиси віри свєтої і такий християнин, шо дотепер мало її знає, хоть може й над гробом трісеси. Лєчно мені за него й гадати, бо *хто віри свєтої ни знає, той ни може бути нієким способом спасеним!*

ПРИУЧЮЙТЕСИ МАЙ БИРШЕ ВІРИ!

19. Є у катехизмі таких *шість великих правд,* шо єк їх хто ни знає, то двері для него до неба заперті! Бо й ни знає за спасенє вічьне і ни знає, єк до него йти. І єк сповідаєси, то усе гріхи зі встиду таїт, закриває, і навіть ни знає, шо така сповідь пуста, гріха ни відпустит, а дотого ше новий тєжкий гріх на душу стєгає!

Єкисми пробував поміж Вами, так тепер, хоть і мене нима, то здалеку тим письмом дуже Вас файно просю, аби Ви принаймні цего гріха ніколи ни допускалиси, і ніколи у Сповіди свєтій нічього передь ксьондзом у серцю ни закривали, а усе шіре вісказали так, єк у Вашім житю було. А то само і ґітем і унукам передавайте! Бо того усего ни знає християнин, шо катехизму ни знає.

Єк би так за ласков Божов Ви май бирше научьилиси свєтої віри, то би у короткім чєсі зникло усєке суєвірє! І ворожбити тай примівники ни мали би шо між Вами робити. Шєзло би тогди і пієнцтво, зникла би й нечьистота. І Ви би стали май здоровіші на кілі та на душі. Ви би ліпше земниці свої держєлиси і у короткім чєсі дійшли би Ви до май ліпшої долі на цім сьвіті — А чєрез шістє дочесне Ви би доходили до шістя вічьного.

Веселий край дав Вам Бог! Тут у Ваших горах такий люфт чьистий та легкий, — а водиця така прозрашна!

Ліси такі густі та зелені і красні полонини тай файні кішниці[1]) дав Вам Бог, шо лиш май та будь! І дав Вам Бог спосібність до усєкої роботи.

А усі ті дари і ласки дав Вам Бог на це, аби Ви за них дєкували, у них Бога, Найвишшого Свого Пана узнавали, і Єго, єк ґіти добрі найліпшого Отця, цілим серцем любили.

Тож *ни марнуйте дарів Божих!*

---

[1]) сіножаті.

І най Бог Всевишний провадит Вас і благословит Вам на кожду днину Вашого житя, єк і я Вам з цілого серця благословлю в Імнє Отца і Сина і Свєтого Духа. Амінь.

Мир Вам!

6.

НА ГРАНІ ДВОХ ВІКІВ

(ПАСТИРСЬКИЙ ЛИСТ ДО ДУХОВЕНСТВА І ВІРНИХ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ, ПИСАНИЙ У ВІЛЬШАНИЦІ, ДАНИЙ У ДНІ СВ. ПРОРОКА НАУМА, 1900 Р.)

ВЕЛИКА ПАМ'ЯТКА

1. Дев'ятнадцяте століття минає вже від тієї хвилі, як Єдинородний Божий Син зійшов з неба на цей світ і народився правдивим чоловіком із Пречистої Діви Марії. Він став нашим Спасителем; Своєю смертю відкупив нас від вічної смерти.

Тому то, щоб відплатити Спасителеві за безмірно великі ласки й дари, які Він нам приніс, християни цілого світу, на поклик Святішого Вітця, обходять цю пам'ятку якнайторжественніше.

Бо не було, й по кінець світу не буде, в історії людського роду важнішої хвилі, ніж та, в якій Христос народився.

Ця хвиля є основою цілого християнства.

Від тієї от великої хвилі почалося безмірне діло милосердя та любови, — діло, довкруги якого скупчується цілісінька історія людського роду.

В цій хвилі зійшло на світ *"Сонце Правди"*, — як це Христа-Спасителя так називаємо в Богослуженнях.

Проміння цього Сонця, (— т. зн. Наука І. Христа —) *розбило темряву,* в якій людський рід лежав від віків та просвітило його пізнанням Бога і Божих правд.

ЗВОРОТНА ТОЧКА У ЖИТТІ ЛЮДСТВА

2. А пізнавши правду, відкинули люди від себе поганські суєвір'я і змінили свої обичаї. І загріті теплом цього Божого світла, піднеслися до вищого і ліпшого життя.

Пізнали свою вищу ціль!

Зрозуміли, що сотворені вони не на те, щоб взаємно себе ненавидіти та жити у безнастанній боротьбі, — а щоб жити в любові ближнього.

Що не живуть на те, щоб шукати тільки своєї приємности й розкоші, — щоб догоджувати своїм похотям і жадобам, — але що *жити мають для вищих цілей* — т. зн. *для сповнювання на цьому світі Божої волі та осягнення спасіння своїх душ.*

І ми бачимо, як під впливом Христової науки зміняється цілий світ. Як зникають дикі звичаї і стають лагіднішими, — як взаємні відносини людей опираються вже на чеснотах справедливости й любови, — як тиранія, що має за мету лише своє власне добро, помалу перетворюється на батьківську владу, завданням якої є добро підчинених і батьківська опіка над ними...

Бачимо далі, як ті закони, що в старинному світі давали безмежне право мужеві над жінкою, а батькові над дітьми, — ті закони, що з жінки та дітей робили просто рабів і безвільний скот, — як вони під впливом науки Ісуса Христа перемінюються на *закони родинної любови!*

Бачимо теж, як неволя та панщина помалу заникають, а на їх місце вступає християнське почуття та зрозуміння, що *перед Богом усі люди рівні!* Усі братьми собі!

І на цьому зрозумінні опирається взаємна справедливість та взаємне пошанування своїх прав.

Все на світі поволі зміняється на ліпше. Так державні устрої, як і законодавства, — так звичаї та людські установи, — як і міжнародні відношення та родинне життя...

Людство отрясається поволі з наслідків гріху та пристрасти і вертається до морального здоров'я та суспільного ладу.

ВИЯВИ ВДЯЧНОСТИ ДЛЯ СПАСИТЕЛЯ

3. Тому й не диво, що люди, розуміючи саме величезну вагу всіх добродійств, які сплинули і спливають на них через Ісуса Христа, — з вдячністю і радістю згадують свого Спасителя.

Навіть роки своєї історії числять від Христового Різдва, — так, як коли б перед тією хвилею й не існувало життя людства!..

Щороку обходять люди пам'ятку Його Різдва, — щороку наче наново оплесками вітають Його прихід! Тим способом заявляють Йому свою відданість, свою любов, свою вдячність!

Тим способом визнають Його своїм Спасителем і своїм Царем.

А коли минає оце ціле століття, — тоді ще торжественніше раді

би християни виразити всі свої почування, що їх живлять для Христа в своїх серцях...

ЗНАЧЕННЯ РОКОВИН У ЖИТТІ ЛЮДИНИ І НАРОДІВ

4. Всі роковини важніших хвиль обходять люди торжественно: чи то відносяться вони до подій цілого народу, чи до життя одної людини...

Як найдеться напр. людина, що вже від п'ятдесятьох років є священиком, чи урядовцем, чи може від п'ятдесяти років живе і працює для добра народу, — або як найдуться подруги, що в подружжі пережили зі собою повних п'ятдесят років, — тоді всі знайомі цих людей стараються якимсь способом відсвяткувати ці гарні роковини і тішаться їхнім щастям.

Так напр. минулого року (1899) обходили ми пам'ятну хвилю, як наш Монарх, цісар Франц-Йосиф I, тому п'ятдесят років вступив на престол своїх предків.

Так само кілька років тому обходила ціла Церква п'ятдесятлітні роковини єпископства Голови Церкви, Святішого Вітця Льва XIII.

Подібно обходимо теж і роковини народніх подій.

Ось напр. 1896 р. обходили ми пам'ятку заведення Христової Науки на Руси-Україні, а тому два роки (1898 р.) відновлення св. Унії в нашій українській Церкві.

ЮВІЛЕЙНИЙ РІК І ТОРЖЕСТВА ЙОГО

5. Цього року (1900) обходить знову цілий християнський світ тисячдев'ятсотлітню пам'ятку Христового Різдва.

З приводу цих роковин видав Святіший Отець Папа Римський зарядження, що цей останній рік XIX століття *є Ювілейним Роком* в Римі, — а в наступний рік, т. зн. на перший рік нового століття, має Святіший Отець розписати ювілей на цілий християнський світ.

А на закінчення цього римського Ювілейного Року і на початок нового зарядив Папа Римський, що в саму ту ніч, яка ділить оба роки (т. зн. у ніч з 31 грудня на 1 січня), мається відправити по всіх церквах цілого християнського світу таке Богослуження, яким християни віддали б честь своєму Цареві-Богові і Спасителеві Ісусові Христові якимсь *особливішим,* незвичайним способом та при цій нагоді застановилися б над ласками й дарами, які їм приніс Ісус Христос.

Таким незвичайним Богослуженням з волі Святішого Вітця має бути висталення Св. Дарів цілих 12 годин, від півночі 31 грудня до полудня 1 січня.

До цього виставлення Св. Дарів прив'язує Свт. Отець велику ласку для християн:

Хто висповідається і запричащається, а дотого цілу годину буде молитися перед Ісусом Христом, виставленим під видом хліба, та долучить іще молитви за св. Церкву, Святішого Вітця та навернення грішників, — той доступить совершенного відпусту.

Окрім того позволив Святіший Отець відправити у цю святу ніч, у саму північ, одну св. Службу Божу перед виставленим Ісусом Христом, — а християни можуть на цій Службі Божій запричащатися.

У нас, у давних часах, завжди так бувало, що християни цілу ніч, перед кожним більшим празником, переводили в церкві на молитві. І тому то ще досі називається те Богослуження перед празником "всеночне бдініє", т. зн. цілонічне неспання підчас молитви. (Відправляється воно тепер у нас по містах у вечір, а по селах ранком, — а декуди зачинається воно зараз після півночі).

ПОРЯДОК ЮВІЛЕЙНОГО БОГОСЛУЖЕННЯ В ЄПАРХІЇ

6) Тож, щоб виконати згаданий розпорядок Свт. Отця, по нашому старинному звичаю, приписую на всі церкви нашої Єпархії ось такий порядок Богослуження на цей великий святий день:

а) Всюди при церквах, при яких мешкає священик, виставлені будуть Св. Дари від півночі 31 грудня, до полудня 1 січня, — так, щоб християни у цей день могли у довільній годині прийти до церкви, поклонитися Христові і через одногодинну молитву могли доступити відпусту.

б) При церквах, де є більше священиків, порядок Богослужень буде такий:

О год. 10 вечора зачнеться уже "всеночне бдініє". Відправиться ціле Богослуження по порядку, як воно приписане в типику на празник Обрізання і св. Василія Вел., — т. зн. велику вечірню, литію і утреню. Після утрені виставиться Св. Дари (— випаде це якраз коло півночі —), а перед виставленими Св. Тайнами відспівана буде благодарственна пісня: "Тебе, Бога, хвалим!" На "Спаси, Боже, люди твоя" одержить нарід благословення Св. Дарами; — Св. Тайни вже й полишаться виставленими аж до полудня.

Опісля наступить співана Служба Божа, — а в станиславівській катедрі Архиєрейська Служба Божа.

Після Євангелії, замість проповіді, відчитаний буде той пастирський лист, який саме написав Свт. Отець до всіх вірних, — а в якому то листі говорить про *великі добродійства*, що сплинули на нас через Ісуса Христа. А після заамвонної молитви заспівають вірні пісню: "Святий Боже" і наступить благословення Св. Тайнами, при звуках пісні: "Спаси, Боже, люди твоя!" Відтак: "отпуст" і многолітствіє, — як звичайно. Після цього відмовить увесь нарід 5 разів Отче наш, 5 Богородице Діво, Вірую і Помилуй мя Боже, — за св. Церкву, Святішого Вітця та навернення грішників.

Святі Дари полишаться відтак виставленими. А побожніші з вірних доложать старань, аби по кількох їх, зміняючись, полишились в церкві до ранку (— щоб не лишати самого Господа Ісуса Христа в церкві, — а щоб заєдно хтось лишався біля Нього). На кожному престолі повинно світитися бодай по кілька воскових свічок.

(При цій нагоді мушу Вам сказати, що воскова свічка в церкві достойніша ніж біла, яку купуєте в місті. Бо віск роблять чисті і працьовиті пчоли, — а білі свічки (хоч і як гарно виглядають, —), виробляють по фабриках з нечистого лою і всяких інших бридких примішок. Тому то є *припис в Церкві, щоб під час відправи Служби Божої, або виставлення Св. Тайн, світились тільки воскові свічки).*

г) По церквах, де є лиш один священик, "всеночне бдініє" зачнеться щойно о півночі. Зачнеться воно виставленням Св. Дарів, піснею "Тебе Бога хвалим" і благословенням народу на "Спаси, Боже, люди твоя"...

Після Утрені, Служби Божої не буде. Зате перед "отпустом" Утрені відправиться "Святий Боже" і благословення народу, а після отпусту вище приписані молитви.

А в день, у звичайній порі, відправлена буде Служба Божа, на якій відчитається (замість проповіді) лист Святішого Вітця.

Після заамвонної молитви, "Святий Боже" і благословення народу, сховається Св. Дари, — а після "отпусту" слідуватиме многолітствіє.

Ось і цілий порядок.

7. Тепер у зв'язку з тим, таким гарним, цілонічним Богослуженням, хочу Вам іще пояснити дві речі, — щоб дати Вам змогу віднести з цього торжества якнайбільшу користь.

Отже поясню Вам перш усього:

А) *що то є совершенний відпуст,* а опісля скажу дещо

Б) *про виставлення Св. Тайн і молитву перед Ними.*

А) ЩО ТРЕБА ЗНАТИ ПРО ВІДПУСТИ?

Що ж то є той відпуст, що його можемо доступити у цьому дні?

СПАСИТЕЛЬ СПЛАЧУЄ ЗА НАС ДОВГ ВІЧНОЇ КАРИ

1. Передусім мусите знати, що чоловік, через кожний свій гріх, чи то малий чи великий, затягає у Господа Бога *довг*, який мусить Йому, по Божій справедливости, конечно сплатити.

А довг той, який затягає християнин перед Богом через *свої тяжкі гріхи*, такий великий, що його не може він ніяким способом сплатити *власними своїми силами*. Бо Господь Бог є так безконечно святим, а гріх такою важкою образою Його святости, що коли чоловік прогнівить Його ним, — тоді безмірний гнів Божий тяжить на ньому. І тоді належиться йому за це вічна кара.

І хоча б виплакав свої очі, — то не перепросив би таки загніваного Бога. Хоча б і життя своє віддав за кару, — то кари своєї таки ще не відбув би.

І тому то не могли б були люди самі зі себе спокутувати всіх гріхів. Вічний Божий гнів і вічна Божа кара були б тривали по всі віки, якщо б Єдинородний Божий Син у своєму милосердю не був приняв на себе кари за людей, щоб тим способом відвернути Божий гнів від них...

Смерть Ісуса Христа на хресті — то саме та кара, яку Він приняв на себе, — за нас.

І Господь Бог, за Його заслуги, перестав гніватися на людей та звернув їм Свою ласку.

Отже коли християнин згрішить, тоді сам Христос мусить перепросити Господа Бога. І довг кари мусить сам Христос платити! Християнин має тільки щиро висповідатися.

Але щиру сповідь мусить *конечно* відбути! Без того, — то й сам Бог не може почислити йому Христових заслуг! *І як довго чоловік триває у своєму грісі, — як довго не визнає його і не постановить поправитися, — так довго ніяким способом відпущення гріху від Бога осягнути не може, — хоча б навіть Христос і життя своє за Нього віддав! Бо чоловік, що не хоче позбутися гріха, не заслуговує на відпущення гріха, і не може доступити Божої ласки.*

А якщо він добре висповідається, — тоді *сам Христос сплачує за Нього довг!* І тоді перестає Господь Бог гніватися на Нього та відпускає йому кару.

Але не цілу!

ДОЧАСНІ КАРИ МУСИМО САМІ СПЛАТИТИ ПОКУТОЮ

2. Господь Бог відпускає з його кари лише те, чого сам грішник не всилі сплатити, а лишає те, що він сам може зробити: *відпускає кару вічну, а лишає дочасну.*

Тому то першим обов'язком християнина відправити *покуту,* яку завдав йому при Св. Сповіді священик. — А дотого має ще Божій справедливості сплачувати свої довги, скільки зможе...

В перших віках християнства накладала Церква на *християн* при Св. Сповіді такі *великі покути,* що через них міг каянник задосить учинити Божій справедливости за всі свої гріхи.

Були це, як кажу, такі великі покути, що часом і по кілька літ тривали.

А й не менше прикрими були вони: деяким грішникам іще після Св. Сповіді не вільно було довший час приступати до Св. Причастя, — ба навіть і брати участь у Богослуженнях...

І досі ще в нас при Службі Божій, співає диякон: "Оглашенні ізийдіте!.." — Отож то в давних часах, коли диякон виголошував тії слова, тоді мали виходити з церкви, — окрім тих, що ще приготовлялися до Св. Хрещення, ще й ті, *що не відбули ще своєї покути.* Всі вони не були ще достойними брати участи у страшній Жертві.

В пізніших часах, коли християни стали холоднішими і вже не радо піднималися таких великих покут, — св. Церква, беручи під увагу їх слабість, почала накладати на каяльників лише малі покути. *А решту кари полишала їм самим.*

Отже тепер уже кожний християнин зосібна має свій окремий рахунок із Господом Богом: — скільки має він сплатити Божій справедливости своєю покутою за свої гріхи.

Отже тепер заєдно важна засада: *Христос платить за християнина те, чого він (християнин) сам не може сплатити, — а християнин сам від себе сплатити має те, що може.*

Скільки є цього довгу за якийсь гріх, — цього ми не знаємо. Лише догадуємось, що певно його є більше, ніж тієї покути, що її завдає священик при Св. Сповіді.

А може навіть і більше ніж тієї покути, яку накладала св. Церква на християн в давнині...

ПОКУТНИКИ В ХРИСТИЯНСЬКІЙ ДАВНИНІ

3. Святі Угодники Божі дуже добре здавали собі справу, якою то образою Божою є гріх і яка велика кара належиться за нього!

І тому покутували свої гріхи ціле життя. А заєдно ще думали, що замало їм тієї покути.

а) *Св. Петро,* після того, як відрікся Христа, ціле життя своє плакав, — так, що сльози (як каже переказ) аж рівці на лиці його виорали!

б) А св. *Марія Єгипетська,* коли зі своїх тяжких гріхів навернулась до Господа Бога, покинула світ і людей і, щоб ліпше покутувати, замешкала в дикій пустині, де проживала вже аж до самої смерти, серед молитов та самобичувань, серед голоду й холоду, — живлячись самими тільки корінцями!

в) І всі *інші святі,* що за свого життя допустились були якого-небудь гріха, завжди були (як вище сказано) тієї думки, що все ще замало покутують...

Така покута за наші гріхи і нині записана в книзі Божої Справедливости, — чи то за тяжкі гріхи, недостаточно ще спокутувані, чи то за малі гріхи. І кожний із нас має перед Господом Богом обов'язок покутувати, т. зн. сплачувати ці довги.

УСТАНОВЛЕННЯ ВІДПУСТІВ

4. А якщо не сплатить хтось цих довгів за свого життя, — то хоч би й у Божій ласці вмирав (після Св. Сповіді) — то всетаки мусітиме після смерти в *чистилищі* відбути цю покуту; мусить там сплатити свої довги...

А то діло тяжке! Бо може довги ті дуже великі... Бо з кожного гріху щось до цього довгу прибуло, — а тих гріхів, на жаль, така велика сила!

Одначе не покидає нас Христос і в цьому трудному положенні. І на це найшов Він спосіб, щоб улегшити нам сплачення великих наших довгів. Він заложив у св. Церкві наче *святий скарб.* У цей скарб зложив Він свої заслуги, заслуги Пр. Діви Марії і всіх Святих. А ключі від цього скарбу віддав своєму Намісникові на цьому світі, Папі Римському, і приказав із цього святого скарбу сплачувати Божі довги. І Святіший Отець робить це, надаючи *відпусти.*

Порівняння: Поясню Вам цю річ ось яким *порівнянням:* Скарб заслуг Христа і Святих у Христовій Церкві, — то наче якийсь святий банк, або якась свята скриня, повна духового золота та срібла. Ключі від цього банку, від тієї скрині має той, що є господарем в Церкві, т. зн. Голова Церкви, Святіший Отець. Бо св. Петро дістав від Христа ключі Божого Царства, а тії ключі переховуються до нині у його наслідників: Римських Папів.

Золота й срібла із цього скарбу, з цих святих грошей заслуг Христа і Святих, уживає Свт. Отець на те, щоб ними сплачувати перед Богом довги за християн.

В цьому то святому банку може кожний християнин не тільки позичити, але й *даром дістати* стільки, скільки йому треба на заплачення перед Богом своїх довгів. А Святіший Отець означує умовини, під якими може хтось одержати щось із цього скарбу. Каже наприклад: Хто виповнить приписані умовини в такій а такій церкві, той дістане стільки а стільки відпусту. Т. зн.: або *відпуст совершенний* (відпущення всіх кар), або *частний* (відпущення якоїсь частини кари).

Ось напр. у цьому (1900) році до осягнення совершенного відпусту треба було поїхати до Риму і кілька днів відвиджувати знатніші храми в Римі.

УМОВИНИ ОДЕРЖАННЯ СОВЕРШЕННОГО ВІДПУСТУ З ПРИВОДУ ЮВІЛЕЙНОГО РОКУ

5. А тепер, у тую ніч, що розділює два століття, аж до полудня другого дня, поставив Свт. Отець ось яку умовину: До осягнення совершенного відпусту треба:

а) висповідатися і запричащатися,

б) помолитися за св. Церкву, в наміренні Свт. Отця і за грішників,

в) цілу годину молитися перед виставленим у Св. Тайнах Ісусом Христом.

У цьому то дні отворена у всіх церквах — церковна скарбниця. А з неї може черпати кожний християнин, скільки сам схоче! І хто тільки сповнить повищі умовини, — той набуває право до сплачення всіх довгів зі скарбу св. Церкви.

Велика то ласка, Мої Милі Браття! І з неї треба нам щедро користати!

А коли виповните всі ці умовини й осягнете відпуст, то цей святий день буде направду для нас усіх і для цілого народу *днем милосердя і благодаті.*

Б) ЗНАЧЕННЯ АДОРАЦІЇ НАЙСВ. ТАЙН

А ця друга річ, про котру хочу вам написати у своєму нинішному листі, — то та *одногодинна молитва перед виставленими Св. Дарами.*

ЧОМУ ПОДАНО ТАКУ УМОВИНУ?

1. Чому саме поклав Святіший Отець таку умовину до осягнення повного відпусту?

Якщо дізнаєтесь про це, — то віднесете у цьому дні велику користь для цілого Вашого життя. Бо навчитеся віддавати Ісусові Христові, у тій Його Тайні любови, Найсв. Тайні Євхаристії, ще більшу почесть. А коли помножиться у Ваших серцях честь до тієї Тайни, то на ціле своє життя найдете скарб цінніший, ніж золото й срібло.

А тим скарбом — то любов до Ісуса Христа.

Буває часто, що християнин, увійшовши в церкву, не знає де шукати Того, хто в церкві є Паном. Забуває, що живе тут поміж нами сам Спаситель Ісус Христос, присутний на престолі. І замість Йому поклонитися та до Нього помолитися, починає він від молитов перед іконами, чи до Святих, — і ще й поклони б'є перед ними.

Добре то молитись перед іконою, або до Святого Угодника Божого, — добре й поклони бити перед якимсь образом, із побожности до того Святого, що його на образі зображено.

Але як хто так шанує святого Божого слугу (— самі це розважте! —) то яку почесть має він віддати самому Найсвятішому живому Богові, Ісусові Христові, що перебуває у тій же церкві на престолі, — наче у своїй палаті!?

А якраз про це не сміє забувати християнин, перебуваючи в церкві! Не сміє забувати на Того Найдорожчого Нашого Спасителя, що з любови до нас перебуває тут заєдно, враз із нами...

НАЙСВЯТІШЕ МІСЦЕ В ЦЕРКВІ

2. *Найсвятішим місцем у церкві, — то саме той престол Божий, а на ньому кивот, — палата Христа.*

Якщо Ви були коли свідками (десь у якомусь селі, чи місті), як де сам Архиєрей торжественно посвячував церкву, то Ви бачили, скільки то разів Архиєрей зі священиками обкаджує престол, — як миє його водою, милом, вином і дорогоцінними олійками... Як кропить його опісля водою, як помазує його святим миром, як опісля складає мощі Святих, наче в гріб, у саму середину престолу, — як накінець заливає те місце святим воском і забиває на чотирьох рогах престолу образки чотирьох Євангелистів.

Пощо ж робить він те все?

Бо святий Жертівник — то місце найсвятіше. А то тому, що на ньому приноситься найсвятіша Жертва Служби Божої, — і то-

му, що Найсвятіший Господь неба і землі мешкає на ньому під видами хліба.

Це місце таке святе, що християнинові й діткнутись його не вільно! — А священики, що є посвячені для Божої служби, зближаються до нього лише зі страхом, а завжди з чистим сумліннем.

Це місце є таке святе, що на ньому не сміє бути ні однісінької речі, що не є приписана нашим святим обрядом.

ЩО МОЖЕ НАХОДИТИСЬ НА ПРЕСТОЛІ?

3. А обряд наш приписує, що на *Божому престолі мас бути лише те, що Архисрей на нього кладе в день посвячення церкви.*

Отже: три обруси, з гарного, чистого полотна, ілітон, св. Євангелія, кивот зі Св. Дарами (у якому не сміє находитись нічого опріч самого Господа), далі воскові свічки, св. Хрест, служебник, — а під служебником подушечка.

Нічого, окрім цих речей, не може находитись на страшному престолі.

О, як то часто не знають цього християни! Як часто кладуть на престол усякі речі і тим способом зневажають святість його!

Ба, — часто неодин християнин і не знає навіть цього, що то є страшний Жертівник живого Бога! Не знає, що, з пошанівку для Бога, на ньому й книжки не вільно положити!

А це хіба зрозуміла річ! Бо й у кожній домівці поважаєш і шануєш почесне місце! Водиться прецінь між людьми, що як прийдеш до кого, то капелюх чи шапку не кладеш перед самі очі, на стіл, а десь на лаві, а часом і за дверми...

Отже коли так шануєш людей, — то тим більше уважай, щоб гідно пошанувати Бога!

ЯКА МЕТА ВИСТАВЛЕННЯ НАЙСВ. ТАЙН?

4. І щоб саме цього навчити людей, велить св. Церква врядигоди виставляти Ісуса Христа на престолі. Хоче, щоб християни, віддаючи Йому поклін, навчилися заєдно пам'ятати, що Він, сам Бог, присутний у церкві.

Отже навчіться цього і Ви, Мої Браття, при цьогорічному св. Богослуженні!

Тепер, коли Ісус Христос 12 годин буде виставлений в церкві, віддавайте Йому таку честь, яка Йому належиться. І старайтеся так щиро цілу годину молитися, щоб Ви могли доступити й відпусту.

а) А хто би з Вас зумів, в часі самої відправи, так пам'ятати про присутного Христа, щоб і через цілу годину не забув про це і всі слова Богослуження відносив молитвою до Христа, — той через саму таку побожну приявність у Богослуженні міг би вже доступити відпусту (— якщо виповнив би до того ще й усі інші умовини, що приписані до осягнення відпусту).

Але це річ тяжка. Бо перш усього не легко то зрозуміти, як слід, ціле Богослуження! А ще й до того так його розуміти, щоб при цьому молитися до присутного на престолі Христа!

б) Тож коли хто цього не потрапить, — нехай спробує іншого способу: У тому часі, як Ісус Христос присутний на престолі, хай прийде до Церкви, клякне собі десь у кутику і тут побожно молиться сам у собі. Хай собі з книжечки відчитує чи то молитви, чи то акафист до Ісуса Христа, — а при цьому нехай старається *засдно пам'ятати, що перед ним стоїть сам Христос-Спаситель,* — що стоїть живий Богочоловік і слухає його молитов.

А як хто не вміє читати, той нехай уважно відмовляє молитви, які знає напам'ять. До того най розважає про ті безмірно *великі ласки,* які дав Христос людям.

ДУЖЕ ВАЖНЕ ПИТАННЯ!

5. І нехай розв'яже собі ось яке питання: *Що сталося б зі мною, коли б Христос-Спаситель не зійшов був із неба на землю?!*

Це страшно глибоке питання, Мої Милі Браття! І довге — довге розважання, — на ціле життя!

Коли б не було Христа, ні Його науки, ані св. ласки поміж нами, — тоді зовсім інакше виглядав би той світ, на якому живемо.

Виглядав би гірше, ніж той поганський світ перед Ісусом Христом, коли то вільно було мужеві вбивати свою дружину, а батькові — своїх дітей! Або жінку й діти продавати як скот, — розуміється, зовсім безкарно! Тоді кожний дбав тільки про себе! Тай лише продумував, якби то другого обманути, використати та скривдити, — або й у неволю взяти! А навіть, як кому треба було, — то і вбити!

Уявіть собі тепер, яким то страшним пеклом являється такий світ, що в ньому ні справедливости, ні любови, а сама тільки кривда, сама неволя, самі сльози, саме терпіння, саме нещастя!

Кому як кому, а вже найгірше жилося б у такому світі вбогому чоловікові! Не мав би він ні спокою, ні ніякої потіхи! Ніхто не бачив би його сліз, — ніхто на цілісінькому світі не мав би над ним

милосердя! Довкруги нього самі вороги! Навіть батьки тай рідні браття були б йому ворогами! Бо і вони шукали б тільки свого добра; лише про себе самих дбали б і не знали б, що справедливість, а що кривда, що любов, а що ненависть; не знали б, що милосердя, а що милостиня!

Мої Милі Браття! Коли б так християни добре усвідомили собі, яким то великим добром є для них усі ті порядки Христа, — а коли б з'ясували собі знову, які страшні установи, звичаї та закони нехристиянського світу, — тоді серцем і любов'ю просто прилипли б до Ісуса Христа.

Бо добре зрозуміли б вони, що направду поза Христом нема ніякого життя, — що святою правдою є Його висказ, що *Він є життям людей!*

О, тоді не легко було б вирвати віру з серця таких християн! Тоді всі християни, як один муж, признавалися б тільки до науки Ісуса Христа!

РОЗВАЖАННЯ ПЕРЕД ВИСТАВЛЕНИМИ СВ. ТАЙНАМИ

6. а) В цій молитві перед виставленим Ісусом Христом можете собі ще, Мої Милі Браття, *розбирати своє життя і всякі гріхи,* якими Ви Ісуса Христа образили. Можете собі пригадати й страшні кари, від яких Він нас вибавив; — можете проливати гарячі сльози жалю та любови, — можете й пригадати собі вічні добра, які вам Спаситель обіцяв.

б) А тоді уявіть собі тую величезну радість, яка наповнить християнську душу в хвилі, коли Господь Бог прийме її за дитину до вічности свого царства.

Уявіть собі, яке то блаженне життя там, у небі з Богом, з Пречистою Дівою Марією і Святими! Нема там журби, нема терпіння; — там вічне й вічне життя, — безконечне й безмежне щастя!

в) Згадайте у цій молитві й про нашу Батьківщину!

Просіть Ісуса Христа, щоби відвернув від нас всяку Божу кару, а щодня зливав на нас святе благословення. Згадайте про потреби нашого народу: про те, що його болить і чого собі бажає.

Просіть Ісуса Христа, щоб утвердив нас усіх у вірі і не дав нам ніколи затратити її.

Просіть Його, щоб стеріг нас від братньої незгоди; щоб з'єднив нас з любов'ю в одно і дав нам спільними силами стреміти до ліпшої майбутности.

Помоліться за свою родину, — за родичів і рідню, за свояків і чужих, — за своє село і за сусіднє.

Помоліться і за ворогів! Така молитва дуже мила Христові.

Згадайте й за померлих, що не діждались цього святого дня!

Просіть теж Христа про навернення грішників і про всі потреби християнського світу.

г) А перш усього, коли так молитись будете до Ісуса Христа, представте собі *Його любов* до нас.

Бо чи найдете нині на світі чоловіка, який схотів би вмирати за другого, — і то не за свого, — а чужого? Такого ніде не найдете! Один однісінький Христос так дуже полюбив кожну душу зокрема, що за кожну вмер! І Він заєдно готовий для кожної душі зокрема відновити, — повторити свою смерть!

І робить це! Бо коли саме відправляється Служба Божа, — тоді на Жертівнику відновляється Христова смерть. — Тоді свята Його Кров тайним способом проливається на Жертівнику, а користь із тієї Жертви йде нераз для одного лише християнина.

О, — який добрий наш Спаситель! Яка безмірна любов у Його серці! Такого серця не найдемо ні у рідної матері, ні у батька свого! Такого серця не матиме для нас ні рідний брат, — ні найщиріший приятель!

МОЛИТВА

7. Найдорожчий Наш Спасителю! Ти для нас усім! Ти нас сотворив і удержуєш при житті, — Ти нас, своїх дітей, виховав! Від Твого Серця йде до нас такий жар любови, що хіба мали б ми кам'яні серця у своїх грудях, колиб Тебе не любили! Ти нам дорожчий, ніж батько, мати й брат, — ніж наше власне життя. Тому прирікаємо, що цілим серцем будемо держатись Тебе! Тільки для Тебе одного і з Тобою самим хочемо жити й умирати, — щоб із Тобою получитися колись на віки в любови!

Так моліться! А Бог миру і любови нехай буде з Вами! Амінь.

7.

НАЙБІЛЬША ЗАПОВІДЬ

(ПАСТИРСЬКИЙ ЛИСТ ДО ДУХОВЕНСТВА І ВІРНИХ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ, ЗАЧАТИЙ У СТАНИСЛАВОВІ, А ЗАКІНЧЕНИЙ У ЛЬВОВІ, В ПРАЗНИК СОБОРА СВ. СІМДЕСЯТИ АПОСТОЛІВ, ДНЯ 4 (17) СІЧНЯ 1901 Р.)

ЗБЛИЖАЄТЬСЯ ХВИЛЯ РОЗЛУКИ...

1. а) *"Отче святий, заховай їх в ім'я Твос, котрих дав сси мені, щоби були одно, як і ми: щоби всі були одно, як Ти, Отче, в мені, а я в Тобі, — щоби і вони одно були в нас."* (Йо. 17, 11, 21).

Така була остання молитва Ісуса Христа, коли перед страстями прощався зі Своїми Апостолами та учениками.

Інакшою теж і не може бути молитва Єпископа який мусить *розпрощатися* зі своїми вірними!

Рідкий то випадок! Бо духовий зв'язок, що лучить Єпископа з вірними є з Божої установи такий сильний і тривкий, що хіба з надзвичайної якоїсь причини, і то з виразного приказу Святішого Вітця, може бути Єпископ змушеним полишити свою Єпархію.

Таке й мені трапилося. Заледве проминуло півтора року моєї праці в Єпархії, а вже з Божої волі та з наказу Святішого Вітця, прийшлось мені покинути Станиславівську Єпархію та обняти львівський владичий престол.

Вправді, полишаючи Вас, *не стався я чужим* для Вас. Бо *я тепер Вашим Митрополитом.*

Але перестав я бути Вашим *безпосереднім душпастирем.* І цей нинішний лист є моїм останнім пастирським посланням до Вас.

б) Відчуваю потребу попрощатися з Вами.

Вельми сумна й тяжка то для мене хвиля! А то по перше тому, що для Вас зробив я досі мало, а по друге: що цілим серцем приляг до Вас.

Я так багато укладав собі, як і що, за Божою поміччю, маю для Вас зробити! Та досі я не тільки нічого не вдіяв, але в багатьох ділянках навіть і не почав іще наміреної праці.

Тому з острахом питаю себе нині: Чи сповнив я свої обов'язки?

Бачу багато справ зачатих, а недокінчених, пригадую собі багато обітниць даних, а не сповнених, — тай чимало нових і конечних порядків постановлених, — а не виконаних! Не стало на те все ні часу, ні сил...

Маю таку вдачу, що поміж людьми, з якими живу, бодай короткий час, лишаю ціле серце. І кожне прощання — то для мене справді болюча річ!

В тій то тяжкій хвилі шукаю потіхи в молитві. А молитвою своєю рад би я зближитися до останньої молитви Христа...

Нею просив Ісус Христос для Апостолів і учеників благодаті, — а уважав її річчю найважнішою! Бо вона була метою Його життя.

Тож і я сьогодні випрошую у Бога цього, чого Вам бажаю з цілого серця й що рад би бачити між Вами. Тому й хочу, щоб ця остання моя наука до Вас була виразом цих моїх побажань.

ОСТАННІМ СЛОВОМ Є СЛОВО ЛЮБОВИ

2. Півтора року тому вітав я Вас словом любови. І серце моє до нині сповнене гарячою любов'ю, — любов'ю, якої не мав я нагоди ні висказати, ні ввести в діло.

Не пусте це слово! Бо ж і ціла праця душпастиря має бути пронизана любов'ю.

Нехай же і останнє слово у хвилі розлуки, буде словом любови!

Своїм останнім поздоровленням і благословенням, що його на прощання уділяю Вам, як єпископ, хотів би я з неба стягнути для Вас проміння того Сонця любови, — *того Сонця, що ним є Бог.*

"Бо Бог — се любов!" (І. Йоан 4, 8).

Знаю, що тепло цього Сонця є єдиним ліком на всі Ваші болі. І коли б я міг цим теплом загріти Вас, — то напевно найшов би я той орудник, яким напевно злегшив би всі Ваші злидні й терпіння! Бо здається мені, що саме *брак любови є джерелом всякої біди та нужди.*

ПРАВО Й ОБОВ'ЯЗОК ЛЮБОВИ

3. *Кожна людина має право до любови, має право від усіх людей дізнавати її.*

І кривда діється людині, коли замало дізнає її.

Людина має теж обов'язок і других любити! І кривду їм діє, якщо тієї любови не дає їм.

Порівняння: Уявляю собі, що кожна людина, яка зазнала у своєму житті досить любови, — то наче та бідна, хвора дитинка, якій діється кривда.

Так! Здається мені, що кожна людина важко покривджена з приводу недостачі тієї любови від інших!

І на вид тієї кривди, яку так живо відчуває моє серце, хотів би я кожному з Вас винагородити її. Хотів би я розлити на Вас обильний потік горячої своєї крови, — потік горячої любови, яка вспокоїла би плач Вашого горя, оріла б і розважила б Ваші бідні, занепокоєні та скривджені серця!

За прикладом св. *Ап. Павла* рад би я перебувати ще поміж Вами, — як тая мати, що кормить і теплом свого серця гріє своїх дітей. (І Сол. 2, 7).

За прикладом *св. Ап. Йоана* хотів би я заєдно повторяти тільки то одно: *"Дітоньки любіться!"*

Більшої науки не навчився він від свого Учителя! Тай і я *не бачу у Христовій Євангелії більшої науки, — над науку про любов.*

Знаю, що *"се є звіщення, котре ви чули від початку, щоби ви любили один одного"*. (І. Йо. 3, 11).

Знаю, що *"любов є від Бога. І кожний, хто любить, — від Бога родився!"* (І Йо. 4, 7).

Знаю, що *"хто любить свого брата, перебуває в світлі і нема в ньому соблазни!"* (І. Йо. 2, 10).

Знаю, що *"по тім пізнають усі, що ви мої* (Христові) *ученики, коли любов матимете між собою"*. (Йо. 13, 35).

Знаю, що до тих, які мають у собі любов, відносяться слова Христа-Спасителя: *"Нагорода ваша буде велика і будете синами Вишнього!"* (Л. 6, 35).

Знаю, що Св. Дух каже: *"Не будьте нікому нічого винні, — хіба, щоби любити один одного. Бо хто любить другого, сповнив закон." — Отже любов — це "завершення закону."* (Рим. 13, 8, 10).

Отже, щоб цю любов помножити поміж Вами, а через те й хоч у части причинитись до сповнення Христового бажання, щоб усі люди через любов були немов одним тілом, представлю Вам у цьому останньому своєму посланні:

А) *Яка то велика ця Божа любов,* що її так гаряче поручає Христос і Апостол. А з цього зрозумієте теж:

Б) *Яку велику силу* найти можете в любові...

А) ВЕЛИЧ БОЖОЇ ЛЮБОВИ

ДВІ СИЛИ ЛЮДСЬКОЇ ДУШІ

1. а) Щоб Вам добре вияснити, що то є любов, мушу передовсім пригадати Вам, що *в душі масмо дві сили, без яких людина не була б людиною і нічим не різнилася б від звіряти.*

Одна сила: — то *розум,* — а друга: *воля.*

Порівняння. То щось подібного, як у тілі маємо: очі та руки. Очі маємо на те, щоб ними перед себе глядіти, а руки, щоб сповняти роботу, яку бачимо очима.

Подібне діється й у душі;

Розумом, наче очима, бачимо. Т. зн.: пізнаємо, застановляємось, думаємо...

А волею виконуємо працю душі так, наче б руками. Праця ця полягає у цьому, що хочемо й бажаємо чогось, що розумом ми пізнали.

а) *Розум* має всюди, в кожній речі, продумувати, що і як є. Тому кажемо, що розум є для правди. Бо мета його: *пізнавати правду,* — так, як мета очей: поправді бачити речі.

б) Знову ж *воля* тягне нас до всього того, що розум пізнає, як справедливу та добру роботу душі. І тому кажуть, що *воля є для добра.* Т. зн. воля є на те, щоб хотіти та бажати добра, — так, як руки маємо на всяку справедливу та добру роботу.

У кожній праці, яку сповняє християнин, можете найти те, про що я Вам говорив.

Приклад: З весною усвідомлює собі газда, що час уже зорати рілю і засіяти її. І каже до жінки: "Завтра піду в поле орати".

Розумом зміркував, що добре буде зачати роботу. А коли це вже *пізнав,* — тоді вже *його воля* береться до того, що йому добрим являється; хоче вже *виконати* цю роботу.

Таке саме діється у кожній речі.

Насамперед іде розум, а опісля воля. А коли розум у якійсь справі *помиляється* та не добре розбирає, що і як, — тоді вводить у блуд і волю.

Приклад: Таке буває напр. у пияка, або розпусника. Хватається такий чоловік гріха, як чогось доброго.

А чому?

Бо дурний розум помішав у його голові порядок! Представив погане пиянство, чи мерзенну розпусту, як *річ добру!*

Коли так розум ніколи не помилявся б, то й волі лекше було б вибрати саме добро!

Але розум наш дуже слабенький! Не має сил на те, щоб пізнати всю правду і недалеко бачить перед себе. А дотого він ще й зіпсований через гріх людської природи, — через гріх, що увійшов у нашу кров і кість уже від хвилі, як наш прародич, перший чоловік, Адам, не хотів сповнити Божої волі і стратив через те ласку у Бога. Від тієї то хвилі зіпсувався у нашій душі порядок. Розум не вміє і не може вже добре провадити волю; — не всилі він заєдно поправді показувати її, що добре, а що зле. А воля не вміє добре слідкувати за розумом.

А навіть тоді, коли розум і не помиляється, — навіть тоді ще зуміє нераз воля викрутитися від того, що розум показує їй, як добро, — а береться за те, що собі злюбила, хоч воно добрим і не є.

Крім того мало річей на світі, у яких розум докладно й всесторонно бачив би саме добро так, щоб уже *конечно* тягнула до цього добра і воля.

Нераз те, що є добрим для душі, — є прикрим для тіла, а знову те, що догоджує тілу, — те шкодить душі.

Інша знову річ доброю є *нині,* — але вже вкоротці стається шкідливою. Або здалека виглядає, що добра, а зблизька показується, що зла.

Іще інша річ доброю є *у малій кількости,* а як її за багато, тоді стається страшно шкідливою!

Приклад: Добрим є *вогонь,* коли огріває піч та варить страву, — а який він страшний, коли лютує пожаром!

Доброю є *вода* до пиття, — доброю теж, коли у ній купатися, — але яке велике нещастя наносить та сама вода, коли повінню заливає поля, села та міста!

Добром є *багатство, здоров'я й сила,* — якщо тих дібр уживається вміло. Але коли хто вживає їх на Божу образу, а тим самим і свою вічну погубу, — тоді, очевидно, приносять вони людині не добро, а страшне нещастя!

І так у всіх речах! *Бо нема й не може бути на цьому світі такого добра, що всесторонно та безоглядно заспокоювало б усі бажання людини.*

ЛЮДИНА НАДІЛЕНА СВОБІДНОЮ ВОЛЕЮ

2. Тому то й заєдно користується людина *свобідною волею;* як сама собі хоче, так і по своїй уподобі живе. Примусу на людей Бог не накладає!

А коли накладає свій св. Закон, — то лишає людині повну сво-

боду, — так, що може вона держатися дороги, яку показує її Божий Закон, — або й... відступити від неї тай грішити!

Може очима свого розуму глядіти на Божу правду і своєю волею хотіти Божого добра, — але може й... відвернути свій розум від Божої правди тай дивитись лише на те, що догоджує тілу і цього одного хотіти та бажати... Кожної днини та в кожному ділі свого життя вибирає собі людина те, що хоче, — те, що їй найбільше подобається.

Коли є вона совісною і боїться Бога, — тоді подобається їй більше Божий Закон і радше волить виповняти його (хоч нераз із трудом і прикрістю, —) ніж напр. упиватися, красти, чужоложити, — хоч це все догоджує її тілу...

А навпаки: Якщо християнин зовсім не дбає про свою душу та Божий Закон, — тоді більше до вподоби йому догоджувати собі самому, ніж держатися Божого порядку, — хоч і знає, що вслід за гріхом іде й страшна кара.

Приклад: Як то може людина користуватися при кожній нагоді своєю свобідною волею та робити, що хоче, це найліпше зрозуміємо з повищого прикладу про рільника, що то з весною йде до своєї роботи. Він зміркував, що треба би тепер зорати та засіяти, — зрозумів, що це є добре. Але то робота важка для нього! Лекше тай може й миліше було б йому поїхати до міста на ярмарок, або й піти до коршми і там упиватися горівкою, — хоч знає, що тим чином стягнув би на себе Божу кару...

Отже має свобідну волю, або чесно працювати та сповняти свій обов'язок супроти жінки і дітей, або догоджувати своєму тілу пияństвом та розпустою.

І якщо це людина совісна, — то більше полюбить свій обов'язок і свою працю, ніж пияństво — та з місця прожене всяку думку, що спокушувала б догоджувати собі своїм пристрастям.

Але легкодушний чоловік, що зовсім не дбає про душу та Бога, волітиме коршму, ніж сумлінну, чесну, християнську працю.

Як бачимо: один і другий тут свобідний; — один і другий може зробити, що схоче. Але один вибере собі сповнення своїх обов'язків, — *вибере Боже добро душі,* а другий вибере догоджування собі самому, — вибере *пусте та хвилеве добро тіла.*

У ЧОМУ ПОЛЯГАЄ ЦІЛА МУДРІСТЬ ЖИТТЯ?

3. Одначе заєдно так є, що чим ліпше пізнає розум справжнє добро, тим більше й воля тягне до цього добра. І коли б існувала на світі якась річ всесторонньо й безоглядно добра, а розум її такою

пізнав, — тоді не могла б воля не рватися до неї. Бо воля заєдно дошукується всюди добра, — навіть там, де його й зовсім нема.

Коли воля тягне людину до чогось, то кажеться, що людина це любить.

А кожний християнин заєдно любить те все, що йому являється добром, а не любить цього, що йому видається недобрим. А як до чогось злого береться, — напр. до пияства, людської кривди, сварні, чи проклонів, — то тільки тому, що дурний розум добром уважає те, що є злом.

Ціла мудрість життя полягає в цьому одному, щоб любити те, що направду є добром. І хто зумів би так любити лише справжнє добро, — той був би наймудрішим і святим чоловіком.

А тим справжнім добром, — є те все, що веде до Бога!

А найбільшим, найсовершеннішим і безоглядним добром — є сам Господь Бог.

І така людина, що шукала б тільки справжнього добра, любила б Бога наді все. — Бо Бог є добром понад усе.

З цього бачите, що ця *найважніша Божа Заповідь: "Люби Бога з цілого свого серця!" — не є нам чужою.* Бо вже з природи має людина таку силу, що її тягне до всього доброго.

А що Всевишній Бог є найліпшим добром, — тому вже з самої природи тягне ця сила людину до Бога.

І людина жива та й існує на світі якраз на те, щоб Бога наді все любити! Тому не вспокоїться серце чоловіка, поки не спічне у Бозі!

І чим ліпше буде людина знати, яким то добром є Бог, — тим більше Його любитиме!

ЯК ДОХОДИМО ДО ПІЗНАННЯ БОГА?

4. Але знати Господа Бога, — річ трудна. Бо Господь Бог, — хоч і всюди присутний та дуже близький нам, — є таким безконечно великим, що наш людський розум за слабий, щоб Бога добре пізнати. До Його пізнання прийти можемо тільки через ті речі, які походять від Бога.

Коли людина погляне здоровим розумом на цей світ, — то всюди бачить гарні й добрі речі, які служать йому і потрібні до життя.

Ростуть на світі всілякі *зела,* що служать як пожива або ліки людині, *дерева,* що з них виробляють потрібні до життя речі, і що служить на опал людських помешкань, — *трава,* що нею худібку кормимо... І *вода,* і *вогонь* і *камінь,* — все те на услугах людини.

Потрібне і те *сонечко,* що нам гріє, і та *землиця,* що нам хліб дає, і той *місяць,* і ті *зорі,* що світять у ночі.

І як би так хотіти вичислити всі ті речі, що чоловікові потрібні і для нього добрі, — то, думаю, не легко це прийшлось би зробити. Бо скрізь по цілісінькому світі, вони є! *Всюди панує мудрий, Божий лад, без якого не могли б ми навіть і жити!*

Ба, — а звідки ж ці всі добрі речі та цей мудрий лад приходить?

А вже ж, що *не зі себе самого!*

Бо нема на світі такої речі, що існувала б сама від себе. А все, що є, опирається на чомусь іншому і від чогось іншого бере свій початок.

Ось візьмім під увагу *напр.* найдосконаліші сотворіння: — людей. Кожного з нас зродили батьки, — а до життя потрібно нам усякого. І тому залежне наше життя від землі, від звірят, від рослин і т. п.

А знову земля, на якій живемо, залежна від сонця, а сонце від зір, а ті зорі від інших зір... і т. д.

А цілий всесвіт мусить мати Творця, що покликав його до життя.

Отже *мусить бути Господь Бог,* що править цілим світом. Сам Він від нікого не походить, від нікого не залежить, — а від Нього все залежить, і походить. І на Ньому все опирається...

А ПІЗНАВШИ БОГА, МУСИМО ЙОГО ПОЛЮБИТИ!

5. Бог є *джерелом усього, що гарне і добре!*

а) Від Нього каміння має ту силу, якою нам служить, а зілля та все, чим може нам і звірятам служити: — поживою і ліками. Від Нього силу має і вогонь і вода, — від Нього сонце одержало тепло... А сонце і зорі Ним сотворені і на Ньому опираються.

Він і нам дав життя— Він сотворив наші душі і з дня на день удержує наше життя. Він на кожному кроці оточує нас батьківською любов'ю.

І як же ж не любити Його?!

Порівняння: Коли побачиш, Брате, на небі велику заграву, то знаєш напевно, що це знак великої пожежі; хіба нерозумний або дитина цього не знають! — А коли бачиш, як із комина виходить дим, — то Ти готовий присягнути, що в хаті палиться в печі.

Отже так само, коли споглянеш на цей широкий світ і побачиш у ньому стільки добра і стільки краси, — чи ж не ясно тоді Тобі, як на долоні, що добрий Бог опікується нами, — що Він усім править і про все продумує?!

А коли вже сам розум переконує Тебе, що Бог такий добрий, — що сто разів ліпший від усього, що є доброго на світі, — *тоді і ти мусиш сто разів більше Його любити, ніж усі ті добра, що їх Він Тобі дав...*

Мусиш Його любити, бо Він перший Тебе полюбив. І без числа доказів дав Тобі, що Тебе направду любить! Все, що біля Тебе і все, що служить Тобі, — все те є доказом тієї любови.

б) Вправді гірким є життя людини, і неодно болить її! — Але причиною того всього є найчастіше таки лукаве серце її самої! Один другому кривду заподіває і псує Божий лад любови...

А й сам Бог нераз допускає терпіння. *Бо і терпіння можуть чоловікові вийти на добро!* Нераз терпіння остереже від гріха, нераз приведе до опам'ятання, — нераз станеться навіть нагодою до великої заслуги!..

Та ж і батько вдарить часом дитину, — розуміється, не зі злости, а зі щирої любови.

Так само і Господь Бог: *Навіть тоді, коли зсилає терпіння і карає, — робить це з любови.*

Бо *Він безконечно добрий.*

І цілісінький світ, — усі сотворіння свідчать про цю Його доброту.

Але те все, що я вам тут розказав про доброту Господа Бога, іще нічим не є в порівнянні з тим, що зробив для нас Господь Бог через Свого Єдинородного Сина, що Його зіслав до нас в особі Ісуса Христа.

НАЙБІЛЬШИЙ ВИЯВ БОЖОЇ ЛЮБОВИ

6. Коли перші родичі згрішили і відпали від Господа Бога, — тоді і вони самі, і всі їх потомки найшлися в небезпеці найстрашнішого нещастя: *вічної погибелі.* І тоді то, Господь Бог, не можучи у своїй безконечній любові, знести виду погибаючого людського роду, зараз же постановляє спасти його чудодійним промислом своєї Премудрости.

Насамперед *приготовляє людей* на це діло спасіння, а накінець сповняє його.

Сам Бог сходить тоді з неба на світ поміж людей, щоб їх рятувати. Стає чоловіком, — приходить служити людям, — ділить з ними їх життя, їх працю, їх труди...

Живе з людьми, як один із людей. Як ремісник, тяжко працює разом із тими, що також тяжко заробляють на кусок хліба; терпить спрагу, голод і холод, безсонність і вбожество. Не дбає про

свій спочинок і їду, наражується на всякі кривди й несправедливості, — а шукає тільки одного: *добра і спасіння людей*. У серці Його жевріє любов, що не дає Йому спочити...

Всіх любить, — і за всіх терпить.

Не потребують уже люди далеко шукати Бога, — вже наочно можуть переконатися про Його любов...

Не потребують уже з великим зусиллям здійматися своїм розумуванням від сотворіння до Сотворителя! Бо Предвічного і Безконечного бачать уже між собою! Бачать Його в подобі чоловіка і з Ним розмовляють... Від Нього самого вже чують, чого бажає і що для них готовий Він учинити. Дивляться на Його працю й на Його труди; можуть кожного дня Безконечного і Предвічного запитувати...

Любов Бога супроти них являється для них уже не річчю високою й далекою, — але почуванням брата до брата. І любов супроти Бога, Найвищої Істоти, прибирає вид любови людини до людини, брата до брата...

А Христос-Бог, *"полюбивши своїх, що в світі* (людей), *— до кінця їх полюбив!"* (Йо. 12, 1). І життя Своє за них віддав!

Підносить голос проти зловживань, а фарисеям явно витикає їхню облуду. А коли ж вони, роз'ярені за це на Нього, прибивають Його до хреста, приймає добровільно смерть — і її, як жертву, приносить Небесному Вітцеві за спасіння людей.

А щоб усі люди, — люди всіх часів і всіх народів, — мали незбитий доказ, що Його любов відноситься до кожного зокрема, — установляє перед Своїми Страстями *Св. Тайну Євхаристії*, безкровну Жертву Служби Божої, щоб у ній стільки разів відновляти Свою смерть, — скільки разів самі люди схочуть цього...

Так! *"Більшої від цеї любови ніхто не має, щоб хто свою душу поклав за друзів своїх!"* (Йо. 15. 13).

Велика й рідка це любов: — віддати життя за приятеля!

А безмірна і направду Божа це любов: — усіх людей, і кожного зокрема вважати таким своїм приятелем, щоб за нього, то значить за кожного чоловіка зокрема, — бажати пролити кожної хвилі і всяким можливим способом свою кров...

Два рази природною смертю вмирати людина не може. Але Бог, що всилі й чуда творити, може найти якийсь спосіб, — спосіб таємний і такий високий, що перевищує людський розум, — яким повторилася б жертва смерти. А вчинити це — то *непомильний знак найбільшої любови*, — любови готової і на жертву життя, — любови, стільки разів піднесеної до вищого ступня, скільки разів ця готовість на смерть повторяється!

Такою саме любов'ю полюбив Христос людство! — Такою є Божа любов до нас!

По всіх церквах, — у всіх селах і містах відновляється щодня, в часі Служби Божої, *Безкровна Жертва Христової смерти*. І тут мають усі християни, — всі ті, що признаються до Воплоченого Бога Христа та приймають Його науку, тут мають вони новий доказ безмірної Божої любови для людства.

НАШИМ ОБОВ'ЯЗКОМ: ВІДДАТИ СЕРЦЕ ЗА СЕРЦЕ!

7. То ж і не диво, що своїм першим і найважнішим обов'язком уважають християни: *любити Бога понад усе*, — цілим своїм серцем і душею. Бо Бог перший їх полюбив. І хіба людина *з камінним серцем* не відплачувалася б Богові любов'ю за любов, одержуючи від Нього такі дари!

а) Але хоч би й не давав Христос людям стільки доказів любови, — хоча б і чужим був для них, — то все таки кожний безсторонній чоловік мусів би полюбити того *ідеального чоловіка*, понад якого людство не видало нікого ні більшого, ні ліпшого. Навіть не християни, — люди, що не признають Христа Богом, — навіть і вони мусять признати, що Його життя й любов супроти людей заслуговує на подив. І признають, що це був чоловік ідеальний, — чоловік, що на ціле небо перевищав усіх інших людей, яких тільки видав світ, — чоловік, що в порівнянні з найбільшими філософами, законодавцями, організаторами й реформаторами світу, є справжнім велетнем.

б) Але ми, християни, знаємо, що Христос не був *звичайним* чоловіком, — а *Богом*, — як це сам Він про себе багато разів свідчив, — як це про Нього, на тисячу літ іще перед Його Різдвом, писали Пророки, — яким проголошували Його Апостоли, — яким визнавали Мученики, — яким проповідали Його Церковні Вітці всіх віків, — яким накінець визнає Його і цілий християнський світ, повторяючи з Апостолом Йоаном: *"Кожний дух, котрий визнає, що Ісус Христос прийшов у тілі, є від Бога, а кожний дух, що не визнає Ісуса (що прийшов у тілі), не є від Бога. І це є антихрист, про котрого ви чули, що йде, і тепер є вже в світі."* (І. Йо. 4, 3).

БЕЗКОНЕЧНО ДОБРИЙ БОГ Є ГІДНИЙ НАЙБІЛЬШОЇ ЛЮБОВИ

8. Але Бог, уже через саму Свою безконечну природу, такий добрий і так дуже заслугує на нашу любов, що хоч би і не був учинив нам того всього, що вчинив, — то гідний, щоб Його заєдно

любити понад усе, — гідний через те саме, чим Він є сам у собі.

а) Ніхто зі смертельних людей не бачив іще Бога таким, яким Він є сам у собі. *"Бога ніхто не бачив ніде!"* (Йо. 1, 18).

Господь Бог, у Своєму найвищому житті, — житті, де на Престолі Своєї слави перебуває в Трійці та *"мешкає в неприступному світлі"* (І. Тимот. 6, 16), є таким безконечно добрим, — такою просто *самою добротою*, — що коли б із-перед наших очей упала заслона, яка закриває перед нами Його лице, — то душа сама на вид Його краси й доброти запалала б такою любов'ю до Нього, що зараз злетіла б у небо! Не хотіла б уже жити на цьому світі; покинула б смертельне тіло, щоб раз на завжди получитися з Богом.

Святі Богоугодники, хоч і не бачили Божого лиця, а лиш у молитві зближалися до Нього, — коли так часто і глибоко застановлялися над тим, що знали вже про Божі прикмети й досконалості, — тоді так дуже серцем цілим рвалися до Бога, що єдиним їх бажанням на світі було: якнайбільше і якнайдовше молитися до Бога.

А навіть смерти собі вони бажали! Бо вона мала їх увільнити від усякої небезпеки гріха та злучити на віки з Богом.

Так *наприклад*: великий Апостол *Павло* каже, що бажає розлучитися від тіла, щоби перебувати з Христом. — *"Маю бажання розв'язатись* (від тіла) — мовить, — *"і бути з Христом, бо це далеко ліпше"*. (Филип. 1, 23).

А один пустиножитель, як почав у вечір молитву від слова: *"Боже безконечної доброти!"*, — так і лишився на цьому слові... Цілу ніч розважав над цими словами і щойно ранком ясне сонце перервало йому це довге та солодке розважання над Божою добротою.

б) Тієї то доброти Божої ні Святі, ні Ангели не можуть навіть зобразити словами.

І хоч би нам усе розказали, що лише зуміли б сказати про цю Божу доброту, то це ще нічого не виявляло б із того, що вони бачуть, оглядаючи Бога "лице в лице". (Так само, як і ми не потрапили б з'ясувати сліпому, що то таке сонце, коли він ніколи не бачив його!..)

Святі й Ангели в небі бачать саму Божу природу, — *бачать Бога таким, яким Він сам у собі*. Бачать Бога-Отця, Бога-Сина і Бога-Духа Святого, але величі Божої своїм розумом і серцем обняти не можуть.

Вона перевищає їх поняття.

Перед їх очима заєдно щось укрите з безконечної глибини Його природи.

Оглядаючи Бога лице в лице та дивлячись на Нього, як на безконечне Добро, вони немов посідають Його. А це сповнює їх таким щастям, що нічого більше не бажають.

Безконечним Добром тішаться заєдно; — і ніколи не можуть Ним натішитись.

І ніколи не можуть навеличатися Бога. Бо вони не всилі обняти Того, що є Безконечним.

БОЖОЇ ДОБРОТИ НЕ ВСИЛІ ВИСКАЗАТИ, НІ ЗОБРАЗИТИ

9. А коли хто зі смертельних людей на цьому світі схоче представити собі Божу доброту, або про неї розказати іншим, то, очевидно, без порівняння ще тяжче, — сто разів тяжче йому найти таких слів і порівнянь, які змалювали б цю безконечну Божу доброту. І все те, що скаже і що подумає про Бога, — все те ще більш неподібне до Нього, ніж наприклад якийсь образ сонця, — до справжнього Сонця.

Порівняння: а) Нехай но який маляр зобразить нам сонце, таким, яким воно є!

Не потрапить цього!

Бо все, що вималює, не буде подібне до дійсного сонця.

У цій його картині не буде ні світла, ні тепла. А справжнє сонце — то саме світло, — саме тепло!

То ж і я, — хоч би і як оповідав Вам про Божу доброту, — то все, що розкажу, — таким далеким буде від того, чим є по-правді Бог, що навіть подібнішим до сонця буде це чорне колісце, яке на папері, чи полотні, зображує сонце, ніж моє представлення Бога!

б) Бог є таким безконечно добрим і гарним, що вся краса і *все добро цілого туземного світу та неба є лише далеким відблеском Його святої природи.* Все те сто разів нужденніше супроти Бога, ніж якенебудь найслабше та найменше світло супроти самого сонця!

Погляньте лише на Божий світ у темну ніч, коли на небі нема ні зір, ні місяця. Коли ледве-що якусь яснішу хмарку можна доглянути на небозводі...

Звідки взялося це маленьке світло в хмарі?

Від сонця!

Але цього світла так маленько! — Ледве-ледве замітне воно!

А тепер порівняйте те світло темної ночі з ясним світлом соняшного дня, — коли сонце стоїть над нами в саме полудне.

А ще, як би так можна дістатися на саме сонце, в саму сере-

дину того велетенського світила, — тоді напевно все світло на землі являлося б просто нічим, у порівнянні з тим світлом, яким є воно там, у самому своєму джерелі, — на сонці.

Те саме подумайте тепер про доброту Господа Бога.

Як би там хто міг зібрати з цілого всесвіту те, що добре і гарне, та порівняв його з тим, чим є Бог сам у собі, — то переконався б, що в усьому дочасному сотворінні, разом зібраному, менше ще відблеску Божої краси, ніж відблеску сонця в тій хмаринці, що її ледве замічаєте на небі в темну ніч.

Усе, що тільки існує на світі, — все те вийшло з Божих рук: — усе те покликав Господь Бог одним тільки всемогутнім словом.

А стільки добра має все те в собі, скільки його одержало від Бога. Але, хоч Бог дав це все наче з себе самого, — то одначе ні на волос не зменшилось те, що Він має.

Бог міг би що хвилини творити нові сонця, нові зорі і нові землі, — так, що і кожному чоловікові міг би віддати для його ужитку таку землю, як та, на якій живемо і таке сонце, яке нам світить. А таки ще не видав би нічого з того, що сам має.

І так заєдно: хоч би як багато помножувати думкою всього того, що гарне та добре, — то ніколи не осягнулося б чогось такого великого й світлого, що могло б зрівнятися з Богом. Завжди позістане Бог без кінця й міри кращим і ліпшим, ніж усе те, що Ним сотворене.

Таким уже з роду те людське серце, що тягне до всього, що гарне й добре, — хоч нераз цього добра і дуже маленько, — хоч часом те добро й неправдиве, — позірне лише...

А коли так, то чому не мало б серце рватися до того Бога, що є джерелом усього добра, а сам безконечно добрий і гарний? І якже, знаючи Його, як такого, можна б Його не любити?!

Так, Браття! Людина, що здає собі справу, як дуже Бог полюбив її і скільки вчинив для неї, — а дотого, людина яка хоч трохи зрозуміла, яким добрим є Бог сам у собі, — не може не любити Його!

А коли вже Бога полюбить, тоді милим їй являється все, що до Бога належить, що до Бога веде і що Богові миле.

Тоді дорогим і милим їй і *Боже Слово*, через яке ліпше пізнає Бога, — і *Божий Закон*, у якому виражена Божа воля, — і *молитва*, якою з Богом розмовляє...

Мила їй і *кожна людина*, бо в ній пізнає Божу дитину.

Так то *любов Божа просвічує ціле життя людини*.

А головно *просвічує вона взаємовідносини людей до людей*.

Веде людей до взаємної любови, до якої вже з природи мають вони наклін.

Б) У ЛЮБОВІ — НАЙБІЛЬША СИЛА ЛЮДИНИ

ПОЧУВАННЯ ЛЮБОВИ ВРОДЖЕНЕ ЛЮДИНІ

1. а) *Люди так уже зі своєї природи зв'язані з собою, що без товариства інших людей не можуть обійтися. Життя кожної людини так зв'язане з життям других, що само собою ніяк не всилі існувати.*

Порівняння: Як рослина черпає життя з коріння, зі землі, — так і людина серед людства: — доти живе, доки держиться (свого кореня): — суспільства. І як рослина, відірвана від коріння, сохне, — так само гине й людина, відірвана від (свого середовища) — людей.

А тією силою, що в'яже і споює людей зі собою, — то саме природна, несвідома любов.

б) Спільне добро чинить із людей одне тіло, а якраз те спільне добро є основою всякої любови.

Почуття й свідомість цього спільного добра, яке лучить людей, веде людину до зрозуміння, що загальне добро — то її власне добро, а ближні її — то наче вона сама! І тому тією самою любов'ю, якою людина сама себе любить, мусить вона любити й ціле людство.

в) До того всі люди на цьому світі становлять одну родину. І людина до людини така подібна з усіми добрими й лихими рисами людської природи, що в кожній людині бачимо образ нашої власної істоти. Тому були б ми самі собі ворогами, коли б не любили людської природи, — учасниками якої ми саме і є.

г) А додаймо ще, що з природи ми вразливі на все те, що відчувають інші. Людські серця так тісно пов'язані з собою, що кожне порушення одного серця вправляє в рух усі інші; відгомоном відбивається об другі серця, наче той гомін дзвонів, що мчить по хвилях повітря...

Тому людина, свідома своєї людської природи, не може не бути приятелем людей!

Отже *нема між людьми більш живлової (елементарної) сили, ніж любов; — вона загально людська!*

САМОЛЮБСТВО — ДЖЕРЕЛОМ НЕНАВИСТИ

2. І ця загально людська любов не була б рідкістю поміж людьми, коли б не ділила їх від себе перебільшена і зле зрозуміла самолюбов, — *любов себе самого; — коли б люди не вважали часто своїм добром того, що противиться добру інших людей.*

Ось із цього то постають роздори, ненависті та війни... — А вони стаються тим загальнішим явищем, чим менше поміж людьми загальної свідомости того, що є для людей правдивим, єдиним добром.

І чим більше люди відвертаються від вищих, загальніших моральних дібр, — а звертаються до дібр матеріяльних, — тим більше розходяться; — тим менше поміж ними любови.

Люди, ідеалом яких є догоджувати собі та дізнавати приємностей одної хвилини, — люди, що шукають свого щастя в похотях, багатствах і славі, — люди, *"котрим бог — черево"*, — як каже св. Павло, — (Фил. 3, 19) — ті люди перестають почуватися до солідарности з другими людьми. Вони стаються для них чужими та перестають їх любити.

Ось до якого низького, матеріяльного та пристрасного поняття про світ і людей склонюється зіпсована через гріх людська природа!

А що таке понимання світу та людей чоловікові звичайно подобається, — то людство чимраз частіше ним кермується. І замість стреміти до чимраз більшого з'єднання, — воно поспішно чимраз більше котиться по похилій площі до чимраз більшого упадку й розкладу. Розбивається на самолюбні атоми і чимраз більше затрачує свідомість єдности й любови.

ХРИСТОС — РЯТУНКОМ ВІД ЗАГИБЕЛІ!

3. На тій то похилій площі до загибелі задержує людей від упадку Ісус Христос, Спаситель світу. Роз'єднаних людей з'єднює і в'яже з собою Своїм законом, — *законом любови.*

Опираючись на тому всьому, що в людській природі здорове та правдиве, поправляє й усуває все те, що хворе і неправдиве. Людей відводить від матеріяльного поняття добра, а натомість звертає їх увагу на добра вищого ряду, — на добра спільні цілому людству.

Учить людей не цінити й не вважати своїм добром того, що розділює, — що переминаюче і нетривале, — а показує їм ідеали вищого, тривалішого щастя.

Словом: *Ціла наука Христа звернена в тому одному напрямі, щоб у людстві поконати безправство самолюбства, а зате довести людство до любови, — і в ній його закріпити.*

Уважаючи себе справжнім братом і приятелем кожної людини зокрема, — Христос так тісно лучить Своє добро з добром кожної людини, — так тісно з'єднюється з нею, що *в Його думці людина — то друге "Я" Його, — другий Христос.*

І щонебудь хто чинить для Христового брата, — той це самому Христові чинить!

Хто кривдить людину, — той Христа самого кривдить! А хто любить людину, — той і Його любить...

"Направду кажу вам, на скільки ви вчинили це одному з тих моїх найменших братів, — мені вчинили!" (Мт. 25, 48).

Христос радіє радістю кожної людини, а сумує смутками її. Сам носить навіть тягарі її та приймає на себе заслужену нею кару! А тільки і про те одно дбає, щоб людина жила й перебувала в Його любові.

"Я вас полюбив; (тож і ви) *перебувайте в моїй любові!..* (І ви) *перебуваєте в моїй любові"*. (Йо. 15, 9-10).

"Перебувайте в мені, а я в вас!" (Йо. 15, 14) — мовить.

Таким чином є Він для людей життям, дорогою і правдою. — *"Я є дорога, правда і життя!"* (Йо. 14. 6).

Він їхнім світлом, Він їхнім воскресінням! *"Я є воскресіння і життя!"* (Йо. 11, 25).

ХРИСТИЯНСЬКА САМОЛЮБОВ ОПИРАЄТЬСЯ НА ЛЮБОВІ БЛИЖНЬОГО

4. І тим почуванням та успосібленням Христа перенимається кожний, хто лише щирим серцем приймає Його святу науку. А вона вже сама зі себе, без огляду на приклад Христового життя, усуває з-поміж людей усе те, що їх ділить та вороже до себе настроює...

Приймаючи науку Ісуса Христа, людина вважає своїм справжнім, єдиним і найбільшим добром: *вічне спасіння* і все те, що веде до нього.

А дочасні добра, за які зводять люди таку завзяту боротьбу, тратять в очах справжнього християнина цілу свою вартість. Вартують вони для нього лише стільки, скільки помагають йому до осягнення найвищої мети.

Християни, що йдуть слідами об'явлених правд, є більше склонні давати, ніж брати. Вони не тільки далекі від того, щоб чинити другим кривду, — а ще й зі свого добра дають іншим. Бо знають, що тим способом з'єднують собі вічну нагороду.

Їхня самолюбов полягає лише на тому, що бажають собі вічного щастя, а на цьому світі Божої ласки, потрібної саме до осягнення цього щастя. А така самолюбов не тільки не противиться любові ближнього, а ще й на ній опирається.

Бо любов ближнього — це саме та дорога, якою християни йдуть, щоб осягнути вічне спасіння.

ХРИСТОС — ПОНУКОЮ ДО ЛЮБОВИ БЛИЖНЬОГО

5. а) Наука Ісуса Христа, відвертаючи людей від усякого гріха, привертає їм первісне природне здоров'я і тим способом розвиває в них вроджене їм почування, що *всі люди є собі братами,* — членами одного тіла, одної родини.

б) Та ще сильнішою понукою до любови для християнина, — є сам *приклад Христа,* що заєдно стоїть перед його очима.

Хто привик глядіти на Бога-Чоловіка, розп'ятого на хресті за людей, — хто кожного дня немов оглядає, як Кров Його ллється з хреста, той мимоволі переймається любов'ю ближнього. А розмовляючи в молитві з Христом та розважаючи Його науку і приклад Його життя, християнин засвоює Його спосіб бачення речей. Тим чином стається подібним до Нього, — а тим самим і вчиться від Нього любити людей.

Учиться з любов'ю глядіти на світ, бо на першому місці бачить у житті Христа і Його науці: *чоловіколюбіс.*

в) А крім того всього спонукує християнина до любови ближнього ще *вдячність і любов,* які мусить відчути супроти Христа.

Так! Хто з християн хоч у частині усвідомить собі велич любови, якою Христос особисто його полюбив, — той *мусить* Його, свого Спасителя, цілим серцем полюбити, як свого найбільшого приятеля і брата, — той *мусить* вдячністю й любов'ю відплачуватися Йому за все, що від Нього одержав. (Хіба, що вже *кам'яне серце* було б у цього чоловіка!..)

А хто вже раз дійшов до любови Христа, тому дорогим стає все те, що і Христові дороге, — той любить те все, що і Христос любить.

Такою мусить бути кожна любов. Вона в'яже серця в одне, переливаючи з серця до серця кожне почування й кожне бажання.

Отже з якоїнебудь сторони глядітимемо на Христа Спасителя і Його науку, побачимо, що вона в першій мірі веде людей до любови.

ЛЮБОВ, — ЯК МІРИЛО ХРИСТИЯНСТВА

6. І по цій то чесноті пізнається християнина: *"По тім пізнають усі, що ви мої ученики, коли любов матимете між собою".* (Йо. 13, 35).

а) Отже *чеснота любови є мірилом християнства у кожній людині. Так! Остільки саме християнин направду перенятий наукою Христа, оскільки любить ближнього.*

А хто ближнього не любить, той, хоч би був і охрещений, *не є справжнім християнином.*

Бо хто не любить брата-ближнього, — тому чужою й наука Христа. Той і Бога не любить, і Христа не любить! "Коли б хто сказав: "Люблю Бога, а свого брата ненавидів би, — той брехун!.." "А цю заповідь (любови) *маємо від Нього, щоби, хто любить Бога, любив і свого брата".* (І Йо. 4, 20-21).

Такий то у нас, християн, закон! Хто любить Бога, — той любить теж і свого брата!

б) Ця любов обнимає всіх людей, навіть і ворогів! *"Любіть ворогів ваших і добре робіть* (їм) *і позичайте, нічого за те не сподіючись"* (Л. 6, 35). Отже лише така любов є направду *християнською любов'ю*, — лише така любов єднає, а не розділює, — лише така любов веде до того з'єднання людства, якого так дуже бажав собі Христос, коли просив Бога-Отця: *"щоб* (усі) *були одно!"* (Йо. 17, 11).

в) Не такою є, очевидно *любов самолюба*, получена зі змисловістю. У такій "любові" люди шукають *тільки себе самих* і тільки *самим собі догоджують*.

Тому несправедливо й називається "любов'ю" таке почування, яким чоловік шукає у своєму ближньому тільки свого добра, — коли каже ближньому лише собі самому служити!

В такій "любові", а властиво в такому самолюбстві, ближній не є братом! — Не є навіть і людиною! Він є тут радше мертвим предметом, що має лише служити до самолюбних цілей.

Така любов не веде до пожертвування, бо вона захланна на власну користь!

Вона ж не має на оці добра свого брата, тільки своє власне добро!

А християнська любов ближнього бачить у ньому не свої користі і не прикмети собі милі. Хто *по-християнському любить, — той не для себе любить, але для ближнього, — для спільного нам усім Спасителя-Христа, — для спільного нам усім Вітця Небесного, що на небі...*

Приклад: Поставлю Вам, Браття, перед очі першого-ліпшого християнина і спитаю: "Що хто з Вас у ньому замічує?"

Один завважить (може) в першій мірі, що він багатий і письменний. — Або противне.

Другому кинеться в вічі може перш усього зріст, краса, лице, очі...

Третій подумає зараз про якусь може кривду, якої дізнав від нього...

Іще інший знову бачитиме лише кожух чи сіряк, у який він

одягнений... Отже всяко судитимете про нього, а мало хто з Вас, — а може й ніхто не зверне уваги на те, що найважніше...

Бо людину творить властиво не те, що очима на ній бачиш! Це лише зовнішня її частина.

Є в людині ще щось важніше, — а саме *безсмертна душа,* — душа, за яку Христос пролив свою Кров.

А на цій душі є незатерта *печать Св. Хрещення,* — слід тієї саме Христової Крови!

А може є ще й *Божа ласка,* через яку ця душа стається Божою дитиною...

ЧИ ЧУЖИНЦІВ, ІНОВІРЦІВ І ВОРОГІВ ТЕЖ ЛЮБИТИ?

7. а) А чи людина ця, яку я Вам представив, *чужа для Вас?* — спитаю.

"А, так!" — скаже дехто з Вас: "Чужа!..."

Та ні, Брате, — не чужа вона! То ж рідніснінький Твій брат! — То теж син убогих батьків, — то теж людина одної з Тобою крови!

А до того то *брат Твій у Христі!* І тому маєш його любити, як брата...

б) А хоча б ця людина і *не була християнином,* — то таки вона Тобі братом!

в) Хоча б навіть і *ворогом* була, — то все таки Христос її любить і хоче її спасіння.

Поглянь тільки на неї *християнським оком,* — оком віри, — а зрозумієш, як маєш її любити! І тоді по-християнськи бажатимеш для неї справжнього добра.

Кажеш, що вона скривдила Тебе?

То можеш упімнутися за свою кривду, — навіть і перед судом, якщо цього конечно було б треба...

Кажеш, — що настає на Твоє добро?

Можеш свого боронити, — одначе *так, щоб заховати супроти неї любов.* Тому не смієш їй бажати зла, — не смієш живити в серці злости й завзятости, — не смієш клясти-проклинати!

Браття, Браття! *Заклинаю Вас Богом живим: закиньте всякі проклони та всяку злобу!*

Не кленіть, а благословіть!

Дітоньки, любіться, — так, як Христос Вас любить!

ТА ЧИ ВСІХ ОДНАКОВО ЛЮБИТИ?

8. Певна річ: *Святим обов'язком християнина більше любити ближчих собі, — своїх рідних, — ніж чужих. Тому більшою, щирішою має бути любов супроти родини й батьківщини.*

Одначе ця ближча, тепліша й більша любов не може противитися меншій любові, — любові дальшій, загальній.

Бо одна і друга любов випливають з одного джерела, — від Бога.

Порівняння: Засвіти собі, Брате, в хаті два світла: малу свічку та велику, нафтову лямпу.

Одно світло другого не загасить; оба світитимуть своїм світлом. Тільки, що одно буде ясніше, а друге темніше.

Ось таке саме діється і в Твоєму серці. Нехай горять усякі світла любови, які промінюють від Бога у Твою душу, — а які випливають від любови, якою маєш любити Бога!

а) Бога самого в собі, — Св. Трійцю, масш любити понад усе. А то передусім тому, що Він Тебе безмірно полюбив. — Далі тому, що є Твоїм Найвищим Добром, — а накінець, як найвища і найліпша Істота, заслугує на Твою любов.

б) А коли Бога любитимеш, — то вже любитимеш і тих усіх, із якими Бог Тебе зв'язав. І чим тісніше зв'язав Тебе Бог із кимсь, тим більшою й сильнішою має бути ця твоя любов супроти нього.

Божа любов нехай горить у Твосму серці так, як найбільше та найясніше світло. про яке я щойно згадав. Але при цьому світлі нехай світяться у Твоїй душі ще й усякі інші світла любови ближнього.

Отже найяснішим світлом тієї любови буде любов супроти *родини:* — супроти дружини чи чоловіка, — супроти батьків і дітей. Бо з ними зв'язав Тебе Бог більшими й сильнішими нитками любови, ніж з усіми іншими людьми. Вони для Тебе, — наче просвічені тими всіма світлами любови.

З ними Ти зв'язаний; зв'язаний і тією ниткою, що в'яже Тебе з усіми християнами, — і тією, що в'яже людей одної народности в одно, — і тією, що має лучити всіх людей в одну громаду та в одну домівку.

А до того в'яже Тебе з ними і цей найсильніший на світі зв'язок: *родинна любов.*

Чоловіка й жінку в'яже і св. присяга, і Св. Тайна Подружжя і Божа ласка, що пливе з тієї Тайни, і спільнота цілого життя.

А *дітей із родичами* в'яже четверта Заповідь Божа і той зв'язок, що діти мають життя від батьків.

Знову ж *браття й сестри* або свояки, зв'язані з собою спільною кров'ю, яку одержали від одних родичів.

в) Черговою любов'ю Твого серця — є любов супроти свого Українського Народу та Батьківщини.

Зі *своїм Народом і Батьківщиною* зв'язаний Ти не лише спільною вірою, яку вважаємо найбільшим добром, і св. обрядом, яким дорожимо, — але ще і спільною мовою, звичаями та обичаями. І тією землицею святою, на якій разом проживаємо... — І цілою минувшиною віковою, — і спільною українською кров'ю, — і спільним добром, і спільною майбутністю... І спільними бажаннями та потребами, — і спільними терпіннями та злиднями...

г) А всі знову *християни*, що належать до св. католицької Церкви, розсіяної по цілому світі, — всі вони входять у те світло любови, яке сіяє від Христового хреста.

Всі вони до одного зв'язані з собою одним нашим Вітцем, Богом на небі, — і вірою в Ісуса Христа, — і Св. Хрещенням, — і Тілом тай Кров'ю Христа, яку всі споживаємо... А найбільше тією *спільною надією*, що там, на небі, оглядатимемо колись Бога в безконечній радості.

д) Але і *християни, що не належать до нашої Церкви*, не є нам чужі! Бо хоч і не мають правдивої віри, або мають неповну, — то все таки через Хрещення сталися вони Божими дітьми і признаються до Христа. Бо Христос і за них умер! — Бо і їхнього спасіння Він бажає! — А вони, як тільки живуть у добрій вірі та держаться свого закону, мають теж надію дістатися до Божого Царства...

е) Ба й *нехристияни*, люди цілковито чужі, яких зовсім не знаємо і не знатимемо (— хіба колись, на Божому Суді, —) і вони є братами нашими! І вони всі покликані до приняття Христової науки.

Така то має бути любов поміж усіми людьми! І такої бажав собі саме Ісус Христос, коли перед своєю мукою молився, щоб усі люди були одним у Бозі.

АЛЕ ЯК ЛЮБИТИ?

9. Та легко було б так людей любити, коли б вистачали тут самі тільки слова!.. Але самі слова не вистачають!

Тут *треба ще й діл любови!*

"Дітоньки, не любіть словом, ані язиком, а ділом і правдою!" — мовить св. Йоан (I. 3. 18).

Свою християнську любов треба ділами доказувати! Всяке тут

говорення пусте, — коли за ним не йдуть діла! — А ще пустішим є запевнювання про любов, коли противляться йому діла.

Любов полягає в цьому, щоб бажати другим добра і, — оскільки це можливе, — причинятися до нього. Хто правдиво любить, — той *дбає* про других; їх добро лежить йому на серці.

Приклад: Щоби представити нам справжню любов, оповідає Ісус Христос таку притчу (Л. 10, 30): Один чоловік, їдучи з Єрусалиму до Єрихону, впав подорозі в руки розбійників. Важко побили його, обдерли, ограбили та напівживого полишили на дорозі.

Переходив тією дорогою фарисей; — поглянув на нещасного тай пішов далі. Так само зробив жидівський священик і левіт.

Третій надійшов цим шляхом Самарянин. (А треба Вам знати, що в цьому часі Самаряни Жидів, — а Жиди Самарян страшно не любили; просто не могли себе стерпіти).

Але, як тільки поглянув Самарянин на пораненого Жида, то зовсім не зважав на те, що це Жид! Мерщій підніс раненого, змив його рани, намастив та обв'язав їх, всадив на свого осла і відвіз до найближчої гостинниці. Тут віддав його господареві гостинниці в опіку, заплатив за нього та прохав старанно занятися ним, доки ранений цілковито не вилікується. Та ще й обіцяв цьому господареві звернути все, що видасть на нього.

Ось діло милосердя! Ось діло любови!

Скільки то довкруги нас усякої біди й терпіння; — скільки нагоди до такої любови!

А хто живить у серці християнську любов, той по можності старається зарадити тій нужді та втерти сльози тих, що плачуть...

Якщо не може дати більшої милостині (— бо сам наприклад малощо має), — нехай принайменше дасть кусок хліба, чи склянку води, — принайменше добрим, теплим словом нехай потішить, — своє співчуття викаже, — та радою, а то й ділом нехаї допоможе!

ХАРАКТЕРИСТИКА САМОЛЮБА

10. А хто такої любови не має, той глядить на людську біду зі сухим і зимним серцем. Той не вміє ані доглянути, ані відчути злиднів свого ближнього. Замикається сам у собі, наче той слимак у своїй шкаралущі! Лише самого себе любить, — лише про себе самого дбає!..

Живе галапасом і дармоїдом, не маючи люб'ячого серця, — тому до людей не може навіть і зачислятися.

А при такому самолюбстві, нераз і других буде кривдити... Не розуміючи добра інших та дбаючи тільки про себе, такий чоловік

думає часто, що найважніша річ: — коби йому було добре, — байдуже, чи шкодить це кому, чи ні!

Порівняння: Є на світі такі опукі дзеркала, що як глянути в них, то ніс виглядає надто великим, а вуха надто малими...

Таке якраз діється й зі самолюбом: Коли він глядить на світ, то все, що відноситься до нього, являється йому дуже великим, а все, що торкається ближніх, дуже малим...

Щоб не наразитись на якунебудь малу страту, готовий він кожної хвилини зіпхнути страту на других. А нарушить хто його "славу" в якійсь дрібниці, — тоді не вагається він кинути на противника обмову, або й клевету!

Ба, — у своїй безсердечності посунеться такий чоловік ще й далі: Він просто діятиме людям кривду: — чи то при купні, чи продажі, — чи при роботі та заплаті, — всюди бачитиме лише свій власний інтерес.

А не дай, Боже, щоб такий чоловік став яким старшиною, що має дбати про інших!

Тоді засдно здаватись йому буде, що всі люди та всі речі на світі, існують єдино для нього і єдино йому мають служити...

ХАРАКТЕРИСТИКА СПРАВЖНЬОГО ХРИСТИЯНИНА

11. А як зовсім противно поступає чоловік, що має почуття християнської любови!

Попри своє добро зуміє він подбати і про других. А коли цього треба, — то потрапить і своє добро пожертвувати...

Та ніколи ні найменшої кривди не допуститься супроти ближнього.

Від такого чоловіка просто аж променює *тепла, щира любов!* — І цим промінням огортає вона всіх людей, які до цього чолозіка зближаються.

Коли хто попросить чогось у такого чоловіка, — то хоч і нераз не може він уволити його волі й мусить відмовити, — *одначе робить це чемно, без гордости й зарозумілости,* — так, що кожний бачить це і розуміє, що він *рад би помогти, тільки не всилі.* — А коли бачить ближнього в біді, — тоді й на себе забуває, — коби лише помогти...

А поміч та, яку дає така людина, зовсім не хвалиться і не надувається. Вона так мило і спокійно, — такою любов'ю огортає потребуючого, що хоч нераз і невелика, — хоч нераз і дуже мала, — одначе приємніша для того, що її бере, ніж неодна велика поміч, — але подана без любови.

Бо *любов ближнього робить чоловіка чемним і покірним, — милосердним і терпеливим, — повним спочуття і благородности.*

ІСТОТА ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЛЮБОВИ

12. *Любов є жертволюбива, солодка, згідлива, довго терпить і милосердиться.*

"Любов, не завидує й не чваниться; ...не є користолюбна, ...не задумує зла, не тішиться неправдою, а тішиться правдою. Все зносить (і) *всьому вірить;"* усе любить і не підозріває; *"всього надіється* (і) *все перетерпить."* (І. Кор. 13, 4-7).

Така любов робить з людини справжнього християнина. Вона зближає її до Бога та чинить подібною до Нього.

Вона просвічує всі діла чоловіка, сягає аж до неба та звідтіля зливає Божу ласку на нього...

Бо нема речі, яка більше подобалась би Богові, — і нема чесноти важнішої та вищої, ніж любов.

Ось як висказується про неї св. Ап. Павло:

"Коли б я говорив язиками людськими й ангельськими, а любови не мав, став би я мов мідь звеняча, або кимвал бренячий. І хоч би я мав дар пророцтва і знав усі тайни і все знання, — і хоч би я мав усю віру, так, щоб (і) *гори переносити, а любови не мав, — то я ніщо. І хоч би я роздав увесь свій маєток, і хоч би віддав моє тіло на спалення, а любови не мав, ніщо мені не поможе!"* (І. Кор. 13, 1-4).

Тій любові приписує св. Павло все. Без неї ніякі, хоч би й найбільші діла, не мають перед Богом ніякої заслуги.

Ця одна чеснота дає християнинові вступ до неба, — і вона одна лишається в небі на віки.

Минеться наша віра і стане непотрібною, коли дістанемося там, до Бога, і оглядатимемо Його віч-на-віч.

Минеться й надія, коли осягнемо добра, яких надіємося.

А *одна тільки любов* (із цих трьох чеснот, що ведуть до Бога і в'яжуть із Ним нашу душу), — тільки вона одна *має полишитися на віки,* як чеснота Ангелів і Святих.

ПРИКЛАД СИЛЬНОЇ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЛЮБОВИ

13. Щоб Вам наглядно показати, яка велика сила міститься в любові Бога та в любові ближнього для Бога (— ці обі любови, — то одна і та сама чеснота, — і одна за неї заслуга), — подам Вам ось який *приклад:*

Приклад: Із міста, з ярмарку, вертався додому чоловік, що віддавна не пам'ятав на Бога, проживаючи в тяжких гріхах. А ніколи, в цілому житті, добре не висповідався! Бо завжди зі страху, або фальшивого стиду, затаював гріхи перед сповідником.

Також і до церкви не ходив! — А коли і прийшов туди, то тільки "для людського ока", — а ніколи для Бога. А й тоді, замість слухати Божого Слова, волів сидіти за церквою та розмовляти з іншими, такими як він. Жінку бив, про дітей не дбав і часто впивався. Лише про одне на світі дбав: щоб тільки йому самому було добре...

Святу подружню вірність часто ломив, а перед людьми виговорював дурні речі, що противились св. Вірі та Церкві.

І ціле життя його, від малої дитини, було таке пусте. Ані разу не спокутував своїх гріхів, ніколи не мав Божої ласки, а перед Господом Богом був гіршим і на більшу кару заслугував, ніж перший-ліпший поганин-невіра. Бо мав такі гріхи, яких і поганин не може допуститися: *святотатські Сповіді та такі ж і Причастя!*..

Цей то чоловік вертався сам один, у ночі, з міста, додому. А був п'яний...

Нараз коні зійшли з рівної дороги на бік, а віз перевернувся до рова. — І то так нещасливо, що цей чоловік, падаючи з возом до рова, розбив собі голову об камінь.

Залила його кров... А страшний біль, який відчув, отверезив його відразу.

Хоче встати, — та не може, бо віз придушив його. Кричить, — але довкруги ні живої душі... Хто ж почує його в полі!?

А кров ллється з голови струєю!.. Раненому ввижається вже смерть...

"Треба буде тут умирати!" — подумав. І на цю згадку, чорною примарою стають йому перед очима всі гріхи давнішого життя. Тяжкий біль стиснув його серце на згадку про Божий *Страшний Суд*, на якому має ось за хвилину станути... Згадав у цій хвилині про *страшну кару* Божу, яка його жде...

А звісно: "Як тривога — то до Бога!" — Отже починає молитися... Вперше від давнього часу...

"Боже, прости мені, — даруй! Я знаю, що я важко обидив Тебе, — знаю, що заслужив собі на вічну кару... О, — як же рад би я оминути тієї кари! Бо боюся пекла!

"І цілим серцем жалую, що я так важко згрішив, — що стратив небо, а заслужив на пекло!

"Прости мені Боже! Ти такий добрий, — такий милосердний! Не відкинь же мене від себе! — Бо я хочу бути Твоїм сином! — Хочу Тебе любити і Тобі вірно служити!

"А якщо продовжиш іще мені життя, — то вже щиро висповідаюся з усіх своїх гріхів і поправлюсь! Але вже тепер жалую з цілого серця, що так важко обидив Тебе, найліпшого свого Вітця, — і що заслужив собі на вічну кару..."

Довше не міг молитися... Ослаб і зімлів. А в день найшли його люди вже мертвим...

Якже ж Ви думаєте, Браття? Чи дістався той чоловік до Божого Царства? Чи осягнув спасіння? Умер без Св. Сповіді, без священика, — без "Маслосвяття" (Єлеопомазання), — а гріхів мав без числа й міри! А коли християнин умре в одному лише тяжкому грісі, — то вже не може бути спасеним! Бо вже й один тяжкий гріх зриває золотий ланцюг любови, що в'яже людську душу з Богом!

А цей християнин мав стільки несповіданих гріхів, — і стільки недобрих сповідей!

Отже я Вам скажу, що з ласки та милосердя Господа Бога, цей грішник *таки осягнув спасіння* своєї душі! Бо перед самою його смертю Господь Бог відпустив йому гріхи та звернув йому Свою ласку. І золотий ланцюг Божої любови, зірваний його гріхами, наново зв'язався через його покуту.

А про цю покуту вирішив *його жаль*. У ньому бачимо подвійний мотив: він жалував за гріхи передовсім тому, що *образив і засмутив Бога*, свого найліпшого Вітця, — а далі тому, що *заслужив собі на кару, якої боявся*.

Цей другий мотив жалю, — жалю зі страху перед карою, — був, правда, за слабий, щоб осягнути відпущення гріхів; тільки, коли б до цього жалю долучена була ще й щира сповідь і розрішення священика, — тоді був би Бог відпустив гріхи.

Але цей перший мотив жалю, — *жалю з любови до Господа Бога*, осягнув прощення його гріхів. Цей жаль очистив його душу, з'єднав йому Божу ласку та злучив його любов'ю з Богом.

І цей *жаль з любови*, до якого долучилося ще й бажання Св. Сповіді, хоч і як коротко тривав, — то одначе був такий сильний, що *в одній хвилині очистив душу*.

З цього прикладу бачите, Браття, яка *велетенська сила криється в любові Бога*, — коли одна-одніська її хвилина може прикрити ціле множество гріхів!

За одну хвилину такої любови, Всевишній Господь приймає за Свого сина і найбільшого грішника та дає йому вічну нагороду! А яка нагорода жде тих людей, що з любови до того найліпшого нашого Вітця на небі, по християнському живуть і своїми щоден-

ними ділами любови супроти Бога заслуговують собі на щораз більшу нагороду в небі?!

ПЕРША І НАЙВАЖНІША ЗАПОВІДЬ

14. Якже інакше виглядало б життя людей на цьому світі, коли б зуміли заховувати, якслід, цю першу і найважнішу Заповідь Божого Закону: *"Люби Бога цілим серцем, а ближнього, як себе самого!"*

О, — коли б так удалося усунути з-поміж людей усякі кривди, що їх заподіває один одному, — коли б так защепити в кожне серце справжню любов, — тоді через одну хвилину відпала би більша частина людських терпінь!

А й ті, які полишилися б, не остались би без великої потіхи.

Полишилися б, щоправда, недуги, смерть і всі ті прикрості, що від них походять. Але зате находили б ці терпіння щоденний лік у любові та християнському милосердю.

Християни самі нераз не здають собі справи, яку величезну силу дає їм у житті ця коротенька, а така глибока та премудра Заповідь Божа про любов!

Розгляньтесь тільки довкола себе та пошукайте щастя поміж людьми.

А чи знаєте, де *зможете найти це щастя*, і цю силу?

Отже *лише там, де царює любов!*

а) Кожний знає (— бо щодня досвідчає цього у своєму житті —), що *родинне щастя*, — те щоденне вдоволення, що украшує життя і є найпотрібнішою підставою праці людини, існує тільки в такій родині, де цвіте любов. Там, де чоловік із жінкою люблять, де родичі люблять дітей, а діти родичів, — там напевно буде бодай частина щастя, — хоч життя само собою буде нераз важке й не солодке!..

б) А там, де справжня любов у родині, — там і *діти* будуть *добре виховані* та виростуть на хвалу Божу й добро народу.

А вже це одно є великою силою для народу!

Бо і звідки ж черпає силу ввесь народ, як не з патріотизму? — А патріотизм є якраз тим вищим і благороднішим, — чим більше опирається на Божому Законі.

Бо і що ж в'яже всіх громадян в одно, як не любов Батьківщини? І що рішає про більшу силу суспільства, як не саме згода та єдність його членів? А де ліпшу цю згоду та єдність найдете, як не у християнській любові?!

Коли б Ви, Любі Браття, зуміли добре, по Божому, жити в

єдности і взаємно собі помагати в своїх громадах, — то така лучність заступила б Вам велике — велике майно!

А без неї — важко здобутись на згоду, силу та належну господарку громадянським добром...

І ця *лучність є теж і найліпшим сторожем Вашого села...*

ЗАКЛАДАЄМО "БРАТСТВА ЛЮБОВИ!.."

15. Віддавна мав я намір написати Вам таке, як оте нинішне письмо, про громадські порядки та церковне братство. У тому письмі хотів я подати теж і правила такого братства, яке в усьому відповідало би потребам громади.

По наших селах чимало є вже різних братств. Є "братство тверезости", — є і "братство Найсв. Тайн". Оба вони гарні й корисні.

Але ціль їх, — чи є нею тверезість, чи віддавання чести Ісусові Христові, — не обіймає ще цілого громадського життя.

При кожній церкві є ще й братство, яке звичайно зветься "свічковим" (бо метою його є часто ніщо інше, як держати свічку).

Та я хотів би заложити Вам іще *"братство любови"*, яке допомогло б Вам завести в громаді всякі християнські порядки.

Я вже й зачав над цим працювати, — але праця ця недокінчена ще, — бо вона довга...

(Бо в мене стільки праці, що хіба треба мені просто з дому втікати, щоб написати такий лист... — Ось наприклад цей нинішній лист: — Майже все те, що я дотепер написав, то нині написав, — а до вечора мушу його закінчити, бо вже завтра жде на мене інша праця; — і не знаю навіть, чи матиму змогу прочитати те, що оце написав!

Тому й вибачте теж, Браття, коли в якому слові найдете яку помилку!)

Може дозволить мені Господь Бог написати ще опісля дещо про це братство любови...

ХРИСТИЯНСЬКА ЛЮБОВ, — УМОВИНОЮ ЛАДУ І СИЛИ В ГРОМАДІ

16. А нині скажу Вам лише те, що *лиш у такій громаді буде лад і сила, де буде християнська любов.*

При християнській любові легко подбаєте в себе і про свою крамницю, і про шпихлір, і про читальню. Тоді, при пошанівку громадського майна, не буде тяжко і касу собі заложити, а як цього треба буде, то й церкву легко собі збудуєте та прикрасите... Тоді

й лихви позбудетесь, тоді й двигнетесь з пияства! А коршму заміните на якусь пожиточну громадську установу...

І люди скоро просвіченими стануть у такій громаді. Вже й певно у такому селі не буде ніяких процесів, — та й сусід сусіда кривдити не буде!

Тоді кожний дбатиме про добро всіх, — так, як усі дбатимуть про його добро, — на засаді "один за всіх, а всі за одного".

Така громада, — то направду один "великий чоловік!"

Ось так у всьому зможете дійти до ліпшого ладу, — *але тільки через християнську любов.*

Коли ж не буде між Вами тієї любови, — тоді не поможуть і найкращі установи; на ніщо все те не придасться.

Але чей же дасть мені Бог діждати ще таких часів, коли то розвинеться поміж Вами справжня християнська любов і дозволить завести між Вами справжній християнський лад!

ТОЖ ПОШИРЮЙТЕ ЛЮБОВ МІЖ СОБОЮ!

17. Тож дбайте, Браття, про заведення цього ладу, опертого на любови! Поширюйте цю любов між собою!

а) Ви *багатші*, — чи проживаєте по селах чи містах, — виказуйте свою любов супроти убожчих милостинями й усякими іншими способами допомоги. Ви повинні зробити початок у цьому ділі. І від вас головно залежить порядок у громаді; — в усякому разі більше, ніж від кого іншого...

Бо кому Бог дав більше, — від того більше й вимагатиме!

Окуплюйте свої гріхи милосердям для вдів, сиріт та вбогих! А передовсім *вистерігайтеся, як вогню, всякої втрати та матеріяльної кривди, яку мав би потерпіти вбогий з Вашої причини!.. Пам'ятайте, що задержання робітникові належної заплати, — то гріх, що кличе до неба за пімсту!*

Важко карає Господь Бог за таку кривду! Бо він є Опікуном і Вітцем убогих.

Марно пропаде майно, на якому затяжить хоч одна сльоза вбогого, — сльоза з приводу покривдження зарібника або сироти!

Прокляте таке майно і проклятий той, хто його посідає з кривдою для вбогих!

б) А Ви, що виконуєте якунебудь владу в родині, чи громаді, — Ви, що займаєте якенебудь становище, — пам'ятайте, що *страшною язвою всякої власти — то самолюбство!*

ЛЮБОВ — ОСНОВОЮ ВСЯКОЇ ВЛАСТИ

18. *Лише така влада сильна і тривка, що опирається на любові! І тільки таку власть уважають звичайно люди тією, що походить від Бога!*

Тільки таку власть, що являється опікою над підчиненими та, за прикладом Христа, службою, а не панованням!

Сам же Христос, що мав пречінь найвищу власть на небі й на землі, *розумів завжди Свою владу єдино як службу.* І не інакше про себе говорив, як тільки так, що *Він прийшов на цей світ, щоб служити другим, а не, щоб Йому люди служили.* (Пор. Мр. 10, 45).

Отже підвалиною всякої власти, — малої, чи великої, — є любов.

А хто вживає своєї влади виключно для свого добра, — той своїм *самолюбством підкопує свою повагу та нищить свій вплив,* який може і повинен мати. І більше цій владі шкодить та й більше понижає її всяке зловживання і безправство, — аніж навіть непослух підчинених.

То ж, коли домагасшся, Брате, (у справах, щодо яких справуєш владу над людьми) послуху та пошанівку, — то *в першій мірі сам шануй святість Божого порядку,* над яким стоїш, і *не понижай його безправством та самолюбством!*

До Вас пишу це, Батьки родин, — до Вас, господарі, що маєте челядь і робітників!.. До Вас усіх, що справуєте якунебудь владу!

Якщо хочете, щоб підчинені Ваші повинувалися Вам і Вас любили, — то Ви перші виказуйте любов!

ЧОМУ І ЯК ТРЕБА ПОВИНУВАТИСЬ ВЛАДІ?

19. А Ви, що під владою, чи то батьків, чи господарів-хліборобів, — чи під загальною владою духовників і світських у суспільстві, — пам'ятайте, що своїй владі *маєте повинуватися не з огляду на людей, а з огляду на Бога.* Пам'ятайте, що такий уже лад на світі! — *"Слухайте ваших наставників і коріться!"* (Євр. 13, 17) пише Святе Письмо.

Так уже мусить і бути, що одні люди мають наказувати, а другі слухати. Не можуть же всі розказувати!

І не можуть усі, під кожним оглядом, рівними собі бути!

а) Якщо має бути лад і порядок, — чи то в родині чи в громаді, чи в державі, — то всюди мусять бути люди, що мають право наказувати другим і домагатися від них послуху. Без цього не можна й подумати про якийнебудь лад, — про здержання та покарання безправства.

Сам же закон, що є основою та мірилом усякого ладу, неможливий у народі, який не признавав би ніякої влади.

Тому то й каже св. Ап. Павло: *"Нема влади тільки від Бога, а ті, що є, є установлені від Бога!"* (Рим. 13, 1).

б) А владі відповідає у підчинених: обов'язок слухати та піддаватися їй. Бо в цьому і полягає сила й лад у кожному народі, що цей обов'язок послуху для справедливих наказів влади, виповнюють громадяни не з примусу чи страху перед карою, але з сумлінного почуття того ж обов'язку.

Де нема сумління, там послух чисто зовнішний. І не є він там вистачальним сторожем закону.

в) Християни, виповнюючи свої обов'язки, зовсім слушно переконані, що роблять це не для людей, а *для Бога.*

Визнаючи владу установою від Бога, повинуються їй *"зі страхом і трепетом, у простоті серця, як Христа, не про око* (лише) *служачи, щоби подобатися людям, але як слуги Христові, сповняючи волю Божу від серця, служачи з доброю волею, як Господеві, а не людям!"* (Єфес. 6, 5-7).

Так, Мої Сердечні Браття! Кожному наказові влади повинуйтесь і піддавайтесь їй! *Та не з огляду на людей, що наказують, а з огляду на Бога. Який наложив на Вас обов'язок слухати "не тільки задля гніву, а й задля сумління!"* (Рим. 13, 5).

І як сумлінно сповняєте кожний обов'язок, що не з наказу, а доброї волі, — так і сповняйте кожний громадянський обов'язок, що його накладає влада, установлена Богом!

Правда, — ці обов'язки нераз тяжкі і прикрі. Прикро платити податки, прикро служити у війську, — але і ці обов'язки виповняйте! — Виповняйте їх *з огляду на Бога!*

Тоді обов'язок цей буде легше виконати, — тоді й заслужите собі на нагороду від Бога. І таким чином послух Ваш стане благороднішим. Бо опиратись буде на тій найвищій чесноті християнській, якою є *Божа любов!*

Хто при сповнюванні кожного обов'язку зумів би мати завжди на оці єдино волю Всевишнього Бога, — найліпшого Небесного Вітця, що для нашого добра дає нам Свій святий Закон, — *тому кожний день приносив би нові заслуги і нову Божу благодать.*

А й хоч би ті, що Вам з якогонебудь титулу наказують, не були добрими людьми, — то все таки повинуйтеся їм!

Так! Повинуйтеся *"не тільки добрим і лагідним, але і прикрим! Бо це вгодне, коли хто задля свідомости Бога, переносить смуток, терплячи несправедливо."* (І. Петр. 2, 18-19).

Пам'ятайте, що Христос наказував Жидам слухати фарисеїв

і книжників, — хоч і не казав наслідувати їх діл: *"На Мойсеєвім сідалищі засіли книжники й фарисеї. Все отже, що тільки скажуть вам, робіть і заховуйте; та по їх ділах не робіть!"* (Мт. 23, 2-3).

Тільки тоді, *коли б Вам хтонебудь наказував щось противне Божому Законові, — тоді цього не слухайте! Бо більше треба Бога слухати, ніж чоловіка.* А в кожному іншому випадку не оглядайтеся на людей, що наказують, а на Бога!

І ми, священики, що домагаємося від Вас послуху, робимо це в імені Бога Ісуса Христа; передаємо і пояснюємо *Божу волю.*

Не мали б ми ніякої влади над Вами і не могли б ніколи нічого наказувати Вам, коли б Господь Бог не був доручив нам влади над Вами. А перед Страшним Судом здаватимемо рахунок зі способу, яким ми тієї влади вживали. Ви ж, Браття, здаватимете теж колись рахунок із того, як нам повинувалися.

ПОВИНУЙТЕСЯ СВОЇЙ ДУХОВНІЙ ВЛАДІ!

20. А тепер: остання моя рада й останнє прохання до Вас:

Держіться своїх Духовних Отців! — Слухайте і любіть їх! І ніколи не дайтеся звести людям, які схотіли б Вас від св. Церкви відірвати!

Пам'ятайте, що *Бог не є вітцем того чоловіка, якого матір'ю не є св. Церква. Тому будьте вірними дітьми св. католицької Церкви!*

До своєї смерти заховайте вірність Святішому Вітцеві Папі Римському! Будьте вірними та повинуйтеся у всьому теж і єпископові, якого Вам дам!

Хтонебудь ним стане, — будьте певні, що даний він Вам буде за пастиря лише з огляду на Ваше добро. Прийміть же його з любов'ю й довір'ям, — так, як коли приймали б Ви самого Христа-Спасителя. Бо ж він Його слугою і заступником...

ПРОЩАЙТЕ!..

21. Час уже попрощатися з Вами! За хвилину виїжджаю зі Станиславова...

Вже в останнє уділяю Вам свого благословення.

Незвичайно важко приходить це мені! Роблю це з болем серця і великим жалем.

Але мушу повинуватися, коли Святіший Отець казав мені взяти на себе важкий провід Галицької Митрополії.

А щоб доповнити хоч у часті працю, яку я зачав для Вас, а якої не міг закінчити, обіцюю Вам усім, що кожної днини молитись

буду за Вас, і як Ваш Митрополит, завжди про Вас пам'ятатиму та, за своєю спромогою, дбатиму про Ваше добро.

А Ви, Мої Браття, помагайте мені знову своїми молитвами в моїх важких обов'язках.

"Прошу Вас, Брати, Господом нашим Ісусом Христом і любов'ю Духа, помагайте мені молитвами за мене до Бога!" (Рим. 15, 30).

Прощайте ж, Любі Браття!

Бажаю і желаю Вам того самого, що й Христос: *щоб усі Ви, з'єднані зі собою в одно і любов'ю злучені з Христом і Богом Отцем нашим, зазнавали тут, на цьому світі, щедро цього щастя!*

І щоб тим царським шляхом любови ступали Ви до заєдно ліпшої майбутности, аж до хвилі, коли перед Вашими очима розкриється безконечний маєстат і безконечна любов Бога, який так дуже полюбив людей, "що (аж) *Свого Сина єдинородного післав у світ," щоб ми через Нього жили.* (І. Йо. 4, 9).

З цілого серця уділяю Вам Архиєрейське благословення.

МОЛИТВА

22. Господи, Господи! Поглянь з неба, — подивись і посіти виноград, який насадила Твоя десниця!

Нехай всемогутня Твоя рука буде заєдно над цим Народом, який Ти полюбив.

Давай йому, Предвічний Боже, у кожному поколінню, аж по кінець світу, єпископів і священиків святих, повних Твого Духа, — пастирів і вчителів Твого Закону, які уміли б незмінно зберігати правду Твого святого Об'явлення та з любови навчати й судити цей великий Народ.

Духовенству Станиславівської Єпархії подай ласку не лякатися ніколи ніякої жертви, де лиш ідеться про Твою славу і добро цього Народу.

Розпали в їх серцях духа ревности про спасіння душ! Відкрий перед їх очима Премудрість Твого Об'явлення і дай їм високе почуття святости того діла, до якого Ти їх покликав. Благослови їх працю і їх наміри! Хорони їх від усякого лиха, а передусім від смертельного гріха!

В уста проповідників і катехитів укладай слова Своєї Премудрости! У серця сповідників зійшли духа милосердя, духа кротости і дай їм знання, потрібне до сповнення цього важкого уряду.

Благослови, Всевишній, кожне місто, кожне село, кожну хату і всіх, що мешкають у них!

Благослови кожну родину й кожну християнську душу! Пригорни всіх любов'ю до себе і не допусти ніколи до відступства від Тебе.

Сповнюючи їх серця вірою, просвіти їх розум Правдою Твого непомильного Об'явлення! Нехай їх любов до Тебе, Отче, і до Твого Сина, якого Ти зіслав до нас, — нехай любов їх до ближніх *"більш і більш зростає в пізнанні й у всякому досвіді!"* (Фил. 1, 9). Благослови їх дітей і унуків!

Господи, візьми в опіку й молодь цього краю! Дай їй ласку зростати в карності та Божому страсі на Твою славу й на пожиток, — а не на погибіль Народу. Стережи її від усякого згіршення, — а в серця тих, що є її провідниками, влий духа батьківської опіки!

Благослови всіх тих, що трудяться, та умножи плоди їхньої праці!

Потіш тих усіх, що в гор'ю й журбі! Просвіти тих, що не знають слова Твоєї Істини, і на всіх їх зішли щедре благословення! І злучи їх Твоєю благодаттю, щоб любов'ю були одно; так, як Ти, Отче зі Сином Своїм і Син з Тобою, — так і вони нехай будуть одно з Вами!

Благодать Вам, Браття, і мир від Бога Отця Нашого і Господа Ісуса Христа. Амінь.

8.

ПРО ЦЕРКВУ

(ПАСТИРСЬКИЙ ЛИСТ ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННОГО АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО, МИТРОПОЛИТА ГАЛИЦЬКОГО, АРХИЄПИСКОПА ЛЬВІВСЬКОГО, ЄПИСКОПА КАМІНЦЯ ПОДІЛЬСЬКОГО ДО ВІРНИХ АРХИЄПАРХІЇ, ПИСАНИЙ У КРЕХОВІ, В НЕДІЛЮ ЗАКХЕЯ, В ДЕНЬ 14 (27) СІЧНЯ 1901.)

АНДРІЙ ШЕПТИЦЬКИЙ
Божою милістю і святого Апостольського Римського Престолу благословенням
МИТРОПОЛИТ ГАЛИЦЬКИЙ, АРХИЄПИСКОП ЛЬВІВСЬКИЙ, ЄПИСКОП КАМЕНЕЦЬКИЙ

Вірним Єпархії Львівської і Каменецької

Благодать Вам і мир і архисрейське благословення!

Возлюблені! Коли вже з волі Божої і розказу Святішого Вітця Папи римського, котрого письмо до Вас у цій справі написане отці духовні щойно Вам прочитали — я став Вашим Владикою, то вважаю за конечне до Вас усіх вірних моєї єпархії відізватись і Вас словом Божим привітати.

Покищо роблю це отим моїм письмом, яке Вам посилаю. А коли Бог дасть, що буду відвідувати Ваші міста й села, тоді ближче і ліпше пізнаємось. Цього треба і мені і Вам. Мені на те, щоб я пізнав добре чого Вам усім потреба, а як би чого бракувало, як тому зарадити. Вам же треба мене знати, щоб Ви могли за моїм голосом іти та принимати з моїх рук благодать і мир, котрий Вам Христос дає через мене. Тієї Божої ласки і миру бажаю Вам цілим серцем першими словами на початку цього мого листа. Лише тоді, коли добре Ви мене а я Вас пізнаємо, справдиться на нас те слово Боже, що записане в св. Євангелію про пастиря душ: *"Вівці слухають голос пастиря, і своїх овець називає він по імені й ви-*

водить їх. А коли виведе свої вівці, поперед іде, а вівці йдуть слідом за ним, бо знають його голос." (Йоан. 10, 3-5).

Так мають, за наукою Ісуса Христа, вірні християни знати голос свого пастиря та слухати його. Так має душпастир знати своїх вірних, і бути їм провідником.

Цілим серцем бажаю бути для Вас добрим пастирем, і буду над тим працювати, щоб колись бути всилі сказати про себе, що і Христос сказав: *"і знаю я своїх і мої знають мене"* (Йоан. 10, 15). Тож усе буду якнайбільше до Вас зближатися, якнайчастіше з Вами говорити, якнайліпше пізнавати всі обставини Вашого життя. Буду часто до Вас проповідати та про все те дбати, щоб Ви всі мене добре пізнали. Але заки пізнаю Вас у Вас самих, заки зможу до Вас приїхати, мине досить часу. В моїх спархіях є до двісті тисяч сіл і понад мільйон душ, тож годі мені нараз у всіх бути. Отже тимчасом пишу цього листа, щоб Ви всі мали нагоду почути що Вам пишу, і від мене довідатися що Вам, як ваш душпастир Архиєпископ приношу, та чого за то від Вас домагаюся.

Цей лист скажу видрукувати осібною книжечкою на те, щоб Ви могли не лише послухати, як Вам його будуть у церкві читати, але і, як хто із Вас письменний, щоб міг його собі й іншим читати; по 3 книжечки посилаю до кожного села, а отці духовні дадуть їх письменним.

Як я був єпископом у Станиславові, то таких листів, як ось цей, кілька написав і, так само як тепер, просив моїх братів, вірних моєї єпархії, щоб з увагою ці листи самі собі читали. У цих листах я представив неодну науку Ісуса Христа, яку християнам конечно треба знати. Те, що я як Станиславівський єпископ до своїх вірних писав, усе те сьогодні і до Вас відноситься. Ви ж стали для мене сьогодні так само улюбленими в Бозі, як вони були і мимо розлуки не перестали бути. Тож і ті листи, що я до вірних Станиславівської єпархії писав, колись Вам дам, щоб і Ви могли їх собі читати.

Дуже було мені прикро з вірними Станиславівської єпархії прощатися, бо я з ними зжився і прив'язався до них цілим серцем. Сьогодні воно для мене потіхою, що так само як у Станиславові, так і у Львові знайду в Вас стільки серця й зичливости, стільки любови, скільки я там від них зазнавав. Бо так само як там до них, так тепер і до Вас приходжу з вітцівським серцем, що рветься так до праці для Вашого добра. На самому дні мого серця, в самій глибині моєї душі нема іншого бажання, нема іншої волі, як тільки вашого добра.

Не знаю я іншої любови, не знаю іншої мети, не знаю іншої

праці, не знаю іншого добра свого, лише славу Бога на небі, а на землі Ваше добро.

Тож я певний себе, що як у Станіславові, так і поміж Вами слава Божа і Ваше добро буде провідною думкою цілого мого життя, і ніколи не зможу нічого зробити, що тому добру спротивилося б.

Певний я і того, що стаючи перед Вами зі знаменем Ісуса Христа в руках, зберу Вас біля себе та поведу дорогою, якого Христос веде до ліпшої будучности. Я певний, що стаючи поміж Вами та зближаючися до Вас з повною готовістю і життя своє за Вас покласти, і душу свою за Вас передати, і кров свою пролляти, що знайду у Вас зичливі серця та заслужу на Вашу любов. Я певний, що говорячи до Вас із почуваннями й любов'ю матері, що кормить, гріє свої діти, і сам відчуваючи все те що Вас болить і тішить, знайду дорогу до ваших сердець. Почуєте, порозумієте моє слово і підете дорогою, якою за Ісусом Христом Вас поведу.

Сьогодні вже зачинаю бути Вашим провідником на ціле життя. Тому хочу зачати з самісінького початку.

Якраз коли це пишу, неділенька свята, неділя Закхея; і сонечко на небі так красно світить та всміхається, мов би само до церкви запрошувало.

А я собі в думці так міркую, що ось зайшов я таки до хати кожного з Вас зосібна, щоб Вас сьогодні до церкви і до Бога запровадити. Сам хоч рад би я був у кожного з Вас гостити і кожного зосібна до Бога провадити, то не зможу цього, бо багато маю всіх Вас.

Коли я не можу, то нехай же цей лист, що його Вам пишу, так у неділю зранку загостить до Вашої хати, нехай він за мене Вас до церкви поведе. І не дивуйтеся, що я аж до Вашої хати зайшов; я для того таке зробив, бо люба мені кожна душа християнська і кожний з Вас, чи письменний чи неписьменний, чи молоді чи старі, чи багатіші чи вбогіші, всі однаково дорогі, і всім однаково добра і ласки Божої бажаю.

А навіть і такі мені дуже дорогі, котрі грішники. Неодин може, як це почує, подумає собі, що може і не радо б я до його хати прийшов. Так міг би собі може подумати якийсь п'яниця, що до церкви ніколи не ходить, що від давна не сповідався, що на отця духовного різні речі виговорював, що читав недобрі книжки против віри та науки Ісуса Христа. Так подумає собі може і чоловік, який би мене і нерадо у своїй хаті видів, бо соромився б усяких непорядків, які я там знайшов би: сварні, незгоди, тяжкі проклони, забобони, ворожбицтво та всякі інші гріхи.

Гей, гей, Браття мої милі! Власне до таких я б найперше радий піти, бо таких треба мені перед усіми іншими рятувати. Вони мені тим дорожчі, чим у більшій вони душевній біді; а чим хто бідніший, тим дорожчий мені. Від багатих дорожчі вбогі, бо їм треба помочі та рятунку, а з усіх бід і нещасть світу нема більшої, як така біда душі, таке опущення, занедбання, такий упадок, як той у котрім християнин находиться через усякі тяжкі гріхи.

Праведні й добрі християни мені дорожчі, бо миліші Богу, а мені ближчі. Ліпше розуміємось і моє слово охотніше вони приймають і за ним жнють.

А грішники тому дорожчі, бо в більшій біді, більше потребують моєї помочі та порятунку.

І не дивуйтеся, що я, зачинаючи давати Вам провід християнського життя, зайшов аж до вашої хати.

Коли мій Пан Ісус Христос, Наш Найдорожчий Спаситель таке робив і робить, як же ж я, Його слуга, міг би інакше робити? Нема такої душі, за яку б Христос не дбав, і до котрої Сам не приходив би, щоб її до Бога кликати.

Ласкою своєю рад би Він прийти до кожного серця. Як знайде двері серця отворені доброю щирою волею людини, то ласкою входить до серця; а як двері замкнені, то стоїть перед дверми серця і чекає аж християнин отворить Йому двері свого серця та прийме Його до себе в гостину.

Так приходить Ісус Христос у Св. Причастю до кожного християнина зосібна, щоб його життя освятити та до Бога допровадити.

Ось і в нинішнім євангелію Неділі Закхея, коли це пишу, святий євангелист Лука оповідає, як то Ісус Христос, коли жив іще поміж нами, зайшов до хати одного грішника, що називався Закхеєм.

А було воно так:

Переходив Ісус Христос через одно село. І як завжди так і тоді багато-багато людей ішли за Ісусом Христом та товпились навколо Нього, хотіли почути що Він говорить і видіти всякі чуда, які робив. А мешкав у тому селі Закхей митар — що не одної може кривди людської допустився. Був він малий ростом та не міг дотиснутися до Ісуса Христа; а конче хотів Його бачити. Що ж робить? Вилазить на дерево, щоб згори побачити Ісуса Христа. Якраз Ісус Христос переходячи наближається до того дерева, підносить на Закхея очі і каже: "Закхее, спішися, злізай з дерева, бо хочу сьогодні у тебе гостити." Утішився дуже Закхей з такої Христової ласки. Приняв Ісуса як міг найліпше, а щоб виявити свою вдячність, каже таке: "Господи, якщо я коли в чімнебудь людей скривдив, то все винагороджу, і вчетверо віддам та половину сво-

го майна дам убогим." Так як Ісус Христос робить, так мусить робити і Його слуга.

Тож я зайшов поміж Вас, вступив до Вашої хати та засів за столом, а Ви менї можете за всі свої справи оповідати. Іще до церкви час, то заки задзвонять, поговоримо собі та дещо Вам витолкую й розповім.

ЦЕРКВА

Неділя свята, день Божий. Не годиться в нім ніякої тяжкої роботи робити. Тож християни, як лише з сонечком устали та по-християнському перехрестились і помолилися, одіваються в те, що найкраще і найлучше в хаті, попоїдять, що Бог дав.

Перед відправою не можна нічого їсти ні пити, якщо християнин має приступити до Св. Причастя. А кожного іншого разу перед набоженством можна їсти і покурити; це добре пам'ятайте, бо часом люди кажуть, що не годиться, але то пусте. Як хто хоче на хвалу Богові натще до церкви йти, то таке діло добре і не мине його за те заплата в Бога. Але хто не хоче, то може їсти і ніякого гріха в тім нема.

Коли так християни повставали та помолилися, розноситься селом голос дзвону, що скликає людей до церкви. Як хто побожніший, а більше серця має для того всього що Боже, то якнайскорше спішиться, щоб на відправу не спізнитись. А хто лінивий, то довго в хаті забавляється, і як до церкви прийде, то часом уже і по науці. Знайдуться в селі люди такі, що за Божі речі цілком не дбають; то такі й до церкви цілком не йдуть, а замість до церкзи підуть часом на обору до худоби, в поля, ідуть кудись до міста, якісь торги роблять, а часом підуть до коршми та вп'ються.

ХРИСТИЯНИН І ГОЛОС ДЗВОНІВ

Витолкую Вам тепер, що значить той красний голос дзвонів, що так відгомоном по селі розноситься. Бо видите нема в нас, християн, установи, яка не мала б глибшого та прекрасного значення. Як би так християнин це значення, що є в кожній речі, знав собі вияснити, то мудрішим би оком на світ глядів.

Голос дзвонів, Браття мої милі, означає голос Божої ласки, що людей до Бога кличе.

Коли голос дзвонів по селі розноситься, то з ним разом і благодать Божа відгомоном по селі несеться. До дверей кожної хати застукає цей голос, стукає до кожного серця. А на той голос, обізветься в кожній християнській душі і сумління, цей Божий голос,

який у душі, всередині, за кожну річ християнинові скаже: що має зробити, а що має залишити. Цей голос Божий, то так як відгомін Божої ласки, що кличе та запрошує християнина до кожного доброго діла та перестерігає перед кожним недобрим.

Скажіть же тепер самі, чи Ви не чули в серці того голосу ласки Божої, як дзвони кликали до молитви? Чи не обізвалося тоді й сумління твоє, мій Брате милий? Чи розум не показав тобі, ясно як на долоні, що голос, який оце кличе до церкви, до Бога, це голос Божий? Чи не зрозумів ти тоді, що маєш святий обов'язок за тим голосом іти? А якщо ти коли за цим голосом і не пішов, чи не чув ти в серці, як благодать Божа та власне твоє сумління, твій гріх тобі викидали? А гризла, сварила, напоминала тебе.

Памятай: у житті йди все за тим голосом! Ніколи не відступи від нього! А все будеш мати в серці мир Ісуса Христа і все благодать, ласку в Господа Бога.

Підемо вже до церкви!

Передусім, коли ступимо до церкви, зробимо три поклони перед Богом, великим Паном неба і землі, що дав нам життя та при житті нас утримує. І три рази перехрестимося, щоб тим способом признатися до віри у три Божі особи. Бо від Ісуса Христа знаємо, з Його святої науки, що Всевишній Бог на небі не є лише в одній особі. Небесний Отець має Єдинородного Сина і Святого Духа, що є Отця і Сина разом, від Отця і Сина перед віками походить. Для того Тройці Святій поклонимося три рази, Отцеві і Синові і Святому Духові.

Розгляньмося тепер по церкві, щоб зрозуміти, що в церкві кожна річ значить.

Розглядатися по церкві з пустоти або дурної цікавости — не можна. Але розглядатися на те, щоб зрозуміти Боже значення церкви, то добра річ, а Вам, Браття, дуже корисна.

ЗНАЧЕННЯ ЦЕРКВИ — РІЗНІ РОДИ ЦЕРКОВ

Як би я Вас спитав, що значить те слово "церква", — то кожний із Вас, знав би сказати, що церква це Божий дім; тому вступаючи в церкву ми поклони перед Богом били, бо Всевишній Бог неначе в тім святім домі живе.

Але як живе? Бо вже ж не так, як ти, мій брате, в твоїй хаті. Бог є на небі і на землі і на кожному місці. Всюда є Він присутній, не мешкає Він у домах зроблених рукою людей.

Коли ціла земля, і небо, і небеса небес, не можуть Його по-

містити, то на скільки ж більше не може Він помістится в малій церковці, що її Ви Йому в селі своїм поклали.

Ця церква в Вашому селі, вона є лиш образом правдивого храму Божого, тої святої палати, де Бог у Тройці живе та мешкає. Церковця мурована чи дерев'яна у Вашому селі чи місті, вона лише для того церквою, домом Божим називається, бо зроблена так, що в дечому і подібна до святого Божого Храму. Так само, як коли в церкві покажу тобі ікону святого Миколи і спитаю, а то що? Скажеш: "Святий Отець Миколай". Але ж хіба не самий о. Николай, тільки його ікона, образ. Але ти добре сказав, що св. Николай. Бо то значить стільки, що оцей образ представляє святого Николая. Так само і в церкві. Оця будова, що вона є? Образом Божої церкви; і длятого називають її люди просто: церква!

Тепер розповім Вам, який то є правдивий храм Божий та в чім церковці наші до нього подібні.

Храмом Божим правдивим є цілий світ, і земля і небо: на небі має Бог свій престіл, а земля, то так як підніжжя Його ніг; себто там у небі Бог наче б сидів на троні, а ноги на землю спирав. Так представляє Св. Письмо Божу велич, хоч ясна річ, що Господь не сидить і ніг не має, бо є чистим духом, без тіла. Щоб ми могли хоч троха малим нашим і слабеньким розумом Бога пізнати, таким образом Св. Письмо нам Бога представляє і ми так Бога малюємо.

Ось подивіться, там високо вгору, як наші малярі на іконостасі Бога представляють.

У дійсності воно так є, що в небі Господь Бог цілковито відслонюється й уділяє Себе своїм сотворінням, Ангелам і святим людям, тому кажемо, що там є Божий Престіл, бо Бог відбирає там від своїх сотворінь найбільшу славу. А ми тут на цьому світі, гей би у ніг Божих покланяємося; але Його обличчя, себто предвічної слави, Його природи не бачимо.

Іще Вам треба і те знати, що цілий світ ми не для того храмом Божим називаємо, що Бог у нім мешкає, як чоловік у хаті. Знаємо, що і цілий світ Бога помістити не може, є для Бога за малий і не може бути такого сотвореного світу, який би був досить великим на поміщення Бога. Бог такий безконечний, такий вищий над усе, що між Богом а сотворінням ніколи не може бути жадного порівняння.

Але для того світ цілий, небо і землю, називаємо храмом Божим, бо на цім світі мешкають розумні сотворіння Божі, Ангели й люди, котрих Бог хоче за своїх дітей приняти і неначе в Себе, у своїй палаті, в своїй хаті як дітей гостити.

БОЖІ ГОСТИНИ

Отже свята церква, Божий храм, то так би сказати, наче гостина в Бога.

І цей голос Божої ласки, що до церкви кличе, кличе так, як би на гостину до Господа Бога.

Але є всякі гостини в Господа Бога, одна одній не рівна.

Ми на тій землі живемо, що до Бога належить, і все що їмо і чим життя утримуємо, все воно Боже. Але поправді та по справедливості, то воно ще ніяка гостина у Бога. Ніхто не каже, що гостить у себе худобу, коли вона на його пасовищі пасеться. Ба, і челядь, служба через те в газди ще не гостить, що від нього страву має та в його хаті спить. Гостять у газди щойно ті, яких він сам до себе принимає та сам гостить. Подібний спосіб і в Господа Бога.

Не всі в Нього гостями, що Його дарів на землі вживають. Гостять у Нього лише ті, котрих Він хоче угостити, котрих на гостину кличе, а вони на Його запрошення йдуть.

На тій гостині, на яку Бог запрошує людей, Він відслонюється перед ними і Сам їх гостить, уділяючи їм Себе і вгощаючи їх своїми дарами.

Длятого то є дві різні гостини у Бога, а в обох, різні місця вищі і нижчі, як різна є міра, в якій Бог перед людьми Себе відслонює і людей гостить. Найбільша, бо повна гостина є там у небі, між Ангелами і Святими, бо Бог перед ними вже цілком відслониться і, як господар своїх гостей угощає, так і Бог перед Святими всякі свої добра заставляє, різні, залежно від того, на які собі хто заслужив, і Сам їм служить.

"Направду, кажу вам, що підпережеться Господь і посадить їх і підійшовши, стане послугувати їм." (Лук. 12, 37).

Але і на цьому світі є також Божа гостина, не така велика і повна, як та в царстві небеснім, але все ж правдива гостина у Господа Бога; а тією Божою гостиною на світі є віра свята, в якій Бог себе перед людьми відкриває. своїм святим об'явленням, і свої дари перед них заставляє.

А ця гостина віри є в святій католицькій Церкві.

Церква свята для того є храмом Божим, бо Бог у ній, наче в Своїй палаті, справляє для людей пир, дає їм Свою правду і ласку Свою. В тій гостині гостям служить іще не сам Господар, але Його Син, не сама Свята Трійця, але Божий Син Ісус Христос, і Сам через Себе і через Своїх слуг.

Всі дари й ласки уділює Ісус Христос на тій гостині на те, щоб тією меншою гостиною приспособити нас до більшої.

Тепер уже знаєте що таке церква, бо думаю, що Ви мене зрозуміли.

Подивіться тепер на Вашу церковцю, а зрозумієте ще ліпше.

ІКОНОСТАС — ОБРАЗ БОЖОЇ ЦЕРКВИ І БОЖОЇ ГОСТИНИ

Чи видите іконостас, що ділить церкву на дві частини, а на ньому всякі гарно вималювані образи. Що ж той іконостас значить і нащо він є в Божій церковці та що означають ті дві частини, на котрі він ділить церкву?

Ті дві частини церкви означають і ті два степені Божої гостини, про котрі я Вам щойно розповів. Гостина царства Божого в небі і гостина царства Божого на землі; Церква торжествуюча, всі святі в небі, і Церква воююча — християни на землі.

Та частина, що за іконостасом, де стоїть престіл і відправляється Сл. Божу, це образ неба; а та частина, де стоять люди, це образ церкви на землі. Іконостас же, то якби двері до вічного Божого царства.

Тому то в нас така установа, що головними дверми в іконостасі, що їх "царськими" називаємо, ніхто з християн не сміє перейти, і самі отець духовний лише тоді через ті двері сміють перейти, коли у святі ризи вбрані. А давніше то і бічними дверми в іконостасі не переходив хтонебудь, лише самі диякони, найвищі по священиках служителі в церкві, осібно на те єпископом посвячені.

Подивіться ж тепер на ті образи в іконостасі. Чому то власне такі образи в іконостасі мають бути намальовані? Чому не сміє маляр за своєю вподобою якінебудь образи там вимальовувати? Подивіться: при самих царських дверях іконостасу вимальований Ісус Христос по правій руці, а Пречиста Діва по лівій. Над ними вгорі багато тих малих образів, що один біля одного разом стоять, що представляють? Празники! Себто за порядком цілу історію життя Ісуса Христа, яку ми в празниках щороку цілу переходимо. Від хвилини, коли Ангел із неба звістив Пречистій Діві Марії, що мала стати Божою Матір'ю, що мала народити Ісуса Христа, — це празник Благовіщення; а дальше йде Різдво Ісуса Христа, Його хрещення на ріці Йордані від Івана Хрестителя, і празник Обрізання за Старим Законом, і Стрітення, як Пречиста Діва Ісуса Христа до церкви занесла, щоб Його Богові посвятити, та стрітилася в цер-

кві зі св. Симеоном старцем, що як побачив Ісуса Христа і взяв Його на руки, зараз пізнав, що це є Бог, і уложив оту пісню: *"Нині отпущаєши раба твосго, Владико"*, що ми її під час вечірні ще співаємо. А дальше йде вже празник Світлого Воскресіння Христового, Вознесіння і Зіслання на Апостолів Святого Духа.

При Господських празниках стоять із ряду Богородичні празники, які представляють життя Пресвятої Богородиці Діви. А над празниками стоять рядом святі Апостоли, і то по однім боці шість та по другім боці шість, а всередині Ісус Христос — представлений як Цар слави. А над ними знов ідуть пророки, що то прихід Ісуса Христа на кілька віків предсказували.

На самім верху іконостасу вимальований Ісус Христос розп'ятий на хресті, а під хрестом Пречиста Діва і св. Йоан Апостол, що написав св. Євангеліє,

До того надолині по боках той святий, на котрого масте в селі храм, "празник". А на бічних дверях, то всяко буває. Часом вимальовані Ангели, що ніби дверей до неба стережуть та не допускають комунебудь увійти. Або знов святі диякони: св. Стефан і Лаврентій: бо ті двері "дияконські", як я вже Вам згадував.

А на самих царських дверях звичайно вимальовані Євангелисти, що то науку Ісуса Христа списали і оповіли Його життя в тій книзі, що називається "Євангелія".

Чому те все на іконостасі вимальоване? На те, щоб християни і оком своїм виділи, через які двері треба перейти до Божого царства в небі.

Мають християни стільки разів пригадувати собі небесне царство та дорогу, яка до нього веде, скільки разів споглянуть у церкві на іконостас.

Мають учитися, що лише через Ісуса Христа і Пречисту Діву, що у дверей стоять, наче запрошують християн до себе, та через виповнення науки Євангелія, через християнське життя, що має бути подібне до Христового життя, представленого у празниках, можуть дістатися до неба.

Одним словом на тім іконостасі мов зібране все те, що в святій Церкві Ісус Христос християнам дає, все що для них Він зробив. Усе там на малюнках представлене, чого свята Церква вчить людей, і ціла дорога, якою людей до неба веде.

ГОСПОДАР ЦЕРКВИ

Розповім Вам іще, хто в церкві господарем. Бо вже без господаря не може бути ніякого дому, а що вже дому Божого, де має бути ще більший лад та кращий порядок, як у якійнебудь хаті.

У всіх тих родах церков, про які я Вам сказав, у кожній є господар, що має в ній порядок усякий утримувати, так як газда в своїй хаті.

ІСУС ХРИСТОС НАЙСТАРШИЙ ГОСПОДАР У ЦІЛІМ БОЖІМ ЦАРСТВІ

Всі церкви є Божим домом, де Бог людей усякими способами гостить; то ж усюди найвищим господарем у них є сам Господь Бог, бо вони всі є Його домом, Його палатою. Але Бог сам через Себе в тих усіх церквах не рядить, а поставив Ісуса Христа по Собі найстаршим господарем у цілім Своїм храмі Церкви святої, храмі що обнимає всі ті церкви. Своєму єдинородному Синові віддав Бог Отець усяку владу на небі й на землі; посадив Його *"одесную себе"*, по правій Своїй руці, як кажемо у *"Вірую"*, зробив Його царем людей і небесних янголів.

Але і Христос сам через себе газдує лише в тій частині храму Божого, що в небі; а тут на землі, то хоч і з нами перебуває під видом хліба у Св. Тайні Євхаристії, і нас через те гостить своїм Тілом і Кров'ю та цілий живий у наших церквах із нами мешкає, — то однак до ніякого порядку сам через себе не мішається, і цілий заряд своєї Церкви на землі здав на людей.

ПОРЯДОК УСТАНОВЛЕНИЙ ІСУСОМ ХРИСТОМ У СВ. ЦЕРКВІ

Коли по трьох літах праці над людьми Ісус помер, а по воскресінню Своїм вознісся на небо, то свою святу науку і цілу власть, яку від Отця свого Небесного мав, лишив людям, щоб через людей спасти людей.

Хотів самих людей покликати тим способом до співуділу в праці Своїй на землі. Це була дуже мудра установа, бо таким способом люди собі ще більше мали цінити те, що Христос для них зробив. Маючи разом із Ним працювати над спасінням своїм і інших людей, могли люди і ліпше зрозуміти, про що Ісус Христос найбільше дбав, чого поміж людьми найбільше шукав.

Не міг Ісус Христос показатися щедрішим для нас ніж, як коли не задержав у своїх руках цілої користи Своєї праці і Свої смерти, а віддав її нам, людям, щоб ми самі нею орудували. Людям віддав владу відпускати гріхи, людям дав владу приносити жертву, (а та жертва мала бути відновленням Його жертви, що її приніс на хресті). Людям передав і свою святу науку.

Але тих усіх своїх дарів не міг дати всім людям, і кожному зосібна — а мусів із-поміж людей вибрати собі лише декотрих, які

до того діла були відповідніші. Як би був Свої дари і ласки лишив поміж людьми без того ладу, то люди не були б із них мали такої великої користи, а Христові найбільше йшло про той лад та про те добро. Не було б у Його Церкві ніякого ладу, як би всі в ній господарили. У всіх газдівствах мусить бути лиш один господар, одна голова — а що вже в Церкві, домі Божому!

Длятого читаємо в Св. Письмі, що Ісус вибрав собі з-поміж усіх людей 12 Апостолів і 70 учеників та зробив поміж ними такий лад: що над Апостолами й учениками, і всіми, які Його науку приняли, найстаршим головою поставив св. Петра, котрому гейби господареві в Його Церкві віддав ключі небесного царства. По св. Петрі поставив Христос тих її Апостолів, що ще лишилися, знову ж старшими над усіми учениками — а учеників знову старшими над усіми іншими.

І такий зробив між ними порядок, що молодші старших мали слухати, бо такий уже в усіх речах Божий лад. І поміж них щойно породжавав свої ласки, і то так за-рядом, що чим хто був старший, але не конче віком, а старшинством Христового порядку, тим більше мав у руках тих ласк Божих до роздавання, і тим більшу мав владу над іншими.

Тому, хто був найстарший з усіх, голові Церкви — віддав у руки повноту всяких своїх дарів, ласк і науки. Поставив Його Своїм намісником, себто сказав йому на Своєму місці над усіми стояти і всім правити; бути господарем на всю Церкву на землі.

Другим по ньому Апостолам дав знову таку владу, що мали кожний у тій країні, який де був, цю Божу роботу робити, а ще й інших собі прибирати до помочі в тій роботі; поставив їх на Своєму місці господарями-головами поодиноких країн, — але все під найстаршим господарем головою цілої Церкви.

Вкінці казав Апостолам у святій роботі помагати ученикам, і дав їм усе, чого їм було до тієї помочі треба, себто дав їм власть проголошувати Боже слово та роздавати Святі Тайни.

І той самий Божий порядок, який Ісус Христос установив між людьми, лишився в святій Церкві аж до наших часів і лишиться до кінця світу, бо така Божа воля, така установа Христа. А що є з Божої установи, це ніяким способом у Церкві не загине.

ГОЛОВА ЦЕРКВИ — НАМІСНИК ІСУСА ХРИСТА

Тим найстаршим, що має всяку Божу власть у руках і котрого всі мають слухати, Головою цілої Церкви, є Святіший Отець у Римі. Він наступив по святому Петрі. Він є вчителем усіх, що ві-

рять в Ісуса Христа. Він розказує, а всі Його слухають, Він пильнує та надзирає, щоб кожний свою роботу робив. Він усю владу має в руках, яку лише Христос у Церкві своїй лишив. Він заступає на цьому світі Ісуса Христа, який є невидимим головою Церкви, бо живе в небі і там щойно ми Його побачимо, а жиє лише невидимим способом поміж нами в наших церквах, а в усіх речах заступається своїм Намісником, який через те і є видимим головою Церкви. Ті ж, що кожний у своїй країні мають розказувати і Христову роботу робити, це єпископи, що наступили по Апостолах.

ЄПИСКОПИ

Так із Божої волі та з установи Христа цілісінький світ поділений: у кожній країні є осібний єпископ для всіх вірних, що в тій країні живуть. Він має в тій країні, котра називається його єпархією (дієцезією), всім правити, всіх учити і всім розказувати. Єпископа установляє Святіший Отець, від котрого залежать усі єпископи цілого світу, так як Апостоли стояли під св. Петром.

ПАРОХИ И ІНШІ СВЯЩЕНИКИ

Єпископ також не може сам через себе в кожнім селі правити, вчити та ласку Божу через Св. Тайни давати; то ж у кожному селі встановляє парохів, які на його місці мають вірних учити, їх провадити дорогою спасіння та всякий лад і порядок за Божою волею в церкві й поміж людьми робити. Так як Апостоли мали до помочі Христових учеників, так єпископ має до помочі священиків, із яких кожний є в своїй церкві господарем Божого дому на місці Господа Бога.

А ті всі, що не є ні єпископами ні священиками, хоч своїм способом можуть і мають помагати в Христовому ділі, та не мають від Ісуса Христа ні одного з тих особливіших дарів, що їх Христос у Церкві своїй лишив на те, щоб людей до спасіння провадити, — вони в Церкві не є господарями, але гейби гості в Божій гостині.

Єпископи і священики — то Церква, яка вчить і провадить, а вірні то Церква, що під їх проводом іде до вічного спасіння.

Тож видите тепер, мої милі Браття, який прекрасний Божий лад поміж людьми лишив Христос. Який лад має бути на світі з установи Божої в Божім храмі, у святій Церкві.

Вірні стоять під священиком, священики під єпископом — єпископи всі під римським Папою, який у всім заступає Христа.

Подібний порядок установили собі люди і в усіх державах. От хоч би і в нашій, яку називають монархія австро-угорська. Най-

старшим головою цілої держави є Найясніший наш Монарх у Відні. Він є господарем у цілій державі; але сам через себе не може всюди газдувати, тому попоставляв у кожній країні свого намісника, якому казав на своїм місці в країні лад робити, тому то і намісником такий називається, що на місці цісаря стоїть. Але і він, пан намісник, не може всього робити сам через себе, тож знов у поодиноких повітах попоставляв собі старостів, що всякі порядки в повіті роблять.

Через таку Божу установу, християнська громада виглядає мов свята родина; вітцем тієї родини — священик, а вірні то його діти. І справді священик є в громаді якби отцем у християнському житті, бо як отець родить діти, себто дає їм життя, так священик дає вірним християнське життя. Дає життя вірним — коли при Св. Хрещенні принимає їх до Церкви і робить із них Божих дітей. Дальше дає священик християнське життя, коли відпускає гріх у Св. Сповіді, — бо гріх це смерть душі — а розрішення в Св. Сповіді привертає чоловікові Божу ласку себто життя.

Як отець утримує дітей, дає їм їсти, так священик дає вірним духовний корм. Робить це, коли вчить, проповідує, і знов, коли розділює поміж вірних Найсвятіше Тіло і Найсвятішу Кров Ісуса Христа.

Звичайний християнин того всього не міг би ніяким способом робити, ані від нікого на світі дістати, хіба тільки від чоловіка, якого єпископ на священика висвятив.

ЯК СВЯТІ ШАНУВАЛИ СВЯЩЕНИКІВ І ДЛЯЧОГО

Тож не дивуватися, що Святі, які добре знали Божі дари і вміли їх цінити, віддавали священикам таку честь, наче б яким цісарям або і янголам небесним.

Оповідають в історії, що цісар Констянтин, що з римських царів перший увірив в Ісуса Христа і приняв Св. Хрещення, кожного і найубожшого священика по руках цілував. Говорив, що як би, не дай Боже, видів священика в якімсь грісі, то прикрив би його своїм цісарським плащем. Хотів для священика хоч і недоброго, зробити таке саме, як зробили сини Ноя, коли побачили, що їх батько впився; так його шанували і так дуже було прикро для них бачити його сором, що не дивлячись на нього, прикрили його плахтою. А цар Констянтин кождого, навіть недоброго священика, шанував як добрі діти свого рідного вітця. Добрий християнин робить таксамо як цей святий цар. Шанує священика, не для його прикмет

і чеснот, але задля тієї святої влади, яку в його руки віддав сам Христос.

Священик добрий, ревний, заслугує від своїх вірних на потрійну честь: мають його шанувати длятого, бо їм заступає Ісуса Христа, і науку Його проголошує і ласку святу дає; по-друге длятого, бо побожний, ревний, сам має ласку в Господа Бога; по-трете, бо для них працює, і нераз своє власне добро для них жертвує.

Скільки то разів священик мусить їздити до хворих, чи вдень чи вночі. Скільки напрацюється при великодній сповіді. Скільки мусить працювати над проповідями, а до того заки стане священиком, скільки мусить набідуватися, напрацюватися і вдень і вночі, щоб ті всі науки покінчити, яких священикові треба.

А до того, мої милі Браття, мушу Вам сказати і те, бо хочу щоб Ви все знали, що священик у нас, то має і два і три рази менше пенсії, як наприклад якийсь там урядник, що такі самі школи покінчив.

Святіший Отець у тім листі, що його до Вас написав про назначення мене Вашим єпископом, каже так: що сподівається і бажає собі, щоб ви завжди мали в мені доброго отця, пастиря, а я у Вас добрих, вірних дітей.

І я, мої найдорожчі Браття, так само мушу Вам сказати про ваших духовних отців: надіюся, що вони завжди будуть для вас правдивими отцями, і що ревно для вашого добра будуть працювати. А по Вас сподіваюся, що ви будете для них завжди добрими й послушними.

Признаюся Вам, що нема на світі речі, яка б мене так боліла, як коли в яку громаду всунеться якийсь непорядок поміж духовним отцем і вірними. Причина такого непорядку може бути і з одної і з другої сторони; бо ми всі є слабими людьми, і дуже легко нам у дечім схибити. Але такий непорядок може бути і без ніякої вини, ані з одної ані з другої сторони, а лише засіяний недобрими людьми, або і сатаною.

Добре це знаю, що з нічого так не тішиться цей ворог нашого спасіння і нашого добра, як із такої незгоди або непорозуміння. Його діло в тім найбільше, щоб людей від священиків відірвати та засіяти незгоду поміж громадою і душпастирем. Коли воно десь йому вдасться, то вже і дуже легеньку далі має роботу. З такого непорозуміння велика шкода виходить для вірних. Тому то і я дуже цього боюся і дуже мені воно прикре, бо знаю, що як люди не будуть мати серця й довір'я до свого духовного отця, то і від Христа Спасителя будуть віддалюватися. Неодин знайдеться такий, що вже перед духовним отцем буде соромитися свої гріхи визнати та

готов святокрадськи сповідатися, найстрашніший гріх на свою душу стягнути. Через брак серця до свого духовного отця, буде і від слова Божого відтягатись, від церковці святої, а на тій дорозі може і так далеко зайде, що і перестане признавати за правдиву науку, котру отці в церквах проголошують. Забуде на те, що наука священиків не є їх наукою, а наукою самого Ісуса Христа, наукою Божою, без котрої нема для чоловіка спасіння; і через таку незгоду могла б якась душа, відкуплена Кров'ю Ісуса Христа, піти на вічну погибіль.

ТЯЖКА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СВЯЩЕНИКА ЗА ПОВІРЕНІ СОБІ ДУШІ

Ми, священики, милі мої Браття, кров'ю своєю і своєю душею за Ваше спасіння відповідаємо. Нам Христос Спаситель віддав у руки чашу Пресвятої Своєї Крови, щоб ми нею Ваші душі з гріхів обмивали, Вас нею на життя вічне кормили. Вложив Христос в уста наші слова Своєї науки, щоб ми вічними правдами, правдами Божими просвічували Вас і дітей ваших учили.

Дав нам ласку Свою святу для Вас, щоб ми її Вам передавали; казав нам бути сторожами Вашого добра, казав нам бути провідниками Вашими, Вашими вчителями, Вашими вітцями.

І колись на Страшному Суді зажадає Він від нас строгого рахунку з того, що ми для Вас зробили. За душу кожного грішника, що в нас сповідався, будемо перед Ним відповідати. Будемо відповідати за тих умираючих, котрих ми Св. Тайнами заосмотрювали. Ми перед Богом відповідаємо за те, щоб Ви знали свою святу віру, щоб Ваші діти знали, катехизму вже за молодих літ добре навчилися.

І чи ж може Вам прийти думка, щоб ми не мали дбати про Вас, про ваше добро, про ваше спасіння; щоб ми могли занедбувати найсвятіші обов'язки, від яких сповнення не лише ваше спасіння, але і наше залежить.

Як собі, як родинам, дітям і внукам нашим бажаємо ласки і благословення Божого, таксамо залежить нам на тім усім, що є вашим добром. Ми не мали б сумління, ми не мали б серця, як би ми для Вас із усіх сил не хотіли працювати.

Нам ідеться і про ваше дочасне добро, адже ми Вам не чужі, а свої і близькі. Можете до нас із довір'ям удаватись! Чи йдеться про читальню, чи про крамницю, чи про громадський шпихлір, чи про якунебудь іншу справу, з котрою зв'язане ваше добро, сміло і щиро до нас удавайтеся; в кожнім ділі знайдете в нас і пораду

і поміч. Із нами тримайтеся Христа і Його святого знамени — святого хреста.

Громада, скуплена і сильно зв'язана в одно християнською любов'ю під проводом священика, це, Браття милі, непереможна сила. Прийдуть вітри і бурі, та не зможуть її звалити; прийдуть вороги і не зуміють її здобути.

У такій громаді буде все ласка і благословення Боже, а за ласкою прийде і всякий добробут і всяка корисна людям установа.

Така громада зросте в просвіту, зросте в силу.

Тепер же, мої милі Браття, на доказ моєї вітцівської любови і як завдаток праці, яку в ім'я Боже для Вас зачинаю, уділяю Вам уперше Архиєрейського благословення.

Підношу очі й руки в небо і хотів би я стягнути для Вас усі дари й ласки яких Вам на кожну хвилину Вашого життя треба, та прошу Всевишнього Отця Нашого, щоби поглянув на Вас ласкаво і Своєю благодаттю був із Вами так, як був із вашими Батьками. Нехай не опускає Вас, нехай не дозволить, щоб Ви Його опустили; нехай у Своїй доброті наклонить Ваші серця до Себе, щоб Ви ходили путем Його, і хоронили всі заповіді Його і прикази Його, а цілим серцем і цілою душею, любов'ю цілого Вашого життя все йшли за Спасителем нашим, Єдинородним Його Сином Ісусом Христом, Котрого зіслав нам із неба, щоб нас відкупити від неволі гріха і смерти. Нехай мир Христовий, згода, єдність і любов уселиться в серця Ваші і в родини Ваші і Батьківщину нашу. Нехай мир Його святий стереже нас від братньої сварні й незгоди! Нехай стереже від усякої війни; нехай хоронить Ваші міста й села від вогню й повені, від зарази й усякої хвороби; нехай хоронить ваші хати від журби, гніву, біди й нужди і від усякої душевної й тілесної болізни.

Вислухай, Господи Боже Отців наших, молитву мою раба Твого, котрого Ти поставив пастирем цього народу. Даруй їм дарування прогріхів, покрий їх могутним Твоїм покровом, десницею Твоєю веди їх, умири їх життя, Господи, помилуй їх, яко благ і чоловіколюбець. Амінь.

9

ПРО ДОСТОЇНСТВО Й ОБОВ'ЯЗКИ СВЯЩЕНИКІВ

(ПАСТИРСЬКИЙ ЛИСТ МИТРОПОЛИТА ГАЛИЦЬКОГО ДО ДУХОВЕНСТВА ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ, ДАНИЙ У КРЕХОВІ, В ДЕНЬ ПРЕПОДОБНОГО І БОГОНОСНОГО ОТЦЯ НАШОГО АНТОНІЯ ВЕЛИКОГО, Р. Б. 1901)

Благодать і милость і мир да множаться!

По тридцятьох роках молитви й тихої праці, мав Ісус Христос розпочати діло, на яке прислав Його Отець. Діло те полягало на спасінню цілого людського роду. Мало віки перетривати, дійти до всіх земних племен. Всі народи світу, всі безсмертні людські душі мав Він просвітити словом Божої правди, всім повернути ласку страчену через гріх, всіх повести дорогою спасіння.

Це безмірне і далекосяжне діло мав перевести Син Божий як чоловік. Поміч Божа і сила Божа були запевнені тому ділу зачатому Богочоловіком, але з Божого провидіння і з волі самого Христа, сила Божа мала лише підтримувати силу людську, залишаючи для неї виконання самого діла. Не хотів Син Божий уживати своєї всемогутности до сповнення діла спасіння, хотів довершити своє діло людською силою, як правдивий чоловік.

Та сила одного чоловіка, хоч би і злученого з Богом, була за слаба на таке діло, тому Синові Божому, як чоловікові, треба було помочі від інших людей.

Як три роки пізніше, коли Христос мав нести на своїх раменах на Голготу знаряддя спасіння, хрест, на якому мали Його прибити, падав під тягарем цього хреста і потребував помочі Симеона Киринейського, так само і зачинаючи своє діло, потребував помочі від інших.

Перед собою мав лише три роки життя. У цих трьох роках мав зробити все, що було його власною участю в цьому ділі. У цих трьох роках труду, не жалував праці й свого поту, і всі свої людські сили використовував у праці для добра людей.

Проте ціла та праця і всі ці труди були б лишилися без користи, як би Христос не запевнив був своєму ділу також помочі людей, як би не був знайшов способу на те, щоб і після його смерти інші люди, в Його імені і по Ньому, далі провадили діло Ним Самим зачате.

Тому важнішим для Нього було запевнити майбутність ділу спасіння людей, ніж те все, що Сам через Себе міг зробити на світі для добра людей.

Не могло лежати йому більш на серці спасіння і добро тих мільйонів, що колись після Його смерти мали жити й умирати, ніж добро тієї горстки людей, серед яких жив. Передусім любив Він людей, і кожна людська душа, без огляду на час і на місце де мала жити, була Йому однаково дорога.

То ж на самому вступі Своєї праці, заки зачав учити, дав певний доказ того, на чім Йому найбільше залежало, показав наочно всім людям, що потребує їх помочі.

Іде до Івана Предтечі і просить його про хрещення. Йоан обороняється перекопанний, що, як слуга, має тільки слухати і виконувати наказ. Знав Йоан тайну смирення Сина Божого, знав що Предвічний хотів народитися вбогим чоловіком поміж людьми, хотів усім служити, за всіх віддати життя; але ще не розумів безмірного смирення, з яким Всемогучий Син Божий у людській природі мав дбати, шукати, просити помочі людей, до праці над їх власним добром.

Йоан не знав іще, що він був не лиш одним, у котрого буде Христос шукати помочі, не знав, що в Новому Заповіті буде цілий ряд пророків і новозавітніх предтеч, у яких у кожній хвилині і по всі часи треба буде Христові просити правдивої помочі. Він не знав, що Христос так зв'яжеться з людьми і в їх руки так передасть цілу чашу Своєї Крови і все те, що купив мукою і смертю, що без помочі їх буде безсильним у спасінні чоловіка. Не знав ще що ціле діло спасіння людей буде провидінням Божим і волею Ісуса Христа, сполучене з таким безмірним Христовим смиренням. Не знав, що до спасіння чоловіка безнастанно буде потрібно двох чинників і цілком рівних і безумовно потрібних: смерти Христової, співуділу Христа, і помочі священика. Не розумів, як можна було зробити залежним від людей ціле своє діло, для якого життя по-

жертвував; не знав, що від їх доброї або злої волі буде залежати вся користь.

Так, потребуючи помочі вже на самому вступі свого вчительства, розглядається Ісус Христос за людьми, що могли б стати Його співдіючими, шукає і покликує апостолів та учнів.

Не легко знайти людей, що відповідали б висоті цього звання, що були б готові на всі труднощі, сполучені з тією працею, що хотіли б іти хресною дорогою самопосвяти за чоловіком убогим, погордженим, переслідуваним. Тим більше, що на самому вступі Христос мусів ясно предложити своїм апостолам усе, що їх чекає: *"Учень не більший за вчителя, а раб понад пана свого. Коли пана дому назвали Велзевулом, скільки ж більше* (назвуть так) *домашніх Його"* (Мат. 10, 24). *"Оце посилаю вас як овець між вовки... стережіться ж людей, бо вони на суди видаватимуть вас і по синагогах будуть вас бичувати. І до правителів і царів поведуть вас за мене, на свідчення їм і поганам."* (Мат. 10, 16-18). *"Коли мене прогнали, то і вас проженуть"* (Йоан. 15, 20). *"І будуть ненавидіти вас усі задля мене"* (Мат. 10, 22). *"Коли світ вас ненавидить, то знайте, що перше вас мене зненавидів"* (Йоан. 15, 17).

Приступаючи до Христа, мусіли апостоли бути готові і на крайні невигоди. Тому на самому вступі почули від Христа: *"Мають лисиці і птиці небесні гнізда, Син же Чоловічий не має ніде й голови прихилити"* (Лук. 9, 58). Проте не дозволяв Христос нікому ставати Його учнем лише на якийсь час. Домагався повного віддання Його справі: *"Ніхто з тих, хто кладе руку свою на плуга та назад озирається, не надається до царства Божого"* (Лук. 9, 62). Мали йти за ним, хоч не таїв Він близької своєї смерти.

"Син Чоловічий буде виданий на розп'яття" (Мат. 26, 2). *"І засудять його на смерть і поганам передадуть його на наругу й на биття і розп'яття"* (Мат. 20, 19).

Покликуючи людей до такого трудного життя та повіряючи їм таке важне діло, про яке йшло йому більше як про власне життя, Христос находив у самій людській природі, і в загальних поняттях поміж людьми, багато труднощів, із яких одна трудність вистачала на те, щоб те Його діло впало в короткому часі.

Поміж людьми, з-поміж яких мав Христос вибрати собі апостолів, було мало сумлінности, цілий Старий Закон був зверхнім, формальним. Провідники жидівського народу, фарисеї та законники, були людьми несумлінними, здібними тільки до ремісничого виконання приписів. Зрештою рідко трапляється чоловік, на якого можна б здатися, як на себе самого, повірити йому те, що дорожче

власного життя, рідко навіть трапляється чоловік правдиво сумлінний.

Рідкий на світі і такий чоловік, що вищий над усяке дочасне добро, потрапив би перенятися духом убожества. Такими в першій мірі конечно мусіли би бути всі ті, що в якомунебудь часі мали стати Христовими учнями. Бо мали вони вчити вбожества Христового прикладом і словом, відкликати людей від матеріяльних дібр, а провадити їх до оцінення вічних. Мусіли учні *"думати про те, що вгорі, а не про те, що на землі"* (Кол. 3, 2). Ціла наука Ісуса Христа змагала до того одного, щоб навчити людей шукати спасіння над усі дочасні добра, і, як першу проповідь зачав Христос словами *"Блаженні нижчі духом"*, так і ціле євангеліє, від початку до кінця є наукою вбожества. Маючи вчити людей передусім того вбожества духового, мали учні Христові і по всі часи давати приклад його. Нестерпним фарисейством для Христа було: *"накладаєте на людей тягарі, які годі носити, а самі й одним пальцем не доторкуєтесь тягарів"* (Лук. 11, 46). Учні мали під тим, як кожним іншим оглядом *"подавати себе як образ добрих діл"* (Тит. 2, 7), мали вчити більше прикладом як словами.

Домагатися того від людей, що живуть серед суспільности, яка за першу й найважнішу свою основу вважає *посідання* дочасних дібр, — трудна річ. Не запевняючи їм якогось принайменше матеріяльного існування, не міг був Христос числити на таку участь людства в Його ділі, щоб у кожному поколінню, завжди знайти людей досить убогих духом, що служили б Його справі.

Мабуть найбільшу трудність у вибранні Апостолів знаходив Христос у тому, що поміж іншими найзагальнішим блудом є *"життєва гордість"* (І. Йоан. 1, 6).

Усюди й завжди буде потрібно Христовим учням покори. Покора має бути основою християнства, покора дорогою до Бога, покора досконалістю християнського життя. Без покори не буде ніякої християнської чесноти, без неї не буде Божої ласки. *"І на кого зглянуся, каже Господь, лише на покірного"* (Іс. 66, 2).

Тому Христос навчає: *"Хто бо підноситься, буде понижений, хто ж понижується, той піднесеться"* (Мат. 23, 12. Лук. 14, 11. Лук. 18, 14). *"Господь противиться гордим, а смиренним дає благодать"* (Яков. 4, 6. І Петр. 5, 5). А якже ж зможуть бути покірними, якже ж зможуть учитися від Христа, що *"я тихий і серцем покірливий"* (Мат. 11, 29) люди піднесені до достоїнства священства, яким і ангели небесні гордились би?

Від їхньої праці залежить спасіння людей! Христос слова своєї

премудрости вложить у їх уста, чашу своєї крови віддасть їм у руки. Вдягне їх у ризи свого священства, на голову їх вложить диядему свого панування, скиптр своєї власти дасть їм у руку.

Поставить їх учителями і суддями народу! По всі часи будуть віддавати їм честь, по руках будуть їх цілувати, з їх рук будуть приймати патріярхальне благословення! Поставить їх жерцями Своєї власної хресної жертви, і Він Всемогучий Пан неба і землі, так зробить їх об'єднаними з собою, що накаже людям слухати їх так, наче себе самого. Дасть їм власть вдіпускати гріхи, двері неба перед людьми отвирати, ласку з неба на людей стягати. Сам себе піддасть власті, яку їм вручить, і на їх поклик буде сходити з неба на землю, щоб на їх наказ відновляти жертву Своєї смерти в Святих Літургіях.

Вищі вони від усіх інших, будуть стояти немов між небом і землею і підносячи в небо руки чисті, святі, будуть посередниками між людьми і Богом. І якже ж устерегти їх від гордости, до якої люди мають велику схильність, як утвердити їх у покорі.

Не будуть вони гордитися марнотою цього світу, а, діставши достоїнство вище небес, і працю важнішу від усіх інших, готові вони саме тим гордитися, що від Христа їх дістали.

Однак у ділі, до якого завзиває Христос учеників, не вистачає ані сумлінність, ані дух убожества, ані покора; конечно потрібно ще того, що на світі найрідше: любови готової на всяку жертву.

Як із пожертвуванням життя, хресною смертю Христа зачалося спасіння людей, так могло воно сповнитися лише пожертвуванням і тільки пожертвування могло поміж людьми поширити Божу науку.

За прикладом Учителя мусіли й учні почуватися до обов'язку хоч би і життя за людей віддати, *"Він за нас душу свою поклав: і ми повинні класти за братів душі"* (І. Йоа. 3, 16). Мусіли бути готові подавати людям *"не тільки Божу євангелію, але і душі свої"* (І Солун. 2, 7).

"Бо і за нас Христос постраждав, і нам залишив зразок щоб ми пішли слідами Його" (І Петр. 2, 21). І сам Христос домагався цього наслідування. *"Бо то я приклад вам дав, щоб і ви чинили те, що я вам чинив. Направду, направду кажу вам: раб не більший свого пана, ані посланець не більшим від того, хто вислав його"*. (Йоан 13, 16).

А якже ж у людей таких природно склонних до самолюбства, може бути, щоб пожертвування могло статися загальною чеснотою всіх людей? Чи ж не міг Христос наразитися на невдачу, очікуючи від людей тільки пожертвування і на тім пожертвуванні опираючи ціле своє діло.

Премудрий Божий оргаізатор людського роду знайшов на те спосіб, щоб без огляду на всі труднощі, як у людській природі, в людських обставинах їх знаходив, запевнити собі в кожному поколінні якесь число людей, що схочуть посвятити свос життя Його справі, справі спасіння інших.

Він кличе до своєї служби таких людей, що, як будуть мати здоровий розум і хоч трохи благородне серце, зрозуміють, як *"любов Христова спонукус нас"* (2 Кор. 5, 14), як нас слуг Христових, любов Бога веде до праці і посвяти.

Свос діло, свою організацію основує Христос на тому, що в людській природі ще не зіпсуте; своїх апостолів і учеників ставить у таке положення, що хіба рідко коли знайдеться поміж ними якийсь Юда. Всім труднощам протиставить якусь прикмету, якої знайде всюди трохи поміж людьми, і яку зможе так сильно скріпити і піднести поміж своїми учнями, що рішуче в тому священичому стані знайде в кожному поколінні і сумлінність, і духа вбожества, і духа покори, і любов повну самопосвяти.

Чим же більше скріпити, і знайти сильнішу підпору для сумління чоловіка, віддаючи йому провід чужого сумління? Якщо хто матиме доволі сумління, щоб без примусу, а з власної доброї волі сповняти щоденно всі обов'язки свого стану, то хіба той, що буде мати сумління провадити інших, який щодня вглядаючи в сумління інших, буде определяти їм їхні обов'язки, заохочувати їх до сумлінного сповнювання, пригадувати суд і Божу кару.

Христос може числити на сумління священика. І без примусу будуть вони сумлінно проповідати що неділі і що свята Боже слово, будуть точно ходити до школи на катехизм, будуть кожного дня молитви, до яких обов'язані відмовляти, ніколи не залишать поспішити з поміччю вмираючому. Що вищі і важніші їх обов'язки, то з більшою святістю потраплять сумлінно їх сповняти.

Доведе їх Христос і до духа вбожества. Як не самим своїм прикладом, як не словами своєї науки, і щедрою обітницею сто разів обильнішої нагороди в небі, то вже на всякий спосіб, їх власною дочасною справою і добром: *"Шукайте ж найперше Божого царства і правди Його, а все це* (чого потребуєте) *вам додасться"* (Мат. 6, 33). Хто лише принимає Христову віру, мусить бути переконаний, що ця Божа обітниця, дана Христом, не може не сповнятися. Ця Христова обітниця запевняє всім Христовим учням, тим, що працюють для Його царства, дочасне добро, якщо не світле, то певно вистачальне: *"Бо вартий робітник своєї заплати"* (Лук. 10, 7).

Достатнього життя, багатств Христос не обіцює; бо багатства в праці душпастирській будуть завжди перешкодою. Скільки разів розмножаться в церкві багатства, стільки разів буде зменшатися душпастирська вірність. Те, що людині потрібне до життя, то запевнене непомильною Божою обітницею, але заразом узалежнене кількістю праці, яку хто дає. Обітниця відноситься лише до тих, що "шукають найперше Божого царства", які більше дбають про Христову справу, як про себе і своє власне добро.

Коли священик, забувши про мету свого священства, перестає дбати про поширення Христового царства на цьому світі, тоді перестає він бути і робітником, стає *"невартим своєї заплати"*, і вже не відноситься до нього обітниця, дана Христом. У всіх часах оправдується це право євангелія. Де лиш у Христовій Церкві знайдеться чоловік, що, забуваючи на своє добро, буде працювати для Христа і для людей, там уже самі християни будуть пам'ятати про нього. Не буде мати багатств, але не буде бідувати. І навпаки, де лише знайдеться священик захланний, що не дбаючи про Боже царство, лише свого добра буде шукати, відвернеться від нього Боже Провидіння, відвернеться і християнський нарід.

Щоб остерегти від усякої гордости і так утвердити в християнській покорі людей, піднесених до достоїнства священиків, щоб мали силу виконати з глибоким пересвідченням, то Христос поручив учням: *"Так і ви, коли зробите все вам наказане, то кажіть: Ми, нікчемні раби, бо зробили тільки те, що повинні були зробити"* (Лук. 17, 10); знайшов Христос у своїй премудрості спосіб, покору учнів опер на тім, що могло видаватися непригожим матеріялом на будову християнської чесноти в людських душах. Він звертається до грішників з закликом про поміч, кличе до діла свого грішника Матея, грішника Павла, поручає свої вівці грішникові Петрові. Сам на собі досвідчивши, чим є Боже милосердя, як ласка куплена кров'ю Христа, єдина навертає грішника і веде до спасіння, показав, що вони будуть відповідним оруддям у Божих руках. У праці над спасінням вони не будуть приписувати собі жадного успіху, а все припишуть благодаті. Вони могтимуть думати про себе самих покірно, низько думати, могтимуть до смерти називати себе самих грішниками. Павло навернувши мільйони людей скаже, що він із них усіх найбільшим грішником, що лише *"але я тому був помилуваний, щоб Ісус Христос на мені першім показав усе довготерпіння"* (І. Тим. 1, 16), буду вважати себе останнім з апостолів, *"що негідний зватись апостолом, бо я переслідував Церкву Божу"* (І. Кор. 15, 9).

Після довгого життя праці і трудів, Петро не буде вважати

себе достойним бути прибитим до хреста так, як його Вчитель. Навернений грішник не буде гордитися, не буде вважати себе за ліпшого від інших, не буде з фарисеєм приписувати собі заслуг, але з митарем покірно в дверях церкви битиметься в груди, каючись до смерти. І до смерти буде пам'ятати, що був грішником, не собі, але Богові приписуючи власне навернення. Навернений грішник зможе бути милосердним і для людей, так як і Бог був для нього милосердним. (Лук. 6, 36). Не буде ганьбити людей у сповіді, бо ліпше від когонебудь знатиме, яким нещастям є для людини гріх, і як великою є людська слабість. Буде приступним для вірних, благим, увічливим, а вважаючи себе за гіршого від інших, могтиме слухати без гордости, як люди будуть називати його отцем, учителем, добродієм і своє достоїнство священика, приписуючи його не собі а Христові, буде вище цінити і більше дбати про нього.

Вкінці Христос для тих людей, яких буде кликати до своєї служби, мусить знайти таку щоденну школу посвяти, щоб вона, рідка поміж іншими людьми, не була рідкою в тому самому стані.

До посвяти доведе їх Христос подвійною дорогою, показуючи їм з одного боку нужду і біду, а з другого свою посвяту і свою справді безмірну і безмежну любов.

Хоч людська природа зіпсута гріхом, таки ще заховує вона загально в усіх людей дві прикмети такі природні людині, що хто не мав би їх, той уже і не був би людиною. Тими прикметами є почування співчуття й милосердя, та почування вдячности. Часом можуть ті почування дрімати в серці людському, та ніколи не можуть завмерти.

І найтвердшій людині, на вид великої біди, зм'якне серце і попливуть сльози.

Тому Христос буде священикам показувати людську біду й нужду. Люди самі будуть у сповіді відкривати перед ними нужду й біду свого морального життя, будуть перед ними жалітися на свої впадки, на свої слабості, на свої гріхи, оце найбільше нещастя людей.

Люди будуть прибігати до них за поміччю, за зарадою в усіх матеріяльних клопотах і бідах, будуть просити про пораду, про поміч. Священики самі з уряду й обов'язку, мусітимуть хоч раз у рік, заглянути до кожної і найубожчої хати, і нераз матимуть нагоду пізнати, яка є біда людська.

Така школа, таке життя не може не виробити в цілому священичому стані загального почуття милосердя. Бо і чужу і найхолоднішу людину доведеться до того почуття, показуючи їй терпіння і біль.

Хай піде один раз до курної хатинки, де живуть убогі; хай подивиться на тверде ложе, на якому вони сплять, нехай віддихне несвіжим повітрям, що ним віддихають, най діткнеться тих чорних і порепаних від твердої праці рук людей, що його брати, хай покушає кусок сухого хліба, що є їх поживою, хай спитає, скільки на день заробляють, з чого живуть; яка їх праця, які їх розваги, які їх приємності.

Хай загляне до цеї хати, коли потисне мороз — а нема чим у грубі запалити, коли хвороба загляне до хати, а нема ні ліків, ані лікаря, ні теплої страви. Нехай побачить сльозу в оці хворого зарібника, що не може заробити дітям на хліб, коли діти з плачем просять кусника хліба. І хай у такій хвилині потрапить хтонебудь щось приняти від таких людей, не то торгуватися за требу. Не знайдеться такий, хоч би яким був твердим і захланним! На такий вид людської біди і пес з жалю завиє, людина ж заллється сльозами і, чим зможе, порятує, а священик, учень Христа, батьківським серцем, рукою любови до себе пригорне, порятує, двигне, піднесе.

Не такий зіпсутий людський рід, щоб Христос не міг у кожній країні, в кожному поколінні числити на те, що знайдуться люди благородні й милосердні, які зі співчуття для ближніх схочуть помогти в ділі спасіння людей, що схочуть бути і будуть добрими священиками.

Христос буде вчити своїх учнів посвяти і іншим способом. Вони будуть день у день, а вже що найменше раз у тиждень, ставати на горі Голгофті під Христовим хрестом, і будуть дивитися, як із Його ран пливе кров за спасіння людей.

Жертва Св. Літургії буде для них щоденною школою посвяти. Вистачить раз видіти на хресті розп'ятого Христа, раз дивитися на Його муку, раз заглянути в почування Його серця, щоб на ціле життя ними перенятися. І до якої ж любови, до якої готовости на всяку жертву доведе учнів Христових той сам вид повторюваний кожного дня.

А будуть крім того в своїх молитвах молитися за людей, і тими щоденними молитвами скріпляти і підтримувати ревність за їх спасіння.

Кожного дня будуть вони читати Євангеліє, і більше від усіх людей щоденним розважанням застановлятися над тайнами любови і самопосвяти Христової. І в кожному слові Євангелія будуть знаходити те світло і те тепло, що з тої святої книги б'ють ясніше й тепліше від променів найгарячішого сонця; в цьому світлі, в цьо-

му теплі будуть жити, тією атмосферою любови будуть віддихати.

А в кожному слові і кожному ділі Христа знаходитимуть любов Христа остільки для них більшу ніж для інших людей, що в тій щоденній школі навчаться цінити собі оті безмірні добродійства, якими їх самих Христос наділив. Він називає їх приятелями — *"ви друзі мої"* (Йо. 15, 14), з ними як із братами обходиться, дбає про них, більше як за всіх інших, надіється від них усього, в усьому їм довіряє, все їм віддає в руки, ділить з ними ціле життя. Із грішників, людей, що без Нього нічим би були, робить князів своєї Церкви, *"бідаря Він підводить із пороху, зо сміття підіймас нужденного, щоб посадити його з вельможами люду Його"* (Псал. 112, 7-8).

Щоб у яснішому світлі показати любов, якою Христос нас священиків більше ніж усіх інших полюбив, і милосердя, яке Він для нас готовить, дозвольте мені ще, Преподобні Отці, попровадити Вас на хвилину до Гетсеманського городу, де Христос наш Спаситель на кількагодинній молитві заливається кривавим потом: *"Отче мій* (каже), *коли можна, нехай обмине мене ця чаша"* (Мат. 26, 39). *"Отче мій, коли ця чаша не може обминути мене, щоб не пити її, — нехай станеться воля Твоя"* (Мат. 26, 42). Від чаші випрошується! Він, що ціле життя так гаряче її бажав! Він, що для того лише жив, щоб жертву свою сповнити! Він, що перед мукою так спішився до Єрусалиму на муку, що учні не встигали йти за Ним. Він, що *"дуже бажав собі"* (Лук. 22, 15) дочекати цієї хвилі, тепер, коли вона надійшла, мав би від неї випрошуватися? Таке пояснення Христових слів видається суперечним зі способом цілого Його життя. Коли стараюся вникнути в думку Нашого Спасителя, і зрозуміти те страшне почуття, яке так огорнуло Його душу, що аж кривавим потом заливався, гадаю, що лише так дасться вияснити Його молитва: не перед смертю Він відпрошувався; смерть мусіла бути Його найменшим терпінням. Але були такі обставини Його муки, що могли більше Його боліти, ніж гадка про саму смерть. Бо це таки річ звичайна, що біль душі буває глибший і страшніший від болю смерти, якесь внутрішнє конання, з яким порівняно смерть сама є нічим. Таким болем була може для Христа та обставина, що Петро відрікся Його; може й та, що учень Юда зрадив Його; а може думка, що помимо Його смерти багато людей не осягнуть спасіння.

Полюбивши своїх, Христос полюбив їх безмірно, *"полюбивши своїх, що на світі були, до кінця полюбив їх"* (Йоан 13, 2). Не було жертви, на яку не був би готовий! Установленням Святої

Тайни Євхаристії Христос наочно показав, що був готовий і мільйони разів умирати для спасіння людей.

Це Його діло було йому таке дороге, що за ніщо вважав смерть і всі муки, щоб лише спасти людей, і то так, що і для одного готовий був понести всі муки і смерть на хресті. Гріх, образа Його Вітця, сто разів більше боліла Його, як усе, що лише Його особисто обходило, як власне Його почуття здоптане, власне Його серце болем розбите. То ж болем над усі болі було для Нього видіти пророчим оком людей, які без огляду на Його жертву, не мали бути спасені.

Ще більшим болем було для Нього бачити, як часом саму найсвятішу жертву Його крови будуть люди надуживати на зневагу Його Небесного Отця. Святотатська Служба Божа мусіла бути чимось таким болісним, таким страшним, що на саму згадку про це зворушувалося все, що було в Його серці з любови Бога й любови людей. Мусів на ту думку кипіти в Його грудях святий гнів безмірний, подібний, але ще сильніший від того, з яким колись виганяв із храму Єрусалимського купців, що важилися торгувати в храмі Його Отця.

Ті купці зневажали лише стани святої будівлі, а той безбожний, проклятий, що в смертельному грісі важиться зближатися до страшного жертвенника Єгови, самою жертвою Крови Сина Божого робить найстрашнішу зневагу Предвічному Маєстатові слави. Вид жертви установленої Ним на те, щоб славу Богові а людям спасіння приносила, а оберненої на збезчещення слави Божої святотацтвом і на власну загибіль, це мусіла бути річ, що збуджувала в Христовій душі якусь бурю шаленого гніву, якусь бурю страшної покуси. Вона мусіла стягнути в одній хвилині на голову святотатника всі громи пекельних проклонів, не з самовбивства, не для того, що в святотатській жертві цю кров, Його любов, зневажувано, але з любови, з пошани для Предвічного Маєстату слави Його Отця.

І саме тому боротьба в Його серці така страшна, що такі високі і такі благородні почування такі собі противні. З одного боку пошана і честь для Бога Отця в усьому, що відноситься до Його хвали; з другого боку та сама любов до Бога Отця, в милосердю й любові для нещасного святотатника! Якою ж великою мусіла бути любов до того священика, щоб терпеливо зносити його святотатства, щоб до самої хвилини його смерти бути готовим своєю ласкою, Своєю Кров'ю очистити його душу!

І ще від іншої обставини своєї муки міг Христос справді випрошуватися. Могла Його до того знову силувати також не увага

на Його власну особу, на Його біль, але увага на спасіння многих, якому то спасінню один перешкаджає. Передбачував Христос у ділі спасіння людського роду і таке положення, що треба Йому буде з милосердя й любови для одного, немов посвячувати спасіння многих. Пророчим оком бачив, що може нераз поручене буде спасіння вірних священикові недбалому і несумлінному. Обов'язків своїх він не сповняє! Діти дико ростуть, бо нема їх кому катехизму навчити! Люди зле сповідаються, бо доброї проповіді не почують. Не знають Бога, не знають Христа, не знають ані благодаті ані гріха, бо не проповідує той, що має святий обов'язок проповідати. Згіршення в селі розходяться, бо навчив їх той, який хліб на те дістає, щоб говорити, хліб кривавим потом убогих зароблений. Старці, грішники, без Бога і без Св. Тайн умирають, бо на гріш захланний той, що називається душпастирем, а сам є вовком в овечій шкірі, підлим наємником, а не пастирем, ремісником а не священиком. Люди йдуть на вічну загибіль, і Христос змушений засуджувати їх на кару, хоч більше від них винен той сто разів проклятий, що на погибіль людей лишається при житті.

Яке ж милосердя, яку ж любов до нього мусить мати Христос, щоб тримати його живим і до останньої хвилини бути готовим усе дарувати йому, якщо лише сповнений жалю схоче помиритися з Богом.

Із тим почуттям милосердя можна хіба порівнювати гнів у страшному дні суду, з яким Христос *"і крови його з твоєї руки Я буду жадати"* (Єз. 3, 20).

Хто хоч частинно порозумів би ту безмірну любов Ісуса Христа, не може не почуватися до обов'язку, хоч би й жертвою життя відплатитися Христові; не може Його полюбити, а полюбивши Його, не може і на хвилину перестати працювати для Нього, працюючи для людей, бо *"що тільки вчинили ви одному з найменших братів моїх цих, те мені вчинили"* (Мат. 25, 40).

Такі були мої думки, коли, обнявши провід єпархії, я постановив привітати передусім Вас окремим, до Вас зверненим письмом.

Назначений найвищим Пастирем Церкви Намісником Христовим на Владику єпархії великої, багатої на вірних Христових, відчуваю тягар страшного обов'язку, з якого колись маю здати справу. Розумію добре, що я не в силі сам через себе всім душам, яких я пастирем, запевнити вічне спасіння, можу над ними працювати лише з Вашою допомогою, Преподобні Отці. Помочі Вашої мені треба, то ж про цю поміч Вас сьогодні і прошу.

Обов'язки свої так розумію, що не лише для вірних, які тепер

живуть, маю працювати кожного дня і зробити все, що лише в моїй силі, щоб просвітити їх світлом Христового Євангелія. Маю обов'язки і для майбутніх поколінь.

Коли маю зробити щось для Церкви і народу, то значить, що маю виконати такі діла, які служили б для Церкви і народу і пізнішим поколінням; працю для будучности вважаю за річ сто разів важнішу — як усе, що можна зробити для теперішньої хвилини. Маємо тепер покласти в християнську організацію нашого народу ті цеголки, на яких наші наслідники будуть будувати. Від нашої теперішньої праці залежить будучність нашої Церкви і нашого народу. Обов'язки не сповнені тепер, криваво відбились би колись, а наслідники, наші діти могли б нас колись проклинати. То ж до такої праці треба мені від Вас, Преподобні Отці, більшої помочі, ніж звичайна ревність і звичайна праця, з якою трудитеся в Христовому винограді.

Живемо в часах незвичайно трудних, а зближаємося до ще тяжчих. Може прийти хвиля, в якій треба буде кров проляти за святу віру! На ті тяжкі часи, що настають, треба і Вам і мені приготовитися.

Знаю, що держу в руках власть, самим Богом мені поручену, і потраплю вжити власти цеї, якщо буде цього потрібно. *"Не без розуму жезл ношу"*. Буду домагатися праці, а передовсім катехизації дітей. Не вважаю добрим священиком того, в якого селі діти не знають катехизму. Катехизація це перший і рішуче найважніший обов'язок душпастиря. Хто його не сповняє, тому можна слушно зробити закид цілком несумлінного душпастирювання. Хто навпаки, дбає про шкільну молодь і виховує її на добрих християн, той заслугує на всяке признання.

Тому при візитаціях буду звертати особливішу увагу на катехизацію, і ніколи не омину нагоди переконатися і поза канонічною візитацією, скільки шкільна молодь знає правди християнської віри.

У душпастирській праці буду домагатися і тієї міри жертволюбивости, яка потрібна, щоб нарід не вважав священика за захланного. Мусять люди розуміти, що свої обов'язки сповняємо не за гроші, а із дбалости про їх добро; що безумовно функцію церковну ніколи не робимо зависимою від датків людей. Священик у своїй праці коли захланний на гроші, що працю робить зависимою від датків, не є в моїх очах священиком, але купцем, що провадить поганий торг святими речами.

Однак знаю, що сама власть не вистачить мені осягнути мети, щоб сповнити те, що заміряю. І тому і моя праця для народу і для

Вас, Преподобні Отці, буде не лише виконанням архиєрейської власти, а тим менше тільки бюровим урядуванням. Сам проповідаючи, сповідаючи й катехизуючи, буду старатися зробити більше все як те, що буде моїм точним обов'язком і Вас уже сьогодні запрошую до цеї праці поза обов'язком.

Крім праці, до якої священики з уряду і справедливости обов'язані, має Церква, передусім у наших часах, сповнити важне, культурне і суспільне завдання. Мусимо, Преподобні Отці, в цілому зблизитися до народу, і любов'ю, приступністю й пожертвуванням засипувати той провал, що з причини різного суспільного стану міг би ділити священика від вірних. Зближаючись до народу, мусітимемо вже як громадяни, а тим більше як пастирі, підпомагати кожне культурно-економічне змагання, до якого наші люди забираються. Вміру можливости мусимо викликувати таке змагання, ведучи людей до просвіти і подаючи їм усі можливі, а науці Христа не противні, способи до покращання їх матеріяльного стану. Даючи людям цей провід і організуючи цю працю, мусимо таки подвоїти нашу ревність у передаванні народові Христового Євангелія.

Рух просвітний і економічний звернеться проти нас самих і проти Церкви, якщо не будемо рівномірно зі зростом культури збільшувати знання і свідомости християнської науки. Тому оминаючи картальних проповідей і ніколи не дотикаючи в проповідях жодної особи, треба нам щонайменше що два роки, в самих проповідях переходити катехизм від першої до останньої картки.

Не може бути в селі читальні, до ведення якої священик не приклав би свого труду, вважаючи особливішим способом на те, щоб нарід остерегти перед злими книжками й часописами. Не повинно бути села, в якому не було б хоч кілька письменних людей, а в їх руках не було б добрих книжок, які могли би ці письменні читати іншим неписьменним. Тим також способом буду просити Преподобних Отців і мої листи пастирські писані до народу, чи в Станиславові, чи у Львові розширювати поміж народом.

Ініціятива до організування крамниць, шпихлірів і громадських кас повинна також виходити від священиків так, щоб самих людей в ту працю вправляти і ними заступатися.

На людей більше просвічених і в вірі більше утверджених мусимо зьернути особливішу увагу. Вони ж є матеріялом найвідповіднішим до організації церковного братства, яке наміряю засновувати.

Накладаючи на Вас, Браття, ті обов'язки, до яких всі почуваємося не зі справедливости але з любови, вважаю і себе обо-

в'язаним щодо Вас, мати обов'язки не Архиєрея, але брата і приятеля. *"Бо Ви мої друзі"*.

Буду отже старатися в кожному напрямі помагати Вам у Вашій душпастирській праці, вашою долею і вашим положенням цілим серцем буду заниматися. Все, що Вас буде обходити, і мене буде обходити так само, як би було моїм власним. Ваші родини будуть мені так само дорогі, як Ви. Щоб родина священика вважала мене за приятеля родини, буде для мене правдивим щастям.

Маю в Бозі надію, що щодо кожного з Вас і кожної Вашої родини, зможу сповнити обов'язки приятеля. Вас же, Преподобні Отці, прошу, щоб Ви відносилися до мене щиро і в таких справах, у яких лише від приятеля можна домагатися прислуги.

Якнайбільша єдність між мною і Вами, якнайчастіше зближення, потрібне нам усім для сповнення трудного в наші часи завдання священства.

Дбаючи про солідарність праці цілого священства зі мною, прошу Вас зі мною порозуміватися в усіх, не лише душпастирських, але і в суспільно-народніх справах.

Усіх отців Катехитів середніх шкіл прошу про якнайточніші звідомлення зі стану молоді, і про якнайвірніші реляції щодо молодих людей, які хотіли би вступити до семінарії.

"Жниво велике, та робітників мало; тож благайте Господаря жнива, щоб вислав робітників на своє жниво" (Лук. 10, 2).

А Ви, що в семінарії приготовляєтеся до душпастирської праці, поважно беріть життя. Здайте собі справу з положення людей, над якими маєте колись працювати. Зрозумійте, що народові треба до спасіння ревних і святих священиків! Як би котрий із Вас не мав таким бути, нехай краще не буде священиком. Нехай не входить у положення, в якому, ошукуючи людей, був би заразою Церкви, паразитом у народі. У семінарії буду від Вас усіх домагатися дуже сумлінної і дуже ревної праці.

До Вас усіх це говорю, і до питомців із Перемишля й Станиславова, бо за виховання Вас усіх відповідаю перед Богом і перед людьми. Від Вас усіх безумовно буду домагатися, щоби ви складали іспити в означеному реченці, і щоб училися цілий рік, не лише перед іспитами. Лише той спосібний на священика, який сумлінною працею чотирьох років виказав, що вміє сповняти свої обов'язки. Хто не працює в семінарії, той буде злим священиком, а такий і сам нещасливий, і для людей йому повірених є нещастям. Не залишу і нагоди переконатися, як працюєте і серед року буду кликати Вас на іспит, домагаючися від Вас тоді знання всього того, що до того часу могли ви навчитися. Всесвітліших професорів ва-

ших дуже прошу про те, щоби при іспитах вимагали від Вас якнайбільше.

А тепер в ім'я Боже зачинаю працю! А Ти, Всевишній, Великий силою і розумом, недослідимий і дивний у Святих Своїх, Сам Господи благослови рабів Твоїх і служителів твого жертвеника! Наповни мене і їх дарами Святого Твого Духа, щоб ми були достойними ставати без пороку перед святим Твоїм жертвеником, проповідувати Євангеліє Твого царства, освячувати слово Твоєї істини, приносити Тобі дари й жертви духовні, і людей твоїх обновляти водою відродження так, щоб у день страшного: другого приходу Єдинородного Твого Сина на суд, були достойні приняти з Його рук *"нев'янучий вінок слави"* (І. Петр. 5, 4).

Благодать з духом вашим, амінь!

10.

ДО УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІҐЕНЦІЇ

(ПАСТИРСЬКИЙ ЛИСТ ПИСАНИЙ У ВІДНІ, В ДЕНЬ СВ. ІВАНА ЗОЛОТОУСТОГО, 27. І. — 9. V., Р. Б. 1909)

АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ
Божою Милістю і святого Апостольського Римського Престола
благословенням Митрополит Галицький, Архиєпископ Львівський,
Єпископ Кам'янецький
Інтеліґенції Українській

Благодать і мир!

У пастирському листі, яким вітаю вірних моїх єпархій, обнимаючи всі верстви нашої суспільности, я змушений уживати способу говорення, образів і доказів якнайприступніших для неписьменних людей. Дбаючи про них на першому місці хочу промовляти для них зрозумілим способом. У такому одначе представленні речі неодин важний предмет мусить бути лише поверховно порушений або й зовсім залишений. Можна вживати лише популярних доказів, що не всім вистачають, а багатьом видаються слабими.

Ото причина, для якої я рішився відступити від принятого досі звичаю й окремим письмом звернутися до Вас, що наукою і впливом занимаєте в нашому народі вище становище.

Як у кожній праці і в кожному слові, так і в цьому моєму письмі я шукаю лише добра народу, щодо якого я почуваюся до важних і святих для мене обов'язків. Ті обов'язки накладає на мене не лише моє становище митрополита, але і торжественна присяга зложена в день вступлення в манастир, що буду відповідно до моїх сил працювати для добра української суспільности, а найбільше саме переконання, що ставляє мене в ряді громадян-патріотів, із яких хотів би я бути найліпшим.

Добро нашого народу каже мені шукати порозуміння з людьми, що в цьому народі якийнебудь мають провід. Найліпша воля і найбільша посвята в суспільній праці принесе мало овочів, може бути зовсім без користи, якщо в цій праці забракне порозуміння, якщо одні будуть протидіяти другим.

Хотів би я тим листом причинитись і до добра неодного з Вас, піддаючи під Вашу розвагу деякі з найсутніших і найзагальніших правд християнства, над якими люди, заняті працею і боротьбою життя, не мають нагоди часто застановлятися.

Вкінці бажаю відповісти і на питання, яким звертаєтеся до мене — більше очікуванням, чим словами — на питання: якою дорогою я поведу?

Відповідь на це питання буде предемтом цього мого листа.

Дорогу, якою сам ідy, знаю від давна і добре; знають це і всі, що мене ближче знають. Дорога та, це дорога закону Божого, Христової любови, церковної праці, християнської організації, застосованої до потреб нашого народу й часу.

Наука Ісуса Христа, якою я перейнятий сто разів більше з власного глибокого переконання ніж із уряду, це мій прапор і дороговказ.

Мета моєї праці і цілого проводу, який даю тим, що хочуть його приняти, є скупити всіх під прапором Христа.

Проводу не накидаю. Не хочу, щоб хтонебудь сліпо ішов за мною. Бо і наука Христа не знає сліпого проводу ні сліпого послуху; вона є наукою любови і свободи. Тому і провід, що його дає Церква, може бути лише проводом власного переконання.

Свободою лише і любов'ю, не сліпою а розумною, переконуючи а не накидаючи обов'язку нерозумної віри. Церква людей єднає, організує, веде.

Відкликуючися до власного добра людей і до їх переконання й опираючися на тому, що в людській суспільності природне, прапор Христа, прапор Церкви здобуває собі приклонників.

І саме длятого, бо опирається він на тому, що в людині найблагородніше і їй найдорожче, провід, який Христос дає людям через свою Церкву, такий могутній і такий певний, як жоден інший на світі.

Під стягом Христа збираються народи й суспільності, збираються мільйони, одним духом оживлені, а кожний зокрема лише для того під тим знам'ям стоїть, бо певний, що лише під ним спасіння, в нім однім будучність.

Для того знаю, що, йдучи за Христом дорогою, яка веде до кращої будучности, тою дорогою і Вас поведу.

Влада, закон, доктрина й особистий вплив, то чотири елементи, що разом або окремо є підставою кожного проводу.

Провід який дає *влада,* тим сильніший, чим влада вища і самостійніша і чим більше лучаться в ній ті, що під нею стоять.

Закон тим певніший знаходить послух, чим вищу й совершенішу має санкцію, чим більше люди з доброї волі самі йому піддаються.

Доктрина веде людей дорогою тим певнішою, чим більше сама відповідає правді і потребам людей і чим більше на їх власнім пересвідченні й свідомості опирається.

Особистий вплив тим ширший, могутніший, чим більше люди з нього надіються, чим більше знаходять у ньому правдивого добра.

У тих чотирьох напрямах людський рід привик піддаватися різним проводам так, що нема і не може бути на світі чоловіка, котрий був би цілком самостійним і свобідним від усякого проводу.

Не кажучи вже про закон природи, яким чоловік так зв'язаний, поставлений у таку безоглядну залежність від цілого оточення, що і на гадку йому не приходить визволитися з-під цього впливу; в усіх напрямах життя, і приватного і суспільного, люди так загально улягають і добровільно піддаються всім категоріям проводів і впливів, що рідкістю на світі чоловік, який в одному напрямі лише був би самостійним, не підлягав би жадним впливам і не піддавався б жадному проводові.

Проводові *влади* улягають навіть і ті, що її не визнають і не хочуть слухати.

І такі *закони* перестерігають люди, які не мають жадної санкції і до яких у сумлінні цілком не почуваються, як нпр. звичаї і мода. В суспільному житті вважають існування й виконування устав за таке конечне, що жадному соціологові на світі і не снилося ніколи, щоб якась людська суспільність могла існувати без права. Так вже з природи людська суспільність жадна законів, як і ладу потребує.

У *доктринах,* принципах і поняттях улягають люди і несвідомо проводові інших. Кожна прочитана книжка навіть часопис піддає науки, відомості, суд про людей і речі, принципи теоретичні і практичні доктрини; а загал людей принимає їх насліпо, без пересвідчення і без критицизму, на слово вчителя, якого не знає. Ідуть за закликами і ті, що не все ясно розуміють.

Вкінці кожний чоловік у більшій чи меншій мірі особистий вплив має на інших і свідомо або і несвідомо йому піддається.

Один погляд на людське життя аж надто це доказує.

Людський рід у деяких лише справах, де йдеться про добро

чисто індивідуальне, розбитий на атоми, скупляється в усіх інших під різними прапорами спільних якихось інтересів, дібр або частіше спільних принципів. Піддаються люди проводові тих прапорів, біля котрих зібрані, і коло людей, що ті прапори держать; а людьми тими є ті, що тими суспільними принципами найбільше переняті, найліпше їх заступають. Групи ті поодинокі, зібрані біля тих різних прапорів, нераз борються за значення і впливи.

У кождій групі є якийсь гурток людей, які так сильно тримаються прапора групи, що від нього ніколи не відступають. Вони часто з пересвідчення, але часом і сліпо піддаються проводові, а часом в якійсь мірі представляючи принципи прапора стаються для інших провідниками; а в тих групах бувають і такі, що не цілком пересвідчені або, не хотячи піддаватися сліпому проводові, стоять немов на боці і деколи ідуть за проводом, а деколи ухиляються від нього. Тоді до деякої міри зближаються до іншої групи під іншим прапором, піддаючися знов частинно його проводові. Хотіли би бути самостійними, та рідко їм це вдається. Частіше замість самостійности піддаються раз-у-раз впливам часом прямо суперечним.

До людей жадних проводу і призвичаєних до нього, приходить Ісус Христос із своїм проводом, що опирається на всіх елементах, котрі поміж людьми бувають основою різних проводів і то в такій мірі, як жаден інший людський провід ніколи не стояв, хоч би лише на одному з тих елементів.

Особистий вплив має Христос на людство ще і дев'ятнадцять сторіч після його смерти, як жадному іншому чоловікові не снилося мати його за життя. Мусять це признати навіть Його противники.

Його особа живе ще поміж християнами, впливаючи могутньою своєю індивідуальністю велетня на кождого християнина так, що лише з Його рук сподіваються християни добра, приписуючи Йому все, що мають, признаючи того чоловіка своїм Богом, Творцем і Спасителем.

Його *доктрина*, обнимаючи всі потреби індивідуальні і суспільні людей, запевняючи кожній одиниці найсамотнішій розвиток її індивідуальности, а кожній поодинокій суспільній групі якнайповніший розвиток усіх її сил і всіх дібр, до яких має природне право, спирається до того ступеня на власному пересвідченні людей і їх свідомості, що лише переконаний її принимає, лише переконаний держиться її.

Закон, що його приносить Христос, не має і не може мати собі рівного, бо спертий на законі природи і на законі Божому, має найсовершенішу санкцію безоглядної справедливости Божої, про яку

всі люди в усіх часах у найбільшій глибині сумління є і мусять бути переконані. Не накидаючи однак примусу, лишає людям повну свободу піддаватися тому законові для вічної нагороди, або від нього ухилятися з нарахуванням на кару. Байдуже на цю безоглядну й вічну санкцію лише ті йому піддаються, що самі бажають того, з власної і доброї волі.

Вкінці *влада*, яку має Ісус Христос, як та, яку дає своїй Церкві, сама в собі найвища і найсамостійніша, бо владою Бога сильна і самостійна; в імені Божому домагається послуху, що належиться Богові. А з другого боку лучить у собі всіх, що стоять під нею, всі людські власті і всі людські одиниці; всі власті, бо дає їм силу і поміч у проводі, що його мають; всі одиниці, бо в ній знаходять те, чого б даремне поміж людьми шукали, оборону перед кривдами і найвищими властями світу, відклик від найвищих трибуналів землі до трибуналу Того, що може карати і володіючих.

Провід, який Христос дає людям, опираючися на тих чотирьох елементах і скупляючи їх в одно, є через це проводом такого роду, якого поза ним на світі не бувало і нема. Навіть і нехристияни застановляючися об'єктивно над ділом Ісуса Христа, мусять признати, що не було й нема чоловіка, котрого діло так далеко сягало би повагою і силою в історії людського роду.

Його совершенно відрубне положення саме в тому, що немає на світі впливу людини на людину, який би в тій мірі, що вплив Христа заховував ненарушеною індивідуальність кожної одиниці, не лише стеріг — але й розвивав і опирався б на людській свободі.

Лишаючи покищо представлення того, що Христос уже зробив поміж людьми, зверну сьогодні вашу увагу лише на те, як Ісус Христос допроваджує чоловіка до приняття Його доктрини і закону та як людей, перейнятих правдою Його науки веде в щоденному житті, й організує в суспільному.

Представлення тої, сказати б, психології християнства і короткий нарис соціяльних доктрин Христової Церкви, буде виясненням проводу Христового, взятого суб'єктивно з огляду на одиниці й суспільність, а заразом буде і покликом під цей прапор.

Звичайно в житті в речах навіть важних опираємося всі на відомостях, які приняли інші люди без того критицизму, що ним хвалимося в науці.

Поодинокі тези практичного життя, на яких опираємо свої дії, узнаємо за правди нераз для авторитету цілком неповажного, а майже ніколи критично узасадненого. У речах такої ваги, як гігієна нашого життя, повага одного лікаря, часом матері або батька є для нас достатнім авторитетом. У відомостях, що на них опирається

так важний в житті соціяльний осуд про людей і речі, має для нас авторитет нераз газетна вістка. Якийсь непідписаний допис, за який не відповідає редакція і якого не можемо провірити, подає нам відомості, що їх принимаємо за правдиві, довіряючи свідоцтву незнайомого дописувача, про якого не маємо найменшої певности, чи справа, про яку він говорить, була йому достатньо знана і чи саме огляд на правду був мотивом для нього. Рідко питаємо про розслідження критичного джерела, звідки він дістав вістку.

Так робимо в практичному житті не маючи ні трохи претенсій до наукового критицизму. Але і в самій науці правдивий критицизм навіть і в найучепіших людей обмежується на нечисленних правдах так критично умотивованих, щоб цілий критичний апарат нашої науковости підпирав їх. Поза тими небагатьома правдами і найучепіший чоловік признає тисячі тез за правдиві без наукового критицизму з науково неумотивованої віри у вислови людей, що з десятої або і з сотої руки мали відомості про речі, що про них говорять.

Фаховий історик із цілим апаратом критицизму доходить до релятивної певности деяких історичних правд, що їх розсліджував. В означуванні всіх інших подій епохи, якою фахово не занимався, і той історик черпає всі свої відомості з ненаукової віри в вискази того чи іншого історика, що черпав свої відомості знову від інших, а ті знову ланцюгом, критично так часто перериваним, із рук до рук передають собі відомості, про якісь історичні факти нпр. із першого сторіччя нашої ери.

З яким же ненауковим апаратом приходять до відомости нефахових істориків історичні правди дорогою віри, так часто сліпої! в авторитет людей.

Хто в житті назіть у науці принимав би за правду лиш ту, до чого науково критично дійшов, такого відай мали б за смішного скептика. Мусів би він сумніватися в правду майже всіх історичних відомостей, хоч не переходив би меж наукової критичности. Як би перебільшенням критицизму хотів бути правдивим скептиком, міг би сумніватися про все, чого не діткнувся б руками і не видів на власні очі.

Подібно у філософічних правдах ціле поступування опираємо на тезах науково не обдуманих, які принимаємо за правдиві, ідучи за загалом людей. Науково треба б нам наперед мати критичні докази на дійсність свого власного існування, на принайменше релятивну непомильність наших змислів; треба б науково доказати, що до правдивого пізнання веде та дорога, яку ми називаємо логічним розумуванням. І в житті приватному і в науці пересічно задовольняємося приняттям за принципи непомильних правд існування світу,

можливости пізнання правди і так далі. На питання, чому це все узнаємо за правду, даємо собі не завжди наукову і критичну відповідь. Хто б у тих питаннях хотів бути критичним і науковим, довго мусів би над ними серйозно працювати, заки дійшов би до цілковито наукової певности, що варта йому над чимось застановлятися і шукати якоїсь правди. А як би до того хотів у критичності переборщити, став би дивачним скептиком. Розум життя в тім, щоб у саму міру принимати за правду лише те, що доказане, але і все те, що доказане; шукати на все доказів, але доказів таких, на яких нас, людей, стати.

Принимаючи віру в науку Ісуса Христа, людина опирається на двох правдах, до котрих доходить тим самим способом, яким до всіх інших доходить. Ті правди однак стаються основою й фундаментом цілого життя, стягають на себе очі людини так, що змушують її до студій над собою таких практичних, на які лише стане розуму. В тих двох правдах чоловік, що принимає віру в Христа за правдиву, доходить до більшої певности, як у всіх інших. Задовольняючись у житті своєму і цілій науці доказами не конечно науковими, ті дві правди опирає на доказах підпертих, як найповнішим хоче, критичним апаратом.

Правдами тими є існування Бога і історичний факт християнського об'явлення.

I.

Простими щоденними доказами підносяться люди від сотворінь до Сотворителя з такою, так сказати б, елементарною силою, що лише розуми, привичні до витончення і трудних аргументів, відважуються в доказах, якими ціла людськість приходить до пізнання Бога, видіти недостатки і непевності. Цілий людський рід від віків так аргументує: якщо існує світ, у якому нічого немає без причини, то ж мусить бути і причина, Творець цього світу.

Якщо на цьому світі є розумний лад, у якому все стремить до одної цілі, мусить бути якась розумна сила, що управляє світом.

Якщо існує якась моральність, якийсь закон, без якого ми не могли б жити і не мали б свідомости добра і зла, то мусить бути Законодавець, якого закон є мірою добра й зла.

На світі все минає, нічого нема тривалого, нічого нема що було б само від себе; поза світом переминаючим треба отже розумом шукати чогось, що не переминає, когось, що сам собою стоїть, а на котрім опирається все те, що не має існування від себе самого.

І що ж ми робили би бідні і скривджені, кричить від віків людський рід, як би не було Бога справедливого на небі?

Атеїст з усміхом слухає цих доказів. Вони для його розуму за ясні, за прості, за старі. Він рад би сам перший розв'язати питання, на чому стоїть світ? Він видумає якусь величезну машину, що буде утримувати порядок на цілому світі і звіздам на небі назначувати їх біг. Та машина його буде якимсь перпетуум мобіле, що в чудесному крузі буде переміняти пори року і тепло сонця достосовувати до потреби малої рослинки. Вона обдумає йому, як ті прикмети подати кожній рослині і кожному звіряті на світі, щоб усі ті твори взаємно себе доповняли і собі помагали. Таку машину назве припадком, природою, силою, як захоче, коби лише не так, як ту силу називають люди від віків.

Даремна твоя праця, мудрече безбожний! Вже від кількох тисяч років люди, подібні до тебе, шукали розв'язки найвищих питань існування, але іншої відповіді не знайшли, як лише ту, яку знаходить усе людство. Навіть не поставили гіпотези, що встоялася б і не висміяла б її велика більшість людей. Шукаючи найвищої причини існування мусиш признати, що є якась сила могутня і творча, що впровадила в рух цей світ і життя на нім, якась сила розумна, що править гармонією світу, якась сила моральна, що є початком і мірою всякої моральности, якась сила вища над усе те, що переминає і що зависить в існуванні від інших, якась сила справедлива, що зрівнює кривди і несправедливості цього світу. Ту могутню силу, розумну, моральну, справедливу признаєш, хоч її і Богом не називаєш, але признаючи її, признаєш Бога. Будь у розумуванні щирим, зверпися до простоти, без якої не потрапиш до людей, а у власному розумі знайдеш тоді певний доказ, що є Бог на небі — Творець світу і Суддя людського сумління.

Хто признає існування Бога, той тим самим не може не признати і обов'язків щодо Бога. А між тими обов'язками рішуче на першому місці стоїть обов'язок вірити у припущенні, що Бог щось засвідчить.

До того обов'язку почуваємося відносно всіх людей поважних, заки вони щось посвідчать. Не сповнити цього обов'язку щодо такого чоловіка вважаємо за зневагу. По складенні свідоцтва, той обов'язок вірити поважному чоловікові, що досі був якби обов'язком умовним, переходить в обов'язок приняти за правдиве те, що він висказав.

Так само є і щодо Бога.

Чоловік, який узнає лише те одне — що є Бог — приймаючи, що ця істота, найвища своєю повагою і своїм свідоцтвом, щось вискаже про речі, що їй самій знані — мусить признавати і обов'язок приняти це Боже свідоцтво, за правду визнати те, що Богом по-

свідчене. У виконанні того обов'язку має свобідну волю, може його і не сповнити, може бути так успосіблений, що навіть хоч би й напевно знав, що Бог об'явив якусь правду, не хотів би її признати; але може і цей обов'язок сповняти так, як взагалі всі обов'язки свої сповняє або не сповняє. Сповняючи його мусить застановитися над питанням — чи Бог щось об'явив чи ні?; над питанням, чи християнське об'явлення є тим, за яке себе подає, чи видуманим людьми, дурнням людей. Мусить собі те питання розв'язати, отже мусить християнство студіювати. Обов'язок прийняти науку християнства, якщо вона викажеться Божою наукою, стоїть над людиною так довго, як довго це питання не розв'язане, не скінчене ще вивчання його.

Як би чоловік дійшов тим поступуванням і тісю працею до розумного пізнання, що наука християнства с наукою Божою, обов'язок його умовний став би абсолютним прийняти ту науку, не зменшаючи при тому його свободи. Всяке значення стратить цей гіпотетичний обов'язок лише тоді, коли застановившись над християнством і перестудіювавши його дійшов би чоловік до певности, що в християнстві Божого елементу нема, що воно є лише людською видумкою.

Само з себе розуміється, що різні люди в різній мірі беруть на себе цей обов'язок праці; залежить воно від сумління, з яким вони взагалі свої обов'язки точно чи недбало сповняють, і залежить воно від глибини і критики, з якою вони над речами застановляються.

Християнство це наче велика книга, що від XIX-тьох сторіч розвивається перед людьми картка за карткою. Всі можуть її читати. Вона важністю предмету, про який говорить, і важністю подій, що з нею в'яжуться, накидається чоловікові та змушує кожного до читання. Розуми, що вміють і люблять глибше застановлятися над важними речами, читають цю книжку і не перестають над нею працювати, як довго не перейдуть її цілої; розуми плитківші, поверховніші задоволяються перечитанням одної картки тої книги, часом лише кількох слів, та, відірвавши ту картку або вилучивши ті слова від цілости, витягають із них арґументи цілком безпідставні. З кількох слів судять про цілість книги.

Як же часто люди про це діло Христа, загально людське й історичне, судять на основі одної проповіді, одної сповіді, часом одного слова якогось священика. Про науку Христову судять часом на основі того, як вона представлена в одному малому шкільному підручнику і наївно часом таке розумують: доказ у цьому підручнику не перепроваджений, трудність не збита, не розв'язана, наука Христова не має доказів, не вияснює цеї трудности; так, як би ціла наука Христова стояла на тім підручнику, на тім письменнику і поза ним

не мала доказів і пояснень! Або знову: священики без святости, науки, Церква Христова не є свята, наука її не Божа; так як би священики в одній околиці творили Христову Церкву.

Іншим вистачає для відвернення від християнства чисто суб'єктивний погляд: одного зразило гостріше поступування священика в сповіді, іншому не подобається спів, іншим натовп у церкві, а для декого видається вистачальним, щоб зразитися до церкви і помалу відступити від науки Христа, і таке, що лавка не досить вигідна, що Служба Божа за довга.

Від тієї розумної застанови над ділом християнства а властиво і від сповнення обов'язку щодо Бога однак найбільше людей відводить усе те, що відклонює їх від усякого обов'язку і від всякого морального права: труд і невигода. Обов'зок стає тим прикрішим, чим більше в'яже свободу догоджувати собі. Повинність немилу зразу сповняється нерадо, пізніше цілком занедбується, а вкінці тратиться і свідомість її. Не подобається наука Христова з її твердою моральністю, з наложеним нею обов'язком самовідречення. Тож і зразу перестається сповняти тяжкий обов'язок з тою наукою сполучений і вкінці перестається принимати саму науку, не пізнавши що вона не є Божа, а лише тому, бо вона невигідна.

До того і віру, котрої люди вчаться і над котрою застановляються по найбільшій частині лиш у молодечому віці, у старшому віці беруть її так, як за дитячих років, без свідомости тієї конечної участи розуму, хоч би і як критичного. Тому і в старшому віці культурні люди часом мають віру дитини, або чоловіка простого, а коли така віра не вистачає критичному розумові, то замість просвітити її самостійними критичними студіями над її розумною основою, відступають вони від неї немов від дитячої речі і доброї тільки для простих людей. Чоловік, що віру принимав дитиною і хлоп'ям та думав, що і всі християни так само її принимають і її тримаються, такий чоловік пізнаючи, що та віра дитинна, трохи наївна і некритична, легко відступає від віри мов від доктрини некритичної, наївної. Не пам'ятає, що інакше ту доктрину бере дитина, а інакше чоловік дозрілий і вчений. Як би ті люди розвивали і просвічали з віком свою дитинну віру, спостерегли б легко, що між доктринами віри та наукою і критикою правдивих учених нема протиставлення; а може бути протиставлення між наукою і критикою і тим поняттям про віру неповним і наївним, яке має чоловік умово нерозвинений; але нема протиставлення між об'єктивною доктриною і критичною наукою.

Як довго хто не знає християнства, так довго не має права говорити про нього, а тим менше може заперечувати історичний факт об'явлення.

Якщо не є християнином, зважди має умовний обов'язок приняти науку християнства за правдиву, якщо покажеться Божою, а щодо Бога завжди має обов'язок пересвідчитися, чи Бог чогось людям не об'явив і не домагається від них послуху, віри.

Якщо християнин сумнівається про факт об'явлення, має обов'язок розв'язати собі цей свій сумнів. Без цілковитого пізнання того, що міститься в Христовім ділі, заперечувати те, що давніше принималося, є щонайменше нерозумом, а навіть іще чимось гіршим, бо непошануванням святости власних переконань і потоптанням того, що донедавна вважалося за найсвятіше.

Так само як чоловік, що приступає до віри Ісуса Христа, так само і християнин мусить бути глибоко пересвідчений про те, що наука преподана Христом і Його Церквою справді є Божою. Без того пересвідчення не може бути християнської віри, або віра буде завжди темна і слаба. Чим більше те пересвідчення опирається на критичних студіях, чим загальнішими і всестороннішими є ті студії, тим сильнішою і яснішою є віра.

Хто без упереджень, з любов'ю правди й готовістю приняти все, що лише є правдою, хоч би і прикрим було, хто з критикою історичною всесторонньо застановляється над наукою Ісуса Христа і над цілим ділом, яке Він в історії людського роду так світло перепроваджує, той у всім, що до тієї науки і до того діла відноситься, знайде знамена стверджуючі так ясно Боже походження тої науки і того діла, що про те Боже походження менше могтиме сумніватися, ніж про гіпотезу Коперника. Був би такий певний того Божого походження, як певним є свого власного існування. Заперечування того божества, видавалося б йому крайним невіжеством або фантастичними мріями хворих умів, що не здають собі справи з того, про що говорять.

І справді. Заперечування божества науки Христової є часто крайнім незнанням. Люди, що з Христової науки не знають навіть стільки, скільки семилітня дитина знає, які з християнської літератури одної поважної книжки не прочитали, а видають суд про цю науку, над якою людський рід від XIX віків працює, ті люди щонайменше такі смішні, як чоловік, котрий би в диспуту з ученим математиком вдавався, не знаючи таблички множення, або як чоловік, що критикував би рільну господарку аґронома, не знаючи розрізнити пшениці від жита.

У людей, яких мають за вчених, заперечування божества науки Христової, може бути також незнанням, бо це ж річ щоденного досвіду, що вчений в одній ділянці цілковито не знає другої. Чоловік, що вважав би себе за вченого в усіх ділянках людських знань, му-

сів би в усіх бути поверховним. Тож і поверховно судив би християнство.

У наших часах між ученими загально принявся принцип, що вважається за міродайний лише висказ такого вченого, який принайменше прочитав усе, що люди написали про предмет, про який він видає свій осуд.

II.

Вірні християни добровільно принимають на себе обов'язки сповняти закон.

Закон цей не ставляє себе як щось нове, а лише як доповнення і пояснення того, що належало до закону природного і закону Божого. Христос прийшов *"виповнити закон"*.

Крім санкційної сили, що її дає законові Христа об'явлення через Нього дане самим Богом, має отже цей закон і ту санкцію справедливости Божої, про яку сам розум переконується на кожному кроці з дійсно-етичного характеру людського суспільства.

Вистачить розглянутися по світі, щоби признати поза гробом якусь справедливість, яка *"кожному віддасть за ділами його"*.

Подвійне є право людської природи: право, так сказати б матеріяльне, фізичне, яким керується ціла природа, а отже і люди, і право моральне, котре накладає на людей обов'язки сумління.

Фізичне право природи функціонує з математичною стислістю, що, як є мірою наших годинників, так і мірою всякої математики. Всі фізичні права так згармонізовані з собою і зв'язані в одне, що представляють цілу симетричну систему, над якою працюємо від віків, а яку лиш у малій частині вміємо роз'яснити.

Того однак ми всі певні, що цілий світ стоїть ладом того права. Знаємо, що звихнення і нарушення того ладу непорядком відбивається на гармонії світу, неначе мститься за його нарушення. Це фізичне право має свою санкцію вищу над усі санкції цього світу, має свою силу, що править світом і промишляє про все.

Якщо б якась зухвала рука змогла та посміла змішати гармонію сил і природних прав там, де ці всі сили зв'язані в одну силу, що їх організує й утримує в рівновазі, пропала б гармонія і лад, а світ розбився б на атоми і вернувся б у хаос.

Не менше від фізичного права є в людській природі природним право моральне, вроджене кожному чоловікові, про що свідчить його сумління.

Заперечувати це моральне право значить заперечувати стійність усіх етичних понять чоловіка.

Якщо нема права морального, нічим стається поняття добра і зла,

обов'язку і права, кривди і справедливости, чесноти і проступків, заслуг і вини.

Як нема права морального, тоді стає мрією бажання порядку, приходить нарікання на кривди, наступає критика суспільних устроїв.

Як нема права морального, правом людства буде безправ'я і всяка кривда, всякий злочин буде природним чоловікові. Здоров'ям людства буде неморальність, життя людей боротьбою всіх із усіми, любов'ю їх самолюбство, а ідеалами їх звірячі інстинкти.

Отже є природне людям право, право етичне, і без того права людська суспільність і її лад стаються незрозумілим дивоглядом.

Знає це добре людський рід і зусиллями всіх людських сил шукає, бажає ладу виконання етичногр права.

До того змагають люди чину, організуючи людей у державний устрій. Ціла адміністрація є виконанням етики; суди, в'язниці, доми поправи — є змаганням людей направляти зіпсутий лад етичного права. Всі установи людей сприймають цей етичний лад, на ньому опираються, його шукають.

Застановляються над тим етичним правом і всі вчені, хоч би як матеріяльно розуміли суспільний лад людства, хоч би як шукали матеріяльної будучности для неї, самі свої розумування опирають на переєвідченні, що якесь право обов'язуюче і якась етика поміж людьми можлива і конечна. Шукаючи свого суспільного ладу, критикуючи лад інших, шукають і вони природного праза людства.

Однак ці всі зусилля і та ціла праця людей веде лиш до недостатніх наслідків і справедливости, санкції права морального між людьми майже нема. Нема справедливої нагороди за тиху працю і нема справедливої кари за всі укриті провини.

Найвищою нагородою за посвячення цілого життя, за літа трудів і праці стає часто грошева заплата; чи картка паперу, що свідчить про признання заслуги; чи відзначення її пустим знаком, орденом.

Як часто ця наша мала зглядна справедливість видається правдивою несправедливістю. А злочин розходиться безкарно по світі, часом і домінує.

Від часу до часу лише на яскравий злочин, на котрий можуть бути поставлені свідки, находить людський рід якусь кару і якусь поправу, але з яких зусиллям, як нераз недостатньо, як часто може і несправедливо.

А поза тими злочинами, знаними людям, скільки їх уходить уваги. Кілько діється таких несправедливостей і кривд, про котрі всі переконані, що вони є такими, а яких люди не вміють так означити, щоб їх підтягати під свої карні кодекси.

А і не злочини, не переступства, а чини майже леґальні в очах безсильної людської устави стають багато разів несправедливими!

Безмірну трудність знаходять люди в розграниченні прав і обов'язків кожного. В дійсній гармонії людських відносин що другий тон фальшивий! У мережі взаємовідносин людей на кожному кроці мотання й узли, над якими люди працюють, щоб їх розв'язати, але часто безвислідно; нераз мусять перетинати узли, бо нема кому їх розв'язати. Замотання людських відносин нераз віками спиняють розвиток суспільности і обливаються кров'ю міжнародніх воєн. Ніколи не знаходять справедливої розв'язки.

Павутина устав і людської справедливости за слаба, не є санкцією етичного права, що його ціле людство вважає собі за природне.

Брак санкції того права на цьому світі не є однак доказом, щоб цеї санкції зовсім не було. Занадто голосним стається загальний крик поміж людьми, що домагається справедливости, занадто голосна в людських серцях розмова сумління!

Образ етичного права між людьми рішуче недокінчений, перерваний; це торс, дефект, це початок пісні, це перший звук слова "справедливість", після якого мусять наступити дальші.

Хто лиш уміє читати в сумлінні людського роду, хто лиш уміє дивитися на цей образ, видить його в світлі яснішому ніж те, чого дотикається руками.

По такім початку мусить наступити суд, мусить колись Суддя беззаперечно справедливий, розсудити між людьми, мусить признати заслугу тихої але переслідуваної душі, мусить покарати насилля безправства тих, що не мали на світі суддів і тих, що мали суддів несправедливих і всіх, яким кривда діється і, всіх що роблять кривду.

Оповідав мені колись один технік сумну долю свого товариша, що збожеволів, дивлячись на будову моста, яка, на основі всіх його обчислень технічних була заслаба, щоб витримати тягар переходячого поїзду, та стояла немов наперекір механічних прав згідних з його обчисленнями. Не міг зрозуміти як незахування тих прав могло не спровадити катастрофи.

Хто здоровим умом дивиться на світ і на його несправедливості, мусів би хіба збожеволіти, як би не приняв санкції етичного права поза гробом.

Така санкція існує; чекає на суд! На цьому суді сам голос сумління, сам голос власних пересвідчень, невпроваджених у життя, саме противоріччя того, що чоловік уважав за свій обов'язок, із тим, що творив, більше ще, як самий суддя, буде судити людей.

Даючи закон про цю найвищу і найбезоглядніщу санкцію, а відкликуючися до сумління людей переконаних про правду Його

доктрини, і з доброї волі піддаючися тому законові, запевнив йому Христос такий вплив на людський рід, таке загальне признання і таку силу, про яку дотепер не снилося жадному законодавцеві.

Однак Христовий закон лишає людині повну свободу. Як акт розуму, котрим чоловік приходить до віри, є актом логічнішим, а може бути більше науково узасадненим, як звичайне поступування розумних людей, так само і акт волі, яким людина принимає на себе Христовий закон, є ділом більшої і вищої свободи, як інші діла волі.

Він є доказом більшої свободи і самостійнішої волі, бо тим актом людина здобувається на силу взяти на себе добровільні обов'язки цілого життя, котрих сповнення сполучене з неодними труднощами.

Очевидна річ, що акт волі, від якого залежить ціле життя, є без порівняння інтенсивніший і вищий від проминаючого акту, що по хвилині змінається і стається прямо противним. У ділі, в якому воля більш могутня і більш тривала, там свобода вища як у ділі, в якому воля слаба і сама з собою незгідна. Ділом свобідної волі, якої силою стояло б ціле життя, не може легко похвалитися той, хто не розуміє інтенсивности й сили з якою людина рішається раз на завжди триматися закону Божого.

Мати над собою самим стільки сили і бути в житті таким консеквентним, щоб завжди бажати того самого, мати ту саму волю, це свобода волі вища і ліпша від тієї мнимої свободи одної днини, в якій людина може сьогодні хотіти того, чого вчора не хотіла і перед чим завтра буде втікати.

Також і кожне поодиноке діло, яким людина сповняє важний обов'язок, кожний отже крок, яким вона піддається під закон Христовий, є актом свобіднішим від діла, в якому людина йде за своєю пристрастю, або хоч би лише за власним уподобанням. На такий акт треба сильнішої волі, більшого панування над самим собою. А де сильніша воля, там вища свобода. Більше може той, хто в житті більше над собою панує.

Не є свободою але дитячою сваволею зміняти свою власну волю з дня на день, відповідно до хвилі і настрою, за кожним подувом того, що подобається. Така воля, така свобода, є волею, свободою дітей. Як би можна математично обрахувати такі суперечні діла і напрями одної і тої самої волі, може нераз виказалось би, що така воля рівняється зеру, що людина не є паном такої волі і правдивої свободи не має. Навпаки ж людина, що раз добровільно зробленою постановою вміє перебути ціле життя і може завжди хотіти

того самого, а таким є та людина, що з власної волі приймає закон Божий, є паном своїх поступків, така людина має волю консеквентну і сильну — отже і вищу свободу.

III.

Християнинові в обох тих напрямах доктрини і закону потреба було вкінці і того безпосереднього щоденного проводу, що його дає батьківська і справедлива влада.

Для того Христос взяв у руки провід людського роду і цеї категорії. Маючи сам, як Бог, *"усяку власть на небеси і на землі"*, не хотів однак відбирати людям тих різних поодиноких властей, що їх держали люди в руках. Сам про себе казав, що *"царство моє не від цього світу"*. Не мішався безпосередньо до справ матеріяльних і матеріяльного проводу, що належав до ділання світської влади. В тих світських справах, коли просили Його розсудити спір про власність між двома братами, заявив рішуче: *"Хто поставив мене за суддю чи за подільника між вами?"* (Лук: 12, 14).

Христос сотворив владу свого роду, що вища і загальніша над усі світські влади, могла і мала здобути собі між людьми признання і послух загальніший і більший від якоїнебудь іншої влади, і то на підставі того, що становить цілу силу всякої влади.

Цю владу віддав Він у руки Церкви, яку установив — а якої *"врата адова не одоліють"*, якої не переможуть противні сили.

Церква, маючи владу духовну безоглядно незалежну від усякої світської, тим самим уже дає провід самостійнішій і більше могутній, чим менше залежить вона від якоїнебудь сили на світі. Вона завжди провадить і ніколи нікому не дається провадити. А проте має способи на те, щоб запевнити собі і в собі єднати всі інші сили і влади й одиниці та, частинно спираючися на співпраці людей, немов родійский-кольос стоїть дев'ятнадцять віків, перетривала і перетриває сотні світських держав і буде стояти незрушеною по кінець світу.

Вона має силу з'єднати собі у співпраці й помочі власті, одиниці й суспільності. Власті вона підтримує, індивідуальності одиниць боронить, суспільства організує. Власті підтримує тим, що, перестерігаючи їх перед надужиттям безправ'я й самолюбства, тією вічною покусою тих, що держать у руках владу, стереже їх до деякої міри від того, що по всі часи було упадком усякої влади.

Із другої знову сторони її доктрина про кожну владу, як установу Божу, та про обов'язок послуху для справедливих наказів влади, який Христос накладає на сумління людей, дає всякій владі

таку підпору, що лише влади і володарі, які хочуть спиратися на безправ'ю, на силі перед правом, викопуючи яму, в яку самі падуть, або влади сліпі, несвідомі своєї мети, яких представники мають на оці лиш те одне, щоб якийсь час удержатися при владі, лише такі, не узнаючи сили, яку дає їм Церков, щиро не підтримують її і бояться її доктрин загально суспільних, противних їх самолюбству.

Звертаючися до влади, від якої рідко і в малій мірі отримує те, що їй належиться за силу, яку дає, не перестає однак в іще більшій мірі єднати своєму прапорові одиниці й суспільності. Домагається від них послуху для влади, але заразом боронить їх і вчить їх боронити себе перед усяким надужиттям.

Вона запевняє одиниці в міру можливости розвиток усіх її сил, хоронить наскільки може її індивідуальність та, піддаючи її проводові самого Ісуса Христа, визволяє від інших шкідливих і небезпечних впливів і тим способом підтримує її самостійність. Сама її мета — є першорядна — спасіння душі. Засоби й установи, яких уживає, справляють, що її вплив на людей ніколи не є впливом на маси, але впливом на поодинокі індивідуальности.

Християнин у своєму цілому і приватному житті потребує проводу як з огляду на Божу доктрину, яку приймає за правдиву, так і з огляду на Божий закон, якому хоче піддатися.

Всі правди, що містяться в Божому об'явленні можуть бути прияті лише в тому значенні, в якому об'являючий їх подас. Якби кожний міг пояснювати собі Боже об'явлення за своєю уподобою, наука Христа була б непевною і хиткою; непевним і хитким стався б через те і закон подаваний Христом, неможливою була б організація, до якої веде доктрина Христа. До того Боже об'явлення, представляючи найвищі правди, бо Божі і найзагальніші, що обнимають усіх людей, може бути нераз неясним, зависоким на їх поняття.

Отож з установлення католицька Церква є Божою, Богом установленим учителем людства. Її завданням є Боже об'явлення автентично пояснювати, людей вчити об'явленої правди, пригадувати їм їх обов'язки і помагати їм в сповненні цих обов'язків.

Отже провід, який Христова Церква дає одиниці, полягає на тому, що людині, пересвідченій про правду Божого об'явлення, християнство подає це об'явлення до вірування, пояснює його, вияснює, збиває всі закиди, що їх робить розум проти об'явлення, вияснює всі сумніви, інтерпретує всі неясності. Коли людина знає науку християнства, пристосовуючи в поодиноких випадках теорію науки до практики життя, розв'язує практичні питання сумління, поясняючи людині в кожному стані і положенні її обов'язки.

До сповнення тих обов'язків помагає уділюванням у Св. Тайнах Божої ласки.

Той свій провід дає Церква кожному, хто лише той провід приймає, не накидаючи його нікому проти волі. Але кожний правдивий християнин піддається цьому проводові. Бути християнином, то значить самому бажати прийняти науку Ісуса Христа і всі обов'язки, що виникають із неї. Кожний має свобідну волю бути або не бути християнином. Воля рішає виконувати свої обов'язки або їх не виконувати; але признаватися до обов'язку, а не сповняти його, це очевидна неконсеквенція і несумлінність. Признавати, що є життя загробове, що після смерти жде нас кара або вічна нагорода, а жити так, немов би смертю мало все скінчитися, це противоріччя. Узнавати Ісуса Христа Богом і Спасителем та Вчителем, а не дбати про Його науку, це знак хіба плиткого розуму й байдужости про власне добро. Ми люди, слабі вже з природи, часто допускаємося в житті подібних неконсеквенцій, а причиною того труднощі, які нам приходять у практиках Христової етики. Без огляду на ці труднощі і неконсеквенції, люди не перестають бути християнами, є ними в більшій або меншій мірі, оскільки піддаються проводові Христа і Церкви. А таки християнами залишаються.

Байдуже на упадки і моральні збочення, людина залишається християнином, як довго в теорії принайменше признається до Христа, вважаючи Його науку за правдиву й Богом об'явлену. Як довго залишається людині це переконання, як довго є в ній основно християнська чеснота віри, так довго є вона християнином. Перестає ним бути в хвилині, коли перестає вважати за правду щось із Христової науки, хоч би це була лиш одна теза цеї науки. Хто перечить або не узнає одної точки християнської науки, тим самим уже не визнає її поваги. Може він приймати ще інші тези Божого об'явлення, але це вже не робить з переконання, що ціла наука є об'явлена Богом — а без цього переконання нема християнської віри. Міг би ще такий чоловік називатися християнином, але не в значенні прийнятому поміж християнами. Значення слова "християнин" прийняте поміж людьми від дев'ятнадцяти віків лише таке: християнин це людина, що узнає за безоглядну непомильну правду все те, що міститься, в науці Ісуса Христа, все що Христова Церква подає до вірування, тому тільки, що є це — як розум її переконує — наукою об'явленою самим Богом. В іншому значенні, зовсім незвичайному для християн, міг би може називатися "християнином" і той, якому подобалась би якась частина Христової науки, хоч би навіть не узнавав Христового божества; і вважаючи Христа за звичайну

людину, думав би, що Він, називаючи себе Богом, ошукував людей, або сам був фантастом. Однак такий невірний християнин не належав би до суспільности християн, до Церкви; був би в найстислішому значенні цього слова екскомунікований, то значить поза суспільністю, що з'єднує християн в одну цілість. Був би таким якщо не окремим рішенням церковної влади, то власними поняттями прямо противними таким поняттям, що їх усі християни завжди вважали найсутнішими поняттями християнства. На всякий випадок мала б і Церква право, що його ніхто розумний не відмовляє і найнезначнішому товариству, право не узнавати його за свого члена, зглядно определяти умовини, під якими хтось є або не є членом цього товариства.

Провід, що його Церква дає одиниці, не кінчиться на її приватному житті, але обнимає ціле її суспільне життя. Кожна етика і кожний закон мусить взяти до уваги і цю сторону людського життя, якщо лише має відповідати потребам людської природи, бо з природи вже кожна людина поставлена в відношенні до інших, має щодо них і права і обов'язки. Тому завданням кожного закону є ті права й обов'язки нормувати, а зі своєї сторони людина в виконанні цих обов'язків, як і не менше в понятті їх, залежить від етичної доктрини, до якої признається.

У всіх часах кожна релігія була завжди етичною доктриною, а тому і суспільною, і не було ще релігії, що відносячися лише до приватного життя чоловіка, не мала би з конечности і суспільного значення. Навіть ті релігії, що, лишаючи людині цілковиту свободу і не накладаючи на неї жадних обов'язків добрих діл щодо ближніх, якнайменші мають вимоги до якоїнебудь суспільної організації; тим самим однак звільненням людини від усяких обов'язків щодо других, мають своє суспільне значення і завжди є суспільними доктринами.

Навіть і доктрини соціялістів, що лише матеріяльно розуміють майбутнє людства і провадять його лише до матеріяльного добробуту, хоч і ворожо наставлені до християнської віри, представляють її як приватну річ сумління кожної людини зокрема, свою неморальну етику представляють завжди як суму загально - суспільних принципів, як якусь суспільну релігію, що має нормувати взаємини людей і мусить оглядатися за якимсь суспільним законом, що був би відповідним засобом до осягнення їх мети.

Отже тим більше віра Христова мусить бути загально суспільною докритною і законом. Пояснювана, як лише внутрішня справа людського сумління, була б зрозуміла односторонно і неправдиво.

Вона є іншою у впливі, що його має на людей, іншою представляється в історії, іншою в своїх власних поняттям і в понятті всіх християн.

Христос Сам визначує мету своєї науки і закону, як загальнолюдську суспільну організацію, яка, зачинаючи від одинці й родини, веде до ладу й сили кожну частину суспільности людської і ціле людство.

Такою організацією загально-людською є також Христова Церква, якої суспільне значення в історії ніхто розумний не перечить. Від віків організує вона людську суспільність, даючи провід усім, хто лише переконаний про правду доктрини Христової, та впроваджує поміж ними суспільні установи, які наслідують і принимають навіть і її противники.

Вкінці всі християни свідомі того, що обов'язки справедливости, милосердя й любови, що їх принимають разом із християнською вірою, є обов'язками суспільного життя не менше, як і приватного.

Тому наука Ісуса Христа і Церкви має свої загально-людські принципи і засади, що творять підставу солідарности між християнами, що роблять із Церкви одне солідарне тіло. Тим лиш одним різниться християнство від усіх інших соціяльних доктрин, що, коли вони, представляючи лише діла якоїсь частини людської суспільности, з конечности ведуть до боротьби й роздору з усіми іншими галузями суспільности, то підставою християнства є закон і доктрина любови людської загально.

Принципи християнства вищі над усі розділені добра людей, вищі над усяку партійність; вони змагають до того, щоб усіх людей зібрати в одну родину і впровадити в людський рід цілковито-загальну гармонію і згоду. Всі суспільні групи, що представляють інтерес одної суспільної верстви або одної частини суспільности, не зможуть єднати всіх людей, тому часто ведуть їх до взаємної боротьби і в самих своїх принципах борються не лише проти противних принципів, але і з їх приклонниками.

Всі часткові прапори майже завжди є прапорами роздору і партійности. За те прапор Христа є завжди прапором миру, бо є він загально людським прапором любови.

Як доктрина Христа, як Його закон, так само і Його провід, звернений до всіх народів цілого світу і до кожної одиниці, ніколи не знає боротьби з людьми. В імені правди поборює він завжди лож, ніколи тих, що представляють лож і держаться її. В імені справедливости й любови картає тих, що кривди допускаються, позволяє скривдженим боронити свого добра, в цій обороні дає їм

могутню поміч, але не позволяє їм переступати границь оборони, ніколи не веде до війни. Довкруги нього і проти нього ведеться боротьба, але ініціятором війни він бути не може.

Любов'ю і переєвідченням єднає собі людей досі чужих і дбає про чужих, що не признаються до нього, дбає і про їх добро, шукає його так, як би для своїх. *"Хто не є проти вас, той за вас"*, сказав Христос до учнів. (Лук. 9, 50).

Отже якщо кожна частина суспільности, кожна суспільна верства, кождий стан, кожда група на основі Христової доктрини хоче розвинути своє добро, або боронити свого добра, знайде завжди в науці Христовій сильну підпору і могутню поміч. З'єднана під проводом Христа буде так, як і кожна одиниця, зростати в свідомості, культурі й силі.

Справ чисто матеріяльних доктрина Христа безпосередньо не заторкує; вона наклонює людей до того, щоб над усе цінили собі царство Боже, це є добра вічні і моральні; перестерігає перед захланністю, перед заздрістю і всякою несправедливістю; наклонює до милосердя і всіх добрих діл, що випливають із любови ближнього. Саме для них усіх приносить далекосяжний економічний вплив.

Цей вплив не лиш у тому, що вчить бідних терпеливо зносити свою біду, а багатших спонукує до конечного милосердя, але і в тому, що, єднаючи любов'ю людей і всі суспільні верстви в одне тіло, дає могутній поштовх до всякої здорової ініціятиви, якої метою є двигнути убожчих і слабших. У тій ініціятиві християни є зовсім самостійні; провід, який у тім напрямі Христова Церква дає, не є іншим, як лише стеленням дороги, просвіченням її вічними правдами.

Як у проводі приватного життя, так і в проводі суспільного життя є християни зовсім свобідні; вони можуть обов'язки своєї віри сповняти або ні, і Церква для них є така толерантна, як жодне інше суспільне товариство на світі. Вона не виключає нікого зі свого зв'язку, як довго людина сама себе не виключає; не карає вона навіть і тих, що проти свого власного переконання не сповняють своїх обов'язків. Ця свобода і ця толеранція діють так, що устрій церковної організації видається нестислим і слабим, а самі християни, які не досить знають суспільне значення своєї віри, бувають так мало зв'язані з собою і з тими, що признаються до тих самих принципів, що на перший погляд християнство не представляється як солідарне суспільне тіло, зложене з людей переконаних і таких, що тримаються в усім одних суспільних принципів.

Так воно лише тому, що багато є християн, які лише з імени є християнами; багато є таких, що у них нема християнських прин-

ципів, і багато таких, що хоч мають християнські принципи, не тримаються їх, і то не менше у приватному, як і в суспільному житті. Однак де лише знайдеться хоч кілька правдиво пересвідчених християн, що на ділі сповняють всі обов'язки, до яких признаються, там усюди мусить знайтися під проводом Церкви сильна й солідарна організація і суспільна акція таких християн, оперта на Божому законі і на дусі християнської любови.

Провід, який дає Церква цій організації, полягає з одної сторони на проводі, що його дає вона кожній одиниці в її християнському житті, а з другої на розбудженні й викликанні приватної ініціятиви, якій запевняє співучасть християн.

Людина пройнята християнським духом, самостійно, власною думкою і трудом та нераз пожертвуванням причиняється до суспільних діл християнської любови і знаходить у людей оживлених тим самим духом сильну підпору і поміч у своїй праці.

Церква стереже таку працю від усього того, що могло би бути противне духові християнства; потверджує те, що спасас і добре, похвалою й заохотою уділяє такій праці чи такому ділу або таким установам своєї помочі і всім, що на них має вплив.

У такій спільній акції християн, як ініціятива так і цілий суспільний провід може лежати і в руках світських людей; церковна срархія, священство як таке лиш у тому дає провід, що пояснюючи науку Христову, держить у руках свічник, якого світло просвічує роботу. В самій роботі провідником буде завжди людина, що думкою найбільше пройнята, найліпше вміє її впроваджувати в життя. Прикладаючи до цеї суспільної роботи свої праці і труди, священики діють як громадяни, готові піддаватися самі проводові світських, що діють у християнському дусі.

Така християнська суспільність, зложена з людей щиро пересвідчених і перейнятих Христовим духом, буде завжди організуватися в християнському дусі і в кожному напрямі буде доходити до рівноваги, ладу й сили.

Викидаючи з суспільного життя Христовий прапор любови та спихаючи його діло в низку справ чисто духовних і церковних, обмежуючи завдання Церкви і священства на саму проповідальницю й сповідальницю, люди називають часом таку суспільність, що організується в дусі Христовому, суспільністю або партією клерикальною.

Хибна назва спирається на неясних поняттях. Клерикальною можна б хіба назвати якусь суспільність або партію, яку представляв би сам клир, або, принайменше, в якій клир мав би перший рішальний провід у всіх суспільних справах. Така партія справді

клерикальна могла б однак не бути організованою суспільністю в Христовому дусі; бо і священики, що діють як громадяни, могли би працювати не в дусі Христовому, або принайменше могли б не організувати суспільности на основах християнських доктрин і законів.

Суспільність, організована в християнському дусі хіба тому може назватися клерикальною, що в ній священики, клир разом із усіми іншими громадянами не жалують своїх трудів і в усіх напрямах працюють для суспільного добра. Остільки лише мають провід, оскільки своєю працею приняються до розширення і пояснення Христової науки. Не застерігаючи собі однак, а тим менше накидаючи свій провід іншим, скільки разів ідеться про якусь справу, що не противиться науці Ісуса Христа, лишаючи в усіх ділах, обнятих Христовою наукою і просвічених її світлом, цілковиту самостійність і повну ініціятиву кожному, що лише схоче працювати в Христовому дусі для добра суспільного, клир не має в такій суспільності такого проводу, щоб відповідно до нього ціла суспільність могла називатися клерикальною. Це так само, як не є медичним інститут, у якому провід в гігієнічних справах віддано лікареві; ані не називаємо хемічною фабрику, в якій якусь директиву дає хемічна лябораторія.

Така християнська суспільність, сперта на Христовому дусі, почувається, як цілість, до обов'язків віри і Христової релігії, признається як тіло солідарне у всім до віри в Ісуса Христа і до всіх принципів Його науки і жадає від усіх, що до неї належать, щоб признавалися до тих самих принципів. Вона не накидає примусу, бо всі християнські обов'язки оперті на свободі, але людей, що не признають тих її принципів, уважає за чужих і з ними не лучиться в акції. Всі, що належать до тої суспільности, з власного глибокого переконання признаються до віри християнської і до всіх приватних і публичних обов'язків християн.

Такою християнською суспільністю є український нарід. Зложений із самих християн, уважає віру за своє спільне і найвище добро, за свій спільний найвищий закон. Що неділі і свята всі українські громади в цілім краю зібрані в церкві на спільну молитву, одним голосом визнають Христа, признаються до Його науки і до Його Церкви. Повторяють кількадесят разів у році "Вірую во єдинаго Бога Отца і во Ісуса Христа Сина Божія єдинороднаго і во Духа Святаго Господа животворящаго і во єдину святую соборную апостольскую Церков".

Тим торжественним актом стверджують Українці, що для них віра в Ісуса Христа не є лише мірою приватного життя, внутрішньою справою сумління, але є заразом і нормою суспільного життя,

що український нарід хоче бути, є і завжди буде суспільністю християнською, вірною принципам католицької Церкви.

Те саме стверджує український нарід, будуючи й утримуючи власними жертвами праці й гроша в кожному селі церкви й каплиці та в кожній хвилині життя вдається за порадою й поміччю до молитви і Св. Тайн, яких уділяють їм церковні слуги.

Одначе як одиниця, так і кожна суспільність спосібна до поступу і мусить поступати, якщо хоче розвинути всі свої сили і дійти до повного ладу й гармонії.

Ми всі думаємо про цей поступ і бажаємо своєму народові всесторонно кращої будучности. Всі здаємо собі справу з того, на чому цей поступ має полягати. Розуміємо, що треба нам звернути усобливішу увагу на стан рільників, яких надмірне зубожіння й темнота видаються часом непоборною перепоною до поступу. Мусимо піднести і скріпити на цілій лінії правдиву просвіту, що дала б цьому народові спроможність здобути собі ліпше буття.

Мусимо вжити всіх можливих способів до двигнення промислу, без котрого рільництво в наших часах майже не може утриматися. Мусимо на цілій лінії взяти в руки торгівлю, організувати в усіх селах всі ті установи, що якимнебудь способом помагають людям у їхньому житті і праці.

Нема одної галузі культурного й економічного життя в нашому народі, в котрому ми зробили б хоч сотну частину того, що потрібне. Сто разів більше, як у кожного іншого народу треба нам іще думати про поставлення самих підвалин нашої хати, про ту цілу економічну сторону народного життя, без якої навіть найсвітліше політичне положення завжди буде безглузде й безхосенне.

Іще не маємо над чим сваритися і чим ділитися. Іще не маємо достаточних багатств народних, щоб нас стало на те, що в найбагатших народів є надміром і марнуванням найліпших сил. Іще чекає нас довголітня й тяжка праця, до якої мусимо приложити всіх сил.

Запорукою успішної праці є для нас молодечий і сильний патріотизм, який у нашому народі проявляється в більшій мірі, як у тих, що вже неначе пережилися працею і боротьбою віків.

Але в тій праці, економічній і народній, лежить велика небезпека в тому, щоб ми, працюючи, не затратили нічого з тих принципів етичних, на яких кожний здоровий поступ мусить опиратися, якщо має лише бути тривалим.

Скоро поробляться риси на стінах дому, в якого основах залишено хоч би лиш один угольний камінь. Зарисується і завалиться

будова народніх дібр там, де вона не буде спиратися на правдивих і здорових етичних принципах. Без тих засад забракне і тієї провідної думки, що єднає нас усіх у праці і лучить любов'ю батьківщини.

Розділені суспільними ідеалами й засадами будемо постійно провадити братню боротьбу і всі свої сили тратити на неї без жадної користи для тих, що очікують нашої помочі.

До цілковитого з'єднання в усіх поняттях, що можуть нас ділити, не дійдемо, але можемо скупити свої сили в тім, що є основою і початком всякої праці в етично-суспільних принципах католицької віри, до якої всі признаємося.

Кожна праця, сперта на тих основах, хоч би й різнилася в інших поняттях, буде завжди для народу корисна і тривала, буде будувати і розвивати те добро, що вже є, а не нищити його; буде усувати те, що основно зле, і тим способом устереже нас від занепаду. Як на цілому світі наука Ісуса Христа лагодить боротьбу різних народностей і стереже людей від братньої війни й від ненависти, яка більше шкодить тим, що ненавидять, ніж тим, що зненавиджені, так само і у взаємних відношеннях поодиноких частей суспільних верств, одна і та сама віра католицька, одні і ті самі принципи етичні не можуть не причинитися в великій мірі до устереження людей від партійного шовінізму. То ж і всякі ріжниці, що находяться поміж нами в поняттях і принципах, чи то народних чи політичних, перестануть нас провадити до боротьби і заміняться на емуляцію і суперництво, що буде кожного заохочувати до якнайінтензивнішої праці, але не доведе до цілковитого роздору, бо не буде ділити людей, що в основних принципах віри ідуть за одною і тою самою провідною гадкою Христової любови, батьківщини і Христової акції для тих, які найбільше потребують помочі і двигнення.

Хто лише добре застановився над світлою дорогою правди і добра, якою католицька віра єднає людей і веде одиниці до спасіння, народи і суспільності до щастя, той мусить признати конечність, щоб усі люди доброї волі скупилися під прапором Христа і спільними силами в християнському дусі взялися до праці для піднесення тих, що потребують помочі і двигнення, для утвердження і збереження того, що здорове і добре, а усунення всього, що небезпечне і шкідливе.

11.

ПРО ПОКАЯННЯ

(ПАСТИРСЬКИЙ ЛИСТ ДО ВІРНИХ СВОЇХ ЄПАРХІЙ, ДАНИЙ У ТРЕТЮ СУБОТУ ВЕЛИКОЇ ЧОТИРИДЕСЯТНИЦІ, ДНЯ 16 ЛЮТНЯ (3 МАРТА) Р. Б. 1901)

Коли я, місяць тому, першим своїм пастирським листом вітав Вас, любі Браття, то думкою в неділю ранком зайшов до кожної хати, де лише живете, щоб Вас у ваших хатах Божим словом привітати та запросити на відправу до церкви. Я так свій лист зачав, щоб Вам, Браття мої, тим способом показати, як то Слово Боже не лишається в церкві, але йде і до ваших хатів, відзивається до кожної родини й до кожного християнського серця, щоб Вас у кожній хвилині життя до церкви, до Божого дому, провадити!

Ми тоді всі разом до церкви йшли — так само і в цілім життю всі разом мусимо йти до Господа Бога. Я, Ваш Єпископ, маю Вас провадити словом Божим у цілому житті, а Ви в цілім житті маєте мене слухати та йти за мною тією дорогою, котрою Вас веду до Бога.

Тому то й сьогодні, на початок Великого Посту, приходжу до Вас до хати; за мене до Вас іде цей пастирський лист із Божим словом, щоб Вас другий раз привітати та розповісти Вам дещо про те, чого сьогодні поміж Вами шукаю. Але нині, то вже не до Вас усіх іду — лише декотрих із-поміж Вас шукаю. Тому добре вважайте, щоб той із Вас, до котрого слово моє нині відноситься, в серці глибоко відчув та зрозумів, що власне про нього і до нього мова.

Сьогодні роблю так, як Ісус Христос кожному душпастиреві приказує, так як Він сам робив. Добрий пастир, каже Ісус Христос, лишає дома 99 овець, а йде шукати одної овечки, що йому пропала.

Так зробив Ісус Христос, коли з неба зійшов на цей світ і став чоловіком, коли для нашого спасіння лишив у небі мільйони св.

Янголів, а прийшов працювати над людьми, що пропали через гріхи, якими від Бога відступили.

Так само робив Ісус Христос, коли поміж людьми по світі ходив. Всюди глядав за грішниками, неначе пастир за вівцями, що заблукались. Так зайшов Він до хати грішника Закхея.

І мені треба так робити. Сьогодні йду до Вас із тією самою роботою.

Іду я думкою, цим моїм письмом, по містах та селах; заходжу до кожної хати, не лише до такої, що при дорозі стоїть, але й до такої, що десь далеко під лісом або десь високо на полонині.

Де лише живе та бідує якась християнська душа, там скрізь заходжу і всюди глядаю за тою овечкою, що загинула. Всюди шукаю тієї християнської душі, що через гріх відпала від Господа Бога та для Ісуса Христа загинула.

Накликую, завзиваю, красненько прошу та людей питаю, де ділася та бідна християнська душа? Де живе? Де пробуває? Де мені знайти того християнина, що є грішником в очах Господа Бога?

Чи то він той старий, сивий, що над гробом стоїть, а ще з молодих літ має невідпущені гріхи? Чи він молодий — а пустий, бавиться життям — як та дитинка яблуком? На гріхи не вважає, на Бога забуває, про вічне спасіння не дбає?

Чи знайду його поміж людьми, що на селі живуть та на землі працюють, чи в місті, чи на ярмарку? Чи поміж письменними та вченими? Чи поміж тими, що письма не знають? Чи поміж багатішими? Чи поміж біднішими?

Не знайду я тієї бідної християнської душі, якщо вона сама на мій голос не обізветься і сама в серці не зрозуміє, що вона є тією душею, яка Христові запропастилася і котрої Христос через мене шукає. А щоб обізвався голос сумління в її серці і щоб кожний із Вас, мої Любі Браття, добре зрозумів, чи це не він є з тих грішників: то виясню Вам, через що чоловік від Бога відпадає і як до Бога може вернутися.

ЩО ЧОЛОВІКА З БОГОМ В'ЯЖЕ

Коли Господь Бог чоловіка на цей світ пускає, в'яже його з Собою, наче якоюсь золотою ниткою, якби якимсь сильним ланцом, що з одного боку самого Господа Бога в небі тримається, а з другого боку душі християнина держиться. Та золота нитка, та свята зв'язь, що християнина з Богом тримає, є в тому, що Всевишній Бог принимає чоловіка за Свою дитину, за Свого сина. Чоловікові, як своєму синові, дає Бог із неба Свою святу ласку та всякі Свої

дари. А за те домагається Бог від чоловіка, щоб Його св. закону в житті тримався та ніколи не робив нічого такого, що законові Божому противилося б.

Все те дається через Св. Хрещення. В ньому власне зав'язується поміж християнином і Господом Богом та свята зв'язь синівська, що їх лучить.

Так само, як коли господар принимає до своєї хати якусь сироту і за свою дитину в суді її записує, — і до тої дитинки так каже: "Я тобі буду татом, а ти будеш мені дитиною. Будь мені як дитина послушна, а я тобі буду тепер усе давати, чого тобі потреба, а колись, то станеш і моїм наслідником, бо по мені дістанеш цілий мій маєток."

Правда, що коли так християнин прибере собі сироту за дитину, зав'язується поміж сиротою і тим прибраним вітцем зв'язь подібна до тої, яка є поміж рідним батьком і рідною дитиною.

Так само каже Бог до людей: "Беру вас за свої діти. Я буду вам отцем, а ви будьте Моїми дітьми, слухайте Мене як діти свого вітця, і не робіть ніколи того, що Я заказую. Як будете Мені так послушними, а закон Мій так будете заховувати, то буду Вам давати в житті всякі добра і буду Вам благословити."

Через таке зав'язується свята нитка між Богом і людьми. Тримається Бога з одної сторони — бо що Бог обіцяв, те і робить, — а людей тримається, коли своє роблять, коли Божий закон заховують.

ЧЕРЕЗ ЩО ПЕРЕРИВАЄТЬСЯ ЦЯ НИТКА БОЖОГО СИНІВСТВА?

Але коли чоловік закону Божого не заховує, а в якійсь речі не цілком малий переступить Божий наказ, тоді ця нитка переривається.

Через кожний смертельний гріх чоловік відпадає від Господа Бога та перестає бути прибраною Божою дитиною. Бо власне в грісі чоловік переступає заповідь Божу, гріх є тоді, коли християнин своїм лукавим серцем не хоче робити так, як Бог наказує, і не слухає Г. Бога.

А коли вже чоловік не слухає Г. Бога і не живе так, як Г. Бог від нього вимагає, то вже і Господь Бог не вважає його за прибраного сина і не дає йому тих ласк і того благословення, яке обіцяв вірним своїм дітям.

То так воно є трохи між Богом і людьми, як коли чоловік чоловікові щось продає або винаймає, або якийнебудь контракт із ним

робить. Ось нпр. господар продає ґрунт сусідові. Один дає ґрунт, а другий дає гроші; коли хто грошей не хоче дати, то йому і ґрунту не буде. Так трохи і з Господом Богом. Господь Бог дає ласку, та за ласкою вічне спасіння душі; а чоловік дає те, що заховує Божі заповіді. Не хоче християнин свого дати, то і Бог своє відбирає.

Між Богом і людьми є якби контракт, що його люди між собою роблять, та лише між тими контрактами така ріжниця, що в тім Божім контракті йдеться про велику річ, бо про вічне спасіння душі; а в тих контрактах поміж людьми йдеться про пусті й малі речі. І знов у тім є ріжниця, що в тих людських контрактах, то менш-більш стільки вартує те, що християнин дає, як і те, що бере; а в тім контракті з Господом Богом християнин мало що дає, а дуже багато бере. Жити за Божим законом то невелика річ, а до того і Бог нам у тім помагає. Міг би Бог тої цілої роботи стереження домагатися від людей і без ніякої від них заплати; бо чоловік Боже сотворіння, до Г. Бога з усім належить. Як би Бог того домагався, то чоловік мусів би і найтяжчу роботу робити без ніякої заплати. Тому все те, що чоловік у тім контракті для Бога робить, є мале, і вже по справедливості без ніякого контракту Богові належиться. Але те, що Бог дає і що обіцює в тім контракті, то дуже велике, і воно чоловікові ніяким способом не належиться. Не може бути більшого дару для чоловіка, як коли Всевишній Бог, Господь неба і землі прибирає його Собі за дитину. А ще більше те, що по смерти християнина хоче його у Себе в своєму небесному царстві за дитину гостити. До того кожна ласка, що її Бог у тім контракті дає, стільки вартує, що не можна тієї вартости хоч би порівнювати з усіми іншими добрами.

Як би ми так по справедливості хотіли змірити та зважити ласку Божу, хоч би найменшу, ми переконалися б, що вона така велика, що сам Ісус Христос кров'ю своєю мусів її для нас купити. То значить, що кожна ласка вартує стільки, скільки кров Ісуса Христа. Ця найсвятіша кров була якби ціною, за котру Господь Бог привернув людям Свою ласку.

З того бачите, який то великий нерозум у того християнина, що не хоче заповідей Божих заховувати, а через те зриває святий зв'язок синівства Божого, що його з Богом зв'язав.

ЩО ГРІХ ЗА ЛЮБОВ ПРИНОСИТЬ?

А коли через гріх зірваний той зв'язок святий, то вже чоловік Богові — а Бог чоловікові стає якби чужим і, що більше, навіть ворогом. Чоловік відвертається від Бога. Перестає бути Божою ди-

тиною, а стає якби невільником гріха. Чоловік сам собі паном ніяким способом не може бути — бо з роду рукою Божою сотворений, живе на світі на те, щоб Г. Богові служити і закон Божий заховувати, а як цього не хоче зробити, то сам себе віддає в люту панщину сатані. Коли грішить, сповняє волю та накази проклятого диявола і йому служить.

І вже перестає мати в Господа Бога нагороду за свою службу. Тратить усяке право до небесного царства. А зате взаміну дістає нагороду від того, котрому служить, — від диявола. Солодку та велику і світлу нагороду дітей Божих заміняє собі через гріх на гірку панщину в диявола, за котрою йде вічна погибіль у пеклі.

І Бог зі Свого боку відвертається від християнина. Перестає благословити йому в житті. Перестає слухати його молитви. А замість вічного щастя, котре обіцяв своїм дітям, записує на християнина пекло. То така сама заплата як ота, що її дав був ангелам, коли від Нього відпали та проти Нього збунтувалися.

Всевишній Бог на синів своїх ласкавий і добрий, а на грішників загніваний.

Як собі оте добре розміркуєте, то ясно зрозумієте, що трудно може і знайти такого нерозумного християнина, щоб із власної своєї волі вибирав собі панщину гріха, замість світлого Божого синівства.

І я так думаю, дорогі Мої Браття, що ніхто з Вас до гріха ніколи би не брався, як би все добре знав і пам'ятав, що за гріхом іде. Лише в тім біда, що християнин часто цього і не знає. В тій речі неодин наче сліпий. А до того багацько християн не знають і того, за що є гріх.

ПО ЧІМ ГРІХ ПІЗНАТИ?

Часом люди кажуть, що не можна і поступити без гріха. Всюди у кожній речі мусить бути гріх. Така мова пуста, бо гріх це в житті така велика річ, що і здалека гріх пізнати легше, як скаженого пса. Треба лише ті дві речі знати, про які тепер напишу. А це буде за голос сумління та за Божий закон. По тих двох речах дуже легко гріх розпізнати. То й коли в якійсь речі, хтось із Вас ті дві речі знайде, то нехай знає, що за таким ділом, наче якийсь пекельний хвіст, тягнуться всі ті страшні наслідки, про котрі я Вам щойно написав.

ПЕРШИЙ ЗНАК ГРІХА: ГОЛОС СУМЛІННЯ

Перша річ, по котрій можна гріх пізнати, це голос сумління. В самому серці, в душі, Господь Бог дав чоловікові такого Божого

вчителя, що християнинові вже неперед каже в чім є гріх, а в чім гріха нема.

Коли християнин до якогось гріха хоче братися: чи п'янства, чи до крадежі, чи до бійки і сварні, чи до проклонів, чи до якого сусвір'я, відзивається в його серці цей Божий голос сумління, та потиху всередині його каже: "Це гріх! Цього не можна робити!"

З одного боку до гріха тягне й кортить і лукаве серце чоловіка, часом і диявольська покуса або і недобрий чоловік. Всі вони представляють гріх як щось добре і миле. А часом так розум перекрутять християнинові, що справді він так думає та самим гріхом тішиться, як не знать яким добром.

Але з другого боку, відзивається в серці голос сумління та перестерігає, що це гріх, а за гріхом іде кара.

Християнин усередині стоїть між тими обома голосами та своїм розумом і волею вибирає що хоче, але вже добре знає, за що це гріх. Якщо не послухає Божого голосу — сумління, то напевно має гріх, а за гріх належиться йому і кара.

ДРУГИЙ ЗНАК ГРІХА — БОЖИЙ ЗАКОН

Цей голос сумління може однак часом і помилитись. Але як за ним християнин іде, то не помилиться. Хто робить так, як йому серце каже, той гріха ніколи не має. Але серце могло б легко помилитися, як би християнин не знав добре Божого закону. Закон Божий — це друга річ, по котрій можна пізнати гріх.

Якщо розум бачить, що якесь діло противне законові Божому, то це вже певний знак, що таке діло є гріхом. Длятого християнин мусить добре знати цілий закон Божий, щоб розпізнати, за що є гріх, а за що гріха нема.

Буває так поміж людьми, що за всякі речі дурні й пусті кажуть люди: "Не годиться такого робити, бо це гріх". Нпр. не годиться в неділю ватру класти, або варити їсти, не годиться в п'ятницю золити, по заході сонця сміття викидати, і таке інше.

Якщо християнин не знає, що того всього в законі Божому нема, а робить таке проти голосу сумління, буде мати за це гріх. Не для того, що не годиться такого робити, бо це пусте говорення, але для того, що не послухав голосу сумління. Міркував собі, що за таке буде гріх, а таки зробив таке.

Християнин, що добре знає Божий закон, таки знає, що закон Божий за такі пусті речі не говорить, то і знає, що в тім гріха нема.

Коли в якімсь ділі сумління християнинові скаже, що це гріх, то цього голосу сумління він мусить слухати, але крім того мусить

знати добре закон Божий, щоби за тим законом розумом своїм розібрати — чи щось є гріхом, чи щось є противне законові Божому, чи ні. То не тяжка робота, бо закон Божий короткий і ясний. Десять заповідей Божих і вже кінець. Усе інше, що є в Божій науці за обов'язки християнина, то тільки об'ясняє та толкує ті Божі заповіді.

Коли так кожний гріх і самим сумлінням людини і законом Божим назначений як та страшна річ, що приносить смерть душі християнина, то і не так тяжко гріха в житті встерегтися. Цілісінька наука Божа і ціла віра Ісуса Христа має ту одну ціль, щоб християнина перед гріхом устерегти і вирятувати його, якщо в гріх попав.

ХТО ВІДПАВ ВІД БОГА?

Тепер, Браття мої милі, вже Вам ясно, кого я тим листом шукаю і кожний із себе може пізнати, чи він із тих, що від Господа Бога відпали та наразилися на Його страшний гнів, чи ні.

Перші ті, що від Господа Бога найбільше відпали і найбільше зірвали зв'язок, що їх із Ним в'язав, то ті, що тяжким гріхом проти віри відпали від християнської віри.

ЧЕРЕЗ ГРІХ ПРОТИ ВІРИ

Бог у науці Ісуса Христа дав нам людям Своє об'явлення святе з неба. Через Сина Свого Єдинородного Ісуса Христа, Котрого прислав до нас для нашого спасіння, навчив нас про всякі речі, яких нам треба, щоб до Господа Бога по смерти до неба дістатися.

Ми люди, маємо супроти Господа Бога святий обов'язок цю науку Ісуса Христа за правдиву прияти. Хто б за правду не принимав усього того, що Ісус Христос сказав, ображав би тяжко Господа Бога й Ісуса Христа. Коли Ісус Христос щось сказав, то мусить воно бути правдиве. Як би хто вважав собі, що воно не правдиве, то робив би так, наче б Ісусові Христові приписував неправду та брехню. Як би кому з Вас чесний чоловік сказав щось, а хтось йому відповів: "це неправда", то напевно образив би його таким словом; яка ж доперва образа сказати або хоч подумати, що сам Ісус Христос неправду сказав! Як неправду сказав, то вже не святий, не Син Божий — лише простий чоловік, що інших дурив, ставлячи себе за Бога. А як Він не Бог, то пусте ціле спасіння, яке Він нам приніс і пуста ласка Божа, котру нам Своєю кров'ю купив.

Дивіться! Скільки то безбожностей міститься в такій одній пустій мові — або і дурній думці, яку християнин до серця свого

прийме. "Може пекла нема" коротке слово — а страшний гріх, бо через те слово відкидається віру в науку Ісуса Христа. Ісус Христос багато разів казав, що є пекло — і хто гадає, що може так не є — то так робить, як би казав, що Ісус Христос може і неправду вчив.

Як би знайшовся між Вами нещасливий християнин, що такою мовою або думкою согрішив проти святої віри, нехай знає, що він перший із тих грішників, що відпали і котрих Бог до покаяння кличе.

ЧЕРЕЗ СВЯТОКРАДСЬКУ СПОВІДЬ

А дальше може поміж Вами знайдуться і такі грішники, які від давна ще мають на душі якийсь неспокутуваний гріх. Може знайдеться якийсь чоловік, якому вже недовге життя у Бога записане, а котрий ще звіку по щирості не висповідався. Замолоду може, хлопчиком на пасовищі, або в пустій забаві, або нечемною піснею образив Бога. Від того часу може сповідався кілька або кільканадцять разів. Але що з тих усіх його сповідей, коли може ні одна з них гріха не відпустила. Якщо цього гріха з молодого віку щиро не визнав при першій сповіді, бо стидався або боявся духовного отця, то може всі сповіді цілого його життя не лише гріха не відпустили, але кожна з них іще новий, страшний гріх на його душу стягала. Бо вважайте! Якщо при першій сповіді хтось гріх затаїв, то тяжко згрішив. Це ж є страшний гріх святокрадства нещиро сповідатися. При другій сповіді мусів би визнати цей гріх фальшивої сповіді і той гріх, що його затаїв, а до того ще всі ті гріхи, що їх визнав у тій недобрій сповіді. Вони таксамо ще не відпущені, бо така сповідь не добра і перед Господом Богом лише за гріх рахується, то й ніяким способом Божої ласки ані відпущення гріхів не може дати.

Якщо в тій другій сповіді з того всього не висповідався, то і вона, перед Богом святокрадська, гріха не відпустила. Новий гріх придбав собі через таку сповідь християнин. А в третій знов так само, і в четвертій знов. І так із ряду в кождій сповіді приростас християнинові до тих попередних усіх, що мав, щораз новий гріх святокрадської нещирої сповіді. Так довго, доки не висповідається щиро з усього того, що закривав і з тих усіх сповідей дотепер, і з кождого Св. Причастя, що його приймав, і ще з усіх гріхів, із котрих висповідався в таких недобрих сповідях.

Який же страшний тягар гріхів назбирається в душі християнина через той стид, що йому не дав по щирості сповідатися.

Тож передовсім, якщо є між Вами такий грішник, то до нього

осібно звертаюся і дуже щиренько прошу його й закликаю, щоби принайменше вже цього року — ті давні свої недобрі сповіді поправив. Нехай не боїться, щоб духовний отець у сповіді насварив або зганьбив його — бо кожний священик у сповіді заступає Наймилосерднішого Бога, — Котрий чекає на навернення грішника і все готов йому гріхи відпустити, якщо лише грішник до Нього в щирій сповіді навернеться. Нехай пригадає собі страшну Божу кару — страшний вогонь у пеклі, котрий за такі гріхи йому належиться. Нехай пригадає собі і смерть чорну, що з кожним днем наближається і прийде, може власне в такім часі, коли він найменше приготований і найменше буде про неї думати. Може і незадовго вона прийде. Може тебе, брате мій милий, несподівано заскочити і поставити перед Божий суд перед твоїм покаянням. Що відповіш тоді Господу Богові, коли Він зажадає від Тебе справи з цілого твого життя? Як закине тобі, що Ти змарнував так найкращі Його ласки й дари? Поки час — послухай Божого голосу, що кличе тебе до покаяння й до поправи — навернися до Бога цілим твоїм серцем і поправ своє життя.

ЧЕРЕЗ ЗАЛИШЕННЯ СЛУЖБИ БОЖОЇ В НЕДІЛІ І СВЯТА

Знайдеться поміж Вами може і неодин такий, що за гріх собі не вважає опустити в неділю або свято Службу Божу, хоч виразно Господь Бог у законі Своїм приказав святий день святкувати, а Церква, толкуючи Божий закон, приказує християнам у неділю і свята бути на Службі Божій та духовної науки побожно слухати.

Опустити таку Службу Божу це залишити великий обов'язок супроти Господа Бога.

Якщо християнин до церкви піти не годен, бо нездужає або хворий, або коли не має в що зодягнутися, тоді вистачить у хаті помолитися. Бог не домагається ніколи від чоловіка того, чого той не може зробити. Але якщо християнин здоров і може до церкви піти, а з недбальства або лінивства не піде, то через таке одно залишення свого обов'язку він має тяжкий гріх і тратить Божу ласку. І не дивота, що Господь Бог вимагає від людей такого стислого сповнення їх обов'язків. Бог більшим паном на небі й землі, як усі королі й цісарі цілого світу. А Ви самі найліпше знаєте, яка стисла та гостра цісарська служба у війську, або і той послух, якого домагається всяка інша влада на світі. Правда, зле вийшов би християнин, як би від цісарської служби хотів утекти, або до суду не ставився, коли його завізвуть. Якщо така важна цісарська служ-

ба, то скільки важніша ще Служба Божа, на котру Бог казав усім християнам ставитися ранком у неділю і свята.

А і Ви, що в неділю й свята йдете до церкви, але, замість Богові щирим серцем помолитися, поза церквою з іншими розмовляєте, або і в церкві говорите та всякими пустими думками забавляєтеся, рахуйте собі таке за гріх. Господь Бог закликає християн до церкви не на те, щоб розмовляли або розглядалися, а на те, щоб вислухали цілої відправи. Коли в церкві священик править Службу Божу, то разом із ним усі люди в церкві мають Господеві Богові Всевишньому жертву приносити.

Належиться Господеві Богові від усіх людей жертва, якби якась данина або податок, на знак, що чоловік признається до Господа Бога і хоче Йому вірно служити. Давно, у Старому Законі, приносили люди жертву зі свого маєтку та з овочів землі, щоб Господеві Богові тим способом віддати честь, Йому за всі ласки дякувати, за гріхи Його перепрошувати та просити Його за всі потрібні ласки й дари. Ті всі жертви, як нпр. коли Богові давали в жертву збіжжя, овочі або яке теля чи вівцю, всі ті жертви були за малі для Господа Бога, і недостойні такого великого Пана. Щойно Ісус Христос приніс Господеві Богові жертву зі свого життя, коли добровільно приняв смерть. Ця Його жертва була вже така совершенна, що принесла правдиву честь Господеві Богові та випросила для всіх людей Божу ласку.

Ісус Христос хотів і нам лишити спосіб Господеві Богові славу приносити. Лишив нам жертву: ця жертва, котра в нас Службою Божою називається, полягає в тім, що жертва Христової смерти відновляється на наших престолах стільки разів, скільки разів священик при престолі Службу Божу відправляє та святими словами Христовими освячує святі дари, хліб і вино, у найсвятіше Тіло і найсвятішу Кров Ісуса Христа. Коли священик це робить, всі приявні християни мають разом із ним Господеві Богові молитися, і так побожно стояти в церкві, як коли би були на самій горі Голгофті тоді, коли Ісус Христос на хресті за нас умирав.

ЧЕРЕЗ ТЯЖКУ РОБОТУ В НЕДІЛЮ

І це собі за гріх рахуйте, мої милі Браття, коли хто з Вас у неділю або свято тяжку роботу робить, бо день святий має бути цілий Господеві Богові посвячений, а не має обертатися на роботу.

ЧЕРЕЗ ГРІХ НЕНАВИСТИ И НЕЗГОДИ

І такі християни через гріх відпали від Господа Бога, які в ненависті й незгоді та в проклонах з іншими живуть, та всякі кривди

їм роблять, чи то через побиття на здоров'ю, чи через усякі обманства й крадежі на маєтку, чи знов через клевету й обмову на славі. Хто тяжко якимнебудь способом скривдив свого ближнього, той тимсамим тяжко образив Господа Бога, бо скривдив того, котрого Бог як свою дитину любить, і за котрого Ісус Христос пролив свою кров.

Ісус Христос усе, що хто ближньому зробив, чи добре чи зле, усе те рахує так, як би Йому самому це зробив.

ЧЕРЕЗ НЕЧИСТІ ГРІХИ

Ще гіршим способом чоловік перетинає святий зв'язок, що його з Богом лучить, через усякі гріхи, що противляться шостій заповіді Божій.

У тім грісі кожна річ хоч би і малою здавалася, є тяжким гріхом. Не лише діла, але кожна погана мова і кожний нечемний погляд, і пісня, а навіть і погана думка, яку християнин до свого серця прийме. Отже про цей гріх найбільше треба християнинові все сказати в сповіді святій, як то було, і нічого не закривати в серці.

Інший більший гріх це по вінчанні грішити, бо в такім грісі ще і присяга зломана і переступлена шоста заповідь Божа. А як з обох сторін мають присягу, то аж дві присяги нараз ломлять.

Гірший гріх із близьким своїм. А є і такі гріхи, що такі страшні і великі, що не годен тут їх і висказати.

ЗАДЕРЖАНІ ГРІХИ

Ви самі знаєте, Браття мої милі, що є і такі гріхи, від котрих не кожний священик може дати розрішення. Такому чоловікові, що такого гріха допустився, треба би хіба до Львова до мене приїжджати до святої сповіді, або писати, щоб я якомусь священикові власть на таке розрішення дав.

Такий то вже в цілій св. Церкві звичай, що Єпископ застерігає собі щонайбільші гріхи, а то не для того, щоб людей карати, але на те, щоб їх відстрашити від таких гріхів, бо хіба вже дурний або безбожний візьме на себе такий гріх, про який знає, що не легко може дістати розрішення.

А з тих гріхів нечистих є аж три роди такі погані, що в нашій Єпархії застережені Єпископові.

Тому то в шостій заповіді мусить християнин сказати все, що лише пам'ятає.

Так як у серці був гріх, так нехай буде і на устах у сповіді. Одного не смієш сказати, а це імени того, з котрим хтось грішив, бо воно до гріха не належить.

ЧЕРЕЗ П'ЯНСТВО

А ще іншим способом християнин може від Бога відпасти та стати невільником диявола — а то через п'янство. Тим способом найбільше людей відступає від Господа Бога так далеко, що часто трудно їм уже і вернутися.

Треба Божої ласки, чуда, щоб такого грішника привернути до Бога. За п'янством ідуть усякі інші гріхи — обжирство, лінивство, бійка, крадежі, сварня, всяка нечистота. Із тих гріхів трудно піднестися, бо п'янство християнинові відбирає розум.

Кожний із Вас це добре пізнає по п'яниці: навіть і тоді, коли розумний християнин уп'ється, стає дурніший від дитини, а часом і дурніший від худоби.

Як же не має бути страшним гріхом перед Господом Богом, як же не має страшної кари на християнина стягнути, так заливати розум, душу та сумління?

Вистарчить раз упитися, щоби перед Господом Богом бути вже п'яницею, хоч би такого пияка люди і за тверезого вважали.

БОЖЕННЯМ І КЛЯТЬБОЮ

Кленуть люди, проклинають, і часом самі не розуміють, яка то страшна річ клятьба. Хто клене, то якраз так, якби злого бажав, смерти, хвороби, нещастя або чого там. І ворогові найлютішому не годиться злого бажати, отже це і є тяжким гріхом.

Уважайте ж, мої милі Браття, який буде гріх, коли християнин не ворогові а жінці-дітям клене! Знайдеться і така мати, що не боїться і не стидається свою дитину закляти. Як робить таке з дурної голови, то може бути, що Господь Бог за тяжкий гріх цього не порахує; але хто вже знає, що то є проклинати, то вже цього не сміє робити.

Таке саме можна сказати і за боження. Бо і це гріх, як лише християнин знає, що робить. Божитися, це є Господа Бога брати за свідка. Як ідеться за велику річ перед судом, то нема гріха присягати по справедливості на правду. Але для речі пустої і марної, то хоч і на правду, все ж таки не годиться Бога на свідка взивати. А що ж доперва коли християнин на брехню присягає або лише божиться. В тім є аж два гріхи: за брехню один, а за боження другий.

Як би я, мої милі Браття, хотів скрізь поміж Вами вишукати тих, що через смертельні гріхи стратили ласку в Господа Бога, то мусів би я ще довго шукати і довго оповідати про всякі способи, якими християнин може Господа Бога образити. Але вже думаю, що кожний із Вас, що цей мій лист читає, або послухав як інший його читає, вже вглянув у своє серце і знайшов у ньому ті гріхи, котрими образив Бога. А коли так голос сумління в його серці обізвався і кожний із Вас перед Господом Богом признався, що є грішником, то вже воно так є, якби Ісус Христос добрий пастир знайшов був овечку, яка Йому пропала.

Разом із голосом сумління та з тим словом Божим, що його Вам пишу, в серці кожного з Вас відізвалася і Божа ласка, що Вас кличе і запрошує до щирого покаяння.

Час великого посту, дорогі мої Браття, є часом покаяння. Свята Церква приписує, щоб у тому часі всі християни — не лише грішники але і праведні, бо і ті мають перед Богом з чого каятися — пішли до сповіді та в ній збулися всіх гріхів та до ласки Божої, до Господа повернули.

І Ви всі незадовго будете сповідатися, тому то, щоб Вам у тій справі помогти, і щоби поміж Вами не знайшовся ні один такий, що не висповідався би, пишу до Вас цього листа і закликаю Вас усіх словами Ісуса Христа: "Покайтеся".

Згрішили ви всі. Одні більшими, другі меншими гріхами, але може й нема такого між Вами, котрий би не мав якогось гріха. Ви згрішили — і через те неласку та гнів Божий на себе стягнули. Є може неодин такий, котрому лише невелика кара належиться, але може знайдеться і неодин такий, котрий заслужив собі на вічний вогонь у пеклі. Бог загніваний відвернувся від Вас, і благословення Своє Вам відібрав. Чорна хмара Божого гніву станула над неодним із Вас, над неодною може хатою, над неодною родиною, може над неодним селом. Ця хмара повна громів та блискавок, не допускає теплих променів сонця Божої ласки просвітити Вас і загріти серця Ваші неспокійні; і життя сумне, бо як же щиро веселитися, як же гірко не плакати, коли хто страшний гнів Божий над собою чує а може собі думати, що під ногами пропасть кари відкрита, готова його проковтнути.

Коли я був у горах в однім місці над рікою Черемошем, то бачив хати, що стояли на такім ґрунті, який сам від себе усувався. Як ґрунт усувався, то і хата в частині валилася. Як Вам видається, чи можна спокійно жити й мешкати в такій хаті, що валиться, і на такім ґрунті, що десь у пропасть усувається? Правда, ніхто не го-

ден так жити, все боявся б смерти. А як же може християнин спокійно жити та ще до того тішитися й веселитися, коли над ним, над головою його хата валиться, бо непевна така хата, що не опирається на благословенні, на Божій ласці. Як же спокійно може жити той, хто не знає чи ґрунт йому під ногами не усунеться? Цей світ цілий адже в руці Божій стоїть, і як би Бог розгніваний цілком хотів від християнина усунутися, то гірше з чоловіком сталося б, ніж як коли би ґрунт йому під ногами усувався.

Тож і неспокійні Ви, коли пригадаєте собі Божу науку що Вас чекає; серця мусять стиснутися страхом, і сумління гризе, і неспокійно християнин перед себе дивиться, бо не знає, чи Бог прогніваний легко відпустить гріх і ласку свою поверне. Гріх, мої милі Браття, подібний до страшної хвороби, котра так довго кров псує і грозить небезпекою життя — як довго її через лікарство цілком із тіла не викинеш. А є й такі хвороби що їх зверха не дуже знати. Кажуть, що як пес скажений християнина вкусить, то часом рана загоїться і чоловік видається цілком здоров. Але їдь лишилася в крові. Часом і по довгому часі вийде наверх і християнин тоді як пес сказиться.

Гріх кожний подібний до такого вкушення скаженого пса, з якого їдь входить у кров. Нераз по грісі християнин і не думає про те, що зробив — а часом і тішиться з того. Але з гріха перейшла в його кров, у його душу страшна отрута, якої він спочатку і не пізнає. Нераз щойно по літах відіб'ється вона неблагословенням та Божою карою.

Щоб Ви ще ліпше зрозуміли, яка то страшна отрута той смертельний гріх, то оповім Вам, що за гріхом увійшло поміж людей — коли перший раз на світі гріх показався.

Коли Бог сотворив чоловіка і пустив його на світ, дав йому всякі добра, яких лише міг собі чоловік бажати: поставив його в раю радости, а щоб досвідчити, чи чоловік буде вірний та послушний, приказав йому з одного дерева яблука не їсти. Річ видавалася малою — бо їсти або не їсти яблук із якогось дерева це пуста річ — але не є пуста річ слухати або не слухати Господа Бога. Це річ дуже важна і велика. Не послухати Господа Бога, це річ дуже небезпечна і страшна.

Забув про це перший чоловік Адам — дався спокусити і з'їв яблуко з заказаного дерева.

По тім грісі Бог так чоловіка покарав, що і він і всі його діти через нього стратили той дар, що його з ласки Божої мав Адам для себе і всіх своїх потомків: що не мали вмирати. Через гріх

увійшла поміж людей смерть і разом із нею ввійшли всі хвороби, біда, нужда, та всі терпіння й нещастя, яких стільки між нами. Те все, так як та їдь, увійшло в нашу кров. Минуло стільки тисяч літ — а все ця їдь першого гріха з роду в рід переходить, і всім людям приносить смерть, хвороби та всякі нещастя.

Ця їдь гріха не лише псує нашу кров і смерть тіла нам приносить, але переходить і на душу та з кожного чоловіка робить сина Божого гніву. Адам, не лише свою ласку стратив через гріх, але і нашу ласку стратив, бо з нього Божа ласка мала на нас усіх перейти, так як у спадщині маєток, із батька на дітей переходить.

Ця недобра кров, яку маємо від Адама, псує так наші душі, що ми через те родимося і дурніші і гірші. Наш розум притемнений дуже легко помиляється, а воля слаба має якусь недобру склонність до всякого гріха.

Видите, скільки то зла один гріх за собою приносить.

Угляньте ж тепер, Браття мої милі, в свої серця і в тих серцях пошукайте гріхів, якими Ви Бога образили, спитайте себе самих, яка Вам кара належиться за Ваше життя. А коли знайдеш, мій Брате, в серці своїм гріхи ще не спокутувані, то бійся Божої кари, бійся смерти вічної і зроби що можеш, щоб гріха позбутися та повернути до здоров'я душі.

Дякуй Господеві Богові, що не дав тобі в тих гріхах померти і що знайшов для тебе лік, який може очистити твою душу та повернути тобі те все, що ти через гріх стратив.

Ісус Христос прийшов із неба на цей світ, щоб грішників рятувати й спасти та приніс із неба святий лік на ту страшну хворобу душі — на гріх.

І для тебе Він прийшов і для тебе Він має цей святий лік.

Тим святим ліком є Свята Тайна Покаяння — Свята Сповідь.

У Св. Сповіді можеш через щирий жаль обвинуватити себе у своїх гріхах і через розрішення, котре священик тобі дасть, вернутися до Божої ласки та наново нав'язати той святий зв'язок, що тебе з Богом має в'язати так, як дитину з вітцем.

Сьогодні, Брате мій милий, хочу сам запровадити себе до сповіді святої та повчити тебе, як маєш сповідатися, щоб твоя сповідь була добра і щоб духовний отець у сповіді не мали великого клопоту з тобою.

Знай це добре і в цілім житті пам'ятай, що ти сам своїм розумом та своїм серцем мусиш іще перед сповіддю добре приготовитися, бо інакше — як приступиш неприготований, то священик у

сповіді буде мусіти довго з тобою морочитись і, мимо того, сповідь твоя може бути недобра.

Щоб тобі у сповіді дати розрішення — мусить духовний отець бути певним, що твоя сповідь добра, мусить добре знати — чи давні твої сповіді були добрі. Перед розрішенням мусить духовний отець знати кожний зосібна твій гріх, і рахунок кожного гріха. Так само мусить бути певний, що ти маєш добрий жаль за гріхи.

Якщо сам християнин того всього не скаже, то духовний отець мусить дуже довго мучитися та всякі питання завдавати про ввесь Божий закон, заки витягне з християнина те все, що конечно потрібне до доброї сповіді та без чого духовний отець не може дати розрішення.

Щоб добре висповідатися, а духовному отцеві не зробити роботу за тяжкою, мусить християнин перед сповіддю добре приготовитися. До того приготування належить аж три речі. Мусить: вирахувати собі свої гріхи, мусить за гріхи жалувати і мусить постановити поправу.

ЯК РАХУВАТИ ГРІХИ?

Вирахуватися зі своїх гріхів часом і тяжка річ, бо не легко християнинові пам'ятати, що було рік тому назад від останньої сповіді. Але чи тяжка воно річ чи легка, все вона конечно потрібна, бо без рахунку нема ніякої сповіді.

Щоб добре зі своїм серцем вирахуватися, треба християнинові найліпше перейти собі ввесь Божий закон.

Якщо християнин письменний, то воно річ дуже легка, бо може він собі з книжки Божий закон перечитати, а ще ліпше перечитати собі якусь книжку, в котрій розбирається Божий закон та подається всякі гріхи, які бувають поміж людьми.

Якщо християнин неписьменний, то вже ця робота трудніша, але неписьменному ще більше потрібна, як тому, що знає письмо, бо неписьменному трудніша річ усе в голові пам'ятати та нічого не забути.

Неписьменним я дав би таку раду: коли мають до сповіди йти, нехай попросять когось, що знає на книжці читати, щоб їм перечитав якусь побожну книжечку, в якій написано про сповідь.

Чи то свій чи чужий радо зробить християнинові таку прислугу та й буде кожний тішитися, що його наука комусь придається.

Таким способом могли б неписьменні навчитися багато красних та добрих речей. А як уже не хоче взятися неписьменний того

способу, то мусить, але то вже конечно, в думці переходити собі ціле своє життя від останньої доброї сповіді.

Перше питання, що його кожний мусить собі задати, таке, яке я Вам тепер задаю: Чи всі сповіді твого життя були завжди добрі? Чи не було в твоїм житті такої сповіді, в котрій ти був із стиду або страху затаїв перед о. духовним якийсь гріх?

Пригадай собі всі сповіді свого життя, шукай чи такої святокрадської не знайдеш; якщо ж собі пригадаєш таку, котрої ти ще не поправив, то знай, що маєш її ще цього року поправити. Як маєш поправити?

Мусиш висповідатися з усіх гріхів, із котрих ти вже сповідався в тій сповіді, та ще й із тих затаєних; а до того маєш додати, що ти фальшиво сповідався і святокрадськи причащався.

То так одну недобру сповідь маєш поправити. А як їх було багато, то за кожну таке саме маєш сказати.

Якщо ти, мій Брате, про ту недобру сповідь свою в другій наступній цілком забув і по щирості все висказав, що тоді пам'ятав, то це була добра сповідь і всі гріхи відпустила, навіть і такі, що ти їх не запам'ятав. Але першу сповідь недобру все маєш іще поправити.

Як по тій недобрій сповіді наступило більше таких сповідей, у яких ти все забував оту давню недобру сповідь, то тепер маєш лише одну поправити, цю першу недобру. Якщо по тій сповіді недобрій, ти знов другий і третій раз зле сповідався, а сумління тебе гризло і ти пам'ятав ту першу недобру сповідь та знав що її треба поправити, то мусиш тепер усі ті недобрі сповіді направити. Мусиш наперед мати рахунок скільки тих недобрих сповідей було. Як не знаєш вирахувати, то принайменше так скажи: "Що ось наприклад маєш 30 чи 40 літ, а та недобра сповідь, котру маєш поправити, була як ти мав наприклад 20 літ". А як частіше, то скажи так як є.

З такої твоєї мови, то вже сам духовний отець собі вирахують, скільки ти маєш гріхів із самих недобрих сповідей. Такий рахунок о. духовному і вистарчить, хоч не ти, а самі о. духовний рахунок зробили. Але без такого рахунку, то о. духовний ніяким способом не може відпустити тобі гріха. А дальше скажи, який то був гріх, котрого ти стидався; вкінці маєш іще повторити і всі ті гріхи, з котрих ти вже сповідався і не кажи, що ти вже їх сповідався, бо така сповідь нічого не варта була перед Господом Богом.

Я тобі сам поможу сьогодні вирахуватися з усіх твоїх гріхів.

Розбери собі в думці твоє життя. Якщо ти мав фальшиві спо-

віді і маєш сповідатися з цілого життя, то пригадай собі насамперед твої дитинні літа, це одна частина твого життя. А потому літа твої парубоцькі чи дівочі, то друга частина; а потому ті роки, що в них ти при війську був або де на службі, або при роботі, чи як там. А дальше ту частину твого життя, що від твого подружжя проминула. А і ту частину можеш собі на менші части поділити, наприклад, як ти жив із першою жінкою, а потім повдовів та взяв другу — і так ціле життя собі розбери.

А як маєш сповідатися лише з одного року від останньої сповіді, бо попередні були добрі, то інакше собі своє життя рахуй. Шукай гріхів, що їх ти зробив у хаті, а друге в коршмі, а інші знов на селі, а за іншими піди думкою аж до міста на ярмарок, і так з усіх сторін позбирай собі свої гріхи докупи і добре в думці тримай, щоб тобі не розлізлися перед сповіддю і щоб у святій сповіді ти знав за кожний гріх перший говорити. Так то духовний отець не будуть мати клопоту з тобою, а тобі самому така сповідь сподобається та легше й веселіше зробиться тобі на серці. А щоб собі всі гріхи вишукувати й вирахувати, розбери собі і Божий закон — а в кожній заповіді шукай, чим ти Господа Бога образив. І так маєш рахунок сумління.

ЖАЛЬ ЗА ГРІХИ

Якщо ти вже вирахував собі всі гріхи, так тепер рахуй собі і кару вічну, яка тобі за гріхи твої належиться; скільки тої кари буде?

Знаєш, що за один гріх, котрого янголи лише в думці допустилися, Бог покарав їх вічним вогнем у пеклі. За один тяжкий гріх неспокутований належиться по справедливості Божій бути замкненим у тім страшнім криміналі пекельнім, де від віків дияволи прокляті мучаться, у страшнім вогні. Така кара належиться за один гріх і в страшнім пекельнім огні є неодин грішник засуджений на віки за один лише гріх. Рахуй же собі тепер, яка кара тобі належиться. А як собі ту кару представиш, то станеш нею і журитися; а сумління твоє буде тебе гризти, що ти для пустого дурного гріха таку кару Божу на себе взяв.

Може хто з Вас, мої милі Браття, видів колись на свої очі або чув від інших, яке то страшне та сумне життя тих бідних людей, що в криміналі на кару аж до смерти засуджені. Тяжкий чорний смуток гризе та давить їх. Нема вже для них на цьому світі радости, нема ніякої потіхи, хіба та одна, що Найясніший Пан змилосердиться, кару відпустить і волю поверне. Ті бідні люди з жури

та гризоти аж бліді. І страва їм не смакує, і сонечко їм не миле, та і в ночі сон неспокійний. А як до того хто з них боїться, що може і на смерть засудять його, то ця журба і гризота так серце дусить, гнобить та гризе, що християнинові видається, мов вогнем усередині пече.

Так і Вас, мої милі Браття, буде сумління гризти та в серці вогонь пекти, коли добре зрозумієте, яка люта кара чекає Вас, якщо не спокутуєте своїх гріхів.

Ой, страшна, сумна доля чоловіка, що Бога тяжко образив, гнів Його страшний на себе стягнув та заслужив собі на вічну кару в пеклі.

Хто б над ним не плакав гарячими сльозами?

Ласку, Божі дари обернув такий собі на страшне нещастя. Замість раю вселився в ад через непоздержність; заробив собі на смерть через одну хвилину пустої приємности та стався чужим для Божої слави й вічного життя.

Коли Бог прийде у тьмах і тисячах янгольських хорів, щоб грішників мучити і спасти праведних, то хто стерпить страх Його, хто явиться перед лицем Його?

Коли Суддя сяде на престолі своїм і Янголи предстоять і труби загомонять і полум'я горітиме, то що зробить бідна душа грішника ведена на суд?

Усі гріхи чоловіка стануть перед ним і будуть його обвинувачувати, і як же відповість чоловік безсмертному Цареві? З якою ж смілістю спогляне на Суддю — блудний? Там нічого не поможе, коли Бог сам суддею: ані маєток, ані приязнь, ані слава, ані богатства! Одно там щось значить — добрі діла!

Коли прийде Бог на землю зі славою і коли все сотворіння зі страху дрижатиме перед обличчям Бога, а вогняна ріка потече перед судищем і книги сумління отворяться і тайні діла відкриються — хто ж вибавить грішника від невгасаючого вогню?

Страшне це судище і праведний цей суд! А життя грішника люте й нужденне!

Думаючи про стрічу страшного приходу Божого на суд, не може грішник не боятися гніву Божого і страшної кари, яка його чекає.

Тож і Ви, мої милі Браття, — коли Ви знайшли в душах гріх та зрозуміли кару, що Вам належиться, бійтеся тої кари, жалуйте цілим серцем і оплакуйте свої гріхи, щоб Вам Бог за сльози вашого покаяння відпустив гріхи та привернув Свою ласку.

Жалуйте й оплакуйте свої гріхи длятого, що Ви ними найліп-

шого Отця свого Бога образили; того Бога, котрий Вас із любови сотворив і з любови вдержує при житті. Образили Ви Бога, котрий для вашого спасіння прислав з неба Сина Свого Єдинородного; образили Ви того Божого Сина, котрий Вас так полюбив, що і Кров Свою за Вас пролляв.

Через свої гріхи Ви стратили, змарнували, стоптали ласку, котру Він життям Своїм для Вас купив; Ви були для Нього невдячні, злом відплатилися Йому за безконечні Його добродійства.

Наймилішого Отця — джерело всякого добра Ви покинули, щоб служити своєму найлютішому ворогові — Ви покинули приятеля і брата — а віддалися в руки того, котрий Вам лише нещастя і зла бажає.

Якже Вам не плакати, якже не жалувати цілим серцем за всі гріхи, не лише зі страху перед карою, на яку Ви заслужили, але і з любови для того Бога, Котрий заслугує на всяку любов, бо сам перший Вас полюбив і Сам у собі безконечно добрий.

ПОСТАНОВА ПОПРАВИ

Хто з Вас добре зрозумів те, що я написав, тому вже стало ясним, як християнин має перед гріхом утікати — як тільки гріх до нього наблизиться. Постанова поправи є саме в тому, щоби перед гріхом утікати, гріха стерегтися. Хто гріха стережеться, той не грішить, а хто перестав грішити, той поправився.

Хто пізнав добре, що таке гріх, той не може не втікати перед ним. Так як утікає перед укушенням скаженого пса, чи перед хворобою, смертю або яким нещастям. Гріх є гіршим злом, як усе те разом. До кожної сповіді християнин мусить приносити серце відвернене від гріха. Має в сповіді хотіти щиро поправитися з усіх своїх гріхів.

Сповідь без такої постанови поправи цілком нездала. Сповідь приносить стільки користи християнинові, скільки він має волі поправитися. Тому, Браття мої милі, ще перед сповіддю мусите у своїх головах роздумати, яке має бути те життя, що його по сповіді маєте зачати. Мусите самі собі в серці сказати, що вже до тих гріхів, котрими Ви Бога ображували, ніколи не повернете, а цілком із них поправитеся.

СПОВІДЬ

Коли християнин уже приготований, може приступити до сеї Святої Тайни Христової, в котрій священик на місці Бога відпускає гріхи вірним, що сповідаються. У тій Св. Тайні християнин прино-

сить жаль, постанову поправи та обвинувачується з усіх гріхів, із яких у серці вирахувався, а взаміну від Господа Бога дістає відпущення всіх сповнених гріхів та нову Божу ласку.

Тим способом між чоловіком і Богом наново зав'язується цей святий контракт, у котрім Бог чоловіка за дитину, а чоловік Бога за Отця принимає.

Треба християнинові дуже добре вважати, щоб до сповіді принести все, чого треба до цеї Святої Тайни Покаяння.

Бо якщо чогось не принесе, що потрібне було, то не буде ніякої Св. Тайни і не буде відпущення гріхів.

Як до Св. Хрещення треба води, а до Св. Миропомазання треба святого мира, так до сповіді треба того, що християнин приносить: жаль, постанова, обвинувачення.

Як без води ніякий священик ані Єпископ не може зробити Св. Тайни Хрещення, бо вода є конечною матерією Св. Хрещення: так само ніякий священик на світі не може відпустити гріхів без тої матерії Покаяння, котру християнин сам приносить до сповіді.

Видите ріжницю, яка є між Св. Хрещенням а Св. Тайною Покаяння. У Св. Хрещенні самі отці духовні знайдуть собі воду, потрібну до охрещення дитини і вже не треба ні кумам, ані родичам за ту воду журитися. Але в Св. Тані Покаяння сам уже християнин, що хоче позбутися гріха, має журитися за ту воду, котрою має очистити свою душу.

Якщо цеї води не принесе сам, то ніякий священик не зможе обмити його душі. Яка ж це вода потрібна до Св. Тайни Покаяння? Тою водою є: жаль за гріхи, постанова поправи та щире обвинувачення перед сповідником.

Тож дуже вважайте, мої милі Браття, щоб ніколи до сповіді не приступати без тих трьох речей, без тої святої води, котру в серці масте при сповіді мати та в душі до сповіді приносити. Про жаль та постанову поправи вже знаєте, тож про сповідь тепер запам'ятайте собі оте велике слово, що його вам тепер скажу:

Так, як ти грішив, мій Брате милий, так і сповідайся. Відкрий перед духовним отцем ціле своє серце.

Нехай у серці твоїм не буде ані одного такого гріха, котрого б ти стидався відкрити духовному отцеві.

Вправді, якщо ти в сповіді залишиш щось малого або дрібного, а всі великі гріхи скажеш, то, через таке залишення або забуття, сповідь твоя ще не буде злою і гріх відпустить. Але як би ти, не дай Боже, мій Брате, зі стиду або страху залишив якийсь тяжкий великий гріх сказати, то знай добре, що через таку несправедливу та нещиру сповідь саму найсвятішу ласку Ісуса Христа обернеш

собі на власне засудження. Така сповідь святокрадська є найгіршим і найстрашнішим гріхом, якого можеш допуститися.

Через таку сповідь обертає собі християнин святий лік, куплений Христовою смертю, на свою вічну погибіль.

Ліпше було б цілком не сповідатися, як таким тяжким гріхом святокрадським Бога образити.

РОЗРІШЕННЯ СВЯЩЕНИКА

То все, що сам християнин має до сповіді принести, те само не вистачить і гріха не відпустить.

Так у Св. Хрещенні сама вода не вистачить, а треба, щоб о. духовний зливав нею голову дитини і ті святі слова казав: "Крещається раб Божій во імя Отца і Сина і Святаго Духа"; так само і те, що вірний до сповіді приносить, не вистачить, якщо до того не приступить, якби якась свята печатка, розрішення священика. У Св. Хрещенні святими словами священик із води робить Святу Тайну Хрещення; у святій сповіді святими словами розрішення, із покаяння, котре грішник до сповіді приніс, священик робить Св. Тайну Покаяння, котра змиває гріхи. Ті слова, котрими священик робить Тайну Покання є такі: "Господь і Бог наш Ісус Христос благодатію і щедротами своєго человіколюбія да простить ти вся согрішенія твоя: і аз недостойний ієрей властію єго мні данною прощаю і разрішаю тя от всякаго союза, клятвеннаго (аще ісповідаючийся єсть пресвітер: удержанія) і запрещенія, єлико могу і ти требуєш: К сему же аз тебе разрішаю от всіх гріхов твоїх, во ім'я Отца † і Сина † і Святаго Духа † Амінь. Іди во мирі і ктому не согрішай." По нашому: "Господь і Бог наш Ісус Христос благодаттю і щедротами Свого человіколюб'я нехай простить усі гріхи твої: і я недостойний священик властю Його мені вділеною, прощаю і розрішаю тебе від усякого союзу клятви (а як сповідаючийся є священиком, то додається: задержання) і заборони, скільки можу і ти потребуєш; до того ж я розрішаю тебе від усіх твоїх гріхів в ім'я Отця † і Сина † і Святого Духа † Амінь. Іди в спокою і більше не гріши."

Як би священик щось із тих слів опустив, сповіді не буде, хоч би як грішник плакав.

Бо тими словами священик грішникові в імені Господа Бога гріхи відпускає. Ту власть сам Ісус Христос дав своїм апостолам, а через них священикам, коли сказав їм: *"Кому відпустите гріхи, відпустяться їм; і кому задержите, задержаться"* (Йоан 20, 23).

"І що зв'яжеш на землі, буде зв'язане на небі; і що розв'яжеш на землі, буде розв'язане на небі" (Мат. 16, 19).

Тої власти вживає священик у сповіді: розв'язує від гріхів, котрі гейби ланцюги душу в'язали — а в'яже покутою, котру накладає грішникові.

ПОКУТА

Коли так християнин до сповіді приніс те, що мав принести, а в сповіді від Господа Бога дістав відпущення гріхів, то вже став наново дитиною Божою і Божу ласку набув. Лишається ще йому лише відправити покуту, яку отець духовний у сповіді завдали.

Та покута може бути всяка, часом велика, часом мала.

За малі гріхи накладають духовні отці малу покуту, а за тяжкі гріхи накладають і тяжку покуту. Але хоч би і яка велика була покута, все таки є вона дуже мала в порівнянні з тією карою, на котру собі християнин через тяжкі гріхи заслужив.

Дуже щаслива заміна в тій речі: християнин позбувається вічної кари та з доброї волі бере на себе ту покуту, яку отець духовний завдали. Вічну кару пекла замінює собі через сповідь на коротку й легку покуту.

Хто це добре розуміє, той дуже радо те покаяння на себе бере та вже стережеться, щоб його не занедбати.

Опустити з недбальства покуту, котру отець духовний за гріхи тяжкі завдав, є тяжким гріхом. Цей тяжкий гріх не робить сповіді неважною, але відбирає ласку, котру сповідь дала.

ЩО ПО СПОВІДІ РОБИТИ?

Від покути ще важнішою річчю є: по сповіді поправитися.

Коли о. духовний у сповіді питають християнина, чи хоче з своїх гріхів поправитися, християнин відповідає: "Хочу". Слово коротке і видається малим, але воно страх велике та таке важне перед Святими та Янголами і самим Престолом Божим, що більшого слова християнин у житті не годен сказати.

Того слова слухають всі Янголи й усі Святі в небі та кладуть його перед Божим престолом, щоб випросити грішникові Божу ласку.

Те слово переходить понад усі хмари, переходить через ціле небо і дістається аж там високо, де Господь Бог на престолі своїм відбирає від Янголів і Святих своїх вічну славу.

Тож пам'ятайте, Браття мої милі, що це слово "Поправлюся", котре перед сповіддю в серцю своїм — а в сповіді перед о. духовним Ви сказали, маєте в життю і виконати.

Маєте по сповіді так змінити своє життя, щоб уже до гріхів не повернути.

Ви, що ось приступали до сповіді п'яницями, маєте тверезими людьми від сповіді домів вернутись; хоч хто з Вас від горівки і не присяг, то як лише хоче бути християнином, мусить бути тверезим чоловіком.

Ви, котрі сповідалися нечистих гріхів, маєте з тих гріхів поправитися, стати чесними та побожними.

Ви, що допустилися людської кривди, маєте кривду звернути і стерегтися її в будучому.

Ви, що перед сповіддю кляли, проклинали, маєте тепер старатися того поганого звичаю стерегтися.

Ви, що прийшли до сповіді зі злістю й ненавистю в серці, маєте тепер примиритися і розпроститися з людьми, на яких Ви гнів мали.

Щоб Вас утвердити в тім новім житті, яке Ви за Божою ласкою зачинаєте по святій сповіді, оповім Вам приклад про блудного сина, який нам Ісус Христос у святім Євангелію оповідає.

ПРИКЛАД БЛУДНОГО СИНА

В одного господаря було двох синів. Старший був добрий і працьовитий; молодший був пустий. Тому молодшому захотілося вітцівську хату покинути та в чужому краю щастя шукати.

Іде він до свого вітця і каже: "Отче, дайте мені те, що з вашого майна мені належиться; я піду в світ." Зробив отець, як син хотів, хоч прикро йому було, що його син покине.

Пішов пустий хлопець у світ, удався в недобре товариство, зачав із приятелями пити, пустувати, грати, і в короткім часі стратив увесь маєток, що йому дав батько. Як уже не стало грошей, не стало й приятелів. Треба було молодцеві в службу піти. Знайшов службу в страх лютого пана. Не дазав йому їсти та казав пасти безроги.

Коли так бідняга з голоду загибав та безрогам їв страви, прийшла йому до серця така думка: У хаті в мого тата останній наймит має що їсти, а я тут із голоду гину. Покину таку лукаву службу, вернусь до мого батька, впаду перед ним на коліна і скажу: Отче, згрішив я перед небом і проти тебе! Я вже не достойний бути твоїм сином. Возьми мене за наємника. — Як собі погадав, так і зробив. Із далекої чужої країни вертається до дому свого батька.

Батько, що від хвилини, як його син покинув, усе його лише жалував та виглядав, чи не вернеться, здалека пізнав свого сина в подертих лахах жебрака. Вибігає напроти нього, обіймає, стискає, цілує. Син, так як собі сказав, так і робить. Падає на коліна, цілує ноги вітця і каже: "Я согрішив! Мене недостойного прийми хоч за

робітника в своїй хаті." Ще не скінчив, а тато вже його з землі підносить та тулить до свого серця. Звертається до своїх слуг і каже: "Скоро принесіть якнайкращу світлу одежу, і золотий перстень, і чоботи нові та приготуйте нам великий пир; тіштеся зі мною й радійте: бо оце син мій, що загинув був — віднайшовся; він був гейби вмер, а тепер вертається мені до життя."

О, скільки то з Вас, мої милі Браття, зробили так як той блудний син, коли через гріх від Бога відступили та змарнували всі добра душі, якими її Бог наділив. Через гріх стратили ласку Божу, і нагороду добрих діл, і право до небесного царства. Віддалися в службу лютого пана гріха: диявола проклятого.

Нехай же тепер ті грішники будуть до того блудного сина і в покаянню подібні — нехай у серці розміркують собі, як то гірко, як страшно від Бога відступити і на неласку Його заслужити; а коли те зрозуміють, нехай же в серці скажуть собі так, як той блудний син: Я вернуся до Бога, мого небесного Отця. — Як собі грішник те слово в серці скаже, то вже і Господь Бог, як той отець милосердний, що виглядав свого сина, виходить напроти нього Своєю ласкою.

Ця Божа ласка, що в серці Вас до покаяння кличе, це Божа ласка, котра з тим словом Божим, яке Вам у тім листі посилаю, в серці дає жаль і думку добре висповідатися та життя своє поправити.

Тоді, коли Ви ще в болоті й гною своїх гріхів лежали, Бог ласкою своєю сам перший до Вас прийшов, щоб Вас із того болота витягнути та до християнського життя привернути.

А коли Ви за тією ласкою пішли і так, як блудний син, припали до ніг Вашого Отця небесного та призналися до своїх гріхів, Бог душу вашу ласкою своєю обіймає та до серця мов дитину тулить.

Чим щиріше і з більшим жалем хто сповідався, того Бог і більше підніс та до Себе пригорнув.

Так як отець милосердний звернувся до своїх слуг та казав їм тішитися: так Господь Бог у небі радується наверненим грішником та Своєю радістю з Янголами й Святими ділиться.

Як той отець сина свого вбирає у нову одежу і золотий перстень йому дає: так і Бог душу грішника одіває в свою святу ласку та золотий перстень любови Божої вкладає йому на палець.

Ласка Божа, то так як біла, світла одежа. Ласка Божа прикрашує душу та діє так, що душа стає перед Богом і цілим небом мила і красна.

Любов Божа це мов золотий перстень. Любов в'яже людську

душу з Господом Богом, так як у Святім Подружжі любов має в'язати чоловіка з жінкою.

Як через гріх був зірваний зв'язок любови між Господом і людьми, то не мав чоловік того золотого перстеня. А коли через сповідь до Господа Бога вернувся, то і йому цей золотий перстень любови звертає.

Хто з Вас у своїх гріхах був подібний до блудного сина, той нехай буде і в покаянні до нього подібним. А Бог прийме його так, як той отець милосердний блудного сина приняв.

Так само як той блудний, раз принятий із такою любов'ю до хати вітцівської, вже своєї хати не покидає і в чужу службу вже не йде, так само і Ви, що покаянням до Бога вернулися, до своїх гріхів не повертайтесь!

Уважайте: як той блудний син, коли отець так ласкаво його приняв, стерігся, щоб уже ніколи свого отця не образити та ніколи не покинути його? Як міркуєте, коли б до нього прийшов був той самий недобрий пан, що йому безроги казав пасти, та запрошував назад до давньої служби, чи пішов би син за ним? Як би йому обіцював дати ті самі приємності, котрих уже зазнав у його службі, що відповів би йому той син? Правда, що вже його і слухати б не хотів.

А як би до того казав йому і ту світлу одежу, що її від батька дістав, кинути у гній, і той перстень продати або заставити, а взяти на себе наново ті старі подерті лахи, щоб наново безроги пасти, чи не розгнівався б той син на такий наказ того лютого пана, що ніби вдає приятеля, а є найгіршим ворогом?

Так само і Ви робіть, коли по святій сповіді прийде до Вас покуса та буде тягнути в той самий гріх, із якого Ви щойно висповідалися. Бо напевно покуса вернеться.

До того, хто в сповіді збувся п'янства, вернеться той злий дух, що до п'янства людей тягне, та буде всіми способами надити й намовляти і просити, щоб у ту саму недолю п'янства вернувся, в котрій давно лежав.

І так до кожного вернеться той самий гріх, що грішника в неволі тримав, та як недобрий пан бідного слугу, так буде тягнути й запрошувати до того самого поганого і грішного життя, в котрім християнин мов у якімсь гною й болоті лежав.

Така покуса до гріха Бог зна що обіцювати буде, коби його лише потягнути наново до того нещастя.

Буде видаватися йому, що в тім п'янстві, нечистоті, крадежі справді його щастя. Чоловік готов забути на кару Божу, яка з тим гріхом зв'язана.

Але покуса, так само як той лютий пан: блудному синові казав одежу білу в болото кинути, — так само і покуса до гріха буде від християнина домагатися, щоб світлу одежу Божої ласки кинув у болото та ногами потоптав, а золотий перстень Божої любови від себе відкинув і продав.

Як прийде до Вас, Браття мої милі, покуса до гріха, пам'ятайте, що ніяк до гріха повернутись не можете, як лише топчучи Божу ласку, топчучи хрест Ісуса Христа й відкидаючи від себе любов Господа Бога. В кожнім грісі тяжкім усе те міститься.

Коли чоловік робить тяжкий гріх, то викидає зі свого серця Божу ласку та зневажає знак святого Хреста і сліди Христової Крови, що наче свята печатка витиснена на душі.

Нехай же Всевишній Бог стереже Вас, любі мої Браття, від того нещастя. Нехай мирно в ласці Божій веде Вас у християнському житті та нехай усе з року в рік дає Вам ту найбільшу ласку, яку може лише давати, щоб завжди добре висповідалися та по сповіді до гріхів уже не вертались.

Як по лютій зимі наступає гарна весна й тепле сонічко й теплий весняний дощик видобуває з землі всякі рослини й цвіти, як по тяжкім подвизі великого святого посту наступає світлий і радісний празник святого Воскресіння: так нехай і в наших душах ласка Божа справить, щоби по лютому морозі гріха наступила радісна весна нового життя, правдиво християнського життя — а по прикрому й тяжкому покаянню святої сповіді пасхальної, наступила радість воскресіння.

Тією радістю Христового Воскресіння тішиться кожний праведний християнин, що щирим серцем Богові служить, а в безмірній радості небесній тішитись буде кожний християнин, що в ласці Божій по покуті за свої гріхи зійде з цього світу.

Благодать Вам і мир від Бога Отця нашого і Господа Ісуса Христа. Амінь.

12

ПРО ЮВІЛЕЙ

(ПАСТИРСЬКИЙ ЛИСТ ПИСАНИЙ У КРАСНОПУЩІ В ДЕНЬ СОСТРАДАНІЯ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ ДНЯ 8 (21) ЧЕРВНЯ Р. Б. 1901)

Благодать Вам і мир!

Уже від першого травня проголошено в нас ювілей. І в деяких містах і селах люди торжественно відправляють приписані обходи, щоб доступити відпусту. Тож і час, щоб я Вам, милі браття, дещо про той відпуст написав.

Це час святий, час великої Божої ласки. Якщо зумієте за Божою ласкою з цього часу добре скористати, то цей ювілей не промине без великої користи для всього народу. Надія в Бозі, що до нового життя, до нової праці пробудяться ті, що сплять досі. Бездіяльні візьмуться до роботи; побожні утвердяться й скріпляться у вірі та з новою силою, з новою ревністю стануть ще краще працювати.

Розбудиться за Божою ласкою дух віри й побожности. Обтрусимося з давніх брудів. Відкинемо від себе сонність і те знеохочення, яке нас нераз обнімає в нашій тяжкій праці.

З новим сторіччям зачнеться нове життя і зачата з Богом праця увінчається тривким успіхом.

Щоб дійти до такого відновлення й відродження, мусимо всі в цьому ювілейному році прибігати до криниці живої води, яку отвирає нам Боже Провидіння. Мусимо старатися всім серцем іти за покликом святої Церкви та заслужити собі ту небесну ласку, яку нам несе ювілейний рік.

До цеї святої праці я Вас сьогодні закликаю. А щоб у ній допомогти, виясню Вам, Браття, в цьому листі:

а) яку ласку приносить нам ювілей, і

б) що нам треба робити, щоб доступити тієї ласки.

Буває, що сонце покрите хмарами дає людям мало світла й тепла. Густа, чорна хмара заступила небо і важить, і висить тяжка, повна громів і блискавок. Повітря тяжке, задушливе. Люди зі страхом споглядають на небо. Бояться, щоб град не знищив в одній хвилині їх тяжку працю. Боїться неодин, щоб грім із високого неба не спалив його хати з добутком.

Так буває в цім нашім тілеснім життю, в тій природі, серед якої живемо. Так же ж і буває в нашому душевному житті. Стає часом серед неба чорна тяжка хмара неласки й Божого гніву, повна громів і блискавок, що не допускає світла й тепла Божої ласки.

Така чорна хмара Божого гніву стас над душею чоловіка, який своїми гріхами прогнівив Бога. Через тяжкі гріхи стратив він ласку в Господа Бога та заслужив собі на кару. Щасливий іще той чоловік, що боїться тієї кари та зі страхом покутує за свої гріхи. Нещасний, хто вже ні гніву, ні кари Божої не знає, у якого серці немає вже Божого страху. "Лютість і гнів, недоля та утиск на всяку душу людини, хто чинить зле." (Римл. 2, 9).

Така чорна хмара Божого гніву стає часом і над хатою, над цілою християнською родиною. За гріхи, за зневагу Божого закону, якої вся родина допускається, стоїть над нею неблагословення Боже. Не ведеться їй у родинному житті, не ведеться в праці.

Буває, що Божий гнів чорною хмарою стане і над цілою громадою. Буває і таке, що за провини багатьох тяжить Божий гнів і над цілим народом. Прогніваний Бог не благословить йому в його праці, в стремліннях, бажаннях.

Щоб справедливий Божий гнів від людей відвернути, свята Церква накликує всіх до покаяння як мати, що так дбає про добро своїх дітей.

Церква накликує до каяття й поправи в кожному часі; закликає в особливий спосіб підчас щорічного великого посту. Але кромі цього час-до-часу призиває вона до покаяння, проголошуючи ювілей.

Ювілей, ювілейний рік, *це рік покаяння.*

Чи багато між Вами таких, що не мають Божої ласки й на Божий гнів заслужили, — не знаю цього. Нехай кожний із Вас, що буде оте моє письмо читати або слухати, нехай сам загляне в свою душу. Нехай кожний спитає себе самого, чи не висить над його душею хмара Божого гніву.

Знайдеться може й неодна родина, а може й неодна громада, в якій загальні беззаконня стягнули на всіх Божу неласку.

Хоч би таких грішників і не було багато, всетаки з мого уряду, а ще більш із дбалости про їх спасіння і їх добро, закликаю їх сьогодні з святою Церквою до сердечного покаяння.

Покайтеся! Жалуйте за свої гріхи, наверніться до Бога, Вашого найліпшого Вітця, Якого Ви своїм гріхом прогнівали. Поправте своє життя! Покиньте беззаконня! Верніться до побожности християнського життя, а Всевишній Бог, як Усемилостивий Отець, прийме Вас як своїх дітей, забуде Ваші гріхи і поверне Вам назад свою святу ласку.

Недавно тому писав я про покаяння і Св. Сповідь. Длятого вже сьогодні не буду про те більш писати. Тільки об'ясню Вам, чим Св. Сповідь у часі ювілею різниться від звичайної сповіді. Різниться вона тим, що до ювілейної Св. Сповіді є прив'язаний *повний відпуст*.

Отже ювілейний рік не є самим тільки роком покаяння, але рівночасно є він роком загального відпусту.

Ви це знаєте, мої браття, що по деяких церквах, коли є храм, то рівночасно є і відпуст. Знаєте, що в тих церквах християни можуть тоді доступити совершенного відпусту. Багато Вас ідуть нераз у далеку дорогу, щоб на такому храмі на святому місці висповідатись і доступити відпусту. Так люди сходяться до Зарваниці, до Львова на св. Юра, на Успіння до Унева, до Крехова, до Краснопущі, до Гошева, ба й до Сучави на Івана і до багатьох іще інших церков на різні празники року. Люди на такі празники збираються длятого, бо в отих церквах у такий храм є совершенний відпуст. Може бути, що й багатьох цього і не знають. Ідуть, бо інші йдуть. Все таки відпуст є тією Божою любовною ласкою, яка прив'язана саме в той день до того місця. То й уважайте! Ювілейний рік це такий час, що в кожнім селі й кожної днини є така сама ласка совершенного відпусту, яка буває лиш у самі найбільші свята в деяких церквах. І яка ж вона, ця ласка совершенного відпусту, що її цього року всюди можна доступити, а звичайно лиш у великі празники?

Той совершенний відпуст є в тім, що тоді в Св. Сповіді можна вже всякі рахунки з Господом Богом на добре полагодити. Можна збутися не лише самих гріхів, але й усякої кари, що належиться за гріх. Так, одним словом, значить, що *совершенний відпуст це відпущення всякої кари*.

Але, хіба в звичайній сповіді не відпускається всякої кари?

Ні! Не відпускається. Відпускається лише саму найтяжчу кару, *вічну кару*, яка належиться за тяжкі смертні гріхи, але кара за простительні (легкі) гріхи лишається або ціла, або тільки її велика частина. Лише не думайте, що це кара мала! Вона може ще бути страшенно велика. Певно, що вона мала в порівнянні до вічної кари; але може вона бути гірша і тяжча від найстрашніших кар, які

людська справедливість завдає за провини на цьому світі. Знаєте самі, що крім неба й пекла, є ще чистилище, місце мук та дочасних кар. До *неба* йдуть самі тільки святі душі, що або не мали ніяких гріхів за життя, або спокутували свої гріхи й відбули вже тут усяку кару; до *пекла ж* ідуть по смерти грішники, які не спокутували хоч би одного тяжкого гріха; до *чистилища* йдуть знов такі душі, що свої тяжкі гріхи спокутували, але кари за них іще не відбули.

Чи ця кара їм належиться за тяжкі гріхи вже відпущені, чи за малі гріхи, ті щоденні, домашні, все таки ця кара тяжка, коли не допускає їх до вічного щастя. Тої кари може бути пребагато записано на кожну людину. Із кожного тяжкого гріха залишиться щось трохи кари, а так само і з кожного повседневного. Мало хто має таке сердечне і таке гаряче покаяння, щоб йому Бог за його сльози всю кару відпустив. Звичайно буває так, що дочасна кара росте чоловікові з кожним днем.

Тому то, коли нам хтось умре, молимося за його душу, і то не раз, ані два, але через довгі роки по його смерти. Все боїмося, що та дочасна кара, на котру він собі за життя заслужив, виросла така велика, що й цілі роки може його тримати в чистилищі. Нема може на світі людини, яка не мала б іще боятися великої кари в чистилищі.

Совершенний відпуст є длятого великою Божою ласкою, бо є *прощенням усієї тої кари, яка б чоловіка чекала в чистилищі*. Хто доступив би совершенного відпусту в тій ювілейній сповіді і зараз потім умер би, то вже не пішов би до чистилища — пішов би просто до неба! В такій сповіді, до котрої прив'язаний совершенний відпуст, вже до чиста кінчаться всі рахунки між чоловіком і Господом Богом. Усі довги вже поплачені. Вже ані яка вина, ані яка кара не лишаються чоловікові.

По такій сповіді душа чоловіка стає такою чистою й білою, як тої дитини, що її від хресту несуть, і навіть такою як Ангел.

Та одно лише треба Вам зрозуміти, яким то способом Бог чоловікові дочасну кару відпускає. Інакший бо є спосіб, яким Бог відпускає гріхи, а знов інший, яким Бог відпускає кару.

В кожному грісі є провина, а за провину кара. *Провину* Бог відпускає в Св. Тайні Покаяння, в *Святій Сповіді*. У сповіді Бог прощає гріховну провину для заслуг Ісуса Христа, який умер за нас на хресті і так заплатив Божій справедливості за всі наші провини. Прощаючи гріхи, прощає Бог разом і *вічну кару*. Ніяким способом ця вічна кара не може вже стрінути чоловіка, що не має вже тяжкого гріха на душі. Ніякий чоловік ніяким чином сам через

себе не міг би тої кари заплатити. Навіть усі люди разом не змогли б того довгу вічної кари Господеві Богові заплатити. Длятого то сам Син Божий *Ісус Христос узяв на себе* той вічний довг і сплатив його своєю смертю.

Інший порядок є знов із дочасною карою. На цей довг сили людей уже не є замалі. Чоловік за Божою ласкою може цей довг сплачувати. *Сплачує* покаянням, милостинею, святим постом, зношенням терпеливим усяких прикрощів, приниманням із Божих рук усяких хрестів і страждань, усякими вмертвіннями та всякими добрими ділами.

Люди, що по гріхах навернулися до Бога і стали з грішників святими, нераз ціле своє життя покутували в пості й молитві, щоб цей довг дочасної кари Господеві Богові сплатити. Були такі Божі Угодники, що сто разів більше покутували, як того треба було. Так сплатили вони Богові більше довгів, як завинили. Правда, ще й тепер бувають поміж людьми такі, що покаянням і поправою життя самі собі сплачують свої довги; але і те правда, що таких тепер дуже мало на світі. Треба великої Божої любови і дуже гарячого покаяння, щоб хтось знайшов таку ласку в Господа Бога.

Частіше буває так, що *християнин не є в силі заплатити* за цілий довг дочасної кари. Такий би вже не мав ради ані порятунку. Мусів би по смерти довгі й довгі роки терпіти й мучитися в чистилищі, заки відбув би цілу свою дочасну кару. В тій нужді, вигадав Уселаскавий Бог такий спосіб, що *покуту за кару одних принимає покуту других.*

Ісус Христос так установив свою святу Церкву, що в ній люди є собі наче *рідними братами.* Все в нас, християн, спільне. Один Бог, одна віра, одні Св. Тайни, одна і та сама в усіх надія на вічне спасіння, один і той самий спосіб духовного життя. Всіх любов в'яже в одно тіло. До цього тіла належать не лише ті християни, що сьогодні живуть на землі, але й ті, що колись на цьому світі жили та через християнське життя дійшли до вічного спасіння.

Головою тієї великої святої родини, до котрої маємо щастя і ми належати, є Ісус Христос. Пречиста Діва Марія, це якби Мати тієї цілої родини; Святі Угодники Божі якби старші браття й провідники молодших братів на землі, всіх тих, що ще живемо в боротьбі за спасіння, що ще йдемо дорогою до вічности.

А коли це *тіло святої Церкви є одною Божою родиною,* то вже конечно брат братові в усім, у чім може, має помагати. Тому то й ми молимося до Пречистої Діви й Угодників Божих, тому то ми

їм честь віддаємо, бо вони для нас у християнському житті є поміч, порада й сила.

Є ще в цій Божій родині прекрасна й свята установа: що одні покутують за других. Покуту одні жертвують за провини й кари других. Всевишній Бог радо споглядає на таку любов своїх дітей та приймає покуту одних за довги других. Нераз відпускає кару грішному чоловікові задля покути й святости праведного, що приносить свої діла як надолуження за другого.

Так буває поміж нами в Христовій Церкві. Неодна побожна, свята душа випрошує грішникам навернення та своїми добрими ділами платить за кару, яка іншим належиться. Так нераз у християнській родині побожна мати своїми заслугами випрошує в Бога відпущення кари або навернення для грішного сина. Так побожна жінка своїми добрими ділами стримує кару, яка належиться її чоловікові.

Так неодна побожна душа принимає Св. Причастя, щоб винагородити Христові за зневаги, які Йому завдають безбожники і грішники.

Всі вони, що так своїми добрими ділами платять за гріхи інших, мають свою *заслугу за добрі діла*.

Ті добрі діла мають навіть перед Богом іще більшу заслугу тому, що їх жертвують за інших. Грішникові через те випрошують із неба покаяння, а коли він схоче каятися, то ті праведні й святі душі, віддаючи Богові свої діла в покуту за них, зменшають або й зовсім сплачують їх довги дочасної кари. Ті добрі діла праведних мають двояку силу: одну, що самим праведним приносять більшу хвалу, а другу, що перед Богом можуть постояти і за кари інших.

Святе Письмо оповідає, що колись Бог, загніваний на мешканців Содоми й Гомори за їх нечистий гріх, постановив ті міста збурити. А недалеко жив Авраам, що був Богові милий і заслужив собі на велику Божу ласку. Вибрав його Бог на батька цілого вибраного народу, з якого мав народитися Месія. Бог послав до Авраама трьох янголів, щоб дали йому знати про кару, яку Бог рішив зіслати на безбожні міста. Авраам став просити Господа Бога, щоб стримав ту дочасну кару. Бог обіцяв стримати кару, якщо лише в тих містах знайдеться хоч п'ятдесят праведників. Авраам просив, щоб Господь Бог і задля меншого числа праведників не карав грішників. І так знизив це число праведних на сорок п'ять, сорок, тридцять, двадцять, а вкінці десять. А Бог за кожним разом обіцяв узглядніти його прохання. Але в тих містах не знайшлося і кількох праведників, то й Бог покарав грішних мешканців Содоми й Гомори сірчаним вогнем.

Так із поконвіку добрі діла праведних лагодять перед Богом гріхи та надолужують Божій справедливості за кари належні грішникам.

Між тими добрими ділами одні є такі, що їх Бог приймив уже як заплату за кару іншим, але є ще багато й таких добрих діл, наче складених і захованих у Божих руках, які ще не вийшли на заплату за інших. Зложені вони немов у скарбниці святої Церкви та можуть бути зачислені на відпущення дочасних кар за різних людей.

Христос Господь лишив у своїй святій Церкві ту скарбницю. Скарбниця та багата, пребагата! Зложені в ній заслуги найсвятіших трудів та молитов Христа Спасителя, заслуги терневого вінка й кривавого поту та всі безмірні й неоцінені діла нашого Найдорожчого Спаса, які не пішли на відкуплення нас від вічної смерти. Крім тих заслуг Христових, увійшли в цю скарбницю й усі заслуги, які *Пречиста Діва Марія зібрала собі* через Христову ласку. Вона ж стільки настраждалася, стільки намолилася і так гаряче любила Бога, що ціле Її життя було одним стражданням, безнастанною молитвою, самою любов'ю Господа Бога. З усього того ні одна-однісінька Її заслуга не пішла на сплату власної кари, бо ж Їй ніяка кара не належалася: Вона ж за цілісіньке своє життя і найменшим проступком не заслужила була собі на якунебудь найменшу кару. Вона ж була Пренепорочна, Пречиста і Всесвята, а кожне Її і найменше діло, кожне Її слово і кожна думка були великої заслуги перед Богом; звідти й мають превелику силу до викуплення людей від кари.

В цю скарбницю ввійшли дальше заслуги всіх Божих Угодників. Вона обагрена кров'ю тисячів і тисячів святих *Мучеників;* вона прикрашена вірою святих *Ісповідників.* Вона повна подвигів святих *Апостолів і Святих Отців.* У ній зложені тверді покути святих *Пустинників і Затворників.* У ній заховані гарячі сльози каяття святих *Іноків і Монахів,* чисті молитви святих, Богові посвячених *Дів* і невинних *Дітей,* що без гріха зійшли з цього світу. В ній, у тій скарбниці, зложені всі труди й боротьби святих Апостолів, *єпископів і священиків,* і праця християнського життя *вірних.* Зложені в ній *сльози* невинно покривджених, що зносили по-християнськи свої кривди; і *хрести й страждання* тих, що їх із Божої волі, без нарікання приймали, та, врешті, *милостині,* що їх люди з любови до Христа вбогим давали, і щирі *молитви, і кожне добре діло.*

І неодного з Вас, браття сердечні, добре християнське діло в цю скарбницю вложене.

Бо направду, кажу Вам, не пішло намарне перед Богом ані

одно, хоч як мале, діло щирої християнської душі. Кожне слово, кожне бажання, кожна сльоза, все, що в Бозі вдіяне, все те перед Богом почислене, Богові славу, Вам заслугу, людям користь приносить.

Така це скарбниця святих заслуг переховується в святій Церкві, а Вселаскавий Бог принимає заплату з тієї скарбниці та прощає людям їх кари.

Орудувати скарбами тієї скарбниці належить до того, котрому Христос доручив *ключі Свого царства,* належить до св. Петра і його наслідників, римських Папів. Він є в Церкві господарем. Він орудує церковними добрами. Орудує Божою ласкою і Божими дарами. Він держить ключі Христового царства, держить ключі цього святого скарбу, який зачиняє або відчиняє так, як того вимагає добро Христових вірних.

Може з цього скарбу-сокровища платити за кари дочасні людям, себто може надавати відпусти або совершенні (повні), або частинні. Повний відпуст — це відпущення всіх кар. Частинний відпуст — це відпущення якоїсь тільки частини кар.

Святіший Отець надає відпуст так, що своєю властю прив'язує його до якогось доброго діла. Наприклад приписує, що коли хто прочитає якусь приписану молитву, то через те доступає якогось відпусту.

Через таке добре діло може собі чоловік заслужити більше, як через інші добрі діла. Кожне добре діло приносить чоловікові якусь заслугу в Господа Бога. Таке ж діло, до якого прив'язаний відпуст, приносить заслугу, а до того ще й відпущення кари цілої або не цілої так, як Святіший Отець постановив.

У минулому році (1900) Святіший Отець відчинив небесну крамницю *в місті Римі.* В цьому ж (1901) році відчиняє її для нас усіх на цілому світі. Так як минулого року в Римі кожний, хто відвідав римські церкви, міг із тієї скарбниці зачерпнути стільки небесних заслуг, скільки треба було йому на сплату своїх довгів перед Богом, так у цьому році *отворена скарбниця небесна для кожного в кожній, хоч як убогій, церковці.*

Всякий, хто лише схоче, може собі немов на власність присвоїти заслуги Христа і заслуги Святих, щоб ними сплатити свої довги та викупитися від кари. В кожній церкві цього (ювілейного) року б'є з криниці небесної жива свята вода, що тече на життя вічне. Прибігайте ж, черпайте та радуйтеся й веселіться, бо нині день великої радости, правдиво день спасіння! Очищені, поправлені, з душами білими й чистими мов янголів небесних, станемо всі пе-

ред престолом живого Бога, Милостивого і Предоброго нашого Пана, щоб хвалу й подяку принести Йому за те, що нам дав, та просити в Нього того, чого нам на будуче треба.

О, які ж ми щасливі, *що належимо до тої святої католицької Церкви,* якій Христос залишив скарбницю заслуг Своїх і котрій дав власть відпускати гріхи та надавати відпущення кар. Які ж ті щасливі, що належать до *тієї святої родини,* котрої Христос є головою, ті які можуть свої заслуги з'єднувати з заслугами Христа і Його Святих Угодників. Які ж ми щасливі, що нам вільно брак наших заслуг доповняти заслугам тих, що перед нами ту саму святу віру визнавали та перед нами дістались там, де і ми, по смерти, бажаємо дістатися.

Хоч ми грішні, немічні, малі, проте через спільноту нашої святої віри, через спільноту з нашими святими, через лучність з Ісусом Христом нашим Спасителем, стаємо сильні і святі. Бог у безконечному Своєму милосердю нам слабим припише заслуги тих сильних і великих; нам грішним почислить заслуги тих святих і задля їх заслуг відпустить нам наші кари й дасть силу стерегтися їх на будуче.

Коли вже добре розумієте, *що* воно таке відпуст, поясню Вам іще, які є *умовини до набуття цього совершенного (повного) ювілейного відпусту.*

За кожним разом, коли Святіший Отець надає відпуст, установлює і умовини до набуття того відпусту, себто каже, що відпуст такий то і такий набуде всякий, хто виповнить приписані умовини. Ті умовини одні є такі, що з самої речі та з самого Божого права так випливають, що без них і мови не може бути про відпущення кари. Від таких умовин і Святіший Отець не може звільнити.

Перш усього само собою розуміється, що християнин мусить *мати душу чисту від тяжкого гріха,* щоб йому Бог відпустив дочасну кару. Бо і нащо ж придалося б відпущення дочасної кари тому, котрому не є прощені гріхи і вічна кара?

Тому грішник, що має тяжкий гріх, мусить конечно *добре висповідатися,* щоб доступити якогонебудь відпусту. І та його сповідь мусить бути добра. Сповідь нездала гріхів не відпускає, але ще й помножує їх.

Для грішників, які не хочуть покаятися, нема ніякого відпусту. Нема відпусту для тих, що живуть на віру, для тих, що не хочуть своїм ворогам простити, для розпусників, для п'яниць, — хіба покаються та поправляться.

Хто вже Божу ласку має, тому Бог уже припише відпущення

всіх дочасних кар, якщо виповнить усе приписане; але до того всього треба ще, щоб він навіть і в малім грісі не мав лукавого серця та недоброї волі. Якщо чоловік своєю власною волею, *добровільно тримається якогось, хоч як малого гріха* і цей гріх його тримається і він його, той гріх злюбив, так що не хоче його виректися, то вже і для нього *нема повного відпусту*. Такий може доступити відпущення якоїсь *частини* кари, але не цілої. Ювілей, правда, не буде для нього зовсім без користи. Той гріх, що його він тримається, з тих малих домашніх, ще не відбирає Божої ласки (освячаючої). Мимо того гріха (легкого) такий чоловік має Божу (освячаючу) ласку. Тому може мати і відпущення дочасних кар, що належаться йому за інші гріхи. Але за той гріх, до якого він має прив'язання, котрого хоче, для нього відпусту нема. Бо як же ж би Бог простив дочасну кару за гріх, у котрім людина любується і котрого не хоче відректися? А коли за цей гріх не має відпущення, то вже для нього і цілий відпуст не є *повний*. Може він тоді доступити частинного відпусту, але ніяким чином не доступить *цілого, повного відпусту*.

Зрозумієте це ще краще на прикладі:

Якийсь християнин має таку привичку, що все й усе клене й божиться. Якщо б він добре знав що це є клясти та божитися, то цей гріх був би для нього тяжким гріхом. Бо вже ж є тяжким гріхом клясти з серця, себто бажати ближньому правдивого зла. Гріхом є Бога за свідка кликати задля якоїнебудь дурниці. Якщо ж чоловік того добре не розуміє та клене й божиться мов нехотячи чи через забуття або зі звички, то за те не має смертного гріха. Бог не буде його за те пеклом карати; але гріх усе ж таки має. Якщо ж тепер сповідається, то мусить той гріх так собі збридити, щоб його вже ніколи не тримався. Як довго не хоче цілою силою той гріх від себе відкинути так, щоб його вже цілком не хотіти, так довго і відпущення за той гріх не буде мати, а тим самим не доступить і *повного* відпусту.

Або інший приклад:

Знайдеться такий християнин, що хоч тяжко не впивається, все ж таки так собі злюбив горівку, що без неї не може обійтися, а вона, якщо не до тяжких, то всетаки до малих гріхів його тягне. Через неї він у товаристві неодно пусте слово скаже, часом посвариться, ба, часом буває і під охоту нап'ється. Ті всі речі можуть бути такі, що за них іще не буде тяжкого гріха, але і без малого не обійдеться. Якщо такий чоловік хоче доступити повного відпусту, то мусить він з усіх тих гріхів так покаятися, щоб до тих гріхів

уже ніяким способом не мав прив'язання. А якщо міркує, що він до тих усіх гріхів прив'язаний через горілку, то й горілки треба йому зовсім відректися, або щонайменше не вживати її інакше, як на лікарство, або лише тоді, коли вже нема страху, щоб згрішити. Такі є умовини, без яких ніяк не може він доступити повного відпусту.

Але є ще й інші *умовини, які Святіший Отець приписує*, а ті умовини можуть бути всякі.

У цім ювілейнім відпусті цього року (1901) ті умовини такі:

Перша умовина: Св. Сповідь і Св. Причастя.

Друга умовина: Через п'ятнадцять днів відвідувати церкви і в них за кожними відвідинами молитися до Бога за вивищення св. Церкви, за викорінення єресей, за згоду католицьких князів і за спасіння християнського народу. Тих відвідин має бути на день чотири. Парох визначає які то церкви в кожній місцевості треба відвідувати. Якщо десь нема чотирьох церков, то треба стільки разів церкву відвідати, щоб на день таких відвідин випало чотири. А ті відвідини можна одно по однім відправити, отже наприклад, як тільки вийдеться з церкви, можна зараз до неї знову повернутись.

Ті чотири відвідини треба відбувати одного дня. Той день можна собі рахувати або за сонцем, або за церковним обчисленням, себто від вечірні до вечірні; наприклад можна в суботу вечором зачати, а в неділю по Сл. Божій скінчити. Так мається відвідувати церкви через п'ятнадцять днів, але як комусь наручніше, то може ті дні переривати, наприклад відвідувати церкви що другий день. Але всіх тих посіщень (відвідин) має бути разом шістдесят.

Побожний християнин у цілому житті відвідує часом Ісуса Христа, Котрий під видом хліба живе в Найсвятішій Євхаристії.

Сусід відвідує сусіда. Кожний чоловік відвідує часто свого приятеля: йде нераз на друге чи і на третє село, в гостину, щоб із приятелем поговорити про все, що їх обидвох цікавить, що їх тішить, що їх болить.

Поміж нами живе в церкві Ісус Христос. Він найліпший, найщиріший наш приятель. Він у своїй любові пам'ятає про кожну біду, про кожну нужду й потребу всякого чоловіка. Нічого Він не бажає так, як щоб християни приходили до Нього. Для нас же немає важнішої речі, як щоб ми часто до Ісуса Христа приходили і поручали Йому наші потреби. Святіший Отець, установляючи як умовину повного ювілейного відпусту такі відвідини-посіщення церков, мав на думці навчити людей, як то вони мають пам'ятати про Спасителя, що серед них проживає. Нехай ця установа не промине

без користи для Вас, мої Браття. Хто з Вас тільки має хвилинку часу, нехай поступить до церкви, щоб відправити в ній ювілейні відвідини.

Церкви будуть у тих шістьох місяцях (1901 року) частіше отворені, як коли інде. Всечесніші Отці парохи проголосять Вам, коли церква буде отворена в будні дні, щоб у тім часі кожний із Вас міг свобідно до неї вступити й Ісусові Христові помолитися.

Коли роботи скінчаться, а люди вертаються домів, нехай вступлять до церкви і нехай відправлять приписані відвідини. Так само нехой роблять, ідучи на роботу. Тим способом доступлять ювілейного відпусту. Крім цього відпусту матимуть іще одну користь: навчаться зачинати й кінчити з Богом усяке діло, навчаться пам'ятати про приявність нашого Спасителя в церкві. За щирі їх молитви, за їх сердечну пам'ять на любов і доброту Ісуса Христа, заплатить їм Господь Бог і буде їм благословити. А хоч би й подекуди церква була замкнена, не переходіть біля неї так, щоб хоч на хвилину при ній не приклякнути й не змовити Отченашу.

Для неодного буде може воно затяжко так через п'ятнадцять днів одну чи дві церкви відвідувати. Тому то Свт. Отець постановив, щоб єпископи зменшали число відвідин для вірних, які б усі громадою відвідували церкви під проводом свого душпастиря або іншого священика, що душпастиря заступав би.

Замість п'ятнадцяти днів, вистачать три такі ювілейні обходи. При кожному обході мається відвідувати приписані церкви. Однак можна, коли в місцевині немає більше як одної церкви, відвідувати обходом і дочерні церкви, а навіть каплиці непризначені на Сл. Божу.

Щоб улегшити всім вірним такі ювілейні процесії, буде в кожному селі більше як три обходи. Отже з кожної хати одні можуть іти на одні обходи, інші на другі. Однак мусять уважати, щоб кожний християнин був на цілих трьох обходах і то в своїй парохії під проводом свого пароха або священика, якого парох визначить.

Хто б один із приписаних обходів пропустив, той мусів би відвідини доповнити. Один обхід стає за п'ять днів відвідин поодиноко відбутих, себто за двадцять посіщень.

Із тієї постанови святої Церкви можете, мої милі Браття, зрозуміти, яка то важна і свята річ — єдність між християнами. На що одному треба аж п'ятнадцять днів, те всі разом у трьох днях можуть зробити і то так, що кожний у тих трьох днях доступає того всього, чого сам не міг би доступити, хіба аж по шістдесятьох відвідинах-посіщеннях.

Як у цім ювілею, так і в цілому християнському житті: велику силу має перед Господом Богом ця єдність християн у побожних добрих ділах. Ісус Христос сказав: "бо де двох або трьох зберуться в моє ім'я, там і я серед них" (Мат. 18, 20). Ісусові Христові найбільше залежить на тім, щоб любов'ю зв'язати людей в одно. Хоче Христос із людей чужих між собою зробити одну святу родину. Тішиться Ісус Христос, коли бачить людей зібраних у Боже ім'я.

Чи то в церкві зберуться всі на відправу й одним голосом усі співають, чи в однім обході відвідують церкву, чи на похороні всі в'яжуться в тім добрім ділі милосердя, скрізь те їх добре діло має більшу заслугу перед Господом Богом длятого, що воно спільне. Всюди вони зібралися в ім'я Ісуса Христа, і длятого Ісус Христос є з ними.

Самі Ви, Брати мої, можете зрозуміти, що так воно є. Наприклад зійдуться люди до церкви на Службу Божу й усі вони разом як один співають "Господи, помилуй". Для кожного ця спільна молитва приносить тоді більшу користь, ніж як би тільки кожний сам один молився.

Така спільна молитва, а до цього ще й співання, заохочують кожного до молитви; аж серце радується, коли чує таку пісню, таку молитву. Немає такого християнина, який тоді цілим серцем не сказав би "Господи помилуй". А крім такої заохоти має спільна молитва і більшу силу перед Богом. У такій молитві кожний не лише про себе молиться, але й за всіх. Кожний має користь не лише зі своєї молитви, але і з молитви інших. Слабшого в молитві підтримує такий, що вміє ліпше молитися.

Праведний грішникові випросить у такій молитві покаяння. Невинна дитинка випросить ласку та благословення Боже для своїх родичів.

Ісус Христос і сам наче приступає до такої спільної молитви та додає їй сили.

Так само при обході. Обхід ("процесія") то також добре християнське діло, в якім сходяться християни в ім'я Боже, щоб віддати Богові честь і хвалу. Обхід святий представляє нам ціле наше життя. Йдемо всі разом, наперед нас несуть святий хрест, усі християни йдуть під проводом свого душпастиря. Несуть коругви, на яких вимальовані ікони Преч. Діви Марії й Святих Божих. Ті коругви означають, що Преч. Діва Марія й Святі мають бути для нас християн прикладом нашому життю. Християнське життя це життя подібне до життя Преч. Діви Марії й до життя святих Божих Угодників.

Обхід пригадує нам іще одну велику правду святої віри, а саме ту, що дорога до спасіння є спільна для нас усіх. Жити по-християнськи це обов'язок не лише кожного християнина, але й кожної родини і кожної християнської громади.

Є люди, що так кажуть: "Віра і релігія це речі залишені кожному чоловікові зосібна, це речі його власного сумління. Що кому до того" — каже такий — "якої я віри, або чи вона в мене є?"

Така мова — не християнська, а безбожна й нерозумна.

Зі святої віри йде обов'язок і на сумління людини, це правда. Правда воно й те, що є такі рахунки між Богом і людиною, до котрих ніхто не може мішатися. Такі рахунки покінчаться щойно колись на Страшному Суді Божому.

Але щоб свята віра не мала бути спільною річчю і для кожної родини, і для кожної громади, так це вже неправда і великий нерозум.

Свята віра й християнська релігія є не лише справою сумління кожної людини зокрема: вона є загальним і то найбільшим добром, найбільшим щастям усіх людей, кожної родини і кожної громади. Зі святої віри йдуть обов'язки і життя родинного і життя громадського. З неї йде благословення Боже, котрого нема там, де нема святої віри.

А того благословення Божого хіба ж не треба родині чи громаді? Дивіться на безбожність такої мови! Тож вона нівечить закон і благословення Боже, що відноситься до християнської родини і до християнської громади. Люди, що таке говорять, то так міркують: "Якщо хтось хоче бути християнином, то нехай собі буде; але родина не має мати віри й релігії, та й громада ціла може без Бога обійтися." Що така думка безбожна, це кожний із Вас розуміє ясно. І чому ж то церква є в кожнім селі для цілої громади, як не на те, що і віра і святий закон є теж для цілої громади. Хіба не на те люди вінчаються в церкві перед Господом Богом, бо їх життя в подружжі має бути життям християнським, має бути за вірою і за Божим законом.

Коли люди сходяться на молитву до церкви, або громадою відбувають процесію, то це так, як би голосно признавалися до християнської віри й потверджували, що кожна родина й кожна громада має і хоче бути християнською.

А ті, що говорять "що кому до того, яку хто віру має?", то така їх мова не тільки безбожна, але й не варта розумної людини.

Коли маю з кимось жити і не боятися його, то перш усього мушу знати, яку він віру має.

Хто не признає Божого закону і йому не піддається, за такого вже не можна ручитись, чи не є він якийсь розбійник або злодій. Може бути, що для нього когось убити чи обікрасти — це не є ніби гріх. Бо коли хтось не признає Божого закону, то не признає і того, що Бог сказав: "Не вбивай", "Не кради".

Правда, що такий безбожний чоловік не все буде злодієм і розбійником, бо криміналу боїться. Але такий страх не на все вистачає. Безпечніший той, що не лише зі страху перед в'язницею, але зі страху перед судом Божим і з власного сумління не творить злого. У такого чоловіка, що вже віри не знає, може ще бути якесь сумління. Але яке? Бо буває і таке сумління, що на все позволяє і в ніякій речі гріха й кривди людської не бачить. Бо в кожного таке сумління, яка і віра його.

І нехай же тут хтось скаже, "що кому до моєї віри?" На те ми всі скажемо йому, що нас усіх саме воно дуже обходить яку він віру має. Коли знаємо, що хтось має християнську віру, так як Бог приказав і Бога боїться і закон Його заховує, то ми вже безпечні, що така людина до нічого злого нас не поведе і кривди нікому ніякої не зробить. У кожній речі можемо на таку людину здатися. А знов, хто віри ніякої не має і закону Божого не заховує, то про цього ніяким чином не можемо знати, чи чесна він людина, чи ні.

Дам Вам приклад:

Поміж нашими людьми, що вимандрували за море, до Бразилії, багато є таких, що вже запізно туди приїхали, то й ґрунтів ніяких даром не дістали. Живуть біднята з самого тільки заробітку. Є там в околиці якийсь Німець фабрикант, що завів великі плянтації цукрової тростини, себто такої тростини, що з неї вже майже готовий цукор видушують. Наші люди йдуть до того Німця на заробіток. А він їм за роботу добре платить. Але він мудрий! Заки візьме робітника, то добре дивиться, яка в нього віра. Завели там наші священики братство. До того братства вписалися щонайпобожніші й найпорядніші люди: самі такі, що твердо Божого закону держаться і справді по християнському живуть. Інших, п'яниць, розпусників і злодіїв, до того братства не принимають. На знак, хто до братства вписаний, приписано носити на грудях хрестик або медалик. Зміркував це Німець, що люди, чи то старші, чи молодші й дівчата, які на грудях хрестики носять, то самі найчесніші, що в них найбільш тверда віра. Коли наші люди до роботи зголошуються, то той Німець тільки дивиться, чи є в такого на грудях хрестик. Як є, то вже тішиться і до роботи принимає. А як хрестика нема, то робітника й знати не хоче.

Ось видите, Браття милі, що і такий Німець на віру дивиться.

І то його обходить: яка у кого віра. Знає бо, що яка віра, таке й життя. Боїться людей, що закону Божого добре не заховують. Знає, що такий не зробить сумлінно своєї роботи; а до цього ще й уп'ється, другого ошукає або і поб'є.

Дуже, дуже нас усіх обходить, яка у кого віра! І Ви, Браття мої милі, дуже на те вважайте! Коли когось перший раз бачите, а він накидається Вам на дорадника, то перш усього добре вважайте: який він християнин. Чи в нього справді християнська віра жива і життя за Божим законом, чи, може, ніякої віри не має й Бога зовсім не боїться, чи, хоч віра християнська, але нещира, так лише, про око людське, а серце поганське.

Так собі міркуйте: коли хтось Бога не боїться, то не буде боятися і людей ошукувати й дурити. У такого вже й слова не буде правдивого та й ані щирого серця ані щирої любови не буде.

Десь то за наших часів таке завелося, що люди, які самі християнську віру зовсім стратили, напосілися ще й ту святу віру іншим відібрати. Ще того треба було! Не досить воно, що Ви бідні, не досить, що маєте ворогів, — то ще Вам Ваше найбільше добро й потіху найсолодшу стають відбирати!

За ласкою Божою Ви самі це добре розумієте, що по такім безбожнім чоловіці нема Вам чого доброго надіятися; хоч які солодкі були б його слова, не принесуть вони Вам нічого доброго.

Як би такий чоловік хотів Вас чогось доброго навчити, можете це від нього приняти. Чи то в господарстві, чи в крамниці або шпихлірі громадському. Самі собі можете розібрати, *що* в тих речах для Вас добре, а що ні. Але як такий стане Вам проти віри або проти Церкви говорити, то такої мови вже не слухайте. Втікайте перед нею як перед вогнем, перед заразою. В очі йому скажіть, що Вам страх велику кривду робить, коли хоче Вам святу віру з серця відібрати. А як стане Вам обіцювати, Бог знає які добра, коли до нього пристанете, не вірте йому: певно зводить або дурить.

Так то ми далеко зайшли від того ювілейного обходу.

Мушу Вам іще про той обхід таке сказати, що християнам треба при обході так набожно заховуватися, як би на самому набоженстві.

Всякий церковний обхід — це також Богослуження. Тому, хто бере в ньому участь, той мусить при ньому молитися, єднатися в молитві з іншими.

Вкінці треба Вам ще й те знати, що в тій ювілейній сповіді всі священики мають таку власть, якої поза ювілейним часом не мають.

Вони можуть у тім часі давати розрішення і за такі гріхи, що то звичайно тільки єпископові застережені. В іншім часі, якщо якому християнинові станеться таке нещастя, що впаде у такий великий гріх, тоді мусить він їхати аж до архиєрея, або на якімсь більшім празнику шукати такого священика, що має власть відпускати такий гріх. А коли ні, то священик сам мусить (до єпископа) за таку власть написати. Знов же в ювілейному часі кожний священик має власть в ім'я Боже відпускати всякі гріхи.

Мають у тім часі духовні отці і такі власті щодо Св. Тайни Подружжя, які можуть її направити, якщо б перед шлюбом був якийсь блуд чи перешкода.

Длятого як би хтось із Вас був трохи неспокійний про своє подружжя, нехай сміливо скаже все в святій сповіді, що має на серці. Мають отці духовні в ювілейному часі і таку власть, що можуть присягу-обіт, якою християнин шлюбував собі перед Богом щось зробити, на інше добре діло замінити. Треба тільки якоїсь важної причини, а то такої, через яку би християнин не міг зложеної присяги виконати. Лише деякі дуже важні присяги є такі, що з них духовний отець не може ніяк звільнити, хоч би і яка була важна причина.

Вкінці уділяю всім отцям парохам і ту власть, щоб могли, коли б того треба було, змінити відвідини церков або обхід на якесь інше добре діло.

Бажаю Вам, милі Браття, щоб Ви всі скористали з тієї великої ласки ювілею. Прошу Всевишнього Бога, щоб дав Вам ювілейну сповідь і ті відвідини церков ревно й гаряче виповнити. Нехай за заступництвом Пречистої Богородиці дасть Вам Бог так очиститися з Ваших гріхів і так поправити своє життя, щоб Ви з чистим серцем і з більшою побожністю зачали нове життя, життя святе, християнське.

Нехай Всевишній Бог Вам благословить, Вашим родинам, Вашим містам і селам так, як я з цілого серця Вам на ціле життя і на цілу вічність благословлю, в ім'я Отця і Сина і Святого Духа, амінь.

13

РУСИНАМ ОСІЛИМ У КАНАДІ

(ПЕРШЕ ПОСЛАННЯ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ДО КАНАДСЬКИХ УКРАЇНЦІВ, НАПИСАНЕ В ДЕНЬ СВ. АПОСТОЛІВ ВАРТОЛОМЕЯ І ТИТА, ДНЯ 25. VIII. (7. IX.) 1901 р.[1])

Мир у Господі й наше Архиєрейське благословення!

Вже від двох літ дістаю від Вас листи, в котрих представляєте Ваше сумне положення і просите про священиків. Я досі на ті Ваші листи нічого не відповів. Не з байдужности до Вас. Ой, ні! Хто ж міг би бути байдужим на Вашу долю, на Ваші сльози, на Ваші просьби? Як би мене не стримувала праця дома й обов'язки,

---

[1]) Коли нашого Владику відвідав був 1900 р. в Станиславові, де він був єпископом, о. А. Лякомб, Облят зі Ст. Альберт, і представив релігійні проблеми канадських Українців, Преосв. Кир Андрей задумав відвідати своїх братів і сестер у Канаді. Одначе свого плянy не міг перевести в життя через різні обставини. Найперше мав багато праці у своїй Станиславівській єпархії, опісля ж, коли став митрополитом, спали на нього нові обов'язки.

Українські поселенці часто писали до свого Духовного Провідника і просили прислати українських священиків із Галичини. Але справа не була легка, бо Галичина не мала стільки безженного духовенства, щоб заспокоїти потреби місійних теренів. Отці Василіяни, які перебрали були місію в Бразилії, теж уже не могли дати своїх священиків-місіонарів.

Щоб мати певні дані про положення Українців у Канаді під релігійним оглядом митрополит А. Шептицький вислав у 1901 р. до Канади о. Василя Жолдака, свого секретаря, який мав опісля повернутися до Львова і здати Митрополитові докладний звіт. Водночас передав Кир Андрей о. Жолдаком своє перше послання до канадських Українців, яке було видруковане в Жовкві в 100 примірниках, як рукопис із правами власности.

Можна було сподіватися, що цей пастирський лист Митрополита тяжко буде віднайти. Але так воно не сталося. Дбайливий п. Йосиф Когут із Стюартбурн, Ман., пильно його зберіг і недавно передав оо. Василіянам у Мондері. Тут його передруковуємо.

які на мене вложив Бог, я був би вже давно сам до Вас поїхав, щоб Вам принести потіху і по можності поміч. Я лише для того не відписував, бо не хотів на Ваші листи самими словами відповідати. Я хотів зробити те, про що Ви мене просили; я хотів Вам вислати священика. То не була легка річ. Треба було передусім знайти чоловіка, щоби прийняв на себе той трудний обов'язок і всі тяжкі праці, які з ним в'яжуться. Знайшовши чоловіка, треба було обдумати, зложити потрібні гроші, бо ніхто на цю ціль мені грошей не дав і не дає, я сам мусів за все заплатити. Треба було зібрати ризи і церковні книги, потрібні до праці, вкінці вистаратися для місіонаря про всі папери.

За Божою ласкою ціла ця робота готова і разом із тим листом посилаю Вам священика, котрий буде ревно для Вас працювати. Тим священиком є о. Василь Жолдак. Знаю його добре, бо через два роки був моїм секретарем, разом зі мною працював, їздив зі мною по селах, коли я вірних своєї спархії відвідував.

Він рішився поїхати до Вас до Канади, тому цілим серцем тішуся тим і з благословенням висилаю його в ту далеку дорогу та одночасно доношу Вам про те в цім моїм посланню. Прийміть же його щирим серцем так, як зі щирим серцем він до Вас їде. Слухайте його наук, живіть так, як він Вам скаже, і за поміччю Божою знайдете в ньому правдивого вітця, він же буде мати потіху, що його праця буде для Вас корисна.

Відразу до всіх Вас заїхати і всіх Вас відвідати не може. Зближається зима, тому й подорожі трудніші. А крім того є в кількох різних місцях по кілька і по кількададцять наших родин так, що багато ще мине часу, заки всіх об'їде. Длятого в тім моїм листі хочу Вам хоч коротко сказати, як і що маєте робити, коли ще не маєте священика. Така наука буде Вам потрібна на довгі літа. Як досі, не можу Вам більше священиків післати, а один на таке велике число вірних, розсіяних у такому великому краю як Канада, не вистачає. Добре як раз у рік зможе кожну оселю відвідати. Тому більшу частину року мусять вірні обходитися без священика.

I

Перша річ, Браття мої милі, на котру мусите передусім уважати, є та, щоб між Вами не затратилася свята наша віра.

Без віри нема спасіння, нема вічного щастя! Свята віра, це найдорожчий наш скарб. Більше варта ніж усі добра цього світу. Цілий світ перемине, кожного з нас чекає смерть. По смерти чекає нас Божий суд. Добра, котрі свята віра приносить, лишаться нам

на віки. Принесуть нам безконечну радість у небі; остережуть нас від вічного нещастя, від вічної погибелі в пеклі.

Держіться отже сильно святої віри! Не дайте її собі вирвати; не допустіть, щоб між Вами затратилася.

А щоби поміж Вами не затратилася, старайтеся самі всіми силами святу віру добре знати. Хто письменний, нехай читає іншим побожні книжки; нехай учить інших катехизму. Ви слова Божого не чуєте, бо не маєте священиків. Заступайте слово Боже, голошене по церквах, словом Божим, писаним у побожних книжках. Певно нема хати поміж Вами, де не було б хреста святого, збитого хоч із двох патичків, бо св. хрест, на котрому за нас умер Христос Син Божий — це знак нашого спасіння. Так само нехай не буде між Вами християнської родини, котра в хаті, хоч як убогій, не мала б Божого слова, записаного в побожній книжці.

Із тим листом посилаю Вам такі побожні книжки. Читайте ж їх, вони принесуть Вам ласку і благословення неба. А як хто з Вас схоче більше тих книжечок, нехай напише до мене, я йому пішлю. (Адреса до мене така:

Metropolit Szeptycki — Austria, Lemberg)

Як можете дістати Боже слово від священика, то ще ліпше як із доброї книжки. Священик Вам не лише Боже слово голосить, але й Св. Тайни роздає і Службу Божу править. Без священика дуже трудне спасіння вірних. Бо без покути нема відпущення гріхів, а покута дуже тяжка поза святою Сповіддю, одначе сповіді нема, коли нема священика.

Але не кожний священик має право сповідати. Щоб священик міг сповідати, мусить мати від св. Церкви власть до сповіді.

Як же міг би хтонебудь без тої власти гріхи відпускати?

Длятого, коли до Вас приходить священик, то заки його приймете, питайте за ту власть, чи її має від Церкви?

Будете могти це пізнати по тім, якої Церкви священик тримається. Як не тримається правдивої Церкви, то від неї і власти не має. А як не має від неї власти, то вже ніякої правдивої власти не може мати.

Тоді і сповідь у нього не буде важна і слово Боже перекручене і несправедливе. Такий священик, то не пастир а вовк в овечій шкірі. Стережіться лжепророків, сказав Христос, і я тим самим словом до Вас відзиваюся.

Правдива Церква Ісуса Христа, котра одна має власть відпускати гріхи, то наша свята католицька Церква. А то Вам знак, по котрому можете її пізнати, що має головою Папу Римського. Римський Папа, це намісник Ісуса Христа, Єпископ усіх єпископів

і всіх вірних; Пастир цілого християнського світу, видимий голова Церкви. Хто його тримається, той тримається Ісуса Христа; хто його слухає, слухає Ісуса Христа. Хто ж від нього відірвався, відірвався від Церкви, від Ісуса Христа, від Бога.

Хочете знати, який єпископ, який священик є правдивим душпастирем і хто має власть відпускати гріхи, питайте про того єпископа і про того священика, котрий до Папи Римського признається. Хто ж до Папи Римського не признається, то хоч був би і єпископом і мав такий обряд і таке Богослуження як у нас і навіть говорить мовою подібною до нашої, того не приймайте і не слухайте, бо не на добру дорогу Вас веде, не до спасіння, а на вічне погублення.

Тому моя перша рада і перше моє усильне прохання до Вас: тримайтеся святої віри, ціпіть її над життя.

Як хто хоче спастися, передусім потреба, щоб тримався католицької віри. Якщо б хто не заховав її цілої і ненарушеної, без найменшого сумніву згине на віки.

Католицька віра така:

Почитати одного Бога в Тройці і святу Тройцю в єдинстві. Визнавати три особи, а одно Божество: Отця, Сина і Святого Духа — три особи, але не три Боги, лиш один Бог. Всі три особи собі рівні, одно мають Божество, рівну славу, співвічний маєстат. Отець так само як Син і Св. Дух — безконечний, передвічний, предобрий, пресвятий і премилосердний, але заразом і справедливий суддя людської совісти. Отець сотворитель неба і землі від нікого не походить, але перед усіми віками зродив рівного собі в Божестві Сина єдинородного. Разом зі Сином перед усіми віками стали початком рівного собі передвічного Св. Духа, Син з Отця зроджений, а Св. Дух з Отця і Сина походить.

Той Отець небесний зіслав із неба на землю єдинородного свого Сина для спасіння людей, які через гріх перших родичів мали згинути на віки. Син Божий, правдивий Бог, стався в часі чоловіком, за справою Св. Духа народився з Преч. Діви Марії. В одній Божій особі, в особі Сина Божого злучилися дві природи — Божа і людська. Не змішалися, але навіки незмінні в Ісусі Христі, котрий тим способом є і правдивим Богом і правдивим чоловіком. Як Бог народився перед віками з Отця небесного без матері, як чоловік народився в часі з Преч. Діви Марії без Отця. Те рождество дивне і чудесне, бо чудом Св. Духа народила Дівиця без мужа Божу особу, даючи їй людську природу.

Цю Преч. Дівицю Марію християнський світ називає Богородицею, бо той, що з Неї народився, Ісус Христос, не є простим чоловіком, але чоловіком і Богом разом в одній Божій особі.

Той Ісус Христос наш Пан, Син Божий як Бог, а Син Преч. Діви як чоловік, тридцять три роки жив між людьми, проповідав Божу науку, уздоровляв хворих, воскрешав умерлих, повертав сліпим зір. Вкінці, замучений на хресті, вмер тілом як чоловік. Добровільно прийняв на себе цю смерть за спасіння людського роду. Життя своє в жертву за нас приніс, щоб відкупити нас від смерти. На третій день воскрес. Із тілом і душею вознісся на небо. Із неба зіслав Св. Духа на своїх Апостолів і учнів. Перед вознесінням Ісус Христос основував свою Церкву: єдину, святу, католицьку та апостольську. В тій Церкві установив апостолів, а з-поміж них зробив найстаршим Петра. Петрові та Апостолам віддав ключі небесного Царства, казав їм проповідати Євангеліє, казав їм справувати Св. Тайни, котрі установив. По Петрі його наступники стали намісниками Христовими. Святу Церкву провадить Св. Дух і не допускає, щоб колинебудь могла в Христовій науці помилитися. Як непомильною є Церква, так непомильний Папа, голова Церкви. Він є вчителем християнського сзіту, його наука є наукою Ісуса Христа. Коли Папа цю Божу науку толкує або роз'яснює, Св. Дух є так у тім ділі при ньому, що його наука с певна і непомильна.

Є сім Св. Тайн, про котрі вчить нас св. віра. Хрещення, в котрім водою і призванням Св. Тройці наші душі освячуються від первородного гріха. Миропомазання, в котрім св. миром і святими словами, означаючими незатерту печатку Св. Духа на наших душах, ми стаємо посвячені на Христозих воїнів. Покаяння, в котрім тим, що сповідаються зі жалем перед священиком, потвердженим церкозною властю, відпускаються гріхи. Св. Євхаристія, в котрій під видом хліба і вина приймається Тіло і Кров Ісуса Христа. Єлеопомазання, в котрім через помазання і молитву священика відпускаються хворим їх гріхи, кари за гріхи, а часом повертається здоров'я тіла. Тайна Священства, в котрій положенням рук єпископа та його молитвою людина може дістати власть приносити Богові жертву Служби Божої. Тайна Подружжя, в котрій муж і жінка присягають собі перед Богом подружню вірність та дістають Божу ласку на християнське подружнє життя.

Принимаємо і віримо, що всі рішення святих Вселенських Соборів про віру є певним і непомильним толкуванням Божого Об'явлення; теж у двох останніх Соборах, Тридентійськім і Ватиканськім, є святі, Богом об'явлені і непомильні неменше від давніших Вселенських Соборів. Передусім же принимаємо і віримо в науку Ва-

тиканського Собору про першенство власти Римських Папів і про їх непомильне вчительство.

Почитаємо і величаємо Пренепорочну Діву Марію Богородицю і Матір Христа Спаса і Бога нашого.

Віруємо і визнаємо, що від першої хвилини зачаття Вона була чудесним привілеєм Божої ласки стережена від усякої плями первородного гріха, в котрім ми всі народилися.

Віруємо і визнаємо, що Христова Церква є одна, свята, католицька й апостольська, має від Христа власть правити нами, нас пасти, нам наказувати. Має власть установляти закони і відпускати гріхи.

Віруємо і визнаємо, що Боже Об'явлення міститься у книгах Св. Письма Нового і Старого Заповіту і в церковній науці, яка з роду в рід перейшла від Апостолів аж до нас і ціла ненарушена переховується у святій католицькій Церкві.

Віруємо, що по смерти чекає нас суд, а по суді після заслуг: добрих небо, а злих пекло. У небі блаженні цілу вічність будуть радуватися, оглядаючи безконечну славу Божого лиця; у пеклі нещасливі, що в смертельному грісі вмерли, будуть на віки відкинені від Бога мучитися в огні. А ті, що в ласці Божій, але без достаточної покути зійшли з цього світу, так довго будуть покутувати в чистилищі, доки всіх довгів не сплатять Божій справедливості.

Віримо, що молитвами і нашими жертвами можемо їм допомогти.

Віримо, що св. католицька Церква має власть надавати відпусти, то є відпускати і дочасну кару, котра належиться грішникові, через те, що Церква з безмірного скарбу заслуг Ісуса Христа і святих платить Божій справедливості за грішників, які каються.

Вижидаємо воскресіння тіл, сподіваємося безконечного життя в небесних розкошах.

Така католицька віра. По сто разів переходіть собі всі ті правди тут коротко зібрані і добре старайтеся їх пізнати. Пам'ятайте, що хто б лиш одну з тих правд заперечував або не приймав, той не міг би бути спасеним. Був би виклятим єретиком і відлученим від Христа, через котрого наші душі дістають ласку в Бога, без котрої нема спасіння.

II

А друга моя рада така. Тримайтеся Божого закону — стережіться гріха. Гріх — це смерть для душі, бо відбирає їй Божу ласку, котра є життям і спасінням та найвищим, єдиним добром душі.

По грісі наступає кара загніваного справедливого Бога. А гнів Божий, неласка Божа, страшна! Страшна то річ, Браття милі, впасти в руки загніваного, справедливого Бога. Страшна річ бути вкиненим у пекельний вогонь; страшна річ бути виключеним від щастя блаженних у небі.

Перед такою страшною карою стинається кров у жилах, а серце стискається зі страху. На таку страшну кару наражується грішник через один смертельний гріх. Гріхом смертельним може бути і діло, і думка, і слово, що перед людьми жадною не є провиною!

За одну грішну думку стали покарані небесні ангели на віки проклятими дияволами; за один гріх перших родичів цілий людський рід покараний. Один гріх вистачить, щоб двері неба замкнути перед чоловіком і перед його ногами отворити пекельні ворота.

Хто з Вас згрішив, нехай плаче, нехай покутує, нехай любов'ю безконечно доброго свого Отця на небі стирає з душі пляму гріха, нехай гріхом бридиться і від нього відвертається, нехай його поправить і нехай просить всемилосердного Отця, щоб його гріх йому відпустив та прийняв його назад до своєї ласки так, як прийняв блудного сина його добрий батько.

Піднесіться з гріха, поправте своє життя і старайтеся в кожній хвилині життя любити над усе Бога, котрий Вас так полюбив, що Сина свого з неба до Вас для вашого спасіння прислав; котрий Вас так любить, що бажає і хоче вашого спасіння, хоче Вас як Отець свої діти пригорнути до себе, у своїм вічнім царстві мати в себе, як дітей гостити.

Любіть найдорожчого, найсолодшого і найліпшого нашого Пана і Спасителя Ісуса Христа. Він із любови до Вас на хресті свою кров пролляв: з любови до Вас вставляється за Вами в Отця свого небесного і готов би ще раз за кожного з Вас зосібна вмерти, щоб лише Ви на віки не загинули.

І в часі Служби Божої свою Кров проливає Він тайним способом, відновляє жертву своєї смерти, щоб своєю Кров'ю й Тілом своїм Вас накормити.

Почитайте і любіть Пресвяту Вашу Матір Пречисту Діву!

Щасливий той із Вас, хто про Неї не забуває у щоденних молитвах, блаженний, хто Її призиває, хто Її любить!

Ще не чувано від віків, щоб Вона опустила християнина, який віддався під Її покров, чи взивав Її помочі.

Вона всіми своїми дітьми журиться, про всіх дбає, але про Вас, Браття Русини, що живете в далекім чужім краю без священиків, без Божого слова, більше дбає — вірте мені — більше Вами

журиться, як про інших, бо Ви опущені, бідні, бо Ви в небезпеці стратити вічне спасіння.

Як будете так триматися правдивої Церкви і правдивої віри, Всевишній Бог про Вас не забуде, дасть Вам Свою святу ласку і буде Вам у житті благословити. З тією Божою поміччю зможете триматися християнської дороги життя, що визначена якби десятьма великими святими стовпами, Божими заповідями. Не буде поміж Вами сварні й незгоди, не буде п'янства ні нечистоти. Чесною, совісною працею здобудете ліпше дочасне буття і честь у людей. Поборете всі труднощі і заслужите собі на нагороду в того найвищого й найліпшого Пана, в котрого ми всі на службі і котрий за кожне добре діло платить вічною нагородою. Той Отець наш небесний прислав для нашого спасіння Свого Сина Ісуса Христа, котрий, хоч був Божим Сином і правдивим Богом, зволив народитися з Діви Марії вбогим чоловіком, щоб за нас умерти на хресті і ласкою Своєю відкупити нас від вічної смерти. Через Нього маємо життя і спасіння.[2])

Йому слава з Отцем і Святим Духом на віки. Амінь.

---

[2]) У хронологічному порядку пастирських листів митрополита Андрея після послання ч. 12 у цьому томі повинен би прийти лист "До Всечесного Уряду Парохіяльного в...", написаний у Львові, дня 1 липня 1901 р., що починався словами "Відбувати канонічні..." (стор. 3 фол.). Характер цього листа був адміністраційний, про порядок і поділ чинностей при канонічній візитації, про ощадність у прийняттю і под. Про це пише єп. Йосиф Боцян у своєму літературному огляді "Пастирських листів Митрополита Андрея" ("Богословія", 1926, ч. 1-2, стор. 107), і тому він цей лист пропустив. Далі найближчий часом є пастирський лист до духовенства в Америці, написаний 20. VIII. 1901 р. Вже єп. Й. Боцян, пишучи свій огляд "Пастирських листів", не мав цього листа — і тому його пропустив. Ми не мали ані попереднього листа про канонічні візитації (з 1. VII. 1901 р.), ані цього листа до нашого духовенства в Америці (з 20. VIII. 1901 р.), тому помістили найближчий хронологічно пастирський лист "Русинам, осілим у Канаді", як ч. 13 у цьому томі.

ДОДАТОК

(В посланні ч. 8 "Про Церкву" на стор. 170 через недогляд пропущено один розділ, який тут передруковуємо. Він приходить перед розділом: "Як святі шанували священиків".)

СВЯЩЕНСТВО І ЙОГО ВЛАСТІ

Священство — це Тайна Христова, котрою, через положення рук єпископа і через його молитву, чоловік дістає власть Службу Божу відправляти та Святі Тайни уділювати.

Поміркуйте яка це велика власть.

Коли священик у часі Служби Божої над агнцем, то є над кусником пшеничного хліба, говорить святі слова: "СІЄ ЄСТЬ ТІЛО МОЄ", то в тій самій хвилині, якби на голос священика, Ісус Христос із неба сходить на престіл, при котрім та Служба Божа правиться. По тих св. словах священика вже там, де був хліб, хліба нема, а на місці хліба сам Ісус Христос, живий Бог і чоловік із тілом і душею. Християнин цеї зміни не видить, і ніхто її не може видіти; бо те, що в хлібі було зовнішнім видом, те все залишилося; але під тим видом хліба криється чудесним способом Ісус Христос, Котрий так хотів Сам бути кормом, поживою, покріпленням християнських душ.

Такої сили в однім слові ніколи на світі не було і не може бути. Хоч би всі Янголи й усі люди, що не є священиками, всі разом над тим хлібом не знать як довгі й як гарячі молитви відправляли, не змогли б ніяким способом такої чудесної переміни зробити, яку робить один священик тільки цими кількома словами в кожній Службі Божій.

А друга власть, що її священики мають — гріхи відпускати людям (хоч цю власть осібно від єпископа мусять діставати, а саме висвячення не вистачає); — поміркуйте яка вона велика і як конечно християнам потрібна. Ця власть така дивна, що коли сам Ісус Хри-

стос одному грішникові сказав "Відпускаються тобі гріхи", то всі люди дуже дивувалися, що мав таку власть. Міркували собі, що крім самого Господа Бога в небі, нікогісінько не може бути, хто міг би таке робити. Бо так справді видається. Як один чоловік образить другого, то й рідний батько ображеного не може цієї образи дарувати. А що ж доперва, коли Бог небесний загніваний і ображений! А коли розміркуєте собі, що за тяжкою образою Божою йде і вічна кара в пеклі, котра по справедливості таки належиться грішникові, то зрозумієте, яка то страшна сила в руках священиків, що може гріхи й вічну кару відпустити та дарувати. Надармо чоловік шукав би за такою властю по світі, ніде не знайшов би її, якщо б тієї власти Ісус Христос не був дав єпископам, а через них священикам.

Інакше поміж людьми буває з тими карами, на які суд засудив. По вироку судді, коли він уже правосильний, ніхто не може кари відпустити, лише сам цісар. Така то безмірна ласка, таке велике милосердя Боже спливає на людей через руки священиків.

Якщо б я, мої милі Браття, хотів усі ті ласки по черзі перейти, а кожну добре вияснити, то про кожну з них я мусів би написати лист ще грубший від того, що його вам тепер посилаю.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА ..... В-5—В-6

ВСТУП ДО ПЕРШОГО ВИДАННЯ ТВОРІВ, 1935 р. В-7

ВВЕДЕННЯ У ТВОРИ МИТРОП. АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

СПОНУКИ ВИДАННЯ ТВОРІВ. СТАН ПИСАНЬ ПРО МИТРОПОЛИТА ..... В-9—В-16

ІСТОРІЯ ВИДАНЬ ТВОРІВ МИТРОПОЛИТА ..... В-17—В-21

ПЕРЕГЛЯД ТВОРІВ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ:

Поділ творів (В-22).

А. БОГОСЛОВСЬКО-ДУШПАСТИРСЬКІ Й АСКЕТИЧНІ ТВОРИ ..... В-22—В-54

Загально про пастирські листи (В-22). — Звернення: Канадійським Русинам, 1911 р. Пам'ятка для руських робітників, 1912 і 1914 р. Божа сійба, 1913 р. (В-26). — Божа Мудрість, часть перша, 1932 р. (В-27).— Божа Мудрість, часть друга (В-28). — Християнська праведність, перша частина, 1935 р. (В-30). — Дар П'ятдесятниці, 1937 р. (В-34). — Виклади аскетити, 1931 р. (В-44). — Загально про молитви укладу Митрополита, його проповіді і реколекційні науки (В-49). — Зі споминів про брата Альберта (В-50). — Переклад аскетичних творів св. Отця нашого Василія Великого, 1928/29 рр. (В-50).

Б. КОНСТИТУЦІЙНІ ПИСЬМА. МАНАСТИРСЬКІ УСТАВИ ..... В-55—В-85

Послання про церковне братство і його статут, 1905 р. (В-55). — Начерк Статутів Сестер Служебниць, 1907 р. (В-60). — Начерк Конституцій Сестер Василіянок, 1909 р. (В-63). — Скнилівський Типикон, 1905 р. (В-65). — Унівський Устав, 1920 р. (В-68). — Генеральний або Великий Типикон, 1936 р. (В-69). — Про тих, що живуть за Євангольськими радами, 1940 р. (В-78). — Пропозиція в справі реформи східнього канонічного права, 1929 р. (В-79). — Переклад з грецької мови "Аскетичних творів св. Отця нашого Василія Великого, 1928/29 рр. (В-80).

В. ПИСАННЯ НА ТЕМУ ЦЕРКОВНОЇ ЄДНОСТИ ... В-86—В-142

І. Загальна характеристика унійних писань Митрополита (В-86). — Психологія унії, 1925 р. (В-88). — Російський Католицький Екзархат, 1927 р. (В-96). — Конференція про "Ролю західніх у ділі об'єднання Церков", 1923 р. (В-98). ІІ. Послання "Зближаються часи..." 1907 р. (В-99). — З промови на Унійному З'їзді, 1936 р. (В-102). — Збірка документів: У справі порозуміння, 1943 р. (В-103). — Які були пропозиції Митрополита в 1941/42 рр.? Чому тоді звертався до православних братів? Яке церковне об'єднання не можливе? (В-110). — Вигляди для об'єднання Церков (В-122). — Послання до духовенства "Як будувати Рідну Хату?", 1941 р. (В-125). — Декрет "Праця над з'єдиненням Церков", 1940 р. (В-127). — Пропаганда відступства, 1942 р. (В-130). — Екзархат Білоруси, 1943 р. (В-133). — Підсумок унійних писань (В-135).

Г. ПИСАННЯ ПРО ОБРЯДОВІ СПРАВИ ..... В-143—В-174

Загальна характеристика писань про обрядові справи (В-143). — Послання "Про обрядові справи", 1931 р. (В-144). — Зовнішні і внутрішні причини нашої обрядової недосконалости, Зміни на Заході у підході до Східньої Церкви. Висновок з них для нас (В-147). — Послання "Про обряди", 1941 р. Письмо-розпорядок про розписання Аєп. Собору, 1940 р. (В-152). — Письмо "Видання нового Служебника", 1942 р. (В-152). — Підсумок писань про обрядові справи (В-166).

Ґ. ІСТОРИЧНІ ТВОРИ ..... В-175—В-182

Загально про монографію про Київського Митрополита Й. В. Рутського, 1943 р. (?) (В-175). — З філософії культури, 1935 р.: прикмети доброго історіографа (В-177). — Оснування групи копістів: Українська історична місія, 1911 р. (В-179). — Організування археографічної праці і оснування музею (В-180).

Д. ПОГЛЯДИ МИТРОПОЛИТА НА МИСТЕЦТВО .. В-183—В-190

Вплив візантійського іконопису на душу Митрополита. Візантійське мистецтво в його оцінці (В-183). — Значення музеїв у національному житті (В-186). — Декрет Аєп. Собору 1940 р. п. з. "Іконографія" (В-188). — Мистець і його твір як вислів душі народу (В-189).

Е. ПИСАННЯ НА СУСПІЛЬНІ ТЕМИ. РІЗНЕ ..... В-191—В-231

Загально про письма Митрополита на суспільні теми й досліди над ними (В-191). — Послання до духовенства "Як будувати Рідну Хату", 1941 р. (В-193). — Декрет Аєп. Собору з 1943 р. "Про єдність" (В-205). — Недостачі й прикмети Українців в оцінці Митрополита (В-208). — Слово до української молоді, 1932 р. Промова на Марійській Академії, 1937 р. (В-213). — Послання "Не убий", 1942 р. (В-218). — Послання "Пересторога перед небезпекою комунізму", 1936 р. (В-223). — Підсумок писань на суспільні теми (В-227).

Є. ЗАГАЛЬНИЙ ПОГЛЯД НА ПИСЬМЕННИЦЬКУ ТВОРЧІСТЬ МИТРОПОЛИТА ..... В-232—В-237

Поділ творчости Митрополита на три більші періоди і їх зміст: 1899-1914, 1914-1927, 1928-1944 рр. (В-232). — Стиль писань Митрополита (В-235). — Його твори програмою для нас. Загальна їх характеристика (В-236).

ПАСТИРСЬКІ ЛИСТИ, Том І.

(2. VIII. 1899 р. — 7. IX. 1901 р.)

1. ПЕРШЕ СЛОВО ПАСТИРЯ

(Пастирський лист до вірних Станиславівської Єпархії, даний у дні св. Пророка Ілії, 1899 р.) 1-19

Сердечний зв'язок Єпископа з народом (1). — Привіт вірним (2). — Про дочасне добро і щастя народу (3). — Але я ваш батько! (3). — Здоров'я тіла (4). — Старання про дочасні добра та Христова наука. Праця та ощадність (5). — До організації! (7). — Сила народу — через Христа (7). — Не ставте дочасного добра вище Бога! (9). — Слово до багатих (9). — Слово до вбогих (10). — До науки й просвіти! (11). — Слово до вчителів (13). — Слово до батьків (14). — Слово до інтеліґенції (14). — Про патріотизм (17). — Слово до буковинських Українців (18). — Слово до всіх (19). — Благословення народові (19).

2. НАША ПРОГРАМА

(Пастирський лист до духовенства Станиславівської Єпархії, даний у дні св. Пророка Ілії, 1899 р.) 20-28

Через що уряд єпископа такий важкий (20). — Особливіші побоювання (21). — Привіт духовенству (21). — Наші домагання та обов'язки (22). — Народ очікує від нас помочі та проводу (24). — Чим грізний радикалізм (24). — Тактика супроти противників і заблуджених (25). — Праця над інтеліґенцією (26). — Праця над молоддю (27). — Більше взаємної солідарности (27). — Про довір'я і щирість для єпископа (27). — Молитва єпископа (28).

3. ХРИСТИЯНСЬКА РОДИНА

(Пастирський лист до духовенства і вірних Станиславівської Єпархії, 1900 р.) 29-49

Шукаймо ще нових скарбів! (29). — Христос-реорганізатор цілого життя людства (29). — а) Христос запевнює вічне, а також і дочасне щастя, б) впорядковує життя в родині (30). — Родина як підстава всякого ладу (31). — Родина — то теж основа нашої майбутности (32). — До праці над родиною! (33).

— Подружжя як моральне зобов'язання (33). — Подружня любов (33). — Тільки нерозривне подружжя дає щастя (34). — Подружжя має бути чисте і святе (35). — Християнське подружжя є Св. Тайною (35). — Християнське подружжя — як основа ладу та добробуту в хаті (36). — Св. Родина як приклад для подруг (38). — а) св. Йосиф — зразок для батьків родин, б) Пречиста Діва — прикладом для матерів (38), в) Ісус Христос — прикладом для дітей (39). — Батьки, старанно виховуйте своїх дітей! (39). — Щастя й нещастя дитини залежить від виховання (40). — Подружжя мусить бути заключене в церкві (41). — Не силувати до подружжя (42). — Слово до роз'єднаних подруг (43). — Слово до тих, що живуть "на віру" (44). — Спільна молитва як орудник обнови життя (45). — "Братство Спільної Молитви" (47). — Молитва про українські, християнські родини (48).

4. ПРАВДИВА ВІРА

(Пастирський лист до Русинів на Буковині, Станиславівської Єпархії, писаний у Марківцях під Станиславовом, даний у навечір'я св. Михаїла 1900 р.) 50-77

Радість та й журба пастиря (50). — Заклик до апостольської праці (51). Віра, то Божий провідник до Божого Царства (53).

А) Католицька віра, то правдива віра Ісуса Христа.

Де шукати правдивої віри? (54). — Основання та організація Церкви (54). — Сила Церкви (55). — Скала, на якій збудована Церква (56). — Христос дає найвищу власть Петрові й усім його наслідникам (57). — Голова Церкви як конечна умовина єдности і сили її (59). — Христова Церква — непомильна (59).

Б) Знамена правдивої віри.

Дві особливіші прикмети св. Церкви (64). — Христова Церква — як міжнародня інституція (65). — Христова Церква як народня інституція (67). — Христова Церква — свята і до святости веде (68). — Чи іновірець може бути спасеним (70). — А безбожник? (70).

В) Як визнавати св. віру?

Треба знати чого учить св. віра (71). — Треба жити за правилами віри (72). — Цінности живої віри (73). — Приклад сильної віри (74). — Згадка про геройських мучеників християнської старовини (76).

5. ДО МОЇХ ЛЮБИХ ГУЦУЛІВ

(Пастирський лист до вірних Косівського деканату, писаний у Братківцях під Станиславовом, даний у дні св. Архистратига Михаїла, Р. Б. 1900.) 78-107

Пам'ятка з канонічної візитації (78). — Подєка за файну гостину (79). — Добрий пастир шукає загубленої овечьки (79).

— Блудство — найнибезпешніших гріх (80). — Шо віходит з блудства? (80). — Блудство габучьит христенцку родину (81). — З блудства віходіот тежкі слабости на кілі (86). — Єк ослободити села вид блудства? (87). — Зносіт ничємні та пусті забави! (88). — Тікайте вид коршьми тай вид горівки! (90). — Через пієнцтво чьоловіх стає ничесний і нисумлінний (91). — Бідні ті гіти, що їх дедя, або неня пені! (92). — Добрі ради (94). — Сокотиси лифи! (95). — Ни марнуйте маєткуі (96). — Дбайте за порєдок та й за чьистоту! (99). — Не вірте у бубони та у ворожбитів! Гріхи проти І. заповіди Божої (101). — Свєткуйте негілі та света і слухайте слова Божого! (104). — Приучюйтеси май бирше віри! (106).

6. НА ГРАНІ ДВОХ ВІКІВ

(Пастирський лист до духовенства і вірних Станиславівської Єпархії, писаний у Вільшаниці, даний у дні св. Пророка Наума, 1900 р.) 108-121

Велика пам'ятка (108). — Зворотна точка в житті людства (108). — Вияви вдячности для Спасителя (109). — Значення роковин у житті людини і народів (110). — Ювілейний рік і торжества його (110). — Порядок ювілейного Богослуження в Єпархії (111).

А) Що треба знати про відпусти?

Спаситель сплачує за нас довг вічної кари (113). — Дочасні кари мусимо самі сплатити покутою (114). — Покутники в християнській давнині (114). — Установлення відпустів (115). — Умовини одержання совершенного відпусту з приводу ювілейного року (116).

Б) Значення адорації Найсвятіших Тайн.

Чому подано таку умовину? (117). — Найсвятіше місце в Церкві (117). — Що може находитися на престолі? (118). — Яка мета виставлення Найсвятіших Тайн? (118). — Дуже важне питання! (119). — Розважання перед виставленими Св. Тайнами (120). — Молитва (121).

7. НАЙБІЛЬША ЗАПОВІДЬ

(Пастирський лист до духовенства і вірних Станиславівської Єпархії зачатий у Станиславові, і докінчений у Львові, в празник Собора св. Сімдесяти Апостолів, дня 4 (17) січня 1901 р.) 122-156

Зближається хвиля розлуки (122). — Останнім словом є слово любови (123). — Право й обов'язок любови (123).

А. Велич Божої любови.

Дві сили людської луші (125). — Людина наділена свобідною волею (126). — У чому полягає ціла мудрість життя? (127). — Як доходимо до пізнання Бога? (128). — А пізнавши Бога, мусимо Його полюбити! (129). — Найбільший вияв Божої

любови (130). — Нашим обов'язком: віддати серце за серце! (132). — Безконечно добрий Бог є гідний найбільшої любови (132). — Божої доброти не всилі висказати, ні зобразити (134).

Б) У любові — найбільша сила людини.

Почування любови вроджене людині (136). — Самолюбство — джерелом ненависти (136). — Христос — рятунком від загибелі! (137). — Християнська самолюбов спирається на любові ближнього (138). — Христос — понукою до любови ближнього (139). — Любов — як мірило християнства (139). — Чи чужинців, іновірців і ворогів теж любити? (141). — Та чи всіх однаково любити? (142). — Але як любити? (143). — Характеристика самолюба (144). — Характеристика справжнього християнина (145). — Істота християнської любови (146). — Приклад сильної християнської любови (146). — Перша і найважніша заповідь (149). — Закладаємо "Братства любови"! (150). — Християнська любов — умовиною ладу і сили в громаді (150). — То ж поширюйте любов між собою (151). — Любов — основою всякої власти (152). — Чому і як треба повинуватись владі? (152). — Повинуйтесь своїй духовній владі! (154). — Прощайте! (154). — Молитва (155).

8. ПРО ЦЕРКВУ

(Пастирський лист вірним Єпархії Львівської і Кам'янецької, писаний у Крехові, в неділю Закхея, в день 14 (27) січня 1901 р.) 157-173

(Це послання було надруковане також окремою книжкою.)

Привітання вірних Львівської Архиєпархії і програма душпастирської праці (157). — Церква (161). — Християнин і голос дзвонів (161). — Значення Церкви — різні роди Церков (162). — Божі гостини (164). — Іконостас — образ Божої Церкви і Божої гостини (165).

Господар Церкви (166). — Ісус Христос — найстарший господар у цілім Божім царстві (167). — Порядок установлений Ісусом Христом у Церкві (167). — Голова Церкви — намісник Ісуса Христа (168). — Єпископи (169). — Парохи й інші священики (169). — Священство і його власті — гл. Додаток (267). — Як святі шанували священиків і длячого? (170). — Тяжка відповідальність священика за повірені собі душі (172). — Благословення і молитва (173).

9. ПРО ДОСТОЇНСТВО Й ОБОВ'ЯЗКИ СВЯЩЕНИКІВ

(Пастирський лист до духовенства Галицької Митрополії, даний у Крехові, в день преподобного і Богоносного Отця нашого Антонія Великого Р. Б. 1901.) 174-189

(Це послання появилося також окремою відбиткою).

Покликання апостолів і священиків (174). — Любов, покора, терпіння і самопожертва — це доля священиків. До неї

приготовляє їх Ісус Христос (176). — Терпіння Ісуса Христа в Оливному городі (183).

Обов'язки священика у праці для Церкви й на культурно-освітньому полі (185). — Взаємне співвідношення єпископа і священиків (188). — Слово до студентів богослов'я, майбутніх душпастирів (188). — Закінчення, благословення (189).

10. ДО УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІҐЕНЦІЇ

(В оригіналі: До руської інтеліґенції. Осібна відбитка цього пастирського листа має ще наголовок: Про Христовий провід.)

(Пастирський лист, писаний у Відні, в день св. Івана Золотоустого, 27. І. (9. ІІ.) 1901 р. — У тексті через недогляд подано недійсну дату (9. V.) 1909 р.) ... 190-214

Вступ (190). Програма Митрополита — провід свобідний, без примусу, такий, який дає Ісус Христос і Церква (191). — Чотири елементи проводу і їх пристосування до проводу Ісуса Христа (192). — Як люди приймають щось за правду (194).

І. Різні докази на існування Бога й Божого Об'явлення (196). — Обов'язок сумління їх зглибити (197). — Різне сприймання Христової віри і причини невіри (198). — Християнство треба студіювати! (199).

ІІ. Дальший доказ на існування Бога є моральний закон. Його санкція існує за гробом (201). — Христовий закон залишає людині повну свободу волі. Його прийняття є ділом більшої і вищої свободи, як інші діла волі (204).

ІІІ. Провід Церкви. Католицька Церква є одиноким, Богом установленим, авторитетним учителем Божого Об'явлення (205). — Христова наука є не лише нормою індивідуального, особистого життя людини, але й нормою поступування в суспільному житті людей (208). — Ріжниця між християнськими принципами і принципами різних людських доктрин (209). — Суспільна організація при Церкві не є клерикальною організацією (211). — Український нарід є християнським суспільством (212). — Завдання, які треба здійснити для його поступу: піднести просвіту, двигнути промисл, взяти в свої руки торгівлю (213). — Запорукою успіху є молодечий патріотизм українського народу (213). — Працю для поступу треба сперти на християнських принципах (214).

11. ПРО ПОКАЯННЯ

(Пастирський лист до вірних своїх Єпархій, даний у третю суботу Великої Чотиридесятниці, дня 16 лютня (3 березня), Р. Б. 1901.) 215-241

Пастир шукає загубленої овечки (215). — Що чоловіка з Богом в'яже? (216). — Через що переривається ця нитка Божого синівства? (217). — Що гріх за любов приносить? (218).

— По чім гріх пізнати? (219). — Перший знак гріха: голос сумління (219). — Другий знак гріха: Божий закон (220). — Хто відпав від Бога? (221). — Через гріх проти віри (221). — Через святокрадську Сповідь (222). — Через залишення Служби Божої в неділі і свята (223). — Через тяжку роботу в неділю (224). — Через гріх ненависти й незгоди (224). — Через нечисті гріхи (225). — Задержані гріхи (225). — Через п'янство (226). — Боженням і клятвою (226). — Як рахувати гріхи? (230). — Жаль за гріхи (232). — Постанова поправи (234). — Сповідь (234). — Розрішення священика (236). — Покута (237). — Що по Сповіді робити? (237). — Приклад блудного сина (238).

12. ПРО ЮВІЛЕЙ
(Пастирський лист писаний у Краснопущі, в день Сострадання Пресвятої Богородиці, дня 8 (21) червня Р. Б. 1901.) 242-258

Ювілейний рік — це рік покаяння (242). — Повний або совершенний відпуст — це прощення всієї тієї кари, яка б людину чекала в чистилищі (244). — Прощення гріхів (провин) і вічної кари за них у Св. Сповіді (245). — Дочасна кара і спосіб її відпущення (246). — Покута праведників може бути прийнята й за інших (247). — Скарбниця заслуг Божественного Спасителя, Його Божої Матері і всіх праведників (248). — Наслідник св. Петра, Папа Римський орудує цією скарбницею заслуг, тобто надає відпусти совершенні (повні) або частинні (249). —

Умовини набуття совершенного (повного) відпусту: а) загальні — Св. Сповідь і Св. Причастя, відмовлення молитов, відречення і від малого повседневного гріха, який є нашою злою, часто повторюваною звичкою, і евентуально веде нас і до інших гріхів, б) Спеціяльні в ювілейному 1901 р. — Св. Сповідь і Св. Причастя, шістдесять разів відвідати приватно різні церкви, або три рази брати участь у спільному ювілейному обході (процесії) (250). — Вартість значення спільної молитви і молитовного обходу (процесії) (254). — Більша власть священиків у ювілейному році, вони можуть нпр. розрішати від зарезервованих єпископові гріхів (258). — Закінчення і благословення.

13. РУСИНАМ ОСІЛИМ У КАНАДІ
(Перший пастирський лист до канадських Українців, переданий їм о. Василем Жолдаком, написаний у Львові, в день св. Апостолів Вартоломея і Тита, 25. VIII. (7. IX.) 1901 р.) 259-266

Нагода написання листа. О. Василь Жолдак їде як місіонер до наших поселенців у Канаді (259).

I. Короткий, дуже приступний виклад правд св. католицької віри (260).

II. Заклик зберігати Божі заповіді. Гріх — це найбільше зло (263). — Набожність до Божої Матері допоможе нам у всьому (264). — Закінчення (265).

ДОДАТОК до пастирського листа: 8. Про Церкву 267-268

Священство і його власті (267).

ЗМІСТ 269-271

ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО БОГОСЛОВСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА

OPERA THEOLOGICAE SOCIETATIS SCIENTIFICAE UCRAINORUM

Т. I. Св. свмуч. Йосафат Кунцевич. (S. Josaphat Kuncevych.) Матеріяли і розвідки з нагоди ювілею. Зібрав о. др. Йосиф Сліпий. Стор. 261.

Т. II. Dr. Jos. Slipyj. De principio spirationis in SS. Trinitate. P. VIII + 120. 8°.

Т. III. о. др. Спиридон Кархут: Граматика української церковнослов'янської мови. (Grammatica linguae ecclesiastico-slavicae ucrainicae.) Стор. XIX + 281. 8°.

Т. IV-V. Аскетичні твори св. Отця нашого Василія Вел. (Opera Ascetica S. Basilii Magni.) — Переклав з грецького митроп. Андрей Шептицький. Львів, 1929. Стор. XIV + 490. 8°.

Т. VI. Др. Володимир Січинський: Архітектура Катедри Св. Юра у Львові. (L'architecture de la Cathedrale de St. Georges a Leopol.) Стор. 97 + XXX. 8°.

Т. VII-VIII. Др. Саломія Цьорох, ЧСВВ. Погляд на історію та виховну діяльність СС. Василіянок. (Conspectus historiae et opera paedagogica Monacarum Ordinis Sancti Basilii Magni.) Стор. 256. 8°.

Т. IX. Михайло Возняк: У століття "Зорі" Маркіяна Шашкевича (1834-1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка. Частина перша. (De Marciani Shashkevych "Zorja" occasione primi centenarii peracti, 1834-1934. Nova scientifica investigatio in actionem cooperatorum Marciani. Pars prima.) Стор. 1-146. 8°.

Т. X. Михайло Возняк: У століття "Зорі" Маркіяна Шашкевича 1834-1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка. Частина друга. (De Marciani Shashkevych "Zorja" occasione primi centenarii peracti, 1834-1934. Nova scientifica investigatio in actionem cooperatorum Marciani. Pars secunda.) Стор. 147-324. 8°.

Т. XI-XII. Унійний З'їзд у Львові 1936 р. (Congressus Unionisticus Leopoli 1936 a.) Матеріяли зібрав і упорядкував о. Володимир Кучабський. Львів, 1937. Стор. 270. 8°.

Т. XIII. Др. Ф. В. Ферстер: Старе і нове виховання. (Dr. **Fr. Foerster:** Educatio vetus et nova.) Авторизований переклад з німецького зладив мґр. Ярослав Чума. Стор. 153. 8°.

Т. XIV. о. др. Іван Гриньох: Слуга Божий Андрей — благовісник єдности. (Servus Dei Andreas — Apostolus Unionis.) Рим 1961. Стор. 200. 8°.

Т. XV. Твори Слуги Божого митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи. Том I. (Opera Servi Dei Metropolitae Andreae Szeptyckyj. Litterae pastorales. Vol. I.) Торонто, 1965. Стор. 237 + 277. 8°.

Т. XVI-XVII. Cyrille Korolevskij: Metropolite Andre Szeptyckyj 1865-1944.Рим. 1964. Стор. XXXII + 429. 8°.

ПОХИБКИ, ЩО ЇХ ТРЕБА ВИПРАВИТИ

Стор.	рядок	надруковано	має бути
В-11	1-ий згори	д-р Р. Сушко	д-р Ол. Сушко
В-14	19-ий здолу	до 1925 р. включно,	до 1919 р. включно,
В-21	17-ий згори	1906 р.	1907 р.
В-21	6-ий згори	(з 20. XI. 1901 р.)	(з 20. XI. 1900 р.)
В-25	7-ий згори	(з 21. XI. 1901 р.)	(з 21. XI. 1900 р.)
В-51	1-ий згори	зладив ще 1911 р.	частинно зладив ще 1911 р.
В-51	1, 2, 3-ий рядок здолу	Чи причиною подібности є загальна схема аскези, чи прямий вплив писань св. Томи з Аквіну, треба досліджувати.	На вступі перед початком тієї молитви Митрополит з'ясовує чим є Божа мудрість за св. Томою з Аквіну.
В-55	5-ий згори	з 1905 р.	з 1907 р.,
В-71	9-ий згори	(1940 р.)	(1941 р.)
В-96	6-ий згори	(26 серпня 1922 р.),	(26 серпня 1921 р.),
В-98	16-ий здолу	саме	сама
В-99	5-ий здолу	конференцією	концепцією
В-214	13-ий згори	прищіплена їм	прищіплена частині тодішньої молоді
В-233	15-ий здолу	(1905 р.)	(1907 р.)
38	4-ий здолу	а)	б)
76	16-ий здолу	христинської старовини	християнської старовини
158	13 і 14 згори	двісті тисяч сіл	дві тисячі сіл
159	18 і 19 здолу	бо багато маю всіх Вас.	бо забагато всіх Вас.
168	1-ий згори	відповідніші	найвідповідніші
168	12-ий згори	її Апостолів	11 Апостолів
184	13-ий здолу	не з самовбивства,	не зі самолюбства
190	3-ий згори	27. I. (9. V.) Р. Б. 1909)	27. I. (9. II.) Р. Б. 1901.
193	9-ий здолу	найсамотніщій	найсамостійніший
196	9, 11 і 13 зд.	Якщо... Якщо... Якщо...	всюди пропустити "якщо"
201	1-ий здолу	нічим стається	сучвір'ям стається
206	6-ий здолу	християнство	християнинові
206	12 і 13 здолу	з установлення Католицька Церква є Божою, Богом установленим учителем	з Божого установлення Католицька Церква є Богом установленим учителем
208	5-ий згори	в одну цілість.	в одно тіло.
208	2-ий здолу	Пояснювана як	Схоплена як
209	18-ий здолу	любови людської загально.	загально людської любови.
212	20-ий здолу	Хиста	Христа
214	12-ий здолу	бо не буде	бо буде

ДОДАТОК II.

В останньому часі, вже після видрукування цілої книжки, я довідався, що митрополит Андрей, крім вичислених уставів у групі кодифікаційних письм, уложив ще *"Правила св. Отця Н. Василія В. для людей мірських"*[1]) (в часі між 1896-1898 рр.). Є це "Правила" для третього чину оо. Василіян. Ця книжечка має дві частини. Перша частина це самі "Правила", яких є дев'ять глав — (разом вони мають 58 правил) — і друга частина, це коротке "Набоженство в честь св. Отця Нашого Василія В." (писане церковно-слов'янською мовою). Воно кінчиться молитвою до св. О. Василія і величаніями та кондаком з Акафисту св. Василія В. Ця молитва написана українською мовою. Її уложив о. Андрей Шептицький, тоді ігумен манастиря св. Онуфрія у Львові.

---

[1]) Правила св. Отця Н. Василія Великого для людей мірських. Уложив о. Андрей Шептицький, ЧСВВ, ігумен Львівського манастиря св. Онуфрія. 2 видання Накладом Ератства св. Отця Василія В. 1912, 32 стор.

Ці "Правила" мали опісля більше видань. Останньо перероблені видав на правах рукопису Впр. о. Павло П. Миськів, ЧСВВ, протоархимандрит, п. з. "Статут третього Чина св. Василія Великого". Рим 1955, стор. 23. Однак тут вони цілком змінені, відповідно до вимог часу, лише ідея третього Чину та сама.

Вліпити на останній стороні, де є помилки.

B-23	12-ий здолу	з 7. XI. 1901	з 7. IX. 1901
B-115	пропущено передостанній рядок, який тут додаємо: були зосталися об'єднані з усіми Західніми". Ці місця були наведені		
B-141	21-ий здолу	I. Tyciak	J. Tyciak
B-142	7-ий здолу	Гринишин	Гринчишин
B-155	10-ий згори	1905	1907
B-167	9-ий здолу	ті	те
B-200	12-ий здолу	Мирно, коли	мирно: "Коли
B-203	8-ий згори	"Інститут	"Інстинкт
B-208	2-ий згори	кількадесять	стокількадесять
B-214	3-ий згори	засобам	засобами
B-215	2-ий здолу	вироблення	виробленням
B-221	20-ий і 21-ий згори	"Бога не боїться, Церкви не слухає	"Бога відрікаються, Церкви не признають
B-229	12-ий здолу	ч. 7,	ч. 6-7,
B-232	11-ий здолу	1936	1937
209	2-ий згори	поняттям	поняттях
209	5-ий згори	одинці	одиниці
210	9-ий згори	на основі	наскільки на основі
214	6-ий здолу	до щастя	до сили і щастя
269	Додати в змісті на кінці сторінки "Правила св. о. Н. Василія В. для мірських людей", 1898 (?) (268).		